B. MEILAH

LENIN JA VENE KIRJANDUSE PROBLEEME

A-20144 II

B. MEILAH

Sundeksemplar

LENIN JA *XIX sajandi lõpu ning XX sajandi alguse* VENE KIRJANDUSE PROBLEEME

UURIMUSI JA ESSEID

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1954

Originaali tiitel:
Б. Мейлах
ЛЕНИН
И ПРОБЛЕМЫ
РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
конца XIX — начала XX вв.
Исследования и очерки
Издание второе
Государственное Издательство Художественной
Литературы
Москва. 1951. Ленинград

Tõlkinud P. Viiding

NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusega 1. aprillist 1948. a. on Boriss Solomonovitš Meilahile raamatu «Lenin ja XIX sajandi lõpu ning XX sajandi alguse vene kirjanduse probleeme» eest määratud Stalini teise järgu preemia.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
23969

AUTORILT

Lenini ideed viljastavad kõigi teaduste, kogu kaasaegse kultuuri arenemist, olles juhendiks teaduse ja praktika kõige erinevamatel aladel. Suur on Lenini pärandi tähtsus ka kirjandusteadusele — ja mitte ainult teoreetilise alusena, mis on ühine kõigile teadusharudele: leninlik periodiseerimine on aluseks vene kirjanduse ajaloo ülesehitusele, Lenini hinnangud Belinski, Herzeni, Nekrassovi, Tšernõševski, Turgenevi, Saltõkov-Štšedrini, Tolstoi, Gorki ja teiste kirjanike kohta määrasid aga kaasaegsete kirjandusteaduslike uurimuste suuna. Uurides Lenini vaateid kirjandusele, õppisid nõukogude teadlased uutmoodi valgustama kirjanduse arenemise kõige tähtsamaid küsimusi. Lenini vaadete tundmaõppimisel oli otsustav tähtsus mineviku kunstilise kultuuri omandamist takistavate vaenulike teooriate purustamisel ja uue, sotsialistliku kultuuri ülesehitamisel.

Üheks esmajärguliseks ja edasilükkamatuks ülesandeks nõukogude kirjandusteaduses on kirjanduse kohta käivate Lenini seisukohtade igakülgne tundmaõppimine, nende konkreetse ajaloolise ja metodoloogilise sisu lahtimõtestamine. Sellist Lenini pärandi uurimist dikteerib Lenini enda õpetus, mis näitab, et «marksismi kogu vaim, kogu tema süsteem nõuab, et iga väidet tuleb vaadelda ainult (α) ajalooliselt; (β) ainult seoses teistega; (γ) ainult seoses ajaloo konkreetsete kogemustega»[1].

Tundma õppides Lenini pärandit, toetuvad kirjandus- ja kunstitöölised Lenini suure võitluskaaslase, tema töö ustava jätkaja — J. V. Stalini teostele, mis kujutavad endast marksistlik-leninliku teooria geniaalset edasiarendamist.

Tõepoolest, määratu suurt küsimuste ringi, mis on seotud teemaga «Lenin ja vene kirjandus», on võimalik kogu ulatuses läbi töötada ainult paljude uurijate kollektiivsete jõupingutustega. Esseedes, mis moodustavad käesoleva raamatu, on tehtud katset valgustada ainult *mõningaid* kõige tähtsamaid küsimusi XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse vene kirjanduses. Nende hulka kuuluvad: kirjanduse arengu probleemid seoses Lenini võitlusega narodnikute vastu 90-ndail aastail; kultuuri ja kirjanduse probleemide käsitlus Lenini poolt 1905.—1907. a. revolutsiooni perioodil; kirjanduse ja esteetika küsimused Lenini poolt aastail 1908—1910 filosoofilise reaktsiooni vastu pee-

[1] Lenini kirjast Inès Armandile, 1916. a. (vt. Ленин. Сочинения, т. 35, стр. 200)

tud võitluse valgusel. Eri osa raamatust on pühendatud Lenini poolt Lev Tolstoi kohta kirjutatud artiklite ajaloole ja problemaatikale.

Mõningaid seletusi allikmaterjalide tsiteerimise kohta. Lenini teoseid on tsiteeritud neljanda väljaande järgi. Viitamisel vene kirjanike, kriitikute ja publitsistide teostele püüdsime kasutada neid väljaandeid, mida võis kasutada Lenin, või — üksikutel juhtudel — hilisemaid, ilma oluliste tekstoloogiliste muudatusteta tehtud uustrükke.

Enne avaldamist tervikuna on selle raamatu peatükke loetud mitmesuguste uurimisasutuste ja ülikoolide teaduslikel koosolekuil, sealhulgas NSV Liidu Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Osakonna, samuti Lenini ordenit kandva Ždanovi-nimelise Leningradi Ülikooli sessioonidel, Vene Kirjanduse Instituudis (Puškini Majas) ja Gorki-nimelises Maailmakirjanduse Instituudis. Teose üksikuid osi ja fragmente on avaldatud enne raamatuna ilmumist perioodilistes väljaannetes, peamiselt ajakirjades «Novõi Mir» (1945, nr. 5—6 ja 10—11) ning «Zvezda» (1945, nr. 8; 1946, nr. 7—8; 1947, nr. 1).

Ettekanne töö tulemuste kohta, mis esitati 1948. aastal NSV Liidu Teaduste Akadeemia Üldkogu juunisessioonil, on avaldatud «NSV Liidu Teaduste Akadeemia Teatajas» 1948, nr. 8.

Raamatu teises trükis on tehtud rida täiendusi, parandusi ja täpsustusi, arvestades ilmunud retsensioonides avaldatud märkusi.

SISSEJUHATUS

Lenin kirjutas 1902. aastal: «Me elame üle tormilisi aegu, kus Venemaa ajalugu sammub edasi seitsmepenikoormaliste sammudega ja iga aasta tähendab teinekord rohkem kui aastakümned rahulikel perioodidel. Tehakse kokkuvõtteid reformijärgse ajastu poolsajandist, rajatakse nurgakive sotsiaalpoliitilistele ehitustele, mis määravad väga pikaks ajaks kogu maa saatuse» (6. kd., lk. 162). Üheksakümnendad ja üheksasajandad aastad, mis tähistasid murrangulist ajajärku Venemaa ajaloos, on ühiskondlik-poliitiliste ja kirjanduslike suundade äärmiselt intensiivse võitluse aastateks, teravate diskussioonide aastateks mitmesugustel teaduse ja kunsti aladel, «väärtuste ümberhindamise» aastateks.

Ühes artiklis Lev Tolstoi kohta tsiteeris Lenin K. Levini sõnu «Anna Kareninast»: «Kõik on pea peale pöördunud ja alles kujunemas.» Neid sõnu võib kohata kõikvõimalikes variatsioonides paljudel kirjanikel mitmesuguste suundadega ajakirjades ja ajalehtedes. Isegi «Ustoi» — niisugune rahuliku, «liikumatu» nimega ajakiri — konstateeris «käärimise pilti», kus «kõik keerleb ja viskleb keemise pöörises», mis teeb kirjanduse «äärmiselt dünaamiliseks» [1]. Elu «uuest faasist», mille tõttu kogu organismis tekivad «hoopis uued nähtused, määratu suurte häirete nähtused», kirjutas Gleb Uspenski. [2] «Kogukonnas on juba suured lahkhelid ja antagonism,» loeme V. Korolenko olukirjeldustest. [3] «Meid ümbritsevas elus toimub põhiline, ammunähtamatu murrang; selles murrangus langeb ja hukkub üks, märkamatult sünnib teine,» ütleb 90-ndail aastail elava poleemika välja kutsunud V. Veressajevi jutustuse «Taud» kangelanna. See murrang, milles kujunesid välja võitlejad rahva vabastamise eest, kutsus esile ahastus- ja hääbumistunde nende klasside esindajais, kes «langesid ja hukkusid». D. Merežkovski kirjutas 1893. aastal: «Me elame kummalisel ajastul, mis tuletab meelde sulailma ... Kõik sulab ... Vetel on üsna õhuke, petlik jää, millele on hirm

[1] «Ustoi», 1882, nr. 1, lk. 77, 79.
[2] «Russkaja Mõsl», 1882, nr. 1, lk. 228.
[3] В. Короленко. В голодный год, 1894, стр. 28.

astuda.» [1] Jää ragises vana Venemaa all ja jäämineku pilt, nii populaarne XIX sajandi lõpu progressiivses luules ja belletristikas, oli sümboliks uue Venemaa liikumisele, rahvahulkade liikumisele. See muutus ikka laiemaks, ikka võimsamaks, ja uhkusega kirjutas hiljem Lenin, et see liikumine on «suur, kuni põhjani lainetama löönud rahvameri» (16. kd., lk. 326), uhkusega kirjutas Stalin, et murdus «vaikimise jää» ja «rahvaliikumise jõgi hakkas liikuma» [2].

«Suur, kuni põhjani lainetama löönud rahvameri» kajastus igal ühiskondliku elu alal. Ka teoreetilistes diskussioonides avaldus teravalt klasside ja poliitiliste suundade võitlus. Saabuva revolutsiooni palge ees, mille paratamatuse tegi kindlaks mitte ainult teaduslik analüüs, vaid mida aimasid ka tundlikumad kaasaegsed isegi nende hulgast, kes seisid eemal otsesest revolutsioonilisest võitlusest, [3] paistis kogu vene eesrindliku ühiskondliku mõtte ja vene kultuuri ajalugu rahva täieliku ja tõelise vabastamise ettevalmistamise protsessina. Küsimus «mida teha?», mis oli erutanud mitut põlvkonda eesrindlikke inimesi Venemaal, sai konkreetse praktilise tegevuse küsimuseks. Veel kostis lootusetult vananenud üleskutseid pöörata ajalooratas tagasi; tõntsi kangekaelsusega jätkas reaktsioon «Moskovskije Vedomosti» kaudu jutlustamist rahva ustavusest «isevalitsusele, õigeusule ning rahvusele» ja aina sellessamas bürokraatlikus kroonukeeles korrutas Nikolai II «Vene riigi alustugede vankumatusest». Kuid ajaloo näitelavale astus proletariaat — uus otsustav ajalooline jõud, — ja kogu ühiskondlik situatsioon muutus järsult. Piirjooned poliitiliste suundade vahel muutusid teravamaks. Ja uuesti nihkus esiplaanile vene kirjanduse suur osatähtsus.

Ajaloolise arengu iseärasused Venemaal, kus ühiskondlik initsiatiiv avaldus paljude aastakümnete jooksul kõige vabamalt just kirjanduses, põhjustasid seda, et eesrindlikud vene kirjanikud tundsid ennast rahva ideeliste esindajatena suuremal määral kui kuskil mujal maailmas. «Rahvale, kellel pole poliitilist vabadust,» kirjutas Herzen, «on kirjandus ainukeseks tribüüniks, millelt ta võib kuulda oma meelepaha ja oma südametunnistuse karjatusi.» [4] Puškin kõneles kirjanike kangelaslikkusest, kes oma kodumaa kõige raskematel aegadel asusid «hariduse kõigi pealetungide eesotsas», lisades: «Ei sobi nendel väiklaselt pahandada selle üle, et igavesti on nendele antud osaks taluda esimesi tulistamisi ja kõiki selle töö ohte ning vintsutusi.» See kangelaslik joon läbib kogu vene eesrindlikku kirjandust, mis alati on paist-

[1] Д. Мережковский. О причинах упадка и о новых течениях современной русской литературы, 1893. стр. 74.

[2] J. Stalin. Teosed, 2. kd., lk. 233.

[3] Vrd. näiteks Tšehhovi eelaimusi käesoleva raamatu lk. 110—111 ja L. Tolstoi omi lk. 278—281.

[4] А. Герцен. Полн. собр. соч. и писем, под ред. М. Лемке, т. VI, стр. 350.

nud silma «kirgliku püüdega lahendada sotsiaalse olemise üles-andeid» [1]. Just sellepärast paistabki vene kirjandus silma nii kolossaalse ideelise rikkuse, filosoofiliselt küllastatud sisu ja kunstilise loomingu ning publitsistika orgaanilise seose poolest.

Kahe ajastu piiril, XIX sajandi lõpul, ei olnud kirjandus enam «ainukeseks tribüüniks». Massilise revolutsioonilise liikumise kasv, proletariaadi partei tekkimine, marksismi levimine ja võit, illegaalse proletaarse ajakirjanduse arenemine — see kõik muutis oluliselt seda kirjanduse osatähtsust, millest kõneles omal ajal Herzen. Kuid ka uuel ajaloojärgul jäi eesrindlik kirjandus võimsaks elu tunnetamise ja rahvahulkade revolutsioonilise kasvatamise vahendiks. Kogu ajaloolise arengu käik viis küsimuse vene kultuuri traditsioonidest ja tulevikust seosesse küsimusega klassist, kellel tuli maailma uuendada.

Vene sotsiaaldemokraatia ülesannetest kõneldes rõhutas Lenin, et: «... *eesrindliku võitleja osa võib täita ainult partei, keda juhib eesrindlik teooria.* Et aga kas või mõnelgi määral konkreetselt endale ette kujutada, mida see tähendab, meenutagu lugeja selliseid vene sotsiaaldemokraatia eelkäijaid, nagu Herzen, Belinski, Tšernõševski ja hiilgav plejaad 70. aastate revolutsionääre; mõelgu ta sellest ülemaailmsest tähtsusest, mille nüüd omandab vene kirjandus...» (5. kd., lk. 332).

1882. aastal kirjutasid Marx ja Engels eessõnas «Kommunistliku partei manifesti» venekeelsele väljaandele, et «... Venemaa kujutab endast Euroopa revolutsioonilise liikumise eelväge» [2]. Sellega tuleb ka seletada vene kirjanduse äärmiselt tihedat sidet, võrreldes teiste maadega, vene mõtte eesrindlike ideelis-filosoofiliste suundadega ja Venemaal areneva revolutsioonilise võitlusega. Lenini sõnade mõte vene kirjanduse tähtsusest XIX sajandi lõpul avaneb meile täiel määral, kui meenutame neid pingelisi ideelisi otsinguid, mis olid omased kõigile paremate vene kirjanikele, kui meenutame, et vene kirjanduses, kriitikas ja publitsistikas töötati välja uusi viljakaid ideid ja koos sellega kontrolliti kriitiliselt ka teiste maade teoreetilist mõtet. Piisab, kui seoses sellega meelde tuletame hilisema, juba väljakujunenud Belinski kriitikat Hegeli filosoofia reaktsiooniliste ja filisterlike joonte kohta või Tšernõševski kriitikat mitmesuguste reaktsioonilis-idealistlike õpetuste kohta, mis olid tema ajal nii laialt levinud. Tšernõševski arvas, et revolutsioonilise liikumise täielik võit saabub ainult sel juhul, kui sel liikumisel on õige, teaduslikult vääramatu teooria. Selle mõtte avaldas ta tsensuuritingimuste tõttu piltlikult, kuid oma lugejate ringile ikkagi selgel kujul. Oma teoses «Antropoloogiline printsiip filosoofias» kirjutas ta: «Kui saabub selline aeg, et nende elementide esindajad, kes praegu püüavad Lääne-Euroopa elu ümberkorral-

---

[1] М. Горький. Статьи 1905—1916 гг., изд. 2-е, 1918, стр. 86.
[2] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XV, стр. 601.

damise poole, on juba muutunud vääramatuks oma filosoofilistes vaadetes, siis on see märgiks, et uued printsiibid pääsevad varsti võidule ka Lääne-Euroopa ühiskondlikus elus.» [1]

See aeg saabus Venemaal XIX sajandi lõpul ja Lenin, öeldes, et *«eesrindliku võitleja osa võib täita ainult partei, keda juhib eesrindlik teooria»,* meenutab Tšernõševski nime selle ülemaailmse tähtsuse tõestamiseks, mille oli omandanud vene kirjandus sellel ajajärgul, mil ajaloolise võitluse areenile astus töölisklass.

«Umbes poole sajandi kestel,» kirjutas Lenin, «ligikaudu möödunud sajandi 40. aastaist 90. aastateni, otsis Venemaa eesrindlik mõte ennenägematult metsiku ja reaktsioonilise tsarismi surve all ahnelt õiget revolutsioonilist teooriat, jälgides imestusväärse agaruse ja hoolega iga «viimast sõna» sel alal Euroopas ja Ameerikas. Venemaa *on omandanud* marksismi kui ainsa õige revolutsioonilise teooria sõna tõsises mõttes *kannatustega,* ennekuulmatute piinade ja ohvrite, ennenägematu revolutsioonilise sangarlikkuse, otsingute uskumatu energia ja enesesalgamise, õppimise, praktilise katsetamise, pettumuste, kontrollimise, Euroopa kogemuste võrdlemise viiekümneaastase ajaloo kestel. Tsarismi poolt pealesunnitud emigratsiooni tõttu omas revolutsiooniline Venemaa XIX sajandi teisel poolel niivõrd rikkalikke rahvusvahelisi sidemeid, oli paremini informeeritud maailma revolutsioonilise liikumise vormidest ja teooriaist kui ükski teine maa maailmas» (31. kd., lk. 9, v. k.). See tähendab, et teadusliku sotsialismi suurte rajajate Marxi ja Engelsi õpetuse omaksvõtmiseks ja arendamiseks Venemaal oli valmistatud pind vene sotsiaaldemokraatia eelkäijate poolt. Ja kas pole sellelt seisukohalt õpetlik, et juba ammu enne seda, kui Venemaal tekkis massiline proletaarne revolutsiooniline liikumine, kritiseeris Belinski ajaloo seisukohalt sisuliselt õieti prudonismi ja kaitses rahvahulkade *poliitilise* liikumise ideed; et «skeptitsism oli Herzenil «klassidest kõrgemal seisva» kodanliku demokratismi illusioonidelt proletariaadi karmile, vankumatule ja võitmatule klassivõitlusele ülemineku vormiks», ja lahkulöömisel anarhist Bakuninist «ei pööranud Herzen oma pilku liberalismi, vaid *Internatsionaali* poole, selle Internatsionaali poole, mida juhtis Marx . . .» (18. kd., lk. 10, 11); et Tšernõševski käis iseseisvalt sedasama teed, mida Marx ja Engels, marksismi nende kolme allika sünteesi ja kriitilise läbitöötamise kaudu, millest kirjutas Lenin (vt. 19. kd., lk. 3—8). Kuid Tšernõševski ei suutnud tõusta dialektilise materialismini tolleaegse Venemaa ajalooliste ja majanduslike tingimuste tõttu.

Ilukirjanduse, kriitika ja publitsistika äärmiselt tähtis osa Venemaal XIX sajandi eesrindlike demokraatlike voolude üldises ideelises arengus on üldtuntud. Kuid need probleemid, mis eesrindlik vene kirjandus, kriitika ja publitsistika üles tõstsid

[1] Н. Чернышевский. Сочинения, т. VI, 1906, стр. 206.

XIX sajandil, jäid aktuaalseks ka XX sajandil, sest need vene elu tähtsamaid vastuolusid kajastavad probleemid jäid oma suuremas osas lahendamata kuni proletaarse revolutsioonini. Analüüsides protsesse, mis toimusid tema kaasaegses tegelikkuses, pöördus Lenin sageli vene kirjanduse ja publitsistika ajaloo juurde, traditsioonide küsimuse juurde, ja ühe või teise ühiskondliku nähtuse põhjuste väljaselgitamine aitas teda alati veel suurema selgusega kindlaks määrata selle nähtuse sotsiaalset sisu. Niisugune on näiteks Lenini kontseptsioon, mille järgi «1860-ndate aastate liberaalid ja Tšernõševski on kahe ajaloolise tendentsi, kahe ajaloolise jõu esindajad, mis sellest ajast peale ja kuni meie ajani määravad uue Venemaa eest toimuva võitluse tulemuse» (17. kd., lk. 93), niisugune on tees selle kohta, et «1861. aasta sünnitas 1905. aasta» (17. kd., lk. 96), niisugune on Lenini teooria võitlusest kahe põhisuuna vahel vene kultuuri arengus, Radištševi — dekabristide — Belinski — Herzeni — Tšernõševski suuna ja ekspluataatorlike klasside «kultuuri» suuna vahel, mida esindasid «Moskovskije Vedomosti», «Russki Vestnik», kadetlik publitsistika, «Vehhi» ideoloogia.

Lenini seisukohti iseloomustab alati kirjaniku osatähtsusele antud ajaloolise hinnangu absoluutne täpsus, kui ka selle äranäitamine, mis tähtsus on kirjanikul tänapäeva jaoks. Sellised minevikupärandile lähenemise printsiibid on Lenini poolt formuleeritud artiklis, mille ta kirjutas Herzeni sajanda sünnipäeva puhul. «Töölispartei,» kirjutas Lenin, «ei pea Herzenit meelde tuletama selleks, et teda väikekodanlikult ülistada, vaid selleks, et selgeks teha oma ülesandeid, et selgitada Vene revolutsiooni ettevalmistamisel tähtsat osa etendanud kirjaniku õige koht ajaloos» (18. kd., lk. 9). Ja edasi viitab Lenin ülesannetele, mida dikteerib see parteiline lähenemine Herzeni hindamisele:

«Herzenit austades õpib proletariaat tema eeskuju varal tundma revolutsioonilise teooria suurt tähtsust; — õpib mõistma, et piiritu ustavus revolutsioonile ja revolutsioonilise propagandaga rahva poole pöördumine ei lähe tühja isegi siis, kui terved aastakümned lahutavad külvi lõikusest; — õpib kindlaks määrama mitmesuguste klasside osa Vene ja rahvusvahelises revolutsioonis» (18. kd., lk. 15).

Väga väärtuslikke näpunäiteid klassikute pärandi kasutamiseks massilises propagandas leidub Lenini kirjas «Pravda» toimetusele 8. septembrist 1912: «Hea oleks üldse aeg-ajalt meelde tuletada, tsiteerida ning selgitada «Pravdas» Štšedrinit ja teisi «vana» narodnikliku demokraatia kirjanikke. «Pravda» lugejaile — 25 000 inimesele — oleks see kohane ja huvitav, pealegi kujuneks see praeguste töölisdemokraatia küsimuste valgustamiseks teisest seisukohast, teistsugusel häälel» (35. kd., lk. 31—32, v. k.).

Ka oma sõnavõttudes pärast Oktoobrirevolutsiooni pöördus Lenin ikka ja jälle tagasi XIX sajandi eesrindliku vene revolut-

sioonilis-demokraatliku kultuuri tähtsuse küsimuse juurde. Kadettide, menševike, esseeride ja teiste proletaarse revolutsiooni vaenlaste ägedamaks läinud võitluses rahvahulkade vastu nägi Lenin selle võitluse jätkumist, mida peavad teineteise vastu ajaloo kaks põhijõudu ja mille juured ulatuvad meie kodumaa minevikku. Nii näiteks kirjutas Lenin, iseloomustades proletariaadi diktatuuri vastu välja astuva kodanliku intelligentsi psühholoogiat, 1918. aastal: «*Oma naha hoidmise* seisukohast on nende käitumine arusaadav: feodaalmõisnike tallalakkujail ja armuleivasööjail, pappidel, kirjutajatel, tšinovnikutel Gogoli tüüpide hulgast, Belinskit vihkavail «intelligentidel» oli samuti «raske» loobuda pärisorjusest» (26. kd., lk. 375).

Lenini armastus suure vene kultuuri vastu, sügav arusaamine viimase tunnetuslikust väärtusest ja revolutsioneerivast osast kutsusid esile selle huvi, mida Lenin osutas vene kirjanduse vastu ja mis kajastus mitte üksnes tema poolt kirjanduse teemadel avaldatud artiklites, vaid ka selles, et kogu ta pärand on küllastatud klassikute poolt loodud kujude ja motiividega.

On teada, et J. V. Stalin iseloomustas leninismi kui internatsionaalset nähtust, millel on juured kogu rahvusvahelises arengus,[1] kui vene kultuuri kõrgeimat saavutust.[2] See Stalini lühike ja ühtlasi äärmiselt sisurikas iseloomustus on aluseks ka selle tundmaõppimisele, kuidas Lenin suhtus suurde vene kirjandusse.

Lenini suhtumises eesrindlikku vene klassikalisse kirjandusse ilmnes tema kui töötajate juhi ning õpetaja kogu tegevusele omane suurte ajalooliste traditsioonide jõu ja tähtsuse sügav mõistmine. Kasutades ja jätkates neid traditsioone revolutsioonilise praktika huvides, esitas Lenin ühtlasi alati uusi ideid ja ülesandeid, mida dikteeris uus olukord. Oma sõnu: «Pärandi hoidmine ei tähenda veel sugugi pärandiga piirdumist» (2. kd., lk. 473) konkretiseeris Lenin ka suhtumisega kirjanduslikku pärandisse. Võitluses narodnikutega, kes püüdsid ennast näidata «pärandi» hoidjatena, kaitses Lenin revolutsioonilis-demokraatliku mõtte klassikute traditsioone ja, vastukaaluks narodnikutele, astus välja nende traditsioonide loova edasiarendamise vajaduse eest. Seda joont jätkas Lenin oma tegevuses pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, kui ta astus välja niihästi inimkonna mineviku kultuuri nihilistliku eitamise vastu proletkultlaste poolt kui ka noores nõukogude kirjanduses tärkavate uute võrsete alahindamise ja orjaliku lõmitamise vastu Lääne kodanliku kultuuri ees ning futuristide ja teiste kodanliku kunsti esindajate katsete vastu esitada oma kõige mõttetumaid moonutusi «uue», «proletaarse» kunstina. «On vaja võtta kogu kultuur, mille kapitalism on jätnud, ja sellest üles ehitada sotsia-

[1] Vt. J. Stalin. Leninismi küsimusi, Tallinn, 1952, lk. 1.
[2] Vt. J. Stalin. Teosed, 8. kd., lk. 146.

lism,» ütles Lenin. «On vaja võtta kogu teadus, tehnika, kõik teadmised, kunst. Ilma selleta meie ei saa üles ehitada kommunistliku ühiskonna elu» (29. kd., lk. 52). Tuntud vestluses Klara Zetkiniga ütles Lenin: «Miks me peaksime selja pöörama tõeliselt kaunile, loobuma temast kui edasiarenemise lähtekohast ainult selle põhjal, et ta on «vana»?» [1] Õpetus, et on vaja hoida pärandit «kui edasiarenemise lähtekohta» iseloomustab Lenini kirjanduslik-esteetiliste vaadete revolutsioonilist novaatorlikku olemust. Proletaarset kultuuri käsitleva resolutsiooni visandis (1920) kirjutas Lenin: «Mitte uue proletkultuuri *väljamõtlemine*, vaid *olemasoleva* kultuuri parimate eeskujude, traditsioonide, saavutuste *edasiarendamine* marksistliku maailmavaate ja proletariaadi elutingimuste ning võitluse *seisukohalt* tema diktatuuri ajastul.» [2]

«Pärandi hoidmine ei tähenda veel sugugi pärandiga piirdumist» — see Lenini tees, mis on programmiline ka kirjandusteadusele, määrab tema suhtumise vene XIX sajandi kirjanduse põhiprobleemidesse.

Vene klassikaline kirjandus oli tugev *kriitilise realismi* poolest, selle poolest, et ta julgelt ja võimsalt paljastas kõiki vana korra julmusi ja ebaõiglust, tsaarivalitsuse omavoli, enamuse rõhumist vähemuse poolt. Lenin hindas kõrgelt seda mineviku kirjanike ja publitsistide loomingu iseärasust, nende halastamatut realismi, «igasuguste maskide maharebimist» (sõnad L. Tolstoi kohta, vt. 15. kd., lk. 180), nende oskust näha «feodaalmõisniku lakutud ja mingitud välise hariduse all tema kiskjahuve», nende püüdeid õpetada ühiskonda «vihkama niisuguste tüüpide silmakirjalikkust ja südametust» (sõnad Nekrassovi ja Štšedrini poolt loodud pärisorjapidajate kujude kohta, vt. 13. kd., lk. 39). Nõudes revolutsioonieelselt parteiliselt ajakirjanduselt, et on vaja «koondada kõik poliitilise rahulolematuse ja protesti elemendid», äratada vähegi teadlikes rahvakihtides *poliitilise* paljastamise kirge (vt. 5. kd., lk. 9), kasutas Lenin oma publitsistlikes teostes Gribojedovi, Gogoli, Turgenevi, Štšedrini, G. Uspenski, L. Tolstoi ja rea teiste kirjanike paljude kujude ja motiivide sisu, näitas seda uutmoodi. Võitluses kodanliku dekadentsi rahvavaenuliku «kultuuri» vastu lähtus Lenin alati vene kultuuri ja kirjanduse demokraatlikest alustest. Kuid Lenin, hinnates kõrgelt vene kirjanike-realistide teoste kriitilis-paljastavat suunda, esitas kirjandusele ka uue ülesande — *positiivse sotsialistliku ideaali kehastamise ülesande.* Seoses sellega omandas erilise tähtsuse küsimus maailmavaatest kui tähtsaimast tegurist ajaloolise tegelikkuse kunstilise tunnetamise uute tippude saavutamisel kirjanduses. Ja Lenin pühendas väga suurt tähelepanu maailmavaate

---

[1] Ленин о литературе. Сборник статей и отрывков, М. 1941, стр. 274—275.

[2] Ленинский сборник, XXXV, стр. 148.

probleemile kirjanike-klassikute kohta antud hinnangutes ja iseloomustustes. Stalinlik loosung sotsialistlikust realismist, meetodist, mis ühendab mineviku kunstilise pärandi parimaid traditsioone sotsialistliku novaatorluse printsiipidega, arendab edasi Lenini vaateid kirjandusele ja tõstab ennenägematule kõrgusele kirjaniku kui «inimhingede inseneri» osa.

Eesrindlikud vene kirjanikud ja publitsistid on alati pidanud oma kõige esimeseks kohuseks rahva huvide igakülgset kaitsmist kõigil ühiskondliku elu aladel. Lenin hindas kõrgelt seda eesrindlike vene kirjanike loomingu ja vaadete põhilist joont. Rahva huvide kaitsmist suurte vene kirjanike poolt vastandas Lenin alati liberaalide «koketeerimisele» rahvaga, ja see, et Lenin paljastas menševistlikele literaatidele omast püüet *«alla kummarduda»* rahvaga kõneldes (vt. 5. kd., lk. 425), on otseselt seotud revolutsioonilise demokraatia traditsioonidega, eriti Štšedriniga, kes kirjutas: «Et mõista, mida nimelt rahvas vajab, mis temal puudub, tuleb asetada ennast tema seisukohale, selleks pole aga vaja ei *alla kummarduda* ega koketeerida.» [1] Kuid hinnates varemate revolutsiooniliste põlvkondade esindajate juures nende tulist rahva huvide kaitsmist, märkis Lenin ühtlasi proletaarsele ajajärgule eelneva vabadusvõitluse ühel või teisel määral puudulikku sidet rahvaga. Revolutsioonilise võitluse uuel, proletaarsel etapil avardub aga rahvalikkuse mõiste ääretult ja omandab uue kvaliteedi, kuna kirjandus peab pöörduma ennenägematu lugejate-auditooriumi poole, kes kujutab endast «miljoneid ja kümneid miljoneid töötajaid, kes moodustavad maa paremiku, selle jõu ja tuleviku» (10. kd., lk. 30). Lenin õpetas, et kunstiteoste hindamisel tuleb lähtuda sellest, mida annab kunst rahvale, mida ta õpetab. «Kunst kuulub rahvale,» ütles Lenin. «Ta peab ulatuma oma sügavaimate juurtega kõige laiematesse töörahva hulkadesse. Ta peab olema nendele hulkadele arusaadav ja nende poolt armastatud. Ta peab ühendama nende hulkade tundmusi, mõtet ja tahet, neid kõrgemale tõstma.» [2]

Eesrindlikud vene kirjanikud ja publitsistid kasvatasid rahvas kirglikku *patriotismi* tunnet, rahvuslikku uhkust, kangelaslikku ja ennastsalgavat kodumaa-armastust. Pildid kannatustest, mis said rahvale osaks isevalitsuse võimu all, ja tolleaegse revolutsioonilise liikumise nõrkuse mõistmine kutsusid kirjanikes esile selle «kurva kodumaa-armastuse», millest Lenin, iseloomustades Tšernõševski patriotismi, kirjutas artiklis «Suurvenelaste rahvuslikust uhkusest». Lenini rahvuslikus uhkuses leidsid kõrgeima väljenduse vene rahva parimad patriootilised traditsioonid, selle rahva traditsioonid, kes on loonud Radištševi ja dekabristide, Belinski ja Herzeni, 60-ndate aastate revolutsiooniliste demo-

[1] М. Е. Салтыков-Щедрин. Сочинения, СПБ. 1889, т. II, стр. 398.

[2] Ленин о литературе. Сборник статей и отрывков, М. 1941, стр. 276.

kraatide, — kõikide Venemaa parimate esindajate kultuuri, rahva, kes on andnud kogu oma jõu ja anded kodumaa heaks, tema vabastamise heaks mõisnike ja kapitalistide ikkest. Kuid Lenini veendumus selles, et Venemaa annab inimkonnale «suuri eeskujusid võitluses vabaduse ja sotsialismi eest» (1914; 21. kd., lk. 83), oli erinevalt näiteks Tšernõševskist täiesti vaba igasugustest utoopilise sotsialismi elementidest ja oli tervenisti rajatud ajaloolise arengu perspektiivide kainele, rangelt teaduslikule analüüsile. Lenini patriotismi iseloomustab selge revolutsiooniline sihikindlus: «Me armastame oma keelt ja oma kodumaad, me töötame kõige rohkem selleks, et *tema* töörahva hulki (s. o. $^{9}/_{10}$ *tema* rahvastikust) äratada demokraatide ja sotsialistide teadlikule elule» (21. kd., lk. 83). Leninliku mõiste kohaselt ühendab patriotism endas rahvuslikku uhkust järjekindla proletaarse rahvuste võrdõiguslikkuse printsiibiga, sest, nagu kirjutas Lenin, «suurvenelaste rahvusliku uhkuse huvid... langevad ühte suurvene (ja kõigi teiste) proletaarlaste *sotsialistlike* huvidega» (21. kd., lk. 85). Lenin juhtis tähelepanu patriotismi erilisele tähtsusele ühiskonna arengus, märkides, et isamaa «on kõige võimsam tegur proletariaadi klassivõitluses» (15. kd., lk. 171). Sellel Lenini teesil oli eriti suur tähtsus meie päevil, kus uue sõja õhutajad püüavad mürgitada rahvahulkade teadvust kosmopolitismi ideoloogiaga.

Artiklis «Suurvenelaste rahvuslikust uhkusest» ja teistes Lenini töödes leidub ka äärmiselt tähtsaid juhendeid selle kohta, et patriotismi probleemi uurimisel on vaja eraldada tõeline patriotism eba-«patriotismist», mis peidab end silmakirjalike fraaside taha, eraldada tõelised patrioodid nendest demokraatia ja sotsialismi teadlikest vaenlastest, šovinistidest ja natsionalistidest, keda Lenin sarkastiliselt nimetas «patreootideks» (vt. 19. kd., lk. 33). Paljastades kodanlikku natsionalismi, arendades proletaarse internatsionalismi ideesid, õpetas Lenin, et «proletariaadi revolutsiooniks on aga vaja tööliste pikaajalist kasvatamist *täieliku* rahvusliku võrdsuse ja vendluse vaimus» (21. kd., lk. 85).

Üheks teadusliku kirjandusajaloo aluseks, nagu teada, on Lenini õpetus kahest kultuurist kapitalistlikus ühiskonnas, demokraatliku ja sotsialistliku kultuuri võitlusest ekspluataatorliku vähemuse «kultuuriga». Kõneldes uhkusega mineviku revolutsioonilistе põlvkondade patriootilistest traditsioonidest, rõhutas Lenin ühtlasi, et proletariaat on ainus lõpuni järjekindel klass — võitleja rahvuste tõelise vabaduse ja kõigist rahvustest töötajate ühtsuse eest. Patriootiliste traditsioonide jõud, mida mitmekordistas vene rahva ja teiste Nõukogude Liidu rahvaste ustavus bolševike parteile ja sotsialistlikule korrale, ilmnes inimkonna ajaloos ennenägematuis mõõteis J. V. Stalini organiseerimisel saavutatud võidus saksa fašismi üle ja sõjajärgse ülesehitustöö edusammudes. Nõukogude patriotism on patriotismi kõrgeim vorm. Selles

«ühinevad harmooniliselt rahvaste rahvuslikud traditsioonid ja kogu Nõukogude Liidu töörahva ühised elulised huvid» [1].

Ka sellest, kuidas Lenin valgustab rida teisi probleeme, mida on kajastanud vene klassikaline kirjandus, me näeme mineviku parimate traditsioonide loovat ühendamist tõelise revolutsioonilise novaatorlusega.

Eesrindlik vene kirjandus kasvatas ühiskonnas põlgust ja vihkamist kodanliku liberalismi vastu, samuti nagu pärisorjapidajate vastu, ta paljastas seda silmakirjalikku, kahekeelset ja reeturlikku taktikat, mida rakendasid selle suuna esindajad. Lenin näitas oma töödes ammendava täielikkusega liberalismi ideoloogia ja psühholoogia iseärasusi, valgustas uuel viisil liberaalide kunstiliselt üldistatud kujusid, mida on loonud vene kirjanduse klassikud, jälgis kõiki liberaali metamorfoose ja joonistas publitsisti sulega tema evolutsiooni uuel, imperialismi ja proletaarsete revolutsioonide ajastul.

Vene eesrindlikud kirjanikud, kes mõistsid kirjanduse eriliselt tähtsat osa, pühendasid alati väga suurt tähelepanu küsimusele vabast suhtlemisest rahvaga, kirjanduse vabast arenemisest. Alates dekabristidest, on see küsimus nii või teisiti kajastunud kõikides revolutsioonilise liikumise programmilistes dokumentides. Kuid Lenin rõhutas alati, et rahvahulkade täielik osasaamine vene kirjanduse aaretest teostub alles pärast proletaarset revolutsiooni. Ja kui iseloomulikud on Leninile tema sõnad Lev Tolstoi kohta: «Selleks et teha tema suured teosed tõesti *kõikide* omanduseks, on vajalik võitlus ja võitlus säärase ühiskondliku korra vastu, mis on määranud miljonite ja kümnete miljonite osaks pimeduse, rusutuse, sunnitöö ja viletsuse, on vajalik sotsialistlik pööre» (16. kd., lk. 296). Nõukogude riigis on kirjandus omandanud kõige avaramad arenemisvõimalused, kuna miski ei takista teda avalikult, vabalt ja teadlikult teenimast rahvast, ei takista kirjanikku avalikult kuulutamast oma bolševistlikku ideelisust — kunstilise sõna võimsa jõu allikat.

Eesrindlikele vene kirjanikele omane kõrge teadlikkus oma kodanikukohustest, nende sügav püüe järjekindlalt teenida rahva huvisid moodustasid kõige tähtsama ja üllama joone kangelaslikus vene kirjanduses, põhjustasid tema kui kõige humanistlikuma kirjanduse maailmaajaloolise tähtsuse teiste kirjanduste hulgas. Eesrindlik vene kirjandus oli tugev oma teadliku ideelisuse poolest, oma avalikkude sidemete poolest rahvahulkadega, oli tugev selle poolest, et ta kirglikult kaitses rahva kõige elulisemaid huvisid.

Need vene kirjandusele iseloomulikud jooned leidsid kõrgeima üldistuse ja teoreetilise edasiarendamise Lenini vaadetes kirjanduse osale ja ülesannetele. A. A. Ždanov märkis, et «V. I. Lenin vormistas esimesena suurima selgusega eesrindliku ühiskondliku

[1] J. Stalin. Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast, 1954, lk. 272.

mõtte suhtumise kirjandusse ja kunsti»; «... leninlik kirjanduse parteilisuse põhimõte on V. I. Lenini tähtsaimaks panuseks kirjandusteadusesse» [1]. Kirjanduse hiiglasuurest osast ühiskonna ümberkujundamisel, teadlikust sotsialistlikust ideelisusest kui kunstniku tõelise vabaduse eeldusest kirjutas Lenin oma artiklis «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» (1905), viidates ka konkreetsetele ülesannetele võitluses selle ideaali elluviimise eest, võitluses kirjanduse eest, mis moodustab osa proletariaadi üldisest võitlusest. Lenin näitas selles artiklis, et kodanlik-anarhistlik idee kirjaniku «absoluutsest vabadusest» ühiskonna suhtes on oma olemuselt variserlik ning võlts. Ta näitas, et «silmakirjalikult vabale, tegelikult aga kodanlusega seotud kirjandusele» tuleb vastu seada «tõeliselt vaba kirjandus, mis on *avalikult* seotud proletariaadiga» (10. kd., lk. 30) [2].

Lenin töötas sügavasti läbi küsimuse kirjanduse kohast ja tähtsusest ajaloolise arengu uuel etapil, kus maailma-ajaloo areenile astus töölisklass. Artikkel «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» ning teised Lenini tööd rõhutasid kirjanduse kui rahvahulkade kasvatamise võimsa vahendi osatähtsust. Lenin jätkas ja arendas uutes tingimustes edasi 40—60-ndate aastate revolutsiooniliste demokraatide suuri traditsioone, kes pidasid kirjandust «elu õpikuks» ja halastamatult paljastasid reaktsioonilist, rahvavaenulikku teooriat «kunst kunsti pärast». Bolševike partei huvid ja revolutsioonilise võitluse eesmärgid määrasid Lenini seisukoha igal ideoloogilisel alal, sealhulgas ka kirjanduse ja kunsti alal.

Partei — töölisklassi avangard — on alati püüdnud aktiivselt mõjutada kirjandusliku elu arenemisprotsessi, on püüdnud siduda kirjandust parteitööga. Sellest kõneleb ka see tähelepanu, mida Lenin omistas kirjanduse küsimustele juba revolutsioonieelses partei ajakirjanduses. Ühes kirjas Gorkile kirjutas Lenin, et on vaja ajalehes «Proletari» anda ruumi kirjanduskriitikale, ja tähendas seejuures: «Kui mitmekordselt võidaks ka parteitöö ajalehe läbi, mis poleks nii ühekülgne nagu varem, ja kirjanduslik töö, kui ta ennast tihedamini seob parteilise tööga ...» (34. kd., lk. 331, v. k.). Ühtaegu sellega hoiatas Lenin kirjandusliku töö samastamise eest muude parteitöö aladega ja juhtis tähelepanu ideoloogilise töö selle liigi omapärale. Artiklis «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» öeldakse: «Me oleme kaugel mõttest jutlustada mingit ühetaolist süsteemi või ülesande lahendamist mõningate otsuste abil. Ei, skemaatilisusest võib sel alal kõige vähem juttu olla» (10. kd., lk. 28) [3].

---

[1] Доклад т. Жданова о журналах «Звезда» и «Ленинград», Госполитиздат, 1946, стр. 25, 26.

[2] Üksikasjalisemalt Lenini artikli kohta «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» vaata allpool, käesoleva raamatu lk. 116—134.

[3] Mõeldud on kirjandusliku töö ümberkujundamise ülesannet, seoses 1905. aasta revolutsiooniga.

Sügavasti ekslikud olid mõne kriitiku katsed mehaaniliselt üle kanda Lenini teesi kodanlike kirjanike näilisest «parteitusest» meie sotsialistliku tänapäeva oludesse, kus nõukogude parteitud kirjanikud võtavad aktiivselt osa kommunismi ülesehitamisest. Parteiline ajakirjandus on selletaolised uusraplikud rünnakud juba paljastanud.[1]

Paljastades kodanlik-anarhistlike vaadete ja teooriate reaktsioonilist sisu, nagu oleks kirjanik poliitilisest võitlusest sõltumatu, on partei ning tema juhid Lenin ja Stalin alati välja astunud igasuguste administreerimiskatsete vastu kirjanduses. Otsustav võitlus igasuguste kodanliku ideoloogia avalduste vastu, vanade kirjanikega tehtav kasvatustöö, uute kirjanduslike jõudude hoolitsev, tähelepanelik kasvatamine — see kõik on kutsunud esile nõukogude kirjanduse tähelepanuväärse õitsengu, on liitnud kirjanikud-kommunistid ja parteitud kirjanikud ühtseks kollektiiviks, kes on piiritult andunud parteile ja sotsialistlikule kodumaale.

Leninismi suured ideed, mis on näidanud kätte konkreetse tee uue, tõeliselt vaba ühiskonna ülesehitamiseks, tähistavad uut epohhi kunstilise kultuuri arenemises.

Juba Venemaa ajaloolise arengu probleemide *ülestõstmisega* tegi vene XIX sajandi kirjandus suure kangelasteo. On teada, kui kõrgelt hindas Lenin L. Tolstoid selle eest, et ta suutis «oma töödes üles tõsta niipalju suuri küsimusi» (16. kd., lk. 296). Rööbiti terava kritiitsismiga kehtiva korra suhtes peitus vene realistlikus kirjanduses suur positiivne sisu: see kirjandus näitas vene rahva võimsat jõudu, tema vaimseid rikkusi, jäädvustas imetlusväärseis kujudes vene rahvusliku iseloomu suurepäraseid jooni, pooldas suuri patriootilisi ja vabadus-ideesid. Kriitilise realismi parimate esindajate — Puškini, Lermontovi, Gogoli, Nekrassovi, Štšedrini ja teiste looming suunas mõtte otsima vabanemisteid igasugusest orjusest — feodaalsest ja kapitalistlikust. Kuid tulevaste ühiskondlike suhete *konkreetsed* perspektiivid selgusid alles epohhil, mil ajaloo areenile astus proletariaat — jõud, mis on võimeline kogu rahvast endaga kaasa tõmbama ja maailma põhjalikult ümber ehitama. Kui mineviku kirjanikud siirdusid suurte küsimuste asetamise ja oma aja tegelikkuse geniaalse kriitilise kujutamise juurest tuleviku ühiskondliku korra kontuuride joonistamise juurde, siis olid nad sunnitud, emba-kumba, kas joonistama seda korda ainult kõige üldisemates, romantilis-abstraktsetes äärjoontes või looma sotsiaalseid utoopiaid. Herzen, kelle nime Lenin mainis vene sotsiaaldemokraatia eelkäijate hulgas (vt. 5. kd., lk. 332), pöördus pühenduses «Teiselt kaldalt» poja poole järgmiste tähendusrikaste sõnadega:

---

[1] Vt. «Pravda» toimetuse-artiklit «Kirjanduskriitika labastamise vastu», milles paljastatakse kriitik-vulgarisaatorit A. Belikut («Pravda», 30. märts 1950).

«Ära otsi lahendusi sellest raamatust, neid siin pole, kaasaja inimesel pole neid üldse. See, mis on lahendatud, on lõpetatud, saabumas olev pööre on aga vaevalt alanud. Meie ei ehita, me lammutame; me ei kuuluta uusi ilmutusi, vaid kõrvaldame vana valet. Kaasaegne inimene, kurb Pontifex Maximus ehitab alles silda, keegi teine, tundmatu, tulevane läheb sellest sillast üle.»[1]

«Ühiskonna tulevase ümberkujundamise ideaal», mille Herzen pärandas järgnevatele revolutsioonilistele põlvkondadele ja mida teenides Venemaa parimad inimesed tõstsid oma maa ja oma rahva esimesele kohale maailma revolutsioonilise liikumise ajaloos, — see ideaal kujunes Lenini teostes mitte ainult tuleviku ettenägemiseks, vaid ka revolutsioonilises võitluses teostatavaks reaalsuseks, kujunes mitte ainult vana ühiskonna lammutamise, vaid ka uue ühiskonna ehitamise teaduseks. Lenini publitsistikas leidis vene ühiskondlik mõte esmakordselt need «lahendused», mille puudumisest nii suure kibedusega kõneles omal ajal Herzen. Lenin, Marxi ja Engelsi töö jätkaja, kes arendas edasi marksistlikku teooriat proletariaadi klassivõitluse uutes tingimustes, lahendas oma teostes paljud neist küsimustest, mis püstitati ka klassikalises ilukirjanduses. XIX sajandi lõpul saabus aeg võitluseks selle eest, et võidaks uus maailmavaade, mis ühendab endas kaasaegse elu kainet ning igakülgset teaduslikku analüüsi ja inimest tiivustavat, tema energiat kasvatavat ning sellelesamale teaduslikule analüüsile rajatud homse päeva ettenägemist.

On teada, et Lenin nõudis alati realistlikku suhtumist ellu, et ta naeris välja igasugust pinnatut unistamist, igasugust tegelikkuse seaduste ning nõuete ignoreerimist. «Kõige kainemat realismi» kui Lev Tolstoi loomingu tugevaimat külge vastandas ta selle nõrgale küljele — ebaküpsele unistamisele (vt. 15. kd., lk. 180, 185). Realistlikuks nimetas Lenin 60. aastate pärandit (vt. 2. kd., lk. 465). Kuid *revolutsioonilise* unistuse see käsitus, mida me kohtame Lenini töödes, pole sugugi vastuolus realismi printsiipidega. Selles seoses pakub kirjandusteadusele suurt metodoloogilist huvi see, kuidas Lenin tõstab üles küsimuse revolutsioonilisest unistusest oma raamatus «Mis teha?».

Selles raamatus tsiteerib Lenin katkendi Pissarevi artiklist «Ebaküpse mõtte vääratused» — lahkheli kohta unistuse ja tegelikkuse vahel ning kahest võimalikust väljapääsust sellest lahkhelist. Enne kui tsiteerida Pissarevi, mainib Lenin irooniliselt A. Martõnovit, kes keelab «unistada» «enne seda partei komiteedelt küsimata» (5 kd., lk. 461). Siin on mõeldud järgmist fakti. «Rabotšeje Delo» kümnendas (septembrikuu) numbris 1901. a.[2] on avaldatud A. Martõnovi artikkel «Paljastav kirjandus ja proletariaadi võitlus». «Ökonomistidele» omase oportunist-

[1] А. И. Герцен. Полн. собр. соч. и писем, под ред. М. К. Лемке, т. V, стр. 382.

[2] Tuletame meelde, et Lenini teos «Mis teha?» on dateeritud sügisest 1901—veebruarini 1902.

liku nürimeelsusega halvustas Martõnov «Iskra» teesi selle kohta, et on vaja püüda saavutada väiketalurahva kaasatulekut sotsiaaldemokraatliku töölisliikumisega, kui «romantismi» (lk. 57—58). Antud juhul astus Martõnov välja Lenini artikli «Töölispartei ja talurahvas» vastu («Iskra», 1901, nr. 3), milles oli väljendatud palavat lootust, et poliitilise teadlikkuse kandumisega paljumiljonilise talurahva hulkadesse «hakkab revolutsioonilise töölispartei võidupäev politseiliku valitsuse üle lähenema kiirusega, mida me ise ei tea oodata ega aimata» (4. kd., lk. 384). Oma artikli teistes kohtades süüdistas Martõnov leninlikku «Iskrat» selles, et ta «kergesti satub revolutsioonilisse romantismi, kui asi puutub mitte olevikku, vaid tulevikku» (lk. 56), et talle on iseloomulikud «revolutsiooniline kujutlus» ja «fantastilised tulevikupildid» (lk. 56) jne.

Martõnovi esinemine sai purustava vastulöögi Lenini raamatus «Mis teha?». Pärast seda, kui ta on irooniliselt loendanud «ähvardavaid» küsimusi selle kohta, «kas on üldse õigust unistada marksistil», Lenin kirjutab:

«Ainuüksi mõttest neile ähvardavaile küsimustele jookseb mul külm judin üle naha, ja ma mõtlen ainult sellele — kuhu end peita. Katsun end peita Pissarevi taha.

«On vahe vastuolu ja vastuolu vahel,» kirjutas unistuse ja tegelikkuse vahelise vastuolu küsimuse kohta Pissarev. «Minu unistus võib ette jõuda sündmuste loomulikust käigust või ta võib eksida hoopis kõrvale, sinna, kuhu mingi sündmuste loomulik käik ei või kunagi jõuda. Esimesel juhtumil ei too unistus mingit kahju; ta võib isegi toetada ja tugevdada töötava inimese energiat... Sääraseis unistustes ei ole midagi seesugust, mis rikuks või paralüseeriks tööjõudu. Isegi hoopis vastupidi. Kui inimesel täiesti puuduks võime niiviisi unistada, kui ta ei saaks vahetevahel ette joosta ega oma kujutluses vaadelda tervikliku ning lõpuleviidud pildina loomingut, mis alles hakkab kuju omandama tema käte all, siis ei suuda ma hoopiski mitte kujutleda, missugune ergutav põhjus paneks inimest ette võtma ja lõpule viima suureulatuslikke ning väsitavaid töid kunsti, teaduse ja praktilise elu alal... Vastuolu unistuse ja tõelikkuse vahel ei too mingit kahju, kui ainult unistav isik tõsiselt usub oma unistusse, tähelepanelikult vaatleb elu, võrdleb oma tähelepanekuid oma õhulossidega, ja üldse ausalt töötab oma fantaasia teostamise kallal. Kui on olemas mingi kokkupuutumine unistuse ja elu vahel, siis on kõik hästi.»

«Just seda laadi unistamist,» lõpetas Lenin, «on õnnetuseks liiga vähe meie liikumises» (5. kd., lk. 461—462).

Niisiis, Lenin, kasutades Pissarevi sõnu, vastandas unistust, mis võib ette jõuda «sündmuste loomulikust käigust», mis aitab «ette joosta» ja vaadelda «tervikliku ning lõpuleviidud pildina loomingut, mis alles hakkab kuju omandama», unistusele, mis haarab «hoopis kõrvale, sinna, kuhu mingi sündmuste loomulik käik ei või

kunagi jõuda». Hästi on tuntud Lenini kriitika narodnikute reaktsioonilise unistamise kohta, mis «ignoreerib tegelikkust» (1. kd., lk. 215), Sismondi reaktsioonilise romantismi kohta, mis võrdleb olevikku mitte tuleviku, vaid minevikuga (vt. 2. kd., lk. 209), mis vastandab «madalale tõele» «meid ülendava pettuse» (2. kd., lk. 176). Vastukaaluks *reaktsioonilisele* unistusele ja *reaktsioonilisele* romantismile tõstis Lenin esile *revolutsioonilise* unistuse, mis on kasvanud tegelikkuse enda pinnal, on kasvanud võitluses revolutsiooniliste püüete praktilise teostamise eest.

Lenini kriitika Sismondi ja narodnikute romantismi kohta, samuti leninlik revolutsioonilise unistuse käsitlus, on metodoloogiliseks aluseks romantismi küsimuse uurimisel ka kirjanduse alal. Nõukogude kirjandusteadus lükkab tagasi metafüüsilise käsitluse romantismist «üldse», ta näeb kirjanduse ajaloos mitut tüüpi romantismi (näiteks vastandatakse täie õigusega Puškini romantilisi «lõunamaisi» poeeme, nende võitluse heroilisusega ja unistusega vabadusest, Žukovski reaktsioonilisele romantikale, kus unistatakse tagasipöördumisest keskaega). Kuid tehes selget vahet mitmesuguste romantismi tüüpide vahel kirjanduse ajaloos, on meie teadus ühtlasi näidanud ka romantismi kui erilise kunstimeetodi piiratust ja paikapidamatust ning rõhutanud, et eesrindliku kirjanduse magistraalliiniks on olnud realismi eest peetava võitluse liin.

Viimastel aastatel toimunud diskussioonides on näidatud, kui ekslik on väide kahest — realistlikust ja romantilisest — printsiibist sotsialistlikus realismis ning väide romantismist kui tõelikkuse «ülendamise» vahendist jne. Romantika küsimuse täpse käsitluse nõukogude kirjanduses andis A. A. Ždanov nõukogude kirjanike esimesel kongressil. Sotsialistlik realism, mis kujutab elu tema revolutsioonilises arenemises, tähendab, nagu ütles A. A. Ždanov, «lahtiütlemist vana tüüpi romantismist, mis kujutas olematut elu ja olematuid kangelasi . . .» Ta märkis ära ka seda, et «meie kirjandusele, mis seisab kahe jalaga kindlal materialistlikul alusel, ei või romantika olla võõras, kuid see on uut tüüpi romantika, revolutsiooniline romantika», et «revolutsiooniline romantism peab kuuluma kirjanduslikku loomingusse kui koostisosa . . .» [1] Kangelaslik romantika on omane nõukogude inimese *elule endale,* selle inimese elule, kes igapäevases töö ning võitluse praktikas teostab kõige grandioossemaid, kõige julgemaid unistusi.

Revolutsioonilise unistuse leninlik käsitus, esitatud raamatus «Mis teha?», oli väga oluline mitte üksnes proletariaadi revolutsioonilisele liikumisele, vaid ka kirjanduse arengule. Sotsialistliku realismi suur rajaja Gorki austas sügavasti Lenini oskust näha «kauget tulevikku täiesti konkreetseis reaalseis kujudes»,

---

[1] А. А. Жданов. Советская литература — самая идейная, самая передовая литература в мире, ГИХЛ, 1934, стр. 14.

oskust suhtuda tänasesse tegelikkusesse kui tuleviku ehitamise materjalisse ja «näha kõike, mida tänane päev võib ja peab andma homsele päevale» [1].

Lenin näitas oma teostes kätte teed, kuidas määrata kindlaks ühe või teise ideoloogia ajaloolise progressiivsuse astet sotsialismi eest peetava võitluse lõppeesmärgi seisukohalt. Mineviku ideoloogiliste nähtuste analüüsimine Lenini poolt sisaldab alati iga antud nähtuse hinnangu, esiteks, kindlate ajalooliste tingimuste seisukohalt, mis selle nähtuse esile kutsusid, ja teiseks, revolutsioonilise võitluse kaasaegse etapi seisukohalt. Kõigis Lenini väidetes kirjanduse kohta me näeme, kuidas praktikas rakendada tema juhendit selle kohta, et materialism sisaldab «endas nii-öelda parteilisust, kohustades sündmuse igasuguse hinnangu puhul otseselt ja avalikult asuma kindla ühiskondliku rühma seisukohale» (1. kd., lk. 363). Leninile oli kirjanduslike nähtuste hindamise kriteeriumiks nende nähtuste tähtsus rahva kasvatamisel, elu revolutsioonilisel ümberkujundamisel.

Leninlik parteilisuse printsiip kirjanduse uurimisel on saanud nõukogude kirjandusteadusele määravaks, see muudab meie teaduse teravalt erinevaks vanast ametlikust «kirjavara ajaloost», mis edvistas oma kujuteldava «klassidest kõrgemal seismisega» ja «parteitusega», tegelikult aga kajastas ekspluataatorlike klasside — aadli ja kodanluse huvisid.

Lenin pidas marksistliku teooria suurimaks väärtuseks ja jõuks kõrge ning range teaduslikkuse ühendamist revolutsioonilisusega. Seejuures seadis ta eeskujuks Marxi, inimest, kes ka teoorias endas ühendas neid omadusi «sisemiselt ja lahutamatult» (1. kd., lk. 295). Marksistlik-leninliku teaduse areng on võimatu ilma järjekindla võitluseta kodanliku objektivismi vastu, mis alati on seadnud ja seab oma eesmärgiks klassivastuolude kinnimätsimise ja ekspluataatorite huvide kaitsmise. Objektivismi ja kosmopolitismi lipu all esinevad progressiivse inimkonna tuntud vaenlased, anglo-ameerika imperialistliku reaktsiooni toapoisid. Uusimate «puhta teaduse» ja «puhta kunsti» preestrite «teooriate» otsene seos tänapäeva imperialismi poliitikaga kinnitab üha uuesti, kui võltsid on targutused «klassidest väljaspool seisvast» ja «parteitust» teadusest kodanlikus ühiskonnas.

Ainult marksism-leninism annab võimaluse kirjanduse arengu tõeliselt teaduslikuks mõistmiseks, ühiskondlik-poliitilise võitluse keeruliste ning mitmepalgeliste küsimuste lahendamiseks kunstilise loomingu alal ja kunsti seaduspärasuste avastamiseks.

Kirjanduse uurimise teaduslikule alusele rajamisel on suuri teeneid vene revolutsioonilistel demokraatidel. Kuid tõeliselt revolutsioonilist pööret ühiskonnateadustes tähistas suur avastus, mille tegi Marx, kui ta näitas, et ideede arengu käigu määrab ühiskonna materiaalne elu, ühiskondlik olemine. Marksismi

[1] М. Горький. Публицистические статьи, М.-Л. 1933, стр. 65.

tekkimisega ning selle edasiarendamisega Lenini ja Stalini poolt omandas ka kirjandusteadus kindla aluse teooria näol, mis kõneleb meid ümbritseva maailma peegeldumisest inimese teadvuses ja annab ajalooprotsessi seaduspärasustele ajaloolis-materialistliku seletuse.

Marksistlik-leninlik teooria andis esmakordselt võimaluse uurida kirjandust ajalooprotsessi teadusliku periodiseerimise alusel, leninliku kontseptsiooni alusel kolmest revolutsioonilise liikumise etapist Venemaal. Need juhendid on kirjanduse teadusliku uurimise nurgakiviks, nad on võetud aluseks kirjandusajaloo õpetamisel kesk- ja kõrgemas koolis. Nõukogude kirjanduse ajaloo koostamisel on põhjapanev tähtsus ÜK(b)P ajaloo lühikursuses antud iseloomustusel Nõukogude riigi arenguperioodide ja bolševike partei poolt kommunismi ehitamise eest meie maal peetud võitluse kohta. Sel baasil on meie teadusel võimalik koostada pidev, lünkadeta kirjandusajalugu, mis hõlmab kogu kirjanduse arengu.

XX sajandi kodanliku kirjanduse olemuse täielik ning igakülgne paljastamine pole võimalik Lenini poolt antud imperialismi-analüüsi sügava omandamiseta. Lenin tõi igakülgselt esile kapitalismi roiskumise protsessid ja iseloomustas selle roiskumise omapära ka kodanliku «kultuuri» alal. Lenini teos «Materialism ja empiriokritiitsism» andis purustava hoobi igaliiki reaktsioonilistele ideelis-filosoofilistele «teooriatele», mis tänapäevalgi on pisut uuendatud kujul käibel kapitalistlikes maades «teaduse viimase sõnana». Kaitstes oma teostes tõelise patriotismi ja proletaarse internatsionalismi ideesid, iseloomustas Lenin imperialistliku kodanluse ideoloogiat kui niisugust ideoloogiat, mille olemuseks on metsik viha rahvahulkade vastu, igasuguse keskaegse obskurantismi taastamise iha, elajalik natsionalism ja kosmopolitism, võõraste territooriumide haaramise õigustamine ja hukkumisele määratute meeleolud.

Lenini poolt tehtud analüüs ideoloogiliste, nende hulgas ka kirjanduslike nähtuste kohta annab võimsa relva võitluseks abstraktsete, subjektiiv-idealistlike kontseptsioonide ja vulgaar-sotsioloogilise skemaatika vastu. Lenin kritiseeris teravalt kõiki niisuguseid ideoloogiliste vormide vaatlemise meetodeid, mis lähtuvad teadvuse primaarsusest materiaalse maailma suhtes. Kaitstes ühiskondlike nähtuste (ja kirjanduse) materialistliku analüüsimise printsiipi klassivõitluse seisukohalt, võitles ta vulgaarmaterialistlike teooriate vastu inimese teadvuse muutumatusest ja talle jäädavalt kinnistatud subjektiivsest klassiomasest piiratusest. Revolutsioonilise võitluse mitmesugustel järkudel paljastas Lenin selliseid marksismi moonutamisi. Edasiseks etapiks marksistliku mõtte võitluses vulgaarse sotsiologismi vastu ja materiaalse ning vaimse elu vastastikuste vahekordade dialektilise mõistmise kindlustamisel on Stalini õpetus uute ideede organiseerivast, mobiliseerivast ja ümberkujundavast tähendusest.

«... Ühiskondlikud ideed ja teooriad, ... olles tekkinud ühiskonna materiaalse elu arenemise poolt seotud uute ülesannete alusel ... mõjutavad ... hiljem ise ühiskonna olemist, ühiskonna materiaalset elu, luues tingimused, mis on vajalikud selleks, et viia lõpule ühiskonna materiaalse elu valminud ülesannete lahendamine ja võimaldada tema edasiarenemist.» [1]

Ühe või teise kirjaniku ajaloolise osa kindlaksmääramisel huvitas Leninit peamiselt see, kuidas kirjanik kajastas rahva igatsusi ja tõelisuse olulisi külgi. Lenini tees selle kohta, et materialism sisaldab endas parteilisust, kohustades sündmuste hindamisel «otseselt ja avalikult asuma kindla ühiskondliku rühma seisukohale» (1. kd., lk. 363), on meie teadusele põhjapanevaks. Kuid see tees ei tähenda sugugi (nagu korrutavad marksismi vulgariseerijad) mineviku klassikalise kodanliku kultuuri redutseerimist ainult kitsaste klassihuvide kaitsmisele. Uurides kunstniku maailmavaadet klassivõitluse seisukohalt, arvestas Lenin kunsti loomust, kus ühiskondliku elu olulised küljed võisid tõetruult kajastuda isegi hoolimata kunstniku poliitilistest vaadetest. Lenin arvas, et *põhimõtteliselt* on olemas võimalus ka ekspluateerijate klassist tulnul katkestada side oma klassiga ja minna üle rahva poole; ta mõistis hukka primitiivseid «sotsioloogilisi» õpetusi, mis niisuguse ülemineku võimalusi eitasid. Nii näiteks tähendas Lenin, et Lev Tolstoi, kes oskas haruldase jõuga edasi anda patriarhaalse talurahva meeleolusid, kuulus «sünnilt ja kasvatuselt ... Venemaa kõrgemasse mõisnike-aristokraatiasse», kuid «katkestas sidemed kõigi selle keskkonna harjunud vaadetega ...» (16. kd., lk. 304).

Niisiis on kirjandusliku loomingu leninliku analüüsi printsiibid suunatud vulgaarse sotsiologismi vastu, mis püüab madaldada mineviku suurte kirjanike tähtsust. Koos sellega on Lenini hinnangute konkreetsus vastumürgiks nõndanimetatud «ühtse voolu» teooriale, mis ignoreerib kirjanike klassipositsioone, nende (teadlikku või ebateadlikku) osavõttu poliitilisest võitlusest. Ajalugu ei saa teha ei paremaks ega halvemaks — see marksistliku teaduse printsiip on leidnud teostamist ka neis iseloomustustes, mida Lenin andis kirjanikele. Artiklis «Herzeni mälestuseks» näitas ta igakülgselt selle tegelase suurt osa Vene revolutsiooni ettevalmistamisel. Kuid siinsamas paljastas Lenin ka ta nõrgad küljed, ta kõikumise liberalismi poole, rõhutades, et demokraat temas jäi siiski peale. Teine näide. On teada, kui kõrgelt hindas Lenin Turgenevi realismi, eriti «Küti kirju». Kuid Lenin ei pidanud võimalikuks vaikida sellest, et oma poliitiliste vaadete poolest oli Turgenev revolutsioonilistele demokraatidele võõras, et «talle oli vastik Dobroljubovi ja Tšernõševski maamehelik demokratism» (27. kd., lk. 244, v. k.).

On vajalik rõhutada ka suurimat metodoloogilist tähtsust,

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 513.

mida omab kunstiliste nähtuste analüüsimisel (ja samuti ideoloogiliste nähtuste analüüsimisel üldse) Marxi poolt loodud ja Lenini poolt edasi arendatud õpetus ühiskondlikest formatsioonidest. Materialism, nagu näitas Lenin teoses «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?» (1894), andis esmakordselt objektiivse üldteadusliku «korduvuse kriteeriumi, mille rakendatavust sotsioloogiale subjektivistid eitasid». Kuna subjektivistid eitasid «tootmissuhteid» kui ühiskonna struktuuri, siis «ei võinud nad märgata mitmesuguste maade ühiskondlikes nähtustes ilmnevat korduvust ja korrapärasust ja nende teadus oli parimal juhul ainult nende nähtuste kirjeldamine, toormaterjali kogumine» (1. kd., lk. 120). Kuid «materiaalsete ühiskondlike suhete analüüs andis korraga võimaluse märgata korduvust ja korrapärasust ning üldistada mitme maa erinevat korda üheks põhimõisteks — *ühiskondlik formatsioon.* Ainult selline üldistamine andiski võimaluse ühiskondlike nähtuste kirjeldamiselt (ja hindamiselt ideaali seisukohalt) üle minna nende rangelt teaduslikule analüüsile, mis tõstab esile, ütleme näiteks, selle, mille poolest üks kapitalistlik maa erineb teisest, ja uurib seda, mis neil kõigil on ühine» (1. kd., lk. 120). Alles ühiskondliku formatsiooni kategooria määrab kindlaks meetodid, «kuidas individuaalne tagasi viia sotsiaalsele» ja paneb maksma käsituse «sotsiaalsest protsessist kui looduslooliisest protsessist» (1. kd., lk. 372, 373).

Väga palju õpetlikku järgneb ka kirjandusteadusele neist Lenini töödest, milledes ta ülaliseloomustatud ajaloolis-materialistliku «korduvuse kriteeriumi» alusel teeb kindlaks nii ühiseid kui ka erinevaid jooni ideoloogiliste nähtuste arengus (niisugused on näiteks tema iseloomustused mitmesuguste maade kodanlik-demokraatlike liikumiste ühiste joonte ja igaühe omapära kohta). Et narodnikud olid täiesti võimetud aru saama ajalooprotsessi käigust, selle asjaolu üheks oluliseks avalduseks pidas Lenin nende oskamatust märgata üldisi ajaloolisi seaduspärasusi, tabada seda ühist, mis on omane paljudele maadele nende arengu analoogilistel etappidel, ja seda, mis annab igale niisugusele maale ta spetsiifilised jooned.

Käesolevas raamatus me katsume näidata, kuidas Lenin tarvitas «korduvuse kriteeriumi» Tolstoi vastuolude analüüsimisel. On teada, et fašistlikud pseudoteadlased, samuti nagu varem vene reaktsionäärid, väitsid laimavalt, et Tolstoi vaadete nõrk külg, tema «mittevastupanemine» olevat just nagu vene talurahva immanentseks omapärajooneks. Näidanud, et juba 1905.—1907. a. revolutsiooni perioodil tekkis vene talurahva hulgas võimas, talurahva ülestõusude ajaloos ennenägematult hoogne liikumine, avas Lenin ühtlasi ka Tolstoi «kurjale vägivallaga mittevastupanemise» idee sisu kui teatavate ajaloolis-majanduslike tingimuste väljenduse, kui patriarhaalse kapitalismieelse olustiku sünnituse. Selle Lenini teesi kommenteerimine tema «korduvuse

kriteeriumi» alusel võimaldab kindlaks teha, et Tolstoi vaadete *nõrgad* küljed on kirjanduse arengu teatavatel järkudel avaldunud mitmetes maades nii ida- kui ka läänepoolkeral. Ja samal ajal näitas Lenin, et oma loomingu *tugevate* külgedega kajastas Tolstoi vene üldrahvaliku revolutsioonilise protesti erakordset jõudu. Sügava kritiitsismi ja sotsiaalse ülekohtu vastu suunatud protesti jõulisuse poolest ei saa Tolstoiga võrrelda ühtki kirjanikku maailmas. Just selles jõulisuses avaldus Tolstoi omapära ning originaalsus.

Ideoloogiliste nähtuste analüüsimise leninlikud printsiibid on täiesti vastandlikud kodanliku ajalooteaduse metodoloogiale, mis seletab ideoloogiate ajalugu raamatulisel teel, lihtsalt «eelkäijate» «mõjuga» «järglastele».

Parteiline ajakirjandus ja teaduslikud ringkonnad on ammendavalt paljastanud Aleksander Vesselovski ja tema järelkäijate komparativistlike teooriate antimarksistliku reaktsioonilise olemuse. Vesselovski metodoloogia filosoofiliseks aluseks on positivism, mis on läbi ja läbi võõras teaduslikule, materialistlikule maailmavaatele. Komparativism, see kodanlik-liberaalse kirjandusteaduse suund, vaatleb kirjanduse arengut kui «ühtset voolu». «Laenamiste» ja «mõjutuste» lõpmata keeruliste formalistlike skeemide taha kaob selle kooli apologeetidel iga rahvusliku kirjanduse kordumatu omapära, rahva iseseisev looming, tegelikkuse oluliste joonte kajastumine kunstilises loomingus ja klassivõitlus. Komparativistid propageerisid nõukogude rahvale vaenulikku küürutamist kodanliku Lääne ees. Nende kosmopoliitilistes kirjutistes muutus võimas vene kirjandus, mida täidab revolutsioonilise novaatorluse vaim ja mis kajastab vene rahva rahvusliku karakteri omapärajooni, lihtsalt Lääne kirjanike «järeleaimamiste» ahelikuks.

Vastupidi komparativismile õpetab marksism-leninism, et olenevalt antud maa spetsiifilistest iseärasustest avaldub üks või teine ajalooline seaduspärasus erinevalt. Nii näiteks tekkisid paljudes maades kirjanduse ajaloo teatavatel etappidel klassitsismi ja romantismi nähtused, kuid need ei tekkinud sellepärast, et ühe maa kirjanik luges läbi teise maa kirjaniku raamatu ja sattus tema «mõju» alla, vaid terve kompleksi sügavate ajalooliste põhjuste tõttu. Igas kirjanduses nimetati romantismi romantismiks just nimelt sellepärast, et temas leidus mõningaid teiste kirjandustega ühiseid tunnuseid, kuid iga «romantism» kajastas erilisi, antud maa teatavale klassile ja antud rahvuslikule kultuurile iseloomulikke tunnuseid. Seesama kehtib muidugi ka realismi kohta.

J. V. Stalini õpetus rahvusest on võimsaks relvaks niihästi kodanliku natsionalismi kui ka kosmopolitismi vastu. J. V. Stalini definitsiooni järgi «on rahvus inimeste ajalooliselt kujunenud püsiv ühtekuuluvus, mis on tekkinud nelja ühise põhitunnuse pinnal ja nimelt: ühise keele, ühise territooriumi, ühise majan-

duselu ja ühise psüühilise laadi pinnal, kusjuures viimane avaldub rahvuskultuuri ühistes spetsiifilistes iseärasustes»[1]. Eriline tähtsus kirjandusteadusele on ka J. V. Stalini järgmisel juhendil: «Nõukogude inimesed arvavad, et igal rahvusel, olgu ta suur või väike, on oma kvalitatiivsed iseärasused, oma spetsiifika, mis kuulub ainult temale ja mida pole teistel rahvustel. Need iseärasused on selleks panuseks, mida iga rahvus toob maailma kultuuri ühisesse varaaita, millega ta täiendab teda, rikastab teda.»[2]

Erilise täiuse ning jõuga tuleb ilmsiks eesrindliku vene kirjanduse, vene kunsti ja vene esteetika maailmaajalooline tähtsus, kui neid uuritakse marksistlik-leninliku metodoloogia alusel. Parimad vene kirjanikud, kes kajastasid oma loomingus vene iseloomu rahvuslikku omapära, tulist patriotismi, vene rahva vabadusearmastust, võimsat üldrahvalikku protesti orjuse ning rõhumise vastu, on loonud teoseid, mis tähistavad uusi etappe inimkonna kunstilises arenemises. Seesama maksab esteetika kohta. Just nimelt Venemaal loodi juba revolutsiooniliste demokraatide, vene sotsiaaldemokraatia eelkäijate Belinski, Tšernõševski ja Dobroljubovi jõupingutustega sügav ja igakülgselt väljatöötatud teooria, mis põhjendas kirjanduse hiiglasuurt osa ühiskondlik-poliitilises arengus, mis avas realismi olemuse ja purustas põrmuks Lääne-Euroopa reaktsiooniliste aadli- ning kodanlusefilosoofide idealistliku esteetika. Eesrindlik vene esteetiline mõte on alati olnud eesrindlik rahvusvahelises mastaabis. See vaieldamatu väide ei tohi anda põhjust järelduseks, nagu peaks vene esteetika ajalugu vaadeldama isoleeritult. Mis aga puutub Lääne-Euroopa kodanlike teoreetikute igasugustesse esteetilistesse süsteemidesse, siis kirjutas nende kohta Belinski juba 1842. aastal: «Me ei saa juba praegugi rahulduda ühegi euroopa kriitikuga, märgates igaühes neist mingit ühekülgsust ning erandlikkust.»[3] Ammugi on möödas aeg, mil kodanluse kultuur võitluses feodalismiga võis veel ulatuda välja kodanliku piiratuse raamidest ja luua väärtuslikke kirjandus- ning kunstiteoseid. Marxi sõnad kapitalismi vaenulikkusest kunsti vastu on leidnud täielikku kinnitust selles roiskumise ja laose pildis, mida ilmutab tänapäeva kapitalistlik «kultuur» — imperialismi ustav ümmardaja. Samal ajal sotsialistliku kultuuri rahvusvaheline tähtsus aga üha tõuseb; selles kultuuris näeb progressiivne inimkond rahu, vabaduse ja demokraatia võidu panti kogu maailmale.

*

Lenini ideede varasalv on mõõtmatult rikas; ammendamatu on ka teema — Lenin ja kirjandus. Sedamööda kuidas sellel tee-

[1] J. Stalin. Teosed, 11. kd., lk. 328.

[2] Речь товарища И. В. Сталина на обеде в честь финляндской правительственной делегации. «Pravda», 13. aprill 1948, nr. 104.

[3] В. Г. Белинский. Избранные сочинения, т. II, 1934, стр. 322—223.

mal töötatakse nõukogude kirjandusteaduses, muutub ikka selgemaks ja selgemaks, kui suurt tähtsust omistas Lenin kirjandusele ja kui palju annab tema pärand kõige keerulisemate kirjandusteaduse küsimuste lahendamiseks.

Toetudes ülalkirjeldatud printsiipidele, oleme käesolevas raamatus püüdnud uurida mõningaid XIX sajandi lõpu ning XX sajandi alguse vene kirjanduse probleeme ja Lenini suhtumist üksikutesse kirjanduslikesse nähtustesse.

Lenini võitluses narodnikute vastu, kes moonutasid 60. aastate «pärandit», klassikalise pärandi demokraatlike traditsioonide kaitsmises, kirjanduse parteilisuse küsimuse ülestõstmises 1905. aastal, «Vehhi» ideoloogia paljastamises, L. Tolstoi tähtsuse analüüsis ja hinnanguis M. Gorki kohta, — kõiges selles annab ennast tunda proletaarse revolutsiooni geeniuse patrioötiline uhkus eesrindliku vene kultuuri üle.

Vene kirjanduse uurijatele on kõrgeks eeskujuks Lenini armastus oma kodumaa kirjasõna vastu, oma kodumaa kunstiliste kujude vastu ja Lenini viha kõigi nende vastu, kes, püüdes rahvast eemale juhtida võitlusest suure tuleviku eest, tahtsid maha kiskuda mineviku suuri traditsioone.

Uurides Lenini avaldusi kirjanduse kohta, seoses ühiskondlik-poliitilise ja revolutsioonilise võitluse arenguga, selgub, kuidas Lenini üldised kirjanduslikud printsiibid leidsid oma konkreetse rakenduse igal uuel ajaloolisel etapil. Lenini seisukohtadel ja arvamustel kirjanduse kohta on surematu, jääv tähtsus. Mitte üksnes seda, et nad annavad sügavaima seletuse ühele või teisele ajaloolisele nähtusele, nad on ka võitluse relvaks meile tänapäeval. Lenini võitlus igasuguste marksismile vaenulike kirjanduslike suundade vastu on meie kriitikuile ja kirjandusteadlastele eeskujuks, kuidas ühendada revolutsioonilist teooriat ja revolutsioonilist praktikat, kirjandust ja poliitikat.

Lenini vaated kirjandusele leidsid edasist arendamist Jossif Vissarionovitš Stalini teostes, mis tähistasid uut etappi praktika, teaduse ja kultuuri kõigil aladel. Leninlik-stalinlikud ideed on rakendatud ellu bolševistliku partei kogu poliitika kaudu kirjanduse ja kunsti rindel, partei võitlusega sotsialistliku realismi eest, kõrge ideelisuse ja kunstilise meisterlikkuse eest, igasuguste apoliitilisuse, formalismi ja esteeditsemise igandite vastu. Need ideed leidsid väljenduse ka ÜK(b)P Keskkomitee otsustes — «Ajakirjadest «Zvezda» ja «Leningrad»», «Kinofilmist «Suur elu»», «Draamateatrite repertuaarist ja abinõudest selle parandamiseks» ja «V. Muradeli ooperist «Suur sõprus»». Leninismi vaimust on kantud ka partei poolt juhitud võitlus kirjanduses esinevate kosmopolitismi ja kodanliku «kultuuri» ees küürutamise nähtuste ning natsionalistlike moonutuste vastu.

Määratu suurt huvi äratavad J. V. Stalini teostes avaldatud kirjad kirjanikele — Gorkile, Demjan Bednõile, Bill-Belotserkovskile ja teistele. Neid kirju täidab leninlikult kirglik armastus

nõukogude kirjanduse vastu, hoolitsus selle eest, et kirjandust tihedamini siduda nõukogude rahva eluga, tõsta kirjanduse kui kommunistliku kasvatuse vahendi tähtsust. Suureks eeskujuks kirjandusinimestele on J. V. Stalini tähelepanelik hoolitsev lähenemine teoste hindamisele, tema juhend, et kirjandusliku teose väärtust ei määra mitte «mõned üksikasjad», vaid «üldine suund»[1]. Rõhutades kriitika ja enesekriitika tähtsust, on J. V. Stalin, nagu teada, korduvalt välja astunud meile vaenuliku rapliku, lahmiva «kriitika» vastu. Esmajärguline tähtsus võitluses marksismi vulgariseerijate vastu on seltsimees Stalini kirjal Bill-Belotserkovskile, milles otsustavalt tagasi lükatakse siseparteilise elu mõistete mehaaniline rakendamine kirjanduse alal ja milles leiab valgustamist rida nõukogude kirjanduse ja teatri arengu küsimusi.

Jossif Vissarionovitš Stalini seisukohavõtud kirjanduse ja kunsti küsimuste suhtes, sotsialistliku realismi suhtes, nõukogude kirjanike — «inimhingede inseneride» osa suhtes, kriitika ja enesekriitika suhtes, sisult sotsialistliku, vormilt rahvusliku nõukogude kultuuri suhtes, kirjanduse ja kunsti kasvatusliku tähtsuse suhtes, üksikute kirjanike ja teoste suhtes on uueks hindamatuks panuseks marksistlik-leninlikku kirjandusteadusse.

Ajalooliseks sündmuseks olid J. V. Stalini klassikalised tööd marksismist keeleteaduses, mis avaldati 1950. aastal. Need teosed, mis geniaalselt valgustavad kõiki tähtsamaid marksistliku keeleteaduse küsimusi, haaravad ühtlasi marksistlik-leninliku teooria laia probleemideringi. Tähistades uut etappi nõukogude keeleteaduse arengus, said nad võimsaks stiimuliks ka kõigi teiste teadusalade edasisele arenemisele. Nõukogude kirjandusteadlaste ette tõusis ülesanne Stalini teoste valgusel läbi töötada küsimused kirjanduse kui ühiskondliku teadvuse ühe vormi olemusest, kirjanduse rahvalikkusest ja rahvuslikust omapärast, kirjandusajaloolise protsessi seaduspärasusest, traditsioonidest ja novaatorlusest, sotsialistlikust realismist.

Äärmiselt tähtis on Stalini juhend, et ühiskonna kunstivaated kuuluvad pealisehitusse. See juhend on aluseks meie esteetika olulisima osa väljatöötamisele — õpetusele kirjanduse, esmajoones nõukogude kirjanduse aktiivsest osast ühiskondlikus elus. Koos sellega rõhutas J. V. Stalin seda, kui esmajärgulise tähtsusega on teadusele ühiskondlike nähtuste need spetsiifilised iseärasused, mis lubavad ühiskondlikke nähtusi üksteisest eraldada. Rakendatuna kirjandusteadusesse kohustab see tees teadlasi täies ulatuses uurima neid keerulisi spetsiifilisi iseärasusi, mis on kirjandusel, võrreldes ideoloogia teiste liikidega, kohustab sügavalt uurima kunstilise vormi vahekordi sisuga, välja selgitama neid omadusi, mis kindlustavad suurtele kirjandusteostele surematuse. Uut heledat valgust heitsid Stalini teosed ilukirjanduse keele

[1] J. Stalin, Teosed, 12. kd., lk. 110.

küsimustele, omapärasele seosele ilukirjanduse keele ja üldrahvaliku keele arengu vahel, samuti kirjaniku individuaalse stiili küsimustele, kirjanduslike teoste keele rahvalikkuse ja kunstipärasuse küsimustele jne.

Loomingulised diskussioonid, mis toimusid nende ja mitmete teiste probleemide kohta, tähistasid võitluse tugevnemist kirjandusteooria mahajäämusega tänapäeva nõuetest. Selles võitluses on Stalini teosed hiilgavaks eeskujuks leninismi kaitsmisel igasuguse vulgariseerimise ja tähenärimise vastu, on eeskujuks marksistliku meetodi igakülgsele rakendamisele uute ülesannete lahendamiseks, mis kerkivad üles kommunistliku ühiskonna ehitamise praktikas.

«Pidage meeles ja armastage Iljitšit . . .» [1] — seda seltsimees Stalini üleskutset viib ellu kogu nõukogude rahvas, viivad ellu nõukogude kultuuri mitmesuguste alade tegelased. Lenini-Stalini rikkalike ideede põhjaliku omandamise varal areneb ja liigub edasi ka meie nõukogulik kirjandusteadus.

---

[1] J. Stalin, Teosed, 7. kd., lk. 14.

LENIN
JA KIRJANDUSLIK NARODNIKLUS

I

XIX sajandi lõpu ühiskondlik-poliitilises ja kirjanduslikus liikumises oli kahtlemata kõige tähtsamaks sündmuseks väga tormiliselt kulgev marksistide võitlus narodnikutega, mille käigus tulid arutusele ühiskonnaelu, majandusliku arenemise, filosoofia, ajaloo, aga samuti ka kirjanduse, esteetika ja kirjanduskriitika mitmesugused küsimused. Kõik need küsimused rühmitusid keskse küsimuse ümber, mis oli diskussiooni teljeks, — Venemaa ja vene kultuuri arenguteede küsimuse ümber. Siit tuleneski 90-ndate aastate inimeste pinev huvi ühiskonnateaduste (ehk, tolleaegse sõnapruugi järgi, sotsioloogia) metodoloogia vastu. Millised peavad olema tegelikkuse ja tema ajaloolise arengu tunnetamise printsiibid? — see oli, mis huvitas vene ühiskonna eesrindlikke ringkondi kahe ajastu piiril, tulevase revolutsioonilise murrangu lävel. Seepärast oligi XIX sajandi lõpu kirjanduses filosoofiline probleemistik nii tähtsal kohal. Seepärast toimus siis ka enneolematul määral kirjanduse ning publitsistika lähenemine ja võis täheldada sellist žanride ümberkujunemist, et mõnikord oli raske vahet teha, kus lõpeb tegelikkuse ühe või teise külje belletristiline uurimine (mis sageli oli küllastatud mitte ainult faktidest, vaid isegi arvudest), ja kus astub oma õigustesse kunstiline fantaasia.

Probleemid, mis olid marksistide ja narodnikute vahelise poleemika aineks, kajastusid laialdaselt kunstilises loomingus ja publitsistika naaberžanrides — olukirjelduses, följetonis, «kirjas». Kirjandus näitas küla laostumist, talupoegliku patriarhaalse elu-olu tavaliste vormide väljasuremist ja kõikjal toimuvat kapitalismi arenemist. Analüüsides oma töödes neid protsesse, võttis Lenin illustratsioone kirjanike — nii belletristide kui ka publitsistide teostest, Gleb Uspenski olukirjeldustest, palju kõmu tekitanud Engelhardti raamatust — kirjadest «Maalt», Lev Tolstoi «Kirjadest näljahädast» [1], V. Korolenko «Pavlovo

[1] «Kirjad näljahädast» avaldati esmakordselt 1892. aastal, «Nedelja» jaanuarinumbris (pealkirja all «Abi näljahädalistele»). Pärast seda anti välja välismaal (vt. viidet nendele Lenini artiklis «Pankroti tunnused» — 6. kd., lk. 66).

olukirjeldustest»[1] jt. Kirjanduses paljastus ikka suuremal määral «ülemkihtide» ja «alamkihtide» vastuolu, järjest suurema selgusega kristalliseerus kapitalistliku ühiskonna teema, «härra Kupongi» teema, linna- ja maaproletariaadi ning «rubla teenrite» vahel kasvava antagonismi teema. Töötades raamatu kallal «Kapitalismi arenemine Venemaal» (1896.—1899. a.), võttis Lenin materjalide hulka kirjanike teoseid, mis kujutasid töötava rahva rõhumise ja ekspluateerimise uusi vorme, V. Veressajevi ja D. Mamin-Sibirjaki teoseid. Illustreerides oma teostes vene talupoja elutingimuste analüüsimist, viitas Lenin ühele Veressajevi parematest olukirjeldustest — «Lizar»[2]. Selles olukirjelduses jutustab Veressajev oma vestlusest kehvik Lizariga, kes kirjeldas talupoegade traagilist, väljapääsmatut olukorda ja pidas täiesti mõistlikuks «tilkade» tarvitamist «inimelu lühendamiseks». Mamin-Sibirjakki, Uraali tööstuskapitalismi kirjeldajat, meenutas Lenin loomulikult raamatu «Kapitalismi arenemine Venemaal» selles peatükis, kus on juttu mäetööstusest. Viidanud Uraali eraldatuse iseloomustamisel ühele Mamin-Sibirjaki varasemale jutustusele — «Võitlejad»[3], puudutas Lenin seejärel kogu tema loomingut. «Selle kirjaniku teostes,» märkis Lenin, «tuleb ilmekalt nähtavale Uraali omapärane elu, selle lähedus reformieelsele ajale, tehaste külge seotud elanikkonna õigusetus, pimedus ja alandus, «isandate» «heasüdamlik lapselik kombelõtvus», selle keskkihi (raznotšinetsite, intelligentsi) puudumine, mis on kõigi maade kapitalistlikule arenemisele nii iseloomulik, kaasa arvatud ka Venemaa» (3. kd., lk. 408). Jutustuses «Võitlejad» ja teistes oma teostes näitas Mamin-Sibirjak tõetruult ja valutundega «mahatallatud inimeste» pärast «alustugede» säilitamisele rajatud utoopiliste lootuste täielikku põhjendamatust ja kujutas uusi hädasid, mida tõi rahvale kapitalism.

Hoopis teisiti, ilmselt apologeetiliselt kodanlike «kangelaste», äritegelaste ja ettevõtjate suhtes, kujutas kapitalistlikku Venemaad P. Boborõkin oma tuntud romaanides («Kitai-gorod», «Üleminek», «Vassili Tjorkin» jt.).

Lenin mainis Boborõkini nime ainult üks kord, seoses tema romaaniga «Teisiti»[4], kus on moonutatult kujutatud vaidlust narodnikute ja marksistide vahel. Sellele romaanile hinnangu

---

[1] Vt. VI ptk. raamatus «Kapitalismi arenemine Venemaal» (3. kd., lk. 366).

[2] Lenin viitab oma sellest jutustusest võetud tsitaatide allikale — «Severnõi Kurjer», 1899, nr. 1.

[3] See jutustus, esmakordselt avaldatud 1883. aastal ajakirjas «Otetšestvennõje Zapiski», läks hiljem kogumikku: Мамин-Сибиряк. «Уральские рассказы». Lenin võis kasutada ainult nende juttude esimest, kaheköitelist väljaannet (M. 1888—1889), kuna teine väljaanne (kolmes köites, СПБ. 1899) ilmus pärast seda, kui Lenin oli oma raamatu lõpetanud. Jutustus «Võitlejad» kujutab talupoegade-burlakkide ekspluateerimist metsaparvetusel Uraali jõgedel.

[4] «Vestnik Jevropõ», 1897, nr. I—III.

andmisel oli Lenin solidaarne Vera Zassulitšiga, kes avaldas «Novoje Slovos» artikli «Halb väljamõeldis»[1]: «Autor räägib hr. Boborõkini tuntud romaanist «Teisiti» ja paljastab selle, et autor ei saanud aru vaidlusest narodnikute ja «õpilaste» vahel,» kirjutab Lenin Zassulitši artikli kohta, tsiteerides järgnevalt tema «suurepäraseid märkusi» sel puhul (2. kd., lk. 468). Boborõkin, kes oli moonutanud oma romaanis kuuekümnendate aastate inimese palge, andes talle härrasmehe ja esteedi iseloomujooned, oli moonutanud samuti nii «õpilase» kui ka narodniku palge. Nagu märkis Zassulitš, paneb Boborõkin narodnikule suhu sääraseid etteheiteid marksistidele (eriti etteheiteid «despotismi reglamenteerimise» püüetes), mis andsid sootuks moonutatud pildi tollal toimuvatest vaidlustest.

On siiski iseloomulik, et mitte ainult marksistide ja narodnikute vahelise vaidluse *aine* — Venemaa kapitalistlik areng, — vaid ka *vaidlus ise* kajastus väärtuslikumas ilukirjanduses. Jutustuses «Teeta» (1895) kujutas Veressajev vaimset kriisi narodnikliku intelligentsi keskel, jutustuses «Taud» aga näitas narodnikute ja marksistide kokkupõrget[2]. Samale teemale on pühendatud J. Tširikovi jutustus «Invaliidid» (1897) ja paljud teised teosed, mis nüüd on unustatud, kuid mis omal ajal osutusid väga sümptomaatilisteks.

Enne kui asuda analüüsima, milline tähtsus on kirjanduse uurimisele Lenini poolt narodniklusele antud hinnangutel, mis on orgaaniliselt seotud leninliku kriitikaga narodnikluse «subjektiivse sotsioloogia» kohta kirjanduses ja publitsistikas, on vaja lühidalt meenutada, milline oli marksistide ja narodnikute vahelise võitluse käik ise.

Nagu teada, kuulub marksistide ja narodnikute vahelise võitluse algus 1883. aastasse, millal «Töö Vabastuse» rühm kritiseeris teravalt narodnikute vaateid ja paljastas nende teooriate olemuse, mis takistasid proletariaadi revolutsioonilise initsiatiivi arenemist. ÜK(b)P ajaloo lühikursuses on märgitud: «Sel ajal olid marksismi ja sotsiaaldemokraatliku liikumise levimise peamiseks ideeliseks takistuseks narodnikute vaated, mis olid tol ajal ülekaalus eesrindlike tööliste ja revolutsioonilise meelsusega haritlaste hulgas.»[3]

Narodnikute põhilised eksivaated seisid järgnevas:

«Esiteks, narodnikud väitsid, et kapitalism on Venemaal «juhuslik» nähtus, et ta Venemaal ei arene, järelikult ei kasva ega arene ka proletariaat.

---

[1] В. Иванов. Плохая выдумка. «Novoje Slovo», 1897, nr. 12 (uuesti trükitud V. Zassulitši «Teostes», II kd., 1907. lk. 197—219).

[2] Need teosed omakorda olid põhjuseks diskussiooni edasisele arenemisele. Vt. näiteks artikleid «Taudist» ja teistest Veressajevi teostest: А. Богданович. Момент перелома в художественном отражении. «Mir Boži», 1898, nr. XII, ja Н. Михайловский. Литература и жизнь. «Russkoje Bogatstvo», 1899, nr. 1.

[3] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 11.

Teiseks, narodnikud ei pidanud töölisklassi eesrindlikuks klassiks revolutsioonis. Nad unistasid sotsialismi saavutamisest ilma proletariaadita. Narodnikud pidasid peamiseks revolutsiooniliseks jõuks talurahvast, keda juhib intelligents, ja külakogukonda, milles nad nägid sotsialismi idu ja alust.

Kolmandaks, narodnikuil oli ekslik ja kahjulik vaade kogu inimkonna ajaloo käigule. Nad ei tundnud ega mõistnud ühiskonna majandusliku ja poliitilise arenemise seadusi. Selles suhtes olid nad täitsa mahajäänud inimesed. Nende arvates ei tee ajalugu klassid ega klasside võitlus, vaid ainult väljapaistvad üksikisikud — «kangelased», kelle järel pimesi käivad mass, «inimkari», rahvas, klassid.» [1]

Esimesena arvustas marksistlikult narodnikute eksivaateid Plehhanov. 1883. aastal ilmus «Kaasaegse sotsialismi biblioteegi» väljaandel Genfis tema brošüür «Sotsialism ja poliitiline võitlus», 1885. a. — «Meie lahkhelid».

Plehhanov näitas oma töödes, et Venemaa areng mööda kapitalistlikku teed on vastuvaidlematu fakt ja et proletariaat on võimas revolutsiooniline jõud. Ta näitas ka, kui utoopilised on lootused külakogukonnale kui sotsialismi baasile, ja paljastas need ekslikud idealistlikud alused, milledele olid rajatud narodniklikud vaated ajaloo käigule.

Püüdes ümber lükata Plehhanovit, esinesid narodnikud 80-ndail aastail põrandaaluses narodniklikus ajakirjanduses. Kuid 90-ndate aastate algul alustasid narodnikud marksistide («vene õpilaste», nagu tol ajal väljenduti, s. t. Marxi õpilaste) ägedat tagakiusamist legaalseis väljaandeis.

Narodnikute esimeseks *programmiliseks* väljaastumiseks marksistide vastu tuleb pidada seeriasse «Kirjandus ja elu» kuuluvat Mihhailovski artiklit, mis ilmus «Russkaja Mõsli» 1892. a. juunikuu numbris. 1893. aastal muutusid narodnikute väljaastumised marksistide vastu juba organiseeritud kampaaniaks, mida juhtis «Russkoje Bogatstvo». Mihhailovski ülevaadetes («Kirjandus ja elu»), mis ilmusid «Russkoje Bogatstvo» 1894. a. esimeses ja teises numbris [2], samuti S. Krivenko [3] ja S. Južakovi [4] artiklites väideti laimavalt, et marksistid olevat kapitalismi kaitsjad, ja edasi, et marksistid olevat purustanud sidemed 60-ndate aastate demokraatliku «pärandiga», kummardavat «majandusliku teguri» ees, eitavat isiku tähtsust ajaloos jne. Samataolisi väiteid leidus ka reas teistes artiklites, mis ilmusid «Novoje Slovos» (1894), «Nedeljas» ja «Istoritšeski Vestnikus».

«Kuigi Plehhanov andis narodniklikule vaadete süsteemile

[1] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 13.

[2] Uuesti avaldatud Mihhailovski Täieliku teoste kogu VII köites.

[3] «По поводу культурных одиночек» («Russkoje Bogatstvo», 1893, nr. 12), «Письма с дороги» (sealsamas, 1894, nr. 1).

[4] «Вопросы экономического развития России» («Russkoje Bogatstvo», 1893, nr. 10—12); «Хроника внутренней жизни» (sealsamas, 1894, nr. 7).

peamise hoobi juba 80-ndail aastail, leidsid narodnikute vaated 90-ndate aastate algul teatud osa revolutsioonilise noorsoo hulgas siiski veel poolehoidu... Narodnikute riismed püüdsid igati takistada marksismi levimist Venemaal, võitlesid marksistide vastu, püüdes neid igati mustata. Marksismi edasise levimise ja sotsiaaldemokraatliku partei loomise võimaluse kindlustamiseks oli vaja narodniklus ideeliselt lõplikult p u r u s t a d a.

Selle töö tegi Lenin.» [1]

Hävitav kriitika eelmainitud narodniklike artiklite kohta on antud Lenini raamatus «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?» (1894) (alapealkirjaga «Vastus «Russkoje Bogatstvo» artiklitele marksistide vastu»). Lenini illegaalselt väljaantud töö levis kiiresti üle kogu Venemaa ja avaldas määratu suurt mõju eesrindlikule noorsoole.

Järgmisesse, 1895. aastasse kuulub Lenini artikkel «Narodnikluse majanduslik sisu ja selle arvustus hr. Struve raamatus». 1899. aastal ilmus Lenini teos «Kapitalismi arenemine Venemaal». Niimoodi viis Lenin 90-ndatel aastatel lõpule narodnikluse ideelise purustamise, mida olid alustanud Plehhanov ja «Töö Vabastuse» rühm.

Lenin näitas, et 90-ndate aastate narodnikud, kes ennast silmakirjalikult esitasid «rahvasõpradena», olid ammugi loobunud revolutsioonilisest võitlusest tsarismiga ja ümber sündinud liberaalseiks reformaatoreiks, kulakluse kaitsjaiks. Lenin paljastas nende võltside «rahvasõprade» tõelise näo ja «... näitas ... töölisklassile kätte õige võitlustee, määras kindlaks, et töölisklass on ühiskonna eesrindlik revolutsiooniline jõud ja et talurahvale kuulub töölisklassi liitlase osa» [2]. Lenin näitas ka seda printsipiaalset erinevust, mis on tegelikkusele lähenemisel marksistide ja narodnikute vahel; marksistid vaatasid elu tõele näkku, uurisid tähelepanelikult Venemaa kapitalistliku arenemise reaalset protsessi ja valmistasid masse revolutsioonilisele tormijooksule, narodnikud aga sulgesid silmad reaalse ajalookäigu ees ja püüdsid «parandada» talurahva olukorda olemasoleva ühiskondliku korra aluseid säilitades.

Kogu selle aja jooksul jätkas «Russkoje Bogatstvo» artiklite avaldamist, milledes siiski ainult korrati endist «argumentatsiooni» ja milles ikka enam tuli ilmsiks marksismi elementaarsete aluste mittetundmine ja mittemõistmine. Iseloomustades 1897. aastal narodnikute «sõjakäiku» «õpilaste» vastu, kirjutas Lenin: «Mida kaugemale arendasid «õpilased» oma vaateid vene kirjanduses, mida täpsemalt ja põhjalikumalt nad oma seisukoha terves reas nii teoreetilistes kui ka praktilistes küsimustes avaldasid, — seda harvemini võis vaenulikus ajakirjanduses leida sisulist vastuvaidlust uue suuna peapunktide vastu...» (2. kd., lk. 441). Ühtlasi tõstsid Lenini teosed, mis olid suunatud

[1] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 19.

[2] Sealsamas, lk. 20.

narodnikute vastu ja mis ilmusid 90-ndate aastate teisel poolel, uusi kõige tähtsamaid küsimusi poliitika, filosoofia ja kultuuri alalt. Lenini artikkel «Majandusliku romantismi iseloomustuseks»[1] arvustab «Russkoje Bogatstvos» avaldatud, Sismondi[2] vaateid käsitlevat artiklit ja sisaldab selle šveitsi majandusteadlase õpetuse ning üldse utoopiliste ideoloogiate olemuse põhjaliku analüüsi. Artikkel «Millisest pärandist me loobume?»[3], mille kirjutamise põhjuseks olid Mihhailovski ja teiste narodnikute laimavad väljamõeldised «õpilaste» lahkulöömise kohta demokraatlikest traditsioonidest, on pühendatud küsimusele, milline on vene revolutsioonilis-demokraatliku mõtte klassikute vaadete vahekord ühelt poolt narodnikute vaadetega ja teiselt poolt sotsiaaldemokraatide vaadetega. On iseloomulik, et Mihhailovski reas artiklites 1895.—1897. aastal vastas Plehhanovi ja «legaalsete marksistide» Struve ning Tugan-Baranovski sõnavõttudele[4], kuid ei osanud vastata ühelegi Lenini sõnavõtule. Kui legaalsete marksistide kirjutistes võis Mihhailovski konstateerida vastuolusid, eklektitsismi ja vaadete ebakindlust[5], siis poleemika Plehhanoviga lõppes Mihhailovskile läbikukkumisega: tema vastus raamatule «Monistliku ajalookäsituse arengu küsimusest»[6] on üles ehitatud niihästi katsetele paljastada Plehhanovit selles, et ta on vahele jätnud ühe või teise seisukohavõtu, kui ka oma vastase «kriitikavõtete» analüüsile. Tulemusena jättis Mihhailovski artikkel oma autorist teoreetiliselt täiesti abitu ja pea kaotanud inimese mulje. Seda abitumaks osutus Mihhailovski Lenini raudse argumentatsiooni ja loogika ees. Kahtlemata sellepärast põikleski Mihhailovski kõrvale vastusest Leninile, kõige tugevamale oma ideelistest vastastest, ja piirdus ainult melanhoolse viitega Berdjajevile, kes heitis ette V. Iljinile (Leninile) kalduvust «katkestada sidemed 70-ndate aastate inimestega»[7].

Need on põhilised momendid marksistide võitluses narodnikutega. Selle, marksismi täieliku võiduga lõppenud võitluse üldist tähtsust on ammendavalt iseloomustatud ÜK(b)P ajaloo lühikursuse esimeses peatükis.[8]

---

[1] Esmakordselt ajakirjas «Novoje Slovo», 1897, nr. 7—10.

[2] Б. Эфрусси. Социально-экономические воззрения Симонда де Сисмонди. «Russkoje Bogatstvo», 1896, nr. 7 ja 8.

[3] Esmakordselt avaldatud koguteoses: Владимир Ильин. Экономические этюды и статьи, 1898.

[4] VII и VIII тт. Полн. собр. соч. Михайловского (3-е изд. СПБ. 1913—1914) и т. I «Последних сочинений» (СПБ. 1905).

[5] Lenin nõustus karakteristikaga, mille andis Mihhailovski Tugan-Baranovskile, kui ta nimetas teda «kaja-inimeseks» (vt. Lenini kirja Potressovile 27. juunist 1899; 34. kd., lk. 19, v. k.).

[6] «Russkoje Bogatstvo», 1895, nr. 1 (uuesti avaldatud Kogutud teostes, 3. väljaanne, VIII kd., 1914, lk. 16—36).

[7] Vt. «Последние сочинения» Н. К. Михайловского, изд. «Русского богатства», т. I, СПБ. 1905, стр. 442 (kirjutatud 1901. a.).

[8] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 10—16, 19—22, 24—25.

Ajalooline sündmus — narodnikluse purustamine, mille teostas Lenin 90-ndail aastail, etendas väljapaistvat osa ka tolleaegses kirjanduslikus elus ja sai paljuski määravaks ilukirjanduse ning kirjandusteaduse edasise arengu teedele. See saab eriti silmanähtavaks, kui võtta arvesse, et narodnikud alatasa rõhutasid «subjektiivse sotsioloogia» printsiipide universaalset tähtsust kõigi kultuurialade, sealhulgas ka ilukirjanduse ning kirjanduskriitika jaoks. Oma truudust «subjektiivsele sotsioloogiale» deklareerisid sugugi mitte ainult narodniklusega kaasa läinud teisejärgulised kirjanikud; sellest kirjutas, nagu teada, isegi nii silmapaistev kirjanik nagu Gleb Uspenski. Narodnikute püüe «universaalsuse» poole loomulikult ei võinud jääda Lenini hinnanguta: narodnikliku sotsioloogia analüüsis pööras Lenin suurt tähelepanu selle sotsioloogia peegeldusele narodnikluse kirjanduskriitikas, puudutades eriti küsimust tegelikkuse õigest kujutamisest narodnikute-belletristide teostes.

Narodnikluse kirjanike ning publitsistide esinemiste iseloomulikuks ja huvitavaks jooneks oli see, et termin «narodniklus» oli neile enestelegi täiesti ähmane.

Mihhailovski oma definitsiooni narodnikluse kohta ei andnud; ta piirdus laialivalguvate formuleeringutega «osavõtlikust suhtumisest rahvasse»[1]. Otsekoheseid ja täpseid narodnikluse definitsioone vältisid ka selle suuna kirjanikud-belletristid. Kõige veendunum nende hulgas, N. N. Zlatovratski, tunnistas kord kirjas A. I. Ertelile 1885. aastal: «Kui minul tuleb mitmesugustel žurfiksidel ajada juttu sellest kurikuulsast narodniklusest, siis ma kaotan täielikult võime endast ja oma kaasvestlejast arusaamiseks, sest mul läheb nendest *igasugustest* kategooriatest ja teooriatest ainult silmade ees kirjuks.»[2] Narodnikute kirjutistes nii sageli esinevad definitsioonid, mis määritlevad seda suunda kui intelligentsi võitlust teostada «rahva need soovid ja püüded, mis intelligentsi ideaali vaatekohalt osutuvad progressiivseteks nähtusteks rahva elus»[3], mõistagi ei anna midagi peale viidete narodnikute subjektiivsetele soovidele. 90-ndate aastate alguses narodniklikes ja liberaalsetes ringkondades puhkenud diskussioon termini «narodniklus» sisu kohta ei viinud positiivsetele tulemustele. Nii näiteks tähendati «Vestnik Jevropõs», et narodnikluse teooria ebaselgus «tekitab seda, et raske on täieliku selgusega näidata isegi rühma kirjanikke, keda peaks lugema selle suuna esindajate hulka ja kes kategooriliselt esindaksid ta erilaadset sisu. Me leiame tavaliselt ainult selle suuna episoodilisi avaldusi, kord

[1] Nende sõnadega iseloomustab ta «Otetšestvennõje Zapiski» programmi (vt. Литературные воспоминания и современная смута», т. I, 1900, стр. 345).

[2] Tsiteeritud Zlatovratski arhiivist (NSV Liidu TA Kirjanduse Instituut) võetud koopia järgi raamatus: В. Б у ш. Очерки литературного народничества 70—80 гг., Л. 1931, стр. 11.

[3] Что такое народничество. «Nedelja», 1880, nr. 31 (anonüümne artikkel).

ilukirjanduslikus poeesias, kord publitsistikas, ja me satuksime raskustesse, kui tahaksime nendest tuletada terviklikku maailmavaadet» [1].

Narodnikluse, selle äärmiselt keerulise nähtuse, mis «oskab ühendada doktriini progressiivseid, demokraatlikke jooni reaktsiooniliste joontega, mis kutsuvad esile «Moskovskije Vedomosti» poolehoiu» (1. kd., lk. 364), algupära ja evolutsiooni teaduslik tundmaõppimine algas alles XIX sajandi lõpul vene marksistide poolt. Plehhanovi ülalmainitud töödes, mis olid suunatud narodnikute vastu, vaadeldi esmakordselt Venemaal narodniklust materialistlikelt positsioonidelt.

Plehhanovi 80—90-ndate aastate töödes, mis on pühendatud kirjanduse ja kunsti küsimustele, ilmnes tema oskus allutada oma analüüs nendele ülesannetele, mida tema kaasaeg üles tõstis, võitlusele «subjektiivse sotsioloogiaga» ja narodnikute idealistliku «kangelaste» ja «inimkarja» kontseptsiooniga. Kuid Plehhanov, sulgenud oma analüüsi puhtteoreetilisesse sfääri, ei suutnud kindlaks teha narodnikluse kui reaalsete ühiskondlike jõudude huvisid ja tegelikkuse enda vastuolusid kajastava ideoloogia allikaid ning olemust. Sedasama tuleb ütelda ka Plehhanovi kirjanduskriitilistest artiklitest narodnikute-belletristide kohta, mis võitluses narodniklusega etendasid kahtlemata positiivset osa. [2] Plehhanovi metodoloogilised vead märkis Lenin Plehhanovi poolt Tšernõševski kohta kirjutatud raamatu äärtele. Sel kohal, kus Plehhanov kirjutab: «Nagu tema õpetajagi koondab Tšernõševski oma tähelepanu peaaegu eranditult ainult inimkonna «teoreetilisele» tegevusele, mille tagajärjel vaimne arenemine muutubki tema silmis ajaloolise liikumise kõige sügavamaks põhjuseks», kriipsutab Lenin alla lause esimese poole ja märgib äärele: «Sama puudus on Plehhanovi raamatul Tšernõševski kohta». [3]

See puudus andis ennast suurel määral tunda ka Plehhanovi poolt narodnikluse kohta antud analüüsis. Seepärast ei leia me Plehhanovi väärtuslikes töödes siiski ei narodnikluse selget teaduslikku definitsiooni ega tegelikkuse vastuolude analüüsimist, mis põhjustasid nii selle suuna progressiivseid kui ka reaktsioonilisi jooni.

Absoluutselt võimetud narodnikluse olemust mõistma olid nõndanimetatud «legaalsed marksistid». P. Struve andis 1894. aastal narodnikluse idealistliku definitsiooni. Narodnikluse «olemust» ja «põhilist ideed» nägi ta «Venemaa omapärase majandusliku arenemise teoorias», teooria allikaiks pidas ta aga: «1) teatavat õpetust isiku osatähtsusest ajaloolises protsessis ja 2) otsest veendumust vene rahva spetsiifilises rahvuslikus ise-

[1] А. В—н. Теории народничества. «Vestnik Jevropõ», 1892, nr. 10, lk. 706, 745 («А. V — n» — A. N. Põpini varjunimi).
[2] Vt. М. Розенталь. Эстетические взгляды Плеханова, М. 1939.
[3] Ленинский сборник, XXV, стр. 221.

loomus ja vaimus ning tema erilises ajaloolises saatuses»[1]. On täiesti ilmne, et Struve poolt narodnikluse kohta esitatud tunnused iseendast kuidagimoodi ei näita ta tekkimist ja allikaid. Nende tunnuste kindlakstegemisel ei uurinud Struve teatavate ühiskondlikkude vahekordade kajastumist narodnikluse ideoloogias, vaid toetus selle ideoloogia nende iseärasuste tunnustamisele, mida oma kirjutistes rõhutasid narodnikud ise. Teisiti väljendudes, ta otsustas kirjanike üle nende kirjanike sõnade põhjal iseeneste kohta. Edasi katsus Struve kindlaks teha «ajaloolist sidet slavofiilsuse ja narodnikluse vahel»[2] ja leida analoogiat marksistide ja narodnikute vaidluste vahel ühelt poolt ning slavofiilide ja läänlaste vaidluste vahel teiselt poolt. Kuid, nagu märkis Lenin: «Selliste kategooriate varal, nagu slavofiilsus ja läänlus, on võimatu vene narodnikluse küsimustest aru saada. Narodniklus peegeldas vene elu sellist tõsiasja, mis sel ajajärgul peaaegu veel puudus, kui kujunes slavofiilsus ja läänlus, nimelt: töö ja *kapitali* huvide vastuolu.» (1. kd., lk. 366.)

Narodnikluse selge, teadusliku definitsiooni andis Lenin oma töödes «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?», «Narodnikluse majanduslik sisu ja selle arvustus hr. Struve raamatus» jt. Vastavalt Lenini poolt korduvalt esitatud definitsioonile on narodniklus «väikekodanliku talurahva radikaal-demokraatlik esindus» (1. kd., lk. 247). Narodnikluse ideed on «väiketootja huvide ja seisukoha peegeldus» (1. kd., lk. 328), aga sugugi mitte «puhta mõtte» tulemus, nagu rõhutas V. V. raamatus «Meie suunad». Narodnikluse olemus seisab «protestis pärisorjuse... ja kodanluse... vastu... *talupoja, väiketootja seisukohalt*» (1. kd., lk. 308—309). Narodnikluse allikaks on, nagu märkis Lenin, «väiketootjate klassi ülekaal reformijärgsel kapitalistlikul Venemaal» (1. kd., lk. 358). Väikekodanliku talupoegademassi seisukoha ja huvide peegeldust nägi Lenin ka narodnikluse ideoloogia üksikutes joontes. Nii näiteks kirjutas ta, et narodnikluse «humaansus ja rahvasõbralikkus» olid «... meie väiketootja rõhutud olukorra tagajärjeks, kes kannatas hirmsat viletsust niihästi «vana-aadli» korra ja traditsioonide kui ka suurkapitali rõhumise poolt» (1. kd., lk. 400). Lõpuks, arvestades narodniklastest kirjanike ja publitsistide määratu suurt huvi tööteema vastu, tuleb märkida, kui tähtsad on Lenini sõnad selle kohta, et «Vene kapitalistlikule ühiskonnale omane klassivastuolude arenematus põhjustas selle, et nende väikekodanluse ideoloogide teooria esines töö huvide esindajana üldse» (1. kd., lk. 400).

Lenini definitsioonid näitavad narodnikluse ideoloogia kak-

[1] П. Струве. Критические заметки по вопросу об экономическом развитии России, вып. 1, СПБ. 1894, стр. 2.

[2] See paralleel pole Struve «leiutus», me kohtame seda ka Mihhailovski juures (vt. Н. Михайловский. Литературные воспоминания и современная смута, т. I, СПБ. 1900, стр. 330).

sikloomust selle mitmesugustes vormides ja annavad kindla aluse ka kirjanike-narodnikute loomingu analüüsimiseks, mis kajastas, tarvitades Lenini sõnu narodnikluse kohta, «töö ja *kapitali* huvide vastuolu» (1. kd., lk. 366), kuid sisaldas ühtlasi viljatuid lootusi ajaloolise arengu «teisele» teele.

Lenini sõnade järgi peegeldab narodnikluse ideoloogia kaksikiseloom väikekodanliku talurahva kahepalgelist loomust, tema teadvuse vastuolulisust. See klass, «kuivõrd ta üles seab üldisi demokraatlikke nõudmisi, s. o. võitleb igasuguste keskaja ja feodalismi jäänuste vastu, niivõrd on ta progressiivne; kuivõrd ta võitleb enda kui väikekodanluse seisukoha säilitamise eest, püüdes Venemaa üldist arenemist kodanlikus suunas pidurdada, seda tagurpidi liikuma panna, niivõrd on ta reaktsiooniline» (1. kd., lk. 257). Venemaa üldise arenemise protsessis valmib ju proletariaat — jõud, kes on võimeline sotsialistliku revolutsiooni teostamiseks. Neid narodnikluse ideoloogia kaht külge, nagu näitas Lenin, on vaja rangelt lahus hoida — hukka mõistes selle reaktsioonilisi külgi, ei tohi unustada selle demokraatlikku poolt.

Ühtlasi tõmbas Lenin piirid narodnikluse arenemise eri etappide vahele. Tšernõševski epohhi vanadele sotsialistidele olid samuti iseloomulikud illusioonid vene rahva elu omapärasest laadist, rahva sotsialistlikest instinktidest, kapitalismi «juhuslikkusest». Kuid *«usk vene elu erilisse laadisse, kogukondlikku korrasse;* sellest — *usk talurahva sotsialistliku revolutsiooni võimalikkusse* — see oli, mis neid hingestas, õhutas kümneid ja sadu inimesi kangelaslikule võitlusele valitsuse vastu» (1. kd., lk. 234).

Lenin tegi selle revolutsioonilise narodnikluse ja hilisema narodnikluse vahel vahet. Kapitalismi areng 80—90-ndail aastail sai faktiks, mida tuli juba paratamatult tunnistada, ja elu ise näitas, et narodniklik idee «vene elu erilisest laadist» on utoopiline. Selles uues olukorras oleks proletariaadi võitluse seisukohalt ka vana narodnikluse ideede kaitsmine omandanud reaktsioonilise iseloomu, (kuna narodniklus oli alati olnud marksismile vaenulikuks vooluks). Kuid 80—90-ndate aastate narodniklus kaotas ka vanade vene sotsialistide järjekindluse, loobudes sotsialismist ja muutudes kultuuritsevaks oportunismiks. 90-ndate aastate narodniklus, mis ignoreeris kehvistu ekspluateerimist ja eitas klassivõitluse olemasolu külas, oli lõplikult muutunud reaktsiooniliseks suunaks, mis oma olemuselt väljendas kulakluse huvisid. «Poliitilisest programmist, mis oli suunatud sellele, et *viia talurahvas* sotsialistlikule revolutsioonile *kaasaegse ühiskonna aluste vastu* [1],» kirjutas Lenin, «kasvas välja programm,

[1] Selles seisid sisuliselt kõik meie vanad revolutsioonilised programmid, — alates kas või bakunistidest ja mässajatest, jätkates narodnikutega ja lõpetades narodovoletsitega, kellel ju samuti ei olnud kaugeltki viimasel kohal veendumus, et talurahvas saadab valdava hulga sotsialiste tulevasse Zemski Sobori. *(Lenini märkus.)*

mis on suunatud sellele, et lappida, «parandada» talurahva olukorda, *säilitades sealjuures kaasaegse ühiskonna alused*» (1. kd., lk. 235).

Esile tuues seda hilisemat narodnikluse evolutsiooni, näitas Lenin, et isegi kõige radikaalsemate narodnikluse ideede teostamine — kõigi maade üleandmine talupoegadele — ei oleks tegelikult tähendanud midagi muud kui Venemaa juhtimist kodanlik-demokraatlikule, aga sugugi mitte sotsialistlikule arenemisteele. Kui aga arvestada, et «Russkoje Bogatstvo» reaalne programm 90-ndail aastail piirdus ümberasumise, rendi, krediidi, artellimajapidamise tehnika parandamise, ühispõlluharimise jm. küsimustega ja et mõned narodnikud avalikult otsisid võimalusi kogukondliku maavalduse jäädvustamiseks «seadusandlikul» teel, — kui arvestada kõike seda, siis narodnikluse ühtesulamine liberalismiga saab täiesti silmanähtavaks.

Narodnikud heitsid Leninile korduvalt ette, et ta ignoreerivat oma sõnavõttudes mitmesuguseid varjundeid narodnikluses endas. Eriti oli Mihhailovski pahane vene marksistidele selle pärast, et nad «ajavad segi» «Russkoje Bogatstvo» publitsiste «narodnikute» ja teiste, «Russkoje Bogatstvosse» mittepuutuvate isikutega. Kuid see ei olnud siiski nõnda. «Igaüks teab,» vastas Lenin Mihhailovskile, «et kõik «vene õpilased» tarvitavad sõnu «narodnik» ja «narodniklus» laiemas mõttes. Et narodnikute vahel on rohkesti mitmesuguseid varjundeid, seda ei ole keegi unustanud ega eitanud» (2. kd., lk. 475). Narodnikluse teaduslik definitsioon nõudis loomulikult põhiliste momentide kindlakstegemist, mis iseloomustasid selle suuna kõigi esindajate ideoloogiat, sõltumatult ühest või teisest fraktsioonist ning varjundist. Oskamatus haarata narodnikluse põhilisi tunnuseid viiski ummikusse mitmesuguseid uurijaid enne Leninit. «Keda küll, tõtt ütelda, pole meil austatud tiitliga «narodnik»», loendas S. A. Vengerov segaduses: «Aksakov, kes kummardas Ohhotnõi rjadi rahva ees, — narodnik; Suvorin ... — narodnik; «Nedelja» ja «Russkaja Mõsl», kes usuvad vene rahva demokraatlikesse põhimõtetesse, — narodnikud; lõpuks G. Uspenski ja Zlatovratski, üks skeptik, teine vaimustatud narodnikluse psüühikast, mõlemad Aksakovi ja Suvorini vihkajad, — samuti narodnikud.» [1]

On täiesti ilmne, et tee narodnikluse olemuse ja allikate kindlaksmääramisele kulges ainult tema ideoloogide vaadete ühiste tunnuste uurimise kaudu. Seda teed mööda läkski Lenin, märkides, et narodnikute sotsiaal-ökonoomilised vaated langevad ühte kolmes peapunktis: «1) *Kapitalismi tunnustamine Venemaal languseks, regressiks»;* «2) *Vene majandusliku korra omapära üldse ja eriti talupoja omapära tunnustamine ühes tema kogukonnaga, artelliga jne.»;* «3) *Selle ignoreerimine, et «haritlas-*

[1] С. Венгеров. Литературные заметки. «Ustoi», 1882, nr. 9—10, lk. 67.

kond» ja riigi juriidilis-poliitilised institutsioonid on seotud teatavate kindlate ühiskonnaklasside materiaalsete huvidega» (2. kd., lk. 460—461). Samal ajal viitas Lenin real juhtudel ühele või teisele erinevusele üksikute narodnikute vaadetes. Hilisema narodnikluse üldiste tunnuste kindlakstegemine ei olnud mitmesuguste vaadete segiajamine, nagu arvasid narodnikud, vaid, nagu märkis Lenin, väljendas püüet «üldistada ja arvata ühte kategooriasse autorid, kes, *hoolimata erinevustest paljudes küsimustes*[1], on solidaarsed neis põhjapanevates ja tähtsamates punktides, millede vastu «õpilased» välja astuvadki. «Õpilasele» pole hoopiski mitte tähtis see, et näidata näiteks nende vaadete kõlbmatust, millede poolest keegi hr. Juzov teistest narodnikutest erineb: temale on tähtis ümber lükata vaated, *mis on ühised nii hr. Juzovile kui ka hr. Mihhailovskile ja üldse kõigile narodnikuile,* s. o. nende suhtumine kapitalistlikusse evolutsioonisse Venemaal, see, et nad majanduslike ja publitsistlike küsimuste üle otsustavad väiketootja seisukohalt ega saa aru sotsiaalsest (või ajaloolisest) materialismist. *Need jooned* on üldiselt omased tervele ühiskondliku mõtte voolule, mis on etendanud suurt ajaloolist osa» (2. kd., lk. 475).

Ja Lenin märgibki siinsamas: «Selles laialdases voolus on väga mitmesuguseid varjundeid, on parem- ja vasaktiibu, on inimesi, kes laskuvad natsionalismi ja antisemitismi jms., ja on inimesi, kes on selles süütud; on inimesi, kes suhtuvad põlglikult paljudesse «pärandi» käskudesse, ja on inimesi, kes püüavad niipalju kui võimalik neid käske hoida (s. o. niipalju kui on võimalik narodnikul)» (2. kd., lk. 475—476).

Ka teistel juhtudel asub Lenin üksikute narodnikute hindamisele diferentseeritult. Nõnda näiteks märkis Lenin S. Južakovi vaadetes «kõige alamat liiki» (1. kd., lk. 366) väiklast patriotismi, Juzovi kohta aga kirjutas, et «Moskovskije Vedomosti» «oleks teda igatahes selle eest kiitnudki, millega ta erineb narodnikuist, kes tahavad pärandit säilitada» (2. kd., lk. 474), jne. Märkides Mihhailovski vaadetes negatiivseid jooni, mis olid ühised narodnikute mitmesugustele esindajatele, kirjutas Lenin ühtlasi: «Härrased Juzovid, Sazonovid, V. V.-d jt. liidavad tähendatud negatiivsetele joontele oma vaadetes veel teisi negatiivseid jooni, mida näiteks ei ole ei hr. Mihhailovskil ega teistel praeguse «Russk. Bogatstvo» kaastöölistel» (2. kd., lk. 461). On teada, et Lenin viitas Mihhailovski teatavatele kindlatele erinevustele mitte ainult V. V.-st (kellest Mihhailovski, nagu teada, lõi lahku 90-ndate aastate alguses), vaid ka Južakovist.

Seoses sellega on väga tähtis selgitada, missuguse sisu andis Lenin poleemikaprotsessis mõistetele «reaktsiooniline» ja «progressiivne». Nendel terminitel oli Lenini jaoks konkreetne ajalooline tähendus ja nendele sisu andmine muutus vastavalt ühe

[1] Meie kursiiv. — *B. M.*

või teise ühiskondliku nähtuse sotsiaalse funktsiooni muutumisele.

Reaktsioonilisuse mõistet kasutas Lenin: 1) kui ta soovis tähistada ühe või teise reaktsioonilise voolu esindajate püüete subjektiivse ja objektiivse sisu ühtelangemist; 2) kui ühe või teise idee objektiivne tähendus osutus reaktsiooniliseks, vastuoksa nende ideede kandjate kavatsustele ja 3) kui üks või teine nähtus osutus revolutsioonilise proletariaadi ülesannete seisukohalt reaktsiooniliseks, kuid teataval etapil säilitas progressiivsuse ülddemokraatlike ülesannete seisukohalt.

Reaktsiooniliste nähtuste hulka, mida iseloomustab subjektiivsete ja objektiivsete püüete ühtelangemine, luges Lenin igasuguste pärisorjuslike institutsioonide, absolutismi, seisusliku korra ja bürokraatia esindajad ning kaitsjad, inimvihkamise ja natsionalismi mitmesuguste vormide jutlustajad. Kutsudes töölisi üles nende «reaktsiooni alussammaste» kukutamisele, andis Lenin oma töös «Mis on «rahvasõbrad»...» bürokraatidele nimelt järgmise iseloomustuse:

«Eriti mõjukaks reaktsiooniliseks institutsiooniks, mis on äratanud võrdlemisi vähe tähelepanu meie revolutsionääride hulgas, on kodumaine *bürokraatia,* mis de facto valitsebki Vene riiki. See peamiselt raznotšinetsitega täiendatav bürokraatia on nii oma päritoluallikalt kui ka tegevuse eesmärgilt ja iseloomult läbi ja läbi kodanlik, kuid absolutism ja suurtsugu mõisnike määratu suured poliitilised eesõigused on andnud talle eriti kahjulikud omadused. See on alaline tuulelipp, kes peab oma kõrgeimaks ülesandeks mõisniku ja kodanluse huvide ühendamist» (1. kd., lk. 260).

Teistsuguse sisu andis Lenin reaktsioonilisuse mõistele, kui ta pidas silmas ühe või teise idee objektiivselt reaktsioonilist tähendust, vastuoksa nende ideede kandjate subjektiivsetele kavatsustele. Näiteks, iseloomustades Sismondi ja Proudhoni majanduslikke vaateid kui «reaktsioonilisi», tegi Lenin järgmise märkuse: «Seda terminit on tarvitatud *ajaloolis-filosoofilises* mõttes, iseloomustades vaid teoreetikute *eksitust,* kes võtavad eeskujusid oma konstruktsioonideks *iganenud* kordadest. Ta ei käi põrmugi ei nende teoreetikute isiklike omaduste ega nende programmide kohta. Igaüks teab, et ei Sismondi ega Proudhon ei olnud reaktsionäärid selle sõna tavalises mõttes» (2. kd., lk. 187). Nõnda kirjutas Lenin oma teoses «Majandusliku romantismi iseloomustuseks». Ja arendades edasi oma mõtet termini «reaktsioonilisus» ajaloolis-filosoofilisest sisust, ühenduses Sismondiga, kirjutas Lenin: «*Soovid* on romantikuil väga ilusad (nagu narodnikuilgi). Teadlikkus kapitalismi vastuoludest tõstab nad kõrgemale pimedatest optimistidest, kes eitavad neid vastuolusid. Ja reaktsionääriks ei tunnistata Sismondit sugugi mitte sellepärast, et ta tahtis tagasi pöörduda keskaega, vaid just sellepärast, et oma praktilistes soovides ta «võrdles ole-

vikku minevikuga», aga mitte tulevikuga, just sellepärast, et ta «tõestas ühiskonna igavesi vajadusi» «varemete» *varal,* aga mitte uusima arenemise tendentside *varal.*» Ja edasi arendas Lenin sama mõtet terminite «väikekodanlikkus» ja «reaktsioonilisus» sisust: «Need terminid ei osuta sugugi väikepoodniku egoistlikele ihadele või soovile peatada ühiskondlik arenemine, tagasi minna: nad räägivad vaid antud autori seisukoha *ekslikkusest,* tema käsituse ja silmaringi piiratusest, mis põhjustab selliste vahendite valimise (väga hea eesmärgi saavutamiseks), mis praktikas ei saa olla mõjusad, mis võivad rahuldada ainult väiketootjat või osutada teenet vanaaja kaitsjaile» (2. kd., lk. 209—210).

Ja lõpuks, *kolmas* juhus, kus Lenin rakendab terminit «reaktsioonilisus», kui on vaja arvestada selle või teise nähtuse kaksikiseloomu, seoses sotsialistliku revolutsiooni ülesannetega ühelt poolt ja demokraatlike nõudmistega teiselt poolt, on kõige selgemini väljendatud narodnikluse hinnangus. Hinnates «rahvasõprade» positsioone, märgib Lenin, et «sellepärast on nad nüüd reaktsioonilised (proletariaadi suhtes)» (1. kd., lk. 253) ja nõuab sotsiaaldemokraatidelt, et «on vaja lahti ütelda väikekodanlik-sotsialistlikest ideedest» (1. kd., lk. 256). Aga veidi edasi kirjutab Lenin: «Analüüsitud väikekodanlikud teooriad on **tingimata** reaktsioonilised, **niivõrd kui** nad esinevad sotsialistlike teooriatena.

Kui me aga taipame, et siin ei ole tegelikult mitte midagi sotsialistlikku . . ., siis peame suhtuma neisse teisiti, peame esitama küsimuse: *kuidas peab tööliskiass suhtuma väikekodanlusse ja tema programmidesse?*» (1. kd., lk. 257).

Vastates sellele küsimusele, viitab Lenin väikekodanluse kaksikiseloomule ja kutsub üles sotsiaaldemokraate toetama selle klassi poolt esitatavaid progressiivseid ülddemokraatlikke nõudmisi ja ta võitlust kõikide keskaja ja pärisorjusliku korra jäänuste vastu, missugused need ka ei oleks. (vt. 1. kd., lk. 257—259). Võrreldes narodnikute poolt esitatavaid progressiivseid vahendeid väikemajapidamise «tõstmiseks» ideedega, mida esitasid puhtkodanlikud publitsistid nagu A. I. Skvortsov [1], eelistab Lenin absoluutselt *selles suhtes* narodnikuid, kuna need ei luba «politsei vahelesegamist talupoegade majapidamisse» ning «mõistavad ja kujutavad *selles suhtes* kaugelt õigemini väiketootjate huvisid . . .» (1. kd., lk. 457).

Ühtlasi eitas Lenin kõiki termini «progressiivsus» üldisi, konkreetse ajaloolise sisuta käsitlusi. «Hr. Mihhailovski peamine viga just seisabki tema arutluste abstraktses dogmatismis,» kirjutas Lenin, «mis mõne konkreetse ühiskondliku formatsiooni konkreetse «progressi» uurimise asemel püüavad hõlmata «prog-

[1] A. I. Skvortsov (1848—1914) — kodanlik ökonomist, kelle töid P. B. Struve ülistas kui «marksistlikke».

ressi» üldse» (1. kd., lk. 374). Kõigest sellest võib näha, millise printsipiaalsuse ja teadusliku objektiivsusega lähenes Lenin ühe või teise nähtuse «reaktsioonilisuse» või «progressiivsuse» kindlaksmääramisele, samal ajal kui «legaalsed marksistid» — P. Struve ja Tugan-Baranovski — vastutustundetult kasutasid neid termineid kui silte.

Oma teoses «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?» ja teistes töödes näitas Lenin, et narodnikluse üldine ideeline mandumine andis ennast selgesti tunda ka ühe selle suuna kõige väljapaistvama esindaja N. K. Mihhailovski tegevuses. Mihhailovski evolutsiooni iseloomustas Lenin kui üleminekut 70-ndate aastate talurahva-sotsialismilt 90-ndate aastate narodniklikule väikekodanlikule liberalismile (vt. 1. kd., lk. 158).

Mihhailovski polnud üksnes narodniklik sotsioloog, vaid ta oli ka kirjanduskriitik, aktiivne osavõtja kirjanduslikust elust. Vastavalt meie raamatu teemale peatume edaspidi peamiselt küsimuse sellel küljel. Kuid Mihhailovski kui kirjanduskriitiku tegevust on võimalik õieti hinnata ainult selle üldise iseloomustuse valgusel, mille Lenin andis tema kohta oma töödes «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?» (1894) ja «Narodnikud N. K. Mihhailovskist» (1914).

Nagu ülalpool öeldud, võttis Lenin juba 90-ndatel aastatel, veel Mihhailovski eluajal, hävitava analüüsi alla vaated, milledeni Mihhailovski oli jõudnud narodnikluse niisuguse mandumise tulemusena, mis XIX sajandi lõpuks oli muutnud narodnikluse liberaalseks reformaatorluseks. Lenin näitas siis, missuguseid häbematuid võtteid tarvitas Mihhailovski oma poleemikas marksistidega.

Lenini artikkel «Narodnikud N. K. Mihhailovskist» sisaldab olulisi täiendusi selle tegelase juba varem Lenini poolt antud iseloomustustele. Vastukaaluks narodnikutele ja liberaalidele, kes seoses Mihhailovski kümnenda surma-aastapäevaga täitsid oma ajakirjandust kiidulauludega, andis Lenin temale ajalooliselt täpse ning ammendava iseloomustuse. Lenin protesteeris teravalt katsete vastu esitada Mihhailovskit «sotsialistina ja tõestada, et tema kodanlik filosoofia ja sotsioloogia on lepitatav marksismiga» (20. kd., lk. 97). Ja siinsamas viitas Lenin Mihhailovski tegevuse progressiivsete külgede piiridele, milledest tema, Mihhailovski, ei suutnud kaugemale astuda ka oma elu parimal perioodil:

«Mihhailovski,» kirjutas Lenin, «oli üks vene kodanliku demokraatia vaadete parimaid esindajaid ning väljendajaid möödunud sajandi viimasel kolmandikul. Talurahva mass, kes on Venemaal ainus tõsine ja massiline (arvestamata linnaväikekodanlust) kodanlik-demokraatlike ideede kandja, magas siis veel sügavas unes. Parimad inimesed tema hulgast ja inimesed, kes tundsid talle täielikult kaasa tema raskes olukorras, niinimeta-

tud raznotšinetsid — peamiselt õppiv noorsugu, kooliõpetajad ja teised intelligentsi esindajad —, püüdsid uinuvaid talurahvahulki valgustada ja äratada.

Mihhailovski suur ajalooline teene kodanlik-demokraatlikus liikumises Venemaa vabastamise kasuks oli see, et ta tundis palavalt kaasa talupoegade rõhutud olukorrale, võitles energiliselt kõigi pärisorjusliku rõhumise avalduste vastu, kaitses legaalses, avalikus ajakirjanduses — kas või vihjamisi — poolehoidu ja lugupidamist «põrandaaluse» vastu, kus tegutsesid kõige järjekindlamad ja resoluutsemad demokraadid raznotšinetsid, ja aitas koguni ise otseselt seda põrandaalust...

Kuid vabaduse ja rõhutud talurahvahulkade tulise poolehoidjana jagas Mihhailovski kõiki kodanlik-demokraatliku liikumise nõrkusi» (20. kd., lk. 97—98).

Ja edasi:

«Mihhailovskile, kes ei öelnud end kunagi lahti põrandaalusest (või õigemini: kes suri vähe aega enne tema rühma ülieminekut likvidaatorlusele), ei saa veeretada kogu vastutust härrade Pešehhonovite, Mjakotinite ja Ko haleda ja põlastusväärse oportunismi eest. Kuid kas pole iseloomustav, et Mihhailovskile pühendatud «Vernaja Mõsli» 3. numbris me näeme jälle «pahempoolsete» narodnikute pehkinud blokki (liitu) «Russkoje Bogatstvo» «sotsiaalkadettidega»? Ja kui meelde tuletada, mida Mihhailovski kirjutas Lavrovile oma suhtumisest revolutsionääridesse, kas ei tule siis tunnistada, et «sotsiaalkadetid» on üldiselt tema ürituse truud jätkajad?» (20. kd., lk. 100).

Ja oma artikli kokkuvõttes ütleb Lenin:

«Meie austame Mihhailovskit tema siira ja andeka võitluse pärast, mida ta pidas pärisorjuse, «bürokraatia» (vabandage ebatäpse sõna pärast) [1] jne. vastu, põrandaalusest lugupidamise ja selle abistamise pärast, kuid mitte tema kodanlik-demokraatlike vaadete, tema liberalismi kaldumise... pärast» (20. kd., lk. 100). Lenini hinnanguid Mihhailovski osatähtsuse ja evolutsiooni kohta läbib range historism. Nad on suunatud Mihhailovski liberaalse ja narodnikliku idealiseerimise vastu ja aitavad ühtlasi mõista tema kui kirjanduskriitiku tähtsust.

Lenini hinnanguis Mihhailovski (ja tema evolutsiooni) ajaloolise osa kohta pole mingeid vastuolusid. Vastavalt Lenini seisukohale, olid Mihhailovski ühiskondlikud ideaalid, olles reaktsioonilised marksismi suhtes, orienteerudes «möödunule» ja mitte «tulevale», oma objektiivse seisu poolest *omal ajal,* «Venemaa vabastamiseks» toimuva kodanlik-demokraatliku liikumise seisukohalt, progressiivsed. Mihhailovski ühiskondlike ideaalide tähtsus muutus oluliselt erinevate ajalooliste perioodide jooksul ja

---

[1] Tsensuurikaalutlusel ei võinud Lenin siin kirjutada sõna «isevalitsus» [Lenini artikkel on avaldatud legaalses ajalehes «Putj Pravdõ», nr. 19, 7. märts (22. veebruar) 1914]. — *B. M.*

kaotas XX sajandil lõplikult isegi oma suhtelise progressiivsuse. On iseloomulik, et leninlik «Iskra», reageerides Mihhailovski 40-aastase kirjandusliku tegevuse juubelile 1901. aastal, märkis osavõtlikult ära tema kirjanduslikud artiklid «Otetšestvennõje Zapiskis», artiklid, milledes «tõusis kõrgele «profaani»» (Mihhailovski pseudonüüm) hääl[1]. Positiivsed momendid Mihhailovski kirjanduslikus tegevuses kuuluvad «Iskra» hinnangu järgi peamiselt 70-ndatesse aastatesse, mil ta astus välja isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. Edasi märkis «Iskra» Mihhailovski degeneratsiooni, tema lõhet «90-ndate aastate põlvkonnaga». Sel ajal kaotas kirjanik oma kunagised väärtused. Uus põlvkond, revolutsiooniliste sotsiaaldemokraatide põlvkond, kuulis tema artiklites ainult «liberaalseid, minoorseid toone, ilma usuta, ilma jõuta, ilma kireta».

Lenini sõnu Mihhailovski võitlusest pärisorjuse ja «bürokraatia» vastu peab pidama esmajoones käivaiks 70-ndate aastate kohta, selle aja kohta, mil Mihhailovski oli toimetajaks ja kaastööliseks «Otetšestvennõje Zapiskis», millest Lenin kõneles kui ühest parimast vene ajakirjast (vt. 1. kd., lk. 153). Selle ajakirja seisukohtadest kirjutas Lenin: «... niivõrd kui «Otetšestvennõje Zapiski», tundes vene ühiskonna antagonistlikkust, võitles kodanliku liberalismi ja demokratismi vastu, — niivõrd pidas ta kõigile meie esimestele sotsialistidele ühist võitlust, kes küll ei osanud aru saada sellest antagonistlikkusest, kuid tundsid seda ja tahtsid võidelda ühiskonna organisatsiooni enda vastu, mis antagonistlikkust sünnitas; — niivõrd oli «Otetšestvennõje Zapiski» progressiivne (mõistagi proletariaadi seisukohalt)» (1. kd., lk. 253). «Otetšestvennõje Zapiski» suunitlus reaktsiooni, isevalitsuse ja pärisorjuse vastu tegi võimalikuks Mihhailovski ja Štšedrini koostöö ajakirja toimetuses, hoolimata sellest, et Štšedrin ei jaganud narodnikluse põhimõtteid. Nendes piirides tulebki mõista Štšedrini avaldust kirjas Mihhailovskile: «mitte ainult juhus viis meid Teiega kokku ühes ajakirjas, vaid ka vaadete ühtsus»[2].

Mihhailovski kirjanduslikud ülevaated ja retsensioonid, mis ilmusid «Otetšestvennõje Zapiskis» kõrvuti Nekrassovi ja Štšedrini teostega, purustasid tabavalt reaktsionääre, neid «karvase südamega inimesi», nagu ta ise ütles, kelle hulgas olid nii Katkov — «Vii» «Moskovskije Vedomostist» kui ka «vana varblane» Burenin ja nõndanimetatud «antinihilistlike romaanide» andevaesed autorid, olid liberaalsed literaadid ja «joonealuste huvidega» väikekodanlikud belletristid. Vene ühiskondliku mõtte ajaloosse püsima jäänud progressiivsete Mihhailovski sõnavõttude hulka kuuluvad ka need tema kriitilised sõnavõtud, milledes ta,

[1] «Из нашей общественной жизни. — Юбилей Н. К. Михайловского» (ilma allkirjata lühiartikkel). — «Iskra», 1901, nr. 2, veebruar.

[2] Н. Щедрин (М. Е. Салтыков). Полн. собр. соч. т. XIX, М, 1939, стр. 383—384 (kiri 13. jaanuarist 1884. a.).

auga välja tulles tsensuuriraskustest, paljastas tolstoiliku mittevastupanemise «jutluse» objektiivselt reaktsioonilist mõtet ning revolutsionääride mõnitavat kujutamist Dostojevski «Sortsides».

Ülesanded, mida Mihhailovski tol ajal kirjandusele esitas, olid suunatud igasuguste reaktsiooniavalduste vastu kunstis. Artiklis «Eksperimentaalne romaan» kirjutas Mihhailovski uhkusega: «Venemaa peab püstitama monumendi kunstile... Mitte ühelgi Euroopa maal ja, peab arvama, mitte kusagil terves maailmas ei mängi kunst nii tähtsat ja omapärast osa kui meie isamaal.» Selle osa omandas kirjandus tänu tema seosele eesrindliku ühiskondliku liikumisega. «Pikemat aega oli luule Venemaal peaaegu ainukeseks ja igal juhul kõige paremaks ning kõige usaldatavamaks juhiks, kui mitte poliitilisele mõttele, siis humaansetele ideedele.» Erilist tähtsust omistas Mihhailovski kirjanduskriitikale: see oli omamoodi pühapaik, «sinna põgenes vaene vene kirjanik, kui talle tuli pähe keelatud mõte», kuigi, hoolimata «varjupaiga õigusest», «templis ennast päästa püüdvate veri niisutas trepiastmeid». Meenutades Belinskit, Dobroljubovit ja Pissarevi, märkis Mihhailovski, et «kunsti printsiipide üle peetavate vaidluste tagant on näha, ütleme patriootiliste, et mitte öelda poliitiliste, ideede ja parteide kontuure. Mõistagi peitus selles kogu kirjanduskriitika jõud.» [1] Neid kirjanduslikke printsiipe meenutas Mihhailovski lugejatele, vastandades neid liberaalide ja vene dekadentsi esindajate vaadetele. Ta oli «kunst kunsti pärast» teooria veendunud vaenlane ja pühendas selle teooria reaktsioonilise mõtte paljastamisele hulga vihaseid lehekülgi. Mihhailovski kinnitas, et «puhta kunsti» poolehoidjad on «kunsti põhjakihid», kes «ei loo ideaali, vaid ülendavad ideaaliks, või parem on ütelda, tõstavad ideaali auastmesse... meid ülendavat pettust... See, mida mõistetakse kõigi nende kategooriate all,» kirjutas ta «puhta kunsti» kohta, «pole midagi muud kui antud ühiskonnakorra maskeeritud teenindamine.» [2] Mõnes artiklis tõusis Mihhailovski nõndanimetatud «ilupreestrite» tõeliste eesmärkide läbinägemiseni. Kritiseerides Štšerbina antoloogilist luulet, kirjutas Mihhailovski, et «puhta ilu» teenimise taga peitub siin otsene mõisnike huvide teenimine, huvide, mis on «välja naerdud Gogoli poolt».

Kõik need Mihhailovski kirjandusliku tegevuse jooned kutsusid esile pöörase viha tema vastu kodanlik-aadellikes kriitikutes ja publitsistides. Mõistagi olid Mihhailovski ägedateks vaenlasteks säärased reaktsiooni esindajad nagu M. Menšikov, kes nimetas Mihhailovski följetone «mürgitatud pudiks» [3], A. Suvorin,

---

[1] Н. К. Михайловский. Полн. собр. соч., т. IV, СПБ. 1909, стр. 756—759.

[2] Н. К. Михайловский. Полн. собр. соч. т. X, 1913, стр. 733; т. II, стр. 609.

[3] М. Меньшиков. Из писем к ближнему. «Novoje Vremja», 8. detsember 1903, nr. 9972.

kes põglikult kuulutas, et ta pole kunagi lugenud midagi tema teostest [1], V. Burenin, kes paljude aastate jooksul spetsialiseerus Mihhailovski tagakiusamisele selle pärast, et ta «kaitseb vene radikalismi kõige pühamat paika» [2]. Reaktsioonilistelt positsioonidelt astusid Mihhailovski vastu välja säärased kriitikud-dekadendid nagu A. Volõnski. Struve heitis kõrvale mitte ainult reaktsioonilise, vaid ka progressiivse külje narodnikluses, missugusele asjaolule tema tähelepanu juhtis Lenin (vt. 1. kd., lk. 456—457). Kuid see ei takistanud siiski Struvet, täielikus üksmeeles N. Berdjajeviga, väga heatahtlikult suhtumast Mihhailovski metodoloogia idealistlikesse alustesse [3].

Kuid Mihhailovski 70-ndate aastate kirjanduskriitiliste artiklite, kus ta esines «kunst kunsti pärast» vastasena, progressiivsed jooned nõrgenesid tunduval määral selle tõttu, et tema kirjanduslikud esinemised ei toetunud ka tol ajal materialistliku esteetika süsteemile (nagu see oli näiteks Tšernõševski, «puhta kunsti» lepitamatu vaenlase juures). Hiljem aga, koos oma üldise ideelise allakäiguga, käis Mihhailovski alla ka kirjanduskriitikuna. Mihhailovski teoste paljuköitelise kogu lugemise protsessis selguvad meile täiesti ilmselt narodnikluse ümbersündimise tüüpilised jooned, mida paljastas Lenin oma töödes. Juba 80-ndatel aastatel on Mihhailovski artiklites märgata püüet käsitleda ühiskondliku elu küsimusi vähem teravalt ja vähem otseselt. Tema artiklid kirjanike kohta, mis kajastasid uusi nihkeid ühiskondlikus elus, nihkeid, mis lükkasid ümber narodnikute teooriad, paistavad silma sisutuse ja pimeda narodnikliku dogmaatika poolest (niisugused on näiteks tema iseloomustused Gleb Uspenski kohta). 90-ndate aastate lõpu ja 900-ndate aastate alguse artiklid, mis on koondatud «Viimaste teoste» kahte köitesse, on enamail juhtudel dikteeritud mitte püüdest selgitada kirjanduslikke nähtusi, vaid jämedalt tendentslikust eesmärgist «polemiseerida» marksistidega (nagu näiteks tema hinnangud Tšehhovi kohta jt.). Sel perioodil oli Mihhailovskile kirjanike hindamisel kriteeriumiks ainult lähedus narodniklikele ideedele, viimaste puudumisel aga kuulutas ta kirjaniku ideetuks, tema talendi kadumisele määratuks jne.

---

[1] Незнакомец (А. Суворин). Недельные очерки. «Novoje Vremja», 17. detsember 1878, nr. 1008.

[2] В. Буренин. Литературные партии. «Novoje Vremja», 28. september 1880, nr. 7708.

[3] Eessõnas Berdjajevi raamatule «Subjektivism ja individualism ühiskonna-filosoofias» tunnistab Struve Mihhailovski subjektivistliku filosoofia «psühholoogilist tõtt» ja kinnitab, vastukaaluks Leninile, et «Mihhailovski on alati täiesti õigesti kaitsnud eetilise südametunnistuse autonoomiat, mille nii tihti unustavad ortodokssed marksistid» (lk. XXIV). Selle raamatu puhul tähendas Mihhailovski kahjurõõmsalt: «härrad Struve ja Berdjajev lõikavad meie tööde vilja» (Последние сочинения, т. I, стр. 441). Mihhailovski auks peab märkima, et ta suhtus sellesse Struve, Tugan-Baranovski ja teiste «marksistide» «ülejooksmisesse» põlgusega, hinnates nende evolutsiooni kui printsiibilagedat ühe moe juurest teise juurde kaldumist.

Mõnel juhul aga sidus ta kirjanikke narodniklusega kunstlikult. Nii näiteks, märkides Gorki suurt andekust juba tema varajastes teostes, moonutas ta Gorki loomingu ideelist sisu ja püüdis tõestada, nagu oleksid Gorki teosed kooskõlas narodnikluse doktriinidega. Mihhailovski autoriteedi õõnestas lõplikult tema võitlus marksistide vastu. Mihhailovski pidas võimalikuks võidelda *legaalses* ajakirjanduses vastastega, kes täiel häälel said rääkida ainult *illegaalselt*. Poleemikas lubas ta endale pettust, moonutas jämedalt «vene õpilaste» vaateid ja jõudis marksiste koletislikult laimava süüdistuseni, et nende keskel olevat osavõtmatuid küla laostumise pealtvaatajaid ja kapitalismi apologeete.

Narodnikluse ideeline mandumine andis ennast niisiis selgesti tunda Mihhailovski kirjanduskriitilises tegevuses. Tema katsed diskrediteerida oma lugejate silmis marksismi õpetust olid täielikult reaktsioonilised, samuti nagu ka see, et ta eitas Venemaa arenemist mööda kapitalistlikku teed.

Narodnikutele tüüpilise Mihhailovski metodoloogia mitmesuguste ühiskondliku elu vormide uurimise alal võttis Lenin järjekindla ja igakülgse kriitika alla juba teoses «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?». Esimese raamatu sellest tööst pühendas Lenin Mihhailovski vaadete analüüsimisele. Säärane analüüsimine tekitab palju raskusi, kuna Mihhailovski, nagu ta ise on tunnistanud, kirjutas «süsteemitult» ning lõplikku ja selget definitsiooni oma subjektiivsele meetodile pole kusagil andnud. Kuid Lenin mitte ainult et analüüsis läbi selle meetodi iseärasused, vaid andis oma analüüsile ka entsüklopeedilise iseloomu, selgitades eranditult kõikide (sealhulgas ka kunstiliste) ideoloogiliste vormide tekkimist ja arenemist.

Rääkides «materialismi-ideest sotsioloogias», tsiteerib Lenin põhjapaneva teesina tuntud katkendit Marxi eessõnast teosele «Poliitilise ökonoomia kriitikast», kus näidatakse, et muutusi «juriidilistes, poliitilistes, usulistes, *kunstilistes* ja filosoofilistes, ühe sõnaga — ideoloogilistes vormides . . .» tuleb seletada «materiaalse elu vastuoludega» (1. kd., lk. 118—119; meie kursiiv. — *B. M.*). *Mitmesuguste,* nende hulgas ka kunstiliste vormide uurimise marksistliku meetodi vastandamisel subjektiivse sotsioloogia meetodile Lenini poolt oli eriline tähtsus, kuna Mihhailovski korduvalt rõhutas oma ideelis-filosoofilise programmi universaalset iseloomu [1]. Seda programmi iseloomustas ta kui «üldist tausta, millele joonistuvad lüürika, belletristika, kriitika, filosoofia, ajaloo, rahvamajanduse ja poliitika mustrid» [2]. Mihhailovski, märkides selles artiklis individuaalseid erinevusi G. Uspenski ja

[1] Vt. «Russkoje Bogatstvo», 1901, nr. 1, lk. 80.

[2] Н. К. Михайловский. Литературные воспоминания и современная смута, т. I, стр. 345 (esialgselt «Russkaja Mõslis», 1892, nr. VI).

Zlatovratski vahel, samuti ka V. V. ja iseenda seisukohtade vahel, konstateerib kõigile narodnikuile ühist püüet säilitada «keskaegseid töövorme» (see tähendab kogukondlikku korda). «Meil veel olemasolevad keskaegsed töövormid on tugevasti kõikuma löödud,» kirjutas Mihhailovski, «aga me ei näinud põhjust neile täiesti lõppu teha, ükskõik missuguste doktriinide, liberaalsete või mitteliberaalsete meeleheaks.» [1] Ja siinsamas pani Mihhailovski ette kasutada «lääne tsivilisatsiooni» saavutusi, kuid «mitte üle võtta» teda lõhestavaid vastuolusid: «head tuleb võtta igalt poolt, kus võimalik, aga kas see on oma või võõras, see pole enam põhimõtte, vaid praktilise sobivuse küsimus. Nähtavasti on see niivõrd lihtne, selge ja arusaadav, et sellest ei tarvitse kõneldagi.» Tsiteerides neid sõnu, tähendab Lenin irooniliselt: «Ja tõepoolest, kui lihtne see on! «Võtta» head igalt poolt — ja asi on korras! Keskaegseilt vormidelt «võtta» tootmisvahendite kuuluvus töötajale, uutelt (s. o. kapitalistlikelt) vormidelt aga «võtta» vabadus, võrdsus, haridus, kultuur. Ja sellest ei tarvitse kõneldagi! Subjektiivne meetod sotsioloogias on siin kõik nagu peopesal: sotsioloogia algab utoopiast [2] — maa kuuluvus töötajale — ja näitab soovitava teostamise tingimused: «võtta» head sealt ja veel sealt» (1. kd., lk. 165).

Seega, subjektiivse sotsioloogia spetsiifiliseks jooneks on ajaloolise arengu objektiivsete seaduspärasuste ignoreerimine, veendumus, et ühiskondlikke suhteid võib ümber teha oma, meelevaldselt ja spekulatiivselt valitud ideaali järgi.

Põhilist vastandlikkust subjektiivse sotsioloogia poolehoidjate vahel ühelt poolt ja marksistide vahel teiselt poolt iseloomustas Lenin järgmiste sõnadega: «Proovige võrrelda selle (marksistliku. — *B. M.*) teooria nõudmistega meie narodniklikku kirjandust, mis ka ju lähtub soovist olla töörahva ideoloog, kirjandust, mis on pühendatud üldse meie majandusliku korra ja eriti talurahva olukorra ajaloole ja praegusele seisundile, — ja te olete hämmastunud, kuidas võisid sotsialistid rahulduda sellise teooriaga, mis piirdus hädade ja viletsuste uurimise ja kirjeldamisega ning moraalilugemisega nende hädade ja viletsuste puhul» [3] (1. kd., lk. 296). Narodniklikus kirjanduses ei kujutatud pärisorjust kui «kindlat majanduse organiseerimise vormi, mis tekitas

---

[1] Н. К. Михайловский. Литературные воспоминания и современная смута, т. I, стр. 346.

[2] Lenin mõtleb siin Mihhailovski enda sõnu, kes ühes oma artiklis kirjutas: «Sotsioloogia peab algama mõnest utoopiast» (vt. «Записки профана» — Сочинения, т. III, СПБ. 1881, стр. 155).

[3] Mihhailovski artiklis, mida Lenin analüüsis teose «Mis on «rahvasõbrad»...» esimeses vihus, märgitakse «Otetšestvennõje Zapiski» põhilise joonena «rahva tundmaõppimist tema hädades ja lootustes», mida tehti paljudes kirjeldavat, publitsistlikku ja belletristlikku laadi artiklites; selle tundmaõppimise peamiseks omapäraks pidas Mihhailovski ta moraalset iseloomu («osavõtlik suhtumine rahvasse»). Vt. «Литературные воспоминания и современная смута», т. I, стр. 345.

nii- ja niisuguse ekspluateerimise», vaid «lihtsalt kui mõisnike võimu kuritarvitamist ja ülekohut talurahva suhtes». Talurahvareformi ei kujutatud narodnikute poolt kui «teatavat majandusvormide... kokkupõrget», vaid kui «ülemuse poolt tarvitusele võetud abinõu, kes «oli valinud» eksikombel «vale tee»». Lõpuks, reformijärgset Venemaad kujutasid nad «kui õigelt teelt kõrvalekaldunut, millega käib kaasas töörahva häda ja viletsus, aga mitte kui teatud antagonistlike tootmissuhete süsteemi, mis seisab nii- ja niisugusel arenemisastmel» (1. kd., lk. 296). Kõik need narodnikluse sotsioloogia iseärasused toetusid järelikult idealistlikule arusaamisele ajaloolisest protsessist.

Mihhailovski väites, nagu võtaks «determinism» ära isegi võimaluse arutada kirjanduses moraali küsimusi, polnud terakestki tõtt. Tagasi lükates selletaolisi süüdistusi, vastas Lenin Mihhailovskile: «Determinismi idee, määrates kindlaks inimese toimingute paratamatuse ja heites kõrvale rumala loba tahtevabadusest, ei hävita sugugi ei inimese mõistust ja südametunnistust ega tema tegevuse hindamist. Hoopis vastupidi: ainult deterministlik käsitus võimaldabki ranget ja õiget hindamist, mitte aga ükskõik mille veeretamist vaba tahte kaela.» Täpselt samuti ei võta ka ajaloolise paratamatuse idee sugugi pinda jalge alt narodniklike kirjanike poolt nii tihti rõhutatud isiku osalt ajaloos: «kogu ajalugu koosnebki isikute tegudest, kes kahtlemata kujutavad endist tegelasi,» kirjutas Lenin, märkides, et marksistid, erinevalt narodnikuist, tõstavad üles küsimuse sellest, «millistel tingimustel on sellele tegevusele tagatud edu? mis on selle tagatiseks, et see tegevus ei jääks üksikuks aktiks, mis upub vastukäivate aktide merre?» (1. kd., lk. 138). Ajaloovastane ja abstraktne oli ka Mihhailovski «kangelaste» ja «massi» probleemi ülesseadmine, sõltumatult sellest, kas see on «tööliste, talupoegade, vabrikantide või mõisnike mass...» (1. kd., lk. 139). Lõpuks, artiklis «Narodnikluse majanduslik sisu ja selle arvustus hr. Struve raamatus (Marksismi kajastus kodanlikus kirjanduses)» näitas Lenin, et Mihhailovski käsituses antakse realismi filosoofilisele mõistele idealistlik sisu. «Narodnik tõendab, et tema on realist,» kirjutas Lenin. ««Ajalugu teevad elavad isikud», ja mina, näete, algangi kodutööndaja «tundmustest», kes on eitavalt häälestatud praeguse korra vastu, ja tema mõtetest parema korra loomise üle, marksist aga arutleb mingist paratamatusest ja vältimatusest; ta on müstik ja metafüüsik.» Vastuseks narodniku säärastele arutlustele selgitab Lenin, et marksistil on tegemist elavate, tõeliste isikutega, inimeste tõeliste mõtete ja tundmustega ning nende tegevuse tulemustega, samal ajal kui narodnik võtab lähtekohaks «nuku», kelle pead ta hakkab täitma «omaenda «mõtete ja tundmustega»» (1. kd., lk. 370). Subjektiivse sotsioloogia filosoofilise aluse toovad esile Lenini sõnad: «Filosoofias astus Mihhailovski *sammu tagasi* Tšernõševskist, suurimast utoopilise sotsialismi esindajast Venemaal. Tšernõševski oli

materialist ja naeruvääristas kuni oma elupäevade lõpuni (s. o. kuni XIX sajandi 80-ndate aastateni) neid väikesi järeleandmisi, mida tegid idealismile ja müstikale moodsad «positivistid» (kantlased, mahhistid jt.). Mihhailovski aga sõrkis just sääraste positivistide sabas» (20. kd., lk. 98).

«Subjektiivse sotsioloogia» printsiipe püüdsid narodnikud rakendada ka kirjanduslikus tegevuses, mida Lenin samuti ära märkis. Oma töös «Narodnikluse majanduslik sisu . . .» analüüsis Lenin üksikasjaliselt «Otetšestvennõje Zapiski» anonüümset artiklit «Uusi tõusmeid rahvanurmel», mille autor, konstateerides kiskjaliku ja küla laostava vene kodanluse tormilist kasvu, pani ettè rea vahendeid temaga võitluseks. Seejuures öeldi artiklis, et «uus-väikekodanlus» on loonud juba mitte üksnes uue moraali, vaid ka oma kirjanduse. Pöördudes kirjanduse osa juurde võitluses «uute vallutajate jõukudega» (see on uue kodanlusega), kirjutas artikli autor: «Meie ei pea kirjanduse mõju muidugi mitte päris jõuetuks, kuid selleks ta peab, esiteks: paremini mõistma oma otstarvet, tegutsema agaramalt [1] ja mitte piirduma ainuüksi kulakluse kasvatamisega, vaid äratama ka avalikku arvamust.» Kommenteerides seda subjektiiv-sotsioloogilist lähenemist kirjandusele, mis seletab viimase sisu ainult autori isiklike kavatsustega, sõltumatult ühiskondliku elu seaduspärasustest, kirjutas Lenin: «Siin on teil juba petit bourgeois puhtal kujul! Kui kirjandus kasvatab kulaklust, siis seda sellepärast, et ta saab halvasti oma otstarbest aru!! Ja need isandad imestavad veel, kui neid nimetatakse naiivseiks, kui nende kohta öeldakse, et nad on romantikud!» (1. kd., lk. 352). «Vastupidi, lugupeetud härra narodnik,» jätkab Lenin, ««kulaklus» [2] kasvatab kirjandust — ta annab talle ideid (mõistusest, energiast, ettevõtlikkusest, isamaa tsiviliseerumise loomulikust sammust), ta annab talle raha.» Nende sõnade kohta aga, et kirjandus peab «tegutsema agaramalt», tähendas Lenin: «Teie pöördumine kirjanduse poole on niisama naeruväärne nagu see, kui keegi, nähes kaht teineteise vastas seisvat vaenulikku sõjaväge, pöörduks vaenlase feldmarssali adjutandi poole alandliku palvega: «tegutsege agaramalt». Täiesti samasugune lugu.» (1. kd., lk. 352).

Narodnikute vaadete kohaselt ei seisa kirjaniku ülesanne selles, et välja selgitada, *kuidas* toimuvad ühiskondlikud nähtused, ja *miks* nad toimuvad, vaid selles, et elule *ette kirjutada* seadusi, millede järgi ta «peab» arenema. Kooskõlas sellega ei seisa kirjanduse ülesanne narodnikute arvates mitte selles, et olla elu tõetruuks kajastajaks, vaid ainuüksi selles, et «leiutada» arenguteid. Just nimelt sellel naiivselt utoopilisel seisukohal rajanesidki

[1] Sõnad «tegutsema agaramalt» on Lenini artikli trükkimisel tsitaadist välja jäänud Teoste kõigis väljaannetes, milline asjaolu raskendab nende sõnade kohta käivate Lenini kommentaaride täpsest mõttest arusaamist.

[2] See on liiga kitsas sõna. Oleks pidanud ütlema täpsemalt ja selgemini: kodanlus. *(Lenini märkus.)*

narodnikliku kriitika üleskutsed kirjandusele, et ta «paremini aru saaks oma missioonist». Rakendatuna kunstilisse loomingusse tähendas «subjektiivne sotsioloogia» ükskõiksust elu enda ja ta vastuolude vastu, tegelikkuse kujutamise asendamist narodniklike «mõtete» skemaatilise kehastamisega.

Kahtlemata kajastusid «subjektiivse sotsioloogia» printsiibid nii narodnikute teoste sisus, stiilis kui ka vormis; narodnikud püüdsid ju ühel või teisel määral poetiseerida patriarhaalse talupoegliku elulaadi ideaale. Nõnda näiteks on monoloogide ja muud laadi publitsistlike kõrvalepõigete rikkalik esinemine narodnikute novellides ja jutustustes seotud sellega, et kirjanik-narodniku, samuti nagu narodniku-filosoofi arvates toimub ajalooline areng «kriitiliselt mõtleva isiksuse» ideede teostamise teel, aga mitte majandusliku arengu ning klassivõitluse tulemusena [1]. Seepärast kirjanik-narodnik otsekui lükib tema enda poolt valitud teatava idee teljele stseene, mis kujutavad ühetaolisi elunähtusi, ja need stseenid sageli pole seotud süžee loomuliku arenguga, vaid autori arutlustega.

Narodnikluse publitsistika ja ilukirjanduse seost tõestab mitte ainult see, et publitsistid ja kirjanikud asetasid ühiseid probleeme, vaid ka see, et talurahva ja kogukonna kohta kirjutatud suurimate belletristiliste teoste tekkimine ja samade nähtuste sotsioloogiline ja statistiline uurimine langevad kronoloogiliselt ühte. [2]

On vajalik siiski märkida, et kui narodnikluse esindajad olekssid ilukirjanduses ja kriitikas järjekindlalt teostanud «subjektiivse sotsioloogia» printsiipe, siis nende kirjanduslike ja kriitiliste teoste objektiivne väärtus oleks olnud tühine. Kuid seadused elu peegeldumise kohta kunstis osutusid ka siin dogmadest keerulisemaiks isegi nende narodnikute juures, kes püüdsid olla kõige järjekindlamad ja ustavamad oma doktriinile. Nagu tähendas juba Pissarev, «... kunstniku loomus paneb ennast maksma, purustab teoreetilised tõkked, triumfeerib mõistuse eksituste üle...» [3]. Analüüsides «Otetšestvennõje Zapiski» anonüümse ülevaatekirjutaja artiklit, rõhutas Lenin erinevust tegelikkuse analüüsimisel ülevaatekirjutaja ja narodnikute-belletristide vahel. Ülevaatekirjutaja, kes asus subjektiivse sotsioloogia positsioonidel, pidas kodanluse kasvu põhjusteks kommete rikkumist, ta ei näinud ajaloolise protsessi objektiivseid seaduspärasusi ega tunginud nähtuste olemusse. Sellele seisukohale vastandaski Lenin küla kapitalistlikuks muutumise kujutuse narodniklastest kir-

[1] Vrd. näiteks Grubovi kinnitust Karonini «Borskaja koloonias», et talupoeg elab «kohusetundega» ja kannatab mitte sellepärast, et ta «pole rahuldanud oma soove», vaid sellepärast, et «ta pole täitnud mingit kõrgemat tahet» (К а р о н и н. Сочинения, т. II, 1899, стр. 98).

[2] Selle ühtelangemise tegi kindlaks V. V. Buš. (Vt. tema «Очерки литературного народничества 70—80 гг.», Л. 1931, стр. 154).

[3] Д. И. П и с а р е в. Сочинения, т. II. 1894, стр. 419.

janike belletristlikes teostes. Lenin tähendas «Otetšestvennõje Zapiskis» ülevaatekirjutaja aadressil, et ta paneb «kodanluse kasvu riisumise, nupukuse, toapoisiliku küürutamise jne. arvele, kuna aga väikemajapidamine kaubatootmise pinnal muudab väikekodanlaseks kõige kainema ja töökama peremehe: tal koguneb «sääste» ja ümbritsevate suhete tõttu muutuvad need «säästud» *kapitaliks*. Lugege sellest kodutööndust ja talumajanduse kirjeldustes meie belletristidel-narodnikuil» (1. kd., lk. 325).

Narodnikluse publitsistide ja belletristide vaheline erinevus väljendus väga olulistes momentides. Sel ajal kui narodnikud püüdsid kriitikas ja publitsistikas tõestada «kogukonna» ja «alustugede» kindlust, selsamal ajal kujutati narodnikute ilukirjanduslikes teostes elu ja majapidamise vanade, harjunud vormide laostumist, klassivõitluse kasvu külas. Sellesamaga kinnitasid kirjanikud-narodnikud oma kavatsuste vastu marksistlikku teesi sellest, et vene kogukond kannab teda õõnestavaid elemente omaenda sisemuses. Objektiivselt kinnitas seda väidet isegi Zlatovratski, kes paistis teiste kirjanike hulgas silma kogukonna ja patriarhaalse talupoegliku elu-olu tendentsliku idealiseerimisega. Võtnud endale eesmärgiks näidata — alustades tööd romaani «Alustoed» kallal —, et kogukondlikud printsiibid peavad lõpuks triumfeerima («tuleb ilmsiks tõde, ja kõige üle hakkab olema üks valitseja — maamees», nagu ütleb romaanis üks vana küla esindaja), oli Zlatovratski elu enda loogika mõjul sunnitud kujutama vana «kogukonna» hukkumist, kapitalistliku individualismi arenemist talupoegade hulgas ja kulakute eraldumist. Kulak, «majanduslikult mõtlev maamees», kes ekspluateerib oma «vendasid» — talupoegi, toetub Zlatovratskil sündinud muutuse paratamatusele, Zlatovratski ise aga, motiveerides oma kavatsuse muutumist «küla sisemusse» suundumisega, tunnistab, et tema jutustus, mis «algas üsna tagasihoidliku olupildina väikese asula rahuliku idülli purunemisest», oli «kuidagi iseenesest kasvanud terve valla kaootilise käärimise pildiks» [1]. Nii kõneldakse jutustuse eessõnas, jutustuse tekstis aga kirjutab autor eleegiliselt, et «hea ja kurja» vana mõõdupuu on ellurakendamatu, et ta on võlts ja et on paratamatult tarvis «võtta kätte uus mõõdupuu, kui sa ei taha jääda ükskõikseks sind ümbritsevate valude vastu». Nõutuna keset teda masendavaid tähelepanekuid küla kapitalistlikuks muutumise protsessi kohta, jõuab Zlatovratski kord välja «tõe» — «nupuka maamehe» tunnustamise juurde, see on kulakluse idealiseerimisele, kord jälle ajaloolise fatalismi juurde. «Alustugede» hukkumine ja töö ning kapitali vaheliste vastuolude teravnemine on võrreldamatult sügavamini ja mitmekülgsemalt näidatud Gleb Uspenski, N. N. Naumovi ja N. J. Petropavlovski

[1] Н. Златовратский. Сочинения, ч. II. Устои (История одной деревни), М. 1884, стр. VII.

(Karonini) teostes. Viimane kujutas suure osavõtlikkusega külakehvistu kahekordse ekspluateerimise fakte mõisnikkude ja kulakute poolt. Kuid, nagu märkis Lenin 70-ndate aastate «Otetšestvennõje Zapiski» ühe tüüpilise artikli analüüsimise puhul, marksist «annab teistsuguse seletuse sellele, millest narodniklik kirjandus nii palju on jutustanud ja ikka jälle jutustanud» (1. kd., lk. 357) [1].

Tänu kunstilise loomingu seadustele, mis olid vastuolus «subjektiivse sotsioloogia» printsiipidega, omandas isegi statistika, mida narodniklike publitsistide tendentsliku käsitluse juures oleks võinud «kohaldada» nende järeldustega, narodnikutel-belletristidel kujundifunktsiooni. On teada, milline suur huvi oli kirjanikel-narodnikuil statistika vastu. Kuid, rääkides Gleb Uspenski sõnadega, «murrud, nullid ja nullikesed», hakkasid «belletristi sule all omandama inimeste kujusid», ning seejuures sääraseid kujusid, mis kuidagi ei tõestanud narodniklikke veendumusi, vaid sagedamini neid veendumusi ümber lükkasid. Pole ime, et marksistid tihti tarvitasid narodnikute ilukirjanduslikke teoseid oma teeside illustreerimiseks. Sel puhul kirjutas ajakirja «Mir Boži» kriitik A. Bogdanovitš, analüüsides Karonini (Petropavlovski) loomingut: «... narodnikud ise on kogunud kokku tohutu hulga materjali, mida «tigedad» marksistid ainult kasutasid järelduste tegemiseks. Veider olekski olnud mitte kasutada, kui need järeldused paistavad nagu teibad välja kogu narodniklikust kirjandusest.» [2] On arusaadav, et narodnikliku kirjanduse selline ootamatu osa marksistide võitluses narodnikute vastu ei võinud pahandamata jätta nende teoreetikut N. K. Mihhailovskit. Kuid tema hädaldamine ei suutnud asja parandada. Eriti efektiivselt tarvitati võitluses narodnikute vastu Gleb Uspenski loomingut, mida Lenin kõrgelt hindas realistliku süvenemise eest külas toimuvate protsesside olemusse.

N. K. Krupskaja meenutab ühes oma artiklis: «Plehhanov kirjutas kord, et niisuguseid kirjanikke nagu Uspenski on vaja uurida niisama tähelepanelikult nagu statistilisi andmeid, kirjutas, et need on elava tegelikkuse kõnelevad faktid. Mäletan, kuidas nendest sõnadest kõneles Vladimir Iljitš, kui palju ta ise alati, eriti noorusaastail, ammutas kirjandusest, kui palju andis talle kirjandus inimeste seisukohtade mõistmiseks.» [3]

---

[1] Leninil oli võimalus narodniklikku kirjandust otseselt eluga võrrelda. 1889. aastal elas Lenin Alakajevka lähedal (mitte kaugel Samaarast), kohtades, kus varem oli elanud G. Uspenski, kes kirjeldas neid paiku oma teoses «Kolm küla». Samas piirkonnas oli tehtud katset organiseerida narodniklikku kolooniat, sedasama, mida Karonin kirjeldas oma «Borskaja kooloonias». Lenini elust Alakajevkas vt. D. Uljanovi ja M. Uljanova mälestusi — «О Ленине», M. 1934.

[2] А. Б[огданович]. Критические заметки. «Mir Boži», 1898, nr. XI, lk. 12.

[3] Krupskaja mõtleb siin kahtlemata järgmisi Plehhanovi sõnu tema artiklist Uspenski kohta, mis ilmus 1888. aastal koguteoses «Sotsiaaldemo-

Nõustudes hinnanguga, mille andis I. A. Gurvitš[1] Gleb Uspenski erilisele kohale 70-ndate aastate narodnikluses, tsiteerib Lenin Gurvitši järgmisi sõnu: ««70. aastate narodnikul», ütleb Gurvitš väga tabavalt, «ei olnud mingit aimu klassiantagonismist talurahvas endas, piirates selle antagonismi eranditult suhetega «ekspluateerija» — kulaku ehk külakurnaja — ja tema ohvri, talupoja vahel, kes on läbi imbunud kommunistlikust vaimust. Gleb Uspenski jäi oma skeptitsismiga üksinda, vastates iroonilise naeratusega üldisele illusioonile. Oma suurepärase talurahvatundmisega ja oma suure kunstnikuandega, mis tungis otse nähtuste tuumani, pidi ta nägema, et individualism on majanduslike suhete aluseks, muutunud mitte ainult liigkasuvõtja ja võlgniku, vaid talupoegade vahel üldse» (1. kd., lk. 227). Real juhtudel, kus Lenin kõneleb individualismist kui talupoegade-vaheliste majanduslike suhete alusest, viitab ta Uspenskile. Artiklis «Narodnikluse majanduslik sisu» kirjutab Lenin: «Kui talupoeg muutub kaubatootjaks (ja sellisteks on muutunud juba kõik talupojad), — siis tema «moraal» juba paratamatult «põhineb rublal», ja süüdistada teda selle eest ei saa, sest elutingimused ise sunnivad teda püüdma seda rubla kõiksugu äriliste riugastega.» Nende sõnade juurde teeb Lenin joonealuse märkuse: «Vrd. *Uspenskit*» (1. kd., lk. 341—342). Uspenski piltliku kujutamise juurde juhatab Lenin lugejat ka artiklis «Kapitalism põllumajanduses», kõneldes sellest, et «omaniku-fanatism», nende isoleeritus, solidaarsuse ja distsipliini äärmiselt nõrk areng takistavad väiketootja üleminekut kollektiivsele tootmisele (vt. 4. kd., lk. 98—99). On loomulik, et Lenini raamat «Kapitalismi arenemine Venemaal» (1899) kinnitab Uspenski tähelepanekuid ja iseloomustusi talurahva arenemise kohta. Lenin toetub Uspenski «külapäevikule», märkides ära, «et kapitalism on vanaaegset tüüpi patriarhaalse põllumehe täielikult ümber kujundanud ja viimase täielikult «raha võimule» alistanud» (3. kd., lk. 254).

Elu realistliku kujutamise jõud Uspenski loomingus tõkestas tema kalduvust narodniklikule idealiseerimisele niivõrd, et isegi nendes Venemaa paikades, kus vanad patriarhaalsed kombed olid säilinud suurimal määral, avastas kirjanik uusi tendentse. Nõnda näiteks, pidades silmas Uspenski teost «Kirjad teekonnalt», kirjutas Lenin oma töös «Kapitalismi arenemine Venemaal» Kaukaasia kohta: «Maa, mis oli reformijärgse ajastu algul nõrgalt asustatud või oli asustatud mägilastega, kes seisid maailmamajandusest ja koguni ajaloost kõrval, muutus naftatööstu-rite, veinikaupmeeste, nisu- ja tubakavabrikantide maaks, ja härra

---

kraat»: «Meie narodnikute-belletristide teoseid on vaja uurida niisama tähelepanelikult, nagu uuritakse statistilisi töid vene rahvamajanduse kohta...» (Плеханов. Сочинения, т. X, стр. 15—16).

[1] I. A. Gurvitš (1860—1924) — rea majandusteaduslike uurimuste autor, missuguseid Lenin hindas «suurepärasteks» ja «oivalisteks». (vt. 3. kd., lk. 143, 144).

Kupong võttis uhkelt mägilaselt halastamatult tema luulelised rahvariided ja riietas ta euroopaliku teenri livreesse» (3. kd., lk. 498—499). Lõpuks, samas raamatus, märgib Lenin talupoegade jätkuvat vaesumist, mida omal ajal Uspenski oli sümboliseerinud kuulsas olukirjelduses «Veerand hobust». Vastavate statistiliste andmete analüüsimise põhjal jõuab Lenin järeldusele: «Ühe hobusega talupoja hobune, see on — tõeline «elus murd», tõsi küll — mitte just «veerand hobust», vaid tervelt «kakskümmend seitse viiekümne kahendikku» hobust!» (3. kd., lk. 124). Uspenski terav tähelepanu viis teda sageli järeldustele, millele viitasid ka teaduslikud uurimused, ja mitte asjata ei viita Lenin ühes oma majandusteaduslikest fragmentidest sellele, kui lähedased on Uspenski kujutused kapitalistlikest suhetest külas Engelsi vaadetele [1]. Lenin kasutab sageli oma töödes Uspenski sümboolset kujundit «härra Kupong» ja samuti väiketootja psühholoogiat üldistavat Uspenski vormelit «maa võim».

Narodnikliku kirjanduse realistlikud jooned, mis objektiivselt aitasid kaasa maal toimuvate protsesside marksistliku mõistmise võidule, aga samuti ka töö ja kapitali vastuolude terav kriitika Uspenski, Karonini, Naumovi jt. teostes — kõik see annab aluse rakendada narodnikliku kirjanduse hindamisel Lenini sõnu selle kohta, et «marksistid peavad narodniklike utoopiate kestast hoolikalt välja koorima talurahva hulkade siira, otsustava ja võitleva demokratismi terve ning väärtusliku tuuma» (18. kd., lk. 329). Lenini suhtumine Uspenski loomingusse on narodnikliku kirjanduse sellise marksistliku käsitlemise näiteks. Ja ainult selle tõttu, et ta ei mõistnud Lenini poolt narodnikliku kirjanduse, kriitika ja publitsistika kohta antud analüüsi tõelist tähtsust, kuulutas V. Buš oma töös, et Lenini artiklites narodnikluse kohta «ei ole kirjanduslikule narodniklusele pööratud tähelepanu» [2]. See kategooriline otsus paneb eriti imestama, kui arvestada, et V. Buš rõhutab narodnikliku kirjanduse tihedaimat sidet narodnikliku publitsistikaga. Kuid ta ei pööranud sugugi tähelepanu ei Lenini poolt Mihhailovski kirjandusliku tegevuse kohta antud analüüsile, ei tema hinnangule selle kohta, kuidas narodnikud metodoloogiliselt käsitavad kirjanduslike nähtuste tekkimise küsimust, ega teistele kõige tähtsamatele Lenini märkustele.

Niisiis astusid narodnikluse esindajad oma ilukirjanduslikes teostes «subjektiivse sotsioloogia» raamidest kaugele välja. Kas võib sedasama ütelda narodnikliku kirjanduskriitika kohta? Mihhailovski kriitilise tegevuse uurimine lubab väita, et *üksikutel* juhtudel võib seda järeldust rakendada ka Mihhailovski kirjandus-kriitiliste artiklite kohta.

Kõige väärtuslikumad tähelepanekud ja järeldused Mihhai-

[1] «Engelsi *vaated* — Vrd. *Uspenskit* (samad sõnad Engelsiga) (Kolm esseed)». Ленинский сборник, XIX, стр. 279.

[2] В. Б у ш. Очерки литературного народничества 70—80 гг., Л. 1931, стр. 159.

lovski artiklites vene kirjanduse kohta on need, mis järgnevad otsustest ühe või teise teose kohta mitte «subjektiivse sotsioloogia» positsioonidelt, vaid sellelt seisukohalt, kuidas nende teoste sisu vastab elu enda faktidele. Just nimelt tänu sellele oli Mihhailovski artiklitel, mis kritiseerisid reaktsioonilist kirjandust, nii suur tähtsus 70-ndate aastate ühiskondlik-kirjanduslikus võitluses. On huvitav, et kõige kainem, kõige realistlikum lähenemine on Mihhailovskil siis, kui ta kritiseerib neid teoseid, mis ülistavad vene kodanluse kujusid (näiteks analüüsides Boborõkini romaani «Kitai-gorod»). Mis aga puutub Mihhailovski artiklitesse narodnikliku kirjanduse kohta, siis siin jääb ta palju maha narodnikutest-belletristidest. Tõsi küll, tema arvamused nende kohta on kaugel vulgaarsest apologeetikast. Nii näiteks retsensioonis Zlatovratski teoste kohta peab Mihhailovski selle kirjaniku teeneks ta erinevust «nendest publitsistidest-idealistidest», kes kujutlevad, et kogu külarahva maailm on tulvil ideaalseid täiuslikke olendeid, ja et seal, «kus on kogukond, seal on ka maapealne paradiis». «Vastupidi,» kirjutab Mihhailovski edasi, «hr. Zlatovratski kinnitab, et põliseid rahva ideaale puhtal ja moonutamata kujul võib kohata väga harva, et nad tingimata tuhmuvad, kustuvad ja et mitmesugused vaenulikud mõjud ähvardavad neid rahva teadvusest sootuks välja juurida.»[1] Kuid Zlatovratski sellise vastuvaidlemata eraldamisega «publitsistide-idealistide» hulgast varjas Mihhailovski selle kirjaniku loomingus leiduvaid küla reaktsioonilise idealiseerimise jooni. Samal ajal vaikis Mihhailovski meelega surnuks Gleb Uspenski kui narodniklike illusioonide kriitiku loomingu realistliku sisu ja vaatles tema teoseid abstraktselt-moraalsest seisukohast — inimisiksuse «harmoonia»-otsingute, «solvatud südametunnistuse» ja «haavatud au» piinade seisukohast. Nõnda tuli selgi juhul ilmsiks Lenini poolt märgitud sotsioloog-subjektivisti mõtlemise iseärasus, kes «alustades oma arutlusi näiliselt «elavaist isikuist», alustab tegelikult sellest, et paneb neisse isikuisse sellised «mõtted ja tundmused», mida ta peab ratsionaalseiks (sellepärast, et isoleerides oma «isikud» konkreetsest ühiskondlikust olukorrast, võttis ta sellega endalt võimaluse uurida nende *tõelisi* mõtteid ja tundmusi), s. o. «alustab utoopiast» . . .» (1. kd., lk. 368).

II

Uue ajajärgu algus Venemaa ajaloolises arengus kajastus vene kriitikas ideelise ja kirjandusliku minevikupärandi väärtuste ümberhindamise näol.

---

[1] Н. К. Михайловский. Полн. собр. соч., т. X, изд. 2-е, СПБ. 1913, стр. 990—991. (Esmakordselt on see retsensioon avaldatud «Otetšestvennõje Zapiskis», 1884, nr. III.)

80-ndate aastate algusest peale tekivad ajakirjanduses ägedad vaidlused 60-ndate aastate pärandi ümber, avaldatakse deklaratsioone «truuduse» kohta sellele pärandile või temast loobumise kohta. Suhtumine 60-ndate aastate ideedesse kujuneb selleks momendiks, mis määrab kindlaks ühe või teise ühiskondliku või kirjandusliku suuna sisu. Piisab, kui meenutada, millist laialdast vastukaja leidis N. Minski kurikuulus deklaratiivne artikkel «Vanaaegne tüli», mis ilmus Kiievi ajalehes «Zarja» 24. juulil 1884. aastal. See artikkel tähistas kirjandusliku reaktsiooni sõjakäigu algust 60-ndate aastate revolutsiooniliste valgustajate ideede vastu. Oma deklaratsiooni põhiväidetele andis Minski värsivormi:

> ...te vägitegu, sõbrad, haihtub jäljetult,
> Te ise saite enda nuhtlejateks,
> Te ülbelt põlgasite kunsti, jumalust:
> Ei nõnda pea te saa neilt andestust...[1]

1891. aastal ilmus «Moskovskije Vedomostis» V. Rozanovi artikkel «Miks me loobume pärandist?». 1897. aastal astus A. Volõnski välja raamatuga «Vene kriitikud». Raamatu ülesanne oli «tõugata troonilt» 40—60-ndate aastate vene revolutsioonilis-demokraatlik kriitika. Volõnski oli selle raamatu juba varem avaldanud üksikute esseede kujul «Severnõi Vestnikus». Selles dekadentlikus raamatus, mis kutsus välja vihase vastulöögi Plehhanovilt «Novoje Slovos», teotati Belinskit selle eest, et ta kritiseeris Gogoli «Valitud kohti kirjavahetusest sõpradega», Dobroljubovit süüdistati kunstilise vaistu puudumises, Tšernõševskit aga materdati... Jurkevitši argumentidega. Nõnda ärkas uuesti ellu, uuel etapil ja suurema teravusega, tõepoolest «vanaaegne tüli». Piitsutada vene revolutsioonilis-demokraatliku mõtte klassikuid, kas või möödaminnes, muutus kodanlik-aadellikus kriitikas ja publitsistikas moeasjaks.

Kuid kaugeltki mitte kõik literaadid, kes vandusid truudust «pärandile», polnud sellele tegelikult truud. Halisemine «kaotatud» ideaalide pärast varjas sageli mitte ainult jõuetust, vaid ka tahtepuudust võidelda nende ideaalide eest. Tsiteerides ühest «Russkoje Bogatstvo» artiklist sõnu selle kohta, et kirjandus peab tervitama inimesi, keda on tüüdanud istumine kaardilauas ja kes ei põlga isegi zemski natšalniku ametit, kuna nad tahavad teha «aktiivset üritust paremuse suunas», — tsiteerides neid liberalismi degradeerunud narodniku sõnu, kirjutas Lenin pahaselt: «Ning säärased isandad targutavad «isade ideaalidest» ja pretendeerivad sellele, et nemad, just nemad säilitavad nende aegade traditsioone, kui Prantsusmaa levitas üle kogu Euroopa sotsialismi ideid — ja kui nende ideede vastuvõtmine andis Venemaal Herzeni ja Tšernõševski teooriad ja õpetused» (1. kd.,

[1] Н. Минский. Стихотворения (без года), стр. 41—42.

lk. 234). «Isade» ja «laste» mõiste, rakendatuna legaalsetele narodnikutele, sai uue sisu: «lapsed» muutusid kodanlikeks reformaatoreiks. Ja on huvitav, et koostades plaani iseloomuliku pealkirjaga artiklile «Narodnitsev kodanlus ja hämmeldunud narodniklus», pani Lenin ühe osa pealkirjaks «Isad ja lapsed» [1].

Nagu juba ülalpool on märgitud, rõhutas Lenin, et ka narodnikute hulgas oli inimesi, kes kaugeltki mitte ühtviisi ei suhtunud «pärandisse». Ta tegi vahet inimeste vahel, kes «tahavad pärandit säilitada», ja nende narodnikute vahel, «kes suurima otsustavusega pärandist loobusid» (2. kd., lk. 474). Viimaste esindajana nimetab Lenin Juzovit. On siiski iseloomulik, et ka Juzov, reaktsiooniline narodnik, kes jutlustas täielikku seisakut ühiskondlikus elus ja süüdistas Mihhailovskit «kõlbelises nüriduses» sellepärast, et viimane kaitses haridust, on iseloomulik, et ka tema püüdis avaldada näilist «lugupidamist» «pärandi» vastu. Sel eesmärgil tegi ta katset madaldada «pärandit» enda tasemele, väites: «kuuekümnendad aastad ei olnud paremad kui meie aeg... kõik kallaletungid sellele viimasele on tingitud tavalisest mineviku idealiseerimisest». Ja siinsamas kuulutas Juzov aplombiga: «... kahtlemata oleme enamikel vaimsetel aladel neljakümnendate ja kuuekümnendate aastate inimestest kaugemale jõudnud» [2].

Kõik see annab tunnistust sellest, kui petlikud olid deklaratsioonid truudusest «pärandile». Ja ka «pärandi» mõiste ise nõudis täpsustamist. 90-ndate aastate narodnikud samastasid 60-ndate aastate revolutsioonilis-demokraatlikku valgustustegevust vooluga, mida esindasid nemad. Muuseas, nagu märkis Lenin, nii parempoolsed narodnikud (Juzovi või Abramovi taolised) kui ka Volõnski «tungisid kallale valgustajaile üldse» (2. kd., lk. 474), mitte aga kaasaegsetele narodnikutele.

Küsimusele «pärandist», selle ajaloolisest saatusest ja narodnikute ning marksistide suhtumisest sellesse pühendas Lenin oma artikli «Millisest pärandist me loobume?» (1897). See asumisel kirjutatud artikkel on vastuseks süüdistustele «õpilaste» lahkulöömise kohta pärandist, süüdistustele, millest narodniklike publitsistide artiklid lausa kirendasid. Sellest, et «õpilased» ütlevad lahti vene ühiskondliku mõtte progressiivsete voolude traditsioonidest, kirjutas juba 1894. aastal V. V. «Nedelja» lehekülgedel artiklis «Saksa sotsiaal-demokratism ja vene kodanlus». Samal ajal väljendas seda rumalat süüdistust ka Mihhailovski «Russkoje Bogatstvos», korrates seda hiljem korduvalt. Nii kirjutas Mihhailovski selle ajakirja jaanuarinumbris «isade ideaalide jalge alla tallamisest «õpilaste» poolt», mis kutsus välja

---

[1] Ленинский сборник, VII, стр. 242.

[2] И. Каблиц (И. Юзов). Основы народничества, ч. II, изд. 2-е, СПБ. 1893, стр. 461—462.

järgmise vastuse N. J. Fedossejevilt, ühelt esimeselt vene marksistilt, keda Lenin kõrgelt hindas [1]:

«Teie ütlete, et meie «tallame jalge alla isade ideaale». Seda ei ole ega saa olla! Meie arvates peab olema kretiin ja vaimselt Quasimodo, et «tallata» Belinski, Dobroljubovi, Tšernõševski, Saltõkovi, N. K. Mihhailovski ideaale! [2] Me ise oleme õppinud nende kirjanike kirjandusteoste järgi... Me peame neid nimesid kalliks kui vene mõtte kõige paremat, kõige kallimat vara!... Kuid mida me peame siis tegema, kui «isad» on kas taganenud või ei taha midagi teada uuest, ei taha mõista uut elu ega selle tungivaid vajadusi, vaid ainult sülitavad tuld ja tõrva nende vastu, kes olid sunnitud tegema sammu edasi, nagu nõudsid seda muutunud elutingimused?» [3] Ja tõepoolest, «isad» hilisemate narodnikute näol «taganesid» isegi kirjandusliku pärandi hindamisel. Nad soovisid «talletada» teda, kuid ei mõtelnud sellele, et avastada temas potentse, mis on seoses tulevikuga, mitte aga ainult minevikuga, et tuua see pärand tänasesse päeva.

Kuid Mihhailovski ei jätnud järele, vaid korrutas muudkui edasi. Muuseas hakkas ta 1897. aastal reas artikleis «Russkoje Bogatstvos» uuesti arendama sama mõtet. Artiklis, mis ilmus nimetatud aasta oktoobrinumbris, ütles Mihhailovski laimaval viisil juba ei tea mitmendat korda, et «õpilased» «ei taha olla mingisuguses pärilikus seoses minevikuga ja loobuvad otsustavalt pärandist» (lk. 179). Ajakirja augusti- ja septembrinumbris katsus Grinevitš (P. F. Jakubovitš) ja samas oktoobrinumbris Mihhailovski põhjendada seda oma «süüdistust» viidetega Ldovi ja kellegi M. M. luulele: esimene nendest poeetidest väljendas oma värssides põlgust «kodanikumure» vastu, teine lalises ka midagi samas vaimus ja tervitas kapitalismi, kuid arusaadavalt ei olnud kummalgi midagi ühist «õpilastega». Sel puhul märkis Lenin ühes oma artiklis irooniliselt, et «need on härrased Grinevitšid ja Mihhailovskid, kel tuleb — et leida näiteid imerumalate järelduste kohta vaenulikust doktriinist — sorida vene värsimakulatuuri sõnnikuhunnikus» (2. kd., lk. 411—412). Kuid kogu see «paljastamise» kampaania nõudis vastulööki ja ka küsimus vene marksistide suhtumisest pärandisse nõudis teoreetilist läbitöötamist. Just sel ajal, 1897. aasta viimastel kuudel, kirjutaski Lenin oma artikli «Millisest pärandist me loobume?»

«Pärandi» esindajana vaatleb Lenin oma artiklis Skaldinit, kes kirjutas seeria publitsistlikke esseesid, pealkirja all «Maakolkas ja pealinnas», mis ilmusid 1867.—1869. a. ajakirjas «Otetšestvennõje Zapiski» ja mis anti 1870. aastal välja eri raamatuna. Oleks olnud loomulik, kui Lenin oleks näitena valinud

---

[1] N. J. Fedossejevi kohta vt. Ленин, т. 33, стр. 414—415.

[2] Fedossejev peab muidugi mõista silmas Mihhailovski kirjanduslikku tegevust 70-ndail aastail.

[3] Fedossejevi kiri Mihhailovskile, 10.—19. märtsist 1894. (Avaldatud «Literaturnoje Nasledstvos», 7.—8. kd., 1933, lk. 200.)

Tšernõševski, kes oli «Marxi-eelse perioodi suur vene sotsialist» (31. kd., lk. 52, v. k.), kuid Lenin valis valgustustegevuse tüüpiliseks esindajaks Skaldini ja mitte Tšernõševski, nagu teada, sellepärast, et tema artikkel oli määratud legaalse ajakirjanduse jaoks. Peale selle kirjutas Lenin artikli Siberis, väljasaadetuna, kus tal Tšernõševski teoseid ei olnud.

Kõigest sellest teatas Lenin kirjas Potressovile 26. jaanuaril 1899. a. (vt. 34. kd., lk. 8—11, v. k.). Raamatute ja ajakirjade puudumise tõttu ei kasutanud Lenin Skaldini esseede esiktrükki ajakirjas «Otetšestvennõje Zapiski», vaid nende väljaannet eri raamatuna [1]. Lõpuks, samal põhjusel ei saanud Lenin Skaldini kohta mingisuguseid ajaloolis-kirjanduslikke teateid ega biograafilisi andmeid, mille kohta ta samuti teeb märkuse (vt. 2. kd., lk. 442).

«Millisest pärandist me loobume?» on kirjutatud 1897. a. lõpul. Läbi vaadates seda teost 1898. a. lõpul oma koguteose «Majandusteaduslikke etüüde ja artikleid» jaoks, tõrjub Lenin eri märkuses tagasi võimalikke vastuväiteid selle kohta, et «Skaldin pole oma vaenulikkuse poolest kogukonna vastu ja oma toonilt 60. aastate jaoks tüüpiline». «Kuid asi ei seisa siin sugugi üksnes kogukonnas,» kirjutab Lenin. «Asi seisab kõigile valgustajaile ühistes vaadetes, milliseid pooldab ka Skaldin. Mis aga puutub tema toonisse, siis ei ole ta võib-olla tõepoolest tüüpiline oma rahuliku kaalukuse, mõõdukuse, järkjärgulisuse jne. poolest. Mitte asjata ei nimetanud Engels Skaldinit *liberalkonservativ*. Kuid võtta tüüpilisema tooniga pärandi esindaja oleks, esiteks, mitmesugustel põhjustel olnud ebasünnis, teiseks aga oleks võinud tekitada arusaamatust paralleeli puhul tänapäeva narodnikulusega. Meie ülesande iseloomu enda järgi *ei tee toon muusikat* (vastupidiselt vanasõnale), ja Skaldini mittetüüpiline toon toob tema «muusika», s. o. tema vaadete sisu seda tugevamini esile. Meid aga ainult see sisu huvitabki» (2. kd., lk. 452). Skaldini ja Tšernõševski «tooni» erinevus, millest Lenin tsensuurialuses artiklis kõneleb ettevaatlikult, on väga oluline: Tšernõševski «toon» — see on revolutsionääri toon, kes on veendunud selles, et ainult revolutsioon suudab täide viia rahva lootusi, Skaldini «toon» — see on kirjaniku toon, kes arvab, et kõiki vajalikke abinõusid pärisorjusliku korra jäänuste likvideerimiseks kõigil ühiskondliku elu aladel on võimalik teostada rahulikul teel.

Kuid kõigist neist iseärasustest hoolimata on Skaldini raamat silmapaistev nähtus 60-ndate aastate lõpu ja 70-ndate aastate alguse publitsistikas. Ei saa õigeks pidada, et kirjandusteadlased pole ilmutanud mingit huvi Skaldini ja ta raamatu vastu ainult sel põhjusel, et Lenin oli sunnitud teda «pärandi» esindajaks valima tsensuuriolude tõttu. Lenin andis ju Skaldini raamatule ikkagi väga kõrge hinnangu. Engelsi iseloomustust Skaldini

[1] Seda mainib Lenin spetsiaalselt Skaldini raamatu analüüsimisel.

kohta — *liberalkonservatiiv* — tuleb lugeda selle kirjaniku nõndanimetatud «positiivse» poliitilise programmi kohta käivaks, mitte kuidagi aga selle karmi ja tõetruu pildi kohta talurahva olukorrast ega reformieelsete ühiskondlike suhete paljastamise kohta, mis on antud kirjaniku esseedes. Skaldini kriitikas kaasaegse korra kohta ilmneb valgustajatele omane «rahvamasside, peamiselt talurahva huvide kaitsmine», mida Lenin märkiski oma artiklis [1] (2. kd., lk. 452). Nimetades Skaldinit «kodanlaksvalgustajaks», rõhutab Lenin, et kodanlike valgustajate vaadetes Läänes XVIII sajandil või Venemaal 40. kuni 60. aastateni «ei avaldunud ... veel mingit omakasupüüdlikkust; vastupidi, nii Läänes kui Venemaal uskusid nad täiesti siiralt üldisesse heaolusse ja soovisid seda siiralt, ei näinud siiralt (osalt ei võinudki veel näha) vastuolusid selles korras, mis arenes välja feodaalkorrast» (2. kd., lk. 453). Kõigest sellest lähtudes tuleb peatuda Skaldini raamatu neil iseärasustel, mis tõmbasid endale Lenini tähelepanu ja andsid talle aluse vaadelda seda raamatut kui üht 60-ndate aastate «pärandi» kirjanduslikku mälestusmärki.

Skaldini raamat algab eessõnaga, mis iseloomustab autori oskust anda oma mõtteid lugejale väga täpselt edasi tsensuurialuses, allegoorilises vormis (oskus, mis on nii iseloomulik 60-ndate aastate publitsistikale). Eessõna vastandab teravalt «provintsi» («küla», täpsustab Lenin) «pealinnale», vihjates niiviisi vastuoludele rahva huvide ja riigisüsteemi vahel. Seda süsteemi nimelt ongi sümboliseeritud mõistega «pealinn». «Kõik rahva elu loomingulised jõud,» kirjutab Skaldin, «olid tõmmatud pealinna külge ja seotud seal tugevasse sõlme. Sellepärast ongi meie riigi- ja vaimuelu selle pooleteisesaja aasta jooksul kandnud nii kasinat ja tühist vilja» [2]. Siiski, Skaldini arvates, soodustasid Venemaal toimuvad «muudatused» (s. t. 1861. aasta reform) selle tunnetamist, et «vene elu raskuspunkt ei asu mitte pealinnas, vaid provintsis». Ajad olid muutunud: «Alles viisteistkümmend aastat tagasi ei mõtelnud Venemaal veel keegi, et mõistus, mingi osake vaba tahet ja hoolitsust oma hea käekäigu eest oleksid võinud kuuluda meie provintsile pealinnast sõltumata. Meie kõige andekamad autorid nägid vene provintsis ainult tegevuspaika mitmesuguste Oneginite, Tšatskite, Tšitšikovide, Kurolessovite, Štšigrovski maakonna Hamletite ja teiste sarnaste seiklusteks.» [3] Nüüd aga toimub meie provintsis «sügav murrang arusaamistes, vastastikes suhetes ja koguni seisuste eluviisis, toimub «käärimine, lammutamine ja ümberehitamine». Autor ei vasta küsimusele, mille ta ise üles seadis, nimelt, kas

---

[1] Teises kohas Lenin märgib, et Skaldinit iseloomustab «talupoegade huvide printsiibikindel kaitsmine» (2. kd., lk. 448).

[2] Скалдин. В захолустьи и в столице, СПБ. 1870, стр. 2.

[3] Sealsamas, lk. 1.

«vene provintsielu» oma võimsate püüdlustega muudab ümber «Venemaa poliitilise saatuse», ja tähendab ettevaatlikult, et «sündmustest ette ruttamata» tahab ta «teha eraviisilisi kokkuvõtteid meie provintsielu mõningatest nähtustest»[1]. Kuid, nagu näitas Lenin, ei olnud need kokkuvõtted kaugeltki «eraviisilise» iseloomuga, vaid puudutasid kõige põletavamaid küsimusi. Oma raamatu pealkirja puhul tähendab Skaldin pisut ootamatult, et tema kavatsuste hulka ei kuulunud «jutustada pealinna inimeste tegudest». Seda motiveerib ta järgmiselt: «Kui keegi sooviks küsida — miks?, siis autor lubab endale vastata ühe vanakreeka kirjaniku sõnadega, kes, kui temalt päriti, miks ta midagi ei kirjuta oma ajajärgu ja oma kodulinna kohta, kostis: «nii, nagu ma võiksin, ma ei taha, aga nii, nagu ma tahaksin, ma ei või».»[2] Niiviisi seletas kirjanik, kes hiljem sai Kesktsensuurikomitee liikmeks, oma soovide teostamise võimatust tsensuuriolude tõttu... Kuid oma esseede kirjutamise perioodil astus Skaldin välja valgustaja-demokraadi osas ning väljendas oma raamatu pealkirjaga «Maakolkas ja pealinnas» täiesti konkreetset mõtet, nimelt mõtet küla kohutava seisukorra olenevusest tol ajal kehtivast poliitilisest süsteemist.

Skaldini raamatut, mis on rajatud tolleaegse küla otsesele vaatlusele, täidab äge viha pärisorjusliku korra ja selle jäänuste vastu, kõigi vanaaja kaitsjate vastu, «kirjatundjate ja variseride» karja vastu, kes kannavad «ebausku ja sallimatust» religiooni alalt «poliitikasse ja kodanikuellu». Ta kaitseb realistlikku ja kriitilist suhtumist kaasaega, paljastades reaktsionääre, kes «ühiskondliku korra kõigutamise» ärahoidmiseks kuulutavad: «ära tule ligi, ära puutu, ära kõnele!»[3]. «Skaldin,» kirjutas Lenin, «oli peaaegu esimene autor, kes süstemaatiliselt, laialdaste faktide ja kogu maaelu üksikasjalise vaatlemise põhjal näitas talurahva viletsat olukorda *pärast* reformi teostamist, nende elujärje halvenemist ning nende majandusliku, juriidilise ja olustikulise sõltuvuse uusi vorme, — ühe sõnaga, kes näitas kõike seda, mida sellest ajast peale on nii põhjalikult ja üksikasjalikult näidatud ning tõestatud rohkearvuliste uurimiste ja kirjeldustega» (2. kd., lk. 443). Lenini poolt märgitud *«kainus»* «Skaldini vaateis talurahvareformile» (2. kd., lk. 443) väljendus ka selles, et andes hinnangu reformi tagajärgedele, õigustab ta talupoegade viha mõisnike vastu vanasõnaga «kuidas metsa hüüad, nõnda vastu kajab»: «Kohates ka nüüd, oma kodaniku-elu esimeste sammude juures ebasõbralikke ja pretensioonikaid tegusid mõisnike poolt, ei ole talupoegadel olnud veel aega ega põhjust unustada kibedustunnet, mis on neisse kogunenud oma valitsejate vastu pikkade aastate jooksul.»[4]

---

[1] Скалдин. В захолустьи и в столице, СПБ. 1870, стр. 3, 4, 5.
[2] Sealsamas, lk. 8.
[3] Sealsamas, lk. 451.
[4] Sealsamas, lk. 451.

Võitluse olukorras narodnikutega pööras Lenin kahtlemata tähelepanu sellele, et Skaldin ei kaldu vastu võtma «kriitiliselt mõtleva isiksuse» teooriat, ja üldse küsimuses isiku osast ajaloos jätab endast kaugele maha «Otetšestvennõje Zapiski» programmilise orientatsiooni tervikuna, eriti Mihhailovski oma. Lehekülgedel 29—32 peatub Skaldin spetsiaalselt isiku osa küsimusel, mõistab hukka tavalist kommet «otsida sündmuste põhjust ja lahendust ainult mõnes isiksuses» ja väidab, et sündmused «liiguvad edasi mitte niivõrd üksik-mõistuste ja -tahete mõjul, kuivõrd paljude omavahel läbi põimunud moraalsete, ühiskondlike ja looduslike jõudude vastastikuse tegevuse toimel», millede aluspõhi on «rahva organismi sügavuses». Eitamata igasuguste «reformistide» osa, märgib Skaldin, et nad «tegutsevad mitte juhusliku inspiratsiooni või kapriisi järgi», vaid «paljude eelnenud asjaolude» survel, «küsimuste» survel, «mis on lahenduseks küpseks saanud, ja nõudmiste raskuse all, millede rahuldamise vajadus on saanud vältimatuks.» [1] Vastavalt nendele oma vaadetele suhtub Skaldin irooniliselt legendi mõisnike «heast tahtest» reformi teostamisel, konstateerides maa-aadli enamuse «ebasoodsat meeleolu» reformi suhtes («mõisnikud ei suuda unustada, et uus kord algas nende jõukuse ning nende isikliku mõju tunduva kahanemisega») [2] ja uuesti rõhutades, et reformi teostamise «peateene ei kuulunud isikutele, vaid ajajärgu progressiivsele vaimule, mis sageli sunnib üksikuid isikuid tegutsema risti vastu nende sünnipärastele arusaamistele» [3]. «Aadliseisus ei suuda tänini leppida selle faktiga» (see tähendab reformiga), reformi teostajad aadliseisuse hulgast aga tegutsesid, Skaldini arvates, hoopiski mitte mõeldes «vabatahtlikust ohvrist... sajandi humaansete ideede kasuks» [4].

Skaldini kirjeldus liberaalsest koketeerimisest talupoegadega ballide korraldamiste näol «rahvale lähenemiseks» on täis lõikavat sarkasmi. Kuid koos sellega kaldub ka Skaldin ise liberalismi — nii oma sõnadega «järskudest väljaastumistest», «poisikeslikust kirjandusest» (lk. 33) kui ka oma üleskutsega valitsusele, et ta «sisemise kriisi», s. o. revolutsioonilise pöörde vältimiseks käiks lõpuni Venemaa euroopastamise teed mööda (lk. 325—326). On siiski iseloomulik, et Skaldin, eitades revolutsioonilisi võitlusmeetodeid, suhtub pooldavalt kriitilisele, paljastavale tegevusele, mida arendasid revolutsioonilised kirjanikud, kes «väljendasid niipalju viha ja raevu, mis oli kogunenud rahva hinge pikkade aastate jooksul, ning ütlesid tema eest viimase sõna» [5]. Analüüsides Skaldini raamatut, märgib Lenin tema põhjalikku, jõulist ja teravat süüdistust pärisorjusliku korra jäänuste

[1] Скалдин. В захолустьи и в столице, СПБ. 1870, стр. 29, 30, 31.
[2] Sealsamas, lk. 14.
[3] Sealsamas, lk. 19.
[4] Sealsamas, lk. 19.
[5] Sealsamas, lk. 327—328.

vastu, «mis jättis päranduseks teoorjuse, obrokid, äralõiked, talupoegade isikliku õigusetuse ja paiksuse» (2. kd., lk. 450). Lenin märkis sümpaatiaga neid kohti Skaldini raamatus, milles viimane nimetab reformieelseid vene talupoegi *glebae adscripti*[1] ja «paikseteks proletaarlasteks» ning, konstateerides nende faktilist sunnismaisust, hüüatab pahaselt: «Kus on siis kodanikuvabaduse tunnused, kui talupoeg ei saa valida oma elukohta ega oma tööala?»[2] Vastavalt Lenini iseloomustusele esineb Skaldin oma raamatus kui «kooskäenduse» ja ««kogukonna» patriarhaalse võimu, mis kehtib kogukonna liikmete üle, tuline vastane» (2. kd., lk. 446), kui «seisuslikkuse vastane», «selle kaitsja, et kõigile seisustele oleks ühtne kohus», «rahvahariduse, eriti üldhariduse, tuline pooldaja» jne. (2. kd., lk. 451). Just see joon Skaldini vaadetes andis Leninile alust ütelda, et «60. aastate «pärandi» üldist «valgustuslikku» iseloomu on ta väljendanud küllaltki selgesti» (2. kd., lk. 452). Samal ajal märgib Lenin Skaldini, «kes on üldse äärmiselt mõõdukas» (2. kd., lk. 444), ideoloogia «puhtkodanlikke», «manchesterlikke» jooni. Kuid tõstes, vastavalt oma teose ülesannetele, esile Skaldini vaadete sisu, mis sidus viimast 60-ndate aastate valgustajatega, formuleeris Lenin nende iseloomustuste alusel oma tuntud seisukohad 60-ndate aastate «valgustustegevuse» ideoloogia kohta.

«Valgustaja» esimeseks iseloomulikuks jooneks on tema sügav vaenulikkus «pärisorjuse ja *kõigi selle* sünnituste vastu majanduslikul, sotsiaalsel ja juriidilisel alal». «Teine iseloomustav joon, mis on ühine kõigile vene valgustajaile, on hariduse, omavalitsuse, vabaduse, euroopalike eluvormide ja üldse Venemaa igakülgse euroopastamise tuline kaitsmine. Lõpuks, «valgustaja» kolmandaks iseloomustavaks jooneks on rahvahulkade, peamiselt talupoegade huvide kaitsmine (kes polnud veel täiesti vabastatud või vabanesid alles valgustajate ajajärgul), siiras usk sellesse, et pärisorjuse ja selle jäänuste kaotamine toob endaga kaasa üldise heaolu, ja siiras soov sellele kaasa aidata. Need kolm joont,» lõpetab Lenin, «moodustavadki selle tuuma, mida meil nimetatakse «60. aastate pärandiks», ja on tähtis rõhutada, et *midagi narodniklikku selles pärandis ei ole*» (2. kd., lk. 452).

Tulevane menševik Potressov, arvustades seda Lenini teost, peaaegu süüdistas teda selles, et Lenin soovitavat võtta 60-ndate aastate pärandi just Skaldinilt. Seepeale Potressovile vastuseks saadetud kirjas märkis Lenin: «... pärandit just Skaldinilt võtta ma ju kusagil ette ei pane. Et pärand tuleb üle võtta teistelt inimestelt, — see on vaieldamatu. Mulle tundub, et mind kaitseb

---

[1] Glebae adscripti — vana-rooma impeeriumi ajastu talupojad, kes olid kinnistatud määratud maatükkidele ega omanud õigust sealt lahkuda ühelgi tingimusel.

[2] Скалдин. В захолустьи и в столице, СПБ. 1870, стр. 132.

(vastaste võimalike kallaletungide eest) märkus lk 237 [1], kus ma pidasin silmas nimelt Tšernõševskit ja motiveerisin põhjusi, miks teda pole sobiv paralleeliks võtta» (34. kd., lk. 8, v. k.). Peagi veendus Lenin, et tal oli olnud õigus, kui ta tundis muret selle üle, milline saatus ootab tema artiklit tsensuuris. Potressovi artikkel ««Pärandist» ja «pärijatest»», mis ilmus «Natšalo» 1899. aasta aprillinumbris, kõrvaldati ajakirjast tsensuuri poolt, kuna selles kõneldi Tšernõševskist [2]. Seejuures tuleb märkida, et kuigi Potressov võttis «pärandi» tüüpilisteks esindajateks Tšernõševski, Dobroljubovi ja Štšedrini, mahtus tema kontseptsioon ometi tervenisti narodnikliku historiograafia skeemi, hoolimata sellest et ta deklareeris oma ülesande olevat kaitsta ses küsimuses «õpilaste» positsioone.

Potressovi artiklis ««Pärandist» ja «pärijatest»» ei olnud otsest poleemikat pärandi küsimuse leninliku käsitlusega, kuid sisuliselt oli artikkel suunatud viimase vastu ja tõstis üles uue, ekskluku arusaamise pärandist. Oma artikli ülesannete erinevust Lenini artikli omadest määratles Potressov ise järgmiselt: «Vl. Iljin oma hiljuti ilmunud väga huvitavas ja väärtuslikus raamatus «Majandusteaduslikke etüüde ja artikleid» on ühe artikli pühendanud ülalnimetatud küsimusele, nimelt artikli *«Millisest pärandist me loobume?»*. Nõustudes paljuski artikli autoriga, peame me kasulikuks läheneda samale teemale niiöelda teisest otsast ja viidata — ainult viidata — *mõnele küsimusele, mis meie arvates võiksid heita valgust meie praeguse žurnalistika seisundile.* Me annaksime oma teemale niisuguse pealkirja: *millise pärandi me vastu võtame?* Tõepoolest, mis on 60—70-ndate aastate pärand?» [3]. Kuid tegelikult läks Potressov antud küsimuses Leninist lahku, millest ta siin ei kõnelnud otseselt, kuid mida ta jämedalt ja teravalt väljendas hiljem oma teises artiklis — «Ringimarksismist ja intelligentlikust sotsiaaldemokraatiast» [4].

60-ndate aastate pärandi potressovlikus käsituses, mis on esitatud artiklis ««Pärandist» ja «pärijatest»», andis ennast tunda antimarksistlik vulgaar-sotsioloogiline lähenemine, mis viib valgustustegevuse osa piiramisele ainuüksi selle esindajate subjektiivsete klassieesmärkidega. Sel ajal kui Lenin «pärandit» analüüsides lähtus sellest, millisel määral «valgustajate» vaadetes kajastusid rõhutud rahvahulkade meeleolud, pidas Potressov nende tegevuse määravaks momendiks kuuluvust «raznotšinetsite» hulka. Potressovi arvates juhtisid Tšernõševskit ja Dobroljubovit mitte palav poolehoid rahvale ja tema huvide kaitsmine, vaid iseendi kui raznotšinetsite sotsiaalse võimetuse äratund-

[1] Vaata käesoleva töö lk. 63. — *B. M.*

[2] Hiljem ilmunud raamatus: А. Н. Потресов (Старовер). Этюды о русской интеллигенции. СПБ. 1906, стр. 73—109.

[3] Sealsamas, lk. 76—77.

[4] Sealsamas, lk. 253—313.

mine: ««Raznotšinets» tunneb oma jõuetust iseseisva ühiskondliku kihina ja otsib seepärast toetuspunkti oma ihaldatud eesmärkide teostamiseks; otsib seda sotsiaalse astmestiku madalamail astmeil, kus kannatatakse samuti, nagu kannatab tema; ta muutub «rahvaarmastajaks»»[1]. Piirates 60-ndate aastate esindajate iseloomustust «raznotšinetsite» kategooriaga, jõudis Potressov järeldusele, mida oleks võinud teha ka Mihhailovski, kes ühiskonnategelasi vaatles alati nende tegevust määravate subjektiivsete põhjuste, aga mitte nende vaadetes teatavate klassijõudude huvide kajastumise seisukohalt. Seega tuli välja, et Potressovi artikkel oli suunatud narodnikute vastu puht-tinglikult, sest ka 90-ndate aastate narodnikud kuulusid raznotšinetsite hulka ja rääkisid avalikult oma püüetest «leida tugipunkti rahvahulkades».

Potressovi artiklis «pärandist» ja «pärijatest» peitub varjatud poleemika Lenini poolt 60-ndate aastate valgustustegevusele antud kontseptsiooni kõigi põhipunktide vastu. Ülalpool me tsiteerisime Lenini definitsiooni, mis näitas pärandi kolme iseloomulikku joont. Vastukaaluks sellele definitsioonile märgib Potressov samuti kolm joont, kuid neil on teistsugune sisu: «... meie seisukohalt iseloomustavad «raznotšinetsi» ühiskondlikku palet järgmised jooned:

1) *Apostaasia* (отщепенство), mis on seoses skeptilise suhtumisega kaasaegsete «danaelaste» «talentidesse», seoses umbusuga kõige vastu, mis, olles rüütatud «rahvaarmastuse» kuube, pole sisuliselt midagi muud kui teatavate ühiskondlike klasside tuntud taktika.

2) *Vabadusearmastus* — kaasaegse tegelikkuse järjekindel kriitika, vaen «kompromisside praktika» vastu.

3) Vajadus leida tugipunkti rahvahulkades — see *rahvaarmastus,* millest me kõnelesime varem.»[2]

Viimane punkt näitab erilise selgusega, et poleemika on sihitud Lenini definitsiooni vastu. Nagu näitab Lenin, on «valgustajale» iseloomulik «... rahvahulkade, peamiselt talupoegade huvide kaitsmine..., siiras usk sellesse, et pärisorjuse ja selle jäänuste kaotamine toob endaga kaasa üldise heaolu, ja siiras soov sellele kaasa aidata» (2. kd., lk. 452). Potressovi arvates aga on valgustajate asumine rahvahulkade positsioonidele dikteeritud raznotšinetsi subjektiivsetest klassieesmärkidest, tema vajadusest «leida tugipunkti rahvahulkades». Iseloomulik on ka kahtlane sõnakõlks «rahvaarmastus», mida Potressov antud juhul kasutab. Pärast seda on arusaadav, et 60-ndate aastate pärandi eluvõimelisust piirab ta ajaga, «mil «raznotšinetsi» või tema ajaloolise järglase sotsiaalne seisund sünnitab «apostaasiat» ja

[1] А. Н. Потресов (Старовер). Этюды о русской интеллигенции, стр. 91—92.

[2] Sealsamas, lk. 100.

kogu seda psühholoogiat, millele viitasime ülalpool»[1]. Sellesamaga eitas Potressov 60-ndate aastate pärandi sügavat ja orgaanilist sidet vene ühiskondliku mõtte kogu järgneva arenguga, milles «raznotšinetsluse» ja «apostaasia» mõisted juba täiesti kaotasid igasuguse reaalse sisu.

Oma metodoloogilisi printsiipe, mida ta rakendas Skaldini raamatu analüüsimisel, arendab Lenin edasi, kui ta vaatleb Engelhardti kirju «Maalt», mis ilmusid igal aastal 1872 kuni 1882 «Otetšestvennõje Zapiskis» ja mis 1882. aastal anti välja eri raamatuna. A. N. Engelhardt (1832—1893) on tuntud narodniklik publitsist, kes intelligentsi «rahva hulka mineku» harrastamise ajal sai kuulsaks oma majapidamise korraldamise katsetega ja unistustega sellest, et «asuda maale». Kirjad «Maalt», kujutades elavas ning selges vormis talupoegade ja mõisnike elu-olu, sisaldasid sügavaid tähelepanekuid talurahva hulgas 70-ndail ja 80-ndail aastail toimuvate protsesside kohta, ja lugejaskond, nagu tähendas Lenin, tundis nende vastu «püsivat sümpaatiat» (2. kd., lk. 454) ning nad ilmusid kaks korda uues väljaandes: 1885. ja 1897. aastal.[2] Ühe Engelhardti kaasaegse mälestuste järgi, juba kohe pärast seda, kui oli ilmunud esimene Engelhardti kiri «Maalt», «pöörasid kõik tähelepanu autorile. Ühed olid temaga nõus, teised mitte, kuid lugesid teda kõik, kõiki ta erutas, nagu see ikka on erakordsete teoste puhul.»[3] Nende kirjade loomise idee, nagu teatas Engelhardt ise, andis talle Štšedrin. Kirjad «Maalt» olid tuntud Marxile, raamatu ühel eksemplaril leidub tema märkmeid.[4]

Hoolimata sellest et Engelhardt on narodnik, ei piirdu Lenin tema raamatu vaatlemisega ainult autori narodniklike sümpaatiate seisukohalt, vaid püüab kõigepealt leida tema maaelu-kirjeldustes tegelikkuse objektiivse peegeldamise jooni. Engelhardti raamat kuulub ilukirjandusliku publitsistika žanri. «Engelhardt,» kirjutab Lenin, «on Skaldinist palju andekam, tema kirjad maalt on kirjutatud võrratult elavamalt ja kujukamalt. Tal ei esine teose «Maakolkas ja pealinnas» soliidse autori pikki arutlusi, kuid see-eest on tal hoopis rohkem tabavaid iseloomustusi ja muid kujundeid» (2. kd., lk. 454). Engelhardt on Lenini sõnade järgi «suurepärase tähelepanelikkuse ja absoluutse siirusega

---

[1] А. Н. Потресов (Старовер). Этюды о русской интеллигенции, стр. 105.

[2] 1937. aastal andis selle raamatu välja Sotsekgiz. Märgime, et satiirilistes visandites ülemuse ja «haritud inimeste» «hoolitsusest maamehe eest» andis kahtlemata tunda Štšedrini mõju (vt. näiteks lk. 398 Leninile meeldinud kohta, kus kõneldakse, et kui maamehe eest ei hoolitseta, siis «põletab ta kõik metsad maha, hävitab kõik linnud, püüab kõik kalad, rikub maa ära ja sureb ise hoopis välja»).

[3] Сергей Атава. Золотая книга. «Novoje Vremja», 1882, nr. 232.

[4] Vt. teadet vene raamatute kohta Marxi ja Engelsi raamatukogus («Архив К. Маркса и Ф. Энгельса», книга IV, 1929, 417—418).

inimene, kes on oivaliselt uurinud seda, millest ta räägib» (2. kd., lk. 455).

Engelhardti kirjade temaatika on väga avar: pildid talupoegade majanduslikust elust vahelduvad olupiltidega maalt, milledel on esmajärguline etnograafiline väärtus, «maniilovlikku» ja «sobakeevitšlikku» laadi mõisnikukujud vahelduvad talupoegade tüüpiliste kujudega: viimaste hulgas on «majanduslikult mõtlevaid maamehi» ja «õnnetuid hädavareseid» (keda äärmise piirini ulatuv vaesus juhib välja filosoofia juurde: «sured — on ikkagi kergem»), aktiivsele protestile virguvaid mässuõhutajaid ja naiivseid unistajaid, kes ootavad, et varsti hakatakse «maad võrdselt jagama» ja et tsaar annab igaühele «osa ühisest maast».

Kirjade vorm, mille Engelhardt valis, andis laialdasi võimalusi ka puhtkunstilisteks eskiisideks ja nii publitsistlikku kui ka lüürilist laadi kõrvalepõigeteks. Ümbritseva elu konkreetne reprodutseerimine kujudes põhjustas ka Engelhardti raamatus vastuolu autori vaadete ja tema kujude vahel, mis nii sageli esineb mineviku kirjanike juures. Konstateerides, et 60-ndate aastate valgustajatele lähendab Engelhardti ta vaadete realistlik kainus, «alustugede» halastamatu kriitika, tegelikkuse lihtne ja otsene iseloomustus, tähendab Lenin: «Engelhardti narodniklus, olles väljendatud äärmiselt nõrgalt ja aralt, on seepärast otseses ja karjuvas vastuolus selle maaelu *tegelikkuse* pildiga, mida ta kujutas sellise andekusega . . .» (2. kd., lk. 454).

Engelhardti raamatus puudus hoopiski talupoja ja tema kogukonna idealiseerimine: talupoja individualismi ja küla kihistumist näitab ta veel suurema kainusega, kui seda tegi Gleb Uspenski. Omaduste hulgas, mis seovad Engelhardti «pärandi» esindajatega, viitab Lenin tema veendumusele selles, et talupoegade vaesuse pea- ja algpõhjuseks on pärisorjusliku korra jäänused. Kuid samal ajal on Engelhardtile omane puhtnarodniklik veendumus Venemaa kapitalistliku arenemise võimatusest ja soov «uskuda isamaa erilistesse teedesse» (2. kd., lk. 459). Lenin ei tarvita siin juhuslikult sõna «usk» asemel väljendust «soov uskuda»: võttes endale majapidamise ratsionaalse korraldamise ülesande, saavutas Engelhardt eesmärgi, vastupidi oma soovidele, puhtkapitalistlike võtete rakendamisega, kuni palgalise tööjõu kasutamiseni. Kuid jätkates sõnades «omapära» kaitsmist, muutub Engelhardt-realist, Lenini määrangu järgi, «Engelhardtiks-romantikuks» (2. kd., lk. 459). Ja selle, narodniklusele omase romantilise ning väikekodanliku «lisandi» pärandile, kapitalismi regressiks tunnistamise, Venemaa majandusliku korra omapära kaitsmise ja sotsiaalsete nähtuste materialistliku seletuse puudumise võtabki Lenin oma teoses «Millisest pärandist me loobume?» kõige teravama kriitika alla.

Lenin leiab, et «narodniklus astus pärandiga võrreldes suure *sammu edasi, esitades* ühiskondlikule mõttele lahendamiseks» küsimuse kapitalismist. Kuid kritiseerides kapitalismi, heidab

narodnik üle parda «igasuguse ajaloolise realismi», kuna ta «kapitalismi *tegelikkuse*» seab kõrvuti «kapitalismieelse korra *väljamõeldisega*» (2. kd., lk. 462, 464), jõudes niiviisi välja maaelu võltsi idealiseerimise juurde ja romantiliste unistuste juurde sellest, et «peatada» antud ajaloolist arengut. Nagu näitas Lenin, on see võlts idealiseerimine «kaine ja realistliku pärandi traditsioonidega kõige karjuvamas vastuolus» (2. kd., lk. 465). Siirdudes nende üldiste iseärasuste juurest, mille poolest narodnikluse ideoloogia järsult erineb 60-ndate aastate pärandist, narodnikute psühholoogia iseärasuste ja narodnikute «mõtlemise maneeri» enda juurde, märgib Lenin, et nende juures on ilmunud «ajaloolise optimismi ja vaimuerksuse asemele — pessimism ja masendus» (2. kd., lk. 463), mis on tihedasti seotud sellega, mida võib nimetada nende «kitsarinnaliselt intelligentlikuks iseteadvuseks» (2. kd., lk. 469), ja põlgusega «üksikute ühiskonnaklasside iseseisvate tendentside vastu, kes teevad ajalugu vastavalt oma huvidele» (2. kd., lk. 470). Ja oma vaatluse narodnikluse suhtumisest «pärandisse» lõpetab Lenin järgmise kokkuvõttega: «Narodnikluse ühinemine meie valgustajate pärandi ja traditsioonidega osutus lõppude lõpuks *miinuseks:* neid uusi küsimusi, mis vene ühiskondliku mõtte ette asetas Venemaa reformijärgne majanduslik arenemine, narodniklus ei lahendanud, piirdudes nende suhtes sentimentaalsete ja reaktsiooniliste nutulaulu-dega, need vanad küsimused aga, mis olid üles tõstetud juba valgustajate poolt, kuhjas narodniklus üle oma romantikaga ja takistas nende täielikku lahendamist» (2. kd., lk. 470—471).

Oma teose viimased kaks peatükki pühendab Lenin selle lühidaks iseloomustuseks, kuidas narodnikud ja marksistid suhtuvad valgustajate «pärandisse» ja üksteisesse. Lenin näitas, et vene marksiste seob 60-ndate aastate pärandiga ajalooline optimism (vastupidi narodnikluse ajaloolisele pessimismile), truudus valgustajate «euroopalikele ideaalidele» (vastupidi narodnikuile, kes alati olid Venemaa euroopastamise vastu), vaen reformieelsete olude ja nende jäänuste vastu, hoolitsus elanikkonna töötavate hulkade huvide eest (erinevalt narodnikutest, kelle juures maakodanluse ja külaproletariaadi segipaiskamise tõttu see hoolitsus oli ebajärjekindel, sotsioloogilise fantaseerimise tõttu ka võimetu). «Järelikult jõudsime lõppude lõpuks järeldusele, millele me üksikjuhtumeil oleme korduvalt viidanud juba ülalpool, nimelt sellele, et *õpilased on hoopis järjekindlamad ja palju ustavamad pärandi hoidjad kui narodnikud*» (2. kd., lk. 472). Kuid «pärandi hoidmine ei tähenda veel sugugi pärandiga piirdumist», tähendab Lenin (2. kd., lk. 473). Võttes vastu valgustajate pärandi, täiendavad marksistid seda «kapitalismi vastuolude analüüsiga peremeheta tootjate seisukohalt» [1] ja «ei piirdu sellega, et võta-

[1] Sõnade all «peremeheta tootjad», mida tarvitati tsensuuritingimuste pärast, mõtles Lenin muidugi mõista «proletariaati».

vad kriteeriumiks töö huvid, vaid näitavad seejuures ära kapitalistliku majanduse täiesti kindlad majanduslikud rühmad, nimelt peremeheta tootjad» (2. kd., lk. 472). Ja üldiseks järelduseks kogu Lenini teosest on see, et sidemeid 60-ndate aastate traditsioonidega ei katkestanud marksistid, vaid narodnikud, kes «pärandi» hoidmise ja kaitsmise lipu all segasid ta parimate õpetuste elluviimist.

Oma teoses «Narodnikluse majanduslik sisu» on Lenin pühendanud eri peatüki küsimusele sellest, millisel määral 70-ndate aastate narodnikud «hoidsid» pärandit ja mis suunas nad seda muutsid. Analüüsimiseks valis Lenin 70-ndate aastate lõpu «Otetšestvennõje Zapiskile» tüüpilise anonüümse artikli «Uusi tõusmeid rahvanurmel» [1], mis on pühendatud kõige akuutsematele ühiskondliku elu ja arengu küsimustele. Enam kui kahe trükipoogna ulatuses analüüsib Lenin samm-sammult kõiki selle artikli väiteid, mida ta iseloomustab kui narodniklikku *profession de foi* (vt. 1. kd., lk. 307). Selle artikli analüüs Lenini poolt kujutab endast tegelikult ammendavat hinnangut 70-ndate aastate narodniklusele ja ta suhetele 60-ndate aastate «pärandiga», samuti annab see aluse «Otetšestvennõje Zapiski» ühiskondliku ja kirjandusliku platvormi iseloomustamiseks. [2]

Pöördugem selle artikli sisu juurde. Autor alustab hoiatusega, et ta tahab kirjutada «küllalt õrnast küsimusest — inimestest, kes on esile tõusnud rahva seast ja jõudnud kõrgemale ühiskondlikule astmele» (125) [3].

Edasi saame teada, et nende inimeste all mõistab autor vene kodanluse mitmesuguseid kihte — kapitaliste, kaupmehi, külakulakuid ja lõpuks sääraseid «rahva hulgast tõusnud kodanlasi» (133) nagu poemehi, kõrtsipidajaid, börsi artellivanemaid jne. Jõuliselt ja ilmekalt on kirjutatud artikli need leheküljed, mis on pühendatud ühiskonna «kommete» laostumisele, mille oli kutsu-

---

[1] Avaldatud «Otetšestvennõje Zapiskis», 1879, nr. 2, lk. 125—152.

[2] Mis puutub Lenini poolt analüüsitava artikli autorisse, siis loeme selle kohta Lenini Teoste kolmanda väljaande I köite märkustes (lk. 502): «Artikkel «Uusi tõusmeid rahvanurmel», mis on esmakordselt avaldatud «Otetšestvennõje Zapiski» 1879. aasta veebruarinumbris, on võetud «S. N. Krivenko Kogutud Teoste» esimesse köitesse, mis ilmus 1911. aastal. Pole võimatu, et «S. N. Krivenko Kogutud Teoste» tundmatu väljaandja on ekslikult omistanud selle artikli Krivenkole. On viiteid, et artikkel tõeliselt kuulub G. Z. Jelissejevile». «S. N. Krivenko Teoste» «tundmatu» kirjastaja (nagu oleme kindlaks teinud — J. J. Kolossov) ise kõneleb «mõnikord otse ületamatuist takistustest» «Otetšestvennõje Zapiski» anonüümsete artiklite autorite kindlaksmääramisel (vt. tema eessõna Mihhailovski Kogutud Teoste X köitele, lk. XXXV), ja on võimalik, et ta on teinud siin vea. Vigadest «Otetšestvennõje Zapiski» anonüümsete autorite dešifreerimisel on kirjutanud ka Mihhailovski (vt. «Литературные воспоминания и современная смута», т. I, 1900, стр. 340). Küsimus artikli autorist selgitatakse lõplikult võib-olla edasiste uurimistega: esialgu pole piisavaid andmeid selle kohta veel leitud.

[3] Klambrites on siin viidatud «Otetšestvennõje Zapiski» 1879. aasta teise numbri lehekülgedele.

nud esile rubla võim, küla vaesumine, kuritegevuse kasv jne. Siin on terava pilguga nähtud ja elavalt kujutatud «kodanlaste armee» psühholoogiat — mitte ainult suurte ärimeeste, vaid ka «väikeste putukate» oma, «kelle soontes voolab veel töölise veri, kuid kelle hinge on juba täisvõimulisena asunud kapital» (137). Need «uute vallutajate peamehed», levides üle Venemaa, kannavad kõikjale «mõtete ja tundmuste sügavat laostumist», istutavad uusi arusaamisi kõlblusest. «Nende uute inimeste moraalne külg on allpool kõige elementaarsemaidki nõudeid, ta põhineb täielikult rublal ja selle ütlevad ära aforismid: kaupmees on nupumees; selleks haug meres ongi, et koger ei tukuks; ära tuku; pea silmas seda, mis ripakile on jäetud; kasuta silmapilku, kui keegi ei vaata; ära haletse nõrgemat; kummarda ja rooma, kui vaja, ja haara ligimesel kõrist kinni, kui saad» (144). Artikli väärtuslikuks jooneks on see, et autor mõistab feodaal-pärisorjusliku ja kodanliku ekspluatatsiooni vahelist seost. Kapitalistlik «kombelõtvus» on autori hinnangu järgi «tervenisti meie uusima ajaloo pärand, väikekodanliku kultuuri pärand», kuid arenenud on ta «härraslikkuse» ja «aadelliku sentimentalismi pinnal» (128). Kuid kapitalistlik ekspluatatsioon tõotab rahvahulkadele veel raskemaid katsumusi: «Kui vana vene kaupmeeskond lõi pimeduseriigi, siis nüüd koos uue kodanlusega loob ta sellise pimeduse, kus hukkub igasugune mõte, igasugune inimlik tunne» (151). Väites «loob ta» nägi Lenin autori ränka eksitust, tähendades: «See peaks olema väljendatud mineviku ja mitte tuleviku vormis» (1. kd., lk. 350). Ja tõepoolest, Venemaa kodanlik areng ja selle arengu kõik järeldused ja «tüübid», mis väljendusid suurema eredusega 90-ndail aastail, olid «tõsiasjaks» saanud juba 70-ndail aastail.

Lenin hindas kõrgelt ka neid kohti artiklis, mis olid pühendatud liberalismi paljastamisele. «Meie liberaal-narodnikliku ühiskonna suurepärane iseloomustus» (1. kd., lk. 312), tähendas Lenin anonüümse autori järgmiste sõnade kohta: «Me unustame, et meie ühiskonnal on vaja ideaale — poliitilisi, kodaniku- ja teisi ideaale — peamiselt selleks, et, olles nendega varustatud, võiks olla millelegi enam mõtlemata, et ta ei otsi neid mitte nooruslikus ärevuses, vaid lõunauinaku meeleolus, et ta ei pettu neis mitte hingepiinadega, vaid Arkaadia printsi kergusega. Selline on vähemalt meie ühiskonna määratu suur enamus. Õigupoolest ei vajagi ta mingeid ideaale, sest tal on kõht täis ja ta rahuldub täiesti seedimisprotsessiga» (127—128).

Heakskiitvalt suhtub Lenin artiklis toodud iseloomustusse «liberaal-koketse suuna» silmakirjalikust «armastusest» rahva vastu, autori sõnadesse sellest, et iga «ühiskondlik tegelane» ja kirjandus peab oma kohuseks teha sõnu tema (rahva) hüvest. Kogu artiklist õhkub viha liberaalide vastu, iga liiki «rahva passiivsete sõprade» vastu, «Lääne-Euroopa traditsioonide järeleaimajate» vastu, «sõprade» vastu, kes asuvad selle inimese seisu-

kohal, kes ütleb: «ma armastan väga kanapojakest, seda nii tillukest, ja suren selles armastuses, kuid söön teda sellepärast, et ta on maitsev» (132).

Lenin hindas täiesti positiivselt kogu seda osa artiklist, mis on pühendatud kodanlik-aadelliku korra paljastamisele, kuid samal ajal märkis autori arutluste põhilist metodoloogilist viga, mis teda teravalt eraldas marksistidest. Samal ajal kui narodnik «esitab empiirilise olustikulise tähelepaneku», marksist «üldistab tähelepandud faktid (mis väljendavad reaalsete «elavate isikute» reaalseid «mõtteid ja tundeid») poliitilise ökonoomia seaduseks» (1. kd., lk. 345). Venemaa kodanliku arengu kohta antud empiirilise konstateeringu puhul artikli autori poolt ütles Lenin: «Sellesse faktisse suhtumine on meil ühtviisi eitav; oleme mõlemad nõus, et ta väljendab nähtusi, mis on vastupidised otseste tootjate huvidele, — kuid me *mõistame* neid fakte täiesti erinevalt» (1. kd., lk. 336). Ja autori vaateid kritiseerides teeb Lenin selgeks tema hädaldamiste reaktsioonilis-romantilise iseloomu, näidates, et marksism, väga hästi mõistes ja paljastades kapitalismi vastuolusid, tema vaenulikkust töötava rahva huvidele, peab siiski seda nähtust progressiivseks sel määral, mil määral ta loob eeldused «antipoodi», s. o. proletariaadi arenemiseks, ainukese klassi arenemiseks, kes on võimeline ühiskondlikke suhteid ümber korraldama ja kõiki ekspluateerimise vorme lõpetama.

Artikkel «Uusi tõusmeid rahvanurmel» on suurel määral pühendatud kaasaegse kirjanduse arenemise küsimustele, mida autor vaatleb tihedas seoses ühiskondliku elu arenemisega. Lenin tsiteerib või viitab ja enamalt jaolt kommenteerib peaaegu kõiki kohti, kus on puudutatud nii või teisiti kirjanduse küsimusi. Lenin märgib autori arusaamist selle kohta, et «kapitalism on allutanud endale mitte ainult kõik rahvatöö alad, vaid isegi «progressiivse» kirjanduse, mis pakub kodanlikke abinõusid rahva nimel . . .» (1. kd., lk. 311). Lenin kritiseerib ainult neid kohti artiklis, kus autor, iseendaga vastuollu sattudes, kõneleb kodanliku ideoloogia sissetungist kirjandusse tuleviku vormis. «Väikekodanlus on ellu toonud oma teaduse, oma moraalikoodeksi ja oma sofismid,» loeme «Otetšestvennõje Zapiski» artiklis. «Tema peab asetama need kateedrile, kirjandusse, kohtusse ja teistesse elupunktidesse. Kõigepealt ei leia ta selleks küllaldaselt sobivaid inimesi ja pöördub paratamatult teistsuguste traditsioonidega inimeste poole» (128). Nende sõnade puhul ütleb Lenin: «Kas siis vene kodanlus «ei leia inimesi»?! Seda ei tarvitse ümbergi lükata, seda enam, et autor ise lükkab enda allpool ümber» (1. kd., lk. 313). Tuleb märkida, et edasi rõhutab Lenin mitu korda, et 70-ndate aastate kodanlik (väikekodanlik) kultuur ja kirjandus olid juba ühiskondliku arengu püsivateks teguriteks: «. . . tekkis juba kirjandus, mis laulab kodanluse «tarkusest, ettevõtlikkusest ja energiast»» (1. kd., lk. 347), «kõikjal tuleb ilmsiks majanduslike huvide täielik vastuolu . . .

nii kirjanduses kui ka «seltskonnas», moraalsete, poliitiliste, juriidiliste jne. ideede sfääris» (1. kd., lk. 355). See Lenini märkus, mis lükkab ümber traditsioonilise seisukoha, mille järgi kodanliku kirjanduse arengut seostatakse ainult XIX sajandi 80-ndate aastate lõpuga (ja enamikes kirjanduslik-ajaloolistes teostes isegi 90-ndate aastate algusega), on väga väärtuslik.

Lenini poolt kodanlikule kirjandusele antud hinnang on seotud tema üldiste vaadetega kodanliku ideoloogia evolutsioonile: kodanlik suund ühiskonnas väljendus, selle seisukoha järgi, «täiesti selgesti ka 60. aastail» ja valitses «ka kõigi 70. aastate vältel» (1. kd., lk. 348).

Oluliseks momendiks on poolehoid, millega Lenin suhtub artikli autori poolt tehtud kriitikasse liberaalse «rahvasõbraliku kirjanduse» kohta. Lenin tsiteerib heakskiitvalt pika fragmendi artiklist, milles paljastatakse liberaalse kirjanduse silmakirjalikke tunnetevalanguid armastusest rahva vastu. Tähendades, et «meie *demokraatlikul ajastul* pole hr. Suvorin ainus, kes avaldab rahvale avalikult armastust», vaid «isegi «Moskovskije Vedomosti»... kuidagi omamoodi muidugi hoolitseb tema heakorra eest», kinnitab artikli autor, et ilmselt vaenulik suhtumine rahvasse oli parem, «sest vaenlane oli siis selgesti näha nagu peo peal». Nüüd aga «rahvas, nagu ütleb Uspenski, on mähitud mingisse uttu, mis viib vilumata inimese eksitusse ja õigelt teelt kõrvale. Varem nägi ta enda ees ainuüksi avameelset ülekohut. Nüüd aga öeldakse talle, et ta on niisama vaba nagu mõisnikki, öeldakse, et ta juhib nüüd ise oma asju, öeldakse, et ta tõstetakse põrmust üles ja aidatakse jalule, kuna aga kõigis neis hoolitsustes, põimudes neist läbi peene, vintske niidina, levib otsatu vale ja silmakirjalikkus» (129—130). Liberaalse kirjanduse sellise karakteristika puhul tähendas Lenin: «Mis õige, see õige!» (1. kd., lk. 315). Lenin tsiteerib samuti ka artikli autori iroonilisi sõnu selle kohta, et paljud kodanlikest «kirjanduslikkudest lauludest» rahva kohta «on üpris õrnad ja tundelised». Kuid autori kinnitust, et «korraliku kirjanduse kohus seisab selles, et paljastada kavatsusi anda rahvale leiva asemel kivi» nimetab Lenin «kaunihingelisuseks», kuna kodanluse «kavatsused» olid ammu saanud tegelikkuseks; kirjandus peab seepärast mitte «kavatsusi» paljastama, vaid näitama huvide juba täiesti ilmsikstulnud võitlust (vt. 1. kd., lk. 346).

Kõneldes kaasaegse ühiskonna «kommete laostumisest», tähendab artikli autor: «Kes on säärases segases olukorras rohkem süüdi — kas kirjandus või ühiskond —, seda on raske otsustada, ja ka täiesti ülearune kindlaks teha. Räägitakse, et kala hakkab mädanema pea poolt otsast, kuid mina ei anna sellele puhtkulinaarsele nähtusele mingit tähtsust» (131). Neid sõnu kommenteerib Lenin järgmiselt: «Kodanlik ühiskond mädaneb — see on siis autori mõte. Väärib allakriipsutamist, et just selline on marksistide lähtepunkt» (1. kd., lk. 316). Lenin mär-

kis ära ka autori järgmised sõnad selle kohta, et kirjandus on võimetu takistama küla vaesumist: «Kuni kirjandus vaidleb küla üle, maamehe kaunihingelisuse üle, selle üle, et tal puuduvad teadmised... osutub küla täielikult paljaksröövituks» (132).

Ja lõpuks naerab Lenin välja autori romantilise, naiivse pöördumise «kulaklust kasvatava» kirjanduse poole, et ta loobuks sellest oma funktsioonist ja hakkaks «äratama avalikku arvamust»; selles väites annab ennast tunda juba otseselt idealistlik vaade kirjanduse ideelisele tingitusele, nagu oleks võimalik kirjandusele ette kirjutada ükskõik missugust suunda, sõltumatult teda toitvast klassi-ideoloogiast.

Niisugused on «Otetšestvennõje Zapiski» programmi, 70-ndate aastate narodnikluse iseloomulikud jooned Lenini hinnangu järgi. Talurahvahulkade huvide kaitsmisega mõisnike ja kapitalistide vastu, liberaalse kodanluse paljastamisega poliitikas ja kirjanduses, talurahva reformi pimeda idealiseerimise paljastamisega seisab «Otetšestvennõje Zapiski» kaugel eemal 90-ndate aastate ümbersündinud narodniklusest: «Otetšestvennõje Zapiski» püüab veel «hoida pärandit». Ja pole juhuslik, et Lenin iseloomustab tema poolt analüüsitud artiklit kui «vana vene narodnikluse *profession de foi*» (1. kd., lk. 307), öeldes, et see artikkel «vastukaaluks vene liberalismile tõstab reljeefselt esile narodnikluse progressiivsed küljed» (1. kd., lk. 308). Kuid samal ajal, analüüsides seda 70-ndate aastate narodnikluse *«profession de foi»*, näitas Lenin, et ka selles olid olemas need narodnikluse laostumise elemendid ja need reaktsioonilis-romantilised ideed, mis said 90-ndate aastate narodnikute kirjutiste põhiliseks sisuks ja tõrjusid lõplikult välja «mõnegi vana vene narodnikluse juhtmõtte, mis on marksismile väärtuslik» (1. kd., lk. 357).

III

Siirdugem nüüd selle iseloomustuselt, et Lenin ja narodnikud printsipiaalselt erinevalt lähenesid «pärandi» üldisele hindamisele, küsimuse juurde Lenini ja narodnikute suhtumisest klassikalisse ilukirjanduslikku pärandisse. Ka siin teostas Lenin oma printsiipi: mitte piirduda «pärandi» säilitamisega, vaid seda *loovalt* kasutada revolutsioonilise võitluse huvides. Seda võib näha, vaadeldes, kuidas Lenin interpreteerib klassikalise vene kirjanduse motiive ja kujusid. [1]

Narodniklike publitsistide ja kriitikute artiklid, mis olid

[1] Vaadeldes neid küsimusi, läheme pisut välja käesoleva essee kronoloogilistest raamidest. Leninile omased kunstiliste kujude interpreteerimise printsiibid kujunesid välja just 90-ndatel aastatel ja arenesid hiljem edasi. Kuid killustada nende küsimuste vaatlust poleks otstarbekohane.

pühendatud kirjanduslikule pärandile, sisaldasid arvukaid hädaldusi «kuulsate traditsioonide kaotsiminekust», kuid ei tõstnud üles küsimust «pärandi» vahekorrast ühiskondliku arengu uute ülesannetega. See pahe on eriti silmapaistev narodnikute töödes Štšedrini kohta, kelle looming oli ka 90-ndail aastail muidugi täielikult säilitanud oma aktuaalsuse. Mihhailovski raamatus Štšedrini kohta, mis on koostatud tema poolt «Russkije Vedomostis» avaldatud artiklitest, on palju üksikuid huvitavaid tähelepanekuid, kuid ta ei puuduta sugugi kaht põhiprobleemi: 1) missugused vene elu tingimused määrasid Štšedrini loomingu iseloomulikke omadusi ja 2) mil viisil see looming võib kaasa aidata Štšedrini poolt vihatud sotsiaalse korra purustamisele. Štšedrini kujusid vaatleb Mihhailovski «au» ja «südametunnistuse» üldiste kriteeriumide ja mitte neid sünnitanud ühiskondlike suhete seisukohalt. Seepärast isegi poliitiliselt nii teravaid satiirilisi kujusid, nagu štšeedrinlikud isandad Moltšalinid, Balalaikin ja isegi Juduška Golovljov, hindab Mihhailovski ainult eetilisest aspektist. Štšedrini juures näeb Mihhailovski ennekõike igal pool — mõtet hauatagusest kohtust, tulevaste põlvede kohtust». «Täielik, silmapilkne unustus ja kustumatu häbimärk — need on kaks äärmust selles nuhtlusseadustikus, millest juhindub ajalugu.» [1] «Subjektiivse sotsioloogia» metodoloogia kannab Mihhailovski täielikult üle ka kirjandusse: selgub, et satiiri ülesandeks pole mitte pahe kandjate realistlik paljastamine, vaid «tegelikkuse ideaalist kõrvalekaldumise piitsutamine või naeruvääristamine» [2]. Niiviisi lahjendati Mihhailovski interpretatsioonis Štšedrini loomingu poliitilist ja realistlikku sihikindlust. Kuid veel nõrgemana on antud kirjaniku kuju Mihhailovski artiklis, mis on kirjutatud Štšedrini kümnenda surma-aastapäeva puhul. [3] Kriitiku huvi koondub siin mitte niivõrd satiiriku kunstilise loomingu analüüsimisele, kuivõrd «allusioonidele», mis puutuvad poleemikasse marksistide vastu. Värvituks, sageli aga ka jämedalt moonutatuks, kujunes Štšedrini pale ka teistel publitsistidel-narodnikutel. Nõnda näiteks S. N. Krivenko väite järgi Štšedrin, kujutades «kõige kohutavamaid kurjategijaid ning kelme», otsis nende juures «häbitunde ärkamist, või vähemalt hirmu laste ja järeltulijate kohtu ees», «uskus kurjategijate hinge valgustamise võimalusse». Štšedrinit ennast püüdis Krivenko grimeerida narodnikuks, nimetades teda «artelli, kogukonna inimeseks» ja rõhutades ta «puht vene kogukondlikke kalduvusi» [4].

Narodnikute deklaratsioonid truudusest suurte kirjanike-demo-

---

[1] Критические статьи Н. К. Михайловского, II, Щедрин, М. 1890, стр. 22.

[2] Sealsamas, lk. 60.

[3] «Russkoje Bogatstvo», 1899, nr. IX.

[4] С. Н. Кривенко. М. Е. Салтыков. Его жизнь и литературная деятельность, СПБ. 1891, стр. 79, 94, 105.

kraatide «õpetustele» ei sobinud kuidagi selle suhtumisega kunstilisse pärandisse, mille olid jätnud need kirjanikud.

Narodnikluse kriitikud ja publitsistid armastasid sageli toetuda tuttavatele kujudele ilukirjandusest. Kuid nende artiklites ja ülevaadetes ei ulatunud need meenutamised üle tavaliste piiride, üle juba gümnaasiumiaastatest kindlasti juurdunud arusaamiste nende kujude kohta. Puškini ja Gribojedovi, Gogoli ja Turgenevi teostes ei näinud narodnikluse kriitikud ja publitsistid vene ühiskonna eri klasside ja gruppide esindajate psühholoogilisi iseärasusi, mis olid iseloomulikud reformieelsele ajastule, kuid mis uuel viisil ja täielikumalt tulid ilmsiks reformijärgsel ajastul. Ja teisest küljest, nad ei võtnud vaevaks mõteldagi kaasaegsete ühiskondlikkude tüüpide genealoogia küsimuse üle, ajaloolise seose üle reformieelse ja reformijärgse ajastu inimeste vahel.

S. Krivenko oma artiklis «Kultuursete üksiklaste puhul» (mida Lenin analüüsis teose «Mis on «rahvasõbrad»...» III vihus) meenutab muuseas «uusimaid Oblomoveid», «raugastunud Maniloveid», «meheks kasvanud Themistokleseid», «üllaid iseloome à la Rudin ja Agarin», kuid käsitleb neid kujusid kui täiesti muutumatuid, tardunuid, mis omavad muuseumiväärtust. Krivenko arvates «on elu sest saadik niipalju muutunud, et kohtamine nendega paistab täieliku anakronismina». Krivenko arvab, et kuivõrd «mõnesugused tingimused, nagu näiteks pärisorjuslik kord, on täiesti kadunud», niivõrd on ka tähendatud kujud kaotanud oma aktuaalsuse [1]. Ta ei näe reformieelsete suhete jäänuseid pärast 1861. aastat ega pole oma subjektivistliku seisukoha tõttu üldse võimeline nägema ühiskondlikke tüüpe nende arengus ja liikumises. Narodnikluse kriitikas ja publitsistikas kõrvaldati kogu ajaloolise tüpoloogia probleem ise, tänu mehhanistlikule ja subjektivistlikule skemaatikale. Seepärast S. Južakov artiklis «Mõtte liikumise põhivooludest vene kirjanduses» arvaski, et «neljakümnendate aastate suunad ja voolud on lõplikult ületatud ja läinud ajalukku». Kirjanduslikke kujusid nii sellest kui ka varasemast ja hilisemastki ajast (Puškin, Gribojedov, Lermontov, Gogol, Nekrassov jt.) vaatles ta ainult «reformieelse ühiskondliku olukorra» iseloomustamise seisukohalt. [2]

Niisugune suhtumine kirjandusliku «pärandi» küsimusse oli 90-ndate aastate kriitikas laialt levinud, seejuures mitte ainult narodnikliku orientatsiooniga kriitikas. Nii näiteks tõendas «Russkaja Mõsli» alatine ülevaatekirjutaja P. Nikolajev, et «Nozdrjovide, Korobotškate, Rudinite, Lavretskite ja teiste tüübid on taandunud pärimuste valda», kuna «vanad alustoed on juba kadunud ja kadunud on ka harmoonilised, nendele vastavad

---

[1] С. Кривенко. На распутьи, изд. 2-е, М. 1901, стр. 309, 311.

[2] С. Южаков. Социологические этюды, т. II, СПБ. 1896, стр. 22—24.

tüübid».[1] Ja on huvitav, et arusaamine mineviku kirjanduslike kangelaste tüüpilisusest ja nende evolutsioonist uutes tingimustes ilmnes meid nüüd huvitaval ajajärgul ainult sellises kriitikas, mis mingisugusel määral püüdis läheneda marksismile. Näiteks A. Bogdanovitš, tõstes artiklis «Gogoli tüübid kaasaegses olukorras» üles Tšitšikovi, Nozdrjovi, Sobakevitši, Hlestakovi ja teiste kujude elulisuse küsimuse, vastab sellele jaatavalt, olles arvamisel, et nende evolutsioon seisab ainult «võtete» muutumises. Igale Gogoli kangelasele võib Bogdanovitši arvates «leida elavat eeskuju kaasajast»[2].

Lenini kirjanduslikus tegevuses leidsid ajaloolise tüpoloogia printsiibid laialdast kajastust. Nad olid tihedasti seotud revolutsioonilis-demokraatlike kirjanike traditsioonidega, kes oskasid hoolikalt hoida oma eelkäijate pärandit, kuid ei piirdunud ainuüksi selle pärandi hoidmisega.

Eriti lähedane oli Leninile aktiivne, loov suhtumine Štšedrini kirjanduslikku pärandisse, kelle teosed muide olid temale kaasaegse inimese teosteks.[3] Me ei kõnele Štšedrini kriitilistest artiklitest ja hinnanguist vene kirjanike kohta: kuigi Štšedrini arvamustes võib kindlaks teha mõningaid Lenini hinnangutega ühiseid momente, pole meil mingeid faktilisi andmeid vahetu ja otsese seose kohta nende vahel olemas. Kuid see-eest on andmeid, mis äratavad võib-olla veel suuremat huvi. Lenini kui publitsisti laadi ning käsitlusviisi lähedus Štšedrini laadile paistab erilise selgusega silma mitte niivõrd otseselt kirjanduskriitika alal, kuivõrd — ja see on käesoleval juhul iseloomulikumgi — klassikalise kirjanduse kujude loomingulises interpretatsioonis.

Nagu teada, tegutsevad Štšedrini teostes elusate kaasaja tüüpidena paljud vene kirjanduse kangelased — Moltšalin, Tšatski, Tšitšikov, Nozdrjov, Sobakevitš, Deržimorda, Rudin, Lavretski, Kirsanov, Skotinin, Mitrofan Prostakov jne. Štšedrini teoste lehekülgedel tõusevad nad uuesti ellu ja ilmutavad oma iseloomu uuel viisil, muutunud ühiskondlikes tingimustes. Štšedrini loomingulise meetodi selle huvitava iseärasuse kohta tähendas Gorki: «võtta kirjanduslik kangelane, kirjanduslik tüüp minevikust ja näidata teda oleviku päevadel — see on Štšedrini armastatuim võte. Tema kangelased 70—80-ndail aastail on Hlestakovi, Moltšalini, Mitrofan Prostakovi järeltulijad, kes täitsid kogu elu erilise jõuga pärast 1881. aastat.»[4] Juba 60-ndail,

[1] «Russkaja Mõsl», 1895, nr. I, lk. 98.

[2] «Mir Boži», 1902, nr. III, lk. 65.

[3] Meenutame, et Štšedrin suri 1889. aastal, kui Lenin oli 19 aastane, ja et Lenin oli Štšedrini loomingu suurepärane tundja: Lenini teostes on Štšedrinit tsiteeritud sagedamini kui ühtki teist kirjanikku.

[4] М. Горький. История русской литературы, 1939, стр. 273. Štšedrinile spetsiifilist klassikalise kirjanduse kujude kasutamist märkis enne Gorki poolt tehtud tähenduse avaldamist (mis toimus 1909. aastal) V. Gippius («Ученые записки Пермского университета», т. I, вып. I, 1929). Sama küsimuse kohta vt.: Я. Эльсберг. Стиль Щедрина (М. 1940, стр. 263—

aga mitte ainult 70-ndail aastail kirjutas Štšedrin «meie Sobakevitšite, Manilovite ja Nozdrjovide» visast eluspüsimisest.[1] Kuid, nagu märkis Gorki, kirjanduslikkude kangelaste põhjalik loominguline tõlgendamine Štšedrini poolt ja nende elulugude «jätkamine» leidis aset just 70-ndail aastail.

Lenini kui publitsisti poolt omandatud ja edasi arendatud kirjanduslike traditsioonide uurimise eesmärgil äratab suurt huvi Moltšalini kuju selles käsitluses, mille andis Štšedrin esseede seerias «Mõõdukuse ja korralikkuse keskkonnas»[2]. Olles veendunud Moltšalini kuju suures tüüpilisuses, teades, et «Moltšalinid käratult, ruttamata ronivad ühest ajaloo-perioodist teise», näitas Štšedrin selle tegelase arvukaid transformatsioone. Endiselt püüdes «mitte milleski tähelepandamatuks jääda», olles valmis igal viisil teenima «vajaliku inimese» soosingut, on Moltšalin muutunud mitte ainult väliselt («varem oli kõhn ja kühmus, nüüd on aga kasvatanud kõhukese ja hoiab pead püsti»), vaid ka sisemiselt. Štšedrin näitas, kuidas Moltšalinid, omandades mitmesuguseid «kirjute inimeste» välimusi, esinevad kord liberaalidena, kord reaktsionääridena, kord «sitsõlistidena», kord «askeetidena», kord «elumeestena», olles valmis «piruka» eest kummardama ükskõik kellele. Moltšalin on nii kaugele edasi jõudnud, et on saanud oma iseloomule vastava ajalehe «Mida soovite» toimetajaks, püüdes kuidagi «mõtteid leida, aga kelle mõtteid ja missuguseid mõtteid — seda ei tea ta isegi». Kõigi muudatuste juures jääb Moltšalini iseloomu psühholoogiline alus Štšedrinil muutmatuks, tulles ainult uutmoodi oma võimalustes esile. Ja mitte asjata ei kinnita ka Moltšalin, kahetsedes oma mõningaid minevikus astutud samme: «...kulda kas või üle, ikka jään sellekssamaks Moltšaliniks».

Neidsamu printsiipe kirjanduslike kangelaste kujutamiseks uutes tingimustes, kuid vastavalt nende iseloomu orgaanilistele joontele, rakendas Štšedrin ka teistel juhtudel. Tema teostes tegutsevad ühiskonna- ja poliitikategelastena kujud, kes varem end nendel aladel ei avaldanud. Suure teravmeelsusega aga on Štšedrin näidanud Nozdrjovi arengut, pärast seda kui lugeja temast Gogoli «Surnud hingedes» lahkus. «Pompaduurides ja pompaduurlannades» Nozdrjov — pompaduur Krotikovi kaastööline — toimetab läbiotsimisi, ihaldab altkäemaksusid. Edasi, «Kirjades tädikesele» saame teada, et Nozdrjov on tulnud toime õnnestunud pealekaebamisega ja et ta on kutsutud «päästmise

---

270) ja artiklit: А. Г. Дементьев, Типы классической литературы в произведениях Щедрина («Ученые записки Лен. Гос. университета». Серия филологических наук, вып. II. Л. 1941).

[1] Н. Щедрин (М. Е. Салтыков). Полн. собр. соч., т. V, Гослитиздат, стр. 107.

[2] Et Moltšalini kuju mitmesugustes variatsioonides käsitlemine on täiesti seaduspärane, sellele mõttele viivad Tšatski sõnad: «*Moltšalinitel* hea on elada maailmas!» («Häda mõistuse pärast», neljas vaatus, 13. stseen).

era-initsiatiivi seltsi», kus ta arutleb väikekodanlaste «kaasabi» küsimust. Nozdrjov «pole enam see mürgeldaja, kellena me tundsime teda ta õitsvail nooruspäevil». Ta saab semstvovalitsuse esimeheks ja seejärel ajalehe «Solgiveed» toimetajaks. Mitte vähem huvitav pole ka rea teiste klassikaliste kirjanduslike kujude uus elu. «Aastas» saab Tšitšikovist advokaat, kes sõidab mõisates ringi ja otsib protsesse. «Kirjades tädikesele» iseloomustatakse teda aga kui «tõelist kaitsjat»; Repetilovist kuulsime esseedes «Mõõdukuse ja korralikkuse keskkonnas», et temast on saanud riikliku vaimupimeduse departemangu direktor, «Pošehonje jutustustes» aga, et ta on riiklike tõkete departemangu direktor; Kirsanovist kõneleb «Provintslase päevik», et ta on «edasi jõudnud», võtab osa rahvusvahelisest statistika kongressist, valab pisaraid «Peterburgskije Vedomosti» artiklite kohal, palub, et jumal annaks andeks Bazarovile ta eksitused jne. Štšedrini aktiivset suhumist klassikalisse pärandisse, tema meisterlikku oskust uuendada kunstiliste kujude sisu ignoreerisid narodnikud, kes vandusid truudust «pärandile», täielikult. Lenin aga oma publitsistikas jätkas ja rikastas Štšedrini võtteid mineviku kirjanduslike kujude satiirilisel kasutamisel.[1]

Vastupidi narodnikutele vaatles Lenin kunstilisi tüüpe mitte ainult kui kirjaniku enda «mõtete» väljendust, vaid kui ühiskondlikke nähtusi, mis on tingitud ajaloolistest ja sotsiaalsetest seaduspärasustest. Kunstilistes tüüpides nägi Lenin nende sotsiaalsete jõudude kajastust, mis tegutsesid ja arenesid kogu XIX sajandi jooksul ja XX sajandi alguses. Ta näitas, kuidas

[1] Teatava tõuke selleks, et Leninil juba nooreast peale arenes huvi kirjanduslike kujude ümbermõtestamise vastu, võisid anda «Iskra» poeetide satiirilised teosed, mida, N. K. Krupskaja sõnade järgi, Uljanovite perekonnas väga armastati (vt. Н. Крупская. Детство и ранняя юность Ильича, «Bolševik», 1938, nr. 12, lk. 69). Nendes teostes sageli tuletati meelde ja mõtestati ümber mitmesuguseid Fonvizini, Gribojedovi, Gogoli kangelasi poleemilistel ja agitatsioonilistel eesmärkidel. Nendest kangelastest kõneleb Kurotškin oma laialt tuntud luuletuses «Perekondlik kohtumine» (1862), et nad kõik «on elus» ja et «kõik sajandite arengufaasid on nad läbi käinud». Mitte vähem tuntud polnud demokraatliku intelligentsi ringides V. Kurotškini «Rapsoodiad nihilismist» või D. Minajevi luuletus «Vanad tuttavad», kus klassikaliste teoste kangelased on ümber istutatud 60-ndate aastate mulda. Tuletame samuti meelde seda, et kirjanduslike kangelaste kujusid kasutas laialdaselt Herzen (vt. näiteks Herzeni poolt hiilgavalt kujutatud Figaro ja Don Quijote evolutsiooni 1848. aasta Prantsuse revolutsiooni iseloomustustes). Teost «Surnud hinged» nimetas Herzen «imetlusväärseks raamatuks», väites, et Gogoli kangelasi on ta näinud «sada korda» ja et «kurb on Tšitšikovi maailmas, sest kurb on meil tõepoolest» (Полн. собр. соч. под ред. М. И. Лемке, т. III, стр. 29). Kirjanduslikest kangelastest kõneles Herzen nagu kaasaegsetest elavatest inimestest. Näiteks Vladimir Lenskist ta kirjutas: «Mis talle veel üle jäi, kui mitte surra, et jääda üllaks, kauniks nähtuseks» (sealsamas, lk. 35), Oneginite ja Petšorinite kohta aga ütles poliitilises artiklis *«Very dangerous!!!»*, et nende aeg on möödas ning et «Oneginid ja Petšorinid muutuvad Oblomoviteks» (X kd., lk. 14). Lõpuks peab viitama Marxi ja Engelsi traditsioonile kasutada laialdaselt kirjanduslikke kujusid oma publitsistikas.

rahva ja lihtsate inimeste vaenlaste hulgas tegutsevad uuel viisil Famussov, Moltšalin, Repetilov, Hlestakov, Dobtšinski ja Bobtšinski, Manilov, Nozdrjov, Sobakevitš, Arkadi Kirsanov, Oblomov, Balalaikin, Juduška Golovljov ja paljud teised. Klassikaliste kirjanduslike kujude publitsistlik ümbermõtestamine on iseloomulik Lenini kirjanduslikule tegevusele kogu selle kestusel. Lenin kahetses mitu korda, et Štšedrin ei elanud revolutsiooniepohhini, arvates, et Štšedrin oleks kujutanud rahvavaenlasi uuel etapil ja «oleks tõenäoliselt lisanud «Härrastele Golovljovidele» uue peatüki» (12. kd., lk. 309). Seda ülesannet teostas Lenin publitsistika vahenditega ja nõudis publitsistidelt tüüpide loomise oskust, s. o. karakteri iseärasuste üldistamist, mis seovad ühte tervet gruppi inimesi teatavast klassist, seda kunsti, mida juba Belinski pidas loomingulise originaalsuse üheks tunnuseks. Ja mitte asjata ei kirjutanud Lenin ühes oma kirjas A. V. Lunatšarskile, artikli puhul menševike kohta: «Tehke nendest *tüüp.* Joonistage nende portree täies suuruses...» (34. kd., lk. 288, v. k.).

Korduvalt on esile toodud Štšedrinile iseloomulikku mineviku kirjanike teoste kangelaste biograafiate «edasikirjutamist». Ka Lenin ei piirdu ühe või teise teose tavalise tsiteerimisega, vaid «teeb meisterlikult kujusid kaasaegseks» [1]. Kahtlemata pärineb see traditsioon Lenini juures otseselt Štšedrinilt.

Nagu teada, kasutab Lenin oma vastaste iseloomustamiseks satiiriliselt paljastavas mõttes sageli vormelit «mõõdukus ja korralikkus», mis on pärit Gribojedovi komöödiast «Häda mõistuse pärast». Korduvalt iseloomustab ta P. Struvet kui kodanliku liberalismi juhti, kellel revolutsioonilise loosungi asemel on esitada «mõõdukas ja korralik soov» (5. kd., lk. 60). Teises kohas seob Lenin epiteete «ideaalselt mõõdukas ja korralik» (vt. 9. kd., lk. 52) Struve enda isikuga, tema suhete kohta revolutsioonilise võitlusega aga kirjutab: «Kuidas siis ei peaks Pjotr Struve «kisendama», oigama ja nutma, kui ta selgesti näeb, et *ei tule välja,* et meil ei tule hästi korraldatud, tagasihoidlikust, mõõdukast ja korralikust, tõlbist ja püsivast «konstitutsioonist» ikka veel midagi välja?» (15. kd., lk. 32). «Mõõdukaks ja korralikuks» nimetas Lenin 1906. aastal ka Plehhanovi hinnangut revolutsioonilise ülestõusu ülesannetest (vt. 10. kd., lk. 340). Lõpuks tõlgendas ta seda määrangut ka laiemalt, rakendades seda ka oktobristide partei kohta (vt. 15. kd., lk. 50) ja mitmesuguste poliitiliste voolude kohta, mis ühendasid «tagasihoidlike pretensioonide ja väikeste kalkulatsioonide inimesi» (17. kd., lk. 69).

Niisuguse sisu annab Lenin oma artiklites vormelile «mõõdukus ja korralikkus». Milles seisab sellise sisu omapära?

[1] А. Цейтлин. Литературные цитаты Ленина, М. 1934, стр. 144. Vt. ka artiklit: М. Нечкина. Гоголь у Ленина (eraldi väljaanne, L. 1936). M. Netškina märkis ka Juduška Golovljovi kuju täitmist uue sisuga Lenini tekstides.

Gribojedovi komöödias väljendab vormel «mõõdukus ja korralikkus» ainult Moltšalini püüet teenistuse alal edasi jõuda, teha karjääri tšinovnikuna «eranditult kõigile inimestele meele järgi olemise» abil. Sellest, et Moltšalini huvid piirduvad ainult elupõlise tšinovniku mõteteringiga ega oma mingit sidet poliitikaga, annab tunnistust Moltšalini kuulsa vormeli tekkimine kõneluses Tšatskiga:

Moltšalin. Sest saati, kui mind määrati Arhiividesse,
ma tööd ja jõudu mööda — öelda võin —
ju korda kolm autasu sain.
Tšatski. On's välja meelitatud austus ja aurikkus?
Moltšalin. Ei, igaühte juhib ta talent...
Tšatski. Ja teid?
Moltšalin. Mul kaks on neid:
need *mõõdukus ja korralikkus.*

Niisiis, Gribojedovil on Moltšalin piiratud tšinovnik, kes seisab kaugel igasugustest «poliitilistest huvidest». Leninil aga tegutseb Moltšalin aktiivselt poliitilise võitluse areenil, ja just selle iseärasuse poolest on Moltšalini kuju lahtimõtestamine Lenini poolt seotud Štšedrini traditsiooniga. Gribojedovi vormelit «mõõdukus ja korralikkus» kasutas Štšedrin oma poliitiliselt teritatud esseede-tsükli pealkirjaks, mida mainisime eespool («Mõõdukuse ja korralikkuse keskkonnas»). Selle vormeli käsitlus Lenini poolt ei toetu niivõrd otseselt Gribojedovi komöödiale kuivõrd *Štšedrini* esseede-tsüklile. Veel enam, Moltšalini kuju enda interpretatsioon Lenini poolt on samuti seotud Štšedrini nende esseedega, kus on näidatud, et Moltšalinid olid reaktsiooni aktiivsed abilised. Moltšalini kuju Lenini käsitluse ja Štšedrini käsitluse vaheline seos ilmneb kõige selgemini neil juhtudel, kui Lenin ühendab ja konkretiseerib Gribojedovi ja Štšedrini poolt loodud kujusid. Niisugune on näiteks esimese Vene revolutsioonide perioodi ««konstitutsioonilise» lömitamise» kui *«balalaikinlik-moltšaalinliku menu»* iseloomustus Lenini poolt. (13. kd., lk. 23; meie kursiiv. — *B. M.*). Nende kahe nime ühendamine ei ole Leninil juhuslik, vaid on jällegi pärit Štšedrini esseedest «Mõõdukuse ja korralikkuse keskkonnas», kus kõrvuti Gribojedovi Moltšaliniga tegutseb ka Štšedrini kangelane — advokaat Balalaikin, kes teenib «nii protsessi võitmise kui ka kaotamise korral».

Teine näide. Artiklis «Uue streigiseaduse projekt» paljastab Lenin järgmiste sõnadega liberaale, kes pooldasid seda seadust, eesmärgiga tagasi hoida tööliste revolutsioonilist protesti: «See on *liberaalide traditsiooniline Moltšalini tarkus* — jutlustada *tagasihoidlikkust* just siis, kui valitsus vaevalt on hakanud kõikuma (mõnes üksikküsimuses)»[1]. Ja vastandades sellisele taktikale bolševike taktikat, kirjutab Lenin: «Niisiis julgemalt edasi! Levitagem laialdaselt meeldivat uudist ebakindlusest vaenlase

[1] Kursiiv kõikjal meie. — *B. M.*

ridades, kasutagem iga tema pisimatki kõikumist mitte oma nõudmiste moltšaalinlikuks «tagasihoidmiseks», vaid nende kõvendamiseks» (6. kd., lk. 199). Poliitiliste nõudmiste «tagasihoidmine» — see on jällegi Štšedrini Moltšalini vormel; tema deviis «veidi oodata».

Märkides mineviku kirjanduslike kangelaste elulugude jooni uutes ajaloolistes tingimustes, tõi Lenin esile ideelisi ja psühholoogilisi võimalusi, mis nende iseloomudes peitusid. See Lenini kui publitsisti loomingulaadi omapära oli seotud ta kolossaalse ajaloolis-kirjandusliku eruditsiooniga ja kunstiliste kujude erakordselt elava tajumisega. Lenini teadvuses olid klassikalised kujud nii elavad, et ta mitte ainult ei kõrvutanud oma kaasaegseid ühiskondlik-poliitilisest võitlusest osavõtjaid kirjandusliike kangelastega, vaid, mainides kirjanduslikke kangelasi kõrvuti oma kaasaegsetega, kirjutas nii ühtedest kui teistest nagu *ühteviisi* olemasolevaist ja tegutsevaist isikuist. Näiteks Lenini artiklis «Poliitiline agitatsioon ja «klassiseisukoht»» [1] loeme: «... tänu religioossete «eksimuste» tohutule levitamisele rahvahulkades «magavad rahulikult» nii Stahhovitšid kui Oblomovid» (5. kd., lk. 302). Tuntud liberaali-semstvotegelase M. A. Stahhovitši mainimine kõrvuti ainult lugeja teadvuses eksisteeriva Oblomoviga pole mitte üksnes originaalne, vaid esimesel pilgul ka vähe arusaadav. Stahhovitš — see on, Lenini poolt siin tsiteeritud «Moskovskije Vedomosti» järgi, «Miša Stahhovitš, lõbus poiss, seltskonna hing, jutumees» [2]. Teises kohas [3] iseloomustab Lenin ise Stahhovitšit, et ta on «näide kõige «elurõõmsamast» vene aadlikust, kes alati on valmis kahmama tükikese kroonu piruka küljest» (5. kd., lk. 258). Et Lenin mainib Stahhovitšit kõrvuti Oblomoviga, seletub sellega, et siin pole tegemist sarnasuse analoogiaga, vaid kahe ühiskondliku tüübi, kelle heaolu («magavad rahulikult») baseerub ühel ja samal alusel, *kontrastse* vastandamisega. Kuid säärast kirjanduslike ja «elusate» kangelaste kõrvutimainimist esineb Leninil võrdlemisi harva. Sagedamini ühendab Lenin oma paljastavates iseloomustustes erinevaid kirjanduslikke kujusid (niisugune on näiteks Nozdrjovi ja Tartuffe'i iseloomude lähendamine; vt. 7. kd., lk. 23—24).

Eespool märkisime, et Štšedrin otsekui «jutustas edasi» klassikalise kirjanduse kangelaste elulugusid. Seejuures ei muutnud ta omavoliliselt nende iseloomu, vaid avastas nende kangelaste iseloomudes peituvaid võimalusi, või, kasutades Štšedrini enda terminit, nende «valmisolekut». Sellega suguluses seisev printsiip on kehastunud ka Lenini publitsistikas.

Kirjanduslike kangelaste psühholoogilise palge tüüpilised iseärasused jäävad Leninil samadeks, mis nad olid kirjanike-

[1] «Iskra», 1. veebruar 1902, nr. 16.

[2] А. П. Г. Кто виноват в г. Стаховиче? «Moskovskije Vedomosti», 18. detsember 1901, nr. 348.

[3] Внутреннее обозрение. «Zarja», 1901, nr. 2—3 (allkiri «Т. Н.»).

klassikute teostes, kuid, sotsiaalse situatsiooni keerulisemaks muutudes, tungivad need jooned esile uue jõuga ja omandavad uue ilme. Sellega uueneb ka kirjanduslike kangelaste tavaline tajumine lugejate poolt. Lenin mitte ainult et säilitas ajaloolist perspektiivi: ta juhtis tähelepanu kangelaste saatuse võimalikele variantidele. Publitsistid-narodnikud arvasid, nagu nägime, et mineviku kirjanduslikud kujud on «läinud ajalukku». Ja selles mõttes hoidsid nad pärandit nõnda, nagu (kasutades Lenini võrdlust) «arhivaarid hoiavad vanu pabereid» («Millisest pärandist me loobume?», 2. kd., lk. 473). Kuid oma teoste kangelaste palge muutlikkusele ja evolutsioonile juhtisid sageli tähelepanu ka nende kujude loojad ise. Turgenevi «Isades ja poegades» Arkadi Kirsanov, kes esineb kõrgete ideaalide otsijana, «õrna hingena», muutub hiljem, nagu romaani epiloogis on öeldud, «innukaks peremeheks» ja tema «farm» annab juba tunduvat sissetulekut. Lähtudes Arkadi psühholoogilisest ja ideelisest püsimatusest, samuti tema armastusest ilusate sõnade vastu, võis Lenin täiesti põhjendatult omistada tema jooni A. Potressovile, kes paistis silma armastusega «revolutsiooniliste» fraaside vastu ja kes samal ajal oli üheks peamiseks põrandaaluse revolutsioonilise töö likvideerimise idee propageerijaks.[1] Täpselt samuti Viktor Tšernovi, esseeride publitsisti, kes oma kirjutistes ilmutas eklektitsismi ning vaadete muutlikkust ja püüdis ümber lükata marksistide argumente arvukate viidetega «autoriteetidele», võrdleb Lenin õigusega Turgenevi Vorošiloviga: «... kas mäletate,» kirjutas Lenin, ««Suitsus» noort vene eradotsenti, kes sooritas jalutuskäigu välismaades, paistis välja üldse suure sõnaohtrusega, kuid aeg-ajalt katkestas selle, ja ta hakkas puistama kümnete ning sadade kaupa õpetatud ja üliõpetatud, haruldasi ja üliharuldasi nimesid?» (5. kd., lk. 127). Hiljem Lenin mitte ainult et sarnastas Tšernovi Vorošiloviga, vaid ka asendas esimese teisega («Vorošilov kinnitab teile, et Kautsky ei saa aru erinevusest kapitalistliku krediidi ja liigkasuvõtmise vahel...»; «Vorošilov lööb endale seejuures vastu rinda»; «Vorošilov vassib jällegi jumalakartmatult ja kiitleb niisama jumalakartmatult» jne.; vt. 5. kd., lk. 133).[2]

Väga omapärane on Lenini töödes ka teiste kirjanduslike kangelaste kujude kasutamine. «Häda mõistuse pärast» kangelaste visahingelisusest ja tüüpilisusest mitte ainult selles teoses kujutatud perioodil kirjutasid (otsekui juba ette ümber lükates eespool tsiteeritud narodnikluse ideoloogi S. Južakovi) nii Belinski kui Tšernõševski, nii Dobroljubov kui Pissarev. On loomulik, et XIX sajandi lõpuks ja XX sajandi alguseks oli Moltšalin muutunud ja uue olukorraga kohanenud. Kui ta juba Štšedri-

[1] Vt. Potressovi võrdlust Kirsanoviga Leninil, 8. kd., lk. 60.

[2] Teisel juhul laiendas Lenin Vorošilovi tüüpilisi jooni tervele ideelisele voolule, nimetades ajakirja *«Sozialistische Monatshefte»* härraste Vorošilovite ajakirjaks (vt. 5. kd., lk. 136).

nil esineb poliitilise tegelasena, siis Leninil ta läheb kaugemale, segab ennast aktiivselt võitlusse ja seab üles oma loosungid, mis «hoiavad tagasi» ja «teevad mõõdukamaks» revolutsioonilise liikumise arenemise. Liberaali, menševiku, esseeri iseloomustamiseks kasutab Lenin mitte ainult Moltšalini üldisi jooni: avarat ja uut tõlgendamist leiavad ka üksikud detailid, mis on seotud selle kujuga. Sofia repliik Moltšalini kohta, «tahtis minna ühte tuppa, sattus teise» muutub Leninil võrdkujuks poliitilisele kompromislusele, poliitilise positsiooni ebamäärasusele, mis paratamatult viib revolutsioonile vaenulikku leeri «sattumisele» [1]. Tänu igakülgsele süvenemisele tüüpiliste iseloomude varjatud olemusse andis Lenin sageli lugejale ootamatuid, kuid täiesti seaduspäraseid ja kujude elusaatusega õigustatud iseloomustusi. Nii näiteks väitis Ovsjaniko-Kulikovski oma «Vene intelligentsi ajaloos» Gribojedovi Repetilovi puhul, et kui Zagoretski ja Moltšalin on «embrüod», «ajaloolised tüübid, kes reformijärgsel ajal asusid «suurele meresõidule», siis Repetilov on kõlbmatu isegi 40-ndate aastate jaoks ja seda enam reformijärgse epohhi liikumiste jaoks» [2]. Lenini teostes on aga leitud arenemisskeem ka Repetilovile. Repetilov, oma deviisiga «teeme lärmi, vennas, teeme lärmi», Repetilov, kes ka «Hädas mõistuse pärast» vihjab paljuütlevalt oma sidemetele mingi opositsioonilise ühinguga, kes peab oma istungeid ... klubis, leiab esimese Vene revolutsiooni perioodil avara tegevusvälja. Tolmu silma puistates tahab ta saada kuulsaks «eesrindliku» inimesena ja satub loomulikult Lenini artiklisse «Revolutsiooniline avantürism», mis iseloomustab nende inimeste käitumist, «kes on kaasa kistud sündmuste keerisest ja kel pole ei teoreetilisi ega sotsiaalseid alustugesid» (6. kd., lk. 162). Repetiloviteks osutuvad Leninil esseerid ka siis, kui neil «tärkab iha uue sensatsiooni järele», kuna «tundeküllased sõnad suurest aususest kutsuvad auditooriumis tegelikult esile naeru, mitte aga härdaid nuukseid» (7. kd., lk. 24). Rööbiti kirjandusliku kuju sellise uue mõtestamisega järgib Lenin sageli ka publitsistikas kodunenud traditsiooni. Näiteks, kasutades artiklis, mis on pühendatud üliõpilaste soldatiteks andmisele «ulakuste toimepaneku eest» (1901. a.), Skalozubi kuju, Lenin kirjutas: «... karistus peab olema meeldejääv: sajad üliõpilased soldatiks! «Veltveebel Voltaire'iks» — see vormel ei ole põrmugi vananenud. Vastupidi, XX sajandile on antud näha selle tõelist teostamist» (4. kd., lk. 372).

Gogoli kujude «uuest elust» Lenini tekstides kirjutas meie

---

[1] Vt., näiteks, 9. kd., lk. 237; 10. kd., lk. 286 ja ka järgmist üldistavat märkust: «Tahtis minna ühte tuppa — sattus teise. Ajaloos juhtub seda alatasa inimestega, rühmadega, suundadega, kes ei ole aru saanud, ei ole teadlikud oma tõelisest olemusest, s. o. sellest, *missuguste klasside poole* nad *tegelikult* (mitte aga oma kujutluses) kalduvad» (20. kd., lk. 419).

[2] Д. Овсянико-Куликовский. История русской интеллигенции, т. I, СПБ. 1911, стр. 11, 13.

poolt mainitud artiklis M. V. Netškina («Gogol Lenini juures»). Kuid rääkides Gogoli kujude «transformatsioonist» Lenini juures on vajalik juhtida tähelepanu nende kujude konkreetseile *potentsiaalseile* joontele, mis andsid Leninile aluse transformatsiooni teostamiseks. Ajaloolis-kirjanduslikust vaatekohast pakub suurt huvi nende teede tundmaõppimine, miskaudu Lenin toob nähtavale kirjanduslike kujude potentsiaalseid elemente.

Nozdrjovi visahingelisusest ja muutlikkusest kirjutas Gogol «Surnud hingedes»: «Nozdrjov ei kao veel niipea siit maailmast. Ta on kõikjal meie keskel ja võib-olla käib ringi teises kuues; kuid inimesed on kergeusklikud ja lühinägelikud ning mees teises kuues näib meile ka teise inimesena.» Lenin oskas näha Nozdrjovi sõltumatult «kuuest», millesse enese riietas see silmakirjateener, valetaja, «ajalooline isik» («ajalooline» ses mõttes, et mitte ühelgi koosviibimisel, millest ta osa võttis, ei jäänud juhtumata mõni «lugu») [1]. Ühes oma artiklis 1913. aastal kutsus Lenin üles paljastama «Nozdrjove, keda on ajakirjanduses nii palju» (19. kd., lk. 44). Kuid juba 1902. aastal nägi Lenin Nozdrjovi rabotšedelets B. Kritševskis, kes oma «ajalooliste» ekskurssidega («ajaloolistega», Lenini määrangu järgi, Nozdrjovi mõttes; vt. 5. kd., lk. 320) kaitses «sotsialist» Millerandi blokki Pariisi Kommuuni timuka kindral Galliffet'ga. [2] Sellesama Gogolikangelase jooni nägi Lenin ka esseerliku «Revoljutsionnaja Rossija» kaastöölistel, kes poleemikas «Iskraga» «1902. aasta 2. aprilli protsessi» puhul esitasid algul ettepaneku tõe kindlakstegemiseks «kokku leppida ausameelse isiku valimise suhtes», seejärel aga, olles paljastatud valelikkuses, teatasid «teolt tabatud Nozdrjovi võrratult uhke ilmega, et mingid kokkulepped pole võimalikud!» (7. kd., lk. 22). Selle kirjandusliku vaidluse edasist arengut iseloomustades tähendab Lenin «Revolutsionnaja Rossija» kohta: «Inimene, kes teab suurepäraselt, et vastane suhtub tema sõnadesse vaikiva umbusuga, pistab viimasele avalikult noa kõri alla, nõudes avalikku kas usaldus- või umbusaldusvaldust, ja kui ta on saanud viimase, hakkab endale vastu rindu taguma ja urbi et orbi kaebama, milline õilis olend ta on ja kui alatult talle on liiga tehtud. Mis see on, kui mitte nozdrjovštšina?» (7. kd., lk. 23—24). Nozdrjovi kujuga kohtume Lenini juures korduvalt, ja mitte ainult poliitilistes, vaid ka filosoofilistes teostes (näiteks teoses «Materialism ja empiriokritiitsism», kus Lenin dešifreerib Petzoldti katseid seletada «arusaamatusena» Machi ja Avenariuse vaadete idealistlikku tõlgendust: vt. 14. kd., lk. 203). Väga tabav on ka erinevatest ajaloojärkudest pärinevate Nozdrjovi ja Juduška Golovljovi kõrvutamine Lenini poolt (Trotski iseloomustamise puhul 1914. aastal; vt. 20. kd., lk. 304).

---

[1] Sõnademäng: исторический — ajalooline, история — lugu («skandaali» tähenduses). *Tõlk.*

[2] Lenin mõtles artiklit: Б. Кричевский. Тревожное время во Франции. «Rabotšeje Delo», 1899, nr. 2—3.

Klassikute poolt loodud tüüpiliste kujude taga nägi Lenin neid kujusid sünnitanud sotsiaalseid vahekordi. Tuleb märkida, et suurimas täiuses ilmneb Lenini sügav tungimine nii autori kavatsustesse kui ka kunstilise kuju tüüpilistesse seaduspärasustesse Gogoli Manilovi käsitluses (kuju, mis S. Krivenko arvates oli 90-ndateks aastateks täielikult kaotanud oma aktuaalsuse). Kui Moltšalini interpreteerimisel oli Leninil eelkäija Štšedrini näol, siis Manilovi võimalike muundumiste käsitlemisel uutel ajalooetappidel ei võinud ta toetuda mingile kindlale traditsioonile. Manilov paistis Gogoli loomingu tõlgendajatele ühiskondlikult liiga indiferentse tegelasena, selleks et teda publitsistlikel eesmärkidel kasutada. Ta satiiriline sisu paistis poliitiliselt neutraalsena. Arvati, et Manilov, lääguseni imal, sentimentaalne patriarhaalset laadi aadlik, võis, istudes oma «üksildase mõtisklemise templis», unistada ainult sellest, «kui hea see oleks, kui äkki teha maja juurest maa-alune käik või ehitada üle tiigi kivisild». Arvati, et Gogoli Manilov on inimene, kes seisab täiesti eemal mitte üksnes igasugustest ideelistest huvidest, vaid et tal puuduvad ka igasugused püüded üldse, et ta on inimene «ei see ega teine». «Igaühel on oma kalduvus,» ütleb Gogol, loendades mitmesuguseid «kalduvuse» liike, «igaühel on oma kalduvus, aga Manilovil ei olnud midagi». Ainult ühes kohas on «Surnud hingedes» selgelt märgitud Manilovi kuju projektsioon ka poliitilise elu alale. Küsides Tšitšikovilt, kas «tehing» surnud hingedega «ei käi vastu tsiviilmäärustele ega ole kahjulik Venemaa tulevikule», näitas Manilov «kõigis oma näojoontes nii sügavat ilmet, mida võib-olla polnud varem nähtudki inimese näol, välja arvatud ehk ainult mõnel liiga targal ministril ja sedagi kõige peadmurdvama asja otsustamise hetkel». Sellega Gogolil analoogia lõpeb.

Terves reas märkustes Gogoli Manilovi kohta on Lenin näidanud mitte ainult psühholoogilisi, vaid samuti ka ideoloogilisi võimalusi, mis selles kujus peituvad. Lenini hinnangute järgi on Manilovile omased mitte ainult «lääged fraasid» (18. kd., lk. 522), vaid ka «valelikud ... jutud» (5. kd., lk. 179). Manilovi omadused — katsed ennast unistustega uinutada (vt. 7. kd., lk. 240), maalida «arkaadia idülli» (9. kd., lk. 157) väljendavad elu praktika seisukohalt püüet «kõrvale põigelda raskustest ... fraasiga», «asetada silmadele klappideks magusad väljamõeldised» (9. kd., lk. 332), selleks et vältida tõsiste ülesannete lahendamist.

Artiklis «Herzeni mälestuseks» viitas Lenin ka Gogoli loodud kuju sotsiaalsele tingitusele: «kaunihingelised Manilovid» — see on üks aadliseisuse sünnitisi, rööbiti Bironite ja Araktšejevitega (vt. 18. kd., lk. 9). Lenini iseloomustustes Manilovi kohta on suure täpsusega ära märgitud selle iseloomu sügavasti varjatud joon: *valelikud jutud.* Gogoli Manilovi kõned on lääged, kuid see läägus, nagu paistab lugejale, «tuleb südamest» ega ole sise-

mise silmakirjatsemise tagajärjeks. Kuid Manilovi kuju terasemal tundmaõppimisel Lenini hinnangute valgusel kerkivad ikka suurema ja suurema selgusega esile Manilovi valelikud jutud, kusjuures Gogoli Manilovi valelikkus on *ebateadlik* valelikkus, mis on seotud reformieelsesse aadlikusse sügavasti juurdunud mõtlemislaadiga, mida Lenin irooniliselt nimetas «kaunihingelisuseks». «Kaunihingelisus» sunnib Manilovit, kui ta on rabatud Tšitšikovi soovist «omandada surnud talupoegi», esialgu seletama seda paradoksi Tšitšikovi «hiilgava haridusega», siis aga, ilma et ta selle tehingu mõttest aru oleks saanud, andma surnud hinged üle «omakasupüüdmatult» ja täieliku rahulolemisega. Ja see pole lihtsalt «headus». See «kaunihingelisus» on Manilovile usaldatavaks kaitseks igasuguse ärevuse ja rahutuse vastu, mida võiks esile kutsuda järelemõtlemine mõne keerulise küsimuse üle. Ja siiski on ainuke juhtum, mil Manilovit haarab rahutus, seotud ülespuhutult-bürokraatliku mõttega sellest, et kas tehing Tšitšikoviga «ei käi vastu tsiviilmäärustele ega ole kahjulik Venemaa tulevikule».

Millistele muudatustele võis siis alluda Manilov tormisel reformijärgsel perioodil, mil mõis enam ammugi ei olnud «üksildase mõtiskluse tempiks», vaid «härra Kupong» oli võimsalt nõudmas lähenemist karmile «elu proosale»? Hüpoteetiliselt võiks kujutleda, et Manilov pidi kas vaesuma või siis, vastavalt oma võimetele, kohanema uute tingimustega ja tegutsema neis vastavalt oma «kaunihingelisuse» printsiipidele. Štšedrin möönis ainult esimest varianti ja teatas meile «Kirjades tädikesele», et Manilovid elavad vaesuses, et Themistokles on mõisa läbi löönud ja teenib trahteris uksehoidjana. Elu andis Leninile sadu näiteid ka maniilovlikku laadi inimeste kohanemisest uue olukorraga, ja veelgi enam, nende aktiivsest sisselülitumisest ühiskondlik-poliitilisse võitlusse. Ja on huvitav, et Manilovi arenemise üks varasemaist iseloomustusist on antud Lenini poolt seoses selle kuju psühholoogilise antipoodi — Sobakevitšiga. Kõneldes oma raamatus «Kapitalismi arenemine Venemaal» (1899) talurahva kohutavast vaesumisest, mis «Surnud hingede» ajastuga võrreldes oli ennenägematu, kirjutas Lenin: «... talupojad põgenevad massiliselt kohtadest, kus valitsevad kõige patriarhaalsemad majanduslikud suhted ning kus teorent ja tööstuse kõige primitiivsemad vormid on kõige enam säilinud, kohtadesse, kus «alustoed» on täiesti lammutatud. Nad põgenevad «rahvaliku tootmise» eest, kuulda võtmata neile «seltskonnast» järelekostvate häälte koori. Sellest koorist aga kostab selgesti välja kaks häält: «vähe seotud!» karjub ähvardavalt Sobakevitš. «Mitteküllaldaselt hingemaaga varustatud,» parandab teda viisakalt Manilov.»

Möödub mõni aasta ja saabub esimene Vene revolutsioon, mis soodustab erinevate ühiskondlikkude suundade selget poliitilist väljakujunemist. Ja 1907. aastal, raamatu «Kapitalismi arene-

mine Venemaal» teist väljaannet ette valmistades (ilmus 1908. a.), täpsutab Lenin eelmainitud tsitaadis Gogoli kangelaste ideelise palge kohta antud iseloomustust järgmiselt: siin on Sobakevitš «mustasajaline», Manilov «kadett» (vt. 3. kd., lk. 493).[1] Hiljem kehastuvad nii Sobakevitš kui Manilov vastavate konkreetsete poliitikategelaste kujudena, üks — mustasajalise mõisniku, «Vene Rahva Liidu» ja «Peaingel Miikaeli Palati» asutaja Puriškevitšina, teine — liberaalse mõisniku, filosoofiaprofessori, vürst Jevgeni Trubetskoina. Esitades artiklis «Kõrgeauline liberaalne mõisnik «uuest semstvo-Venemaast»» Trubetskoi sõnu selle kohta, et «valitsuse hoolitsust küla eest» põhjustab «hirm pugatšovštšina» ees, kirjutab Lenin: «Juba sõnakesega «pugatšovštšina» ilmutab meie liberaal oma täielikku nõusolekut Puriškevitšitega. Vahe on ainult selles, et Puriškevitšid ütlevad seda sõna raevukalt ja ähvardustega, Trubetskoid aga maniilovlikult, läägelt, pehmelt, fraasidega kultuuri kohta, vastikult silmakirjalike hüüetega «uuest talurahva ühiskonnast» ja «küla demokratiseerimisest», meeltliigutavate juttudega jumalusest» (20. kd., lk. 83). Lenin oli selle tunnistajaks, kuidas Sobakevitši-tüüpi mõisnikud-pärisorjapidajad mitte ainult et kolisid oma mõisatest Peterburi, vaid asusid ka reaktsioonilise aadlikliki etteotsa. Sobakevitšiga samastada Puriškevitšit, üht kõige jämedamat ja hoolimatumat mustasajalast, kes kogu oma palge poolest (ja — huvitav kokkulangemine! — isegi perekonnanime poolest) sarnanes Gogoli kangelasega, oli erakordselt tabav.

Ja on iseloomulik, et Lenini tekstides toimub mustasajalaste ja liberaalide võrdlev iseloomustamine enamasti ühiskonna kahe psühholoogilise tüübi — Sobakevitši-tüübi ja Manilovi-tüübi kõrvutamise pinnal isegi sel juhul, kui ta Gogoli kangelasi nimepidi ei nimeta. Lenin märgib mustasajalaste juures «poolikuse ja otsustamisvõimetuse» puudumist, häbematust ja sirgjoonelisust: «Vastuolu sõnade ja tegude vahel neil härrastel ei ole: meie reaktsionäärid on ka «teoinimesed», nagu ütles Lassalle saksa reaktsionääride kohta, erinevalt liberaalidest» (13. kd., lk. 328). Selletaolisi XX sajandi mõisnikke ei nimeta Lenin teisiti kui «mastodonideks ja ihtüosaurusteks» (13. kd., lk. 105), vastandades mustasajalisi *«sans phrases»* — liberaalidele, kel on suus «fraasid liberalismist, demokratismist» (13. kd., lk. 36). «Veendumused on härradel aadlikel kõigil ühesugused — alates praktikutest ja lõpetades romantikutega,» kinnitas Lenin. «Kõik usuvad kindlalt, et neil on «püha õigus» sadadele või tuhandetele tiinudele maale, mis on esiisade poolt kokku riisutud või riisujate poolt annetatud . . .» (4. kd., lk. 364). Kuid sotsiaalsete instink-

[1] Manilovi ja Sobakevitši positsioonide täpsustamine on seotud Lenini väitega, samuti 1907. aastal, sel perioodil toimunud hiiglasuurest klasside poliitilisest nihkumisest, ladvakihtide nihkumisest paremale ja poliitiliste äärmuste teravnemisest (vt. 12. kd., lk. 130).

tide *avaldusvormid* on antud klassi esindajate juures erinevad ja mitmekesised.

Niiviisi teeb Lenin kindlaks teatavate ühiskondlike tüüpide genealoogia, mis ulatub juba reformieelsesse, pärisorjapidajate-«ihtüosauruste» perioodi. Lenini iseloomustust «mastodonide» praktilisuse kohta, kes teavad suurepäraselt, «mida nad tahavad» (13. kd., lk. 328), tuleb kõrvutada selle iseloomustusega, mille Sobakevitšile, «inimesele-kulakule», andis Gogol. Erinevalt Manilovist ilmutas Sobakevitš tehingus Tšitšikoviga mitte ainult jämedat sirgjoonelisust, vaid ka kulaklikku nupukust, pigistades surnud hingede eest välja hinna, millest kõrgemat Tšitšikov ei maksnud kellelegi. Nende kirjanduslike kujude käsitlemisel Lenini poolt näeme ka siin igakülgset süvenemist neid kujusid määravatesse ühiskondlikesse suhetesse.

Kord tähendas Lenin kirjas Gorkile: «Mitte mõistes tegusid, ei saa mõista ka inimesi rohkem kui ... väliselt. S. t. võib mõista ühe või teise võitlusest osavõtja psühholoogiat, kuid mitte võitluse *mõtet,* selle parteilist ja poliitilist *tähtsust*» (34. kd., lk. 355, v. k.). Analüüsides sotsiaalsete jõudude paigutust oma aja keerulises ühiskondlik-poliitilises liikumises, nägi Lenin, kuidas Manilovi-taolised ühiskondlikud tüübid kaotasid oma terviklikkuse ja kuidas lõhenesid nende iseloomu iseärasused, tulles ilmsiks omal, erineval viisil kord «rahvasõbra» juures, kes oli vaenulik isevalitsusele ja absolutismile, kuid unistas «idülliliste» kogukondlike suhete taastamisest külas, kord menševiku juures, kord kadetliku literaadi juures, kes oli «üldise hüvangu» heaks nõus minema kompromissile pärisorjapidajatega. Olenevalt oma vastaste ideelistest erinevustest ja varjunditest rõhutas Lenin kord ühtesid, kord teisi maniilovluse külgi. Kui liberaalide portreedes märkis Lenin peamiselt Manilovi imalaid fraase, siis varem, 90-ndail aastail, polemiseerides narodnikutega, märkis ta nende juures teisi Manilovi jooni — püüdeid lahti saada tõsiste ülesannete lahendamisest magusate väljamõeldistega. «Manilov istub igas narodnikus» (2. kd., lk. 282) — see on järeldus, mille tegi Lenin, olles analüüsinud narodniklikke teostamatuid projekte kõikide küla hädade tervendamiseks kogukonna kõvendamise, vastastikuse elukindlustuse, krediidiühingute asutamise jne. teel. Oma följetonis, mis oli pühendatud ühe kõige labasema narodniku — N. Levitski artiklile, tähendusrikka pealkirja all «Mõningatest rahva ellu puutuvatest küsimustest», Lenin mitte ainult et naeris välja maniilovliku projektidesepitsemise, vaid näitas ka selle kahjulikku ühiskondlikku funktsiooni. «Sellistes projektides on alati palju koomilist;» lõpetab Lenin oma följetoni, «pealiskaudsel lugemisel ei teki teil enamasti mingit muud muljet peale soovi naerda. Kuid katsuge neis orienteeruda — ja te ütlete: «Kõik see oleks naljakas, kui see ei oleks nii kurb!»» (2. kd., lk. 283). Uuemat tüüpi maniilovluse suurepärase näite tõi Lenin artiklis «Kodutööonduse loendus Permi kubermangus»

(esmakordselt avaldatud tema koguteoses «Majandusteaduslikke etüüde ja artikleid», 1898). Lenin jutustab siin suure satiirilise teravusega Permi piirkonna kodutööndusele soovitatud projektist ehitada väikesi ... kõrgahje ja sulatusahje. Seejuures, projekti autori sõnade järgi, hakkavad peremehed «viima tehasesse maaki, kivisütt jne., nagu perenaised viivad ühismeiereisse piima». Seda idülli iseloomustab Lenin kui ettevõtjate maniilovlikku tühjade sõnade tegemist (vt. 2. kd., lk. 390).

Lenini veendumuse järgi toob maniilovlus päris selget poliitilist kahju sellega, et ta laostab ühiskondlikku teadvust, võtab käest ideelise võitluse relvad, viib kõrvale ajaloolise arengu reaalsest teest, püüab ühiskondlikku arengut tagasi pöörata ja tegelikkuse vastuoludest loobuda. Artiklis ««Iskraliku» taktika viimane sõna ehk naljavalimised kui uued ülestõusule õhutamise motiivid» näitab Lenin, et maniilovlus on võimeline selleks, et «tuua vaid uskumatut poliitilist demoralisatsiooni tööliste teadvusse» (9. kd., lk. 329). Samal ajal toob Lenin alati nähtavale ka maniilovluse *reaalse* poliitilise tähenduse, klasside *reaalsed* huvid, mis peituvad nende või teiste läägete unistuste ja õhkamiste taga. Liberaalsete maniilovlike plaanide — «toime tulla» ilma relvastatud ülestõusuta — jutlustamist iseloomustab ta kui «lõmitava kodanluse geniaalset filosoofiat», mis väljendab «rahakukru kõige salajasemaid mõtteid ja selle sügavamaid huve» (9. kd., lk. 158). Menševike poolt esitatavad maniilovlikud plaanid valimistest duumasse isevalitsuse võimu säilitamise tingimustes on *«kasulikud ainult liberaalsele kodanlusele,* kes ainuüksi on võimeline teostama midagi, mis on lähedane säärastele valimistele» (9. kd., lk. 196).[1]

Lenini kogu kirjandusliku tegevuse jooksul ja peaaegu selle algusest peale paljastusid Manilov ja maniilovlus uutes ja mitmekesistes variatsioonides. Avastades Manilovi jooni mitmesuguste ühiskondlik-poliitiliste voolude esindajate juures, tegi Lenin publitsisti vahenditega sellesama töö, mida ta ühes oma artiklis Tolstoi kohta defineeris kui «igasuguste maskide maharebimist». Säilitades sisemist psühholoogilist ühtsust, on Manilov Lenini käsitluses oma ühiskondlikes avaldusis samuti mitmetähenduseline, nagu on mitmetähenduseline Moltšalin Saltõkov-Štšedrini käsitluses. Ühised rahvavaenulikud jooned ilmnevad nii

---

[1] Hiljem, 1917. aastal, kohtame me Lenini teoses «Proletariaadi ülesanded meie revolutsioonis» maniilovluse kui juba otsese sotsialismi reetmise määrangut. Klassivõitluse ülim teravnemine sellel kogu riigile otsustaval perioodil ja keeruline rahvusvaheline olukord paljastavad täie selgusega maniilovluse kohutavat, ähvardavaist järeldusist tiinet olemust.

«Head inimesed unustavad sageli julma, metsiku ülemaailmse imperialistliku sõja olukorra. See olukord ei talu fraase, ta irvitab ilmsüütute, vagade soovide üle.» Oli ainult üks võidutee: revolutsioonilise võitluse piiritu arendamine. «Kõik muu,» lõpetab Lenin, «on pettus ja maniilovlus» (24. kd., lk. 55).

Manilovil-menševikul kui ka Manilovil-narodnikul, nii Manilovil-liberaalil kui ka Manilovil-tšinovnikul ja ühtlasi lõpmatul real teistel sotsialistliku revolutsiooni vaenlastel.

Analoogilised mineviku kirjanduslike kangelaste käsitlemise printsiibid väljendusid Saltõkov-Štšedrini kujude kõige laialdasemas rakendamises Lenini poolt. Juduška Golovljovi kuju — üks kõige eredamaid silmakirjateenri tüüpe kogu maailmakirjanduses — mõtestas Lenin lahti ja süvendas teda Venemaa ajaloolise arengu mitmesugustel etappidel. Seda kuju kasutas Lenin nii vene isevalitsuse kui ka renegaatide ja revolutsiooni reeturite paljastamisel (tuletame eriti meelde hilisemat artiklit «Juduška Trotski häbipunast»; vt. 17. kd., lk. 25). Nagu kirjanduses juba on märgitud, tegutseb Juduška Golovljov Leninil poliitilise tegelasena, Štšedrinil ta aga poliitikuna ei esine.[1] Niisiis, Lenin laiendas Štšedrini kuju interpretatsiooni samas suunas, milles Štšedrin interpreteeris temale eelnenud kirjanduse kujusid. Kuid kirjanduslike tüüpide kasutamisel läheb Lenin publitsistina, nagu nägime, Štšedriniga võrreldes kaugemale. See avaldus nii Lenini tüpoloogia võrreldamatult suuremas selguses kui ka poliitilises teravuses ja täpses ajaloolis-teoreetilises põhjendatuses, sageli aga ka niisuguste kujude meisterlikus lähendamises üksteisele, mis on suguluses, kuid millede tekkimisaega lahutavad paljud aastakümned.[2]

Pärast Moltšalini, Manilovi, Nozdrjovi, Kirsanovi ja Juduška Golovljovi kujude tõlgendamist Lenini poolt on nende sotsiaalne sisu saanud meile selgemaks: neis avanesid uued jooned ja hakkasid paistma nende edasise ajaloolise arenemise tähised. Sellised ühiskondlikud tüübid nagu Moltšalin ja Nozdrjov, Manilov ja Juduška Golovljov olid Leninile, erinevalt narodnikuist, kes pidasid ennast «pärandi» kaitsjaiks, mitte tardunud maskideks, vaid ajaloolisteks kategooriateks. Need tüübid jätkasid oma olemasolu nii XIX sajandi lõpul kui ka XX sajandi algusel, kuna põhjused, mis neid olid sünnitanud, eksisteerisid edasi, neile tüüpidele aga, kõneldes Štšedrini sõnadega, «kleepus külge midagi sootuks uut, midagi otseselt päevaküsimustega seotut»[3].

Nii lahendas Lenin oma bolševistliku publitsistika meistripraktikas küsimust «pärandist» klassikalisesse ilukirjandusse puutuvas osas. Kasutades selle organiseerivat ja mobiliseerivat jõudu, teostas ta järelikult ka siin oma deviisi, mille ta oli esile

---

[1] Vt. üksikasjalisemalt: Д. Заславский. Щедринские типы в произведениях Ленина и Сталина (avaldatud sissejuhatava artiklina N. Štšedrini (M. J. Saltõkovi) Täieliku teoste kogu I köitele, M. 1941).

[2] Vrd. näiteks Tšehhovi «inimese vutlaris» kui ainukese Venemaa bürokraatiale talutava tšinovnikutüübi kõrvutamist Gogoli Akaki Akakijevitšiga Lenini poolt (vt. 5. kd., lk. 250).

[3] Н. Щедрин (М. Е. Салтыков). Полн. собр. соч., Гослитиздат, т. XIV, стр. 459.

tõstnud teoses «Millisest pärandist me loobume?»: «Pärandi hoidmine ei tähenda veel sugugi pärandiga piirdumist» (2. kd., lk. 473).

*

Missuguseid proletaarse revolutsioonilise liikumise teooria ja praktika külgi Lenin ka ei vaadelnud võitluses narodnikute vastu — kõik tema poolt ülestõstetud küsimused olid alati allutatud marksismi ja töölisliikumise ühendamise ülesannetele, proletariaadi juhtiva osa kindlustamise ülesannetele Venemaa vabastamise ürituses, ülesandele relvastada teda eesrindliku revolutsioonilise teooriaga. Seoses nende ülesannetega pöördus Lenin 90-ndatel aastatel ka kirjanduse küsimuste juurde, kritiseerides narodnikute ekslikke, revolutsioonile kahjulikke vaateid sel ălal. «Sotsioloogias kasutatava subjektiivse meetodi» analüüsimine Lenini poolt andis ühiskondlikule mõttele ja kirjandusele õiged teaduslikud kriteeriumid, mis võimaldasid otsustada narodniklike ideede tõelise sisu üle, nii nagu nad avaldusid ideoloogia mitmesugustel aladel. «Pärandi» probleemi ülestõstmine neil aastail Lenini poolt paljastas ühtlasi narodnikute, kes püüdsid ennast näidata pärandi «hoidjatena», pretensioonide täielikku põhjendamatust ja näitas, et ainult marksistid on demokraatliku vene kultuuri parimate traditsioonide tõelisteks pärijateks ning kutsutud seda tõelisel viisil omandama ja loovalt jätkama. Skaldini ja Engelhardti raamatute analüüsimisega, narodnikuist belletristidele antud hinnanguga jne. lahendas Lenin probleemi «objektiivse» ja «subjektiivse» momendi vahekorrast tegelikkuse peegeldamisel, andes sellega eeskujusid, kuidas kasutada kirjandust kõiges ta mitmekesisuses kui elu tunnetamise ja muutmise vahendit.

LENIN
JA KULTUURI NING KIRJANDUSE KÜSIMUSI

1905.—1907. aasta revolutsiooni perioodil

I

Esimene Vene revolutsioon oli väga tähtsaks etapiks mitte ainult Venemaa, vaid kogu maailma ajaloos, sest, kirjutas Lenin, «...kuni 1905. aastani inimkond ei teadnud veel, kui suur, kui grandioosne võib olla ja ongi proletariaadi jõudude pinge, kui asi seisab selles, et võidelda tõesti suurte eesmärkide eest, et võidelda tõesti revolutsiooniliselt!» (23. kd., lk. 230).

Pariisi Kommuunist saadik oli see esimene revolutsioon Euroopas. Kogu maailma proletariaat tervitas oma vene sõpru, kes olid tõusnud üles võitluseks isevalitsuse vastu. Pariisi, Brüsseli, Londoni töölised korraldasid meeleavaldusi Vene saatkonnahoonete ees. Rahvusvaheline imperialism oli valmis andma miljoneid ja miljardeid, et ainult kustutada tulekahju Venemaal. Wilhelm II seadis Vene monarhia abistamiseks valmis ristlejaid ja miinilaevu, saksa kodanlikud ajalehed olid täis nõuandeid, kuidas lämmatada revolutsiooni. Liberaalid jälgisid hirmuga rahvavõitluse päev-päevalt kasvavat võimsust, unistades, et Vene revolutsioon kujuneks samasuguseks värdjalikuks, lõpule viimata revolutsiooniks, nagu seda oli Saksa 1848. a. revolutsioon. Kuid «...meie rong sõidab paremini kui saksa oma», ennustas Lenin ühes oma artiklis N. A. Dobroljubovi luuletuse «Preisi vagunis» sõnu ümber fraseerides (9. kd., lk. 366).

Kui revolutsioonitorm puhkes, tervitas Lenin seda sõnadega, mis olid täis kõrget poeetilist paatost. Uhkusega kirjutas ta «masside pidupäevalikust energiast», mille kutsus esile revolutsioon (vt. 9. kd., lk. 90), kirjutas sellest, et tööliste ja talupoegade ridadest «kerkivad esile tundmatud kangelased, kes on lahutamatult kokku sulanud rahvahulgaga ja keda haarab üha sügavamini rahva vabastamise õilis fanatism». «Meie ülesanne,» lõpetas Lenin, «on hoolitseda, et kõik need ojakesed sulaksid kokku võimsaks vooluks» (9. kd., lk. 193).

Paljude probleemide hulgas, mis tõmbasid endale Lenini tähelepanu esimese Vene revolutsiooni perioodil, olid ka kultuuri, kirjanduse ja kunsti probleemid. Nende tähtsust proletariaadi revolutsioonilise võitluse arengus on raske ülehinnata.

Juba Lenini «Iskra» — esimene ülevenemaaline revolutsioonide marksistide ajaleht, mis valmistas proletariaati ette täitma

hegemooni osa tulevases kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis — pühendas palju tähelepanu kultuuri ja kirjanduse küsimustele. Ajaleht viis ellu ka sellel alal Lenini üldisi seisukohti, millede järgi proletariaat, jäädes oma poliitilistes positsioonides iseseisvaks, peab olema kõigi progressiivsete jõudude esindajaks ja tal tuleb «koondada oma lipu alla kõik kogu maa demokraatlikud elemendid ja kroonida terve rea hukkunud sugupõlvede visa võitlus lõpliku võiduga vihatud režiimi üle» (4. kd., lk. 317). Lenini «Iskra» paljastas süstemaatiliselt isevalitsust, kes püüdis lämmatada vene kirjandust politseiliste kitsendustega, kes ei sallinud vaba mõtte vähimatki avaldumist kirjanduses, vaid soosis mustasajalis-pogrommilist «ajakirjandust». Ajaleht kirjutas mitmes numbris üksikasjaliselt avalikkuse protesti lainest, mille kutsus esile Gorki väljasaatmine Nižni-Novgorodist.[1] Ajaleht kirjutas pikalt ja laialt elavast vastukajast proletariaadi keskel ja vene ühiskonna demokraatlikes kihtides Tolstoi kirikust väljaheitmise puhul.[2] Lenini «Iskra» selgitas suure oskusega, missugune poliitiline mõte on igal kirjandusega seotud ja selle veergudel kajastunud sündmusel, olid need siis repressioonid kirjanike suhtes[3], Gorki Teaduste Akadeemia auliikmeks valimise tühistamine[4] või meeleavaldused Dobroljubovi 40-nda surmaaastapäeva tähistamise keelamise puhul[5]. Klassivõitluse valgustamine kultuuri alal kuulus selle mitmekülgse poliitilise kasvatuse hulka, mida Lenini «Iskra» andis oma lugejatele. Tema veergudel paljastati reaktsioonilisi katseid eraldada kultuur poliitilisest võitlusest, asendada revolutsiooniline võitlus «kultuurträgerlusega» ja propageeriti rahva vabastamisele kaasa aitava kultuuri ideed. On iseloomulik, et «Iskra» (1902, nr. 22) trükkis ära «Vabade Kunstnike Liidu» proklamatsiooni, milles poliitilise vabaduse loosung oli ühendatud ühiskondlikele tendentsidele võõra, «abstraktse kunsti» eitamisega. Toetades poliitilisi proteste ja paljastusi, mis tulid demokraatliku intelligentsi hulgast ja eriti kirjanike hulgast, paljastas «Iskra» liberaalide otsustusvõimetust, kompromisside harrastust ja argust. «Iskra» tõestas, et demokraatliku liikumise jõud peitub ainult liidus proletariaadiga «... Peame vajalikuks,» kirjutas Lenin juba 1900. aastal, «püüda selle poole, et teha meie häälekandjaist (jutt oli «Zarjast» ja «Iskrast». — *B. M.*) *ülddemokraatlikud* häälekandjad, — mitte selles mõttes, et me hetkekski nõustuksime unustama klassiantagonismi proletariaadi ja teiste klasside vahel, mitte selles mõttes, et me salliksime vähimatki klassivõitluse varja-

[1] 20. detsember 1901, nr. 13; 15. jaanuar 1902, nr. 15.

[2] Nimelt osakonnas «Meie ühiskondlikust elust» avaldas «Iskra» Prohhorovi manufaktuuri tööliste läkituse L. Tolstoile (1901, mai, nr. 4).

[3] Полицейский набег на литературу. «Iskra», 1901, juuni, nr. 5.

[4] «Несчастный случай с Академией наук» (1. aprill 1902, nr. 19); «Академия наук и М. Горький» (1. juuli 1902, nr. 21); «Юбилейное холопство» (1. veebruar 1903, nr. 33).

[5] «Iskra», 20. detsember 1901, nr. 13.

mist, — ei, vaid selles mõttes, et me tooksime esile ja arutaksime *kõiki* demokraatia küsimusi, piirdumata ainult kitsamas mõttes proletariaadi küsimustega, et me tooksime esile ja arutaksime kõiki poliitilise surve juhtumeid ja avaldusi, näitaksime seost töölisliikumise ja poliitilise võitluse kõigi vormide vahel, tõmbaksime kaasa kõiki ausaid isevalitsuse vastu võitlejaid, milliste vaadetega nad ka oleksid ja millistesse klassidesse nad ka kuuluksid, tõmbaksime neid kaasa töölisklassi kui ainsa revolutsioonilise ja absolutismile lõpuni vaenuliku jõu toetamisele» (4. kd., lk. 290—291). Kirjanduslik liikumine oli muidugi ainult üheks paljudest ühiskondliku elu külgedest, mida valgustas «Iskra», kuid Lenini orientatsiooni kõikide ausate võitlejate kaasatõmbamisele isevalitsuse vastu ja töölisklassi toetamisele teostati ka siin, kirjandusliku võitluse faktide valgustamisel.

Niiviisi asetas juba Lenini «Iskra» neid kultuurilise arengu ja kirjandusliku liikumise küsimusi, mis laiemalt tõusid partei ette 1905.—1907. aasta revolutsiooni perioodil.

1905.—1907. aasta revolutsioon, olles, Gorki sõnade järgi, «suure kultuurilise tähtsusega aktiks» [1], suurendas rahvahulkade tungi raamatu poole, hariduse poole. Avati palju demokraatlikke rahvahariduse seltse («Teadmine on jõud», «Haridus», «Eneseharimise selts», P. F. Lesgafti «Vaba kõrgem kool» jt.), raamatukogusid, rahvaülikoole, kirjanduslikke ühinguid. Enneolematu teravusega paljastus vastuolu rahva püüdluste vahel hariduse poole ja tsaarivalitsuse rahvahariduse ministeeriumi tühiste ürituste vahel. Kultuuri, kirjanduse ja kunsti küsimuste kohta hakkas järjest sagedamini ilmuma parteiliste kirjanike ja tööliskorrespondentide artikleid bolševistlikes ajalehtedes «Novaja Žizn», «Volna», «Vperjod», «Ehho», «Borba», «Svetotš», «Svobodnoje Slovo», «Kavkazski Rabotši Listok», «Borba Proletariata» jt. Suurtes tiraažides levitati demokraatlike lugejate hulgas ilukirjanduslikke ja publitsistlikke teoseid.

Kultuuri küsimusi vaatles Lenin orgaanilises seoses revolutsiooni ülesannetega, sest selleks «et saada suureks, et meenutada 1789.—1793. aastat, mitte aga 1848.—1850. aastat, ja neid ületada, peab revolutsioon aktiivseks eluks, kangelaslikeks jõupingutusteks, «põhjalikuks ajalooliseks loominguks» liikvele panema hiiglasuured massid, nad välja kiskuma hirmsast pimedusest, ennenägematust rõhumisest, uskumatust metsistumisest ja lootusetust tuimusest» (8. kd., lk. 260). [2] Uue kultuuri loomise

[1] М. Горький. Статьи 1905—1916 гг., П. 1918, стр. 92.

[2] Kultuuri probleemide asetamine liberaalide poolt tulenes nende orientatsioonist just nimelt Saksa 1848. aasta tüüpi revolutsioonile. Tuntud kodanlik ajaloolane Pavel Vinogradov kirjutas oma «Poliitilistes kirjades», et kui Vene revolutsioon oleks kulgenud mööda Prantsuse revolutsiooni (1789—1793) teed, siis oleks korra taastamiseks pidanud välja kutsuma «saksa vahtmeistri» («Russkije Vedomosti», 1905, nr. 210). P. Vinogradovile ja tema «kirjadele» on pühendatud Lenini artikkel «Mida tahavad ja mida kardavad meie liberaalsed kodanlased?» (9. kd., lk. 210—215).

tingimusi võis saavutada ainult proletariaadi diktatuuri võiduga. «Me oleme elanud revolutsioonini. Ainuüksi kirjandusliku surve avaldamise ajad on möödas,» kirjutas Lenin (9. kd., lk. 229), «... miljonite rõhutud inimeste mõte ja mõistus just ärkab, ärkab mitte ainult raamatukeste lugemiseks, vaid teoks, elavaks, inimlikuks teoks, ajalooliseks loominguks» (10. kd., lk. 229).

Nende printsiipide alusel astus leninlik kultuuriteooria vastu liberaalse kodanluse püüetele asendada revolutsioon niinimetatud «kultuuriliste ülesannetega». Kadetliku ajakirjanduse veergudel ärkas 1905. aastal taas ellu termidoorlik legend selle kohta, et rahvarevolutsioon toob endaga kaasa kultuuri purustamise (Vinogradovi, Struve, Izgojevi, Berdjajevi, Filossofovi, Merežkovski, Miljukovi jt. artiklid). Kadettide peamiseks häälekandjaks, mis oli esijoones pühendatud kultuuri küsimustele, oli Peterburis 1905.—1906. aastal ilmuv nädalaleht «Poljarnaja Zvezda». Kohe esimeses numbris kuulutas see, Lenini väljenduse järgi, «reaktsioonilise irisemise musterhäälekandja» (10. kd., lk. 240), et revolutsioon Venemaal on paratamatult seotud kultuuri langusega. «Vabaduse eest ei makstud mitte ainult verega,» kirjutas S. Frank programmilises artiklis «Poliitika ja ideed», «maa maksis selle eest ka veel ideelise elu ja kultuuri langusega.» [1] Ajakirja teistes artiklites korrati lõpmatult, nagu oleks negatiivne suhtumine kultuuri ideesse revolutsioonilise intelligentsi «tüüpiliseks jooneks» [2], et «oma vaimu poolest tahaks euroopa sotsiaaldemokraatia madaldada kultuuri väärtusi» ja et revolutsioon ning «vandalism» on omavahel läbi põimunud [3]. Selle kontrrevolutsioonilise propaganda krooniks oli samas nädalalehes ilmunud D. Merežkovski artikkel väljakutsuva pealkirjaga «Tõusev pööbel».

«Poljarnaja Zvezda» ja «Retši» hädaldamine proletariaadi «vandalismi» üle oli muidugi mõista reaktsiooni ideoloogidele meeltmööda ja sellest haaras otsekohe kinni «Novoje Vremja», kes kuulutas Rozanovi suu läbi, et «kadetid ei anna käest kultuuri isegi revolutsiooni jaoks» [4]. Vene revolutsionääride laimav süüdistamine, nagu põlgaksid ja vihkaksid nad kultuuri, kandus peagi vene liberaalsest ajakirjandusest keiserlikule Saksamaale. «Vossische Zeitung» kirjutas 29. augustil 1905. a. artiklis revolutsioonilise liikumise tõusu kohta Peterburis, et revolutsioonilised aktsioonid «on juba toonud vene kultuurile suurt kahju. Niiviisi püüdis liberaalne kodanlus tõestada, et proletariaat ei või

[1] «Poljarnaja Zvezda», 1905, nr. 1, lk. 19.

[2] П. Струве и С. Франк. Очерки философии культуры. «Poljarnaja Zvezda», 1905, nr. 2, lk. 108.

[3] Н. Бердяев. Революция и культура. «Poljarnaja Zvezda», 1905, nr. 2, lk. 146.

[4] В. Розанов. Из-за деревьев не видим леса. «Novoje Vremja», 28. mai 1906, nr. 10848.

pretendeerida iseseisvale osale ei poliitikas ega kultuuri küsimustes, kuna tal ei ole kultuurilisi traditsioone.

Lenin nägi ette, et «seda taktikat hakatakse põhjendama, kaitsma ja õigustama muidugi mõista «teaduslike» uurimuste [1], «filosoofiliste» ähmasuste, poliitiliste (või politikaanlike) labasuste, «kirjanduskriitiliste» kiunumiste (à la Berdjajev) jne. jne. kogu rikkaliku ideoloogilise pagasiga» (10. kd., lk. 206—207). Lenini teos, milles mainitakse Berdjajevi ««kirjanduskriitilisi» kiunumisi», on dateeritud 1906. aasta märtsi lõpuga ja kahtlemata peab silmas N. Berdjajevi artiklit «Revolutsioon ja kultuur» ajakirjas «Poljarnaja Zvezda», 1905, nr. 2. Selles artiklis püüdis N. Berdjajev igati lugejaid veenda, et vene kultuur kuulub «rahututele intelligentidele» ja «idealistlikele liberaalidele» ning et «sotsiaaldemokraadid — inimliku ühiskonnakorra ratsionalistliku religiooni kuulutajad» on kultuuri ja esteetika vaenlased.

Berdjajevi reaktsioonilistele targutustele anti vastulöök V. Vorovski artiklis ««Rahutud» ja «rabelejad»» [2]. Lenin aga piirdus esialgu ülaltoodud, möödaminnes tehtud märkusega ning Gorki «Märkmeid väikekodanlusest» toetamisega, millele oli laimavalt kallale tungitud samas Berdjajevi artiklis (vt. 10. kd., lk. 222). 1905.—1907. aasta revolutsiooni ajajärgul omandas kultuuripärandi küsimus jälle väga aktuaalse tähtsuse, nagu 90-ndail aastailgi, millal käis võitlus narodnikutega.

Terves reas artiklites ja kirjades 1905.—1907. aastast viitas Lenin trükisõna kasvanud tähtsusele partei organisatsioonis ja rahvahulkade kasvatamisel. Palju tähelepanu osutas Lenin partei ajakirjanduse arendamisele ja kirjastustöö organiseerimisele. Aastail 1905—1907 Lenin kas toimetas või võttis osa ajalehtede «Vperjod», «Proletari», «Novaja Žizn» jt., samuti ka mitmesuguste koguteoste, brošüüride ja «Znanije» Odava Biblioteegi toimetamisest.

Tsaari-Venemaa kohta ennenägematu hoo omandas legaalse ja illegaalse kirjanduse väljaandmine Kaukaasias. Hiiglasuurt osa etendas revolutsioonilises liikumises Stalini toimetusel ilmuv ajaleht «Proletariatis Brdzola» («Proletariaadi võitlus»). «Lenin kiitis vaimustatult «Proletariatis Brdzolat», ta marksistlikku järjekindlust ja suurepäraseid kirjanduslikke omadusi.» [3]

Artiklis, mis on kirjutatud Genfis päris revolutsiooni alguses, andis Lenin bolševistlike publitsistide ülesannete formuleeringu: «Me peame tegema publitsistide pidevat tööd — kirjutama tänapäeva ajalugu ja püüdma seda kirjutada nii, et meie ajalookirjeldus annaks jõukohast abi liikumisest vahetuile osavõtjaile ja kangelastele-proletaarlastele seal, tegevuskohal, — kirjutada nii,

[1] Nagu hr. Kiesewetteri uurimus, kes avastas, et diktatuur tähendab ladina keeles tugevdatud kaitset *(Lenini märkus)*.

[2] «Obrazovanije», 1906, nr. 4.

[3] «Jossif Vissarionovitš Stalin (Lühike elulugu)», 2. trükk, lk. 22—23.

et kaasa aidata liikumise laienemisele, nende võitlusvahendite, -võtete ja -meetodite teadlikule valikule, mis kõige väiksema jõukuluga on võimelised andma kõige suuremaid ja kõige kindlamaid tulemusi» (8. kd., lk. 84).

Lenini märkused partei publitsistika arenemise kohta esimese Vene revolutsiooni aastail puudutasid ka kirjandusliku keele ja stiili küsimust. Kritiseerides stiili, mis oli omane menševikest ja kadettidest publitsistidele, kes kaldusid sõnadetegemisele ja koormasid oma artikleid üle erialase pseudoteadusliku terminoloogiaga, näitas Lenin, et parteilised kirjanikud ja propagandistid peavad «oskama kõnelda lihtsalt ja selgelt, hulkadele arusaadavas keeles, heites otsustavalt kõrvale keerukate terminite, võõrsõnade, päheõpitud ja valmis, kuid hulkadele veel arusaamatute, neile võõraste loosungite, definitsioonide ja järelduste raskesuurtükiväe» (11. kd., lk. 268).

Oma näpunäidetes agitatsiooni ja propaganda kohta jätkas Lenin sedasama joont, mida ta arendas juba 90-ndail aastail; eriti protesteeris ta teravalt töölistele mingi erilise, «populaarse» kirjanduse loomise vastu, mis oleks mõeldud «keskmise töölise» taseme jaoks. Kirjas partei organisatsioonidele 12. detsembrist 1904. a. kirjutas Lenin: «Tööliste («populaarse») häälekandja ja üldise — juhtiva — intelligentliku häälekandja teineteisest eraldamise ideesse me suhtume väga skeptiliselt: me tahaksime, et sotsiaaldemokraatlik ajaleht oleks kogu liikumise häälekandja . . .» (7. kd., lk. 488).

Heakskiitvalt suhtus Lenin klassikalise kirjanduse laialdasse levitamisse rahvahulkades. Meenutades Nekrassovi tuntud värsse poeemist «Kellel on Venemaal hea elada» («Kas tuleb kuldne aeg»), kirjutas Lenin hiljem 1905.—1907. aastast: «Ühe vana vene demokraadi poolt igatsetud «kuldne aeg» jõudis kätte. Kaupmehed jätsid kaeraga kauplemise maha ja alustasid tulusamat äri — odava demokraatliku brošüüriga. Demokraatlik raamat sai *turu*kaubaks. See uus turuliteratuur oli täiesti läbi imbunud nendest Belinski ja Gogoli ideedest, mis tegid need kirjanikud kalliks Nekrassovile — nagu ka igale ausale inimesele Venemaal . . .» (18. kd., lk. 285).

Nende Lenini seisukohtade poliitiline tähtsus saab eriti selgeks, kui arvestada seda, et just 1905. aastal nõudis rahvahariduse ministeerium, et ilukirjanduse lugemisele ja õppimisele antaks «kaitsev funktsioon» ja mõistis hukka Tšehhovi, Gorki, L. N. Tolstoi harrastamise noorsoo hulgas: ministeeriumi sügavamõttelise otsuse järgi olid need kirjanikud meie südametunnistuse «halastamatult valjud ja piinavalt terased kohtunikud», kellede teoseid «ei tule teha koolis käsitletavaks objektiks» [1].

Juba 1905. aastal pidas Lenin tarvilikuks propageerida ka välismaa eesrindlikku klassikalist kirjandust, ja leidis, et eriti

[1] «Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosveštšenija», 1905, nr. 7, lk. 41.

vajalik on «prantsuse XVIII sajandi valgustusliku ja ateistliku kirjanduse tõlkimine ja massiline levitamine» (10. kd., lk. 67).

Kõik need Lenini ideed valmistasid ette nõukogude poliitikat kultuuri ja kirjanduse alal pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni. Kuid teataval määral teostati neid praktikas ka juba tol ajal. Nii näiteks andis Gorki poolt juhitav kirjastus «Znanije», mis orienteerus laiale lugejaskonnale, välja rööbiti Lenini, Marxi, Engelsi, Lafargues'i, Meringi publitsistlike teostega ka antiikaja ja lääne-euroopa klassikute Sofoklese, Aischülose, Euripidese, Goethe, Byroni, Shelley jt. teoseid.

Esimese Vene revolutsiooni ajajärgul pöörab partei ajakirjandus ikka enam ja enam tähelepanu kirjanduse küsimustele. Resolutsioon, mis võeti vastu literaatide-propagandistide — VSDTP Keskkomitee juures asutatud grupi — kongressil, märgib, et on soovitav anda ajalehele «Rabotši» kaasa belletristlikke lisasid. Samas viidatakse vajadusele kasutada propagandaks tööliste hulgas ilukirjandust ja esitatakse näitlik soovitatavate teoste nimekiri.[1] Ajaleht «Vperjod», hiljem ka «Proletari» ja «Novaja Žizn» märgivad oma veergudel kirjanduslik-poliitilise liikumise aktiviseerumist, toovad fakte, mis kõnelevad sellest, et Vene revolutsioonile tunnevad kaasa mitte ainult paljud vene, vaid ka rida lääne-euroopa kirjanikke.[2]

Kõik need küsimused omandasid veel suuremat tähtsust seoses perspektiiviga hakata välja andma legaalseid bolševistlikke ajalehti ja ajakirju.

Kirjanduse arenemise probleemid huvitasid Leninit kui vajalikud elemendid võitluses proletaarse revolutsiooni võidu eest. Kirjandus kui võimas rahva kasvatamise vahend tuli maksimaalsel määral vabastada liberaalse kodanluse eestkostmise alt ja tõmmata ta bolševistliku partei võitluse vahetusse mõjusfääri, marksismi ideede mõjusfääri.

Kadettide poliitilise olemuse ja reeturliku osa paljastamisel oli hiiglasuur ajalooline tähtsus. J. V. Stalin märkis, et «tsarismi vastu võitlemise perioodil, kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ettevalmistamise ajajärgul (1905—1916) oli tsarismi ohtlikemaks sotsiaalseks toeks liberaal-monarhistlik partei, kadettide partei»[3]. Lenin kõneles mitmesugustest kihtidest kadettide parteis: «Nad ühendavad endas tõeliselt luike, vähki ja haugi — lobisevat, alpi, enesega rahulolevat, piiratud, arga kodanlikku intelligentsi, kontrrevolutsioonilist mõisnikku, kes tahab soodsa hinna eest end revolutsioonist vabaks osta, ja lõpuks kanget, hoolikat, kokkuhoidlikku ja ihnet väikekodanlast» (10. kd., lk. 198). Kadettide vastu võitlemise tähtsust, nende paljastamise tähtsust suurendas

[1] Задачи пропаганды. «Proletari», 1905, nr. 16.

[2] Näiteks ajalehe «Vperjod» 10. numbris märgitakse, et «Vene Rahva Sõprade Seltsist» Pariisis võtavad osa Anatole France, Emile Zola, Octave Mirbeau.

[3] J. Stalin. Teosed, 6 kd., lk. 378.

see, et kadetid mürgitasid rahvahulkade teadvust, menševikud aga muutusid «kodanliku mõju kandjaiks tööliklassi, ... kodanluse agentideks tööliklassis»[1]. Kõik see tegi keerukamaks võitluse kadettide vastu, mida bolševike partei kõrvalekaldumatult ja järjekindlalt pidas.

Selles võitluses pööras bolševike partei eesotsas Leniniga suurt tähelepanu kadettide reaktsiooniliste ideede paljastamisele ka kultuuri alal.

Kadetid võtsid tarvitusele kõikvõimalikud abinõud selleks, et vallutada kirjanduslik liikumine ja arendada massilist kirjanduslikku agitatsioonitööd. Juba 2. novembril 1904. aastal otsustas «Vabastuse Liidu» nõukogu alustada «semstvo-kampaania» teiste ürituste hulgas kampaaniat professorite, advokaatide, *kirjanike* ja teiste vabakutseliste isikute liitude asutamise eest. Sellesama nõukogu ühel esimesel istungil võeti vastu eriotsus töö laiendamise kohta kadettide partei jõududega Moskva Kirjandus-Kunstilises Ringis ning «üldarusaadavate» loengute, kontsertide ja õhtute arvu suurendamise kohta. Kodanlikke literaate ja professoreid iseloomustab püüe igati *«kindlustada kadettide parteile revolutsioonilise rahva toetus»* (10. kd., lk. 206). Tehti katseid luua otseseid sidemeid töölistega. «... Liberaalid,» ütles VSDTP III kongressil Vorovski, «on eriti pärast 9. jaanuari hakanud hoogsalt looma sidemeid tööliste hulgas ja püüavad proletaarse liikumise juhtimist enda kätte haarata»[2]. Üks «Vabastuse Liidu» organiseerijaid, vürst D. Šahhovskoi, pöördus intelligentsi poole üleskutsega: «Kirjanduse laialdane levitamine, vestlused, loengud, koosolekud — kõik tuleb panna käiku, et selgitada rahvale tema uusi õigusi ja aidata tal selgusele jõuda vahendite kohta võitluseks tema vanade haigustega.»[3] Kadettide kõige tugevamaks tööriistaks oli ajakirjandus. Peterburi ohranka andmetel andsid 1905.—1907. aasta jooksul ainuüksi kadettide partei keskorganid välja 66 brošüüri ja lendlehte üldtiraažiga umbes 2,5 miljonit eksemplari. Peale selle olid kadette valmis teenima arvukad ajalehed, alates «Retšist» kuni ajalehtedeni «Naša Žizn», «Sõn Otetšestva», «Tovarištš», ja rida ajakirju.

Kadettide propaganda, niihästi selle avalikkudes kui ka diplomaatlikult keerutavates — veel mürgisemates — vormides tõi hiiglasuurt kahju. Ja koos sellega läksid täide neile enestele ootamatul määral kadettide juhtide kartused, kes aimasid, et «kadettidel vaevalt saab olema edu tööliste juures»[4].

Meenutades hiljem kadettide katseid «ühineda» rahvaga, kirjutas B. Kistjakovski: «Meie miitinguil kasutasid sõnavabadust ainult need kõnemehed, kes olid enamusele meele järele: kõiki

[1] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 86.

[2] Протоколы III съезда РСДРП, М. 1937, стр. 389.

[3] «Severnõi Krai», 1905, 1. november.

[4] Отчет об учредительном собрании кадетов в СПБ. 18 октября 1905 г. «Severnõi Krai», 20. oktoober 1905.

teisitimõtlejaid takistati kisaga, vilega, hüüetega «küllalt», mõnikord isegi füüsilise vahelesegamisega.» [1] Veel vähem menu võis tööliste hulgas olla liberaalsel publitsistikal, mis näiteks «Vabastuse Liidu» poolt koostatud Vene konstitutsiooni projektile andis kaasa järgmise iseloomuga «selgituse»: «Vene vabadusliikumisele on demokraatia mitte ainult fakt, vaid ka poliitilis-moraalne postulaat. Kõrgemale kui ajaloolise õigustuse iga ühiskonnavormi jaoks asetab ta moraalse õigustuse» jne. [2]

Ofitsiaalsete kadetlike literaatide kirjutised olid juba oma stiili poolest määratud kodanlikele intelligentidele. Lisaks sellele, kui P. Struve varem «Osvoboždenijes», osavasti kasutades revolutsioonilist terminoloogiat, võis veel loota poliitiliselt mahajäänud tööliskihtide teadvuse mürgitamisele, kui «Naša Žizn» oli omandanud vilumuse tööliste demagoogilises meelitamises, siis «Poljarnaja Zvezda» oma jämeduse ja künismiga võis progressiivsete lugejate hulgas sütitada ainult viha liberaalide vastu. Just selles ajakirjas kuulutaski Struve: «Meil pole vaja enam mingisuguseid streike ega mingisuguseid streigikomiteesid» [3], just sealsamas avaldaski D. Merežkovski ülalmainitud huligaanliku artikli: «Tõusev pööbel».

On arusaadav, et säärased vaenulikud väljaastumised võisid ainult eemaletõukavalt mõjuda «poliitiliselt kasvatamatutele», kuid ausatele, rahvavõitlusele kaasatundvatele ühiskonnakihtidele. Kuigi kadetid hoidsid siis oma mõju all küllaltki laiu kirjandusliku intelligentsi ringkondi, ei õnnestunud neil ometi kindlustada endale rea kõige suuremate vene kirjanike poolehoidu. Lev Tolstoi lükkas kategooriliselt tagasi kadetlike tegelaste ettepanekud toetada ükskõik mis kujul liberaalseid üritusi. [4] V. Korolenko loobus talle tehtud ettepanekust kandideerida Riigiduumasse kadettide poolt. [5]

Igale poliitilisele üritusele katsus liberaalne kodanlus vajutada temale iseloomulikku poolikuse ja klassi-egoismi pitserit. Need jooned iseloomustavad ka kadettide suhtumist trükivabaduse küsimusesse. Trükivabaduse nõudmine kuulus revolutsioonilperioodil kõige erinevamate ühiskonnakihtide programmi: me

---

[1] «Вехи». Сборник статей о русской интеллигенции. М. 1909, стр. 112—113.

[2] Основной государственный закон Российской империи. Проект русской конституции, выработанный группой членов «Союза освобождения», издание «Союза освобождения», 1905.

[3] Följetonis «Ekskursioon «Poljarnaja Zvezdale» ja tema ümbruskonda» märkis Lunatšarski teravmeelselt, et juba selle ajakirja nimi ise on paradoksaalne: «ajakirjale «Osvoboždenije», mis paistab silma lausa tuulelipulise liikuvusega oma vaadetes, — antakse nüüd ainukese kindla ja kõigutamatu punkti nimi, mis meie taevalaotuses olemas on» («Vestnik Žizni», 1906, nr. 2, lk. 44).

[4] Vt. allpool, lk. 286—288.

[5] Kirjas «Russkije Vedomosti» toimetusele (1906, nr. 79) pidas ta tarvilikuks avalikkusele teatada, et ta ei kuulu kadettide parteisse.

leiame selle nõudmise nii Peterburi streikijate petitsioonis kui ka näiteks äriteenijate ühingu resolutsioonis.

Lenin leidis, et trükivabadus, mille tööliisklass saab kätte võita ainult relvadega, on ühiskonna vaba arenemise vältimatuks tingimuseks. Kuid vaadake, kuidas motiveeris trükivabaduse vajalikkust silmapaistev kadett, ajakirja «Voprossõ Filossofii i Psihhologii» toimetaja vürst J. Trubetskoi: «Äärmuse parteid», seletas ta, «on haaranud enda kätte organiseerimise monopoli. Tänu meie seadustele trükisõna kohta ja meie tsensuuri tegevusele, kuulub neile praegusel ajal ka vaba sõna monopol. Samal ajal kui mõõdukad inimesed on sunnitud vaikima, kuna neil pole võimalik ennast avaldada legaalses ajakirjanduses, ujutavad illegaalsed lehekesed tänavad üle ja nende mõju, mida miski ei pidurda, kasvab mitte päevade, vaid tundidega.» [1]

Niisiis, «trükivabadust» nõudsid kadetid võitluseks revolutsioonilise propaganda vastu. Seda kadetlike juhtide «teoreetilist» seisukohta rakendasid 1905.—1907. aastal praktiliselt ellu kodanlikud literaadid ja kirjastajad. Mais 1905. aastal konstateeris Lenin ajalehes «Vperjod»: «Venemaal valitseb praegu seadusest hoolimata võrratult suurem sõna-, koosoleku- ja trükivabadus kui 10 aastat tagasi, kui aasta tagasi, kuid vähegi laiemas ulatuses kasutavad seda ainult kodanlikud ajalehed, ainult «liberaalide» koosolekud» (8. kd., lk. 390). Liberaalne kodanlus püüdis ka pärast 17. oktoobri manifesti muuta niigi piiratud trükisõna kasutamist veelgi piiratumaks. «Trükivabaduse, mida tõotati Trepovi poolt lubatud piirides, laiendab revolutsiooniline proletariaat oma võimsa käega mõnevõrra avaramate piirideni,» kirjutas Lenin artiklis «Lahenduse lähenemine» (november, 1905). «Laupäeval, 22. oktoobril (4. novembril) ilmusid ... ainult need Piiteri ajalehed, kes olid valmis tööliste nõudel ignoreerima tsensuuri» (9. kd., lk. 413). On huvitav, et «Kirjastajate Liit», mis oli loodud «trükivabaduse teostamiseks», käitus sel ajal nii kõhklevalt, et Liidu koosolekul viibiv tööliste saadik lõpuks teatas: «Ma ei tulnud teid veenma, vaid teile ütlema, et kuidas te sellele küsimusele ka ei reageeriks, missuguse otsuse te täna ka vastu ei võtaks — meie, töölised, oleme juba otsustanud tsensuuri ignoreerida. Meie viime selle ellu oma õlgadel.» [2] Alles pärast seda esinemist võttis koosolek (P. F. Jakubovitš-Melšini eesistumisel) vastu vajalikud otsused.

Niiviisi avaldus revolutsioonilise proletariaadi initsiatiiv ka küsimuses tsensuurist, mille vastu võitlemine oli kogu XIX sajandi jooksul olnud liberaalsete publitsistide lemmikteemaks.

Tänu sellele, et proletariaat sammus revolutsioonilise liikumise eesotsas, «tsensuur», nagu ütles Lenin, «heideti lihtsalt kõrvale. Ükski kirjastaja ei julgenud esitada võimudele sundeksemp-

[1] Евг. Трубецкой. Война и бюрократия. «Pravo», 1904, nr. 39.
[2] Среди книгоиздателей. «Novaja Žizn», 1905, nr. 5.

lari, võimud aga ei julgenud selle vastu mingisuguseid abinõusid tarvitusele võtta. Esmakordselt Vene ajaloos hakkasid Peterburis ja teistes linnades vabalt ilmuma revolutsioonilised ajalehed. Ainuüksi Peterburis ilmus kolm sotsiaaldemokraatlikku päevalehte tiraažiga 50 000—100 000 eksemplari» (23. kd., lk. 237).

II

Ühiskondlik-kirjanduslik võitlus 1905.—1907. a. revolutsiooni perioodil oli äärmiselt keerukas ja omapärane. Liberaalse kodanluse reetlik taktika selles revolutsioonis ja proletariaadi juhtiv osa võitluses tsarismi vastu — kõik see sundis uuel viisil üles tõstma küsimust intelligentsi ja loovate kunstiringkondade poliitilise enesemääramise kohta. Toetada vene kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis kodanlust, tähendas reeta revolutsiooni huvid. Vene kodanlus etendas «võitluses» isevalitsuse vastu nii haledat toapoisi osa, et selle hindamisel ühinesid sageli isegi omavahel vaenulike ideoloogiliste suundade esindajad.

Selle kujukaks tõestuseks on vastukajad 17. oktoobri manifestile vene kirjanduses ja publitsistikas. «...Teiselt poolt peavad isegi liberaalsed kodanlased paratamatult nägema,» ütles Lenin, «et tsaari manifest sisaldab ainult sõnu, ainult lubadusi. Kes siis praegu hakkab uskuma ainult lubadusi? Kas ei ole pilkeks kõik need fraasid isikupuutumatuse ja sõnavabaduse kohta, kui vanglad on ikka veel täis kiilutud niinimetatud poliitiliste kurjategijatega, kui tsensuur püsib endiselt edasi?» (9. kd., lk. 393).

Kuid liberaalne kodanlus võttis manifesti vastu vaimustusega. Niipea kui levis teade «manifestist», «hakkasid helisema telefonid. Linna kodanlus äratas sängist üles oma tuttavaid. Klubide publik, heitnud kõrvale kaardid, hakkas pidama pidukõnesid, tervitama konstitutsiooni väljakuulutamise puhul ja jooma šampanjat,» meenutab üks kaasaegseid. [1]

See «juubelduse» pilt kutsus esile meelepaha niisuguse, neil aastail alles proletaarsest revolutsioonist kaugel seisva poeedi juures nagu V. Brjussov, kes luuletuses «Rahulolejatele», mille ta kirjutas 18. oktoobril 1905, päev pärast manifesti ilmumist, paljastas «kõiki neid» «vähesega» rahulolejaid ja avaldas oma viha «poolikute abinõude» harrastajate vastu [2]. Kõik vene kirjanduse ausad esindajad, sealhulgas ka need, kes varem vältisid

[1] И. Нечаев. Революция 1905 года в Нижегородском крае, 1931, стр. 79.

[2] Brjussovi poolt põlglikult tagasi lükatud fraseoloogia allikas on ilmne: see on «Osvoboždenije» (P. Struve häälekandja). See ajakiri kinnitas juba 1904. aastal oma palju kära teinud deklaratsioonis siseminister Svjatopolk-Mirskile, et «ühiskond võib rahulduda mitmesuguste kergendustega ja poolikute abinõudega» («Osvoboždenije», 1904, nr. 57).

poliitilist temaatikat, võtsid manifesti vastu meelepahaga. Aleksander Blok lõpetab samal päeval, 18. oktoobril, oma luuletuse «Maailmalinna kohal ripub» sümboolsete ridadega:

Kui ilmus vabaduse pale,
Käis lohe pale tema eel,
Ja viga saanud ainsam pole
Ta soomuskesta rõngaist veel.

Kirjanduse areng 1905.—1907. aastal tõestas täielikult Lenini mõtet revolutsiooni hiiglamõjust kõige erinevamatele ühiskonnakihtidele: «Järjest kasvab inimeste arv, kelledele on täiesti võõrad igasugused «plaanid» ja isegi igasugused revolutsiooni ideed, kuid kes, nähes neid politsei, kasakate ja mustasajalaste metsikusi relvitute kodanike kallal, *näevad* ja *tunnevad* relvastatud võitluse vajalikkust ... Mitte erutuda selle üle, mis praegu Venemaal toimub, mitte mõtelda sõjast ja revolutsioonist, ei saa, aga igaüks, kes erutub, mõtleb ja huvi tunneb, *on sunnitud* astuma ühte või teise relvastatud leeri» (9. kd., lk. 174—175). Ja teises kohas: «Vajadus «inimliku», kultuurse elu järele, ühinemise järele, oma väärikuse, oma inim- ja kodanikuõiguste kaitse järele hõlmab eranditult kõiki, ühendab kõiki klasse, jõuab tohutult ette igasugusest parteilisusest, raputab üles inimesi, kes pole veel kaugeltki suutelised tõusma parteilisuseni» (10. kd., lk. 58).

Vaevalt leidus tol ajal kirjanikke, kelle loomingus ja maailmavaates revolutsioon poleks nii või teisiti kajastunud. Ajaleht «Proletari» kirjutas, et isegi «Tolstoi ja tolstoilased, need peamiselt «mittevastupanijad», leidsid üldstreigi idee olevat ülimal määral moraalse idee» [1]. Revolutsiooni lähenemine avaldas tugevat mõju Tšehhovile, kirjanikule, kes kunagi oli ütelnud, et «suured kirjanikud ja kunstnikud peavad tegelema poliitikaga ainult niivõrd, kuivõrd on vaja ennast tema vastu kaitsta» [2]. Tšehhov suri 1904. aastal ega olnud revolutsiooni täieliku puhkemise tunnistajaks. Kuid üks tema kaasaegseist iseloomustab kirjaniku meeleolusid 1905. aasta lävel järgmiselt:

«Tema, kes poliitikast oli hoidunud, süvenes tervenisti poliitikasse ... Pessimistlikult või vähemalt skeptiliselt häälestatud Tšehhov hakkas uskuma. Uskuma mitte seda, et hea elu saabub kahesaja aasta pärast, nagu kõnelesid tema teoste tegelased, vaid et see hea elu on Venemaa jaoks juba käegakatsutavas läheduses, et iga silmapilk algab kogu Venemaa ümberehitamine uueks, heledaks, rõõmsaks ... Mäletan, kui tulin tagasi Peterburist, millal seal hakkas elavamaks muutuma 1905. aasta revolutsiooni eel, helistas ta mulle samal päeval telefoniga kannatamatult ... temal olevat kohe, edasilükkamatult vaja teada, mis sünnib

[1] Массовая политическая стачка. «Proletari», 1905, nr. 4. Üksikasjalisemalt L. N. Tolstoi suhtumisest revolutsiooni vt. selle raamatu lk. 280—286.
[2] Письма А. П. Чехова, т. V, стр. 159.

Moskvas ja Peterburis, ja mitte kirjanduslikes ringides, millede kohta ta mind varematel aegadel alati küsitles, vaid poliitilises maailmas, lähenevas revolutsioonilises liikumises... Ja kui minul, kes ma polnud just väga vaimustatud kõigest, mis siis sündis, tuli väljendada mõningat skeptitsismi, siis ta erutus ja tungis mulle kallale teravate, kahtlusevabade, mitte-tšehhovlike repliikidega.

«Kuidas te võite nii kõnelda!» ägestus tema. «Kas t e ei näe, et kõik on liikumas, alt kuni üles! Ühiskond ja töölised!...»

Kõik oli temas nagu pahupidi pööratud.» [1]

Väljapaistvat osa 1905.—1907. aasta kirjanduslikus liikumises etendasid Gorki poolt juhitavad koguteosed «Znanije», mis püüdsid koondada progressiivseid kirjanikke ühendavaid parimaid ilukirjanduslikke jõude. [2] On sümptoomiline, et kodanlik-sümbolistliku ajakirja «Vessõ» retsensent, vaenulikult iseloomustades «znanijelaste» mõju kasvu, kirjutas: «Kõik vene kirjanduse armastajad peavad võitlema nende koguteoste mõju vastu.» [3] Nende koguteoste ümber ühinenud kirjanikud Veressajev, Kuprin, Skitalets, Aizman, Garin, Juškevitš, Gussev-Orenburgski jt. kuulusid demokraatliku kirjanduse pahema tiiva hulka.

Hiiglasuur tähtsus revolutsiooni üritusele ja vene kirjanduse arengule oli Gorki loomingulisel tegevusel. Gorki, tulihingeline revolutsioonitribuun, võitleja kommunismi eest, kõneles neil aastail kogu maailmaga ülestõusnud proletariaadi nimel. Kuid sellest on pikemalt juttu allpool.

Revolutsioon sundis paljusid kirjanikke uuesti läbi vaatama oma loomingu ideelisi ja esteetilisi printsiipe, minema üle uutele teemadele ja uute kunstiliste vormide juurde.

Paljud kirjanikud, kes varem kaitsesid «puhast kunsti», hakkasid kõnelema «teistest teedest».

Brjussov (võimalik, et ainukesena suurtest literaatidest) kaitses *teoreetiliselt* ka neil aastail kunsti sõltumatust ühiskondlikust võitlusest, kuid ka tema kirjutas 1905. a. septembris P. P. Pertsovile: «Mulle oli see aasta tormi, veekeerise aastaks... Ajuti olin ma täiesti siiralt valmis loobuma kõigist endistest teedest minu elus ja minema üle uutele, alustama kogu elu uuesti...»

Revolutsioon andis vene kirjandusele mitte ainult Vladimir Majakovski, vaid ka uue Aleksander Bloki; ta avas poeedilemüstikule, kes varem oli sukeldunud unenägudesse «Kaunist Daamist», «ärganud elu tõelise palge», sisendades temale selle süvendatud tunde seosest «oma maa ja oma loodusega», millest ta kirjutas 1905. aastal. [4]

---

[1] С. Я. Елпатьевский. Воспоминания за 50 лет, Л. 1929, стр. 305—306.

[2] Formuleeringut «progressiivne kirjanik» tarvitas Lenin; selle nimetuse andis ta 1907. aastal V. G. Korolenkole (vt. 12. kd., lk. 241).

[3] «Vessõ», 1905, nr. 4, lk. 76.

[4] А. Блок. Собр. соч., т. X, стр. 275.

Kuid oli olemas kirjanikke, kes püüdsid kunstlikult sobitada uusi teemasid vanade põhimõtetega; oli ka niisuguseid, kellele revolutsiooniline teema tähendas ainult järjekordset moeasja. Oli vaja teravat pilku, et kindlaks teha ühe või teise kirjaniku tõelisi positsioone.

Literaatide rohkearvulistes deklaratsioonides oli palju pealiskaudset, revolutsioonile kaasatundmine ühines sageli kalduvusega sureva härraskultuuri vanade, harjunud vormide poole, sümpaatia sotsialismile aga — andumusega nii rõhutute kui rõhujate moraalse ümberkujunemise ideele.

Säärane eklektitsism seletub niihästi nende kirjanike klassikuuluvusega, nende minevikuga, kui ka sageli demokraatliku intelligentsi laiade kihtide poliitilise «kasvatamatusega».

Kuid hoolimata nendest asjaoludest pääsesid eluseadused võidule, ja revolutsioonilise tegelikkuse olulised jooned kajastusid kunstilises loomingus.

Meie kirjandusteadlased väldivad vormelit: «Esimese Vene kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ajajärgu kirjandus». Väldivad arvatavasti sellepärast, et see kirjandus on oma ideoloogilise koosseisu poolest väga kirju. Nagu teada, mõned kirjanikud, kes esimese revolutsiooni aastail asusid progressiivsetel, demokraatlikel positsioonidel, eemaldusid hiljem revolutsioonist, mõned nendest aga asusid proletariaadi vaenlaste leeri (nagu näiteks kirjanikud J. Tširikov ja A. Kuprin, kes pärast Oktoobrirevolutsiooni muutusid valgeteks emigrantideks; Tširikov jäi kuni surmani emigrandiks, Kuprin aga kahetses seda oma elu lõpupäevil ja tuli kodumaale tagasi). Kuid selles seisabki kunsti dialektika, et paljud kirjanikud, kelle maailmavaatele ka tol ajal olid omased reaktsioonilised tendentsid, pidid ikkagi, kuivõrd nad jäid sõnakunstnikeks, peegeldama kas või mõningaidki jooni isevalitsuse vastu peetavast üldrahvalikust vabadussõjast. Sellepärast siis näiteks Leonid Andrejev, kelle seisukohad oma olemuselt olid revolutsioonist alati väga kaugel, kirjutas sel ajal teoseid, mis saavutasid laialdase kuulsuse ja etendasid suhteliselt progressiivset osa. Kriitika märkis korduvalt ära L. Andrejevi loomingus nii «abstraktset humanismi» kui ka anarhilisi elemente. Andrejev oli kirjanik, kes hiljem asus avalikult reaktsiooni positsioonidele. Kuid mõned tegelased Andrejevi 1905.—1907. a. revolutsiooni ajajärgu teostest olid kahtlemata tüüpilised vene ühiskonna teatavatele kihtidele. Kui Leninil oli vaja iseloomustada inimesi, kes «ei märganud» ülestõusnud rahva osa revolutsioonis, meenutas ta Pollakit — «täiesti panetunud hingega» pedanti (11. kd., lk. 167) L. Andrejevi draamast «Tähtede poole» (1905).

1905.—1907. aasta revolutsiooni iseloomustamine Lenini poolt annab kindla aluse selle ajajärgu kirjanduse uurimiseks, ta tugevate ja nõrkade külgede avastamiseks. «Tänapäeva Venemaal,» kirjutas Lenin 1905. aastal, «moodustavad revolutsiooni sisu

mitte kaks võitlevat jõudu, vaid kaks erinevat ja erilaadilist sotsiaalset sõda: üks tänapäeva isevalitsuslik-feodaalse korra rüpes ja teine tulevase, juba meie silme all sündiva kodanlik-demokraatliku korra rüpes. Üks on üldrahvalik võitlus vabaduse (kodanliku ühiskonna vabaduse) eest, demokraatia eest, ... teine — proletariaadi klassivõitlus kodanluse vastu sotsialistliku ühiskonnakorralduse eest» (9. kd., lk. 275—276).

«Teine sõda» leidis säärased kunstnikud nagu M. Gorki ja A. Serafimovitš. On tarvis osutada ka rea poeetide — proletaarsete revolutsionääride tegevusele. Muidugi mõista, oma ideelise ja kunstilise taseme poolest ei saa proletaarsete poeetide teoseid võrrelda Gorki loominguga. Neil polnud sel ajal veel suuremat loomingulist iseseisvust. Sellest hoolimata oli proletaarne poeesia parteiliselt terav ja kajastas «proletariaadi klassivõitlust kodanluse vastu sotsialistliku ühiskonnakorralduse eest».

Seda kirjandust on enam või vähem uuritud.[1] Kuid seni on peaaegu valgustamata jäänud kirjandus, mis kajastas «esimest sõda» — üldrahvalikku võitlust vabaduse ja demokraatia eest.

Selle võitluse kujusid ja probleeme on ühest või teisest seisukohast väljendatud enamiku vene kirjanike teostes. Progressiivsete kirjanike positiivsete ideaalide ähmasus, nende stiihiline revolutsioonilisus kasvas välja iseärasustest, mis olid omased 1905.—1907. aasta revolutsiooni sisu moodustavale «esimesele kahest sõjast», millest kirjutas Lenin.

Esimese Vene revolutsiooni iseloomustamine Lenini poolt omab suurimat väärtust ka kirjandusliku arengu mõistmiseks. 1905.—1907. a. revolutsiooni perioodi kirjanduse uurimine Lenini poolt antud iseloomustuste valgusel lubab väita, et rööbiti proletaarse kirjandusega arenes tollel perioodil ka kirjandus, mida peab nimetama revolutsioonilis-demokraatlikuks. Lenin, paljastades brošüüris «Kadettide võit ja töölispartei ülesanded» (1906) kadette, kes ennast maskeerisid «demokraatia» toogasse, näitas, milline osa ja tähtsus on tõeliselt revolutsioonilisel kodanlikul demokraatial, kes on sadade niitidega seotud laiade masside liikumisega, revolutsioonilise talurahvaga ja linna kehvistuga. «Pole kahtlust», kirjutas Lenin, «et Venemaal on äärmiselt laiad revolutsioonilise demokraatia kihid: see, et revolutsiooniline demokraatia on organiseerimatu, parteitu, praegustest repressioonidest maha surutud, võib eksitusse viia ainult kõige tähelepanematumaid ja kõige pealiskaudsemaid vaatlejaid» (10. kd., lk. 249). Lenin näitas, et on vajalik liberaal-monarhistlikust, oportunistlikust kodanlikust demokraatiast eraldada «revolutsiooniline kodanlik demokraatia, see on niisugune demokraatia, kes on võimeline otsustavaks ja kindlaks võitluseks pärisorjusliku

[1] Peale rea artiklite 1905.—1907. a. proletaarse poeesia kohta võib nimetada seerias «Biblioteka Poeta» välja antud köidet proletaarsete poeetide kommenteeritud teostest, mis on kirjutatud 1905.—1907. aastal.

Venemaa kõigi jäänuste vastu, kuigi ta ei oleks poliitiliselt täiesti teadlik, kuigi tal oleks rida eelarvamusi jms.» (10. kd., lk. 249).

Lenini poolt näidatud revolutsioonilise kodanliku demokraatia tunnuseid leiame terve rea kirjanike teostes, kes kajastasid esimese Vene revolutsiooni poolt esile kutsutud protsesse. S. Podjatševi («Lahkheli», «Rahvamurrus», «Raskel ajal», «Tapiga» jt.), I. Volnõi («Jutustus minu elupäevadest»), Skitaletsi («Välikohus», «Maal» jt.), Tširikovi («Kotšerginite maja», «Maamehed»), Tani («Mööda kubermangu», «Rahutu») teosed; Muiželi, Gussev-Orenburgski jt. jutustused ja novellid kajastasid talurahva revolutsioonilist viha tsaari-Venemaa korra vastu, püüet hävitada kõiki pärisorjuse jäänuseid ja samal ajal revolutsioonilisele kodanlikule demokraatiale omast mitteküllaldast poliitilist teadlikkust, piiratust, kõikumisi, eelarvamusi.

Teistes teostes, näiteks Tani «Traktil» ja «Vabaduse päevad», Telešovi «Lõpu algus», Aizmani «Okkaline tee», Kipeni «Oktoobris», Juškevitši «Juudid», on tehtud katseid mõningal määral näidata tööliste ja linnakehvistu revolutsioonilist võitlust. On õpetlik, et mõned neist kirjanikest ilmutasid oma ilukirjanduslikes teostes palju rohkem poliitilist vaistu ja tegelikkuse mõistmist, kui omaenda publitsistlikes artiklites.

Esimese Vene revolutsiooni perioodil kajastasid revolutsioonilis-demokraatlikud kirjanikud oma teostes mitte ainult rahva viha isevalitsuse vastu, vaid ka põlgust liberaalse kodanluse vastu. Brošüüris «Kadettide võit ja töölispartei ülesanded» (1906) kasutab Lenin, iseloomustades tolle aja poliitilist olukorda, kujusid Skitaletsi luuletusest «Ümberringi on jäänud vaikseks», mis ilmus 1906. aastal «Znanije» IX koguteoses.[1] Teiste kirjanike teostes kujuneb konstitutsiooniliste illusioonide paljastamine iseseisvaks teemaks. Nende aastate ajakirjade ja koguteoste lehekülgedel leidub palju lühijutte tavalistest linnaelanikest, keda revolutsioon äratas ühiskondlikule elule, kes esmalt võtsid vaimustusega vastu 17. oktoobri manifesti, siis aga nägid, et nende lootused uuele elule olid illusoorsed. Analoogilist teemat käsitles hiljem ka Podjatšev jutustuses «Unustatud». Enamikus niisugustest teostest ilmnesid selgesti revolutsioonilis-demokraatlikud tendentsid, kuid ei olnud ikkagi olemas selget ettekujutust revolutsiooni lõppeesmärkidest. Sagedasti esines nende teoste autoritel järjekindlusetuse jooni, liberaalse hämmelduse jooni revolutsioonilise võitluse hoo ees, revolutsioonilise vägivalla kart-

---

[1] «Kui pärast meeleheitlikku võitlust saabub vaikus, kui üleval *«puhkab võidust väsinud», täisõginud elajas,* all aga *«teritatakse mõõku»,* kogudes uut jõudu, kui rahva sügavuses hakkab vähehaaval uuesti käärima ja keema, kui uus poliitiline kriis ja uus suur lahing veel alles valmivad, — siis elab see partei, kes teeb rahva vabaduse suhtes väikekodanlikke illusioone, läbi oma arenemise kulminatsioonipunkti...» (10. kd., lk. 196; meie kursiiv. — *B. M.*). Samal leheküljel toob Lenin joonealuses märkuses ära selle Skitaletsi luuletuse 1., 4., ja 5. salmi.

mist jne. Seda enam oli vaja kindlaks määrata partei poliitika uuel etapil seesugust laadi elementide suhtes.

1905. aastal kirjutas Lenin artiklis «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus»: «... paratamatult tulevad meile nüüd paljud ebajärjekindlad (marksistlikult seisukohalt) inimesed, võib-olla isegi mõned kristlased, võib-olla isegi mõned müstikud... Me seedime need ebajärjekindlad inimesed läbi» (10. kd., lk.29—30).[1] Proletariaadile kaasatundva ja tema poole ülemineva intelligentsi poliitiline kasvatamine oli kujunemas järjekordseks päevaülesandeks. Reas 1905.—1907. a. kirjutatud artiklites nõudis Lenin parteitöötajailt kasvatustöö tugevdamist elanikkonna mitmesuguste kihtide hulgas, ta näitas, et on tarvis taotleda mitte ainult tööliste teadlikkuse tõstmist, vaid ka seda, et «filistrit üles raputada ja muuta kodanikuks» (11. kd., lk. 428). Lenin jälgis sotsiaalse ja poliitilise kihinemise protsesse ka niisugustes ühiskondlikes rühmades, mis paistsid olevat revolutsioonist kõige kaugemal, muuhulgas isegi «Religioosses-filosoofilises Ühingus» (vt. 8. kd., lk. 86).

Lõpuks, juba otseselt kirjandus- ja kunstitöölistesse puutuvaks võib pidada järgmist Lenini märkust: «Isevalitsuse pikaajaline ja jagamatu võim on kogunud rahva hulgas ajaloos võib-olla enneolematu hulga revolutsioonilist energiat: määratu suure töölisliikumise kõrval laieneb ja kasvab talurahva ülestõus, koondub väikekodanlik demokraatia peamiselt vabakutseliste esindajate näol» (8. kd., lk. 412). Niisugune oli Lenini seisukoht, erinevalt menševike seisukohast, kes arvasid, et kuna kodanliku revolutsiooni juhiks peab olema kodanlus, siis proletariaadi mõju intelligentsi progressiivsetele kihtidele ja kirjanduslikule liikumisele ei tule arvesse. Neid ideesid arendati ühe menševismi ideoloogi — Staroveri (A. Potressovi) raamatus «Etüüdid vene intelligentsi kohta» (1906), mille eest P. Struve ruttaski seda ülistama kui «rõõmustavat nähtust»[2].

Stalin märkis, et «Lenini ülisuur teene Vene revolutsioonile seisab selles, et ta paljastas juurteni menševike ajalooliste paralleelide tühisuse ja töölisi kodanluse söödaks jätva menševistliku «revolutsiooni skeemi» täie ohtlikkuse»[3]. Partei kui kõige revo-

---

[1] Kirjanike suhtes leidis see seisukoht kajastamist A. Lunatšarski artiklis «Sotsiaaldemokraatliku kunstilise loomingu ülesanded», mis ilmus ajakirjas «Vestnik Žizni», 1907, nr. 1. Tagasi tõrjudes Garin-Mihhailovski arvamust, et sotsialistliku suuna kirjanikud võivad tulla ainult proletariaadi keskkonnast, kirjutas Lunatšarski: «... Gorki ümber on kunstnikke-intelligente, intelligents toob alati esile uusi andeid, ja asjaolu, et osa intelligentsi seisab proletariaadile lähedal, peaks võib-olla juba varsti sünnitama sotsiaaldemokraatliku ilukirjanduse ja seejärel ka maali ning skulptuuri.» Oma artikli alguses selgitab Lunatšarski, et «sotsiaaldemokraatlikku kunstilist loomingut» ta mõistab mitte kui ainuüksi sotsiaaldemokraatide kunstilist loomingut, vaid kui osa suurest sotsialistlikust liikumisest.

[2] «Russkaja Mõsl», 1907, nr. 10, lk. 207.

[3] J. Stalin. Teosed, 4. kd., lk. 306.

lutsioonilisema klassi esindaja ja juhtija avaldas ikka suuremat ja suuremat mõju ka kirjandusliku liikumise käigule (1905.—1906. a.). Sel alal seisis ülesanne niihästi progressiivsete kirjanike ideoloogilises mõjutamises, kui ka võitluses nende kirjanikega, kes taotlesid proletariaadile vaenulikke eesmärke, varjates end sotsialistliku lipuga, samuti partei sõltumatuse ja tema ideoloogiliste seisukohtade puhtuse ranges kaitsmises rahva ülddemokraatlikul kasvatamisel. Nende ülesannete valgusel, aga samuti ka esimese Vene revolutsiooni tulemuste valgusel tuleb vaadelda Lenini artiklit «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus», mis etendas nii tähtsat osa oktoobrieelse, hiljem aga ka nõukogude kirjanduse arengus.

III

Artikli «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» avaldas Lenin «Novaja Žiznis» varsti pärast Peterburi jõudmist. Selles artiklis tõstis Lenin üles kirjanduse arengu uusi põhimõtteid, mis olid dikteeritud uute ajalooliste tingimuste poolt. Lenin arvas, et juba demokraatliku revolutsiooni osaline võit avas võimalused arendada ja ellu viia parteilise kirjanduse põhimõtet. Minevikku oli läinud «ideelise pärisorjuse» neetud aeg, aeg, mil pidid poolel sõnal peatuma inimesed, «kes soovisid väljendada (tsensuurialuses trükisõnas. — *B. M.*) partei vaateid»; langesid ära igaliiki «ebaloomulikud liidud, ebanormaalsed «kooselud», võltskatted» (10. kd., lk. 26). Lenini viimaste sõnadega on mõeldud kuni 1905.—1907. a. revolutsioonini esinenud partei literaatide kaastööd ajakirjades, mis polnud marksistlikus mõttes küllalt järjekindlad, kuna muud tribüüni marksismi *legaalseks* propagandaks ei olnud olemas. Teiselt poolt tuli ka ajakirjadesse, mis olid mõeldud marksistlikena, tsensuuri valvsuse suigutamise huvides kaasa tõmmata sääraseid literaate, kellel polnud midagi ühist marksismiga. Nüüd aga, õpetas Lenin, «peab sotsialistlik proletariaat üles seadma *parteilise kirjanduse* põhimõtte, arendama seda põhimõtet ja selle võimalikult täielikul ja terviklikul kujul ellu viima» (10. kd., lk. 27).

Lenini artikkel on pühendatud kahele küsimusele: 1) partei kirjandusest, see on kirjandusest, mille eesmärgiks on bolševike partei teoreetiliste, poliitiliste ja organisatsiooniliste printsiipide läbitöötamine ja propaganda, ja 2) kirjandusliku loomingu parteilisusest selle sõna avaras tähenduses, see on kirjandusliku loomingu avalikust seosest proletariaadiga, kirjaniku teadlikust ideelisusest. Piiri tõmbamine Lenini artiklis nende *kahe* küsimuse vahele on väga tähtis.

Mis puutub partei kirjandusse selle sõna *otseses* tähenduses, siis Lenin arendas ja argumenteeris siin teesi, mille ta oli formuleerinud varem, juulis 1905. a.: «Kogu parteikirjandus, nii

kohalik kui ka keskkirjandus, peab olema tingimata allutatud nii partei kongressile kui ka vastavale partei kesk- või kohalikule organisatsioonile. Parteiga organisatsiooniliselt mitteseotud parteikirjanduse olemasolu on lubamatu» (9. kd., lk. 139). Partei kirjanduse juhtimisest kirjutas Lenin ka reas teistes artiklites. Ta leidis, et «mida lähemal on revolutsioon, mida lähemal on võimalus, et sotsiaaldemokraadid võivad avalikult välja astuda «legaalses» ajakirjanduses, seda rangemini peab proletariaadi partei kinni pidama põhimõttest, et «partei literaadid» on partei ees absoluutselt vastutavad, parteist sõltuvad» (8. kd., lk. 509). Eriti rangelt nõudis Lenin nende printsiipide rakendamist partei väljaannetes, mis olid määratud massilisele auditooriumile. «... ajalehe toimetamine on partei (aga mitte ringi) töö ...» (7. kd., lk. 289), kirjutas Lenin raamatus «Üks samm edasi, kaks sammu tagasi» (1904). Need Lenini seisukohad olid suunatud menševike ja menševistliku ajakirjanduse vastu, mis propageeris «marksismi» sildi all proletariaadile vaenulikke ideesid ja pidas täiesti normaalseks sotsiaaldemokraatide kaastööd liberaalkodanlikele ajalehtedele. «Menševike kirjanduslikud kindralid seavad end sisse maja kahel poolel,» kirjutas pahameelega Lenin (11. kd., lk. 239). Nii näiteks esines L. Martov kadetlikus «Tovarištšis», «tundmata vähimatki muret selle heameele pärast, mida ta, olles kirjanduslikus «blokis» kadettidega, valmistab sellega kõigile proletariaadi vaenlastele» (11. kd., lk. 238).

Otsustavalt ja selgelt ütles Lenin artiklis «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus»: «Ajalehed peavad muutuma mitmesuguste parteiorganisatsioonide häälekandjateks. Literaadid peavad tingimata kuuluma parteiorganisatsioonidesse» (10. kd., lk. 28). «Kogu sotsiaaldemokraatlik kirjandus peab muutuma parteiliseks» (10. kd., lk. 31). Oma artiklis nõudis Lenin, et partei ajakirjandusest kihutataks välja need literaadid, «kes kasutavad partei firmat parteivastaste vaadete propageerimiseks» (10. kd., lk. 29).

Viimaseks avalduseks oli Leninil ka konkreetne põhjus. Luuletaja N. M. Minski (Vilenkin), kes tsensuuri-taktika kaalutlustel arvati esimese legaalse bolševistliku ajalehe «Novaja Žizn» toimetaja kohale, avaldas selles enne Leinini Peterburi jõudmist kaks publitsistlikku lühiartiklit (3. ja 5. numbris), milles ta möödaminnes väljendas soovi müstika ühendamiseks sotsiaaldemokraatia «doktriiniga». Lenin toimetas «Novaja Žizni» alates 9. numbrist ja muidugi sääraseid intsidente ajalehes sellest ajast peale enam ei juhtunud. Just Minski eelmainitud lühiartiklid, mis pretendeerisid sotsiaal-müstiliste teooriate propagandale partei ajakirjanduses, andsid Leninile põhjust artiklis «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» ütelda: «... me elame niisugusel ajal, millal kõikjal ja kõiges annab ennast tunda see avaliku, ausa, otsekohese, järjekindla parteilisuse ja põrandaaluse, varjatud, «diplomaatilise», põikleva «legaalsuse» eba-

loomulik kombinatsioon. *See ebaloomulik kombinatsioon annab ennast tunda ka meie ajalehe juures...»*[1] (10. kd., lk. 27). Seda kohta artiklis[2] on võimalik mõista ainult siis, kui uurida olukorda, mis oli kujunenud «Novaja Žizni» toimetuses enne Lenini Peterburi saabumist. Kuid sellest allpool. Muidugi mõista, mehaaniliselt samastada partei kirjanduse ülesandeid, mille eest otsest vastutust kandis partei, nende ülesannetega, mida partei asetas 1905. aastal ilukirjandusele, oleks olnud täiesti ekslik. Sellist samastamist, nagu edaspidi näeme, rakendasid tol ajal kuritahtlikult kodanlikud kriitikud, väites, nagu nõuaks Lenin... kirjanike sunduslikku kuulumist parteisse (samal ajal kui Lenin oma artiklis pöördus selle *nõudmisega* nende literaatide poole, kes esinesid ajakirjanduses partei nimel; vt. 10. kd., lk. 28).

Milles seisab aga Lenini nende põhimõtete tähtsus, mis on pühendatud kirjandusliku loomingu parteilisusele üldse?

Ettekandes ajakirjadest «Zvezda» ja «Leningrad» märkis A. A. Ždanov, et «V. I. Lenin vormistas esimesena suurima täpsusega eesrindliku ühiskondliku mõtte suhtumise kirjandusse ja kunsti» ja artiklis «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» «tõestas temale omase jõuga, et kirjandus ei saa olla parteitu, et ta peab olema üldproletaarse ürituse tähtsaks koostisosaks.» «Leninism,» jätkab A. A. Ždanov, «lähtub sellest, et meie kirjandus ei või olla apoliitiline, ei või kujutada endast «kunsti kunsti pärast», vaid on kutsutud teostama tähtsat eesrindlikku osa avalikus elus. Sellest lähtub Lenini põhimõte kirjanduse parteilisusest — V. I. Lenini tähtis panus kirjandusteadusse»[3].

Vastukaaluks kirjanduslikule karjerismile, individualismile ja anarhismile, mis on nii iseloomulik XX sajandi kodanlikule kirjandusele, tõstis Lenin esile sotsialistliku, tõeliselt vaba, proletariaadiga *avalikult* seotud kirjanduse loomise ülesande. Lenini mõtte järgi peab see kirjandus olema läbitud sotsialismi ideest. Ta peab teenima «miljoneid ja kümneid miljoneid töötajaid, kes moodustavad maa paremiku, selle jõu ja tuleviku» (10. kd., lk. 30). Lõpuks peab see kirjandus looma vastastikuse mõju mineviku kogemuste ja proletariaadi kaasaegse võitluse vahel.

Selle ajaloolise olukorra keerulisus ja omapära, milles Lenin kirjutas artikli «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus», leidis kajastust ka kirjanduslikus võitluses.

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi esimestel aastatel oli marksistliku esteetika üheks peamiseks ülesandeks võitlus «kunst kunsti pärast» teooria vastu. Selle teooria klassisisu paljastamisele pühendati palju artikleid marksistlikus sotsiaaldemokraatli-

---

[1] Meie kursiiv. — *B. M.*

[2] Mis illustreerib Lenini üldist väidet: «Revolutsioon on alles lõpuni viimata. Kui tsarism *ei ole enam* suuteline võitma revolutsiooni, siis revolutsioon *ei ole veel* suuteline võitma tsarismi» (10. kd., lk. 27).

[3] Доклад т. Жданова о журналах «Звезда» и «Ленинград», Госполитиздат, 1946, стр. 25, 26.

kus ajakirjanduses. Lenini artiklis paljastatakse esmakordselt kodanlikku «loominguvabadust» kui *härrasanarhismi* või *kodanlik-anarhistlikku individualismi* (vt. 10. kd., lk. 27, 29), see tähendab kui püüet esitada parteitust niisuguse ideaalina, milleta olevat võimatu kunsti tõeline areng. 1905. aasta revolutsioon paljastas lõpuni, kui tühised on kõik targutused selle üle, nagu oleks võimalik kunstilist loomingut isoleerida elust, poliitikast ja võitlusest. Elu ise sundis paljusid kirjanikke, kes varem kaitsesid «puhta kunsti» printsiipe, mitte ainult kirjandust ühiskondliku võitluse võimsaks vahendiks kuulutama, vaid püüdma ka poliitilise iseseisvuse poole. 1905.—1907. aastat iseloomustab ülirikkalik hulk igasuguseid deklaratsioone kaasatundmisest sotsialismile, deklaratsioone, mida tegid kirjanikud, kes seisid eemal ühiskondlikust võitlusest. Üks kõige ägedamatest müstilise kunsti kaitsjatest, S. Solovjov, kuulutas: «Poeedid vihkavad kapitalismi mitte vähem kui sotsialistid ... Niisiis poeedi ja sotsialisti eesmärgid on teatava määrani ühised.» Sümbolistlike kogumike «Fakelõ» toimetus algas oma deklaratsiooni tervitussõnadega sotsialistlikule liikumisele, samas vaimus kirjutas isegi ... A. Belõi. Selliseid deklaratsioone inimestelt, kes ainult sõnades kuulutasid ennast «sotsialistideks», olid täis raamatud, ajakirjad ja ajalehed. Ühes oma 1905. aastast pärit mustandis tähendas Lenin sel puhul irooniliselt: «Kõik «sotsialistid» ...» (8. kd., lk. 415). Lenin tegi terava tähelepaneku, et niisugune «sotsialism» sobib hõlpsasti printsiibilagedusega: «Kõik näib olevat «parteitu»; kõik näib sulavat ühteainsasse «vabastuslikku» (tegelikult: kogu kodanlikku ühiskonda vabastavasse) liikumisse; kõik omandab väga kerge «sotsialismi» kirme, eriti seetõttu, et sotsialistlik proletariaat etendab demokraatlikus võitluses eesrindlikku osa» (10. kd., lk. 59). Ühtlasi oli tol ajal kirjanduses väga populaarne parteitu revolutsioonilisuse loosung, mis oli kodanlik loosung, kuna ta kõrvaldas tunduva hulga demokraatlikku intelligentsi osavõtust proletariaadi võitlusest sotsialismi eest. Et see nõnda oli, seda tõestab kadettide partei kirjanduspoliitika. Kadettide partei taktika kirjanduse alal annab tunnistust sellest, et kadetid olid otseselt huvitatud parteituse loosungi propagandast kirjanike hulgas, ja sellest, et antud loosungi asetamine oli dikteeritud jesuiitlikust soovist takistada igati intelligentsi parimate esindajate üleminekut proletariaadi poolele. Struve kirjutas 1907. aastal: «Meie partei oluline erinevus teatud tüüpi parteidest ... seisab ... selles, et meie partei ei ole *klassipartei* ... kõrgemal klassidesse jaotusest, nende kohal, ja sügaval, nende all, leiab ta üldinimlikke huvisid ning ideaale.»[1] Neist silmakirjalikest fraasidest, mis maskeerivad Struve kuulumist ekspluataatorite parteisse on tulvil ka tema artiklid kirjandusest ja

[1] П. Струве. Идеи и политика в современной России, М. 1907, стр. 4.

esteetikast. Artiklis «Meie «andevaene» aeg» Struve, kaitstes «parteituse» ideed kunstis, kinnitas: «Mitte luulel pole vaja, et teda surutaks ühiskondlikku raami. Ei, vastupidi, poliitilisel võitlusel on vaja, et teda mõistetaks, kui suure ja igavese, kaheldamatu, poeetilise üht külge.» [1] Struve toimetusel ilmuva kadettide nädalakirja «Poljarnaja Zvezda» deklaratsioonis öeldi: «... meie ajakiri ei või olla parteiliseks selle sõna kitsas, poliitilises tähenduses.» [2] Selles ajakirjas konstateeriti kahetsusega, et «teoreetiline mõte omandab liiga kergesti parteilise iseloomu» [3], esitati kõrgema kooli poliitilise erapooletuse nõue [4] ja ühtlasi avaldati kahtlust, kas «vaba kunstilise loomingu õrn ja noor taim» suudab üle elada «revolutsiooni koledused» [5]. Võib aga konstateerida, et ka neil aastail ei suutnud (ja muidugi ei võinudki suuta) mitte ükski kodanlik häälekandja säilitada «parteituse» näilikkustki. Mõnede ajakirjade katsed laveerida mitmesuguste poliitiliste suundade vahel lõppesid ainult piinliku olukorraga. Näiteks iseloomustas üks «Novõi Putji» kaastöölistest olukorda, millesse see ajakiri oli sattunud, järgmiselt: «... oleme kahe tooli vahel. Need, kellel on võim, tõukavad meid liberaalide poole, viimased aga pilluvad meid (ja õigusega) apelsini- ning munakoortega.» [6]

Paljastades kodanlik-anarhistliku individualismi tõelist mõtet kunstis, nägi Lenin ette, et artikkel «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» põhjustab seda, et kodanlikud literaadid hakkavad teda süüdistama kallaletungis loominguvabadusele, soovis, et töölised «otsustaksid häälteenamusega teaduse, filosoofia, esteetika küsimusi!» Sõnad sellest, et proletariaat loob kirjandust, mis on vaba kodanlik-anarhistlikust individualismist, «... näivad,» nagu Lenin irooniliselt tähendas, «paradoksina ... Kuidas! pistab võib-olla karjuma mingisugune intelligent, vabaduse tuline pooldaja. Kuidas! Teie tahate allutada kollektiivsusele säärast peent, individuaalset asja nagu kirjanduslik looming!» Need süüdistused lükkas Lenin aegsasti ümber järgmises kahes teesis. «Esiteks,» ütles ta, «jutt on partei kirjandusest ja selle allutamisest partei kontrollile.» Parteil on aga vabadus «minema kihutada selliseid liikmeid, kes kasutavad partei firmat parteivastaste vaadete propageerimiseks.»

Teine tees on pühendatud kodanliku «absoluutse vabaduse» loosungi paljastamisele juba vahetult kunstilise loomingu suhtes.

---

[1] «Poljarnaja Zvezda», 1906, nr. 14, lk. 227.

[2] «Poljarnaja Zvezda», 1905, nr. 2, lk. 128.

[3] С. Котляревский. Партия и наука. «Poljarnaja Zvezda», 1906, nr. 5, lk. 460.

[4] И. Покровский. Во имя культуры. «Poljarnaja Zvezda», 1906, nr. 5, lk. 445.

[5] Г. Мурatов. Искусство и революция. «Poljarnaja Zvezda», 1906, nr. 7, lk. 509.

[6] В. Евгеньев-Максимов и Д. Максимов. Из прошлого русской журналистики, Л. 1930, стр. 222.

«Teiseks, härrad kodanlikud individualistid,» jätkab Lenin, «peame teile ütlema, et teie jutud absoluutsest vabadusest on paljas silmakirjatsemine. Ühiskonnas, mis on rajatud raha võimule, ühiskonnas, kus töörahva hulgad on viletsuses ja käputäis rikkaid elab teiste arvel, ei saa olla reaalset ja tõelist «vabadust». Kas teie, härra kirjanik, olete vaba oma kodanlikust kirjastajast? oma kodanlikust publikust, kes nõuab teilt pornograafiat raamides ja piltidel, nõuab prostitutsiooni «täiendusena» «pühale» lavakunstile? See absoluutne vabadus on ju kodanlik või anarhistlik fraas... Pole võimalik elada ühiskonnas ja olla ühiskonnast vaba. Kodanliku kirjaniku, kunstniku, näitleja vabadus on ainult maskeeritud (või silmakirjalikult maskeeritav) sõltuvus rahakotist, äraostmisest, elatise andmisest.

Ja meie, sotsialistid, paljastame selle silmakirjatsemise, kisume maha valelikud sildid, — mitte selleks, et saada mitteklassilist kirjandust ja kunsti (see on võimalik üksnes sotsialistlikus klassideta ühiskonnas), vaid selleks, et silmakirjalikult vabale, tegelikult aga kodanlusega seotud kirjandusele vastu seada tõeliselt vaba kirjandus, mis on *avalikult* seotud proletariaadiga» (10. kd., lk. 29, 30).

Lenin nägi ette, et leidub kodanlikke individualiste, kellele küsimuse asetus kirjandusest kui üldproletaarse ürituse ühest osast hakkab paistma kriitikavabadust, kirjandusliku loomingu vabadust «suretavana», «bürokratiseerivana» jne. jne. Ja tõepoolest, Lenini artikkel kutsus varsti pärast avaldamist esile nõutuse kodanlik-liberaalses ja sümbolistlikus ajakirjanduses, see on neis kirjanduslikes ringides, millede positsioonid olid täielikult paljastatud Lenini artiklis. Ajakirjas «Vessõ» ilmus V. Brjussovi ulatuslik artikkel «Sõnavabadus».[1] Tunnustades, et «sõnavabadus» (olgugi veel mitte täielik, olgugi veel piiratud) saavutati mitte millegi muu, kui «Venemaa sotsiaaldemokraatliku partei» energia tõttu, astus Brjussov välja Lenini väite vastu kunstniku «absoluutse vabaduse» loosungi silmakirjalikkusest. Kui Brjussovi artiklis mingisugusel määral kajastusidki luuletaja illusioonid «klassidest kõrgemal seisva» kunsti võimalikkusest, siis paistsid kodanlike publitsistide artiklid silma selge poliitilise vaenulikkusega proletariaadi vastu. Nii näiteks kinnitas D. Filossofov[2] oma vastukajas Lenini artiklile, et proletariaat «tallab jalge alla igavesi väärtusi». Samas toonis esinesid D. Merežkovski, N. Berdjajev ja teised selle leeri literaadid, mis muidugi mõista tõestas veel kord Lenini seisukohtade õigsust. Vastuoksa oma kavatsusele saavutas Brjussov poleemikas Leniniga vastupidist tagajärge. «Kunstniku vabadust» kodanlikus ühiskonnas nägi Brjussov õiguses... näljale ja puudusele. Arthur Rimbaud, Paul Gauguin ja teised «uue kunsti» tegelased, väitis

---

[1] «Vessõ», 1905, nr. 11.

[2] Д. Философов. Яд власти. «Naša Žizn», 1905, nr. 349.

ta, suhtusid kodanliku publiku maitsesse ükskõikselt ning seepärast «pidid kannatama nälga ja kodutust». Kuid need näited muidugi illustreerivad ainult Lenini sõnu kunstniku sõltuvuse kohta kodanlikust publikust. J. V. Stalin märkis oma näilise vabaduse ja tõelise vabaduse definitsioonis, et «...on raske endale kujutleda, milline võib olla «isiklik vabadus» töötul, kes käib ringi näljasena ega leia oma töojõule rakendamist. Tõeline vabadus on olemas ainult seal, kus on hävitatud ekspluateerimine, kus ei ole ühe inimese rõhumist teise poolt, kus pole tööpuudust ja vaesust, kus inimene ei värise sellepärast, et ta homme võib kaotada töö, peavarju, leiva. Ainult niisuguses ühiskonnas on võimalik tõeline, aga mitte paberlik, isiku- ja igasugune muu vabadus» [1].

Kas Lenin reageeris Brjussovi ja teiste literaatide kallaletungidele, mis olid suunatud tema artiklite vastu? Meil pole andmeid selle kohta, et ta oleks vastanud neile kallaletungidele otsesel kujul. Kuid ühes oma artiklis 1907. aastal kinnitas Lenin kaudselt veel kord oma järeldust «absoluutse» loominguvabaduse idee anarhistliku sisu kohta. Artiklis «Narr kohtuniku osas» [2] Lenin, iseloomustades erinevaid seisukohti, mis olid agraarküsimuses nõndanimetatud «töörühma» revolutsioonilisel tiival ühelt poolt ja revolutsioonilisel proletariaadil teiselt poolt, tähendab: «Nende — aga ka teiste — väikekodanlike revolutsionääride aadressil me võiksime öelda, nagu ütles üks luuletaja-anarhist meie aadressil: *«Lammutama me hakkame koos, ehitama — mitte»* (11. kd., lk. 435; meie kursiiv. — *B. M.*).

Need Lenini poolt tsiteeritud sõnad esinevad V. Brjussovi luuletuses «Lähedastele» ja on avaldatud «Fakelõ» esimeses numbris, mis ilmus Peterburis 1906. aastal. [3] Lenini poolt antud iseloomustus Brjussovi ideoloogilisele positsioonile esimese Vene revolutsiooni ajal on väga tähelepanuväärne. Brjussovi kui «poeedi-anarhisti» iseloomustusel on oluline tähtsus tema arengu tundmaõppimiseks. Brjussovit käsitlevas kirjanduses on tema 1905.—1907. aasta luuletustes kajastunud kahevahelolekut proletaarse revolutsiooni suhtes seletatud sellega, nagu oleks ta pidanud revolutsiooni ideid maksimalistlikeks, vana maailma ümberehitamise teatavast joonest kaugemale minevaiks. Lenini hinnangu järgi aga Brjussov, vastupidi, järgnedes anarhistlik-individualistlikule seisukohale, luges ennast proletariaadist «pahempoolsemaks». Ja tõepoolest, just seesugust suhtumist

---

[1] Беседа товарища Сталина с председателем американского газетного объединения «Скриппс—Говард Ньюспейперс» г-ном Рой Говардом. 1 марта 1936 г., Партиздат, 1937, стр. 13.

[2] Kirjutatud 28. (15.) jaanuaril 1907. a., avaldatud jaanuaris 1907. a. «Novaja Duma» kirjastusel.

[3] Kuna tsitaat Brjussovi luuletusest on Leninil toodud ilma autori nimeta ja allikale viitamata, siis on selle poeedi mainimine Lenini kirjanduslike tsitaatide ja nimede registris jäänud märkimata.

proletaarsesse revolutsiooni on väljendatud luuletuses «Lähedastele», mille lõpu Lenin esitas ümbersõnastatud kujul:

Ma pole teiega! Ei teie sihist,
Te kisast tiivutust ma aru saa.
Jah, tulla võin, ja teie peekrit ühist
Kui usklik puudutada huultega!
Seal, kus te nagu maruäike tormav,
Seal teie viinast enda purju joon,
Teid kutsun purustama vana korda
Ja uue seemneist vaba põldu loon.
Seal, kus te nagu Saatus vääramatu,
Seal teie lipukandjaks olen ma,
Teid kutsun lahingusse peatumatult,
Et näha vabaduse püha maad.
Kuid seal, kus teie ütlete: «siit saadik!»
Kus juba võidulaulud suus on teil,
Näen lahinguid veel ägedamat laadi!
Koos — võime purustada! Ehitada — ei! [1]

Niisiis, vastuolu poeedi ja proletariaadi vahel seisab siin selles, et proletariaat pidurdab poeedi püüdeid «purustada vana korda», ja piirab ta innustust hüüdega «siit saadik!». See Brjussovi luuletus harmoneerib kogu «Fakelõ» sisuga, kus eessõnas üteldi, et tema autoreid ühendab «leppimatu hoiak inimese üle valitsevate väliste sunduslike normide vastu», kus Vjatšeslav Ivanov laulis ditürambe «kaosele» ja «püha tulekahju» «verisele tuleriidale» ning kus oli ära trükitud F. Sologubi deklaratiivne luuletus «Vangist», mis sisaldab järgmisi, koguteose poliitilise suuna kohta mitte mingit kahtlust jätvaid ridu:

Said ahelad ja rauad järsku
Nii purunevaks nagu klaas.
Pea kohal punalipu värskus
Ning rahva vaenlased on maas.
Must värv ent veelgi armsam meile,
Kes julge, olgu julgem veel!
Mao julma maha lõime eile,
Uus Madu aga juba teel.
Kui vanal võimul oli kadu
Ka võimust uuest lahti saa!
Me kired kroonivad taas Madu,
Kuid *iga* võim peab langema. [2]

Brjussovi luuletus «Lähedastele», veel suuremal määral aga teised tööd koguteosest «Fakelõ» demonstreerisid suure selgusega, missugune iseloom oli Lenini artikli «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» kodanlik-individualistlikul kriitikal. Lenin näitas, et jutud «absoluutselt-individuaalse ideelise loomingu absoluutsest vabadusest» (vt. 10. kd., lk. 29) on üheks kodanlik-anarhistliku individualismi avaldusvormiks, mis eitab igasugust ühiskondliku arengu seaduspärasust. Brjussovi luuletus «Lähedastele», mis teatavas mõttes väljendas poeedi credot neil aas-

[1] «Fakelõ» nr. 1, lk. 26 (meie kursiiv. — *B. M.*).
[2] «Fakelõ», nr. 1, lk. 13—14 (meie kursiiv. — *B. M.*).

tail, võimaldas Leninil iseloomustada Brjussovi, kui teatava ühiskondlik-kirjandusliku suuna esindaja positsioone vormeliga «poeet-anarhist».

Brjussov ja teised literaadid, kes astusid välja Lenini artikli vastu, arusaadavalt ei suutnud, jäädes oma individualistlikele positsioonidele, näha seda uut sisu, mille sai Lenini käsitluses kirjandusliku loomingu ühiskondliku sõltuvuse idee. See, et Lenin kaitses kirjanduse ja kunsti tõelist sõltumatust kapitali võimust, omas kodanlik-demokraatliku revolutsiooni tingimustes mitte üksi üldteoreetilist, vaid ka täiesti konkreetset ajaloolist tähtsust.

Kodanlik-demokraatlik kord, vabastades kirjanduse arengu teda kitsendavaist feodaal-pärisorjusliku süsteemi igandeist, ähvardas samal ajal kirjandust uue orjastamisega. Lenini sõnad kodanliku kirjaniku sõltuvuse kohta «rahakotist, äraostmisest, elatise andmisest» (10. kd., lk. 30) on seoses kodanlike suhete iseloomustusega «Kommunistliku partei manifestis», kus loeme: «Kodanlus on kiskunud pühadusesära kõigilt tegevusaladelt, mida seni peeti auväärseiks ja milledele vaadati vaga värinaga. Arsti, juristi, papi, luuletaja, teadusmehe on ta muutnud oma maksetavaiks palgatöölisteks.»[1] Vaid tendentslikult mõtlevad liberaalsed publitsistid võisid Lenini eeltoodud sõnades näha kodanlike kirjanike müüdavust ainult kui nende subjektiivset iseärasust. Jutt oli loomulikult sellest sõltuvusest kapitalist, millesse sattusid kunstiinimesed kodanliku ühiskonna *objektiivsete* seaduspärasuste tõttu. Kirjanduse vabaduse kaitsemine Lenini poolt langeb paljudes asjades otseselt ühte mõtetega, mida on avaldanud Marx artiklis «Vaidlused trükivabaduse kohta» (1842). Marx naeris selles välja aruandja trükivabaduse kohta, kes esines Reini maapäeval ja piirdus oma nõudmistes ainult üheainsa tingimusega, «et trükitööala ei moodustaks erandit üldises tööalade vabaduses»[2]. Vaieldes vastu sellele aruandjale, tähendas Marx: «... luuletaja madaldab oma seisust, kui luule muutub talle vahendiks. Ent kirjanik ei vaata oma tööle kui vahendile. See on eesmärk ise; see pole vahend ei temale ega teistele, ja nimelt sel määral, et kirjanik toob kui vaja tema olemasolule ohvriks *oma* isikliku olemasolu.»[3] Neid sõnu oleks võinud illustreerida Gauguini näitega, kes eelistas nälgida, selle asemel et teenida kodanliku publiku maitset. Kuid Marxi ja Lenini käsitluses andsid sellised faktid, milledele toetusid Brjussov jt., just tunnistust vabaduse puudumisest kunsti arenguks. On ka teada, et vene kapitalistid-metseenid, kes armastasid edvistada «uute tuulte» soosimisega kunstis, piirasid kirjanike vabadust igal juhul, kus nende initsiatiiv olenes «rahakotist». Kirjas Sologubile

[1] K. Marx ja F. Engels. «Kommunistliku partei manifest», 1951, lk. 33.
[2] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. I, стр. 164.
[3] Sealsamas, lk. 181.

31. augustist 1907. a. iseloomustas seesama Brjussov Moskva suurima kapitalisti ja pankuri, kirjastuse «Skorpion» ning ajakirja «Zolotoje Runo» asutaja N. P. Rjabušinski palet järgmiselt: «Sellel nõupidamisel (jutt on ühest toimetuse nõupidamisest. — *B. M.*) selgus lõplikult, et Rjabušinski suhtumine oma kaastöölistesse ja kirjanikesse on üldse niisugune, mis teeb võimatuks tema ajakirjast osavõtmise inimestele, kes enesest lugu peavad. Ei taha ära tuua kõike, mida ta ütles, kuid siin on kaks lauset, mida ta mitu korda rõhutatult kordas: «Kas ma tõesti ei või oma *köögitüdrukule üles ütelda* ilma selleta, et «Vessõ» ennast asjasse segaks?» Ja: «Olen täiesti veendunud, et kirjanikud on samasugused nagu prostituudid: nad anduvad sellele, kes maksab, ja kui maksta rohkem, lubavad endaga teha mis tahes.»» [1]

Need Rjabušinski väljendused illustreerivad suurepäraselt Lenini sõnu kodanluse suhtumisest kunstisse.

Vastukajades Lenini artiklile moonutas kadetlik ajakirjandus pahatahtlikult selle sisu, kinnitades, et kirjanduse parteilisuse loosung kohustab kunstnikku looma teoseid vastavalt varem «ette kirjutatud», tema veendumustele vastukäivatele seisukohtadele. Niihästi Merežkovski kui ka Filossofov ja Berdjajev ignoreerisid meelega Lenini käsitust kirjanduse seosest proletariaadi võitlusega kui sotsialismi pooldajate *vabatahtliku, vaba* liidu väljendust, kui niisuguse kirjaniku teadliku sotsialistliku ideelisuse väljendust, kes avalikult kaitseb proletaarse revolutsiooni huvisid. Nad ignoreerisid samuti Lenini artiklis sisalduvat hoiatust «administratiivse arusaamise» eest parteilisuse loosungist, šablooni, skeemi ja nivelleerimise eest kirjanduses: «... selles asjas on tingimata vaja kindlustada isikliku initsiatiivi, individuaalsete kalduvuste suuremat vabadust, mõtte ja fantaasia, vormi ja sisu vabadust» (10. kd., lk. 28). Kadettide ajakiri «Svoboda i Kultura» kinnitas, nagu tunnustaks Lenin ainult neid poeete ja belletriste, kes kuuluvad sotsiaaldemokraatlikku parteisse ja on ustavad «marksistlikule dogmale». Kuid, nagu me nägime, parteisse kuulumise nõude esitas Lenin ainult partei ajakirjanduse kaastöölistele, publitsistidele, kes esinesid partei nimel. Just sellepärast lubati partei ajakirjanduse praktikas parteitutel literaatidel tavaliselt esineda ainult belletristidena. Seda joont viidi ellu mitte ainult 1905.—1907. a. revolutsiooni perioodil. Nii võib kohata partei ajalehes «Zvezda» (1910—1911) Galinaja ja Rjurik Ivnevi luuletusi ning Gussev-Orenburgski jutustusi, «Pravdas» (1913) aga J. Tširikovi ja Leonid Andrejevi teoseid.

Nagu Lenin oma artiklis näitas, on individuaalse loomingu vabadus ja parteilisus, see on kirjanduse teadlik sotsialistlik suund, mõisted, mis teineteisele sugugi vastu ei räägi. See Lenini

---

[1] Архив Института русской литературы Академии наук СССР, бумаги Ф. Сологуба.

põhimõte, mis kodanlikele kirjanikele ja publitsistidele paistis nii paradoksaalsena, jätkab uuel viisil vene revolutsioonilis-demokraatliku kriitika ja ilukirjanduse klassikute parimaid traditsioone. «Loominguvabadus,» kirjutas Belinski, «harmoneerib kergesti kaasaja teenimisega: selleks ei ole vaja ennast sundida teatud teemadele kirjutamiseks, pole tarvis vägistada fantaasiat; selleks on vaja ainult olla kodanik, oma ühiskonna ja ajastu poeg, võtta omaks tema huvid, liita oma püüded tema püüetega; selleks on vaja sümpaatiat, armastust, tervet praktilist tõemeelt, mis ei lahuta veendumust teost, kirjutist elust.» [1] Belinski paljastas esimesena maailma esteetilise mõtte ajaloos «puhta kunsti» teooria poliitilise reaktsioonilisuse. Tema järel põhjendasid Tšernõševski ja Dobroljubov idee kunsti suurest revolutsioonilisest osast ühiskonna arengus. Sel ajal kui kodanlik lääne-euroopa esteetika ennast toitis (ja praegugi veel toidab) Kanti mõtetest, et esteetilised otsustused on vabad igast kasuhuvist, võeti vene esteetikas juba 40-ndail — 60-ndail aastail väga põhjaliku kriitika alla idealistlikud konstruktsioonid sel alal. Ainult reaktsiooni ideoloogide nürimeelsusega võib seletada nende traditsioonilisi etteheiteid revolutsioonilis-demokraatliku kirjanduse esindajate aadressil, etteheiteid, et loobumine «puhta kunsti» teooriast tähendavat loobumist vabast individuaalsest loomingust. Nekrassov, luuletaja, kelle teosed on jäänud vene kirjanduse ajalukku kui kodanikutunde õilsad näidised, tunnistas kirjas L. Tolstoile: «Missugused mu värsid ei olekski, ma kinnitan, et ma iialgi pole haaranud sulge mõttega, mida küll õige kirjutada või kuidas midagi kirjutada: kas tigedamalt või liberaalsemalt? — mõte, tung, mis tekkis vabalt, jälitas mind järelejätmatult, sundis mind lõpuks kirjutama. Ses suhtes olen ma vabale loomingule võib-olla ustavam, kui paljud teised.» [2] Sellel, kuidas Lenin paljastas kunstivabaduse kodanlikku käsitust, on teatud sarnasus sellega, kuidas Tšernõševski polemiseeris poeetidega, kes pooldasid «kunsti kunsti pärast». Need poeedid süüdistasid ka Tšernõševskit püüetes kirjanikele kaela määrida suunda, mis on neile võõras. Vastuseks säärastele süüdistustele kirjutas Tšernõševski: «Vaba looming seisab selles, et poeet ei vägistaks oma loomust: loomus sisendab ühele satiiri, teisele idülli — las igaüks kirjutab seda, mida talle sisendab tema talendi loomus.» [3] Kuid samal ajal kritiseeris ta karmilt neid kirjanikke, kes, varjates ennast «loominguvabadusega» ja deklareerides oma ükskõiksust «päevakaja» vastu, tegelikult jutlustasid oma teostes reaktsioonilisi ideid.

Lenini artikkel «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» avas uue lehekülje marksistlikus esteetikas. Lenini ideed jätkasid

[1] В. Г. Белинский. Полн. собр. соч., т. VII, стр. 312.
[2] Н. А. Некрасов. Полн. собр. соч. под ред. В. Е. Евгеньева-Максимова, т. V, М.—Л. 1930, стр. 291.
[3] Н. Г. Чернышевский. Полн. собр. соч., т. II, 1906, стр. 573.

eesrindliku vene kirjanduse traditsioone, 40-ndate — 60-ndate aastate revolutsioonilis-demokraatliku kriitika traditsioone ja olid tuleviku kunsti, sotsialistliku realismi kunsti programmiks.[1]

Oma artiklis kirjanduse parteilisuse kohta arendas Lenin edasi materialistliku teooria printsiipe, selle teooria printsiipe, mis näeb kunstis omapärast maailmast käsituse saamise meetodit. Lenini võitlus kirjandusliku loomingu sotsialistliku ideelisuse eest on seotud selle suunaga, millest pidasid kinni Marx ja Engels XIX sajandi kirjanduslik-esteetilistes diskussioonides. See seos väljendub selgesti ka Lenini otseses hinnangus, mille ta andis noorhegeliaanlaste kirjanduslikule rühmale, mis oli koondunud «Üldise kirjandusliku ajalehe» ümber (vennad Bauerid ja nende järelkäijad). «Need härrad,» kirjutas nende kohta Lenin, «jutlustasid kriitikat, mis seisab kõrgemal igasugusest tõelisusest, kõrgemal parteidest ja poliitikast, aitab igasugust praktilist tegevust ning ainult vaatleb «kriitiliselt» ümbritsevat maailma ja seal toimuvaid sündmusi» (2. kd., lk. 9). Marxi ja Engelsi võitlus puhta kunsti pooldajate vastu, nende võitlus kunsti eest, mis oleks sotsiaalselt suunatud, valmistas paljuski ette Lenini õpetust kirjandusest.

Kuid Lenini õpetus sisaldas *uusi* momente, võrreldes Marxi ja Engelsi esteetiliste vaadetega. Engelsil oli veel 1885. aastal alust väita, et sotsialistlik tendentsromaan, mis kujutab reaalseid suhteid, täidab täiel määral oma ülesannet «... kõigutades kodanliku maailma optimismi, sisendades kahtlust kehtiva korra aluste muutumatuse kohta, — kuigi autor... mõnikord ilmselt ei asukski kellegi poolele». Seda väidet motiveeris Engels muuhulgas sellega, et tema aja tingimustes «pöördub romaan peamiselt kodanlike ringide lugejate poole, s. t. mitte otseselt meie hulka kuuluvate poole»[2]. Esimese Vene revolutsiooni ajajärgul aga, mis tõmbas võitlusesse määratu suured rahvahulgad, pöördus kirjandus otseselt nende hulkade poole. Ta peab teenima, Lenini sõnade järgi, «miljoneid ja kümneid miljoneid töötajaid» (10. kd., lk. 30). Proletariaadi osavõtt kodanlik-demokraatlikust revolutsioonist otsustava jõuna, kellest olenes kogu liikumise käik ja tulemus, samuti aga perspektiiv, et revolutsioon kasvab üle sotsialistlikuks, — kõik see tõstis ideaalina kirjanike ette teadliku *parteilisuse* ülesande kunstilise loomingu rikastamise mõttes sotsialistlike ideedega ja kirjandusliku liikumise ühendamise

[1] On huvitav, et termin «parteilisus» ise oli juba olemas XIX sajandi revolutsioonilis-demokraatliku kriitika sõnavaras (kuigi, arusaadavalt, mitte selles täpses ja sügavas mõttes, milles teda tarvitas Lenin). Nii näiteks kirjutas Belinski: «Pretensioon mitte kuuluda parteisse langeb ühte pretensiooniga ainult ise näha selgelt absoluutset tõtt, millele kõik teised vaatavad läbi *partsiaalsete* kiindumuste tuhmide prillide» (Полн. собр. соч., т. XI, стр. 66). Rakendatuna kirjandusse, hakkas termin «parteilisus» kindlalt kuuluma vene kriitika sõnavarasse alles üsna XIX sajandi lõpul, kuna ta enne seda varieerus väga mitmel viisil.

[2] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XXVII, стр. 505.

mõttes «tõeliselt eesrindliku ja lõpuni revolutsioonilise klassi liikumisega» (10. kd., lk. 31). «Tendentslikkus» vanas, traditsioonilises mõttes, see tähendab — olemasoleva korra paljastamine ilma sotsialistliku ideaali kehastamiseta kunstilises loomingus, polnud sel etapil enam küllaldane. Juba Marx ja Engels näitasid, et kodanlusel pole midagi «tendentslikkuse» vastu, kui see ei ole seotud üleminekuga sotsialistliku proletariaadi seisukohtadele. Nad kirjutasid irooniliselt «Noor-Saksamaa» literaatidest, kellede teosed «olid täis niinimetatud «tendentsi», s. t. enam või vähem arglikke väljendusi valitsusevastases vaimus» [1], «tõelise sotsialismi» poeetidest nende naiivse «tendentslikkusega». Terminit «tendentslikkus» tarvitasid Marx ja Engels alati täpses ja kindlas tähenduses, kuna see oli väga populaarne. Võideldes kirjanduse kõrge ideelise sihikindluse eest ja heakskiitvalt märkides, et «kaasaegsed vene ja norra kirjanikud, kes kirjutavad suurepäraseid romaane, on kõik eranditult tendentslikud» [2], kritiseeris Engels halba «tendentslikkust». «Argumenteerivate kõnede» otsitud, ebaloomulik sissetoomine kunstiteosesse, elava kujutamise asendamine «filosoofiliste konstruktsioonidega» ja kangelaste muutmine «vaimu ruuporeiks» — kõiki sedalaadi võtteid eitasid Marx ja Engels alati. Kunstiloomingu ideaali formuleeris Engels nõnda: «Suure ideelise sügavuse, tunnetatud ajaloolise mõtte täielik ühtesulamine ... šekspiirliku elavuse ja mõjukusega» (kiri Lassalle'ile, 1859). Huvitav on Engelsi märkus selle kohta, et see ühtesulamine saavutatakse «arvatavasti alles tulevikus, ja võimalik, et mitte sakslaste poolt» [3].

Lenin andis uutele tingimustele vastava lähtekoha kirjaniku teadlikkuse ja kunstilise loomingu ideelisuse kohta. Lenin formuleeris esmakordselt kirjanduse uue ideaali, mis seisab kunstilise individuaalsuse orgaanilises ja teadlikus ühtesulamises ideoloogilise suunaga, millega kirjanik liitub vabalt, seesmise gravitatsiooni ja realistliku kunsti seaduste mõjul. Lenini poolt esitatud kirjanduse parteilisuse kategooria, tema käsitus kirjanduse ülesannetest seoses revolutsioonilise võitlusega aitavad lõplikult ületada mitmesuguseid vasturääkivaid konstruktsioone «tendentsliku» kunsti olemuse kohta, mis eksisteerisid vene kriitikas ja kirjandusteoorias.

Lenini artiklites ja vastukajades kirjanduslikele teemadele ei leia me kuskil terminit «tendentslikkus», mis oli tol ajal nii sagedasti käibel vene kriitikas ja publitsistikas: see termin on Lenini poolt kõrvaldatud parteilisuse kategooriaga. Meie oletame, et Lenin, kes alati taotles terminoloogilist täpsust, vältis terminit «tendentslikkus» sellele varem antud mitmesuguste tõlgenduste pärast. Sest juba Tšernõševski tegevuse ajal tõlgendas niinime-

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. VI, стр. 25.
[2] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XXVII, стр. 505.
[3] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XXV, стр. 258—259.

tatud «esteetiline kriitika» «tendentslikkust» ainult negatiivses mõttes, nähes selles kas abstraktsete ideede illustreerimist kujudega või «suuna» kunstlikku sissetoomist kunstilisse loomingusse. Revolutsioonilis-demokraatlikus esteetikas oli tendents kunstipärasuse seesmiseks tingimuseks, olgugi et see viis mõnikord nii Belinski kui ka Tšernõševski esteetilise koodeksi ühe alussamba — kirjaniku poolt tegelikkuse loogilise lahtimõtestamise ja kujudes kehastamise vahel valitseva harmoonia — rikkumisele. Kuid tendentslikkuse [1] kategooria, mis mängis suurt osa võitluses «puhta kunsti» teoreetikutega, oli diskrediteeritud mõnede 60-ndate aastate teisejärguliste, talendita literaatide poolt, hiljem aga labastatud 70-ndate aastate liberaalse, nn. «paljastava» suuna kirjanike ja 80-ndate — 90-ndate -aastate narodnikluse poolt. Tšernõševski oli juba 1856. aastal sunnitud tegema reservatsioone, et ta «pole just suur tendentsi kummardaja» [2], eessõnas teosele «Jutustused jutustuses» (1863) aga rõhutab, et ta «tahtis kirjutada puht-objektiivset teost» ja seab eeskujuks Shakespeare'i, kes kujutab inimesi ja elu, «näitamata, mida ta ise mõtleb küsimusest, mida lahendavad tema tegelased» [3]. Tendentslikkuse printsiibi loomingulisel teostamisel esinevat skematismi kritiseeris reas artiklites ja retsensioonides Saltõkov-Štšedrin. [4] 70-ndate aastate narodnikluse kirjanduses ja publitsistikas jätkus selle termini edasine vulgariseerimine. Näiteks P. N. Tkatšev, kaitstes tendentslikkust, jõudis väiteni, et konkreetne kujukus ja psühholoogiline tõetruudus ei olegi kunstiteoste väärtuse mõõdupuuks. «Tendentslikkus,» kirjutas ta 1873. aastal, «ei kõrvalda, endastki mõista, kunstipärasust, kuid teiselt poolt ta ka ei eelda seda.» [5] 80-ndail aastail astusid progressiivsed kirjanikud teravalt välja reaktsioonilise kirjanduse jämeda tendentslikkuse vastu. Gleb Uspenski paljastas «tendentslikku rõvedust» Meštšerski, Markevitši, Morskoi jt. teostes. [6] Hilisema narodnikluse kirjandus madaldas tendentslikkuse mõiste dogmaatilise moraali nõudmiseni. Korolenko, kes kirglikult kaitses ideelisust ja kodanikuvaimu, võitles 80-ndail — 90-ndail aastail kahel rindel: nii «puhta kunsti puhtate preestrite» kui ka ««tendentslike» jutlustajate... täispuhutud doktrinäärsuse või lapsiku moraali» vastu [7]. Samadel aastatel kaitses Tšehhov oma

---

[1] Kunsti teatava kindla suuna ja ideelisuse mõttes.

[2] Н. Г. Чернышевский. Литературное наследие, т. II, Письма, М. 1928, стр. 340.

[3] «Literatura i Marksizm», 1928, nr. 3, lk. 10.

[4] Vt. peatükki «Самокритика революционно-демократической литературы» raamatus: А. Лаврецкий. Щедрин — литературный критик, М. 1935.

[5] П. Н. Ткачев. Избр. соч., т. II, М. 1932, стр. 386.

[6] Г. Успенский. Письма с дороги. «Russkije Vedomosti», 1886, nr. 134.

[7] Архив В. А. Гольцева, т. I, М. 1914, стр. 196.

kunstimeetodit tüütava A. Suvorini vastu, kes nõudis «tendentslikkust primitiivsete sententside näol «heast» ja «kurjast»»[1].

Terminid «tendents» ja «tendentslikkus» paistsid niivõrd segastena ja sisult vasturääkivatena, et kriitikud, kes kaitsesid «ideelisust» kirjanduses, kasutasid neid reservatsioonidega. Nii näiteks on iseloomulik reservatsioon K. Arsenjevi artiklis: «Aluseks tendentsile — kui ta ainult seda nime väärib — on alati idee.»[2]

Kõik see annab tunnistust sellest, et «tendentslikkuse» mõistesse oli XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses sisse toodud niipalju segadust ja selle tarvitamisel tuli teha nii palju reservatsioone, et Lenin võib-olla just sellepärast eelistas seda terminit kirjanduse ülesannete määratlemisel üldse mitte tarvitada. Termini «tendentslikkus» tarvitamise jälgimine Lenini publitsistikas viis meid järeldusele, et ta tarvitas seda üldse äärmiselt harva (1890.—1903. aasta teostes registreerisime selle tarvitamist 11 korral) ja enamasti siis, kui ta polemiseeris süüdistustega «tendentslikkuses», mis olid üles tõstetud vastaste poolt kas tema[3] või Marxi vastu (vrd. näiteks 4. kd., lk. 165). Mõnikord analüüsib Lenin sisu, mida mahutavad sellesse terminisse reaktsionäärid (vt. 4. kd., lk. 366). Ühes oma artiklis Lenin otse *hoiatab* sõna «tendentslikkus» tarvitamise eest, kuna see on kodanliku publitsistika poolt ära moonutatud (vt. 4. kd., lk. 65). Alles nõukogude aastail on ta jälle omandanud selle tähenduse, mille andsid talle revolutsioonilis-demokraatliku mõtte klassikud.

Kas arvas aga Lenin, et kõik ideoloogilised (ja, võiksime siis järeldada, ka kirjanduslikud) nähtused, mis kandsid parteitut iseloomu, olid tol ajal toimuva revolutsiooni huvidele vaenulikud? Muidugi mõista mitte. Lenini suhtumine parteituisse revolutsionääridesse, kes veel polnud tõusnud parteilisuse tasemele, ja kodanlikesse liberaalidesse, kes kaitsesid parteituse loosungit taktika, klassi-omakasu kaalutlustel, oli järsult erinev. Esimesi pidas ta vajalikuks kasvatada, teisi — halastamatult paljastada.

1905.—1907. aasta revolutsioonis, mis oma olemuselt oli kodanlik-demokraatlik, oli parteitu revolutsioonilisus vajalikuks ja paratamatuks nähtuseks. «Parteilisus on kõrgeltarenenud klassivastuolude resultaat ja poliitiline väljendus. Nende vastuolude arenematus ongi kodanliku revolutsiooni iseloomustavaks tunnuseks. Parteitu revolutsiooniline demokraatia kasvab ja laie-

[1] А. П. Чехов. Письма, т. III, 1915, стр. 44.

[2] К. Арсеньев. Критические этюды по русской литературе, т. II, СПБ. 1888, стр. 98.

[3] Nii näiteks artiklis «Oma kaastöölise poolt paljastatud härra Struve» (1903) kirjutas Lenin: «Tendentslikkuseks nimetavad liberaalid ja paljud radikaalid veendumuste vankumatut kindlust, ekslike vaadete teravat kriitikat aga nimetavad nad «õeluseks». Sinna juba ei saa midagi parata. Mea culpa, mea maxima culpa! (Minu süü, minu suurim süü! — *B. M.*) härrade Struvede suhtes olin «õelalt tendentslik» ja jään selleks» (6. kd., lk. 320).

neb paratamatult sellise revolutsiooni ajastul» (11. kd., lk. 62). Kinnitades, et parteitus on kodanlik idee, parteilisus aga sotsialistlik idee, märkis Lenin, et «... tuleb osata seda üldist tõde rakendada üksikute eriküsimuste ja üksikjuhtude suhtes» (10. kd., lk. 60).

Venemaal toimuva kodanlik-demokraatliku revolutsiooni iseloom, nagu märkis Lenin, viis paratamatult sellele, «et kasvavad ja muutuvad arvurikkamaks kõige mitmekesisemad võitlevad elemendid, kes väljendavad rahva kõige mitmekesisemate kihtide huve, on valmis otsustavaks võitluseks, kirglikult ustavad vabadusele ja valmis sellele tooma kõiki ohvreid, kuid ei orienteeru ega ole võimelised orienteeruma toimuva revolutsiooni ajaloolises tähenduses ja selle klassisisus» (8. kd., lk. 464). Lenin ei vähendanud nende ausate parteitute revolutsionääride kangelaslikkust, kes *tegelikult* võitlesid neil aastail isevalitsuse ja pärisorjuse vastu, ega nende hiiglasuurt osa vabaduse kättevõitmisel.

Lahti mõtestades artiklis «Sotsialistlik partei ja parteitu revolutsioonilisus» kõigi niisuguste nähtuste keerulisust 1905. aasta tingimustes, kirjutas Lenin: «Kodanliku revolutsiooni klassiiseloom avaldub seepärast paratamatult selles, et kodanliku ühiskonna kõigi klasside võitlus isevalitsuse ja pärisorjuse vastu näib esimesel pilgul olevat «üldrahvaliku», mitteklassilise iseloomuga... Kogu liikumine tervikuna omandab seejuures paratamatult välise parteituse pitseri, näilise parteituse — kuid muidugi ainult näilise» (10. kd., lk. 57, 58). Kuid võideldes vabaduse eest ilma tiheda seoseta proletariaadi võitlusega sotsialismi eest, etendasid need elemendid seega osa, «mille objektiivne tähendus seisab kodanluse huvide kaitsmises», sest, «kes töötab vabaduse kasuks üldse, kuid ei tee spetsiaalselt midagi selleks, et kasutada seda vabadust proletaarselt, et kasutada seda vabadust sotsialismi eest peetava proletaarse võitluse huvides, see on lõppkokkuvõttes tegelikult kodanluse huvide eest võitleja ja mitte rohkem» (8. kd., lk. 465). Seepärast siis mitte ainult parteitu, «klassidest väljaspool seisva» revolutsioonilisuse loosungid, vaid ka «klassidest väljaspool seisva» kirjanduse loosungid olid oma objektiivse sisu poolest kodanlikud loosungid: nad piirasid revolutsioonilist võitlust ainult ülddemokraatlike ülesannetega. Bolševike taktika parteitute revolutsiooniliste elementide suhtes formuleeris täpselt Lenin: «... mitte vähimatki sotsiaaldemokraatlike vaadete mahavaikimist ega vähimatki põlgust revolutsiooniliste rühmade suhtes, kes ei jaga neid vaateid» (8. kd., lk. 472).

Laiade masside ühtsus luuakse vaid visa tööga, sotsialismi süstemaatilise propageerimisega ja kannatliku kasvatustööga. Hiljem, 1916. aastal, kõneldes ülddemokraatliku võitluse ja proletaarse võitluse ülesannete vastastikusest suhtest, rõhutas Lenin:

«On tarvis osata ühendada võitlust demokraatia eest ja võitlust sotsialistliku revolutsiooni eest, allutades esimese

teisele. Selles on kogu raskus; selles on kogu tuum» (35. kd., lk. 213, v. k.).

Kõik need Lenini märkused on väga tähtsad ka selle kirjandusliku võitluse uurimiseks, mis toimus esimese Vene revolutsiooni perioodil.

Lenin oli lepitamatu literaatide vastu, kes varjates ennast silmakirjalike fraasidega absoluutsest loominguvabadusest, tahtsid mürgitada tööliste teadvust kodanlike ideedega. Neis tingimustes artikkel «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» rõhutas parteilisuse loosungi seost proletariaadi võitlusega kapitalismi kukutamiseks, sotsialistliku revolutsiooni eest. Ja kui liberaalne publitsist Jollos «Russkije Vedomostis» kuulutas, et: «võib tuua kasu rahvale ka väljaspool teatavaid parteilisi raame», vastas Lenin talle: «See on muidugi õigus. Aga mida ütelda kirjamehest, kes Venemaal toimuva meeleheitliku parteilise võitluse ajajärgul asub parteitust kiitma? Kas hr. Jollos tõesti ei taipa, et ta saadab sellega korda suurima poliitilise taktituse, mängides trumbid kätte novojevremjalusele?» (9. kd., lk. 287). On huvitav, et samas artiklis soovitab Jollos proletariaadil loobuda sotsialismist ja kuulutab, et peamine kaasaegses revolutsioonis on «kultuuri-ülesannete teostamine». Niisugune on «parteituse» loosungi mõte kadetliku ajakirjaniku artiklis.

Näilise kodanliku «parteituse» tõelise sisu paljastamisega, parteilisuse põhimõtte kaitseks astus koos Leniniga välja ka J. V. Stalin.

J. V. Stalin, arendades reas oma töödes parteilisuse põhimõtet seoses poliitilise võitlusega ja mitmesuguste ideoloogiavormidega, näitas ühtlasi ka «parteituse» idee seost kadettide poliitilise taktikaga. Eriti tähtis on kirjanduspoliitika seisukohalt Stalini kriitika kodanlike «parteitute progressistide» kohta, kes harrastasid ideoloogiat, mis on kajastatud Artsõbaševi romaanis «Sanin» ja dekadentlikus kirjanduses.

«Parteitu progressism on moodi läinud,» kirjutas Stalin. «Niisugune on juba vene intelligendi loomus — tal on vaja moodi. Harrastati saninlust, tegeldi dekadentsusega — nüüd on kord parteituse käes.» Ja edasi iseloomustab J. V. Stalin parteitust järgmiselt:

«Igal klassil on oma partei, eri programmiga, eri ilmega. Parteid juhivad klasside võitlust: ilma parteideta ei oleks mitte võitlus, vaid kaos, selguse puudus, huvide segiajamine. Kuid parteitus ei armasta selgust ja täpsust, ta eelistab udusust ja programmitust.» [1]

«Parteituse» mõiste edasine selgitamine J. V. Stalini poolt aitab selgeks teha parteituse olemust ka tolleaja kirjanduses.

«Klassivastuolude kinnimätsimine, klasside võitluse surnuksvaikimine, ilme puudumine, võitlus programmilisuse vastu, tung

[1] J. Stalin. Teosed, 2. kd., lk. 224.

kaose ja huvide segiajamise poole...» — kõik need poliitilise parteituse jooned, mis on J. V. Stalini poolt ära märgitud[1], iseloomustavad, nagu teada, nende literaatide kirjutisi, kes esinesid anarhistliku «loominguvabaduse» kaitsjatena. «Parteitult-progressiivseks» ajakirjaks nimetab Stalin selles artiklis ajakirja «Zaprossõ Žizni», sedasama ajakirja, mille kohta Lenin kirjutas Gorkile: «Kummaline ajakiri, muuseas, — likvidaatorlik-trudoviklik-vehhistlik» (35. kd., lk. 30, v. k.).

Niisiis nõudis võitlus kirjanduse orgaanilise ja lahutamatu seose eest proletaarse revolutsiooniga «parteituse» valelik-silmakirjalike kodanlike loosungite otsustavat paljastamist. Kogu bolševismi arengukäiku iseloomustab see, et ta võidab enda poole kõiki ausaid, kodumaale ja rahvale tõeliselt andunud intelligentsi esindajaid. «Selle poolehoiu ja toetuse näol,» kirjutas Lenin, «mis revolutsioonilisele proletariaadile osaks saab nii töölisklassis kui ka teistes klassides (kes jagavad muidugi ainult väikest osa töölisdemokraatia nõudmistest), loob ta enda ümber justkui teatava atmosfääri, millele valitsus ligi ei pääse» (8. kd., lk. 189). Sündmuste käigu survel kujunes revolutsiooniga liituvaist literaatidest algul demokraatlikke kaasaaitajaid proletariaadi võitlusele, hiljem aga ka teadlikke leninlike ideede propageerijaid oma kirjanduslikus tegevuses. Esimese Vene revolutsiooni lühike kestvus ja selle lüüasaamine takistasid nende bolševistlike põhimõtete teostamist avaramas mastaabis. Need põhimõtted leidsid kõige täielikumat teostamist pärast 1917. aasta oktoobrit.

A. A. Ždanovi järgi on Lenini artiklis «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» «...antud kõik alused, millel põhineb meie nõukogude kirjanduse areng»[2]. Stalini poolt antud sotsialistliku realismi loosungis, tema definitsioonis nõukogude kirjanike kui «inimhingede inseneride» kohta on parteilisuse idee leidnud oma kõrgeima arengu. Sotsialistlik realism eeldab meie ajajärgu suurte ideede teadlikku, otsekohest, avameelset kehastamist.

«Nõukogude kirjanduse, maailma kõige eesrindlikuma kirjanduse jõud seisab selles, et see on kirjandus, millel ei ole ega võigi olla teisi huve kui rahva huvid, riigi huvid.»[3]

Kuna nõukogude kirjandusel pole teisi huvisid, peale oma sotsialistliku kodumaa huvide, peale kommunismi eest võitlemise huvide, siis on meie kirjanikud vastutavad rahva ees, riigi ees, partei ees. See vastutus on samuti tulemuseks uutest suhetest parteilaste ja parteitute bolševike vahel meie maal pärast sotsialismi võitu. Iseloomustades erinevust selle küsimuse vana ja uue lahenduse vahel, ütles J. V. Stalin oma kõnes valijatele 9. veebruaril 1946: «Varematel aegadel suhtusid kommunistid

[1] J. Stalin. Teosed, 2. kd., lk. 225.

[2] Доклад т. Жданова о журналах «Звезда» и «Ленинград». Госполитиздат, 1946, стр. 25.

[3] ÜK(b)P Keskkomitee otsusest ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» kohta 14. augustist 1946. a.

parteitutesse ja parteitusesse mõninga umbusuga. See on seletatav sellega, et parteituse lipu taha varjasid end sageli mitmesugused kodanlikud rühmad, kellel ei olnud kasulik esineda valijate ees ilma maskita. Nii oli minevikus. Kuid nüüd on meil teised ajad. Parteituid eraldab nüüd kodanlusest barjäär, mida nimetatakse nõukogude ühiskondlikuks korraks. Seesama barjäär ühendab parteitud kommunistidega üheks ühiseks nõukogude inimeste kollektiiviks. Elades ühises kollektiivis võitlesid nad koos meie maa võimsuse tugevdamise eest, üheskoos sõdisid ja valasid verd rinnetel meie Kodumaa vabaduse ja suuruse nimel, üheskoos sepistasid ja saavutasid võidu meie maa vaenlaste üle. Vahe nende vahel seisab ainult selles, et ühed kuuluvad parteisse, teised aga mitte. Kuid see on formaalne vahe. Tähtis on see, et nii ühed kui ka teised teevad üht ühist tööd». [1]

Siit selgub see uus, mida on võitnud sotsialismi ajajärk lisanud kirjanduse parteilisuse printsiibi arenemisse. Mitte ainult kirjanike-kommunistide, vaid ka parteitute kirjanike jaoks on nõukogude kirjandus ühiseks asjaks, mida juhib partei ja mille peamiseks ülesandeks on kasvatada meie rahvast, teda vaimselt karastada ja kehastada kunstilistes kujudes kommunismi eest peetava võitluse suuri ideesid.

Ülalpool («Sissejuhatuses») on juba räägitud vastulöögist, mille andis parteiline ajakirjandus neile kriitikuile-uusraplastele, kes moonutasid Lenini artikli «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» mõtet ja mehaaniliselt üle kandsid Lenini kriitikat kodanliku parteituse kohta meie, nõukoguliku kirjanduse ellu. Kirjanduse marksistlik-leninliku käsituse niisuguse vulgariseerimise ja ebateadusliku skolastika vastu on partei korduvalt välja astunud. J. V. Stalin ütles «Vastuses Bill-Belotserkovskile» (1929), et sisseparteilisi mõisteid pole lubatav rakendada «niisugusel mitteparteilisel ja võrratult laiemal alal, nagu seda on ilukirjandus, teater jne.» [2]. Partei on koondanud nii parteilised kui ka parteitud kirjanikud ülesande ümber võidelda sotsialistliku tegelikkuse tõetruu, kõrgelt kunstipärase kujutamise eest, kirjanduse eest, mis on eluliselt seotud rahvaga. Nõukogude kirjanduse kui maailma kõige eesrindlikuma, kõige revolutsioonilisema kirjanduse jõud peitub ta kommunistlikus ideelisuses.

IV

Selle üle, kuidas tormisel 1905. aastal viidi ellu partei kirjanduspoliitikat, võib kõige paremini otsustada esimese legaalse bolševistliku ajalehe «Novaja Žizn» järgi.

---

[1] J. Stalin. Moskva linna Stalini valimisringkonna valijate valimiseelsetel koosolekutel peetud kõned. Eesti Riiklik Kirjastus, 1950, lk. 21—22.
[2] J. Stalin. Teosed, 11. kd., lk. 321.

See ajaleht etendas suurt osa esimese Vene revolutsiooni ajajärgu kirjanduslikus võitluses. «Novaja Žizn» pühendas palju tähelepanu kultuuri, kirjanduse ja kunsti küsimustele. «Novaja Žizni» kaudu juhtis Lenin M. Gorki abiga partei kirjanduspoliitikat, selles ajalehes avaldas Lenin oma artikli «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus». Kirjanduslikud materjalid, mis ilmusid «Novaja Žiznis», olid diskussioonide põhjuseks terves reas ajalehtedes ja ajakirjades. Seejuures aga pole «Novaja Žizni» osa nende aastate kirjanduslikus elus saanud erilise uurimise osaliseks.

«Novaja Žizn» ilmus Peterburis 27. oktoobrist kuni 3. detsembrini 1905. a. Ta oli bolševistliku partei esimeseks legaalseks ajaleheks ja temale kuulub tähtis osa leninlike ideede propageerimisel. «Novaja Žizn» tekkis juba siis, kui Lenin oli veel emigratsioonis. Kuid juba enne Venemaale jõudmist juhtis ta selle lehe tegevust. Jõudnud 1905. a. novembri alguses Venemaale, asus Lenin kohe ajalehte toimetama. 7. või 8. novembril toimus Lenini osavõtul toimetuse laiendatud koosolek, millel otsustati toimetuse koosseisu küsimus ja töötati välja ajalehe tööplaan. Lenini toimetatud on numbrid 9—28, 10. novembrist kuni 3. detsembrini. «Novaja Žiznis» on avaldatud 12 Lenini artiklit, mis olid partei igapäevase töö juhendeiks. Nendes artiklites on valgustatud revolutsiooni kõige tähtsamaid probleeme, proletariaadi taktika küsimusi kõigi klasside ja parteide suhtes.

Teatavasti oli ajalehe «Novaja Žizn» vormiliseks toimetajaks luuletaja N. M. Minski, väljaandjaks oli kaasa tõmmatud näitlejanna M. F. Andrejeva. Teadaandes «Novaja Žizni» ilmumise kohta olid alatiste kaastööliste hulgas mainitud ühelt poolt Lenin, Vorovski (J. Adamovitš), Olminski, Lunatšarski, M. Gorki jne., teiselt poolt — L. Andrejev, K. Balmont, I. Bunin, Z. Vengerova, V. Veressajev, L. Vilkina, N. Garin, N. Minski, O. Dõmov, Teffi, J. Tširikov, S. Juškevitš. Nende kirjanike kaastöö «Novaja Žiznis» kiskus neid lahti kodanlik-kirjanduslikust ringkonnast ja oli nende revolutsiooniliste sümpaatiate tõelikkuse prooviks. On arusaadav, et nende töö paratamatuks eelduseks «Novaja Žiznis» oli nende põhiliste nõudmiste toetamine, mida partei tollal agitatsioonile ja propagandale esitas. Need nõudmised olid aga ühes 1905. aastal kirjutatud artiklis formuleeritud Lenini poolt järgmiselt: «Kuivõrd me võime kodanluse demokratismi mõjutada, on see mõjutus reaalne ainult siis, kui kodanliku demokraadi iga esinemine tööliste ees, teadlike talupoegade ees kujuneb selle kodanluse kõigi reetmiste, kõigi vigade piitsutamiseks, piitsutamiseks täitmata lubaduste eest, elu ja tegude poolt ümberlükatavate ilusate sõnade eest» (9. kd., lk. 228). Nagu näeme allpool, vastas suurem osa «Novaja Žiznis» parteitute kirjanike poolt avaldatud luuletusi, jutustusi ja olukirjeldusi täiesti sellele ülesandele. Neil juhtudel aga, kui kirjanikud ilmutasid oma posit-

sioonides kahepaiksust, eemaldati nad ajalehe juurest. Nii näiteks varisesid Minski katsed kasutada oma ametlikku seisundit ja avaldada mõju ajalehe kirjanduslik-filosoofilise osakonna suunale lõplikult kokku Lenini Peterburi jõudmisega: toimetuse ja kaastööliste koosseis vaadati uuesti läbi ja ajaleht läks täielikult bolševike kätte.

Rea silmapaistvate vene kirjanike kaastöö bolševistlikus ajalehes kutsus esile paljude kadetlike ajalehtede tigedaid kallaletunge. Kirjanikke, kes avaldasid oma töid «Novaja Žiznis», süüdistati selles, et nad kummardavad «uue ebajumala» — tööliskassi ees, reedavad «suure vene intelligentsi ideaale, kes on niipalju ohvreid toonud» jne. Samal ajal heitsid kadetlikud publitsistid «Novaja Žiznile» ette «sotsiaaldemokraatlikku järjekindlusetust». «Kodanlik ajakirjandus ei pööra meilt ära oma vihast tähelepanu,» kirjutas «Novaja Žizn» oma viiendas numbris. «See on meelitav. Eriti tähendusrikkad on kodanlik-liberaalsete ajalehtede — «Sõn Otetšestva» ja «Naša Žizn» — katsed võidelda meiega meie «sotsiaaldemokraatlikkuse» diskrediteerimise teel. See on parim tõend, et meie ajaleht kui tõeline sotsiaaldemokraatia häälekandja sisendab meie vaenlastele tõsiseid kartusi.» Ühes teises lühiartiklis, mis ilmus «Novaja Žiznis» samal ajal, tähendati: «Millegipärast erutusid just liberaalid kohutavalt ja muutusid kurvaks, nähes meie hulgas, «Novaja Žizni» kaastööliste ridades, tuntud kirjanduslikke nimesid. Nähtavasti on neil niisugune põhimõte: kui sa juba oled literaat, siis oled tingimata «peremehe» teenistuses, ja seejuures mitte hirmu pärast, vaid kohusetundest. Ei mahu pähe mõte, et ainult trükivabaduse puudumine sundis esinema seal, kus oli vähemalt midagi võimalik ütelda, kuid kus «kõige pühama» — vähemalt poliitika alal — pidi peitma taskusse. Nüüd on keeld maha võetud ja kunstlikest kombinatsioonidest vabanevad jõud paiknevad uuel viisil, loomulike sisemiste kalduvuste järgi.» Sama teemat puudutas ka M. Gorki oma följetonis «Sel puhul». «Alati mitte-otsekohestel väikekodanlastel puudub usk inimeste otsekohesusesse...» kirjutas Gorki kadetlike kriitikute kohta. «Väikekodanlase hing on nagu väike võidunud rahakott, täis kulunud münte, — luule kulda mahutab ta endasse alles pärast seda, kui see on käinud läbi lemmikkriitika proovikoja, kes hoolikalt kaitseb väikekodanlase hinge kõige eest, mis võiks rikkuda tema surnud tasakaalu...»[1]

Rünnak «Novaja Žiznile» algas ka menševistlikult tiivalt. Teadaandele «Novaja Žizni» ilmuma hakkamise kohta reageeris Plehhanov lühikese eriartikliga: «Teadaanne «Novaja Žizni» ilmumise kohta äratab väga õpetlikke mõtisklusi. See kirendab inimeste nimedest, kes on senini jäänud marksismile võõraiks... Hr. N. Minski ja pr. Vengerova osutuvad nüüd meie «seltsimees-

[1] М. Горький. По поводу. «Novaja Žizn», 1905, nr. 14.

teks». Tahtmatult küsid endalt: aga kus on siis «seltsimees» Volõnski?» [1]

Nende demagoogiliste «etteheidete» mõtte paljastas ajaleht «Proletari».

Muidugi, Plehhanov sai väga hästi aru, et parteist eemal seisvate inimeste juurdetõmbamist parteilisse ajalehte kasutati sageli taktikalise võttena legaalses ajakirjanduses, eesmärgiga maskeerida väljaande tõelist poliitilist suunda tsaari-administratsiooni «valvsa silma eest». Ja V. V. Vorovski, kes paljastas Plehhanovi süüdistuste tõelise olemuse, kirjutas «Proletaris» õigesti:

«Mis puutub katsesse diskrediteerida Leninit tema töötamise pärast ühes ajalehes «empiriomonistide ja täiesti küpsete dekadentidega», siis säärase etteheite siiruse ja moraalse väärtuse valgustamiseks piisab, kui kõrvutame sellega järgmist fakti. «Russkije Vedomostis» nr. 290 on avaldatud teadaanne ajakirja «Pravda» ilmumise kohta. Selle ajakirja kaastööliste nimekirjas ilutseb Plehhanovi nimi ... kõrvuti terve rea «empiriomonistide», samuti ka dekadentide nagu hr. Balmont ja paljude teiste isikute nimedega, kellel pole midagi ühist sotsiaaldemokraatiaga. Vähe sellest, nüüdsama ilmunud «Pravda» septembri-oktoobrinumbris on G. Plehhanovi artikkel kõrvuti «empiriomonistide» artiklitega ja niisuguse «täiesti küpse dekadendi», nagu seda on G. D'Annunzio, tragöödiaga. Mida siis see tähendab? Kuidas tuleb seda ... kahepaiksust mõista? Kas tähendab see seda, et «seadus», mis on kohustuslik lihtsurelikele nagu Lenin, «ei ole kirjutatud» üliinimeste jaoks? Või on see selle näiteks, kui *printsipiaalne* on Plehhanovi enda *marksistlik leppimatus?*» [2]

Asudes «Novaja Žizni» väljaandmisele, otsustasid bolševikud pöörduda Minski poole järgmistel põhjustel: legaalse ajalehe loomisel, mis aitaks bolševike partei ümber koondada laiu töötavaid hulki, oli Keskkomitee töötajate mureks kõigepealt see, et leida inimesi, kel oli ajalehe väljaandmise luba. Sel ajal oli säärast luba üldse väga raske saada, seda enam «poliitiliselt ebausaldatavail». Minskil aga oli niisugune luba olemas. [3]

Küsimus, miks bolševikud olid sunnitud oma ajalehele ilmumisloa saamiseks pöörduma Minski poole, on niisiis selge. Kuid

---

[1] «Dnevnik Sotsial-demokrata», 1905, nr. 3.

[2] «Proletari», 25. (12.) november 1905, nr. 26.

[3] Nagu selgub Trükiasjade Peavalitsuse arhiivimaterjalidest, taotles Minski juba 1905. aasta aprillis luba suure, iga päev ilmuva ajalehe väljaandmiseks. Oma palvekirjas ta kirjutas, et ajalehes hakatakse avaldama artikleid välis- ja sisepoliitika alalt, ühiskondlike, teaduslike ja kirjanduslike küsimuste kohta, följetone, ilukirjanduslikke teoseid, «pealinna ja provintsi korrespondentide» kirju jne. 20. augustil (s. o. peaaegu kaks kuud enne «Novaja Žizni» esimese numbri ilmumist) teatas Trükiasjade Peavalitsus tsensuurikomiteele, et Minskil on lubatud välja anda iga päev ilmuvat ajalehte ilma eeltsensuurita («Дело 1 отделения канцелярии Главного управления по делам печати об издании газеты «Новая жизнь», 1905, № 45». Ajaloo Keskarhiiv Leningradis).

toimetuse bolševistliku tuuma vahekorrad kaastööliste nimestikku kuuluvate kirjanikega, Lenini kirjanduslike põhimõtete vahekorrad kirjanduse osakonna suunaga, parteitute kirjanike «kaastöö» ise «Novaja Žiznis», Minski kui nimelise «toimetaja» käitumine, ja lõpuks küsimus sellest, miks kirjanikud, kes varem seisid revolutsioonist eemal, ilmutasid poolehoidu ajalehele, mis seadis endale eesmärgiks «olla tööliisklassi poliitiliste ja majanduslike huvide väljendajaks», — kõike seda pole seni eriliselt uuritud. Meie poolt uuritud materjalid ja dokumendid aitavad neid küsimusi selgitada ja täpsustada. Esmajärguline tähtsus on nende hulgas neil dokumentidel, mis määravad kindlaks N. Minski ja «Novaja Žizni» parteilise juhtkonna vaheliste lepinguliste suhete põhimõtted, samuti ka M. Gorki osa ajalehes.

Nagu võib järeldada Minski ja «Novaja Žizni» toimetuskomitee liikmete vahelise lepingu projektidest [1], oli Minski algusest peale nõus, et ajalehe kõiki osakondi toimetataks marksismi vaimus.

Minski kirjutas: «ajalehe toimetamine rajatakse järgmistele normidele, mis on välja töötatud minu ja Teie poolt tähendatud ning kutsutud inimeste ringi poolt: 1. Poliitika ja majanduse osakonda, mõistes seda kõige avaramas mõttes, toimetatakse *marksistliku programmi vaimus,* tsensuuritingimuste piirides [2]. 2. Informatsiooni ja kultuuri osakond luuakse võimalikult laialdane ja täielik. 3. Minule antakse kirjanduslik-filosoofilise osakonna toimetamine, kusjuures *A. M. Gorkile* antakse kaastoimetamise töö kirjanduse ja kunsti osakonnas. 4. Nii poliitilis-majandusliku kui ka kirjanduslik-filosoofilise osakonna juhatamisel eeldatakse juhtivate isikute filosoofiliste vaadete vabadust, kusjuures endastmõistetavalt need vaated *ei tohi olla vastuolus ajalehe programmiga».*

Lepingu teises variandis on olemas punkt, mis on väga tähtis selle iseloomustamiseks, kuidas Minski mõistis enda kui ametliku toimetaja osa:

«Asjade ajamisel olen mina vastutava toimetaja funktsioonides, seaduse ja tsensuuritingimuste piirides kohustatud arvestama väljaande juhtivate põhimõtetega, mis on fikseeritud meie poolt allakirjutatud eridokumendis. Kui mina kirjandusasjades kompetentsete inimeste hinnangut mööda peaksin lubama nende põhimõtete tõsist rikkumist, mis teeks Teile ja Teie poolt kaasa tõmmatud inimeste ringile edasise ühise töö võimatuks, omandate Teie õiguse võtta kogu väljaanne enda kätte...» Teiste sõnadega, Minski loobus ajalehes sümbolistlik-müstitsistlike ideede propagandast, mida kinnitab ka tema nõusolek lubada kirjanduse ja kunsti osakonna kaastoimetamist M. Gorki poolt, samuti ka järgmine dokument, mis on toimetuskomitee liikmete

[1] NSV Liidu Teaduste Akadeemia Vene Kirjanduse Instituudi arhiiv, fond 39, nr. 76.

[2] Kursiiv siin ja edasi meilt. — *B. M.*

poolt alla kirjutatud viis päeva enne ajalehe esimese numbri ilmumist:

««Novaja Žizni» toimetuskomitee koosolekul 22. oktoobril 1905. a. tegi N. Minski ettepaneku asendada tema ja väljaandja M. A. Andrejeva vahel olemasolevad lepingulised suhted vahetult seltsimehelike suhetega seltsimeestega, kes moodustavad ajalehe toimetuse tuuma, *juhindudes partei eesmärkidest ja huvidest* [1]. Nimetatud ettepanek saavutas toimetuskomitee poolehoiu ja võeti vastu. Omakorda kohustusid organisatsioonilise komitee liikmed, juhul kui ajakirjandus vabaneb lõplikult tsensuurikitsendustest ja avaldatakse seadus ilmumise korra kohta, jätkata «Novaja Žizni» väljaandmist sama pealkirjaga ja M. Andrejeva või mõne teise seltsimehe kui väljaandja ning N. M. Minski kui toimetaja ja väljaandja allkirjaga, N. Minski kui kirjanduslik-filosoofilise osakonna juhataja kaastöötamisel, kusjuures see kohustus jääb kehtivaks ka sel juhul, kui seltsimehed peaksid lugema tarvilikuks rööbiti üldise ajalehega välja anda partei ametlikku häälekandjat. See kohustus kaotab kehtivuse ainult sel juhul, kui N. Minski peaks nõudma artiklite avaldamist, mis oleksid vastuolus ajalehe poliitilise ja sotsiaalse programmiga. Küsimus, kas vaieldav artikkel on vastuolus partei programmiga või mitte, otsustatakse kas toimetuse liikmete üldkoosolekul või mõnel teisel viisil, millega mõlemad pooled nõustuvad. Endastmõistetav on, et N. Minski, nagu kõik teisedki osakondade juhatajad, säilitab oma filosoofiliste vaadete vabaduse, niivõrd kui need ei käi vastu partei poliitilisele ja majanduslikule programmile.» [2]

Niisugune oli olukord «Novaja Žizni» toimetuses mõni päev enne esimese numbri ilmumist.

«Novaja Žizni» esimene number, mis ilmus 27. oktoobril (9. novembril) ja millel oli kaasandeks VSDTP programm, «tekitas pommi lõhkemise mulje», ühe tolleaja ajakirjaniku mälestuste järgi [3]. Peale poliitiliste artiklite, milles selgitati toimuvate sündmuste mõtet ning proletariaadi osa revolutsioonis ja paljastati liberaalse kodanluse taktikat, tõi ajaleht ära telegramme, informatsiooni, temas leidus rubriik «Vabrikutes ja tehastes», välismaa osakond ja ajakirjanduse ülevaade. Juhtkiri lõppes üleskutsega töölisklassile «organiseeruda sotsiaaldemokraatia lipu all töölisparteisse, sest ainult niisugune partei kindlustab saavutatud võitude säilitamise ja viib uutele võitudele, ainult niisugune partei liidab teda rahvusvahelise proletariaadiga üheks suureks pereks». Ajalehes oli trükitud teade: «Ilmumisega kiirustamise tõttu puuduvad «Novaja Žizni» käesolevas numbris mõned alatised osakonnad.» Kuid hoolimata kiirusta-

[1] Meie kursiiv. — *B. M.*

[2] Väljavõte «Novaja Žizni» toimetuskomitee istungi protokollist (NSV Liidu Teaduste Akadeemia Vene Kirjanduse Instituudi arhiiv, fond 39, nr. 77).

[3] Л. Львов. Воспоминания журналиста, Л. 1926, стр. 122.

misest kujunes number võitlevaks, ta mobiliseeris proletariaati võitlusele, kutsus üles leppimatusele «poolikute abinõudega ja poolikute reformidega».

Esimese numbri kirjandusosakonnas oli sotsiaalselt kõige teravamaks kirjutiseks M. Gorki «Märkmed väikekodanlusest». Paljastades väikekodanluse, kes «alati püüab klassivastuolude normaalse arengu protsessi pidurdada», reaktsioonilisust, näidates väikekodanliku «humanismi» pehkinud sisu, puudutas Gorki ka *«käsutava klassi»* kirjanduse sotsiaalset funktsiooni. Gorki sõnad: «Oli vaja näha väikekodanlaste joobnud rõõmu, kui Nietzsche hakkas valjult kõnelema oma vihkamisest demokraatia vastu», — olid sisuliselt adresseeritud otse sümbolistidele, samuti nagu ka järgmine koht tema följetonis: «Mis on neil (väikekodanlastel. — *B. M.*) teha eluvõitluses? Ja me näemegi, kuidas nad ärevuses ja haledasti peidavad ennast selle võitluse eest, kes kuhu saab — müstitsismi pimedatesse nurgakestesse, esteetika kaunitesse lehtlatesse ... nukralt ja lootusetult ekslevad metafüüsika labürintides ja uuesti pöörduvad tagasi kitsastele, sajandite valega mürgitatud religiooni jalgrajakestele, igale poole kaasa tuues kleepuvat labasust, hinge hüsteerilisi oigeid, mis on täis väiklast hirmu ...» Niisiis, selle Gorki följetoni trükkimine nagu kriipsutas alla, et samas numbris mõnede revolutsioonile kaasa tundvate kirjanike-sümbolistide teoste avaldamine hoopiski ei võtnud päevakorrast sümbolismi ideelis-loominguliste printsiipide reaktsioonilisuse küsimust.

Nendes oma teostes, mis avaldati «Novaja Žiznis», esinesid Balmont, Z. Vengerova, L. Vilkina jt. lugejate ees mitte kui sümbolistid, vaid kui proletariaadile kaasatundvate intelligentsi kihtide meeleolude väljendajad. K. Balmont, see kammerlüürik, kes luuletas «ääretusest», «vaikusest» ja südamest, mis on «ainult enesesse pääsmatult armunud», avaldas «Novaja Žizni» esimeses numbris järgmise luuletuse:

VENE TÖÖLISELE

Tööline, kogu Venemaa
Veel ainult sulle loodab.
Su vasar orjaahelad
Lööb puruks võimsa hooga
Ja vene rahva nimel ma
Sul asun laulu looma!
Sa tead, mis puudus on, mis töö,
Sa oled palju nälgind.
Sa tõusid. Nüüd ka keset öödi,
Kel süda noor, sind jälgib.
Jää kindlaks! Päris puruks lõö
Kõik vanglahooned jälgid!
Soov jälle petta sind on neil
Veel ikka igast kandist.
Kuid sina vabaduse meil
Ja selged sihid andsid.

Sa kutsud võitlusele meid,
Su hüüd on võidu pandiks.
Sa, Valvur, keset pimedust
Nii oma kohust täidad
Ja südamest nii kartmatust
Kõik märgutuled läidad
Ja läheb täide unistus
Et, Tööline, sa võidad! [1]

Kujundite abstraktsus ja luuletuse kunstlik kõrgelennulisus annavad tunnistust Balmonti revolutsioonilisuse pinnapealsusest. Seda pinnapealsust on näha ka Balmonti poeetilises deklaratsioonis: «Poeet — töölisele» [2], milles ta püüdis selgitada oma ideelist murrangut. Oma «revolutsioonilisuse» sisu avas Balmont palju hiljem, 1917. aastal välja antud brošüüris «Kas ma olen revolutsionäär või ei ole?» Igati püüdes tõestada oma truudust «revolutsiooni ümberkujundavale äikesele» ja viha isevalitsuse vastu, ilmutas ta samal ajal selles brošüüris vaenu kõige vastu, mis ulatub kaugemale kodanlikest ümberkorraldustest.

Oma hilisema arenguga tõestas Balmont, kui õiged olid sõnad, mis olid öeldud juba «Novaja Žizni» esimese numbri juhtkirjas: «... proletariaadi ja kodanluse ühine võitlus vabaduse eest saab olla ainult ajutine. Selle võitluse käigus saabub paratamatult hetk, mil kodanlus reedab töölisklassi reaktsioonile.» Kuid on siiski kahtlemata kindel, et nii Balmont kui ka mõned teised tema koolkonna kirjanikud kajastasid oma luuletustes, mis ilmusid «Novaja Žiznis», revolutsiooni teemat ja deklareerisid oma, tõsi küll lühiajalist, vaenulikkust liberaalse kodanluse vastu. [3] Isegi Z. Vengerova teatriarvustused, mis ilmusid «Novaja Žiznis», olid poliitiliselt teravad. Kirjanik, kes varem otsustas kunstiteoste üle nende sisu vastavuse seisukohalt sümbolistliku esteetika reeglitele, püüdis revolutsiooniliste sündmuste mõjul oma seisukohti revideerida.

Täiesti kindlatele positsioonidele asusid ka mittesümbolistliku leeri kirjanikud, kes «Novaja Žiznile» kaastööd tegid — Teffi, J. Tširikov, O. Dõmov jt. Teffi, kes varem kirjutas peamiselt väikekodanlikku maitset arvestades, avaldas mõned publitsistlikud luuletused, essee revolutsioonilisest demokraatiast ja följetoni, milles kujutas satiiriliselt kodanlike parteide tegevust. Tema luuletusel «Mesilased» — õmblejannadest, kes olid valmis õmmelnud «vabaduse vereva lipu» (varem ilmunud bolševistlikus

[1] Balmonti poliitilised positsioonid esimese revolutsiooni aastail väljendusid ka tema välismaal kirjastatud teravalt antimonarhistlikus luuletuskogus «Tasuja laul» (Pariis, 1907).

[2] «Novaja Žizn», nr. 14.

[3] See kirjanike-sümbolistide pahemale-nihkumine toimus Gorki otsesel ja vahetul mõjul. Oma mõjust Balmontile kirjutas Gorki juba mitu aastat enne revolutsiooni V. A. Possele: «Tutvusin Balmontiga. Saatanlikult huvitav ja andekas on see neurasteenik! Häälestan teda demokraatliku laadi peale, kuna siin on jälle igav» (В. А. Поссе. Мой жизненный путь, 1929, стр. 275).

ajalehes «Vperjod»), — oli neil aastail suur menu. Vähem tuttav on tema teine luuletus — «Padrunid ja patroon», mis on pühendatud Trepovile ja tema küünilisele käsule «padruneid mitte hoida» («Novaja Žizn», 1905, nr. 5).

Mitu satiirilist teost avaldas «Novaja Žiznis» J. Tširikov. Tema muinasjutus «Kotkas ja kana» [1] kujutatakse allegooriliselt argust, mida tunneb liberaalne kodanlus, kes kardab vabastada «kotkast» puurist, väites sealjuures: «Ei tohi kotkast välja lasta. Tema nokk pöördub meie eneste vastu!» Kadettide reeturlikku, kontrrevolutsioonilist osa paljastava, J. Tširikovi följetoni «Uue partei sünd» iseloomust annab kujutluse juba selle algus: «Sageli meenus mulle Štšedrini väljendus «alatuseks rakendatav», kui viibisin kõrvalise vaatlejana organiseerimiskongressil, kus asutati uut parteid, mis nimetas ennast konstitutsioonilis-demokraatlikuks.» [2] Peab tähendama, et kodanlike parteide poliitika paljastamisele 1905. aasta revolutsioonis on pühendatud enamik «Novaja Žiznis» avaldatud kirjanduslikke teoseid. Nende hulka kuulub ka Balmonti luuletus [3]:

VÄIKEKODANLASED

Kas see on maailm inimlik?
Kas need on inimeste palged?
Või pidutsevad saatanad
Siin nõiakatla lõkke valgel?
Need orjad reedavad üksteist,
Et vennastuda mülkas kitsas.
Jah, vajab igaüks siin neist
Mu sõna kibedamat vitsa!
Ma mõtlesin, näen tammikut,
Näen võitlejate vapraid ridu,
Kuid nägin Juuda haavikut
Kus nuhk peab sünnipäevapidu.

Need värsid on õnnestunud paremini kui «Vene töölisele» ja «Poeet — töölisele». Nad lähendavad Balmonti Brjussovile, kes, seoses 17. oktoobri manifesti väljakuulutamisega, kirjutas luuletuse «Rahulolevaile», mis paljastas «karja rõõmu, kes on leidnud rohututi».

Niisiis, «Novaja Žiznis» avaldatud luuletused, olukirjeldused, jutustused omasid kahtlemata positiivset propagandistlikku väärtust. Tõsi küll, osa kirjanikke, kes ajalehele kaastööd tegid, pöördus pärast revolutsiooni lüüasaamist reaktsiooni poole. Kuid sellisele lootusetule pedandile, kes ütleks, et niisuguseid fakte oleks olnud võimalik ette näha, tuleb vastata Tšernõševski sõnadega: «Ajaloo tee — see pole Nevski prospekti trotuaar.» [4] Uutel võitlusetappidel võivad ühed või teised revolutsiooniga

[1] «Novaja Žizn», nr. 1.
[2] Sealsamas, nr. 2.
[3] Sealsamas, nr. 15.
[4] Muuseas, see Tšernõševski aforism kordub, pisut teisendatud kujul, Lenini töödes (vt. 28. kd., lk. 50 ja 31. kd., lk. 52, v. k.).

liitunud elemendid temast eemalduda, paljastades oma poliitiliste «harrastuste» pinnapealsust. Kuid mõistagi oleks olnud jäme viga takistada kirjanikke, kes revolutsiooniperioodil asusid progressiivsetel seisukohtadel, proletariaadi üritusele kaasa aitamast. Kirjanike seisukohti revolutsioonis näitasid nende teosed. Ja kui need teosed olid poliitilise agitatsiooni ülesannete seisukohalt kasulikud, siis oli see proletariaadile ainult võiduks ja kodanlusele lüüasaamiseks.

Lenin tegi teravat vahet igasuguste sotsiaalsete varjundite vahel ühiskondlike rühmituste keerulises kompleksis, ta püüdis kasutada revolutsiooni huvides ka neid jõudusid, mis marksismi vulgarisaatoreile näisid täiel määral reaktsioonilistena. Poliitilise võitluse analüüsis diferentseeris Lenin isegi neid sotsiaalseid elemente, kes varem toetasid isevalitsust, ega pidanud printsipiaalselt võimatuks, et mõned neist lähevad üle revolutsiooni poole (vt. 8. kd., lk. 150).

Esimese revolutsiooni aegsete ühiskondlike rühmituste ja ideoloogiliste nähtuste analüüsimine Lenini poolt annab aluse ka üksikute, mitmesugustesse kirjanduslikkudesse vooludesse kuuluvate kirjanikkude seisukohtade hindamiseks.

Analüüsides vene sümbolismi ideoloogiat tervikuna, ei tule ignoreerida poliitilist diferentseerumist sümbolistide keskel 1905.—1907. a. revolutsiooni perioodil. D. Merežkovski, kes raevutses «tõusva pööbli» tänavaletuleku pärast, Aleksander Blok, kes sammus demonstrantide ridades punase lipuga, kuid ei andnud endale aru toimuvate sündmuste mõttest, Valeri Brjussov, kes selgelt avaldas põlgust kodanluse «arglike üleskutsete» vastu, Andrei Belõi, kes suurimate revolutsiooniliste sündmuste päevilgi jätkas korrapäraselt esteetilis-müstiliste koosolekute külastamist — need nähtused pole sugugi võrdse tähendusega.

1905. aastal on sümbolistidele väga iseloomustavaks see hinnang, mille nad andsid «Novaja Žizni» kaheteistkümnendas numbris avaldatud Minski luuletusele «Tööliste hümn».

Selle luuletuse ridades, hoolimata ta puudustest, kajastusid üldisele sümbolistide massile teravalt vaenulikud meeleolud:

Kõigi maade töötav rahvas, liitu ühte!
Meie tahte jõud on kõigest kangemad!
Viimne võitlus tuleb! Hoidkem sirget rühti!
Kõik me vastased, nad peavad langema.
Viit maailmajagu meie rinne haarab
Edasi! — kui kõlab kord signaal.
Raske rünnak vaenlasleeri väärab
Rahvas tõuseb üles igal maal.
Tõuseb maailm varemeist ja tuhast,
Maailm, lunastatud meie verega.
Kihutame siit, kel süda pole puhas.
Pidulauda aga — töömees perega!
Vennad sõbrad! Joovastuge koidupuhtel
Elu õnnest! Saabub võiduteede tipp.
Kõigi maade töötav rahvas, liitu ühte!
Päike taevas, see on meie punalipp!

Selle luuletuse ilmumine ajalehes kutsus välja järgmise sententsi Merežkovski kirjas: «Tööliste hümn tegi mind kurvaks: «Varemeist ja tuhast» ei tõuse midagi peale tõusva pööbli.» [1] Peaaegu kõik kodanlikud ajalehed tungisid «Tööliste hümnile» teravalt kallale.

See näitab, et niisuguste kirjanike kaasatõmbamine «Novaja Žiznile», kes tol ajal sümpatiseerisid proletariaadi võitlusele, mitte ainult ei rääkinud vastu kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülesannetele, vaid soodustas ka diferentseerumist kirjandusliku intelligentsi hulgas. Tõsi küll, mõned nendest luuletajatest, kes 1905. aastal kuulutasid oma sümpaatiat proletariaadile, olid hiljem tema vaenlaste leeris.

Kuid on ka teisi fakte: piisab, kui nimetame kas või Valeri Brjussovi nime.

Hoolimata sellest, et sümbolistide ilukirjanduslikes teostes, mis avaldati «Novaja Žiznis», mingit proletariaadile vaenulikku propagandat ei tehtud ja et Minski kohustus ajalehe programmile mitte vastu töötama, nägi Lenin ette, et varem või hiljem on konflikt paratamatu. Ja tõepoolest, ei möödunud mõnda päevagi esimese numbri ilmumisest, kui Minski rikkus üht tema poolt alla kirjutatud tingimuse punkti. Ta tegi seda, püüdes tagasi tõrjuda temale kodanliku ajakirjanduse poolt adresseeritud etteheiteid, et ta on reetnud «vene intelligendi südamele kallid ideaalid».

«Novaja Žizni» ilmumahakkamine kutsus esile rohkeid vastukajasid kodanlikes ajalehtedes. Eriti raevutses «Novoje Vremja», kus ilmus Minski «toimetajaksolemise» kohta rida märkusi ja artikleid. Kirjutises, mis ilmus 30. oktoobril, nimetati Minski seletust põhjuste kohta, miks ta tunneb kaasa proletariaadi üritusele, «müstiliseks» ja «raskesti arusaadavaks».

Kui Minski oleks lõplikult ja jäädavalt asunud proletariaadi poolele, siis oleks ta vastuseks ajalehtede kallaletungile otseselt ütelnud, et ta loobub ideedest, mida ta kaitses varem, et ta katkestab sidemed oma klassiga. Revolutsiooni ajalugu tunneb näiteid kodanlike ideoloogide sellisest evolutsioonist. Meenutagem, kuidas vastas Brjussov oma endistele võitluskaaslastele, kes süüdistasid teda «reetmises» pärast Oktoobrirevolutsiooni.

Balmont vastas reaktsioonilise ajakirjanduse tagakiusamisele 1905. aastal järgmise luuletusega, pealkirjaga: «Puhtast südamest» [2]:

> Teadlike, julgete tööliste võitu kes nüüd ei usu
> Valemängur ja häbitu kelm on see.
> Teiste jagu ta võtab, see teeb paljudel isu,
> Tööliste võidetud vabadust endale kisub.
> Võta. Vabadus kõigile on. Kuid ütle: «Teistelt on see.»

---

[1] Письмо Д. Мережсковского к Л. Вилькиной 14 ноября 1905 г. (NSV Liidu Teaduste Akadeemia Vene Kirjanduse Instituudi arhiiv).

[2] «Novaja Žizn», nr. 14.

Jah, on vabadus kõigile. Aga vabadus, tema,
ja see praegune hetk pole tubaste hingede jaoks.
Argade lobasuude jaoks. Julgeile kuulub tema,
Neile, kes võitluses verises ei hakka taganema,
See pole lauakõnede, pidusõnade jaoks.
See on veri, ma ütlen, ja kes seda ei usu,
Nüüd kes meiega pole — müüdav argpüks on see.
Kõiki neid libedaid-lakutuid kutsun: «viimane risu!»
Juurteni minema pühib ja välja kisub
Ülestõusnud tööline teid. Vannun, et tõsi on see!

Kuid Minski, nagu näitasime ülalpool, hoolimata enda pahemale-nihkumisest, ei loobunud pretensioonidest «sotsiaaldemokratismi» ja «müstitsismi» sünteesile ning väitis edasi, et «müstika, mis juba oma olemuse poolest on julge ja puhas, võib tahte piirkonnas leppida sama julge, väljavaadete poolest sama piiritu doktriiniga, nagu on sotsiaaldemokraatia doktriin» [1].

Järelikult, ehkki Minski lubas isegi oma kirjanduslik-filosoofilist osakonda toimetada partei programmi raamides, ei pidanud ta oma sõna, vaid püüdis, kuigi tulemusteta, tassida ajalehe veergudele marksismile vaenulikke ideid. Oma konflikti toimetusega kirjeldas ta ise hiljem järgmiselt:

«Nemad (toimetuse liikmed. — *B. M.*) rikkusid minuga lepingut häbemata järsult. Pärast esimest numbrit, mis otsekohe määras ajalehe menu, haaras toimetuse kolleegium kogu väljaandmise enda kätte, nii et, välja arvatud esimene number, ei kirjutanud ma alla ega lasknud välja ühtki numbrit. Esimestel päevadel võtsin veel osa toimetuse koosolekutest ja avaldasin ajalehes mõned artiklid, aga siis ilmub Gorki följeton, milles filosoofiaga tegutsemist on võrdsustatud kalaõngitsemisega, mida nii armastavad laiskurid ning milles Tolstoid ja Dostojevskit on nimetatud väikekodanlike ideaalide väljendajaiks. Ma kirjutasin otsekohe vastuse Gorkile... kuid toimetuse kolleegium mitte ainult et asus Gorki poole minu vastu, vaid keeldus isegi minu vastuse avaldamisest. Minu viidetele meie lepingule, mis kindlustas mulle filosoofiliste vaadete vabaduse, vastasid seltsimehed, et tingimuse kohaselt antakse lehte välja marksistliku programmi järgi...» [2]

Selles Minski «pihtimuses» on fakte moonutatud.

Protokollis, mis on alla kirjutatud «Novaja Žizni» toimetuskomitee liikmete poolt, seisis: «N. Minski, samuti nagu kõik teised osakondade juhatajad, säilitab oma filosoofiliste vaadete vabaduse, niivõrd kui need ei käi vastu partei poliitilisele ja majanduslikule programmile.» Sellepärast ei vasta tema sõnad toimetuse kolleegiumi «häbematust järskusest» tegelikkusele.

Moonutatult käsitles Minski ka Gorki följetoni «Märkmed väikekodanlusest».

---

[1] «Novaja Žizn», 1905, nr. 3.

[2] Н. Минский. История моего редакторства, сб. «На общественные темы», СПБ. 1909, стр. 197.

Oma «Märkmeis» kirjutas Gorki, hoopiski mitte eitades filosoofia tähtsust üldse, väikekodanlaste põgenemisest eluvõitlusest «müstitsismi pimedatesse nurgakestesse, esteetika kaunitesse lehtlatesse». Tolstoile ja Dostojevskile pühendatud osades märkis Gorki, et need kirjanikud «vapustasid oma talendi jõuga kogu maailma», kuid astus välja nende kannatlikkuse- ja kurjale mitte-vastupanemise jutlustamise vastu.[1] Muidugi ei võinud «Novaja Žizni» toimetus nõustuda sellega, et Minski vastus Gorkile avaldataks, kuna ta selles omistas suurele proletaarsele kirjanikule maailma kultuuri purustaja osa ja kurvastas selle üle, et «müstilised ideed ilmusid vene kirjandusse alles kõige viimasel ajal väikeste, vaevalt märgatavate heledate joonekestena».[2]

Artiklites enda toimetajaksolemise kohta põhjendas Minski oma lahkhelisid «Novaja Žizni» toimetusega peamiselt intsidendiga Gorki «Märkmetega väikekodanlusest», vaikides teisest väga tähtsast faktist — oma väljaastumisest *Lenini vastu* toimetuses endas. Pärast seda kui «Novaja Žizni» kaheteistkümnendas numbris avaldati Lenini artikkel «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus», kirjutas Minski «Avaliku kirja N. Leninile», mille ta, samuti nagu «Vastuse M. Gorkile», määras avaldamiseks «Novaja Žiznis». Selle kirja[3] tekstist võib järeldada, et Minski, kes teravalt polemiseeris Filossofovi ja Brjussoviga proletariaadi osast ajaloolises protsessis, oli siiski nendega solidaarne selles, kuidas nad hindasid Lenini poolt üles tõstetud kirjanduse parteilisuse printsiipe.

Minski kirja, milles müstitsism, poliitiline mahajäämus ja härrasmehelik põlgus «talupoegade, soldatite ja käsitööliste» vastu esineb koos marksismi filosoofia elementaarsete aluste mittetundmisega, «Novaja Žiznis» loomulikult ei avaldatud. Kuid selle kirja kirjutamise fakt ise näitab, et õigus oli Leninil, kui ta Peterburi jõudes tõstis üles küsimuse parteile võõraste isikute eemaldamise kohta toimetuse koosseisust. V. A. Desnitski, kes koos M. Gorkiga võttis osa koosolekust, mis toimus kohe pärast Lenini saabumist, jutustab oma mälestustes:

«Kõigepealt tõstis Vladimir Iljitš teravalt üles küsimuse luuletaja Minski kui «Novaja Žizni» toimetuse liikme eemaldamise kohta:

««Novaja Žizn» on parteiline ajaleht, ja temas ei ole kohta, seda enam juhtivas keskuses, inimestele, kellel pole midagi ühist parteiga.»

---

[1] Teatavasti polnud Gorki suhtumine Tolstoisse ja Dostojevskisse ühesugune. Kritiseerides Tolstoi ideoloogia revolutsioonile kahjulikke külgi, austas Gorki tema loomingulise geeniuse avarust ning ülevust. Dostojevski ideoloogiat pidas Gorki aga tervikuna reaktsiooniliseks ja paljastas seda väsimatult nii revolutsioonieelseil kui ka nõukogude aastail.

[2] Н. Минский. Интеллигенция и мещанство (Ответ М. Горькому), сб. «На общественные темы», СПБ. 1909, стр. 204.

[3] Koopiat säilitatakse NSV Liidu Teaduste Akadeemia Vene Kirjanduse Instituudi arhiivis.

Vladimir Iljitš tegi ettepaneku nõustuda igasuguste rahaliste ohvritega, mis tulenevad ajalehe kui legaalse häälekandja tekkimisel sõlmitud lepingulistest suhetest. «Nüüd on niisugune olukord talumatu . . .» Gorki suhtus Lenini ettepanekusse täiel määral pooldavalt.» [1]

Pärastpoole pidi ka Minski ise tunnistama, et «eneste ja oma parteiliste huvide seisukohalt oli neil täielikult õigus» [2]. Kuid see ülestunnistus ei takistanud teda esitamast «Novaja Žizni» toimetusele tervet rida valesüüdistusi.

Ei möödunud poolt aastatki, kui Minski, kes oli kohtuliku jälitamise eest põgenenud välismaale, tunnistas oma patte. 12. märtsil 1906 ilmus ajalehes «Russ» Minski ulatuslik artikkel «Minu toimetajaksolemise lugu». Selles artiklis nimetas Minski «Novaja Žizni» toimetuse vastupanu tema katsetele mürgitada tööliste teadvust müstiliste sonimistega «irvitamiseks metafüüsika ja müstika üle».

Niiviisi lõppes N. Minski «kaastöö» lugu «Novaja Žiznis». Selles loos kajastus selgesti liberaalse intelligentsi teatavate kihtide suhtumine 1905. aasta revolutsiooni üldse. Selle suhtumise olemust võib iseloomustada Lenini tuntud sõnadega liberaalse kodanluse «ümbersünnist» pärast 1905. aasta revolutsiooni: «liberaal avaldas demokraatiale poolehoidu, kuni demokraatia ei olnud liikuma pannud tõelisi rahvahulki . . . Liberaal pööras demokraatiale selja, kui see tõmbas kaasa rahvahulgad, kes hakkasid teostama *oma* ülesandeid, kaitsma *oma* huvisid» (16. kd., lk. 111).

V

1905.—1907. a. revolutsiooni perioodil ilmnes erilise selgusega M. Gorki suur osa võitluses Venemaa vabastamise eest, sotsialismi võidu eest. Proletariaadi suure kirjaniku, sotsialistliku realismi rajaja loomingulise tee tundmaõppimisel saab silmanähtavaks, et juba selle aja kohta võib rakendada V. M. Molotovi sõnu: «Gorki kunstilise sõna mõju meie revolutsiooni käigule on vahetum ja tugevam, kui ükskõik missuguse teise meie kirjaniku mõju.» [3]

Gorki 1905.—1907. a. teosed «Päikese lapsed», «Barbarid», «Vaenlased», «Ema» kinnitasid oma kunstiliste kujude jõuga proletaarse revolutsiooni ideede õigsust, paljastasid väikekodanlikult häälestatud intelligentsi, kritiseerisid teravalt liberalismi psühholoogiat, sisendasid kindlat veendumust sotsialistliku ideaali saabuvasse võidusse. Samade ülesannete teenistuses sei-

[1] В. Десницкий. В. И. Ленин и М. Горький (по воспоминаниям) — raamatus «М. Горький. Очерки жизни и творчества», Л. 1935, стр. 58—59.

[2] Н. Минский. На общественные темы, СПБ. 1909, стр. 198.

[3] «Pravda», 21. juuni 1936, nr. 169 (kõnest leinamiitingul).

sis ka Gorki publitsistika, mis oli suunatud tsaarivalitsuse vastu, tema artiklid, mis kutsusid üles välismaa töölisi toetama Vene revolutsiooni, tema följetonid, milles ta, järgides Lenini liberalismi-kriitikat, paljastas «kodanlikke vabadusereetureid». Revolutsiooni tormikotka sõnal, mis on kehastatud tema kunstiteostes, proklamatsioonides, pamflettides, oli hiiglasuur mõju avalikule arvamusele mitte ainult Venemaal, vaid ka kogu maailmas. Suure ühiskondliku vastukaja kutsusid esile Gorki raevukad esseed, mis paljastasid Lääne-Euroopa ja Ameerika kapitalistlikku korda.

Gorki selle perioodi tegevuses väljendusid varemnähtamatus jõus ja täiuses vene kirjanduse suured traditsioonid, mille eesrindlikud esindajad kunagi ei piirdunud professionaalsete literaatide osaga, vaid püüdsid olla aktiivseteks, energilisteks osavõtjateks võitlusest oma kodumaa vabastamise eest. Gorki võtab osa abi organiseerimisest revolutsionääridele relvastatud ülestõusu ajal Moskvas, esineb miitinguil, avaldab artikleid-üleskutseid põrandaaluseis väljaannetes. 9. jaanuari eelõhtul külastab Gorki literaatide ja seltskonnategelaste delegatsiooni koosseisus ministreid, püüdes ära hoida veriseid sündmusi, mida tsaarivalitsus ette valmistas, pärast tööliste tulistamist aga kirjutab läkituse «Kõigile Vene kodanikele ja Euroopa riikide avalikule arvamusele», kutsudes üles «viivitamatule visale ja üksmeelsele võitlusele isevalitsuse vastu» [1]. Gorki isikus nägi maailma avalik arvamus vene proletariaadi esindajat, kes kõneles kogu rahva nimel. Sellest oli tingitud see palava poolehoiu õhkkond, millega oli ümbritsetud Gorki nimi kõigis maades, ja see protestilaine, mis veeres üle kogu maailma, kui tsaari isevalitsus heitis kirjaniku Petropavlovski kindlusesse.

1905. aastasse langeb tähtis sündmus: Gorki esimene kohtumine Leniniga. [2] Proletaarse revolutsiooni suure juhi ja suure proletaarse kunstniku ideeline lähedus kindlustus isikliku läbikäimisega. Lenini ja Gorki sõprust oli kirjaniku kogu eelnev areng ette valmistanud. Gorki töötas proletaarse revolutsiooni ürituse heaks juba ammu enne, kui ta seda täielikult tunnetas, oma romantiliste teostega, mis kuulutasid revolutsiooniäikese lähenemist, oma realistlike jutustustega, mida täitis terav viha kapitalismi vastu, oma uue — tugeva, julge, eelarvamustest vaba inimese poetiseerimisega. Revolutsiooni lähenemisega muutus Gorki loomingu objektiivne seos ülesannetega, mida Lenin asetas proletariaadile ja parteile, järjest tihedamaks.

Iseloomustades Gorki loomingu üldist ideelist suunitlust ja

---

[1] «Революционный путь Горького». По материалам департамента полиции, М.—Л. 1933, стр. 94—97.

[2] Lenini esimesest kohtumisest Gorkiga (1905. a. novembri lõpp, koosolekul Gorki korteris, kus muuhulgas arutati «Novaja Žizni» toimetuse küsimusi) vt. Desnitski artiklit «В. И. Ленин и М. Горький» tema raamatus «М. Горький», Л. 1940, стр. 99—101.

emotsionaalset hoogu, tuleb meenutada Lenini iseloomustust revolutsionäärile omaste joonte kohta. Lenini sõnade järgi «... näeb marksist *esimesena* ette revolutsioonilise ajastu saabumist ja asub äratama rahvast ning lööma kella juba siis, kui filistrid magavad alles truude alamate orjalikku und» (11. kd., lk. 322). «Mitte see ei ole revolutsionäär,» ütleb Lenin, «kes muutub revolutsiooniliseks revolutsiooni saabumisel, vaid see, kes reaktsiooni suurima märatsemise ajal, liberaalide ja demokraatide suurimate kõikumiste ajal kaitseb revolutsiooni põhimõtteid ja loosungeid. Revolutsionäär on see, kes *õpetab rahvahulki* revolutsiooniliselt võitlema...» (19. kd., lk. 204). Just need jooned on kehastatud Gorki tõeliselt rahvalikes kujudes, Jahikulli ja Tormikotka kujus, kellele pole midagi kallimat võitluse õnnest, Danko kujus, kes julgesti juhtis inimesi vabadusele, proletaarsete revolutsionääride kujudes ja eelkõige Pavel Vlassovi kujus jutustusest «Ema».

Kirjanduse parteilisuse idee, mis üldistab kirjandusliku arengu printsiipe uuel ajaloolisel etapil, kehastus järjest täielikumalt Gorki kunstilises loomingus ja esteetilistes vaadetes sedamööda, kuidas Gorki lähenes Leninile ja parteile. Mõistagi, me peame silmas mitte ainult Lenini artikli «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» mõju Gorki publitsistikale, kuigi on võimalik viidata konkreetseile näiteile selle mõju kohta. Piisab, kui seoses sellega meenutame, et Gorki, järgides Leninile, andis vastulöögi nendele proletariaadi vaenlastele, kes väitsid, nagu oleksid «kunstilised huvid» sotsialismile võõrad, ja kaitsesid «absoluutselt» vaba, «püha kunsti» ideed. Väljamõeldisi partei ükskõiksusest kunsti küsimuste vastu tagasi tõrjudes kirjutas Gorki: «Meie partei on kunsti küsimuste vastu alati huvi tundnud, niivõrd kui on võimaldanud olukord. Ja ta peab nende vastu huvi tundma, kuna kunst on kultuuri kvintessents.»[1] Ja siinsamas Gorki, järgides Leninit, naerab välja väited, nagu oleks tõeliselt vaba kunst kodanlikus ühiskonnas võimalik. Kuid, kordame, kirjanduse parteilisuse idee väljendub Gorkil mitte ainult kriitilistes ja publitsistlikes artikleis, ta on tema kui kunstniku tegevuse printsiip, mis järgneb sellest, et Gorki mõistab kirjaniku ülesannet kui «ausa võitleja» ülesannet, kes on täidetud piiritu ja kirgliku armastusega elu suurte ülesannete vastu, kes on kohustatud olema mitte ainult elu tunnistajaks, vaid ka «elu kohtunikuks»[2]. Lenini ideede *kogu* rikkuse mõju Gorkile võiski ainult sellepärast avalduda nii tõhusalt, et Gorki looming oli vene ja maailma proletaarse liikumise võimsuse peegelduseks. Elu ise, kunstilise arengu sisemine loogika sundis püüdma samade ideaalide poole, mida kaitses ja propageeris Lenin ja mis olid rahva igatsuste ülimaks väljenduseks. Sellest tulenes

[1] «Sovremennik», 1912, november, lk. 396—397.
[2] Vt. М. Горький. Статьи 1905—1916 гг., II, 1918, стр. 48—50.

Lenini hiiglasuur huvi Gorki vastu, keda ta juba 1901. aastal nimetas euroopaliku kuulsusega kirjanikuks (vt. 5. kd., lk. 286).

Oma elukogemuste, oma kõige tihedama seose tõttu proletariaadiga ja revolutsioonilise võitlusega graviteeris Gorki instinktiivselt partei poole, Lenini poole. Gorki liitus marksistliku liikumisega 90-ndail aastail. Tsaaripolitsei poolt perlustreeritud parteitööliste kirjade hulgas leiduvad ühes kirjas järgmised Gorkile pühendatud read: «Mul oli väga rõõmustav kuulda, et tema sümpaatiad on ainult meie poolel. «Osvoboždenijest» luges ta ainult esimest numbrit ja enam ei taha näha säärast rämpsu, sotsialistidele-revolutsionääridele ta ka ei tunne kaasa, ainsaks ajaleheks, mis väärib lugupidamist, mis on andekas ja huvitav, peab ta «Iskrat», meie organisatsiooni aga peab ta kõige tugevamaks ja soliidsemaks. Ta tahab väga tutvuda lähemalt meie suunaga, kõigi meie väljaannetega ja meie praktilise tööga, ja kuna tema poolehoid kuulub ainult meile, siis tahabki ta aidata meid, millega suudab...»[1] Oma evolutsiooni kohta meenutas Gorki hiljem: «tõelist revolutsioonilisust õppisin ma tundma nimelt bolševikes, Lenini artiklites, nende intelligentide kõnedes ja töös, kes käisid tema järel. Nende külge ma «kleepusin» 1903. aastal.»[2] Kuid perioodiks, kus ta kõige täielikumalt hakkas mõistma Leninit, peab Gorki ise seda aega, millal ta oli «temaga isiklikult tutvunud ja kuulnud tema kõnesid Londoni kongressil»[3].

Nagu tuleneb Gorki mälestustest Lenini kohta, avanes talle suure juhi kuju kogu oma ülevuses Londonis toimuval partei V kongressil. See oli 1907. a. kevadel, perioodil, mil revolutsioonis, Lenini sõnade järgi, jõudis kätte «suurim langus» (vt. 12. kd., lk. 411). Oma mälestustes jutustab Gorki sellest hiigelmõjust, mida talle avaldas Vladimir Iljitš, kes oli «suurepäraselt valgustatud ühtede kahtlustest ja umbusust, teiste ilmsest vaenust ja isegi vihkamisest»[4]. Kongressil toimus bolševike ja menševike vahel terav diskussioon reas küsimustes, eriti aga kodanlikesse parteidesse suhtumise küsimuses. Lenin kutsus oma kõnedes üles halastamatult hajutama «liberaalset udu», pidama lepitamatut paljastavat võitlust kadettidega.

Lenini väljaastumistes märkis Gorki jooni, mis temale kui literaadile eriti imponeerisid:

«Esimest korda ma kuulsin, et kõige keerulisematest poliitikaküsimustest võib kõnelda nii lihtsalt. Ta ei püüdnud teha ilusaid fraase, vaid andis iga sõna kätte nagu peo peal, imekspandava kergusega paljastades selle täpset mõtet. Väga raske on edasi anda seda ebatavalist muljet, mida ta esile kutsus.

---

[1] «Революционный путь Горького». По материалам департамента полиции, М. 1933, стр. 77.

[2] М. Горький. «Механическим гражданам» СССР. Ответ корреспондентам. Публицистические статьи, Л. 1933, стр. 31.

[3] M. Gorki. Kirjandusest, Tallinn 1948, lk. 313.

[4] М. Горький. Избранные сочинения, т. II, М. 1935, стр. 674.

Tema ettepoole väljasirutatud käsi ja veidi üles tõstetud peopesa, mis oleks nagu kaalunud iga sõna, sõeludes vastaste fraase, asendades neid kaalukate väidetega, tõestustega, et töölisklassi õigus ja kohus on sammuda oma teed, mitte liberaalse kodanluse järel ja isegi mitte temaga kõrvuti, — see kõik oli nii ebatavaline ja kõike seda ütles tema, Lenin, mitte nii nagu omast peast, vaid tõepoolest otsekui ajaloo tahtel.» [1]

Selles iseloomustuses tuleb märkida üht asjaolu, millel on suur tähtsus Gorki edasise loomingulise arenemise uurimisel, nimelt tema kasvanud tähelepanu liberaalide, menševike ja igalaadi teiste «revolutsiooniliste» fraaside harrastajate paljastamisele. Nagu jutustab Gorki ise, avaldas temale kõige tugevamat muljet Lenini peen oskus paljastada igas sõnas «selle täpset mõtet». Liberaalide ja menševike «keele» kui nende tõeliste veendumuste maskeerimisvahendi kriitika Lenini poolt ilmnes eriti hiilgavalt V kongressil. Terves reas väljaastumistes sel kongressil paljastas Lenin oma vastaste taktika seda iseärasust, mida ta iseloomustas irooniliselt kui «naiivset sõjakavalust» (vt. 12. kd., lk. 461). Lenin näitas, et parandused, mida menševikud esitasid bolševike resolutsioonidele, olid katseks «... viia läbi bolševikele vastuvõtmatu *poliitika*... bolševikele eriti vastuvõetava *loosungi* varjus. Olgu silt sinu, aga kaup meie, — nii ütlesid tegelikult oma ettepanekuga menševikud kui ehtsad politikaanid-oportunistid» (12 kd., lk. 461). Lenini sõnavõtud kongressil õpetasid Gorkit veel sügavamalt lahkama liberaalset fraseoloogiat — oskus, mis on nii ilmekalt kehastunud Gorki publitsistikas ja hiljem «Klim Samgini elus».

V kongressil teatas Lenin Gorkile oma arvamise jutustuse «Ema» kohta. Lenin märkis ära mõned puudused jutustuses, mida ta oli lugenud juba käsikirjas.

«Ma ütlesin,» kirjutab Gorki oma mälestustes, «et ma raamatut kirjutades ruttasin, kuid ei jõudnud seletada, miks ma ruttasin, — Lenin, jaatavalt pead noogutades, seletas selle ise ära: väga hea, et ma ruttasin, raamat on tarvilik, palju töölisi võttis revolutsioonilisest liikumisest osa ebateadlikult, stiihiliselt, nüüd nad loevad «Ema» ja saavad sellest endale suurt kasu.

«Väga õigeaegne raamat». See oli ainuke, kuid mulle väga väärtuslik kompliment tema poolt.» [2]

Jutustus «Ema» oli sotsialistliku kirjanduse esimeseks vastukajaks neile ülesannetele, mida Lenin esile tõstis esimese Vene revolutsiooni ajajärgul. Raamatus «Sotsiaaldemokraatia kaks taktikat demokraatlikus revolutsioonis» (1905) osutas Lenin vajadusele näidata massidele «meie demokraatlikku ja sotsialistlikku ideaali kogu tema suuruses ja ilus», et selle abil näidata «kõige otsemat teed täielikule, kindlale ja otsustavale võidule»

---

[1] М. Горький. Избранные сочинения, т. II, М. 1935, стр. 677—678.
[2] Sealsamas, lk. 675.

(9. kd., lk. 90). Mõni aeg varem kirjutas Lenin ühes oma artiklis sügavatest muutustest «tööliklassi elutingimustes ja kogu psüühilises laadis», sellest, et toimub «üha uute tööliklassi kihtide ärkamine klassiteadlikumale ja aktiivsemale võitlusele» (8. kd., lk. 185). Jutustus «Ema», mis etendas silmapaistvat osa rahva revolutsioonilises kasvatamises, oli niisiis Gorki vastuseks selle ajastu Lenini poolt formuleeritud nõuetele. Teoses oli kehastatud sotsialistlik ideaal ja kajastatud muudatused tööliklassi psüühikas.[1]

Just sellepärast tähistas jutustuse «Ema» ilmumine uue ajastu algust maailmakirjanduse arengus. Proletariaat kui ajaloo liikumapanev jõud, kui «elu peremees», kes on kutsutud muutma kogu olemasolevat korda ja teostama rahva elupõlise unistuse korrast, mis on vaba ekspluateerimisest ja sotsiaalsest ebaõiglusest, muutus esmakordselt kunstilise loomingu objektiks. Engels pidi juba XIX sajandi lõpul tõestama, et «tööliklassi revolutsiooniline vastupanek teda rõhuvale keskkonnale, tema kramplikud katsed, poolteadlikud või teadlikud, saavutada oma inimõigusi on kirjutatud ajalukku ja peavad seepärast omandama oma koha realismis»[2]. Nüüd sai see ülesanne tõelisuseks: esimeseks suureks realistlikuks kirjanikuks, kes selle teostas, oli Gorki.

Jutustuses kajastusid kunstilises vormis tähtsamad Lenini ideed. See oli kõigepealt parteilisuse idee, vaade parteile kui rahva parimate inimeste «vaimsele kodumaale» (Pavel Vlassovi sõnad). Edasi, jutustuses «Ema» leidis väljenduse ka Lenini idee kogu rahva liitumise vajadusest otsustava hoobi andmiseks isevalitsusele. Ema üleskutses: «Rahvas, koonda oma jõud ühiseks jõuks!» on üldistatud üks jutustuse põhimotiividest. Lõpuks, tema kujude areng on otsekui kunstiliseks illustratsiooniks Lenini teesile sotsialistliku teadvuse kandmisest tööliste keskkonda ja 1905. aasta revolutsiooni hiiglasuurest osast rahvahulkade äratamisel poliitilisele võitlusele.[3]

Käsituse saamiseks sellest, kui sügavasti Gorki kui kunstnik mõistis seda leninlikku ideed, pakuvad palju huvi Lenini kommentaarid Pavel Zalomovi (Pavel Vlassovi reaalse prototüübi) ja tema seltsimeeste kõnedele kohtus: «Neis kõnedes väärib tähelepanu,» kirjutas Lenin, «lihtne, siiralt täpne kujutamine, kuidas kaasaegses ühiskonnas toimub üleminek kõige igapäevasemailt, *kümneid ja sadu miljoneid* korda esinevatelt tööliste

[1] Tööliste tuntud kirjas Gorkile jutustuse «Ema» kohta hinnatakse seda jutustust samuti selle eest, et ta propageerib «seda ideaali, mis toob vabastust elu ahelaist mitte ainult tööliklassile, vaid ka kogu inimkonnale, mis joonistab meile pildi uuest, harmoonilisest ja kaunist, rõõmsast ja vabast elust üldises õnnes» («Truženik», 1908, nr. 14).

[2] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XXVIII, стр. 27.

[3] Vt. üksikasjalisemalt: В. Десницкий. М. Горький, Л. 1940; Г. Ленобль. История революции в творчестве А. М. Горького. «Istoritšeski Žurnal», 1941, nr. 6.

«rõhumise, viletsuse, orjuse, alanduse, ekspluateerimise» faktidelt nende teadvuse ärkamisele, nende «pahameele» kasvule, selle pahameele revolutsioonilisele avaldamisele...[1]

Just sellepärast, et neid kõnesid pidasid lihtsad töölised, kes pole oma arenemisastmelt sugugi eesrindlased, et nad ei esinenud isegi mitte mõne organisatsiooni liikmetena, vaid inimestena rahva hulgast, just sellepärast, et nad ei rõhutanud oma isiklikke veendumusi, vaid fakte iga Venemaa proletaarlase või poolproletaarlase elust, tekitavad nii julgustavat muljet nende tööliste järeldused: «sellepärast läksimegi teadlikult demonstratsioonile isevalitsuse vastu»» (6. kd., lk. 249, 250).

Pavel Zalomovi ja ta seltsimeeste kõned peeti 28.—31. oktoobrini 1902. Revolutsioon soodustas töölisklassi teadlikkuse edasist kasvu, ja seda kasvu arvestas Gorki töötamisel jutustuse «Ema» kallal ja Pavel Vlassovi kuju loomisel[2]. Jutustuse «Ema» hiiglasuur kasvatav mõju seisis selles, et ta lüüriliselt-hingestatud kujudes näitas lugejatele töölisklassi ideelise kasvu protsessi ennast. Selles mõttes tulebki mõista sõnu, mida Lenin ütles Gorkile: «...raamat on tarvilik, palju töölisi võttis revolutsioonilisest liikumisest osa ebateadlikult, stiihiliselt, nüüd nad loevad «Ema» ja saavad sellest endale suurt kasu.» Jutustus «Ema» kannab endal Lenini ideede pitserit. Ta on kantud leninlikust optimismist, leninlikust armastusest töötava inimese vastu ja palavast usust ta võimeisse maailma ümber muuta.

Lenini mõju on selgesti tunda ka Gorki paremais publitsistlikes väljaastumistes 1905.—1907. a. Eriti «Märkmed väikekodanlusest», mis Gorki avaldas «Novaja Žiznis», olid paljudes oma väidetes paralleelsed Lenini artiklitele, mis ilmusid samas ajalehes ja «Proletaris». «Märkmed väikekodanlusest» on täis samasugust revolutsioonilist paatost, samasugust põlgust kõikide kompromisside vastu, igasuguse kompromisliku kahepaiksuse vastu, nagu Lenini artiklidki. Lenini artikkel «Revolutsiooniline kantseleilikkus ja revolutsiooniline töö», mis on avaldatud «Novaja Žiznis» nr. 18, paljastas liberaalide püüde «legaliseerida kaks võimu» — «ülestõusnud rahva võim ja vana isevalitsuse võim» (10. kd., lk. 45). Paljastades selle taktika olemuse, tegi Lenin kokkuvõtte: «nii rüvetab kodanlus kõike maailmas, asendades võitluse *sahkerdamisega*» (10. kd., lk. 46) (meie kursiiv. — *B. M.*). Neidsamu ideesid arendatakse samas numbris avaldatud «Märkmed väikekodanlusest» neljandas osas. Gorki kirjutas seal samuti liberaali valmisolekust «võtta vabadus oma embusse, kuid tingimata seadusliku abikaasana, et «seadus-

---

[1] Jutumärkidesse on Lenin pannud Marxi sõnad «Kapitalist». — *B. M.*

[2] On huvitav, et tsensuurikomitee liige Fjodorov oli küllalt terava pilguga, kui ta pidas jutustust ohtlikuks just selle poolest, et temas kujutatakse sotsialistliku propaganda tungimist tööliste keskkonda, kus ta «otsekohe leiab äärmiselt soodsa pinna oma arenguks». (Avaldatud S. Kastorski raamatus «Мать» Горького, Л. 1940, стр. 17.)

likkuse piirides» vägistada vabadust nii nagu ise soovib». Gorki iseloomustas siin samuti liberaale kui «kaupmehi», kes karjuvad: «Need olime meie, kes võitsid! Meie oleme rahva esindajad! Palun andke meile koht, kuhu võiksime maha istuda, et teiega *kauplema* hakata.

Meie müüme vene töölisklassi — kui palju pakute?»

Neis följetonides lahkas Gorki igakülgselt väikekodanluse ideelis-psühholoogilisi iseärasusi — «loomuvastaselt arenenud omanditunnet», «alati pingelist soovi rahu järele endas ja enda ümber», «pimedat hirmu» rahvahulkade võitluse ees, kalduvust kompromissidele ja tehingutele «oma valitsuse toore välise jõuga», püüet «pidurdada klassivastuolude normaalse arengu protsessi», parteituse kui «kahe jõu» vahel asuva positsiooni kaitsmist.

Sellest, et Lenin «Märkmed» heaks kiitis ja neid hästi meeles pidas, annab tunnistust tema palve, millega ta pöördus 1908. aastal Gorki poole, et viimane kirjutaks midagi «Proletari» jaoks samas vaimus, nagu olid *«märkmed väikekodanlusest «Novaja Žiznis»»* (vt. 34. kd., lk. 328, v. k.). Meie ei kahtle, et väikekodanluse psühholoogia iseloomustamine Gorki poolt oli lähedane Lenini suhtumisele väikekodanlusse. Gorki defineeris kodanlike liberaalide psühholoogiat kui väikekodanlaste psühholoogiat. Just liberaalidest mõtles Gorki, kui ta kirjutas, et väikekodanlased, kes on tänu võlgu proletariaadile «enda vabastamise eest (isevalitsusliku. — *B. M.*) riigi kitsast puurist», on valmis ehitama temale «uut puuri, mis on kõvem sellest, milles nad ise istusid». Ja edasi tõstab Gorki esile vormeli: «väikekodanlane poliitikas».

Lenini ja Gorki poolt poliitilise väikekodanluse kohta antud iseloomustuse lähedus saab eriti ilmseks, kui uurida Lenini teost «Kadettide võit ja töölispartei ülesanded» (1906), sedasama tööd, milles Lenin ühines «Märkmeis väikekodanlusest» väljendatud Gorki seisukohaga. [1]

Lenin, analüüsides väikekodanlaste psühholoogiat Vene revolutsioonis, näitab et «kadett on poliitikas ideaalne *väikekodanlane*» (10. kd., lk. 243; meie kursiiv. — *B. M.*); kõvasti saavad temalt pihta «väikekodanluse rüütlid» (vt. 10. kd., lk. 228), kes paistavad silma oma «väikekodanliku kiindumusega ... reaktsioonisse» (10. kd., lk. 226) ja kes «teravast võitlusest meelsamini kõrvale hoiduvad, sellest mööda lähevad või selle eest isegi peitu poevad (et siin, kakluses, ainult sugeda ei saaks!)» (10. kd., lk. 222). Nagu Gorki «Märkmeiski», ühendab juba Lenini teose stiil endas lõikavat irooniat kadettide aadressil, kes eelistavad revolutsiooni «keerisele» ajaloos — liikumist «veovoori kiirusega» (10. kd., lk. 228), kõrge paatosega rahvale antud hinnangus, rahvale, kes «keerise ajal viis kogu Venemaad

[1] Vt. pikemalt selle kohta allpool, lk. 314—316.

veduri kiirusega edasi» (10. kd., lk. 230). Lenin kasutas ka oma varasemais teoseis terminit «väikekodanlus», rakendades seda aga siis väiketootjate ja nende ideoloogide-narodnikute psühholoogia määratlemiseks (vt. näiteks 1. kd., lk. 230, 244 jt.).

Oma mälestustes märgib Gorki Lenini iseloomulikema joonena kõigutamatut veendumust sotsialismi tulevases võidus. Pärast ülestõusu lämmatamist matsid menševikud revolutsiooni maha. Nad hakkasid veel kõvemini kisama bolševike «fantaseerimistest» ja «romantismist». Plehhanov ütles: «Ei oleks tohtinud relvi haarata.» Kuid Lenin teadis, et hoolimata ajutisest lüüasaamisest ei suuda proletaarse revolutsiooni lõplikku võitu ükski asi takistada. Meenutades vaimustatud hinnangut, mille andis Marx prantsuse tööliste võitlusele 1871. aastal, kirjutas Lenin: «Oo, kuidas oleksid siis irvitanud Marxi üle meie praegused «reaalsed» kirjatargad marksistide hulgast, kes materdavad 1906.—1907. a. Venemaal revolutsioonilist romantikat! Kuidas oleksid inimesed mõnitanud *materialisti, majandusteadlast,* utoopiate vaenlast, kes austab «katset» rünnata *taevast!* Kui palju silmavett, üleolevalt armulikku naeru või kaastunnet oleksid kulutanud igasugused vutlarisse pugenud inimesed mässuliste tendentside, utopismi jne. jne. puhul, sellele taevast ründavale liikumisele antud hinnangu puhul!» (12. kd., lk. 90—91).

Oma mälestustes Leninist nimetab J. V. Stalin Leninit «revolutsiooniliste plahvatuste geeniuseks»; ta näitab, et revolutsiooniliste pöörete päevil Lenin «sõna tõsises mõttes puhkes õitsele» [1]. «Revolutsioonid on rõhutute ja ekspluateeritavate pidupäev» (9. kd., lk. 90) — see tähelepanuväärne Lenini aforism annab eredalt edasi tema meeleolusid. Menševikud, «inimesed vutlaris», ei võinud, muidugi mõista, sellest aru saada. Leninile omane revolutsiooniline hoog oli neile võõras, samuti nagu oli neile võõras ka see tõeliselt revolutsiooniline, mõjuv, tulevikku suunatud, praktilises võitluses sotsialistliku ideaali teostamise eest võrsunud unistus saabuvast võidust, millest oli kantud rahvaliikumine, mis andis oma värvingu Lenini artiklite toonile ja Gorki teoste pateetilistele, kangelastegude janust hingestatud kujudele. Revolutsioonilise võitluse heroismile, mis oli läbi imbunud unistusega vabaduse paratamatust võidust, vastandasid kadetlikud ja menševistlikud literaadid liigutavas üksmeeles oma filisterlikku «tervet mõistust», «kainet realismi», oma valelikku «praktitsismi» [2]. Menševike kallaletungidel Leninile ja Gorkile

[1] J. V. Stalin. Teosed, 6. kd., lk. 62.

[2] Järelsõnas brošüürile «Sotsiaaldemokraatia kaks taktikat demokraatlikus revolutsioonis» kirjutas Lenin erilise peatüki «Mille eest kiidavad kodanlik-liberaalsed realistid sotsiaaldemokraatlikke «realiste»?» Kritiseerides «Osvoboždenije» artikleid, milledes menševikke kiideti «realismi» eest, näitas Lenin, et selle filisterliku propaganda mõte seisis kadettide soovis võtta Vene revolutsioonilt «klassivõitluse pitser, proletaarse järjekindluse, proletaarse otsustavuse, «plebeilise jakobiinluse» pitser» (9. kd., lk. 96), see tähendab, need omadused, mida menševikud põlastasid kui «romantikat».

«romantismi» pärast oli täiesti kindel poliitiline sisu. Mitte asjata ei leidnud Moskva menševike nädalalehe «Naše Delo» platvorm täielikku heakskiitmist Plehhanovi «Sovremennaja Žiznis». «Naše Delo» oli tuntud oma «kaine realismi», s. t. oportunismi propageerimise poolest. Retsensioonis «Naše Delo» esimese numbri kohta tervitas «Sovremennaja Žizn» menševike poolt propageeritavat «revolutsioonilise romantika» asendamist «poliitilise realismiga», «möödunud (s. o. 1905. — *B. M.*) *aasta* taltsutamatu võlu» asendamist «ainuvõimaliku» ja «paratamatu» kodanlike parteidega kokkuleppimise positsiooniga [1].

Tiivutu, roomava «realismi» poliitilise sisu mõtestas Lenin lahti järgmiselt: ««realistlik» osvoboždenetsite suus tähendab *«oportunistlik»*. Härrad osvoboždenetsid ei tunne muud realismi, peale roomava; neile on täiesti võõras marksistliku realismi revolutsiooniline dialektika ...» (9. kd., lk. 123).

Lenini käsituses oli revolutsiooniline unistus osakeseks revolutsioonilisest realismist [2]; tuleviku ettenägemine, püüe maksimaalselt vallandada masside initsiatiivi liitus süstemaatilise teoreetilise ja organisatsioonilise tööga. Seda Lenini omadust iseloomustas Gorki hiljem kui «haruldast oskust vaadata olevikule tulevikust» [3]. Hoolimata «väikekodanluse rüütlitest», kes nimetasid ühiskondliku arengu tormilisi revolutsioonilisi ajajärke «hullumeelsuse ajajärkudeks», ütles Lenin, et «just revolutsiooniperioode iseloomustavad ajaloolise loomingu suurem avarus, suurem rikkus, suurem teadlikkus, suurem plaanipärasus, suurem süstemaatilisus, suurem julgus ja eredus, võrreldes väikekodanliku, kadetliku, reformistliku progressi perioodidega» (10. kd., lk. 229). Revolutsioonilise proletariaadi ideoloogidele on omased julged, masside võitlusele toetuvad unistused sotsialistlike ideaalide täielikust teostamisest. «Uue «Iskra» filistritele ... on säärased unistused muidugi võõrad ja imelikud,» tähendas Lenin ühes oma artiklitest, mis on kirjutatud 1905. a. kevadel (8. kd., lk. 257), kui proletariaadi võitlus oli alles algamas ja kui menševikud ei näinud uneski, missuguse hoo see hiljem omandas.

Gorki 1905.—1907. a. revolutsiooni perioodi loomingus, mis on sügavalt realistlik juba oma põhimõtetelt, kajastus seesama käsitus revolutsioonilisest unistusest, millest, rakendatuna poliitilisele võitlusele, kirjutas Lenin (vt. 5. kd., lk. 461). See käib kõigepealt jutustuse «Ema» kohta, kus unistus inimkonna tulevasest õnnest ühineb revolutsioonilise võitluse karmi argipäevase tõe realistliku kujutamisega. Jutustuses me leiame roman-

[1] «Sovremennaja Žizn», 1906, september-oktoober, lk. 253—254.

[2] «Realismi» filisterlik käsitlus menševike poolt sundis Leninit neil aastail tegema reservatsioone selle termini tarvitamisel; vrd. näiteks: «... ainuke reaalne, selle sõna heas ja mitte labases mõttes, on revolutsioonilise marksismi poliitika» (11. kd., lk. 357).

[3] «Год XXI», альманах тринадцатый, М. 1938, стр. 57.

tilisi kujusid ja motiive, mis on hästi tuntud Gorki varasemate teoste lugejale, kuid nad on siin antud realistlikult konkreetseis olukordades. Pavel Vlassovi kohta loeme, näiteks, järgmist: «Teda haaras vastupandamatu soov anduda oma usu jõule, heita inimestele oma süda, mille oli süüdanud põlema unistus tõest.» Edasi, Andrei Nahhodka ütleb: «Selle elu eest olen igaks asjaks valmis. Rebin südame rinnust, kui vaja...» Nii on leidnud siin realistliku kehastuse Danko kangelaslik kuju, kes valgustas inimestele teed oma leegitseva, rinnast välja kistud südamega («Vanaeit Izergil»).

Lenini ja Gorki publitsistika teemade ja ideede lähedus esimese Vene revolutsiooni aastail väljendus ka kirjandusliku stiili iseärasustes.

Lenini artiklid esimese Vene revolutsiooni perioodist on küllastatud paljudest kujundeist, mis on geneetiliselt seotud heroilise rahvaeeposega ja vene revolutsioonilise kirjandusega, eriti Gorki loominguga. Leninil kohtame sageli heroilises eeposes ja revolutsioonilises luules nii populaarseid tormi, äikese, tuulekeerise, tormise mere kujundeid, «taeva», kuhu poole püüavad kangelased, vastandamist «maaga», mille ligi ennast hirmuga suruvad väikekodanlased. «Revolutsioonilised sündmused Moskvas, see on esimene äikesesähvatus», — nii alustab Lenin artiklit poliitiliste streikide kohta Moskvas (9. kd., lk. 313). Ja edasi, teistes Lenini artiklites: «Kogu maa tardus tormi eel» (9. kd., lk. 390); «tuuleke tugevnes, muutudes tormiks» (9. kd., lk. 341); «baromeeter näitab tormi... kõik ilma erandita on kistud juba paigast solidaarse proletaarse pealetungi hiigelkeerise poolt (9. kd., lk. 355). Augustis 1906. a. kirjutab Lenin artikli «Enne tormi», milles ta tõlgib Gorki motiive «Laulust Tormikotkast» kaasaegse poliitilise võitluse keelde: «Las liberaalid viitavad aralt sellele eelseisvale võitlusele ainult selleks, et valitsust ähvardada, las need piiratud väikekodanlased panevad kogu oma «mõistuse ja tunnete» jõu uute valimiste ootamisse, — proletariaat valmistub võitluseks, läheb üksmeelselt ja uljalt vastu tormile, sööstab kõige palavamasse heitlusse. Aitab meile argade kadettide hegemooniast, nende «juhmide pingviinide» hegemooniast, kes «aralt peidavad kaljudesse tõntsi keha». Ja oma artikli lõpetab Lenin üleskutsega:

«Võimsamini puhke, maru!» (11. kd., lk. 119—120).

Revolutsioonilisest paatosest on kantud ka Stalini, keda Lenin nimetas «leegitsevaks kolhidaallaseks», 1905.—1907. a. kirjutatud artiklid ja proklamatsioonid. Nii kerkivad selgelt esile need stiililised iseärasused, mis on omased tõeliselt revolutsioonilisele publitsistikale, mis ülistab vabadusvõitluse õnne ja kuulutab tormi, tulevase võidu ennustajat vana maailma üle. Selles mõttes on iseloomulik ka Tiflisis ilmunud gruusiakeelse sotsiaaldemokraatliku ajalehe nimi «Elva» («Välk»).

On huvitav märkida, et reaktsioonilises ajakirjanduses, samuti

ka kadetlikus ja menševistlikus publitsistikas, mis vastandas bolševike «romantikale» kodanliku renegaatluse kainet «realismi», omandasid needsamad kujundid vastupidise mõttelise kõla. Kabuhirmus kirjutas «Novoje Vremja» revolutsiooni «kohutavatest sammudest», kuristikust, millesse võib Vene monarhiat heita tormiline «rahva stiihia», mis on hakanud lainetama «kuni sügavaima põhjani» [1]. Kadetlik «Retš» püüdis igasuguste abinõudega tõestada vajadust «vaigistada rahva meelepaha tormi», juhtida «stiihia raamidesse», siirduda «tormiliselt, keevalt nooruselt» «visale ja kannatlikule küpsusele» [2]. Üks kadettide partei juhtidest, I. Petrunkevitš, ütles üsna revolutsiooni algul semstvote kongressil: «Revolutsioon on meist ette jõudnud... Me ei suuda tormi peatada, kuid igal juhul me peame püüdma ära hoida liiga suurt vapustust.» «Naša Žizn» väitis: «... esimese ülesandena tuleb võtta tarvitusele ettevaatusabinõud... revolutsiooniliste vooluste ja tormihoogude purustava toime vastu», kuna «kõik teooriad ja põhimõtted ning isegi lihtne mõistus ja mõte taanduvad tagaplaanile... kui näitelavale astub stiihia ise oma loodusjõulises kõikvõimsuses» [3]. Menševistlikus publitsistikas on tormi, äikese, tuulekeeriste semantikal samasugused jooned. «Revolutsiooniline hoovus kiskus meid peatamatult edasi,» tunnistas hämmeldunult Parvus brošüüris «Praegune poliitiline olukord ja tuleviku väljavaated» (1905). «Meie olime ainult need kandlekeeled, millel mängis revolutsiooni orkaan,» kuulutas ta, ennustades orkaani lõppu ja kutsudes üles «realistlikule», «rahulikule», «teadlikule» tööle. Paljastades Trepovite ja poliitiliste väikekodanlaste üksmeelt revolutsioonitormi päevil, kirjutas Lenin: «Nii ühtede kui teiste rabelemised valmistavad meile suurimat heameelt; hästi puhub järelikult revolutsiooni tuuleke, kui poliitilised komandörid ja poliitilised ülejooksikud hüppavad ülemisel tekil nii kõrgele» (9. kd., lk. 342).

Kadettide seisukohta iseloomustas Lenin A. Izgojevi ühe artikli [4] analüüsimisel kõrgete ja allakriipsutatult madaldatud kujundite kontrastse kõrvutamise teel: «Noh, kas pole need siis poliitilised «vutlaris inimesed»? Kas pole need filistrid, kes vältimatult läheneva tormi ees tõmbavad oma öömütsi silmile ja kordavad: me oleme ettevaatlikud... me hoiame... Te hoiate oma filistrimütsi ja muud midagi, lugupeetud «rahva vabaduse» rüütlid!» (12. kd., lk. 161). Vastandlike emotsionaalsete kujundite kahe rühma kokkupõrge («lähenev torm» ühelt poolt ja «öömüts», mille pärast tunneb hirmu tšehhovlik «vutlaris ini-

[1] М. Меньшиков. Тревога. «Novoje Vremja», 30. august 1905, nr. 10625.

[2] К. Гредескул. Перелом. «Retš», 3. oktoober 1906, nr. 180.

[3] Р. Бланк. К злобам дня русской социал-демократии. «Naša Žizn», 23. märts 1906, nr. 104.

[4] Lenin mõtles A. Izgojevi artiklit «Pessimism», mis oli pühendatud duuma küsimusele [«Retš», 12. märts (27. veebruar) 1907, nr. 48].

mene», teiselt poolt) annab seda iseloomustust lõpetavale formuleeringule: «Lugupeetud «rahva vabaduse» rüütlid» teravalt satiirilise värvingu.

Revolutsiooni lüüasaamise järel registreerisid kadetid ja menševikud tähelepanelikult mitmesuguseid tunnuseid, mis kõnelesid nõndanimetatud «vene ühiskonna» «revolutsiooniväsimusest», muuhulgas ka selle «väsimuse» kajastumisest kirjanduses. Sel pinnal leidsid üksteist ka «liberaalid» ja «konservatiivid». «Novoje Vremja» ja «Retši» kirjandusülevaated paistsid olevat dikteeritud ühe ja sama autori poolt. Kuid Leninile polnud see kõik ootamatuseks. Ja kui kadetlik publitsist F. Malover ajalehes «Tovarištš» kirjutas «seltskonna» «kerge belletristika» harrastusest kui poliitilise ükskõiksuse tõestusest [1], vastas Lenin talle põlglikult: «Kodanluse väsimus ja tema kalduvus «kergele» ilukirjandusele pole juhuslik, vaid paratamatu nähtus» (12. kd., lk. 345). Kindla veendumusega kirjutas ta 1907. aasta veebruaris: «Venemaa töölisklass on kord juba tõestanud ja tõestab veel korduvalt, et ta on võimeline «taevast ründama»» (12. kd., lk. 93).

Lenini meeleolusid revolutsioonilaine suurima mõõna ajal iseloomustas Gorki juba pärast Oktoobrirevolutsiooni järgmiste sõnadega:

«Vladimir Iljitš Lenin tundis mineviku ajalugu nii hästi, et ta võis ja oskas olevikule vaadata tulevikust... Tööliste ja talupoegade Oktoobrivõidu paratamatust ja lähedust nägi ta ette juba 1907. aastal Londoni kongressil. Ta üldse oskas, nagu mitte keegi teine, näha ette seda, mis peab tulema. Ta oskas ja suutis teha seda, mulle paistab, sellepärast, et pool tema suurest hingest elas tulevikus, et tema raudne, kuid painduv loogika näitas talle kauget tulevikku täiesti konkreetsetes reaalsetes vormides. Sellega, minu arvates, seletubki ta imeväärne kindlus suhtumisel tegelikkusesse, mis teda kunagi ei hämmeldanud, kui keeruline ja raske see ka oli...» [2]

Gorki püüdis kogu oma loomingut hingestada sügava leninliku usuga sotsialismi tulevasse võidusse. Gorki looming, mis paljastas igasuguseid revolutsiooni renegaate, hoidis ülal ja õhutas vabadusvõitluse leeki ning tõestas uuesti, et Gorki, nagu kirjutas Lenin, oli «...oma suurte kunstiteostega sidunud end Venemaa ja kogu maailma töölisliikumisega...» (16. kd., lk. 91). Vastuseks nii menševikele kui kadettidele ja kõigile töölisklassi vaenlastele, kes püüdsid revolutsiooni maha matta, olid Gorki teosed, mis isamaa raskeil päevil sisendasid rahvale usku sellesse, et «Venemaast saab maailma kõige eredam demokraatia». Leninliku revolutsioonilise optimismi sära valgustas Gorki suure-

---

[1] Ф. Маловер. Дума и общество. «Tovarištš», 21. aprill 1907, nr. 273.

[2] М. Горький. Публицистические статьи, Л. 1933, стр. 64—65.

pärast jutustust «Suvi», mis oli pühendatud revolutsioonilise rahva ärkamisele ja mis lõppes ennustavate sõnadega:

«Häid pühi, suur vene rahvas! Peatset ülestõusmist, armas!»

Gorki loomingulises tegevuses ilmnes esimese Vene revolutsiooni suur loov printsiip, ilmnes ta sügavalt rahvalik iseloom. Ja ka selles, nagu kogu meie revolutsiooni ajaloos, andis ennast tunda proletaarsete masside juhi Vladimir Iljitš Lenini hiiglasuur osatähtsus.

KIRJANDUSLIK-ESTEETILISI KÜSIMUSI 1908.—1910. aastal JA LENINI VÕITLUS FILOSOOFILISE REAKTSIOONI VASTU

I

1905.—1907. aasta revolutsiooni lüüasaamine kutsus revolutsiooni kaasajooksikute hulgas esile lagunemise ja laostumise, paljastas nende püüdeid kohaneda Stolõpini reaktsiooniga. Kontrrevolutsiooni pealetung väljendus ka ideoloogilisel rindel. Kodanlik kirjandus püüdis istutada ühiskonda pessimismi meeleolusid, põlgust rahva vastu, individualismi ja kõlvatuse kultust. Moodsaks muutusid teosed, mis laimasid revolutsiooni, ülistasid reetmist ja provokatsiooni. Samal ajal tugevnesid marksismi revideerimise, partei teoreetiliste aluste revideerimise katsed. Kodanliku ajakirjanduse veergudel tugevnes sõjakäik eesrindliku vene kultuuri suurte traditsioonide vastu, Gorki ja kogu proletaarse kirjanduse vastu, kasvas idealismi ja müstika propageerimine. Rahvahulki revolutsioonist ära pöörata — see oli kõigi marksismi vaenlaste ja demokraatia vastaste ühine eesmärk. Just sellepärast omandasid maailmavaate küsimused revolutsiooni lüüasaamisele järgnenud aastail sellise teravuse.

Käesolevas uurimuses me seame oma ülesandeks tundma õppida 1908.—1910. a. perioodil kirjanduslik-esteetilisi küsimusi selle võitluse valgusel, mida pidas Lenin filosoofilise reaktsiooni vastu.

Ideelis-filosoofiliste suundade võitlus, mis Venemaal on alati silma paistnud suure intensiivsuse poolest, puhkes neil aastail veel suurema jõuga. Järsult suurenes filosoofilise kirjanduse ja spetsiaalselt filosoofiliste ajakirjade väljaandmine. Filosoofilised teemad imbusid sageli isegi ajaviitelise sisuga ajakirjadesse. Näivalt abstraktsete vaidluste taga gnoseoloogia, loogika ja esteetika küsimuste kohta peitusid mitmesuguste klasside ja parteide reaalsed elulised huvid. Hoolimata kodanlike õpetlaste pingutustest lakkas filosoofia olemast ainult «valitud» peade asjaks.

Vene revolutsioon, samuti revolutsioonilise liikumise kasv Läänes ja Idamaadel paljastasid enneolematu selgusega filosoofia alal peetava võitluse klassisisu. Reaktsiooni sõjakäigus revolutsiooni vastu ja pealetungis materialistliku maailmavaate põhimõtteile tõsteti üles üha uusi idealistlike teooriate variante. «*Meie* ajal,» kirjutas Lenin 1910. aastal, «on teaduse, filosoofia,

kunsti valdkonnas esile kerkinud võitlus marksistide ja mahhistide vahel» (16. kd., lk. 187).

Nende inimeste teenistuses, kes olid reaktsioonilise filosoofia kütkes, oli rikkalik valik uusimaid teooriaid, peamiselt austria ja saksa idealistlike filosoofide omi, kes imperialismi ajajärgul seisid rahvusvahelise filosoofilise reaktsiooni eesotsas. Machi ja Avenariuse empiriokritiitsism, uuskantluse varieteedid — marburgi (Cohen, Natorp, Cassirer) ja freiburgi koolkond (Windelbandt, Rickert), immanentne koolkond Schuppe, Schubert-Solderni, Rehmke jt. näol, Henry Bergsoni intuitivism — kõik need suunad taotlesid üht ja sama sihti: tõestada, et maailm ei eksisteeri sõltumatult teadvusest, et objekt ei eksisteeri ilma subjektita, ja et, järelikult, objektiivset tõde on võimatu tunnetada. Venemaa filosoofilised reaktsionäärid, kes esinesid ülestõstetud näokattega, kui ka inimesed, kes marksismi «kriitikat» ja revideerimist toimetasid looritatult ning silmakirjalikult, marksismi «kaitsmise» lipu all, lonkisid reaktsioonilise saksa idealistliku filosoofia sabas ja, nagu kirjutas Lenin, «pomisesid (sõna-sõnalt viimase handbuchi järgi), et materialism on ammu «ümber lükatud»» (15. kd., lk. 19).

Nagu teada, jälgis Lenin alati väga tähelepanelikult filosoofiliste suundade võitlust ja filosoofilist kirjandust. Kuid erilist tähelepanu osutas ta filosoofia küsimustele pärast esimest Vene revolutsiooni, kui rasketes reaktsioonitingimustes tuli tagasi lüüa marksistliku teooria «kriitikute» rünnakuid, kaitsta bolševistliku partei aluseid. Hiljem, iseloomustades 1908.—1910. a. filosoofilist diskussiooni, märkis Lenin, et «ühiskondliku ja poliitilise reaktsiooni aeg, revolutsiooni rikaste õppetundide «seedimise» aeg pole juhuslikult see aeg, kus peamised teoreetilised, sealhulgas ka filosoofilised küsimused igal *elaval* suunal kerkivad ühele esikohtadest» (17. kd., lk. 53). Sõltuvalt erinevatest ajaloolistest perioodidest tõsteti esile kord üht, kord teist marksismi külge: kuni 1905.—1907. a. revolutsioonini uuriti Venemaal eriti Marxi majandusteadusliku õpetuse rakendamist antud konkreetsetes tingimustes, revolutsiooni ajal — marksistlikku poliitikat, pärast revolutsiooni — marksistlikku filosoofiat. «See ei tähenda,» märkis Lenin, «et oleks kunagi lubatav ignoreerida üht marksismi külgedest; see tähendab ainult, et *huvi ülekaal* ühe või teise külje vastu ei olene subjektiivsetest soovidest, vaid ajalooliste tingimuste kogusummast» (17. kd., lk. 52—53). Filosoofiline diskussioon 1908.—1910. a. Venemaal ei omanud mitte ainult sisemist tähtsust ega olnud see esile kutsutud mitte ainult sisepoliitilisest olukorrast, vaid selle oli põhjustanud kogu teadusliku mõtte arengukäik. «... Filosoofilise «sõelumise» ettevalmistus,» kirjutas Lenin, «toimus ammu ka teistes maailma maades niivõrd, kuivõrd näiteks uus füüsika tõstis üles rea uusi küsimusi, millega dialektiline materialism pidi «hakkama saama». Selles suhtes omab «meie» (Potressovi väljenduse

järgi) filosoofiline vaidlus mitte ainult teatavat, s. o. vene, tähtsust» (17. kd., lk. 53). Kõige selle juures oli filosoofiline diskussioon küllastatud rikkaliku, otseselt poliitilise sisuga. «Mahhism,» kirjutas Lenin, «kui idealismi erikuju on *objektiivselt* reaktsiooni tööriist, reaktsiooni teostaja» (17. kd., lk. 53).

Selles on lühidalt see hiiglatähtsus, mida omab 1908.—1910. a. filosoofiline diskussioon, mida Lenin iseloomustas artiklis «Meie likvideerijad» ja mida menševism Potressovi näol hindas kui «filosoofitsemise bakhanaali» [1].

Marksismi vastu võitlevate liberaal-kodanlikust leerist filosoofide ja publitsistide eesmärgid olid algusest peale täielikult selged ja nad ei varjanud neid. Kui empiriokrititsismi jutlustas näiteks V. Lessevitš, siis ta, mõistagi, ei pretendeerinud mitte ainult sellele, et teda peetaks marksismi pooldajaks, vaid ta kuulutas avalikult oma vaenulikkust marksismi vastu. Võrratult ohtlikumad olid kodanliku agentuuri katsed õõnestada töölisliikumises marksismi teoreetilisi aluseid. «Dekadents ja skeptitsism riivasid ka üht osa parteisse kuuluvaid haritlasi, kes pidasid endid marksistideks, kuid kes polnud iialgi kindlalt marksismi seisukohtadel asunud. Nende hulgas olid niisugused autorid, nagu Bogdanov, Bazarov, Lunatšarski (kes 1905. aastal olid liitunud bolševikega), Juškevitš, Valentinov (menševikud). Nad «kritiseerisid» ühtaegu marksismi filosoofilis-teoreetilisi aluseid, s. o. dialektilist materialismi, ja tema teaduslik-ajaloolisi aluseid, s. o. ajaloolist materialismi. See kriitika erines tavalisest kriitikast sellepoolest, et seda ei tehtud avalikult ega ausalt, vaid varjatult ja silmakirjalikult, marksismi põhiliste seisukohtade «kaitsmise» sildi all.» [2]

Filosoofilise diskussiooni teravaima arengu algus kuulub 1908. aasta esimestesse kuudesse, kui Peterburis ilmus koguteos «Esseed marksismi filosoofia üle», mis koosnes järgmistest artiklitest: V. Bazarovi «Meie aja müstitsism ja realism», J. Bermani «Dialektikast», A. Lunatšarski «Ateism», P. Juškevitši «Kaasaegne energeetika empiriosümbolismi seisukohalt», I. Hellfondi «Dietzgeni filosoofia ja kaasaegne positivism», S. Suvorovi «Sotsiaalse filosoofia alused». See koguteos, millel oli laialdane levik ja mis pidas vastu kaks trükki, oli mahhismi pooldajate frontaalseks esinemiseks filosoofia, aga ka kultuuri ja kunsti küsimustes. Eriti kahjulik oli ta sellepärast, et marksistliku filosoofia aluste revideerimist toimetati marksismi kaitsmise sildi all.

«Nüüd on ilmunud «Esseed marksismi filosoofia üle»,» kirjutas Lenin Gorkile 25. veebruaril 1908. a. Genfist. «Ma lugesin läbi kõik artiklid peale Suvorovi oma (mida loen), ja sattusin

---

[1] А. Потресов. Критические наброски. О том, почему пустяки одолели. «Naša Zarja», 1910, nr. 2, lk. 24.

[2] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 92—93.

iga artikli juures pahameelest otse raevu. Ei, see pole marksism! Ja meie empiriokriitikud, empiriomonistid ja empiriosümbolistid ronivad rappa. Kinnitada lugejale, et «usk» välismaailma reaalsusse on «müstika» (Bazarov), ajada kõige häbematumal kombel segi materialismi ja kantlust (Bazarov ja Bogdanov), propageerida agnostitsismi eriliiki (empiriokrititsism) ja idealismi eriliiki (empiriomonism) — õpetada töölistele «religioosset ateismi» ning kõrgemate inimpotentside «jumaldamist» (Lunatšarski) — kuulutada müstikaks Engelsi õpetus dialektikast (Berman) — ammutada mingisuguste prantsuse «positivistide» — agnostikute või metafüüsikute, kurat neid võtaks nende «sümbolistliku tunnetusteooriaga» — haisvast allikast (Juškevitš)! Ei, see on juba liig. Muidugi,» jätkab Lenin irooniliselt, «meie, reamarksistid, ei ole filosoofias asjatundjad — kuid miks meid nii solvata, et esitada meile niisuguseid asju marksismi filosoofiana! Ma laseksin ennast pigem neljaks kiskuda kui nõustuksin osa võtma häälekandjast või kolleegiumist, mis propageerib sääraseid asju» (13. kd., lk. 403). Lugenud selle koguteose 1908. a. veebruaris läbi, mainib Lenin seda kui revisjonistlikku märkuses oma artikli «Marksism ja revisjonism» juurde, mille ta kirjutas aprillis, tähendades: «Siin ei ole koht selle raamatu analüüsimiseks ja ma pean esialgu piirduma teadaandega, et lähemas tulevikus näitan reas artikleis või eri brošüüris, et *kõik,* mis tekstis on öeldud uuskantlike revisjonistide kohta [1], käib sisuliselt ka nende «uute» uushjumistlike ja uusbaaklilike revisjonistide kohta» (15. kd., lk. 19).

Varsti oli Lenin peaaegu täielikult hõivatud tööst oma filosoofilise teose kallal. «Loen päevade viisi neetud mahhiste,» kirjutas Lenin Gorkile 1908. a. aprillis (34. kd., lk. 341, v. k.). Omistades marksismi moonutuste kriitikale suurt tähtsust, kiirustas Lenin igati oma töö lõpetamisega. 1909. a. mai algul ilmus raamat «Materialism ja empiriokrititsism».

Olles vene ja maailma teaduse, ajaloo, filosoofia, loodusteaduse arengutulemuste üldistuseks, on «Materialism ja empiriokrititsism» suurimaks teoreetiliseks panuseks kõigi kultuurialade jaoks.

Oma teoses «Leninismi alustest» kirjutab J. V. Stalin:

«Kõige kujukamaks väljenduseks sellest suurest tähtsusest, mille Lenin andis teooriale, tuleks vahest pidada fakti, et mitte keegi muu kui Lenin asus täitma väga tõsist ülesannet: materialistliku filosoofia põhjal kokku võtta kõige tähtsam sellest, mis teadus oli andnud ajajärgul Engelsist Leninini, ja anda igakülgne kriitika marksistide hulgas esinevate antimaterialistlike voolude kohta. Engels ütles, et «materialismil tuleb võtta uus kuju iga uue suure avastuse puhul». Teatavasti täitis selle üles-

[1] Artikli tekstis näitas Lenin, et «filosoofia alal sammus revisjonism kodanlik-professorliku «teaduse» sabas ... lohises uuskantlaste järel», asendas dialektika «evolutsiooniga» jne. (15. kd., lk. 19). — *B. M.*

ande oma aja jaoks mitte keegi muu kui Lenin oma suurepärases raamatus «Materialism ja empiriokrititsism». Teatavasti Plehhanov, kes armastas pilgata Lenini «muretust» filosoofia suhtes, ei julgenud tõsiselt niisuguse ülesande täitmisele asudagi.» [1]

Jäädav tähtsus, mis on «Materialismil ja empiriokrititsismil», teravaimal relval igasuguse idealismi ja obskurantismi vastu, tuleb erilise jõuga ilmsiks praegu, olukorras, kus imperialistlik reaktsioon peab vihast, teravat võitlust marksismi-leninismi, sotsialismi ja demokraatia vastu. Praegusel ajal selgub veel ilmsemalt kui kunagi varem idealistlike teooriate reaktsioonilise osa, nende seos imperialismi sõjakäiguga kogu progressiivse inimkonna vastu, kapitalistliku orjuse kaitsmise ja uue sõja ettevalmistamisega. Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja teiste kapitalistlike maade uusimad kodanliku filosoofia koolkonnakesed ei suuda tegelikult leiutada midagi «uut»: nende kohta käivad täiel määral Lenini sõnad sellest, et kodanlikud filosoofid on võimelised ainult kordama Berkeley't, Kanti ja teisi vanu idealiste. Uute «ismide» leiutajad erinevad omavahel ainult selle poolest, kuidas keegi neist katsub otsida näokatteid baaklilik-mahhistlikele ideedele, ja nad on täiesti üksmeelsed oma kinnitustes, et inimene on võimetu elu tunnetama ja muutma. Ühel meelel on need «filosoofid» ka kodanliku korra «jäädavuse» ja «kõigutamatuse» ideede propageerimises, ideede, millede reaktsiooniline poliitiline sisu on paljastatud «Materialismis ja empiriokrititsismis».

*

«Materialismi ja empiriokrititsismi» osatähtsusele marksistliku filosoofia arengus on pühendatud palju artikleid. On tähtis näidata ka seda, kuidas Lenin valgustab selles raamatus esteetika küsimusi, ja teose tähtsust nende esteetiliste probleemide mõistmiseks, mis asetati 1908.—1910. a. filosoofilise diskussiooni käigus.

II

Esteetika küsimustega on Lenini raamat seotud nii nende lehekülgedega, millel neid küsimusi puudutatakse otseselt kui ka leninliku kriitika avaruse tõttu, mis hõlmab empiriokrititsismi kõiki külgi. Peab arvestama, et lääne ja vene empiriokriitikute juures vaadeldakse kunsti mitte kui inimtunnetuse spetsiifilist ala, vaid ainult kui üht «mõtlemise ökonoomia» üldiste printsiipide ja «kogemuse elementide» süstematiseerimise kõige eredamat väljendust (kusjuures «kogemust» käsitletakse arusaadavalt mitte materialistlikus mõttes, vaid kui subjektiivsete aistingute

[1] J. V. Stalin. Leninismi küsimusi, lk. 13.

või elamuste kompleksi). Sellepärast peaaegu kõigis mahhistlikes töödes, mida kritiseeritakse «Materialismis ja empiriokrititsismis», on esteetika küsimused üldtunnetusteoreetiliste arutluste hulgas laiali.[1] Sellepärast siis puudutab empiriokrititsismi tunnetusteooria kritiseerimine Lenini poolt empiriokrititsismi esteetikat ka siis, kui Lenin ei peatugi sellel, kuidas üks või teine mahhist rakendab oma põhimõtteid sotsioloogia alal üldse ja esteetikas eriti.

«Materialismis ja empiriokrititsismis» ei ole küsimus tegelikkuse peegeldumisest kunstis eraldatud mingiks eri peatükiks; kunsti vaatleb Lenin siin rööbiti teadvuse teiste vormidega. Ja see on täiesti mõistetav, kuna looduse ja ühiskondliku elu kõigi nähtuste lõpmatu mitmekesisuse tunnetamine oli Leninile ühtseks protsessiks ja allus ühtsetele tunnetusteoreetilistele seadustele, kuigi nad avalduvad erinevates tunnetuse vormides erinevalt (näiteks kunstilises loomingus, mis peegeldab elu konkreetselt-meelelises vormis).

Tunnetusteooria ja esteetika orgaaniline seos ilmnes reas teostes, mida Lenin oma raamatu loomisel läbi töötas. Empiriokrititsismi gnoseoloogia ja esteetika ühtsust rõhutas Lenin siis, kui ta kõrvutas Bogdanovi, kes neil aastail tegeles peamiselt gnoseoloogiaga, ja Lunatšarski, kelle huvid asusid peamiselt esteetika valdkonnas, vaateid. «Peab olema pime,» kirjutas Lenin, «et mitte näha ideelist sugulust, mis on Lunatšarski «kõrgeimate inimlike potentside jumaldamise» ja Bogdanovi psüühilise kogu füüsilise looduse «üldiseks aluspõhjaks» tegemise vahel[2]. *See on üks ja sama mõte, mida ühel juhul väljendatakse peamiselt esteetiliselt seisukohalt, teisel juhul — gnoseoloogiliselt seisukohalt*» (14. kd., lk. 320; meie kursiiv. — *B. M.*). Selles teesis kajastus Lenini tavaline oskus siduda kõiki teaduse ja kunsti alasid inimese elu praktikaga. Ümbritseva maailma tunnetamisel oli vastavalt Lenini vaadetele mitte ainult tegelikkuse seaduspärasustest käsituse saamise, vaid ka selle tegelikkuse muutmise ülesanne. Seepärast on ka esteetika küsimused, mida Lenin puudutab «Materialismis ja empiriokrititsismis», tihedalt seotud dialektilis-materialistliku tunnetusteooriaga. Subjektiivsetele idealistidele oli esteetika alaks, mis oli eraldatud praktilise tegevuse maailmast. Eriti esteetikas ilmnes empiriokriitikutele omane kirg ehitada keeruliseks aetud spekulatiivseid

---

[1] On iseloomulik, et Lunatšarski neis oma esteetilistes konstruktsioonides, mis põhinesid mahhismi filosoofial, pidas kinni «positiivse esteetika» seaduste universaalsuse printsiibist «naaberalade, eetika ja gnoseoloogia jaoks» ja arvas, et need seadused «võivad olla aluseks terviklikule maailmavaatele» (А. Луначарский. Основы позитивной эстетики, в сб. «Очерки реалистического мировоззрения», 1907, стр. 15).

[2] «Aluspõhjaks» tegemine seisab Bogdanovi teooria järgi selles, et tunnetusprotsessis asendatakse objektiivne maailm «kollektiivse inimkonna» psüühiliste kogemustega; säärase «aluspõhjaks» tegemise loogiliseks järelduseks on füüsilise looduse tunnistamine teadvuse produktiks. — *B. M.*

konstruktsioone, mida omistati uuritavatele kunstinähtustele, sel ajal kui marksistlik lähenemine inimtegevuse sellele alale tuletas kunsti seaduspärasusi tema enese objektiivsest loomusest: «... meie ajaloomõistmine on peamiselt sissejuhatus uurimisele, mitte aga hoob konstrueerimiseks hegeliaanluse kombel,» kirjutas Engels kirjas K. Schmidtile 5. augustil 1890. a.[1] Esteetika oli Leninil seotud üldfilosoofiliste põhjuslikkuse ja paratamatuse probleemidega ning küsimusega absoluutsest ja suhtelisest tõest samal määral nagu iga teine ühiskonnateaduste ala. Ja samal ajal säilitas kunst Lenini valgustusel alati oma spetsiifika kui ümbritseva maailma inimteadvuses peegeldumise eriline vorm.

1908.—1910. aasta filosoofilises diskussioonis oli esteetika küsimustel tähtis koht. Mitte asjata ei märkinud Lenin 1910. aastal ülaltsiteeritud «Publitsisti märkmeis», et mitte ainult teaduses ja filosoofias, vaid ka *kunstis* on kerkinud esiplaanile marksistide võitlus mahhistidega[2] (vt. 16. kd., lk. 187). Esteetikas, samuti nagu filosoofias, käis võitlus kahe põhilise suuna — materialistliku ja idealistliku suuna vahel. Sümbolismi tähtsaim teoreetiline ajakiri «Vessõ» avaldas arvukalt artikleid filosoofia küsimuste kohta. Peaaegu kõigis töödes filosoofilistele teemadele, nii Lääne-Euroopas kui ka Venemaal, puudutati ja valgustati esteetika küsimusi. Teiselt poolt peegeldusid uusimad «uurimused» idealistliku gnoseoloogia alal mitte ainult kirjandusteoreetilistes ja kriitilistes teostes, vaid mõnel määral ka kunstilises loomingus. Muidugi ei olnud esteetikas ja kirjandusteoorias võimalik teostada idealistlike voolude filiatsiooni niisuguse hoolikusega nagu filosoofias. Kuid kahtlemata peab pidama ka esteetiliste õpetuste analüüsi kohta käivaiks Lenini sõnu sellest, et on vaja «uute terminoloogiliste riugaste virna alt, gelehrterliku skolastika prahi alt» leida «*kaks* põhijoont, kaks põhisuunda filosoofiliste küsimuste lahendamises» (14. kd., lk. 311).

On arusaadav, et vahetult kunstilises loomingus ei lahene kirjaniku filosoofiliste vaadete ja tema kunstiliste kujude vastastikuse mõju probleem sirgjooneliselt. Mõned kirjanikud asusid idealistlikul seisukohal, kuid sellest hoolimata, elu enda mõjul, lõid siiski, kõrvuti kitsalt subjektivistlike teostega, ka niisuguseid teoseid, mis kajastasid tegelikkuse teatavaid jooni, mis tõetruult andsid edasi inimeste elamusi. Kuid vaadeldava ajajärgu filosoofiliste suundade võitlusele oli iseloomulik sümbolismi teoreetikute püüe mitte ainult üles ehitada esteetika Nietzsche ja Schopenhaueri, Machi ja Avenariuse, Rickerti ja Coheni filosoofia eklektilise ühendamise alusel, vaid ka teha see esteetika *normatiivseks,* teadlikult kehastada ta teese oma teostes.

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные письма, Госполитиздат, 1948, стр. 421.

[2] Meie kursiiv. — *B. M.*

Sümbolismiteooria uurija V. Asmus märgib, et «... vene sümbolism tekkis kui vool, mis asetas endale ülesandeks mitte ainult formaalselt kunstiliste, vaid esmajoones *praktiliste* — filosoofilis-ajalooliste, esteetiliste, ühiskondlik-poliitiliste ülesannete lahendamise», ja seepärast ei olnud juhus, et «tunnetusteooria küsimused etendavad suurt osa sümbolismiteoorias» [1].

Sümbolistide hulka kuuluvad kirjanikud polnud kaugeltki ühetaolised ei oma loomingu kunstiliste tendentside ega oma sotsiaalse orientatsiooni poolest. Kõige selle juures oli aga sümbolismi filosoofilis-esteetiline teooria siiski reaktsiooniline, oli avalikult vaenulik materialismile ja realismile. Ajakiri «Vessõ» ühendas vene ja lääne literaate, kes arendasid selle lehekülgedel eklektilist, kuid sihikindlat sõjaka idealismi programmi kunstis. «Vessõ» täitis neil aastail samuti «õhukese» filosoofilise ajakirja funktsioone, propageerides idealistlikke teooriaid nende uusimates variantides. Pärast esimese Vene revolutsiooni lüüasaamist tugevdavad sümbolismi teoreetikud võitlust materialismi vastu filosoofias ja realismi vastu kunstilises loomingus. F. Sologubi kõrgelennuline fraas: «Võtan tüki elu, toorest ja vaest, ning teen temast õndsaliku legendi, kuna ma olen poeet», omandab neil aastail reaktsiooni pooldajaile kunstis võitlusloosungi tähenduse. Kui Sologub võrdles kunstnikku Don Quijote'ga, kes oma unistustes muundab teda ümbritseva elu, «selle näotu Aldonza», kauni Dulcinea sümboolseks kujuks, siis omandas see võrdlus — ja mitte ainult sümbolistide keskel — suure populaarsuse.

Vene sümbolismi filosoofiliste ideede kogu kirevuse juures prevaleerib neis subjektiiv-idealistlik tendents. Isegi V. Brjussov, kes oma filosoofilistes deklaratsioonides oli kõige mõõdukam sümbolist, väitis programmilises artiklis «Saladuste võtmed» (juba 1904. aastal), et «kunst pole kunagi tegelikkust reprodutseerinud, vaid alati ümber kujundanud», ja vastandas teaduslikule mõtlemisele kunstniku «tumedate, salapäraste tundmuste» selgitamist iseendale [2]. Sedasama ideed arendas Brjussov ka poeetilises vormis:

Unelmais salajais ma
Looduse lõin ideaalse.
Põrm on maapealne maa:
Stepid ja kaljud paesed.

Esteetika ja filosoofia küsimused olid kunsti arenguks niivõrd aktuaalsed, et nende arutlemisse olid tõmmatud ka need poeedid, kellele teoreetiline mõtlemine (otsustades nende katsete järgi) oli täiesti võõras. Nii näiteks K. Balmont, järgnedes oma mõttekaaslastele, propageerib «luulet kui nõidust», ja kritiseerides realiste, kes «on haaratud nagu lainetest konkreetsest elust, mille taga nad ei näe midagi», ülistab sümboliste, kuna nemad,

[1] «Literaturnoje Nasledstvo», 27.—28. kd., 1937, lk. 326.
[2] «Vessõ», 1904, nr. I, lk. 6, 20.

«loobunud reaalsest tegelikkusest, näevad temas ainult oma unistust, vaatavad elu läbi akna» [1].

Kõige kaugemale arenes sümbolismi filosoofiliste aluste ja esteetika uurimine 1907.—1910. aastal. Idealistliku propaganda aktiviseerumise vahel filosoofias ja kunstis oli tihe side. Seepärast on ka revisjonistlikes «Esseedes marksismi filosoofia üle», nagu näeme allpool, märgata koketeerimist sümbolismi teoreetikutega.

Püüdes mõjutada kirjanduse arengut idealistlikus vaimus, nõuab sümbolismi silmapaistvaim teoreetik Andrei Belõi oma kolleegidelt «ulatuslike loosungite», «võitlusplatvormi» väljatöötamist ja tõstab oma artikliteseerias esile idealistlikku tunnetusteooriat kui esteetika ülesehitamise alust. Lenini poolt «Materialismis ja empiriokritiitsismis» esile toodud, XX sajandi alguse reaktsioonilistele ideoloogiatele iseloomulik Kanti arvustamine «paremalt poolt» toimub ka kirjandusteoorias. Ikka suurema tunnustuse omandab ajakirjades ja raamatutes seisukoht, mille järgi tunnetuse intuitivistlik «meetod» tunnistatakse ainuõigeks, «ideaalse looduse maailma» subjektivistlik loomine kunstniku enda poolt oma kujutluses aga kuulutatakse kunsti ülimaks seaduseks. Kogemuse kui aistingute kompleksi moodsat mõistet tõlgendatakse sümbolismi teoreetikute poolt kui «müstilise kogemuse» mõistet ja kuulutatakse sellega seoses, et «kunstil pole mingit muud mõtet peale religioosse mõtte».

Mahhism avaldas märgatavat mõju ka kirjandusteadusele ja lingvistikale. Väljaanne «Loomingu teooria ja psühholoogia küsimusi» arendas reas artiklites mahhistlikke põhimõtteid kirjandusteooria alal. Artiklis, mis kandis iseloomulikult «empiriokriitilist» pealkirja «Kunstiline looming kui mõtteökonoomia eriline liik», arendas B. Lezin omapärast mahhismi pooldajate esteetikaprogrammi.

Kõik need faktid filosoofia, esteetika ja kirjanduse tihedast vastastikusest mõjust tõestavad, kui suur tähtsus oli materialistliku filosoofia kaitsmisel ja arendamisel Lenini poolt ka kirjanduslik-esteetiliste küsimuste lahendamisele.

Määrates kindlaks empiriokritiitsismi koha teiste kaasaegsete filosoofiliste koolkondade hulgas, rõhutas Lenin, et empiriokriitikud ei avastanud mingit uut filosoofilist suunda. «Alanud Kantist,, ei liikunud ei Mach ega Avenarius temast materialismi poole, vaid vastassuunas, Hume'i ja Berkeley poole. Kujutledes, et ta «puhastab kogemuse» üldse, puhastas Avenarius tegelikult ainult agnostitsismi kantlusest. Kogu Machi ja Avenariuse koolkond sammub üha kindlamalt idealismi poole, tihedas liidus

[1] К. Бальмонт. Горные вершины, 1904, стр. 76. Seda banaalset mõtet kehastas Balmont ka oma värssides: näiteks kujutab tema luuletus «Akordid» loominguprotsessi, nii nagu see paistab sümbolistile, — mitte maailma, vaid «unede piirjoonte» peegeldusena luule «liikumatul peegelpinnal».

ühe kõige reaktsioonilisema idealistliku koolkonnaga, nn. immanentlastega» (14. kd., lk. 331). Samastades kogu välismaailma ja selle sisu elamuste kompleksidega, «ületasid» Mach ja Avenarius materialismi täieliku kapituleerumise teel idealismi ees. Analüüsides empiriokritiitsismi tunnetusteooriat, näitas Lenin mahhistide kantlusekriitika iseärasusi XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses. Nii Mach kui Avenarius, nende järel aga ka nende vene õpilased, kritiseerisid Kanti «kogemuse» mitteküllaldase puhastamise pärast, selle pärast, et ta möönis, «nagu oleks olemas asi iseeneses, ehkki tunnetamatu, intelligibiilne ja sealpoolne, — nagu oleks olemas paratamatus ja põhjuslikkus, ehkki aprioorne, antud mõtlemises, mitte aga objektiivses tegelikkuses» (14. kd., lk. 178). Samal ajal kui materialistid pidasid Kanti filosoofia veaks seda, et ta ei vaata «asjale iseeneses» küllalt reaalselt, küllalt materialistlikult, heitsid mahhistid talle ette, et ta möönab selle eksistentsi. Neid etteheiteid, mis kujutasid endast Kanti kriitikat paremalt poolt, iseloomustas Lenin kui vana subjektiivse idealismi joont, Hume'i, Berkeley ja Fichte joont «veidi uuendatud sõnalises rüüs» (14. kd., lk. 180). Loosung «tagasi Kanti juurde», mida kuulutati filosoofilise revisjonismi esimesel etapil, asendus teisel etapil, sisuliselt võttes, loosungiga «tagasi Fichte juurde»: materialismi «realistlikule dogmaatikale» hakati vastandama mitte enam kantlikku kompromissi materialismi ja idealismi vahel, vaid fihtelikku kujutlust maailmast kui absoluutse «Mina» tegevuse produktist. Lenini analüüsi Fichte tunnetusteooria kui süsteemi kohta, mis on suguluses empiriokritiitsismiga, võib jätkata ka esteetikasse. Paralleeliks Lenini poolt analüüsitud fihtelikule seisukohale sellest, et maailm ei eksisteeri väljaspool meid ja sõltumatult meie teadvusest (vt. 14. kd., lk. 54, 63, 177—178 jt.), võib tuua Fichte järgmise arutluse: «Kus asub kauni vaimu maailm? Inimese sees ja mitte kuskil mujal. Niiviisi juhatab kunst inimest temasse endasse ja teeb ennast temale sugulaseks.» [1]

Kuidas siis toimus Kanti arvustamine paremalt poolt, mida Lenin analüüsis, esteetika valdkonnas?

Uuema aja filosoofilistele obskurantidele paistis Kanti esteetikateooria mitte küllalt reaktsioonilisena. Kant väitis, et «esteetiline nauding on vaba igast kasuhuvist», kuid ei eitanud esteetilise naudingu objekti olemasolu. «Kanti filosoofia põhijooneks,» kirjutas Lenin, «on materialismi lepitamine idealismiga, kompromiss esimese ja teise vahel, erisuguste, vastandlike filosoofiliste suundade ühendamine üheks süsteemiks» (14. kd., lk. 178). Kanti esteetikasüsteem oli samasuguseks kompromissiks materialismi ja idealismi vahel nagu tema filosoofiagi. Selle kriitika kulges XIX ja XX sajandil kaht teed mööda — materialistlikku ja idealistlikku teed mööda. Imperialistliku

[1] Fichte's sämtliche Werke, Band 4, S. 354.

ajastu idealistlik esteetika käis seda sama teed, mida käis, nagu näitas Lenin, ka idealistlik filosoofia. Kanti esteetikast kõrvaldati lõplikult ta materialistlikud elemendid. Jonas Cohn, Richard Hamann, Theodor Lipps ja teised, kuni äärmiste subjektivistideni esteetika alal — Christiansen, B. Croce, Bergson — püüdsid igaüks omamoodi absoluutselt isoleerida kunsti meid ümbritsevast maailmast ja kanda üle esteetikasse subjektiivse filosoofia konstruktsioone.

Alates XIX sajandi lõpust, levivad Venemaal laialdaselt mitmesugused teooriad kunsti dualismist ja kunstniku võimest tungida «teisesse olemisesse», mõista nähtuse salajast «sisemist loomust». Niiviisi tekib õpetus sümbolist ja tema osast kunstis, õpetus, mille filosoofilistes alustes on nii palju ühist P. Juškevitši «empiriosümbolismiga», mida analüüsis Lenin. Kanti esteetika kriitika paremalt poolt väljendub üha selgemalt: Kanti seisukohta, mis möönab kaemuse objekti eksisteerimist sõltumata subjektist, eitatakse kui vananenut, ja kunstilist kujundit vaadeldakse absoluutselt väljaspool igasuguseid sidemeid objektiga, ainult kui «läbielatava teadvussisu modelli»[1]. Ühteaegu tugevnevad esteetikas ja kirjanduskriitikas, samuti nagu filosoofias, kutsed tagasipöördumisele Kanti juurest Berkeley ja Fichte juurde. Berkeley teose «Traktaat inimliku teadmise elementidest» venekeelse tõlke retsensioonis, mis ilmus ajakirjas «Vessõ», ülistas A. Batšinski tema idealismi järjekindlust ja laitis Kanti järjekindlusetust. «Mitte ükski autor,» kirjutas retsensent, «ei asunud niisuguse selguse ja sirgjoonelisusega nagu Berkeley lahendama põhilist filosoofilist küsimust olemise ja mõtlemise vahekorrast... Need, kes (nagu Kant) eemaldusid sellest iga teoreetilise mõtlemise kaheldamatust teljest, sattusid paratamatult vigadesse. Ja pole kahtlust, et aja jooksul me kuuleme hüüet «tagasi Berkeley juurde» kui lähtepunkti juurde.»[2] 1908. aastal aga viib seesama «Vessõ» ühe sümbolistide õpetaja, Stéphane Mallarmé kunstilise meetodi otsesesse seosesse Fichte filosoofiaga.[3]

Esteetikas toimus ka idealismi maskeerimine «realismiks», analoogiline sellele, mille paljastas Lenin filosoofia alal. Kui idealistid astusid välja realismi kui teatava kindla maailmavaate ja kunstisuuna vastu, oli marksistide võitlus nende vastu kergem. Nii näiteks kuulutas D. Merežkovski omal ajal ilma igasuguste reservatsioonideta, et «kunstiline materialism vastab teaduslikule ja moraalsele materialismile», ja eitades «rahvahulkade realistlikku maitset», nõudis, et on vaja kindlustada «kükloopilise ehituse vundamenti, mille on rajanud Kant»[4].

---

[1] А. Белый. Арабески, стр. 258.
[2] «Vessõ», 1905, nr. XII, lk. 83.
[3] «Vessõ», 1908, nr. IV, lk. 68.
[4] Д. Мережковский. О причинах упадка и новых течениях современной русской литературы, СПБ. 1893, стр. 45.

Selles väites on vaenulikkus materialistliku maailmavaate vastu teaduses ja kunstis avaldunud täieliku selgusega. Aga, nagu näitas Lenin, uusima idealistliku filosoofia esindajad kasutasid uut taktikat. «Meie ajal ei saa filosoof jätta end kuulutamata «realistiks»» (14. kd., lk. 301), kirjutas Lenin. Oma raamatus ta näitas, kuidas «realismi» taha maskeerivad ennast mitte ainult vene mahhistid, vaid kuidas katsutakse isegi Berkeley õpetust esitada «loomuliku realismina». «See veider terminoloogia tuleb tingimata ära märkida, sest ta väljendab tõesti Berkeley kavatsust teeselda realismi,» kirjutas Lenin. «Edasises käsitluses kohtame korduvalt «uusimaid» «positiviste», kes teises vormis ja teise sõnalise katte all kordavad sama tempu või võltsingut» (14. kd., lk. 17).[1] Kirjanduskriitikas, rööbiti avaliku võitlusega realismi vastu, toimus samuti realismi mõiste moonutamine ja idealistlike teooriate maskeerimine selle abil. Ja pole juhus, et Bazarov tollessamas artiklis teosest «Esseed marksismi filosoofia üle», mille Lenin märkis ära kui «realismi» mõiste idealistliku moonutamise eeskuju, kõneles väga pooldavalt Vjatšeslav Ivanovist, ühest silmapaistvast sümbolismi teoreetikust. Bazarovi arvates «tema (Vjatšeslav Ivanovi) kujundusrikka keele keeruka mütoloogilise sümboolika taga, lugejaga alati natuke koketeeriva ja edvistava mõtte ootamatute hüpete ja katkemiste taga peitub sageli vägagi realistlik sisu», ja läbi «sõnade mänglevalt-müstilise dialektika paistavad päris terved mõtted igasuguse inimloomingu, — mitte ainult religioosse või poeetilise, vaid ka kõige «positiivsema», näiteks teadusliku või tööstuslik-tehnilise loomingu psühholoogilise loomuse kohta üldse»[2]. Bazarovi sümpaatia Vjatšeslav Ivanovi vastu kutsus esile kahtlemata see, et talle oli lähedane see transformatsioon, mis toimus mõistega «realism» sümbolistlikes teooriais. Artiklites «Kaks stiihhiat kaasaegses sümbolismis» (1906), «Sümbolismi õpetused» (1910) jt. kaitses Vjatšeslav Ivanov «realismi kunstis» kui «põhimõtet truudusest asjadele, niisugustena nagu nad on oma ilmuvuses ja olemuselt», ning samal ajal kombineeris seda põhimõtet «truudusest asjadele» kunsti «teurgilise» osa tunnistamisega, «kunsti ja religiooni lõikumise» tunnistamisega. Tema «realistlik sümbolism» on sisuliselt seesama idealismi maskeering kunstis nagu Lenini poolt paljastatud idealismi maskeering filosoofias. On iseloomulik, et ka Lunatšarski, ajal, mil ta kõige rohkem harrastas mahhistlikke teooriaid, suhtus «sümbolistlikku realismi» pooldavalt.

[1] Sellepärast Lenin, kes oma varasemates töödes, mis olid määratud tsensuurialusesse ajakirjandusse, tarvitas sõna «realism» sünonüümina sõnale «materialism», hiljem loobus sellest ja motiveeris oma loobumist nii: «Mina tarvitan Engelsi eeskujul selles tähenduses *ainult* sõna: materialism ja pean seda terminoloogiat ainuõigeks, eriti seetõttu, et sõnast «realism» on kinni haaranud positivistid ja teised vassijad, kes kõiguvad materialismi ja idealismi vahel» (14. kd., lk. 46—47).

[2] «Очерки по философии марксизма», СПБ. 1908, стр. 15—16.

Näilikku realismi kaitsmist püüdis hoolikalt säilitada 1910. aastal ilmuma hakanud kodanlik-esteetiline ajakiri «Apollon». Kuid selles propageeritava «uue realismi» ehk «klarismi» loosungi lahtimõtestamisel paljastuvad selgesti selle loosungi reaktsioonilised, idealistlikud juured. «Realismist» kõrvaldatakse esteetikas samuti nagu filosoofias materialismi põhiline tees inimteadvuse sekundaarsusest objektiivse tegelikkuse suhtes. Seepärast siis kohtame me «Apolloni» lehekülgedel, rõõbiti «asjade maailma» kui kunsti objekti ülistamisega, etteheiteid «esteetide» aadressil, kes «alust rõõmustavale otsivad objektis ja mitte subjektis» [1]. Sellepärast siis jätkasid «uue realismi» poolehoidjad materialismi kritiseerimist täiesti mahhistide vaimus, kes, nagu märkis Lenin, «... armastavad deklameerida sellel teemal, et nemad on filosoofid, kes täielikult usaldavad meie meeleorganite andmeid, et nad peavad maailma tõesti niisuguseks, missugusena ta meile näib, täis helisid, värve jne., kuna samal ajal materialistide jaoks maailm olevat elutu, selles polevat helisid ega värve, maailm kui niisugune erinevat sellest, millisena ta näib, jms.» (14. kd., lk. 112). Kuid «materialisti jaoks», väitis Lenin, «on maailm rikkalikum, elavam ja mitmekesisem kui ta näib, sest teaduse iga arenemissamm avab temas uusi külgi» (14. kd., lk. 112). Subjektiiv-idealistliku maailmavaate kajastumine kunstis annab tunnistust selle maailmavaate tardumusest, ta võimetusest innustada inimest võitlusele maailma tunnetamise piiride laiendamise eest ja oma lootuste ning püüete kehastamise eest tegelikkuses.

Idealistlikus esteetikas kritiseeriti teravalt ideed, et kunst on praktilise tunnetuse spetsiifiline vorm. Andrei Belõi arvates on see idee «kas ilus fraas või kahe sfääri — tunnetuse ja teadmise — vassing», järeldused sellest on aga «tapvad igale kunstile: elav kunst peab saama surnud kunstiks» [2]. Sedasama mõtet arendas Brjussov järgmistes sõnades: «Ei ole võimalik teadmise ja teaduse meeleheaks näha kunstis ainult elu peegeldust... Pole olemas kunsti, mis kordaks elu... Iialgi ei hakka botaanikud uurima taimi joonistuste järgi, iialgi ei asenda ka kõige kunstipärasem pilt reisijale vaadet ookeanile, juba ainuüksi seepärast, et sealt ei puhu talle näkku soolast tuult ja ta ei kuule lainete lööke vastu rannakive.» [3] Kuid inimtunnetus kõigis oma avaldustes on maailma aktiivne omandamine, mitte aga objektiivse maailma mehaaniline koopia teadvuses ega selle maailma «kahekordistus». Konspekteerides Feuerbachi, Lenin kirjutas: «Kunst ei nõua oma teoste tunnustamist *tegelikkuseks.*» [4] Kunstilise fantaasia see omadus annabki talle printsipiaalse erinevuse religioossest fantastikast.

[1] «Apollon», 1914, nr. 5, lk. 35.
[2] А. Белый. Символизм, 1910, стр. 208—209.
[3] В. Брюсов. Ключи тайн. «Vessõ», 1904, nr. 1, lk. 6—7.
[4] В. И. Ленин. Философские тетради, М. 1947, стр. 50.

Niisiis, nagu näeme, polnud 1908.—1910. a. filosoofilistel vaidlustel kaugeltki suletud, ühiskondlikust elust eraldatud tähtsus. Kirjanduse ja esteetika jaoks oli filosoofilisel diskussioonil kõige suurem tähtsus, kuna selle diskussiooni käigus arutleti tähtsamaid maailmavaate küsimusi, probleeme tegelikkuse peegeldumise kohta inimese teadvuses, selle peegelduse tõelikkuse probleeme jne. Sellepärast tõid mitte ainult spetsiaalsed kirjanduslikud ajakirjad arvukaid artikleid filosoofilistel teemadel, vaid isegi lüüriline luule oli sel perioodil küllastatud filosoofilisest problemaatikast ja mõnikord isegi spetsiaalsest terminoloogiast.

III

Milline on siis nende esteetikaküsimuste sisu, mida Lenin otseselt puudutab «Materialismis ja empiriokritiitsismis»?

Kõik need küsimused redutseeruvad lõppude lõpuks põhiprobleemile kunsti ja tegelikkuse vahekorrast, objektiivse tegelikkuse seaduspärasuste peegeldumisest kunstis. Mitte irratsionaalne «kunstniku tahe», mitte ta rafineeritud oskus reprodutseerida kunstis subjektivistlikke «aistingute komplekse» ja mitte «intuitiivne kaemus teisest olemisest», vaid elu ise on kunstilise loomingu sisuks ja määrab ta printsiibid, — niisugune on põhiline seisukoht, millest lähtus Lenin, kui ta, analüüsides empiriokrititsismi gnoseoloogiat, puudutas esteetika küsimusi.

Kunsti seaduste ja marksistliku tunnetusteooria seose selgitamiseks on väga oluline see kriitika, mille Lenin andis põhjuslikkuse, vabaduse ja paratamatuse probleemide käsitamise kohta uusimate idealistide poolt. Analüüsides empiriokriitikute tunnetusteooriat, puudutab Lenin oma raamatu III peatükis ka seda, kuidas nad lahendasid seda küsimust esteetika valdkonnas.

Analüüsides Engelsi vaateid põhjuslikkuse küsimuses, arendab Lenin dialektilis-materialistlikku teesi selle kohta, et loomulik seos, loodusnähtuste seos eksisteerib objektiivselt. «Engels tunnustab täiesti selgesti objektiivset seaduspärasust, põhjuslikkust ja paratamatust looduses ning rõhutab selle kõrval selle seaduspärasuse meie, s. o. inimlike, ligikaudsete peegelduste suhtelist iseloomu ühtedes või teistes mõistetes» (14. kd., lk. 139). Seda põhjuslikkuse käsitust vastandab Lenin seisukohale, millel asus Hellfond, üks koguteose «Esseed marksismi filosoofia üle» autoritest, kes väitis, et põhjuslik sõltuvus, mida omistatakse asjadele, ei sisaldu tegelikult asjades enestes.[1] Selle seisukoha genealoogia samastab Lenin Avenariuse ja Machi vaadetega, kellel põhjuslikkuse vormid tulenevad eranditult subjektiivsetest tungidest.

[1] И. Гельфонд. Философия Дицгена и современный позитивизм (сб. «Очерки по философии марксизма», СПБ. 1908, стр. 248).

Põhjuslikkuse ja paratamatuse küsimuse materialistliku lahenduse otsese seose realismi esteetikaga «Materialismi ja empiriokritiitsismi» vastav paragrahv mitte ainult et juhatab kätte, vaid see sisaldub otseselt temas endas. Kritiseerides põhjuslikkuse kategooria idealistlikku käsitust, tsiteerib Lenin järgmisi inglise kodanliku filosoofi, baakliaanlase Karl Pearsoni sõnu: ««Niihästi luuletajad kui ka materialistid, kes kõnelevad loodusest kui inimese isandast (sovereign), unustavad liiga tihti, et nähtuste kord ja keerulisus, mis kutsub neis esile vaimustuse, on vähemalt samapalju inimese tunnetusvõimete tooted kui tema enda mälestused ja mõtted»» (14. kd., lk. 143). See tüüpiline mahhistlik väide, mida nii tihti arendasid mitmesuguste antirealistlike kunstisuundade pooldajad, kuni äärmiste impressionistideni, tõmbab endale Lenini tähelepanu idealistliku gnoseoloogia iseloomustamise seisukohalt. ««Inimene annab seadusi loodusele»», niisugune sisu on Lenini lõppkokkuvõtte järgi Pearsoni põlglikul kriitikal «luuletajate ja materialistide» kohta, kes ütlevad, et inimese teadvus peegeldab loodusnähtuste korda ja komplitseeritust. Lenin näitab, et «kantlik-mahhistlik formuleering: «inimene annab seadusi loodusele» on fideismi formuleering» (14. kd., lk. 144), s. t. säärase teooria formuleering, mis eelistab usku teadusele.[1]

Kunstilise loomingu probleemi suhtele põhjuslikkuse ja paratamatuse probleemiga gnoseoloogias viitas Lenin ka Machi ja Avenariuse õpilase J. Petzoldti vaadete kriitikas. J. Petzoldt oli filosoof, kes oma töödes (ja eriti Lenini poolt kritiseeritud teoses «Sissejuhatus puhta kogemuse filosoofiasse») pühendas suurt tähelepanu esteetika küsimustele. Lenin toob «Materialismis ja empiriokritiitsismis» ära järgmise Petzoldti arutluse subjektiividealistlike konstruktsioonide kaitseks: «Psüühiliste nähtuste ühetähenduslikku kindlapiirilisust... ei saa olla: fantaasia osa, suurte leiutajate tähtsus jms. moodustavad siin erandeid, aga looduse seadus või vaimu seadus ei salli «mingisuguseid erandeid» (65).»[2] Petzoldti selle väite kohta tähendab Lenin: «Meie ees on kõige puhtakujulisem metafüüsik, kel pole aimugi juhusliku ja paratamatu erinevuse suhtelisusest» (14. kd., lk. 145—146). Näidates Petzoldti arutluste edasist käiku kirjutab Lenin: «Võib-olla tuuakse mulle ette — jätkab Petzoldt — ajaloosündmuste või iseloomu arenemise motiveerimist luuleteostes? «Kui

[1] Teises kohas oma raamatus mainib Lenin Brunetière'i kui otsese fideismi pooldaja nime (vt. 14. kd., lk. 282). Ferdinand Brunetière tõendas oma arenguga veenvalt, kui väike on tõeliselt vahemaa eklektilise positivismi ja subjektiivse idealismi vahel. Prantsuse kriitik, kes omandas suure kuulsuse kui propagandist loodusteaduse seaduste ülekandmise eest kunstiloomingu uurimisse, hakkas elu lõpul tõestama «teaduse pankrotti» üldse.

[2] Numbrid, mis Lenin on asetanud klambritesse, näitavad lehekülgi J. Petzoldti raamatus «Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung», Bd. I, Leipzig, 1900 (on olemas G. A. Kotljari autoriseeritud venekeelne tõlge, СПБ. 1909).

vaatame tähelepanelikult, siis näeme, et ühetähenduslikkus puudub. Pole ühtki ajaloolist sündmust ja ühtki draamat, milles me ei võiks kujutleda endale osalisi, kes tegutseksid antud psüühilistes tingimustes teisiti» (73)» (14. kd., lk. 146).

See Lenini poolt tsiteeritud Petzoldti väide on väga iseloomulik subjektiiv-idealistlikele esteetilistele teooriatele. Selle tunnustamine, et sündmuste motiveering või iseloomu areng luuleteostes ei ole tegelikkuse enda seaduspärasuste peegeldus, väide, mille järgi draamas võiks iga tegelane samade «psüühiliste tingimuste» juures tegutseda teisiti, — kõik see on teoreetiliseks põhjenduseks kunstniku fantaasia täielikule meelevaldsusele ja kunsti sõltumatusele elust.

Petzoldti ja tema sotsioloogia ning esteetika aluseid iseloomustab Lenin üksikasjalisemalt oma raamatu VI peatükis «Empiriokritiitsism ja ajalooline materialism». Hulk lehekülgi, mis Lenin pühendas Petzoldti raamatute «Sissejuhatus puhta kogemuse filosoofiasse» ja «Maailmapilt positivistlikult seisukohalt» kriitikale, seletub sellega, et Petzoldti, pärast Machi ja Avenariust silmapaistvamat empiriokritiitsismi esindajat, nimetati selle süsteemi vene järelkäijate poolt kui «õpetajat», aga samuti ka sellega, et tema, nagu märkis Lenin, «esitab positiivses vormis empiriokritiitsismi vaated sotsioloogias» (14. kd., lk. 296).[1]

Kuna Lenin vastavalt oma töö ülesannetele puudutas empiriokritiitsismi esteetika-teooriat ainult möödaminnes, siis on tema poolt Petzoldti esteetika-printsiipide puhul tehtud märkuste tähtsust võimalik täielikult selgitada ainult sel teel, kui valgustame selle filosoofi esteetilisi vaateid, mis kajastusid tema töödes ja mida on analüüsitud «Materialismi ja empiriokritiitsismi» lehekülgedel.

Petzoldti arutlus iseloomude arengust luules ja kangelaste tegevuse põhjuslikust tingitusest draamas, mille Lenin on ära märkinud, sisaldub Petzoldti raamatu «Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung»[2] esimese osa neljandas peatükis. Petzoldt püüab siin tõestada vastandlikkust looduse seaduste ja mõtlemise seaduste vahel. Eitades põhimõtteliselt tegevuse, põhjuse, järelduse ja paratamatuse mõisteid kui «ebaselgeid ja veel märgatavaid fetišismi jälgi sisaldavaid», «mõtlemise mehisust paralüseerivaid», rajab Petzoldt vastukaaluks nendele mõistetele «ühetähenduslikkuse seaduse». «Iga loodusprotsess on täiesti ette määratud kõigis oma osades, looduse protsessides ei leia me kuskilt juhuslikkust ega meelevaldsust.»[3] «Ühetähenduslikkuse

---

[1] Märgatavat mõju avaldas Petzoldt neil aastail Lunatšarskile (vt. Р. Авенариус. Критика чистого опыта, в популярном переложении А. Луначарского, М. 1905). See mõju andis ennast tunda Lunatšarski vigade näol nii filosoofia kui ka esteetika alal.

[2] Bd. I, Leipzig, 1900.

[3] И. Петцольдт. Введение в философию чистого опыта, т. I, авторизованный перевод с немецкого Г. А. Котляра, СПБ. 1909, стр. 43.

seadus» mõistagi on Petzoldtil mitte ainult objektiivseks loodusseaduseks, vaid, nagu ta ise kinnitab, kujutab endast aprioorset kategooriat. «Mitte loodus ei anna inimesele seadusi, vaid inimene peab nõudma temalt kindlakujulisust, seaduspärasust.» [1]

Minnes üle vaimsete protsesside (ja nende hulgas kunstinähtuste) vaatlemisele, väidab Petzoldt, et nende protsesside kohta «ühetähenduslikkuse seadus» ei ole maksev: selles valdkonnas on ta absoluutne subjektiivne idealist, kes kõrvaldab oma analüüsist ka need agnostitsismi, «häbeliku materialismi» elemendid, mis sisalduvad ta arutlustes füüsilise maailma nähtuste kohta. «Vaimu valdkonnas ei leidu mingit looduse analoogiat ega kindlakujulisust,» kirjutab ta. [2] Vaimne protsess kulgeb paralleelselt füüsilisele protsessile kesk-närvisüsteemis, kuid, hoiatab Petzoldt, seda õpetust ei või nimetada materiaalseks, kuna ta ei puudutagi küsimust nende protsesside teoreetilis-tunnetuslikust tähtsusest ja «ei kujuta hõopiski psüühilisi protsesse, kui midagi ... materiaalse elemendi poolt loodut».

«... Empiiriokritiitsismi filosoofia lähtepunktiks ja põhieelduseks on subjektiivne idealism» — neid Lenini sõnu (14. kd., lk. 79) tuleb pidada ka Petzoldti reaktsioonilise esteetilise kontseptsiooni kohta käivaks, kus nii loominguline protsess kui ka esteetiline tajumus on praktikast lahti kistud. Kunstiteoste loomisel tunneb kunstnik niisama vähe «praktilist huvi» kui vaatleja nende teoste «vaatlemisel». Mingit «kindlakujulisust» vaimsete protsesside valdkonnas pole olemas. «Kuid kõige kaugemal igasugusest suunitluse ühekülgsusest,» [3] kirjutab ta, «on meie fantaasia sünnitised, olgu siis selle madalamad liigid, tavalised unistused, või poeedi, kunstniku, õpetlase fantaasia looming. Kui sageli me tunneme ennast mõne probleemi üle mõtiskledes täiesti passiivsetena!» [4] Passiivsuse ja loomingulise protsessi teadvusetuse ideed edasi arendades läheneb Petzoldt otsesele intuitivismile. «Poeedid ja kunstnikud ... seisavad nimelt oma fantaasia õnnelikema tegevuse ees nagu kõrvalised vaatlejad ega suuda ise mõista, mil viisil neil tekivad loomingulised ideed.» [5] Ideede ja kujundite tekkimise analüüsimisest kõrvaldatakse igasugused viited impulssidele, mida kunstniku kujutlus saab materiaalsest maailmast üldse ja ümbritsevast tegelikkusest eriti.

«Praktilise huvi puudumine» on samuti ka kunstiesemete esteetilise nautimise kohustuslikuks eelduseks. Teose «Sissejuhatus puhta kogemuse filosoofiasse» seitsmes peatükk —

---

[1] И. Петцольдт. Введение в философию чистого опыта, т. I, стр. 44.

[2] Sealsamas, lk. 83.

[3] Termin «ühekülgsus» on Petzoldti leksikonis samatähenduslik kindla suunitluse mõistega.

[4] И. Петцольдт. Введение в философию чистого опыта, т. I, стр. 68.

[5] Sealsamas, lk. 70.

«Esteetiline iseloomustus» mitte ainult et kordab Kanti teooriat kunstist kui «kasutust mängust», vaid sisuliselt kritiseerib paremalt poolt Kanti ja isegi... Avenariust. Sellelt seisukohalt on Petzoldti teoreetilised konstruktsioonid iseloomulikud empiriokritiitsismi edasise arenemise mõistmiseks. See filosoofiline vool, nagu tähendas Lenin, «on elav, kasvav ja arenev asi, ja tema ühes või teises suunas arenemise fakt aitab paremini kui pikad arutlused lahendada *põhilist* küsimust selle filosoofia tõelisest olemusest» (14. kd., lk. 198).

Eitades esteetilise tajumuse vähimatki sidet välismaailmaga, «kirgede võitlusega», jõuab Petzoldt subjektiivse idealismi äärmise piirini. Ta kritiseerib Avenariust väite pärast, et esteetilised tundmused, mida tuntakse romaani lugedes või teatris viibides, sisaldavad endas «heameele või meelepaha» aistinguid, mis on seotud kirjeldatud protsessidega romaani või näidendi tegelaste jaoks.[1] Ilu kriteerium on Petzoldtile eranditult subjektiivne: kuivõrd esteetilisele naudingule on omane «praktilise huvi puudumine», niivõrd võib inetu «saada esteetiliselt positiivse iseloomustuse», võib vaimustuda kurjategijast või olla vallatud üliinimese kultusest ainult tänu individuaalsele «esteetilisele kompleksile». Harjutamise teel on kerge võita vastikust «inetu» ja «halva» vastu. Petzoldt tõotab lugejale täielikku kordaminekut selles suunas, kuna esteetiline kompleks on «kõik see, mida inimene vaatleb või on harjunud vaatlema esteetiliselt seisukohalt, s. t. ilma teoreetiliste või praktiliste motiivideta, lihtsalt kui midagi tõeliselt eksisteerivat või tema poolt leitavat»[2]. Nii libiseb Petzoldt märkamatult dekadentluse teoreetilisele põhjendamisele.

«Materialismis ja empiriokritiitsismis» kritiseeris Lenin teravalt Petzoldti ideesid. Petzoldti kirjutistes tõmbasid Lenini tähelepanu endale samuti laialdased arutlused «tendentsist püsivuse poole», milles Petzoldt nägi tunnetusteooria, eetika ja esteetika ülesehituse «vundamenti». Need «Materialismi ja empiriokritiitsismi» leheküljed on eriti tähtsad seetõttu, et Lenin, analüüsides «tendentsi püsivuse poole», avab Petzoldti üldfilosoofiliste ja esteetiliste vaadete sotsiaalse sisu ja praktilise mõtte.

«Tendentsi püsivuse poole», mida Petzoldt kirjeldab teose «Sissejuhatus puhta kogemuse filosoofiasse» teises köites, vaatleb Lenin oma raamatu kuuendas peatükis, mis on pühendatud empiriokritiitsismi rajajate «ekskursioonidele» ühiskonnateaduste valdkonnas. Petzoldti teose teise köite sisu, mis positiivses vormis esitab empiriokritiitsismi vaateid sotsioloogias, hakkab Lenin analüüsima tsitaadist, mis kuulutab «püsivuse tendentsi» universaalsust. «Inimkonna lõplikku (endgültig), püsivat olekut saab

---

[1] И. Петцольдт. Введение в философию чистого опыта, т. I, авторизованный перевод с немецкого Г. А. Котляра, СПБ. 1909, стр. 194.
[2] Sealsamas, lk. 201.

selle peajoontes formaalsest küljest nähtavale tuua. Niiviisi saame eetika, esteetika ja formaalse tunnetusteooria alused» (S. III).[1] «Tõestused», mida Petzoldt esitab, kaitstes «tendentsi püsiva oleku poole» (mis tema arvates kujutab endast «inimese arenemise eesmärki») paljastavad saksa filistri kogu olemust sellise eredusega, et Lenin esitab need peaaegu ilma kommentaarideta.

Lenini suurimat tähelepanu paelus teise köite viies peatükk, mis sisaldab Petzoldti põhiteesi: «Meie mõtlemise ja loomingu kõigi eesmärkide kõige olulisemaks tunnuseks on püsivus» (72). Kõike, mis kõneleb võitlusest, mis astub üle harjunud piiridest, rikub ühiskondliku ja isikliku elu-olu kõigutamatust, viib «korralageduse» ja muudatuste poole — kõike seda Petzoldt eitab.

Inimkonna püsiva oleku poole püüdmise tunnused, mida Petzoldt loendab, on, nagu Lenin irooniliselt tähendab, «rohkearvulised ja mitmekesised» (14. kd., lk. 296). Nõnda näiteks pole peaaegu «radikaale, kes vanas eas poleks «muutunud targemaks», rahulikumaks», paljud «ei või näha», kuidas pilt seinal ripub viltu, ja püüavad riputada ta otse; inimesi, kes armastavad mäkke ronimist, ei tõuka sellele mitte ainult armastus looduse vastu, vaid ka «loomuliku eesmärgi» saavutamise tung, postmarkide kollektsionäärid kulutavad suuri summasid ainult selleks, et saavutada kollektsiooni maksimaalset täiust. Ära tuues kõiki neid «püsivuse tendentsi» «tõestusi», mis selgesti näitavad saksa filosoofi mõtlemistaset, tähendab Lenin sarkastiliselt: «Filosoofiliselt harimata inimesed ei mõista püsivuse ehk mõtlemise ökonoomia printsiipide kogu ulatust. Petzoldt arendab võhikute jaoks üksikasjaliselt oma «teooriat»» (14. kd., lk. 297). Ja edasi, paljastades Petzoldti, toob Lenin ulatuslikke tsitaate viienda peatüki 28. paragrahvist, mis on pühendatud «kaastunde» analüüsimisele. Selles paragrahvis vaatleb Petzoldt kaastunnet mitte selle mõiste sotsiaalse ja kas või kõige elementaarsema humanistliku sisu seisukohalt, vaid sellelt seisukohalt, et kaastunne «on vahetu vajaduse väljendus püsiva olukorra järele». Ainult see vajadus sunnib inimest Petzoldti arvates «koguni riskeerima oma olemasoluga», selleks et «päästa mõne langenud joodiku kasutu elu», kes on uppumas jõkke. «Ning sääraste sõnulseletamatute banaalsustega on täidetud kümned ja sajad empiriokriitilise filosoofia leheküljed!» (14. kd., lk. 297) lõpetab Lenin oma ülevaate Petzoldti raamatu viiendast peatükist.

Petzoldti raamatu «Sissejuhatus puhta kogemuse filosoofiasse» teise köite teine osa «Hinge püsivad olekud» paistab silma sellega, et moraali ja esteetika küsimusi vaadeldakse seal seoses ühiskondliku elu probleemide ja sotsialismi ideedega.

---

[1] Numbrid sulgudes näitavad lehekülgi J. Petzoldti raamatus «Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung», Bd. II, Leipzig, 1900.

Raamatu selles osas tuleb eriti teravalt nähtavale autori kui täieliku reaktsionääri, kommunismi ja revolutsiooni vaenlase pale. Kuna «Materialism ja empiriokrititsism» oli määratud avaldamiseks legaalse kirjastuse poolt, siis Lenin ei võinud siin näidata Petzoldti arutluste tõelist klassi-sisu sel määral, nagu ta oleks teinud seda mõnes oma illegaalses teoses. Kuid tsensuuritõkkeist läks Lenin mööda, kasutades vene revolutsionääride armastatud võtet, kes kirjutasid legaalse ajakirjanduse jaoks: ta tõi ära Petzoldti tsitaate, mis juba ise küllaldase selgusega annavad tunnistust autori poliitilisest palgest. Õpetlik on see, et rööbiti Petzoldti väidetega selle kohta, et inimkonda ei aita sotsialistid, vaid «vaba arenemine püsivusele viival teel», et «palgaorjus» on taandunud minevikku «kõlbelise progressi» ees, et saksa «eetilised ühingud» on «püsivuse» ideaali tulevase triumfi pandiks — rööbiti kõigi nende antirahvalike ideekestega märgib Lenin selle koha peatükist «esteetilise püsiva oleku» põhimõtte rakendamise kohta, kus kõneldakse romantikast. ««Esteetilise püsiva oleku» nimel...» kirjutab Lenin, «lükatakse tagasi «romantika». Kuid romantika hulka kuuluvad kõik *Mina* liialdatud laiendamise liigid, idealism, metafüüsika, okultism, solipsism, egoism ja «vägivaldne vähemuse majoriseerimine enamuse poolt», aga samuti ka «sotsiaaldemokraatlik ideaal organiseerida riigi poolt kogu töö».» Ja lõpuks iseloomustab Lenin Petzoldti poolt esitatud «eetika, esteetika ja formaalse tunnetusteooria» mõtet, et see on «enesega rahulolevalt «uue», «empiriokriitilise» süstematiseerimise ja terminoloogia varjus kõige kulunumat vanakraami kaela määriva väikekodanlase ääretu nürimeelsus...» (14. kd., lk. 298).

See asjaolu, et Lenin oma napis valikus mõningatest teesidest, mis sisalduvad teose «Sissejuhatus puhta kogemuse filosoofiasse» teise köite teises jaos, luges tarvilikuks märkida seda, kuidas Petzoldt rakendab «esteetilise püsiva oleku» printsiipi poliitilise võitluse küsimustes, on väga sümptomaatiline. Eelpool me nägime, missuguse põlgusega lükkas Lenin tagasi poliitiliste väikekodanlaste argpüksliku filosoofia, kes paaniliselt kartsid revolutsioonitorme.[1] Sedasama tungi väikekodanliku puhkuse ja võitlusest loobumise ideaali poole leidis Lenin varem menševike juures, leidis reaktsiooni aastail kirjanduses, seda nägi ta ka Petzoldti teoretiseerimistes, mis avaldasid nii tunduvat mõju

[1] Kallaletunge revolutsioonilistele ideedele «romantikast» loobumise sildi all leidub ka ühe teise, samuti Lenini poolt kritiseeritava saksa füüsiku ja filosoofi-eklektiku Paul Volkmanni raamatus. Oma metodoloogilises peateoses «Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaft» (selle raamatu kallal töötamise märkmed on säilinud Lenini arhiivis) kõneleb Volkmann terava vaenulikkusega aegadest, millal «järgnedes romantikale, mis kinnitas inimese olulist sugulust loodusega, ilmus filosoofia, mis püüdis tormijooksuga vallutada taevaid» (vt. П. Фолькман. Теория познания естественных наук, перевод с немецкого Г. А. Котляра и П. С. Юшкевича, СПБ. 1911, стр. 232).

vene mahhistidele[1]. On võimalik, et just Petzoldti labasus ja väikekodanlik moraal, mis eriti selgesti avaldusid tema arutlustes eetika ja esteetika üle, põhjustasid seda, et Lenin kõneleb temast veel suurema põlgusega kui filosoofilistest obskurantidest, kes ei looritanud oma vaenu demokraatia vastu «sõnaliste keerutuste pretensioonikasse rüüsse», vaid esinesid täieliku avameelsusega. Kui Lenin 1910. aasta kevadel Pariisis teada sai, et Venemaal on ilmunud «Petzoldti ja Ko» raamatud, kirjutas ta N. J. Vilonovile: «See on hea: kui vene publik ja eriti vene töölised vaatavad *loomulikul* kujul meie Bogdanovite ja Ko õpetajaid, pöörduvad nad kiiresti eemale nii õpetajaist kui õpilastest» (34. kd., lk. 366, v. k.).

Lenini kriitilised märkused Petzoldti esteetiliste põhimõtete puhul näitavad selgesti subjektiiv-idealistliku esteetika aluste olemust, esteetika, mis XX sajandil mandus avalikuks kõige mustema reaktsiooni kaitsmiseks ning ühines, nagu näitas Lenin, väljaastumistega sotsialismi ja demokraatia vastu. Lenini hinnangud näitavad meile, kui tühjad ja surnud on empiriokriitilised konstruktsioonid kunstilise kujutuse sõltumatusest tegelikkuse seaduspärasustest, kunstniku «praktilise huvi puudumisest» kujutatava objekti vastu, täielikust keeldumisest arvestada elu ja praktikat kui kunstilise kujutamise tõepärasuse kontrolli kriteeriumi. Lenini märkustest selgub, et empiriokrititsism mitte ainult ei restaureerinud tunnetusteoorias ja esteetikas vanu subjektiiv-idealistlikke ideesid. Empiriokrititism viis kunsti laostumisele ja ta muutmisele vahendiks, mis aitaks ülal hoida XX sajandi reaktsioonilise väikekodanluse «psüühilise püsivuse olekut». Selles suhtes on äärmiselt iseloomulik ka idee *propageerimine* Petzoldti poolt, nagu oleks ühiskonnale üldse tundmatu intellektuaalne mõtlemine, ja Petzoldti vaen romantika vastu. Ja samal ajal tuleneb Lenini hinnangutest esteetika küsimuste kohta «Materialismis ja empiriokrititsismis» täie selgusega, et marksistliku peegeldusteooria üldised seadused on maksvad ka kunstis. Ainult sel tingimusel, kui tunnistame inimese aistingud, kujutused, mõisted — objektiivse, meie teadvusest sõltumatult eksisteeriva maailma asjade ja protsesside koopiaiks, ülesvõtteiks, peegeldusiks, saavad esteetika ja kirjanduskriitika endale kriteeriumi elu kunstilise reprodutseerimise tõepärasuse kindlaksmääramiseks. «Tänapäeva materialismi, s. o. marksismi, seisukohalt on ajalooliselt tingimuslikud meie teadmuste objektiivsele, absoluutsele tõele lähenemise *piirid,* kuid *tingimatu* on selle tõe olemasolu, tingimatu on see, et me talle läheneme» (14. kd., lk. 119), — see Lenini tees on põhjapanevaks ka meie esteetikale, samuti nagu tema viide sellele, et küsimust objektiivse tegelikkuse kujutamise tõepärasusest otsustatakse prakti-

[1] 1909. aastal avaldas kirjastus «Sipovnik» Peterburis kaks Petzoldti raamatut: «Sissejuhatus puhta kogemuse filosoofiasse» (G. A. Kotljari tõlge autori eessõnaga venekeelsele väljaandele) ja «Maailma probleem positivismi vaatekohalt» (tõlge P. Juškevitši eessõnaga ja toimetusel).

lise tegevusega, aga mitte formaal-loogiliste järeldustega ega irratsionaalsete konstruktsioonidega. Lenini märkusi esteetika küsimuste kohta, mis leiduvad «Materialismis ja empiriokritiitsismis», võib täiel määral rakendada ka tänapäeva kodanliku esteetika kohta. Lenini poolt paljastatud Petzoldti teooriad — poeetilise fantaasia meelevaldsusest ja kunstniku sõltumatusest tegelikkusest, «püsiva oleku esteetikast», võimalusest, kunstniku soovi korral, muuta inetu millekski «positiivseks» — kõik see on tänapäeva imperialistliku kodanluse kunstis viidud äärmise piirini. Sartre'i misantroopiline «esteetika» ja ameerika bulvarikirjandus, mis propageerib neofašismi, Somerset Maugham'i hüsteerilised avaldused (kes ütleb, et ainult kunstnik ja kurjategija võivad toimida nii nagu neile pähe tuleb), paranoialike sonimiste kuulutamine «kunstiteadlaste» poolt kunstilise kaemuse kõrgeimaks vormiks — niisugune on tänapäeva kodanliku Euroopa ja Ameerika kunsti teenrite «vaimne usutunnistus». Ja kui petzoldtlased omal ajal maskeerisid oma vaenu sotsialismi vastu, rahvahulkade vastu akadeemilise skolastika välise vormi taha, siis praegused kodanluse diplomeeritud toapoisid kutsuvad avalikult üles ristisõjaks Nõukogude Liidu ja rahvademokraatia maade vastu, kutsuvad üles veriselt maha suruma kõiki eesrindlikke, vabadust armastavaid liikumisi, kus nad ka ei tekiks. Nõukogude kultuur, nõukogude kirjandus ja kunst innustavad progressiivset inimkonda võitlusele imperialistliku barbaarsuse vastu, kindlustavad uue, tõeliselt vaba ühiskondliku elukorra võitmatut jõudu, elukorra, mis on olemas meie maal ja mis on tegelikult tõestanud leninismi suurte ideede võitmatust.

IV

Empiriokritiitsismi rajajad mõistagi ei pretendeerinud sugugi marksismile lähedalseismisele. Kuid nende vene õpilased püüdsid igati tõestada oma «truudust» marksistlikule õpetusele. Kuigi eessõnas «Esseedele marksismi filosoofia üle» märgiti, et autorid «ei ole seotud mingi täiesti lõpliku filosoofilise süsteemi ühtsusega», rõhutati siiski ühtlasi, et «teadusliku sotsialismi ehk marksismi» pooldajateks on «kõik käesolevast koguteosest osavõtjad». Koguteose üldise iseloomu kohta kirjutas Lenin: «Kui teie ees esinevad üheskoos ja kõrvu Bazarov, kes ütleb, et Engelsi järgi «meeleline kujutlus ongi väljaspool meid eksisteeriv tegelikkus», Berman, kes kuulutab Marxi ja Engelsi dialektika müstikaks, Lunatšarski, kes jõuab välja religioonini, Juškevitš, kes toob sisse «antu irratsionaalsesse voolu Logose», Bogdanov, kes nimetab idealismi marksismi filosoofiaks, Hellfond, kes puhastab J. Dietzgenit materialismist, ja lõpuks S. Suvorov artikliga «Sotsiaalse filosoofia alused», siis te tunnete kohe uue joone «hõngu»» (14. kd., lk. 307).

Seda materialismi mahhistliku revisjoni «hõngu», mis on varjatud deklaratsioonidega truudusest marksismile, tundub ka koguteose nendes kohtades, kus puudutatakse kirjanduslik-esteetilisi küsimusi. Nii näiteks sisaldab V. Bazarovi artikkel «Meie aja müstitsism ja realism», milles, Lenini määrangu järgi, «idealism on esitatud «realismina»» (14. kd., lk. 70), sõjakaid kallaletunge «idealistliku müstitsismi» esindajaile ilukirjanduses. Bazarov kritiseerib «Fakelõ» teist numbrit, milles rida artikleid — G. Tšulkovilt («Isiksuse jaatamine» ja «Armastuse saladus»), I. Davõdovilt («M. Stirneri individualistlik anarhism»), A. Meierilt («Bakunin ja Marx»), Vjatš. Ivanovilt («Armastusest, mis julgeb») jt. olid suunatud marksismi vastu ja propageerisid «müstilise anarhismi» ideesid. Bazarovi sõnad selle kohta, et «müstiline anarhism» — see on «igavust tundva tarbija filosoofia, peene parasitismi filosoofia», et katsed luua «armastuse metafüüsikat» «rabavad oma väljapigistatusega, oma külma keerukusega», Bazarovi poolt võetud hoiak Engelsi «dialektilise revolutsionismi» kaitsmiseks «müstilise anarhismi» teoreetiku A. Meieri kallalekippumiste eest — kõik see võis kogenematule lugejale anda moonutatud kujutluse Bazarovi enda seisukohtadest. Kuid kõigi nende «laostumise» esindajate teooriate kriitikat teostas Bazarov ühe samasuguse «laostumise» ideoloogia positsioonidelt ja see kriitika paistis silma samasuguse «väljapigistatuse» ja «külma keerukusega» nagu tema poolt maha tehtud «müstiliste idealistide» teoretiseeringud.

Bazarovi mahhistlikud vaated ilmnevad erilise selgusega samas artiklis seal, kus ta vaatleb N. Berdjajevi raamatut «Uus religioosne teadvus ja ühiskond». Eitamata Berdjajevi reaktsiooniliste filosoofiliste keerutuste subjektiiv-idealistlikku alust, kritiseerib Bazarov mahhismi seisukohtadelt seda, kuidas Berdjajev tarvitab mõistet «kogemus». «Ta kõneleb muidugi alati müstilisest «kogemusest», müstilisest «loomingust», kuid mitte kusagil ei lähtu *oma* müstilise elamuse faktist», heidab Bazarov ette Berdjajevile. Selline kriitika kujutas endast sisuliselt poleemikat inimeste vahel, kes läksid lahku üksikasjades, kuid kes põhiliste filosoofiliste küsimuste lahendamisel teineteisest millegagi ei erinenud. Ja ega siis Bazarov asjata ülista samas artiklis Losski puruidealistlikku raamatut «Psühholoogia põhiõpetused voluntarismi seisukohalt», dekadentluse kritiseerimisel aga kasutab ise dekadentlikku terminoloogiat oma mõtete väljendamiseks.

Kunsti küsimuste käsitlus Bazarovi poolt, mis on antud positiivses vormis, paistab silma vene empiriokriitikuile tavalise püüdega vähendada, muuta ei millekski isiku osa kurikuulsas «kollektiivse» loomingu protsessis. Vulgarisaatorlikult moonutades sotsialismi tähtsust kultuuri arengus kirjutab Bazarov: «Alles sotsialism loob selle piitsa, millega lõpuks aetakse tunnetusest välja need arvutud «minad», need üldinimliku ebaisikulise loo-

mingu «templis kaubitsejad» [1]. See, et Valeri Brjussovi «Viimastes märtrites» kõneldakse sotsialistliku kultuuri «barbaarsusest», mis olevat lüürilistele elamustele üldse vaenulik, tundub Bazarovile olevat täiesti õige, «hoolimata pöörde kujutamise mõningatest psühholoogilistest ja muudest vastuoksustest». Vene empiriokriitikute vaadete edasisel uurimisel me kohtame veelgi isiku osa eitamist kunstis: mahhistid pidasid kinni teooriast, mille järgi sotsialismi juures täielikult likvideeritakse võimalused individuaalsuse arenemiseks, seega teooriast, mis objektiivselt ühines ehtsate reaktsionääride väljamõeldistega. Eitades seisukohta, mille järgi «iga kunsti, iga *stiili* aluseks on kunstniku kordumatu isiksus,» kaitseb Bazarov teist äärmust. «Stiilsuse kriteeriumiks», kirjutab ta, «on ... kunstilise ülesande täitmine, mis iseenesest võib olla väga keeruline, minimaalse materjalikuluga.» Individuaalsed iseärasused aga — see on «kunstnikus kõige vähem väärtuslik». «Geeniuse kõrgeimatel avaldustel kunstilises loomingus lasub alati ebaisikulisuse pitser.» [2] See metafüüsiline, antidialektiline küsimuse asetamine individuaalsuse osast kunstilises loomingus on seotud kunsti spetsiifilisuse eitamisega üldse. Kuna kunst, vastavalt empiriokriitilistele konstruktsioonidele, osutub üheks «mõtlemise ökonoomia» varieteediks, siis vormil ei ole siin olulist tähendust. See on, mispärast Bazarov, printsipiaalselt ignoreerides inimtunnetuse mitmesuguste valdkondade spetsiifikat, nimetab Newtoni gravitatsiooni-valemit «kõrgelt kunstiliseks teoseks» mitte selle sõna metafoorses, vaid otseses mõttes, kinnitades: «kunstilise ilu poolest pole Newtoni «kuiv» valem madalam Milo Veenusest» [3].

Raamatu «Esseed marksismi filosoofia üle» autoritel libiseb ilmselt juba esteetika-alastesse väljendustesse tendents kavastada «proletaarse» kultuuri arenemise platvormi (tegelikult aga sellise kultuuri, mis on proletariaadi huvidele täiesti vaenulik). «Proletaarse» kultuuri peamiseks mahhistlikuks teoreetikuks oli üks kõige aktiivsemaid marksismi kriitikuid A. A. Bogdanov, kes arendas oma esteetilised vaated terveks süsteemiks. Marksismi aluste mahhistlikku revisjoni kunsti valdkonnas teostas Bogdanov mitte ainult spetsiaalsetes artiklites, vaid ka oma üldfilosoofilistes töödes.

Oma «proletaarse kultuuri» teooriat hakkas tulevane «Proletkulti» teoreetik Bogdanov välja töötama ammu enne Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni. Rühmitus «Vperjod», mille eesotsas ta seisis, avaldas platvormi (1909), kus märgiti, et «kodanlik maailm, millel on oma väljakujunenud kultuur ja mis on asetanud oma pitseri kaasaegsele teadusele, kunstile, filosoofiale,

[1] «Очерки по философии марксизма», стр. 62.
[2] Sealsamas, lk. 63.
[3] Sealsamas, lk. 34.

kasvatab meid nende kaudu märkamatult oma suunas». Seepärast püstitasid vperjodlased nõudmise «luua» ja «levitada massides uut, proletaarset» kultuuri, «arendada proletaarset teadust», «asuda välja töötama proletaarset filosoofiat, juhtida kunsti proletaarsete püüdluste suunas» [1]. Analüüsides selle terminoloogia sisu «Publitsisti märkmeis» (1910), rõhutas Lenin, et selles *«tegelikult* mõeldakse «proletaarse filosoofia» all just *mahhismi»* ja et uus rühm, pidades «mittemahhistlikku filosoofiat mitte-«proletaarseks»», kuulutab sisuliselt välja võitluse «mittemahhistlike teooriate vastu filosoofias ja kunstis». *«Tegelikult»,* kirjutas Lenin, «varjavad kõik fraasid «proletaarsest kultuurist» just *võitlust marksismi vastu»* (16. kd., lk. 188). Niiviisi olid Bogdanov ja tema mõttekaaslased, nagu märkis seda Lenin, mahhismi ja empiriokritiitsismi sisseviijad nii filosoofiasse kui ka kunsti. See fakt, et «proletaarse» kultuuri teoreetik Bogdanov kuulutas enda mitte «empiriokriitikuks», vaid «empiriomonistiks», sisuliselt ei muutnud midagi. Bogdanovi «empiriomonism» erineb Machi ja Avenariuse süsteemist ainult selle poolest, et looduse looja osas esineb mitte individuaalne, vaid kollektiivne teadvus, «sotsiaalselt-organiseeritud kogemus». Idealistliku tunnetusteooria tõeline sisu, mis võtab lähtekohaks «psüühilise», see tõeline sisu oli täielikult säilinud ka Bogdanovi «empiriomonismis». Lenini sõnade järgi, «arvata, et filosoofiline idealism kaob, kui indiviidi teadvus asendada inimkonna teadvusega või kui ühe isiku kogemus asendada sotsiaalselt organiseeritud kogemusega, see on niisama hea kui arvata, nagu kaoks kapitalism, kui üks kapitalist asendada aktsiaseltsiga» (14. kd., lk. 210). Täpselt samuti nagu solipsistliku kallakuga idealistidel, on inimene Bogdanovi vaadetes kõigepealt «vahetute elamuste kompleks».

Kõneldes Bogdanovi filosoofilis-esteetilistest vaadetest peab siiski märkima, et erinevalt näiteks sümbolistliku leeri subjektiivsetest idealistidest, aga samuti ka erinevalt mahhistliku suuna kirjandusteoreetikuist, kes rühmitusid «Loomingu Teooria ja Psühholoogia Küsimuste» [2] ümber, ühendasid Bogdanov ja tema mõttekaaslased kunsti valdkonnas oma esteetilistes teooriates mahhismi vulgarisaatorlikult moonutatud ajaloolise materialismi elementidega. Kritiseerides empiriokritiitsismi põhimõtete rakendamist Bogdanovi poolt ühiskonnateaduste alal, märkis Lenin, et «Bogdanov ja Ko-d peab nimetama pahupidi pööratud vene Büchneriteks ja Dühringiteks. Nad tahaksid olla pealpool materialistid, nad ei oska lahti saada allolevast segasest idealismist! «Peal» on Bogdanovil ajalooline materialism, tõsi küll, vulgaarne ja kõvasti idealismiga ära rikutud, «all» — marksist-

---

[1] «Современное положение и задачи партии», изд. группы «Вперед», Париж, 1909, стр. 17.

[2] «Вопросы теории и психологии творчества». *Tõlk.*

likesse terminitesse ümberriietatud ja marksistlike sõnakeste taha peidetud idealism» (14. kd., lk. 306). Ja edasi näitab Lenin, et väliselt marksistlikud sõnad «sotsiaalselt organiseeritud kogemus» ja «kollektiivne tööprotsess» — need on just *sõnad,* mis varjavad idealistlikku filosoofiat, mis kuulutab asjad — aistingute kompleksideks, välismaailma — inimkonna «kogemuseks» või «empiriosümboliks», füüsilise looduse — psüühilisest «tuletatuks» jne.

Vulgaarne materialism, mis oli «kõvasti idealismiga ära rikutud», kajastus ka Bogdanovi esteetilistes vaadetes. Vulgaarse sirgjoonelisusega asetab ta kunsti «organiseerivate seadiste» ritta «ühiskondliku töö võitluses olemasolu eest», analoogiliselt mitte ainult «tehnilistele seadistele», vaid ka analoogiliselt bioloogilistele kohanemisvormidele. Kunsti valdkond, Bogdanovi arvates, «ei kujuta endast erilist tüüpi seadiseid, mida oleks võimalik lahutada meie poolt vaadelduist. Kunsti sotsiaalne sisu seisab osalt ühe inimese vahetute elamuste edasiandmises teisele, osalt — omandatud kogemuste teistele teatamises».[1] Subjektiivsele idealismile iseloomulik, mõtlemisprotsessist lahti kistud «otseste elamuste» mõiste on siin ühendusse viidud väliselt materialistliku mõistega «kogemus».

Vastavalt oma printsiibile, mille järgi ühiskond jaguneb «organisaatoriteks» ja «teostajateks» ning individuaalsus lahustub täielikult «töökollektiivis», püüab Bogdanov igal juhul, kui ta puudutab «organisaatorite» osa, võtta neilt ära mõnesuguseid individuaalse omapära jooni. Suure meelepahaga kõneleb ta sellest, et «mineviku suured mõtlejad, suured poeedid, suured kunstnikud kasvavad generatsioonide pideva vahetuse jooksul inimeste silmis mingisugusteks titaanlikeks kujudeks...»[2] Sealsamas järgnev Bogdanovi kriitiline märkus geeniuse kultuse kohta Carlyle'i juures ei suuda varjata Bogdanovi põhiliselt vulgaarsotsioloogilisi vaateid kunstniku isiku osale kunsti arengus, vaateid, mis andsid ennast tunda «Proletkulti» praktikas hulk aastaid pärast selle artikli kirjutamist.

Bogdanovi filosoofilises põhiteoses «Empiriomonism» on samadel ideedel kindlakujulisemalt väljendatud subjektiiv-idealistlik iseloom. Kui Bogdanov tarvitabki tunnetusprotsessi analüüsimisel terminit «peegeldus», siis peab ta tarvilikuks kohe teha reservatsiooni, et ta tarvitab seda «eranditult tema näitlikkuse pärast». «Tarvitades täpsemat väljendit,» kirjutab ta, «peaksime kõnelema «ühe kompleksi mõju tulemustest teisele», nende funktsionaalsest sõltuvusest «mõjuva» kompleksi sisust»[3]. Kui arvestada, et Bogdanovi seisukohalt on inimene teise ini-

[1] А. Богданов. Из психологии общества, изд. 2-е, 1906, стр. 85 (artikkel «Развитие жизни в природе и в обществе», esmakordselt avaldatud ajakirjas «Obrazovanije»).

[2] Sealsamas, lk. 161.

[3] А. Богданов. Эмпириомонизм, кн. I, изд. 3-е, М. 1908, стр. 124.

mese tajumuses «vahetute elamuste kompleks», siis muutub selle teesi solipsistlik iseloom silmanähtavaks. Bogdanovi konstruktsioonide selge subjektiiv-idealistlik suunitlus annab ennast tunda ka «Empiriomonismi» kolmandas raamatus, mis on küllastatud bioloogilise ja energeetilise terminoloogiaga. Lükates tagasi «Lange, Ferri, Woltmanni ja paljude teiste eklektilised sotsiaalbioloogilised katsed», formuleerib Bogdanov oma teooria ühe põhiväite järgmiselt: «Ühiskondliku valiku iga akt on selle ühiskondliku kompleksi energia kasvamine või vähenemine, mille kohta ta käib. Esimesel juhul on meie ees «positiivne», teisel juhul — «negatiivne valik».» [1] «Ja säärast ütlematut loba,» kirjutas Lenin Bogdanovi selle teesi puhul, «esitatakse marksismi pähe! Kas võib kujutleda endale midagi rohkem viljatut, elutut ja skolastilist kui seesugune bioloogiliste ja energeetiliste sõnakeste rittalükkimine, sõnakeste, mis ühiskonnateaduste alal absoluutselt mitte midagi ei anna ega võigi anda?» (14. kd., lk. 303). See viljatus ilmneb ka Bogdanovi katseis aru saada neist tunnetusliku tegevuse peentest vormidest, millede hulka kuulub ka kunstiline looming. Midagi uut Bogdanov siin kindlaks ei tee, jäädes ikka samale vulgaar-materialistliku terminoloogia ja mahhistliku sisu eklektilise ühendamise pinnale. Nii näiteks defineerib ta «fantaasia loovat tegevust» kui «intensiivset positiivset valikut» [2]. «Fantaasia loova tegevuse» juures esineb kogemusmaterjal mitmekesistes assotsiatiivsetes kombinatsioonides, igasugused võimalused ühendada olemasolevaid elamusi leiavad endale koha psüühilises kogemuses: kõike kõrvutatakse, kõike võrreldakse, kõik on aina uute ja uute rühmitamiste objektiks» [3].

Kui kaugele läks Bogdanov objekti ja subjekti, olemise ja mõtlemise suhte materialistlikust käsitlusest, on näha sellest, kuidas ta defineerib mitmesuguseid inimeste tüüpe. «Realist» — see on «psüühilise valiku harmooniliselt tasakaalustatud tegevuse» esindaja [4]; nii «väikekodanlane» kui ka ««selle otsinguis, mida maailmas ei ole» paigast paika visklev dekadenditüüp» — kõik nad on jällegi mitte ühiskondliku arengu teatavate kindlate protsesside tulemused, vaid ainult psüühilise valiku teatava (antud juhul negatiivse) suuna prevaleerimise järeldused [5]. Säärane loomingut üldse ja kunstilist loomingut eriti suretav teooria viis Bogdanovi väljapääsmatuisse vastuoludesse. Arvestades seda, et «heameele», «naudingu», «õnne» seisundid kuuluvad «positiivse valiku» hulka ja vastavad kõrgeimal määral loova

---

[1] А. Богданов. Эмпириомонизм, кн. III, СПБ. 1906, стр. 15.
[2] Oma «psüühilise valiku» teooria aluseks asetab Bogdanov idee alatisest vastavusest «naudingu» ning «teadvuse keskuste» energia suurenemise vahel ühelt poolt ja «kannatuse» ning energia kahanemise vahel teiselt poolt.
[3] А. Богданов. Эмпириомонизм, кн. II, СПБ. 1906, стр. 97.
[4] Sealsamas, lk. 111.
[5] Sealsamas, lk. 118.

fantaasia tegevuse arenemisele (lk. 98), oleks Bogdanov pidanud tegema järelduse, et luuletajad võivad luua kõige silmapaistvamaid teoseid ainult täieliku hüvangu olukorras, idüllilistes tingimustes. Kuid niisugust filisterlikku järeldust «Empiriomonismi» autor ei söandanud lubada ja seepärast märgib ta mõned leheküljed allpool, et «negatiivse valiku» jooned — «kannatused, viletsus ja raske töö» mitte ainult ei suurenda «harmoonilise, tõeliselt kunstilise loomingu šansse» (lk. 104), vaid on isegi otse vajalikud «artistliku geeniuse väljakujunemiseks» (lk. 105). Ja edasi jõuab Bogdanov juba puhtdekadentlikule järeldusele, et «suur teos, mille geniaalne kunstnik on kannatustega loonud, on eluliselt harmooniline, monistlikult idealiseeritud kehastus sellest elamuste tormilisest hoovusest, mis korratult ja peatumatult sööstis läbi kunstniku teadvuse, kuni kannatuse harmoneeriv jõud ei muutnud ta vorme ja suunda vastavalt *oma* seadustele» (lk. 105).

Veel lootusetumatesse vastuoludesse satub Bogdanov, analüüsides Hamleti kuju kui iseloomu, mis on «kahestatud» ja kelle psüühikas on kaks «võistlevat rühmitust». Hamlet kui esteet ja poeet peab võitlusse astudes hukkuma, sest «kui karmi võitlust tuleb *läbi elada,* siis läheb esteetikal kehvasti» (lk. 128). Kuid siin astub esile «kannatuse suur harmoneeriv jõud» ja Hamleti psüühikasse kanduvad «eluliselt harmoonilised kombinatsioonid» ning ta hing omandab «enam lõpliku, tervikliku kuju». Ja selle «analüüsi» lõpetab Bogdanov triumfeerivalt sõnadega: «Midagi põhimõtteliselt mõistatuslikku Hamleti tragöödia meie seisukohalt ei kujuta: ta vastab oma arenemises täiesti psüühilise valiku tegevuse seadustele; ta on kõige autoriteetsemaks tunnistuseks nende tunnetusliku väärtuse kasuks» (lk. 130).

Niisiis jõuab Bogdanov oma arutlustes esteetilistel teemadel samadele järeldustele nagu oma tunnetusteoorias, kinnitades järeldust, mille tegi Lenin Bogdanovi «empiriomonistliku» kontseptsiooni puhul tervikuna, et «... reaktsiooniline gnoseoloogia on lahutamatult seotud reaktsiooniliste pingutustega sotsioloogias» (14. kd., lk. 311).

Ajaloolise materialismi vulgaar-sotsioloogiline revideerimine ja empiriokriitikute poolt väljamõeldud «erilise» «proletaarse» kultuuri teooria kajastusid ka Bogdanovi ilukirjanduslikes teostes — utoopilistes romaanides «Punane täht» ja «Insener Menni». Lenin luges mõlemaid neid romaane ja meieni on jõudnud ta hinnangud nende kohta. Kirjas M. A. Uljanovale 1908. aastal mainib Lenin «kentsakat följetoni» Marsi elanikest Lowell'i uue ingliskeelse raamatu «Marss ja tema kanalid» järgi. «Töö on teaduslik,» tähendab Lenin edasi Lowell'i raamatu kohta. «Tõestab, et Marss on asustatud, et kanalid on tehnika ime, et inimesed peavad seal olema $2^2/_3$ korda suuremad siinsetest, seejuures lontidega ja kaetud sulgedega või loomanahaga, nelja või *kuue* jalaga.» Kõrvutades neid Lowell'i fantastilisi oletusi Bogdanovi

«Punase tähega», tähendab Lenin irooniliselt Bogdanovi kohta: «No... jah, meie autor on meid alt vedanud, kirjeldades Marsi kaunitare *mittetäielikult,* arvatavasti retsepti järgi: «tõest madalast on palju kallim see pettus, mis meid ülendab»...»[1] Mõni aasta hiljem andis Lenin hinnangu — kuid juba palju teravamas ja selgemas vormis — ka romaani «Insener Menni» kohta. Kirjas Gorkile veebruaris 1913 kirjutas ta Bogdanovi kohta: «Lugesin läbi tema «Insener Menni». Seesama mahhism = idealism, nii ära peidetud, et ei töölised ega rumalad «Pravda» toimetajad ei saanud sellest aru» (35. kd., lk. 58, v. k.).[2] Kirjas «Pravda» toimetusele 14. veebruarist 1913, mida säilitatakse Marxi-Engelsi-Lenini-Stalini instituudis, nimetas Lenin romaani «Insener Menni» «mahhistlikuks pudruks» ja ütles, et kui «Pravda» midagi selle pudru taolist ära trükib, siis see tähendab muidugi sidemete katkestamist marksistidega.[3]

Milles siis paistab meile väljenduvat Bogdanovi utoopilises marslaste kirjelduses tema «mahhism = idealism»?

Eelkõige peab märkima, et kummalgi romaanil pole ei teaduslik-fantastilise ega ajaviiteteose iseloomu, vaid nad on poliitilis-filosoofilised teosed, milledele on propagandistlikel eesmärkidel antud ilukirjanduslik kuju. Juba «Punase tähe» alguses juhitakse lugeja poliitiliste ja filosoofiliste huvide atmosfääri. Romaani kangelase Leonidi kujus, kes on kutsutud Marsile, eesmärgiga rajada «kontakt» maapealsete inimestega, on kerge ära tunda autorit — Bogdanovit ennast. Leonidi on siin kujutatud kutselise revolutsionäärina, sotsiaaldemokraadina, kes ühtlasi tegutseb teadusliku tööga. Romaanis on mitte ainult vulgaarsotsioloogiliselt käsitletud ühiskondlikke probleeme, vaid on rakendatud ka «energeetilis-bioloogilist» terminoloogiat, mis on võetud «Empiriomonismist». Nii näiteks öeldakse, et «proletaarne eetika» on ainult «kasulikuks seadiseks» ja et «proletaarlane läheb juba nüüd igasuguse moraali hävitamise poole»; ajalugu samastatakse ainuüksi generatsioonide «kogemusega», Menni kujus on aga sümboliseeritud «suurt organisaatorit», kellele loodus on andnud «kõik tema kombinatsioonide idud ja elemendid». Kogu ühiskondliku elu süsteem Marsil, mida üks «Punase tähe» kangelastest, Netti, nimetab sotsialistlikuks, on nagu tulevikupilt, nagu Bogdanovi filosoofilistes töödes arendatud õpetuse kehastus, selle õpetuse, mis kõneleb ideoloogiast kui ühiskondliku praktika organisatsioonilisest vormist ja «organisaatorite» ning «täitjate» tegevuse koordineerimisest ühtses

---

[1] В. И. Ленин. Письма к родным, 1934, стр. 318.

[2] Lenini kiri on kirjutatud pärast romaani «Insener Menni» ilmumist 1913. aastal S. Dorovatovski ja A. Tšarušnikovi kirjastusel.

[3] Katkendit Lenini kirjast vt. Соч., изд. 3-е, XVI, 740—741, прим. 137. Suvel 1912 pidas A. Bogdanov «Pravda» toimetusega läbirääkimisi «Insener Menni» avaldamise kohta, mis aga jäid tagajärjetuiks (vt. selle kohta — 3-е изд., XVII, 721, прим. 80).

«sotsiaalselt organiseeritud kogemuses». Kogu romaani läbib spetsiifiliselt bogdaanovlik idee isiksuse lahustumisest «kollektiivses kogemuses». Nagu kinnitab Netti, on marslaste (s. t. «sotsialistlik») ühiskond «ebaisikuline» ja «säilitab seda, mis on teostatud ühise tööga». Teine romaani kangelane, Enno, väidab, et marslased püstitasid ausambaid oma suurtele inimestele ainult «eelajaloolistel aegadel», nüüd nad püstitavad mälestussambaid ainult «suurtele sündmustele».

Erilist huvi äratab see, kuidas kajastuvad «Punases tähes» Bogdanovi vaated kunsti saatusele sotsialistlikus ühiskonnas. Truuks jäädes kunsti spetsiifilisuse eitamisele, väidab Bogdanov Leonidi suu läbi, et sotsialistlikus ühiskonnas kunst, olles «elu kontsentratsiooniks», ei ole mitte inimese eri tegevusharu, vaid «hajub igale poole kõrvuti eluga». Selle idee teostamist ta näebki Marsil. Vesteldes kunstimuuseumis Leonidiga, ütleb Enno: «Võimsate masinate ja nende sujuva liikumise esteetika on meeldiv meile puhtal kujul ja väga vähe on sääraseid kunstiteoseid, mis täiesti harmoneeriksid sellega, sugugi hajutamata ja nõrgendamata selle muljeid.» Edasi iseloomustatakse Marsi arhitektuuri kui «mööbli, tööriistade, masinate esteetikat, üldse kõige materiaalselt kasuliku esteetikat». Mis puutub ilukirjandusse, siis prevaleerivad «draama, eriti tragöödia, ja looduspiltide luule», kusjuures sisuks on siin mitte inimlikud kired, mitte inimlike elamuste maailm, vaid võitlus looduse stiihilisusega. Ei kirjanduses ega teatris ei kohta Leonid mingit individuaalsuse avaldust: kangelased olid «läbi ja läbi filosoofid», «tagasihoidlikud ja malbed», nende käitumine oli rahulik ja tagasihoidlik, «oma tundmusi rõhutasid nad nii vähe, nagu poleks nad tahtnud vaatajasse mingeid meeleolusid sisendada». Bogdanovi kavatsuse järgi on selline «tuleviku kunsti» tüüp arvatavasti järelduseks «mõtlemise ökonoomia» ja «positiivse valiku» põhimõtte ideaalsest teostamisest praktikas.

Märksa teravam, mitte ainult ühiskondlik-filosoofiliselt, vaid ka vahetult poliitiliselt seisukohalt on Bogdanovi teine fantastiline romaan «Insener Menni». Selles romaanis esinev, Lenini poolt märgitud «mahhism = idealism» on autoril antud utoopia kujul. «Insener Menni» kajastab Bogdanovi jätkuvat eemaldumist marksismist mitte ainult filosoofia, vaid ka revolutsioonilise taktika küsimustes. Eessõnas üteldakse, et see romaan, mis on tõlgitud «marsi keelest», kujutab ajajärku, «mis ligikaudu vastab praegusele Maa tsivilisatsiooni perioodile — kapitalismi viimsetele faasidele. Kujutatakse suhteid ja tüüpe, mis on suguluses meie omadega ja seepärast võrdlemisi arusaadavad maapealsele lugejale.» Järelikult öeldakse lugejale ette otsene analoogia romaani sisu ja kaasaja vahel. Romaani kangelaseks, kes kehastab oma ideedes ja praktikas vene mahhistide filosoofiat, on Netti. Ta ütleb enda kohta: «Ma olen sotsialist ja Xarma õpilane» («Xarma» — see on muidugi Marx). Netti kuulutab, et

kodanlik teadus on proletaarlasele «võõras», kuna «tohutu hulk jõudu kulutatakse seal asjatult», mis tähendab, et see teadus ei vasta «mõtlemise ökonoomia» printsiibile. Seepärast, «sellisena nagu praegu ei kõlba ta tööliskiassile, niihästi sellepärast, et ta on liiga raske, kui ka sellepärast, et ta pole piisav». Selle teaduse aluseid, milleni on jõudnud Netti ise, kirjeldatakse üksikasjaliselt peatükis «Kaks loogikat». «Uue teadvuse» mõte seisab selles, et vastupidi «inimisiksuse loomingu» «vananenud» ülesandele lahendada teine ülesanne: «koguda kokku need aktiivsed aatomid, siduda nad kõrgema seosega, teha nende stiihiliselt-vastuoluline koostöö harmooniliselt sujuvaks, liita nad ühte inimkonna mõistusepärases organismis». Kirjeldades konflikti ühelt poolt finantsistide ning töösturite ja teiselt poolt tööliste, kanaliehitajate, vahel, kehastas Bogdanov oma revisjonistliku idee sellest, et erinevused klasside vahel ei seisa mitte tootmisvahendite omamises, vaid vahekordades «organisaatorite» ja «täitjate» vahel. Vastavalt Netti veendumustele, mida ta avaldab insener Mennile, kulgeb tee sotsialismile «idee» liitumise kaudu «ühendatud pingutuste vooluga», see tähendab, organisatsiooniliste kogemuste omandamise kaudu erilise «tööliskultuuri» loomise teel (neid vaateid nimetab Menni «töö poeesiaks»). Vastavalt sellele ühiskonna arengu idealistlikule kontseptsioonile, mis vahetab ära klasside võitluse «töösuhetega», väidetakse romaanis, et sotsialismi ei saavutata revolutsiooniliste meetoditega, vaid propaganda teel. Samal viisil on Marsil likvideeritud ka maaomand. Juba «Punases tähes» vihjatakse sellele, et see protsess teostati maast saadavate tulude kõrge progressiivse maksustamise teel (peeti silmas nähtavasti midagi lähedast Henry George'i projektile). Sealsamas märgiti, et revolutsioonilise võitluse peamiseks meetodiks olid streigid ja et kapitalistide poolt omakorda ei tehtud katseid «kaitsta oma huvisid vägivallaga». «Insener Mennis» on tööliste poolt oma õiguste eest peetava võitluse põhimeetodiks samuti streigid. «Sotsialist» ja «Xarma õpilane» Netti asub pärast töölisorganisatsioonide võitu kapitalistlikus riigis «tööde keskkolleegiumi» etteotsa ja piirdub tehnika juhtija osaga.

Kuigi epiloogis leidub mõni sõna «proletariaadi lahkulöömise kohta kogu vanast ühiskondlikust korrast» ja «otsustava võitluse poolsajandist», — seisis romaani põhiline ülesanne, nagu nägime, selles, et propageerida kõrvuti mahhistlike ideedega sotsioloogia valdkonnas oportunismi poliitilises võitluses. Just teooria ja praktika küsimuste sellise ühendamise tõttu romaanis «Insener Menni» võttis Lenin tema suhtes nii terava seisukoha tsiteeritud kirjas Gorkile. Bogdanovi romaanide kohta käivaks võib täiel määral pidada hinnangut, mille Lenin andis kogu ta õpetusele: «Marksismi üha peenem võltsimine, antimaterialistlike õpetuste üha peenem võõpamine marksisminäoliseks, — see iseloomustabki kaasaegset revisjonismi nii poliitilises ökonoomias

kui ka taktika küsimustes ja filosoofias üldse, niihästi gnoseoloogias kui ka sotsioloogias» (14. kd., lk. 307).

Lenini kriitika Bogdanovi vaadete kohta näitab, et võitluses bogdaanovliku «proletaarse» kultuuri filosoofia ja teooriaga rajas ja kaitses Lenin uue sotsialistliku kultuuri teoreetilisi aluseid juba ammu enne Oktoobrirevolutsiooni. Analoogiliselt sellele, kuidas ta võitles esimese Vene revolutsiooni ajajärgul kadettide ja menševike katsete vastu proletariaadile kaela määrida kodanlikku pseudokultuuri, võitles Lenin ka reaktsiooniaastail bogdaanovlaste vastu, kes «proletaarse» kultuuri sildi all püüdsid läbi viia kodanlikku maailmavaadet. 1908.—1910. aastal proletaarse kultuuri üle toimunud vaidluste valgusel ilmneb selgesti see tähtsus, mis oli Lenini üldtuntud kõnel proletaarsest kultuurist 1920. aastal, ja suur uue kultuuri irdumise oht klassikalisest pärandist, vulgaarse sotsiologismi oht ja kunstilise individuaalsuse likvideerimise oht, s. o. selle joone oht, mida Bogdanov ja tema lähimad kaastöölised «Proletkultis» püüdsid praktiliselt ellu viia. Pärast 1917. aastat avaldas ju Bogdanov, rööbiti oma vanade teoste uusväljaannetega, rea artikleid «proletaarsest kultuurist», milles nõudis oma ideede teostamist juba riiklikus korras.

Bogdanovi, tema filosoofia, tema kultuuri- ja kunstivaadete mõju andis ennast reaktsiooniaastail tugevasti tunda A. V. Lunatšarski töödes.

Bogdanovi ja Lunatšarski üldfilosoofiliste seisukohtade ühtsust, nagu me juba mainisime, märkis Lenin hinnangu andmisel Lunatšarski artiklile «Ateism», mis ilmus «Esseedes marksismi filosoofia üle». Lunatšarski «kõrgeimate inimlike potentside jumaldamise» ja Bogdanovi psüühilise kogu füüsilise looduse «üldiseks aluspõhjaks» tegemise vahel ei näinud Lenin mingit erinevust. «See on üks ja sama mõte, mida ühel juhul väljendatakse peamiselt esteetiliselt seisukohalt, teisel juhul gnoseoloogiliselt seisukohalt» (14. kd., lk. 320). Lunatšarski artikkel, mis sisaldas komplimente Machi ja Avenariuse aadressil ning arendas empiriokriitilisi ideid «ajaloolisest protsessist kui reaalsest liikumisest vabaduse poole ökonoomia vahendusel», «proletaarsest monismist» jne., propageeris «religioosset ateismi» kui «sotsialismi meelelise olemuse» väljendust. Marksistlikke teese tõlgendas Lunatšarski jumalaehituslikus vaimus; Engelsi arutlusi vabadusest ja paratamatusest nimetas ta isegi «imekauniks lehekülgeks religioossest ökonoomikast». Kuid «jumalaehitusest» ja seoses sellega Lenini kriitikast Lunatšarski kohta tuleb meil kõnelda veel edaspidi. Siin aga märgime teisi jooni Lunatšarski artiklist, mis samuti asuvad teose «Esseed marksismi filosoofia üle» programmiliste, Lenini poolt analüüsitud väidete valdkonnas.

Ühinedes empiriokrititsismi tunnetusteooria üldiste väidetega, püüdis Lunatšarski ka kunstilise loomingu küsimuste alal ühendada mahhismi materialismiga. Murdes truudust oma tavalisele

kunstilisele vaistule, vaatleb ta selles artiklis esteetilisi fakte ainult kui sotsiaalselt organiseeritud kogemuse avaldusi ja ühineb tunnetusprotsessi peaaegu intuitivistliku käsitlusega. «Beer,» kirjutab Lunatšarski, «arendab väga hästi Machi mõtet järgmistes ridades: «*Mina,* mis nii muutlik on juba elus, võib, vastavalt Machi märkusele, sügavas unes, loomingulises ekstaasis, kunstilises naudingus, iharuse hetkel jne., s. t. meie tugeva tõusu hetkedel, eriti eluga riskimise ja teiste rõõmudele ning kurvastustele lõpmatu kaasatundmise hetkedel kaduda või täiesti dionüüslikult tõusta kuni täieliku eneseunustamiseni. Kui see meeleolu saab igaühele kättesaadavaks, tõusevad kõik idealistliku seisukoha tippu, kus omaenda *Mina* kaob tagaplaanile, tõusevad elumõistmisele ja -tegevusele, mis on vabam ja helgem ja mis innustab suurtele tegudele, tublile ning tugevale tööle, mis põlgab igasugust kannatust ja isegi surma.»» Ja edasi tähendab Lunatšarski: «Need «mahhismi» ideed on kõige harmoonilisemas kooskõlas teadusliku sotsialismi ideedega.»[1] Pärast seda ei pane imestama Lunatšarski poolt ühes artiklis 1910. aastal avaldatud poolehoid Benedetto Croce filosoofilis-esteetilistele ideaalidele. Niisugune on teoreetilise mõtlemise loogika, mis eitab küll igale «naiivsele realistile» silmanähtavaid tõdesid, kuid on järjekindel oma eksitustes. Subjektiivse idealismi äärmused, milleni Lunatšarski neil aastail jõudis mõnedes oma esteetilistes «otsingutes», kinnitasid täiel määral Lenini ennustust: ««Võibolla meie eksime, kuid me otsime», kirjutas Lunatšarski «Esseede» autorite nimel. — Mitte *teie* ei otsi, vaid *teid otsitakse,* selles ongi häda! Mitte teie ei hakka käsitlema oma, s. o. marksistlikult (sest te tahate olla marksistid) seisukohalt igat kodanliku filosoofia moemuutust, vaid see mood tuleb teie juurde, ta määrib teile kaela oma uusi, idealismi maitse järgi tehtud võltsinguid, täna à la Ostwald, homme à la Mach, ülehomme à la Poincaré. Need rumalavõitu «teoreetilised» nükked («energeetikaga», «elementidega», «introjektsiooniga» jms.), mida te naiivselt usute, jäävad õige kitsa, miniatuurse koolkonnakese raamidesse, aga nende nükete ideelisest ja *ühiskondlikust tendentsist* haaravad kohe kinni Wardid, neokritiitsistid, immanentlased, Lopatinid ja pragmatistid ning see *tendents teeb oma töö*» (14. kd., lk. 318).

Lenini sõnade õigsust Lunatšarski mahhistlike «otsingute» poliitilise olemuse kohta tunnistas hiljem, nagu teada, ka Lunatšarski ise.

Kuid reaktsiooniaastail oli ta üheks veendunud mahhismi pooldajaks. Empiriokriitilisi teese viis ta sisse oma mitmesugustele teemadele kirjutatud artiklitesse, ja järgides Bogdanovit, risustas neid sageli «energeetilise» ning «bioloogilise» terminoloogiaga.

---

[1] «Очерки по философии марксизма», стр. 152—153.

Kuid samal ajal ei olnud Bogdanovi ja Lunatšarski *kirjanduslik-esteetilised* seisukohad identsed, vaid sisaldasid päris olulisi erinevusi. Just need erinevused andsidki Leninile alust kirjutada Gorkile 1913. aastal, et oleks soovitav lahutada Lunatšarskit Bogdanovist «esteetikas» (vt. 35. kd., lk. 58, v. k.). Kriitilistes artiklites, mis on pühendatud kirjandus- ja kunstiteoste konkreetsele analüüsimisele, jõuab Lunatšarski sagedamini kui oma üldesteetilistes töödes õigetele järeldustele. Lunatšarski arendas oma kirjanduskriitilistes artiklites sageli ideid, mis olid vaenulikud Bogdanovi vulgaar-sotsioloogilisele ja idealistlikule dogmatismile, kuigi tegi oma kirjanduskriitilises tegevuses vigu, näiteks Maeterlincki «teadusliku müstitsismi» hindamisel, mis kutsus välja Lenini pahameele (vt. 35. kd., lk. 66, v. k.).

Erinevalt Bogdanovist ei eitanud Lunatšarski ei kunsti spetsiifilisust ega mineviku kunstilise kultuuri tähtsust, — vastupidi, ta propageeris tuliselt, et proletariaat selle omandaks. Ta kirjutas suure hulga artikleid silmapaistvaimatest vene ja maailmakirjanduse klassikutest. Võitluses Gorki eest astus Lunatšarski kirglikult välja liberaal-kodanlikust ja dekadentlikust leerist kriitikute vastu. Enamik tema artikleist Gorki kohta on pühendatud suure proletaarse kirjaniku loomingu revolutsioonilise sisu analüüsimisele ja tema tähtsusele rahvahulkade kasvatamisel. Lunatšarski kirjanduskriitilise tegevuse ülalmärgitud jooned põhjustasid selle erilise koha, millel ta asus *esteetika* küsimustes vene mahhistide hulgas. On täiesti tõenäoline, et Gorkil, kes reaktsiooniaastail oli lähedastes suhetes Lunatšarskiga ja kes ise oli tunda saanud Lenini kriitika heategevat mõju, läks korda mõjuda Lunatšarskile just kirjanduslik-esteetilises suunas.

Revolutsioonilise tõusu aastail toimub Lunatšarski kirjanduslik-esteetilistes vaadetes murrang ja reas tema artikleis kirjandusest ning kunstist on märgata püüet vabaneda mahhistlikest ideedest, mis aga siiski pika aja jooksul leidsid vastukõla tema kirjanduslikus töös.

V

Võideldes mahhismi vastu, astus Lenin teravalt välja nõndanimetatud «jumalaehitamise» vastu, kirjandusliku ja usundilis-filosoofilise voolu vastu, mille eesotsas seisid Lunatšarski ja Bogdanov.

Sel ideelise segaduse ja rafineeritud idealistlike teooriate laialdase leviku ajal oli «jumalaehitamise» ühiskondlik-poliitiline tähendus eriti reaktsiooniline. J. V. Stalin märkis 1909. aastal: «Niinimetatud «jumalaehitamine» kui kirjanduslik vool ja üldse usundlike elementide toomine sotsialismi on marksismi põhialuste ebateadusliku ja seepärast proletariaadile kahjuliku tõlgit-

semise tulemus.»[1] Lunatšarski, Bogdanov ja teised selle idee jutlustajad püüdsid talle anda väliselt kõige lojaalsemat iseloomu. Lunatšarski, rüütades oma arutlused ülespuhutud fraasidesse, kirjutas uuest «kangelasreligioonist», religioonist «ilma jumalata», mis olevat rajatud materialistlikule loodusemõistmisele, kirjutas «kõrgeimate inimlike potentside jumaldamisest», mida olevat vaja esitada «kuulsuse pärjas, selleks et neid tugevamini armastada»[2]. Bogdanov, kes eitas «jumalaehitamist» kui «terminoloogiat», pidas sellest hoolimata jumalaehitamist progressiivseks nähtuseks, võrreldes jumalaotsimisega, religiooni aga tunnistas kollektiivse kogemuse organiseerimise vormiks.[3] Kõike seda saatsid silmakirjalikud truudusetõotused proletaarsele võitlusele, viited Marxile jne. Jumalaehitamise tõeline olemus oli maskeeritud ka sellega, et Lunatšarski püüdis esitada oma värskelt «ehitatud» jumalat «sotsiaalse müüdina», mille on loonud kollektiiv, kes väljendab janu «valitseda looduse üle»[4]. Seejuures püüdis Lunatšarski igati esitada oma «sotsiaalse müüdi teooriat» seotuna sotsialismi ja proletaarse võitlusega, seotuna «kõigi kultuurisaavutuste kasutamisega ja ta uute vormide loomisega». «Sotsialism,» kirjutas ta, «see on inimkonna organiseeritud võitlus loodusega, selleks et teda täielikult alistada mõistusele: lootuses võidule, tungis selle poole, jõudude pingutuses on uus religioon... Uus religioon ei saa viia passiivsusele, milleni õigupoolest viib iga religioon, mis annab täieliku garantii headuse võidule, — uus religioon suundub tervenisti tegevusesse.»[5] Et veenda lugejaid oma vaadete õigsuses, kasutas Lunatšarski igasuguseid «psühholoogilisi» motiveeringuid. Kuid jäädes psühholoogia pinnale, pole võimalik mõista jumalaehitamise tõelist mõtet; mitte asjata ei kirjutanud Lenin Gorkile (ühel teisel puhul): «Mõistmata tegusid, pole võimalik mõista ka inimesi, teisiti kui... väliselt. S. t. on võimalik mõista ühe või teise võitlusest osavõtja psühholoogiat, kuid mitte võitluse *mõtet,* selle parteilist ja poliitilist *tähendust*» (34. kd., lk. 355, v. k.).

Gorki, keda Lunatšarski «jumalaehitamise» ideedes veetles tookord mitte üksi «psühholoogilis-emotsionaalne» külg, vaid ka religiooni kui «sotsiaalse müüdi» tekkimise teooria, kirjutas ühes oma kirjas Leninile: «Jumal on suguharu, rahvuse, inimkonna poolt väljatöötatud niisuguste ideede kompleks, mis ärata-

[1] J. V. Stalin. Teosed, 2. kd., lk. 164.

[2] А. Луначарский. Атеизм, сб. «Очерки по философии марксизма», 1908, стр. 159.

[3] Bogdanovi filosoofia seose kohta jumalaehitamisega kirjutas Lunatšarski: «Kui eitavalt sm. Bogdanov ei suhtukski meie terminoloogiasse ja võib-olla ka mõnedesse meie ideedesse, me leiame tema maailmavaates... suurepärast pinda sotsialistliku religioosse teadvuse õitselepuhkemiseks» (Религия и социализм, СПБ, т. II, стр. 377—378).

[4] А. Луначарский. Религия и социализм, т. I, стр. 41.

[5] Sealsamas, lk. 48—49.

vad ja organiseerivad sotsiaalseid tundeid, eesmärgil siduda inimest ühiskonnaga, ohjeldada zooloogilist individualismi.»[1] Vastuseks saadetud kirjas märkis Lenin, et «see teooria on ilmselt seotud Bogdanovi ja Lunatšarski teooriaga või teooriatega», et selletaolised kujutlused jumalast on «... bogdaanovlik *idealism,* mis varjutab ideede materiaalset tekkimist» (35. kd., lk. 92, 93, v. k.). Ja Gorki jõudis oma edasises arengus, nagu teada, kindlale veendumusele Lenini poolt jumalaehitamise kohta tehtud kriitika õigsuses ning tema mõtteid edasi arendades ütles, et proletariaat, kes loob kõik oma võimsa käega, «ei loo praegu ega tulevikus jumalaid»[2]. Tuleb arvesse võtta, et jumalaehitamise mõju Gorkile, mis peamiselt andis ennast tunda «Pihtimuses», polnud orgaaniline, kuigi sisaldas endas kirjanikule suurt hädaohtu. Olgu tähendatud, et Lunatšarski läbi ja läbi ekslikud ideed jumalast kui «sotsiaalsest müüdist» esinesid ka tookord Gorkil koos õigete ja sügavate ideedega sellest, kuidas on tekkinud eepilised folkloristlikud kujud, mida on andnud rahva kollektiivne suuline looming. Tänu kriitikale Lenini poolt suutis Gorki sellest heterogeensete kujutluste ja ideede segiajamisest jagu saada, seda enam, et jumalaehitamise mõju Gorkile, suurele proletaarsele kirjanikule, kes alati kirglikult võitles pessimismi kõigi vormide vastu, kes oli igasuguse müstika vaenlane, ei kujunenud vaadete süsteemiks ja oli vastuolus tema maailmavaate alustega.

Bogdanovi juures aga, nagu Lunatšarski juureski, oli jumalaehitamine loogiliseks lõpptulemuseks tema filosoofia arenemisest rafineeritud idealismi poole. «Materialismis ja empiriokritiitsismis» on näidatud, et mahhistide tahtlik või tahtmatu väljajõudmine fideismile lõppkokkuvõttes on täiesti seaduspärane ja paratamatu. Kui füüsiline loodus «empiriokritiitsismi» ja «empiriomonismi» järgi osutub tuletatuks, siis selle tunnistamine, et miski on olemas väljaspool loodust, mis sealjuures produtseerib looduse, on loogiline järeldus sellest filosoofiast. Ja sellest, kas seda «miskit» nimetatakse lihtsalt jumalaks või absoluutseks ideeks või «tahteks» või «psüühilise üldiseks aluspõhjaks füüsilisele», asja sisu ei muutu. Lenini analüüs tegi kindlaks sisemise suguluse Lunatšarski «kõrgeimate inimlike potentside jumaldamise» ja Bogdanovi «kogemuse»-mõiste «empiriokriitilise» käsitluse vahel. Kuna Bogdanov ja Lunatšarski otsustasid küsimust ühe või teise kujutluse tõepärasusest mitte sel põhimõttel, kas kujutlus vastab objektiivsele reaalsusele, vaid tema vastavuse järgi «elusolendite sotsiaalselt organiseeritud kogemustele», — siis osutus loogiliselt tõeliseks ka jumala idee, kuna «on ju jumal kahtlemata tuletatud elusolendite sotsiaalselt organiseeritud kogemusest» (14. kd., lk. 210). Sellelt seisukohalt võib pidada täiesti tõesta-

[1] Tsiteeritud Lenini poolt (35. kd., lk. 92, v. k.).

[2] М. Горький. Пролетарский гуманизм. «Izvestija», 23. mai 1934, nr. 10321.

tuks ka metshaldjate või deemonite olemasolu sel määral, mil määral kujutlused nendest, Bogdanovi järgi, «võivad eksisteerida antud rahva või antud rahvasterühma sotsiaalsete kogemuste sfääris» [1]. Sellest, et jumal, Lunatšarski ideede järgi, ei osutunud olemasolevaks «iidsest peale», vaid osutus loodavaks paljude inimeste teadvuses, muutus ainult religioosse idee vorm, kuna reaalsuse kriteeriumiks osutus mitte idee vastavus loodusele, vaid selle idee *tajumise üheaegsus* erinevate inimeste poolt.

«Jumalaehitamise» olemuse paljastamine Lenini poolt oli niivõrd järjekindel ja veenev, et «jumalaehitamise» jutlustajail — Bogdanovil, Lunatšarskil jt. tuli varsti üle minna kaitsele ja katsuda igasuguste ettekäänetega Lenini kriitikat endalt ära juhtida. 1909. aasta artiklites jätkas Lunatšarski selle tõestamist, et oma jumalaehitamisega on ta püüdnud ainult propagandistlikel eesmärkidel «anda marksismile suuremat emotsionaalset laiust», kuna sotsialismi «ranged ja külmad vormelid» olevat laiadele massidele rasked. Kuid Lenin kirjutas sellise põhjenduse puhul juba enne Lunatšarski «jumalaehitamise» arutamist «Proletari» laiendatud toimetuses (1909. a. juulis): «...kas võib igasugustes tingimustes ühtmoodi hukka mõista sotsiaaldemokraatliku partei liikmeid avalduse eest: «sotsialism on minu usk» ja sellisele avaldusele vastavate vaadete jutlustamise eest? Ei. Siin on kahtlemata tegemist marksismist (ja järelikult ka sotsialismist) taandumisega, kuid selle taandumise tähendus, tema nii-öelda erikaal võib olla erinevates tingimustes erinev. Üks asi on see, kui agitaator või inimene, kes esineb tööliste hulga ees, räägib nõnda selleks, et temast paremini aru saadaks, selleks, et alata ettekannet, et reaalsemalt toonitada oma vaateid neis terminites, mis arenematuile hulkadele on kõige tavalisemad. Teine asi on see, kui kirjanik hakkab «jumalaehitamist» või jumalaehituslikku sotsialismi kuulutama (näiteks meie Lunatšarski ja Ko vaimus). Niivõrd kui esimesel juhul hukkamõist võiks olla norimine või isegi agitaatori vabaduse, «pedagoogilise» mõjutamise vabaduse ebakohane kitsendamine, sedavõrd on parteiline hukkamõist teisel juhul vajalik ja kohustuslik. Tees «sotsialism on usk» on ühtedele usult sotsialismile ülemineku vormiks, teistele sotsialismilt usule ülemineku vormiks» (15. kd., lk. 376).

Tuleb märkida, et termini «jumalaehitamine» võttis Lenin Lunatšarski teooriate iseloomustamiseks Lunatšarski enda teos-

[1] А. Богданов. Эмпириомонизм, кн. I, стр. 41. Vastates hiljem Lenini ja Plehhanovi kriitikale selle anekdoodilise väite kohta, rääkis Bogdanov endiselt, et «meie kaugetele esivanematele» oli metshaldjas «ühiskondlikult vajalikuks ja ühiskondlikult kõlvuliseks, s. t. objektiivseks vormiks», küsimusele aga, «kas ta oli olemas?», vastas: «Ta oli olemas sotsiaalselt-praktiliselt, nii nagu kõik on meie jaoks olemas ainult relatiivselt, mitte absoluutselt» (А. Богданов. Философия живого опыта, изд. 3-е, П. 1923, стр. 287—288).

test. Ülaltoodud sõnad Lenini artiklist «Töölispartei suhtumisest religiooni»[1] annavad tunnistust sellest, et Leninile oli artikli kirjutamise ajal juba tuntud Lunatšarski artikkel teisest koguteosest «Kirjanduslik lagunemine», kus vastuseks vanamehe küsimusele Gorki «Pihtimusest» — «Kes on imettegev jumal?» — Lunatšarski vastab: «Jumal, kellest kõneleb vanamees, on inimkond, terviklik sotsialistlik inimkond. See on ainus jumalik, mis meile on saavutatav. See jumal pole veel sündinud, teda alles ehitatakse. Aga kes on *jumalaehitaja*? Muidugi proletariaat esmajoones, käesoleval ajaloolisel momendil.»[2]

Siit selgub, kui abitud ja mitteveenvad olid Lunatšarski eneseõigustused, kui ta vastuseks kriitikale «Proletari» laiendatud toimetuses püüdis redutseerida seda kriitikat ainuüksi «arusaamatustele». «Proletari» laiendatud toimetuse nõupidamisel Pariisis 1909. aasta juulis, kus spetsiaalselt arutati Lunatšarski katseid anda teaduslikule sotsialismile religioosse uskumuse iseloomu ja eriti tema artiklit koguteosest «Kirjanduslik lagunemine», tehti teatavaks Lunatšarski avaldus, milles toimetust süüdistati liialdatud norimises. Bogdanov möönis, et Lunatšarskil on olemas ainult «liialdamist religioosse terminoloogiaga», oma positsiooni suhtes aga kuulutas:

«Mis puutub minusse, siis mind on alati vihastanud Lunatšarski igasugused religioossed katted ja võtted, kuid seda puht esteetiliselt.»[3]

Vastuseks «Proletari» laiendatud toimetuse resolutsioonile, mis mõistis jumalaehitamise hukka kui «... voolu, mis lööb lahku marksismi alustest, mis toob kahju oma jutlustuse olemuse endaga ja sugugi mitte ainult terminoloogiaga» (vt. 3. väljaanne, XIV kd., lk. 451—452, lisad, v. k.), avaldas Lunatšarski lendlehes «Kõigile seltsimeestele», mille kirjastas A. Bogdanov, «õienduse» — «Mõni sõna minu jumalaehitamise kohta», milles ta protesteeris «jumalaehitaja hüüdnime» vastu ja väitis loobumist oma «terminoloogiast», kuna see takistab tema ideede «tõelist mõistmist»[4]. Mõeldes neid Lunatšarski seletusi, kirjutas Lenin irooniliselt: «Asendame ebamugavad terminid, ärgem rääkigem ei religioonist ega jumalaehitamisest... võib rohkem rääkida «kultuurist»... võta pärast kinni, mida me teile serveerime uue, tõesti-uue ja tõesti-sotsialistliku «kultuuri» sildi all» (16. kd., lk. 83).

Niiviisi naeris Lenin välja ning paljastas Bogdanovi ja Lunatšarski perekondliku diplomaatia ideelise sisu. Sellist liiki võtete hulka kuuluvad ka Bogdanovi ja tema rühma katsed luua

---

[1] Avaldatud «Proletaris», nr. 45, 26. (13.) mai 1909.

[2] «Литературный распад». сб., II, 1909, стр. 92—93 (meie kursiiv. — *B. M.*).

[3] ««Proletari» toimetuse laiendatud nõupidamise avaldamata protokollidest», P. Judini eessõna. «Literaturnoje Nasledstvo», nr. 1, 1931, lk. 29—30.

[4] «Ко всем товарищам» Н. Максимова, А. Луначарского (Париж).

oma «proletaarse kultuuri» ja «jumalaehitamise» filosoofiale populaarsust toetumisega Gorki autoriteedile. Nende katsete puhul Lenin, kritiseerides «Publitsisti märkmeis» (1910) «Vperjodi» rühma platvormi, kirjutas: «Gorki on kahtlemata *proletaarse* kunsti suurim esindaja, kes on selle jaoks palju teinud ja veel rohkem võib teha. Sotsiaaldemokraatliku partei iga fraktsioon võib olla õigustatult uhke sellele, et tema hulka kuulub Gorki, kuid võtta selle põhjal *platvormi* «proletaarne kunst»[1] tähendab anda sellele platvormile vaesustunnistus, tähendab muuta oma rühm literaatide *ringiks* ... Gorki on proletaarses kunstis autoriteet, see on vaieldamatu. Püüda *seda* autoriteeti «ära kasutada» (muidugi ideelises mõttes) mahhismi ja otzovismi tugevdamiseks tähendab anda *musternäide* selle kohta, kuidas *autoriteete* kohelda ei tule» (16. kd., lk. 188).

Need Lenini sõnad näitavad, et Lenin vastandas järsult Gorkit, tõeliselt proletaarse kunsti suurimat esindajat nendele tegelastele, kes esindasid näiliselt «proletaarset» kunsti, mille arengut tõsteti esile «spetsiaalse rühma-ülesandena» vperjodlaste platvormi autorite ja poolehoidjate poolt. On arusaadav, et seega Lenin ei pidanud identseiks ei Gorki positsioone ühelt poolt ega Bogdanov-Lunatšarski rühma omi teiselt poolt, vaid rõhutas, et Gorki, hoolimata reast vigadest, jääb *«proletaarse* kunsti suurimaks esindajaks», sellise kunsti esindajaks, mis on oma alustest peale vaenulik Bogdanov-Lunatšarski rühma filosoofilis-esteetilistele seisukohtadele.

VI

On üldiselt teada, et Gorki filosoofilistest eksitustest ülesaamise protsess toimus Lenini otsesel mõjutusel. Kuid selle võitluse tundmaõppimine, mida Lenin pidas Gorki vabastamiseks jumalaehitajate mõju alt, omandab suure ajaloolise konkreetsuse, kui arvesse võtta 1908.—1910. aasta filosoofilise diskussiooni kogu arenemiskäiku. Ainult tänu sõbralikult teravale, otsekohesele ja järjekindlale kriitikale Lenini poolt, mis tabas kõiki, ka kõige väiksemaid järeleandmisi mahhismile ja jumalaehitamisele, suutis Gorki üle saada oma ajutistest eksitustest. Selles, et Gorki kujunes ideoloogiliselt Lenini mõju all ja tänu sellele mõjule sai jagu oma vigadest, seisis Gorki jõu allikas. Lenini ja Gorki kirjavahetus, milles arutati tervet rida filosoofilisi ja kirjanduslikke küsimusi, kujutab endast seepärast kõige huvitavamat, sügavalt õpetlikku episoodi.

Bogdanovi filosoofia teatavast mõjust Gorkile teadis Lenin juba 1908. a. algul, millest annab tunnistust tema kiri 13. veeb-

[1] Lenin mõtleb siin «Vperjodi» rühma platvormis sisalduvat üleskutset suunata «proletaarse filosoofia» väljatöötamise kõrval kunst proletaarsete taotluste ja kogemuste poole. — *B. M.*

ruarist, kus ta vastab Gorkile: «Materialismi, nimelt kui maailmamõistmise suhtes arvan, et ma pole Teiega sisuliselt nõus. Nimelt mitte «materialistlikus ajaloomõistmises» (seda meie «empiriod» ei eita), vaid filosoofilises materialismis. Et anglosaksid ja sakslased oleksid «materialismi» eest tänu võlgu oma väikekodanlikkusele, romaani rahvad aga anarhismile, sellele ma vaidlen otsustavalt vastu. Materialism kui filosoofia *on nende juures kõikjal kõrvale tõrjutud*». Ja edasi selgitab Lenin, et «kõik väikekodanlikud voolud sotsiaaldemokraatias võitlevad kõige rohkem filosoofilise materialismi vastu, kipuvad Kanti, uuskantiaanluse, kriitilise filosoofia juurde» (34. kd., lk. 336, v. k.).

Ühtlasi tervitab Lenin samas kirjas palavalt Gorki kaastööd «Proletarile», tema plaani «kirjutada väikesi asju», hoolitsevalt tähendades: «Kuid, arusaadav, kui on suur töö, siis *ärge laske ennast eksitada*» (34. kd., lk. 335, v. k.).

Kirjas 2. veebruarist 1908 palub Lenin Gorkit anda «Proletarile» midagi «selles vaimus nagu *märkmed väikekodanlusest «Novaja Žiznis»*» (34. kd., lk. 328, v. k.). Ja just sellesse aega kuulub Gorki tuntud artikkel «Künismist» [1], mis on seotud «Märkmetega väikekodanlusest» mitte ainult žanri, vaid ka temaatika poolest, ja mida mainitakse Lenini kirjas Gorkile 7. veebruarist 1908 (vt. 34. kd., lk. 330, v. k.). Artiklis «Künismist», mis koosneb kümnest märkmest, iseloomustab Gorki väikekodanluse edasist arenemist ja tema küünilist psühholoogiat, mis kajastus reaktsiooniajajärgu ühiskondlikus elus ja kirjanduses. Artikkel on kantud palavast usust tulevasse uude revolutsioonilisse tõusu. «Meie seisame rahvahulkade ülemaailmse uuestisünni pidupäeva lävel,» kirjutas Gorki. Ja sellepärast langeb ta keeva publitsisti temperamendiga kallale väikekodanlusele, kes on valinud endale künismi «enesekaitse vahendiks ajaloolise õiguse pealetungi vastu» ja jutlustab loobumist revolutsioonilistest traditsioonidest nii elus kui kirjanduses. Artikkel «Künismist» arendab edasi ideid, mida Gorki varem oli väljendanud «Märkmeis väikekodanlusest». Kuid kõrvuti sellega leidus artiklis «Künismist» üksikuid väiteid, mis olid seotud, mõnikord otseselt, teinekord kaudselt, bogdaanovliku filosoofiaga. Nende väidete hulgas, mis olid tajutavad ilmsete võõrkehadena artiklis, tuleb kõigepealt ära märkida väidet, et «jumal kuulub ainult sellele, kes suudab ta luua oma hinges usu jõuga ja elustada selle tulega» [2], väide, mis leidub artiklisse kuuluvas kolmandas märkmes. Artiklis vilksatas ka bogdaanovlikku terminoloogiat: «Potentsiaalne energia tunnetab oma loomingulist võimsust ja valmistub tegevuseks», «kollektiivne kogemus» jne.

Märtsis 1908 kirjutas Gorki Leninile kirja toimuvast «kaklusest mahhistidega». Selles kirjas oli juttu vaenulike poolte «lepi-

[1] Avaldatud esmakordselt ajakirjas «Les Documents du Progrès», 1908, Mars, ja samal aastal koguteoses «Литературный распад».

[2] М. Горький. Статьи 1905—1916 гг., 1918, стр. 63.

tamise» võimalusest. Mõistes, et Gorki soovi «lepitada» põhjustasid head kavatsused, vastas Lenin talle üksikasjalise kirjaga, milles selgitas sõbralikult, miks pole tema ettepanekuid võimalik täita.

«Mõistan täielikult ja austan Teie tundeid,» kirjutas Lenin, «ja pean ütlema, et Piiteri sõpradelt saan midagi samataolist, kuid olen sügavaimalt veendunud, et Teie eksite.

Te peate mõistma ja mõistate muidugi, et kui parteiinimene on kord jõudnud veendumusele, et teatav propaganda on sügavasti ekslik, ja *kahjulik,* siis on ta kohustatud selle vastu välja astuma. Ma ei oleks tõstnud kära, kui ma ei oleks absoluutselt veendunud (ja veendun selles iga päevaga rohkem, sedamööda kuidas tutvun Bazarovi, Bogdanovi ja Ko tarkuse algallikatega), et nende raamat[1] *tervenisti* on absurdne, kahjulik, filisterlik, papimeelne algusest lõpuni, okstest juurteni, kuni Machi ja Avenariuseni...

Missugust «lepitust» võib siis siin olla, armas A. M.? Kulla inimene, sellest on veider isegi piiksatada. Lahing on *absoluutselt* paratamatu» (34. kd., lk. 338, v. k.).

Ja Lenin väljendab edasi kahtlust selle kohta, kas temal maksab nüüd sõita Caprile koos A. A. Bogdanoviga, kuna ilma «kakluseta» toime ei tule: «Caprile ma ilmtingimata sõidan ja katsun ka naise kaasa tuua, ainult tahaks sõltumatult filosoofilisest kaklusest seda teha» (34. kd., lk. 340, v. k.).

Kirjades 16. ja 19. aprillist 1908 jätkab Lenin samade mõtete arendamist, et leppimine mahhistidega on võimatu.[2]

Kõigile nendele, kirjanduses juba korduvalt valgustatud materjalidele võib juurde lisada võrdlemisi hiljuti teatavaks saanud väga tähtsaid dokumente — Gorki 1908.—1909. aastast pärit olevaid materjale vene kirjanduse ajaloo kohta. Neid materjale kasutas Gorki loengute pidamisel Capri koolis ja nad pakuvad veenvaid andmeid otsustamiseks tema filosoofiliste vaadete üle sel ajajärgul.[3] Veel suuremal määral kui Gorki artiklid, näi-

[1] See on «Очерки по философии марксизма». — *Б. М.*

[2] Samal teemal vestles Lenin Gorkiga ka oma Capril viibimise ajal 1908. a. (Vt. М. Горький. В. И. Ленин, в сб. «О Ленине», т. I, М. 1939, стр. 29).

[3] Vt. Архив А. М. Горького, т. I. История русской литературы. М. 1939. Nagu näitavad Gorki arhiivi selle kõite toimetajad I. P. Ladõžnikov ja M. M. Junovitš, «kuulub teose kirjutamise kavatsus 1907. a. lõppu; otseses töös käsikirja kallal oli Gorki 1908.—1909. aastal» (lk. V). Jättes siin kõrvale küsimuse Gorki loomingulistest kavatsustest vene kirjanduse ajaloo kohta, mille ta mõtles kirjutada iseseisva eri teosena koos A. V. Lunatšarskiga, märgime ainult seda, et «Ajaloo» tekst selles staadiumis, milles ta on avaldatud, kujutab endast (kui mitte tervikuna, siis tunduvas osas) loengute materjali. Sellest annavad tunnistust tekstis leiduvad pöördumised kuulajate poole ja kõnekeelne esitusviis (näiteks: «Järgmisel korral me teeme üldise ülevaate 30-ndaist, 40-ndaist aastaist», «mul pole käepärast jutustust,— kuid kui võiks lugeda temast mõned katkendid» jne.). Samuti on vajalik märkida, et need loengute materjalid kujutavad endast mustandvisandeid.

tavad need materjalid, et Bogdanovi filosoofia mõju Gorkile oli isegi 1908.—1910. a. ainult pealiskaudne ega läinud kaugemale üksikute teeside ja terminite omandamisest, kusjuures need said sageli sisu, mis oli vaenulik «elava kogemuse filosoofiale».

Juba oma esimestes visandites sissejuhatava loengu jaoks astub Gorki välja idealistliku filosoofia põhiteesi vastu, nagu oleks teadvus materiaalse maailma suhtes primaarne. Gorki vastandab kirjandust kui objektiivse tegelikkuse tunnetamise akti, kui «ühe või teise idee propagandat» filosoofiale, mis lähtub mitte elu analüüsimisest, vaid on «Prokrustese sängiks elavatele faktidele». Sellise filosoofia ühe teesina esitab Gorki alguses väite «maailm on minu kujutlus», kuid siis kriipsutab selle maha (nähtavasti kui liiga raske antud lugejate või kuulajate ringile) ja paneb kirja teise: «On olemas ainult inimene, kõik ülejäänu on tema ideed.» Kritiseerides seda väidet, mis, nagu me teame, on mahhismi ja teiste uusima idealistliku filosoofia alaliikide lõppjärelduseks, tähendab Gorki:

«... metafüüsiline filosoofia, püstitades sääraseid väiteid, on üliõnnelikult tõestanud nende õigsust, mis aga siiski ei nihutanud sammu võrragi edasi meie teadmisi maailmast ega suurendanud inimese teadmisi iseenda kohta.» [1]

Subjektiiv-idealistliku maailmavaate kriitikat jätkab ja arendab Gorki kirjanduslike nähtuste edasises analüüsimises, eriti passiivse romantismi analüüsimises, peatükis, mis sisaldab spetsiaalse filosoofilise kõrvalepõike.[2] On huvitav, et Gorki toob nende järelduste illustreerimiseks, millele jõuavad äärmiste idealistlike vaadete pooldajad, järgmise katkendi Tiecki romaanist «William Lovell», mis on kirjutatud XVIII sajandi lõpul: «Maailm, see on kõrb, milles ma kohtan ainult iseennast. Kas ei ela ma nagu kuutõbine? Kõik, mida ma näen, on ainult mu sisemise *Mina* viirastus. Kõik olemasolev on olemas ainult sellepärast, et mina teda mõtlen, kõik on alistatud minu kapriisile, ma võin nimetada iga nähtust, iga toimingut nii nagu tahan. *Mina* — on looduse ülim seadus.» Nendele sõnadele, nagu ütleb Gorki edasi, «kirjutaksid rõõmuga alla kõik meie vene modernistid, eesotsas F. Sologubiga [ja Balmontiga]..., tõeks peab neid ka L. Andrejev — aktiivse, võitleva romantismi kaasaegne esindaja.»[3] Niiviisi teeb Gorki kindlaks sisemise suguluse XVIII ja XX sajandi kirjanike-subjektivistide vahel, see tähendab, teeb kindlaks *kirjanduse* arengus seaduspärasused, mis on suguluses nendega, mida Lenin tegi kindlaks kodanliku *filosoofia* arengus, näidates, et uusimad idealistid sisuliselt ainult kordavad vanu filosoofe-idealiste.

[1] М. Горький. История русской литературы, стр. 1—2.

[2] Seda kõrvalepõiget pidas Gorki tarvilikuks teha «edasise suurema selguse otstarbel» (М. Горький. История русской литературы, стр. 47).

[3] М. Горький. История русской литературы, стр. 44—45.

Märkigem, et Gorki ei piirdu uusima kirjanduse subjektiiv-idealistlike vaadete põhimõtete iseloomustamisega, vaid püüab kindlaks teha ka nende sotsiaalset geneesi: «[Kodanlasele on dogma vajalik, ta on isegi teaduse sfääris sunnitud mõtlema religioosselt, dogmaatiliselt, varjates sotsiaalsete nähtuste vastuolusid, kärpides temale vaenulikke fakte, mis on vastuolus tema tendentsidega.]»

Selliste filosoofiliste konstruktsioonide dogmaatilist iseloomu nägi Gorki selles, et kodanlik filosoof vaatab ideedele mitte tunnetuse seisukohalt, vaid «kui nende klasside vaimse orjastamise vahendile, kes on temale alistatud majanduslikult». Kodanliku filosoofia iseärasusi — relativismi ja keeldumist tunnistada praktikat tunnetuse kriteeriumiks, katsus Gorki seletada siin psühholoogiliselt: «Ehitades oma teooriaid, ei saa kodanlane — filosoof ja õpetlane — kasutada üldinimlikku kogemuse kogu-hulka, ta on sunnitud fakte valima, objektiivsus on temale vaenulik. Ta ei tohi ütelda — «seda ma ei tea», kuna säärane tunnistus vähendaks tema autoriteeti, ta ütleb — «seda pole keegi tunnetanud ega tunnetata iialgi»». Ja oma filosoofilise kõrvalepõike, peatükis, mis on pühendatud romantismile, lõpetab Gorki järeldusega, et «oma ideoloogia purunemise momentidel haarab kodanlane uurimuse järele, vaatab kähku läbi uued andmed ja suleb nad uuesti autoritaarsete surnud dogmade vormi» [1], see on märgib ära protsessi, mis toimus XX sajandi alguse kodanlikus filosoofias.

Piiride tõmbamine kahe põhijoone vahel filosoofias — *materialistliku ja idealistliku* vahel — läbib kõiki Gorki loenguid. Erilist huvi äratab «uute kristlaste, jumalaotsijate, müstikute» ideede kokkuvõte, mille Gorki, eesmärgiga selgitada kuulajatele idealismi kahjulikkust, andis raamatu Gogolit käsitlevas jaos ja mis annab tunnistust sellest, et ta saab aru mitte üksi uusima «idealistliku tunnetusteooria» printsiipidest, vaid ka järeldustest, millede juurde see viib. Gorki kritiseerib siin jumalaotsijaid, esitades nende vaateid nii: «Mõistuse tee, uurimuste tee, see tee, mida mööda te lähete, ei või anda ega anna teile õnne, ei suurenda hüvede summat, ei seleta midagi seesmise, hingelise elu ja välise, sotsiaalse elu saladuste kohta. Inimene on piiratud tunnetamatu pimedast pilvest, mateeria on käsitamatu, meie hinge elu on ligipääsematu meie teadvusele... Õnne võib leida ainult isikliku tahte ühtesulamisel meile tundmatu jõu tahtega, mis valitseb maailma ja inimese saatust, see ühtesulamine on võimalik ainult kaemuses, alistumises jumala salajasele tahtele. Mitte mõistus ei loo elu, vaid usk, mitte uurimused, vaid meie jõudude piiratuse alandlik tunnustamine.» [2]

Kõigest sellest võib järeldada, et Gorki juba 1908.—1910. a.

---

[1] М. Горький. История русской литературы, стр. 46.
[2] Sealsamas, lk. 117—118.

filosoofilise diskussiooni perioodil sai aru, et filosoofiline idealism jõuab oma arengus lõppkokkuvõttes välja usu eelistamisele teaduse ees, fideismi. Idealismi seosele religiooniga viitab Gorki oma kirjanduse ajaloo visandite mitmes kohas, kui ta kõneleb Struve Marxi-kriitika ühtsusest religiooni jutlustamisega, kodanliku õpetlase tüübist, kes isegi «teaduse sfääris on sunnitud mõtlema religioosselt», Gogolist, kes tunnistas «tardumuse võitmatuks ja jumaldas seda» [1], intelligentsist, kes oma «absoluutse isikuvabaduse» otsinguis jõuab «aeg-ajalt religiooni juurde» [2].

Niisiis ilmnes Gorki üldine materialistlik seisukoht, tema põhimõtteline vaenulikkus idealistliku tunnetusteooria vastu «Vene kirjanduse ajaloo» materjalides täie selgusega. Milles aga ja millisel määral väljendus siin siiski Bogdanovi filosoofia mõju?

«Ajaloo» teksti uurimine viib järeldusele, et see mõju ei ulatu kirjanduse olemuse käsitlusele endale, vaid kajastub ainult üksikuis formuleeringuis, mis pole seotud Gorki üldise metodoloogilise lähenemisega kirjanduse uurimisele. Sellised on «Ajaloo» tekstis leiduvad «jumala» mõiste definitsioonid («meile eelnenud generatsioonide enam või vähem ebaõnnestunult organiseeritud kogemused») või mehhanitsismi poolest patustav seletus, et XIX sajandi alguse romantikud suundusid minevikku sellepärast, et «tolle aja kirjandusel ei olnud veel küllaldast hulka uut psühholoogiat, millest oleks piisanud üldistamiseks ja kujundites reprodutseerimiseks, kuna see kirjandus polnud veel võtnud püsivaid vorme» [3]. Viimasel juhul me kohtame kirjandust defineerituna kui kogemuste organiseerimise vormi. Tuleb siiski tähendada, et sõna «kogemus» ise, Bogdanovi lemmiksõna, mida Gorki sagedasti tarvitas, ei ole temal kaugeltki mitte alati bogdaanovliku sisuga. Nagu näitas Lenin, termin «kogemus» «varjab nii materialistlikku kui ka idealistlikku joont filosoofias, õnnistab nende segiajamist» (14. kd., lk. 131). Vastavalt esimesele neist joontest on kogemus tuletatav materiaalsest, objektiivselt eksisteerivast maailmast, vastavalt teisele — materiaalne maailm on tuletatav kogemusest. Kui Bogdanov vaatles kirjandust kui üht «sotsiaalselt organiseeritud kogemuse» vormi, siis lähtus ta nimelt «kogemuse» mõiste idealistlikust käsitlusest. Gorki arutlustes kirjanduse kohta on sel mõistel teine sisu. Paljudel juhtudel, kui Gorki kandiski üle «Ajaloo» teksti kirjanduse kui kogemuse organiseerimise vormi muudetud definitsiooni, käsitles ta «kogemust» materialistlikult, mõeldes objektiivse maailma peegeldumist inimteadvuses, kõigi inimlike suhete kogumikku, klassivõitlust, ja samuti ka kirjaniku elutähelepane-

[1] On mõeldud Gogoli «Valitud kohti kirjavahetusest sõpradega».
[2] М. Горький. История русской литературы, стр. 44, 46, 135, 264.
[3] Sealsamas, lk. 42.

kute avarust, tema teadmiste «tagavara» jne.[1] Termini «kogemus» selline mõistmine võimaldas Gorkil tulla järeldustele, mis räägivad teravalt vastu Bogdanovi vulgaar-sotsioloogilisele skematismile. Gorki kõneles korduvalt oma loengutes, et kunsti spetsiifika, mis peegeldab kunstilistes kujundites *«kaaluvat* objektiivset meid ümbritsevas maailmas», tüüpilisi ja konkreetseid elunähtusi, võimaldas kirjanikul astuda üle oma klassi ideede piiridest ja kujutada tegelikkust, mis mõnikord oli talle koguni subjektiivselt vaenulik. Samal ajal kui lääne-euroopa ja vene mahhistid vaatlesid kunsti kui kunstniku irratsionaalse tahte teostust, kui «vahetute aistingute» kompleksi või kui «mõtlemise ökonoomia» erilist liiki, püüdis Gorki, kes pidas kunsti elu peegeldamise üheks vormiks, laiendada materialistliku tunnetusteooria seadusi esteetikale. Siit tulenebki tema käsitus realistist kui kirjanikust, kes «tahtmatult alistudes oma muljetele sageli ei märkagi, et joonistades endale lähedast ja kallist, joonistab ta seda lähedast niisugusena, nagu see on tegelikult»[2], siit tuleneb ka tema definitsioon realismist kui «tõelikkuse objektiivsest kujutamisest, niisugusest kujutamisest, mis tõstab välja inimeste vastastikuste suhete ja iseloomude elus esinevast kaosest kõige üldisema tähendusega kõige sagedamini korduva, liidab kõige sagedamini esinevad nähtused ja faktid ja loob nendest elupilte ning inimtüüpe». Ja juba otseselt subjektiiv-idealistlike teooriate kaitsjate vastu olid suunatud Gorki sõnad selle kohta, et proletariaat «peab olema rangeks realistiks, kes ehitab oma üldistusi tegelikkuse faktidele ega hangi ideoloogia materjali hingest, individuaalsest kogemusest, nagu seda teevad romantikud-individualistid».

On võimatu märkimata jätta järgmist äärmiselt huvitavat ühtelangemist. Gorki kriitika subjektiiv-idealistliku tunnetusteooria kajastumise kohta esteetikas on mitte ainult oma suuna poolest lähedane «Materialismi ja empiriokritiitsismi» vastavatele lehekülgedele, vaid langeb ka *kronoloogiliselt* ühte subjektiivse idealismi uusimate variatsioonide kritiseerimisega Lenini poolt, eriti Petzoldti esteetiliste konstruktsioonide kritiseerimisega, Petzoldti, kes realismile kunstis vastandas subjektivistliku fantaasia ja eitas tüpiseerimist kui kunstilise loomingu printsiipi. Gorki töötas «Ajaloo» kallal 1908.—1909. aastal, 1909. aasta kevadel aga ilmus Lenini raamat. Ja kui väideteks selle raamatu mõjust Gorki loenguile polegi faktilisi andmeid, siis pal-

[1] Vrd. näiteks mõiste «kogemus» tarvitamist Gorki poolt Puškini kui aadliseisuse paljastaja järgnevas iseloomustuses: «me näeme, et kirjanik, kes on rikas elu tundmise poolest, kes on nii-öelda kogemustega üle koormatud, astub oma kunstilistes üldistustes välja klassipsüühika raamidest, tõustes kõrgemale klassitendentsidest, ja joonistab meile objektiivselt seda klassi . . .» (М. Горький. История русской литературы, стр. 103). Tähendame, et ka Puškin ise tarvitas sõna «kogemus» elupraktika mõttes (näiteks luuletuses «Suurnikule»: «Ning karmi kogemuse vilju korjates»).

[2] М. Горький. История русской литературы, стр. 171.

jude meie poolt märgitud Lenini ja Gorki ideede lähedus on ometi vaieldamatu. Gorki kui materialisti võitu tuleb esmajoones seletada tema kirjanikuseisukohaga — revolutsioonilisest võitlusest osavõtja seisukohaga. «Elu, praktika seisukoht peab olema tunnetusteooria esimeseks ja põhiliseks seisukohaks,» kirjutas Lenin «Materialismis ja empiriokrititsismis». «Ning see seisukoht viib vältimatult materialismile, heidab künniselt kõrvale professorliku skolastika lõpmatud väljamõeldised» (14. kd., lk. 126). Sellest «elu seisukohast» juhinduski Gorki kui proletariaadi suur kunstnik.

See näitab veel kord, et bogdaanovlaste katsetel varjata ennast Gorki autoriteedi taha oli poliitikaanlik iseloom. Gorki kui proletaarse kunsti suurima esindaja loominguline tee andis Leninile täieliku aluse teravalt protesteerida katsete vastu asetada võrdusmärki Gorki ja jumalaehitajate fraktsiooni vahele. Sellepärast astus ka Lenin niisuguse kirglikkusega välja Gorki kaitseks, kui kodanlikus ajakirjanduses algas metsik tants suure proletaarse kirjaniku nime ümber.

1909. aasta detsembri alguses sai Lenin ajalehe «Utro Rossii» numbri 28. (15.) novembrist. Seal oli avaldatud laimav sõnum sensatsioonilise pealkirjaga: «M. Gorki väljaheitmine sotsiaaldemokraatide parteist», milles väljaheitmist seletati «kirjaniku kodanlike kalduvustega». Ajalehe saamise päeval kirjutas Lenin M. I. Uljanovale: «Sain täna «Utro Rossii» numbrikese labase lobaga Gorki kohta. Juba mitu päeva harjutavad mõned ajalehed Pariisis (L'Eclair) ja Berliinis («Berliner Tageblatt») samasugust valetamist. Neil päevil said nad selle otsast lõpuni valetamise hea ümberlükkamise «Vorwärts'ilt», kus oli väga õigesti näidatud ja väga teravmeelselt jutustatud, missugune otsast lõpuni rumalus ja väljamõeldis see kõik on [1]. Keegi loll «kuulis kõminat, aga ei saanud aru, kust see tuleb» ja valetas kõik kokku: katkendeid otzovismi kohta kuuldust, koolist, filosoofiast jm. Utro Rossii on nähtavasti päris kelmide leheke, mis mõtleb välja «intervjuu» — et aga tulisem oleks. Muide ka Retš harjutab täna samataolise keelepeksu fabritseerimist. Kadetid rõõmustavad, et on ettekääne valetada ja keelt peksta.» [2]

Kodanlik ajakirjandus jätkas laimu ülespuhumist Gorki kohta. «Utro Rossii» tuli selle «uudise» juurde tagasi Bagiri allkirjaga varustatud artiklis «Mille eest järgnes väljaheitmine?» 30. (17.) novembril; intervjuus Kunstiteatri režissööri L. A. Suleržitskiga 3. detsembril (20. novembril); Ol-d' Ora följetonis «Kohus Gorki üle (Sotsiaaldemokraatlik jumalateenistus)» 4. detsembril (21. novembril). «Retš» avaldas selsamal teemal kaks lühiartiklit, 18. ja 19. novembril, milles kadetid silmakirjat-

---

[1] «Vorwärts'i» (nr. 281) sõnumis märgiti, et kogu see lugu Gorkiga on «algusest lõpuni välja mõeldud» ja et «temas pole kübetki tõtt». — *B. M.*

[2] В. И. Ленин. Письма к родным, 1934, стр. 349.

sevalt avaldasid Gorkile kaastunnet. Ja ka teistes ajalehtedes, alates «Birževõje Vedomostist» kuni «Novoje Vremjani», jätkasid ajakirjanikud valelike teadete levitamist Gorki kohta, ehtides neid aina uute «üksikasjadega» ja «arvamustega». [1]

11. detsembril (28. novembril) lükkas Lenin kogu selle keelepeksu tagasi oma lühiartikliga ajalehes «Proletari» — «Kodanliku ajakirjanduse muinasjutt Gorki väljaheitmisest», milles kirjutas:

«Juba mitu päeva naudivad Prantsusmaa («L'Eclair», «Le Radical»), Saksamaa («Berliner Tageblatt») ja Venemaa («Utro Rossii», «Retš», «Russkoje Slovo», «Novoje Vremja») kodanlikud ajalehed kõige sensatsioonilisemat uudist: Gorki väljaheitmist sotsiaaldemokraatlikust parteist. «Vorwärts» avaldas juba selle loba õienduse. Ka «Proletari» toimetus saatis mõnedele ajalehtedele õienduse, kuid kodanlik ajakirjandus ignoreerib seda ja jätkab laimujutu ülespuhumist. [2]

Selle laimujutu allikas on selge: keegi paberimäärija, olles poole kõrvaga kuulnud lahkhelidest seoses otzovismi ja jumalaehitamisega (— küsimus, mida juba ligi aasta arutatakse avalikult parteis üldse ja «Proletaris» eriti —), moonutas häbematult katkendlikke andmeid ja «teenis hästi» väljamõeldud «intervjuude» jne. pealt.

Niisama selge on laimukampaania eesmärk. Kodanlikud parteid *tahavad,* et Gorki lahkuks sotsiaaldemokraatlikust parteist. Kodanlikud ajalehed poevad nahast välja, et õhutada lahkhelisid sotsiaaldemokraatlikus parteis ja kujutada neid moonutatud kujul.

Asjata pingutavad kodanlikud ajalehed. Liiga tugevasti on seltsimees Gorki oma suurte kunstiteostega sidunud end Venemaa ja kogu maailma töölisliikumisega, et vastata neile teisiti kui põlgusega» (16. kd., lk. 91).

See lühiartikkel hajutas täielikult kuuldused, nagu oleks Gorki parteist välja heidetud. Lühiartikli tähtsus seisis ka selles, et Lenin näitas temas veel kord Gorki purustamatut seost nii vene kui ka kogu maailma töölisliikumisega. Seda oma vaadet Gorki kui suure proletaarse kunstniku autoriteedile väljendas

---

[1] Selle aja jooksul ilmusid ajalehtedes, peale «Utro Rossii», järgmised lühiartiklid, kirjutised ja följetonid Gorki väljaheitmise kohta: Pierre Pierrot. За буржуйство [«Novaja Russ», nr. 316, 30. (17.) november]; «Об исключении М. Горького из с.-д. партии» и «Еще об исключении Горького из с.-д. партии» [«Retš», nr. 317, 318, 1. detsember (18. november) ja 2. detsember (19. november)]; П. Перцов. Горький — буржуй. [«Novoje Vremja», nr. 12107, 7. detsember (24. november)]; «Максим Горький» [«Russkoje Slovo», nr. 264, 30. (17.) november] jt.

[2] «Proletari» poolt saadetud õiendus ilmus 9. detsembril (26. novembril) ajalehes «Utro Rossii». 20/31. detsembril ilmus «Retšis» Gorki parteist väljaheitmise kuulduste ümberlükkamise kohta M. Gorki, A. Bogdanovi, A. Lunatšarski allkirjadega õiendus, mis avaldati hiljem ka teistes ajalehtedes. — *B. M.*

Lenin korduvalt. 1908. aastal kirjutas ta Gorkile: «... kunstilise loomingu küsimustes olete Teie asjatundja ...» (13. kd., lk. 403), 1909. aastal aga, pöördudes jällegi tema poole, ütles: «Oma kunstnikuandega olete Teie toonud töölisliikumisele Venemaal — ja mitte ainult Venemaal — nii määratu suurt kasu, Teie toote veel nii palju kasu ...» (34. kd., lk. 354, v. k.).

Rida teoseid, mis Gorki kirjutas neil ja järgnevail aastail, on parteiliselt suunatud proletaarse kunsti eeskujuks. Teaduslikus kirjanduses on juba märgitud, et 1907. aastal, kui Gorki kirjutas «Pihtimust», töötas ta samal ajal «Ema» teise redaktsiooni kallal. Jutustuse loomingulisel ümbertöötamisel «talitas Gorki ilmselt vastuolus oma nende aastate filosoofiliste harrastustega» ja püüdis teha oma kangelasi «enam järjekindlamateks, teadlikumateks revolutsionääride»[1]. Gorki poolt reaktsiooniaastail ja revolutsioonilise tõusu aastail kirjutatud teosed «Matvei Kožemjakini elu», «Suvi», «Okurovi linnake», «Vene muinasjutud», «Itaalia muinasjutud» jt. annavad tunnistust Gorki kui sotsialistliku realismi rajaja uutest loomingulistest saavutustest. Nende teoste mõjujõud rahvahulkadele, nende osatähtsus revolutsioonilise energia esilekutsumises oli tõesti määratu suur. Selles mõttes tuleb mõista Lenini kõrget hinnangut «Itaalia muinasjuttudele», mis ilmusid «Zvezdas». 1912. aastal palub Lenin Gorkit kirjutada «...«Zvezda» Muinasjuttude tüüpi *revolutsioonilist* proklamatsiooni» (35. kd., lk. 1, v. k.) — niivõrd kõrgelt hindas ta Gorki «Muinasjutte». Parteilisuse idee üha täielikum kehastamine Gorki loomingus sai raevutseva viha põhjuseks kodanlikus kriitikas, mis kuulutas 1907. aastal, et Gorkiga on «lõpp», mis tungis temale kallale tendentslikkuse pärast ja väitis, et «Gorki on murdnud truudust oma endisele kirjaniku üldinimlikule missioonile ja on muutunud partei huvide kaitsjaks ...»[2]. Jutustuse «Suvi» ilmumine tekitas kodanlikus kriitikas kaebekisa «parteilistest ahelatest», mis Gorki on endale kanda võtnud[3]. Kuid kogu see Gorki tagakiusamine oli tema kui revolutsiooni kunstniku kasvava autoriteedi tunnuseks rahvahulkades. Gorki loomingu parteilisus oli Leninile selle tõeliseks pandiks, et Gorki on «...kahtlemata *proletaarse* kunsti suurim esindaja, kes on selle jaoks palju teinud ja veel rohkem võib teha» (16. kd., lk. 188). Parteilisus, realistlik tõetruudus, revolutsiooniline sihikindlus — neid Gorki tugevaid külgi toetas Lenin igati, vastupidi vperjodlastele, kes püüdsid kirjaniku tegevuses «...kinnitada ja ära kasutada just seda, mis moodustab tema nõrga külje, mis kuulub negatiivse suurusena sellesse hiiglasuure kasu summasse, mida ta toob proletariaadile» (16. kd., lk. 189).

---

[1] С. Касторский. «Мать» М. Горького, Л. 1940, стр. 95—96.

[2] И. (И. Игнатов). Статьи о Горьком. «Russkije Vedomosti», 18. juuni 1907, nr. 163.

[3] A. Izmailovi artikkel «Russkoje Slovos», 11. detsember 1909, nr. 284.

Alates 1910. aasta kevadest pidasid Lenin ja Gorki kirjavahetust, milles võtsid palju ruumi kirjanduse ja filosoofia küsimused. Elavas mõttevahetuses tegid Lenin ja Gorki kindlaks oma seisukohtade ühtsuse paljudes kõige tähtsamates küsimustes, milledest tuleb eriti märkida küsimusi võitluse vajalikkusest natsionalismi, renegaatluse ja kodanliku dekadentsiga, «legendiga Tolstoist» jne. Lenin jälgib tähelepanelikult Gorki kirjanduslikku tööd; Gorki arvestab tema näpunäiteid selle kohta, et on vajalik olla rangelt põhimõtteline osavõtmisel niinimetatud «ülddemokraatlikest kirjanduslikest väljaandeist, ja teeb kaastööd bolševistlikule ajakirjandusele. 1913. aastal kutsus Lenin Gorkit osa võtma ajakirjast «Prosveštšenije», kus talle tehti ülesandeks kirjanduse osakonna toimetamine. Lenini mõju all toimub Gorki edasine kujunemine ja tema oktoobrieelses publitsistikas on ikka harvemini tunda bogdaanovliku filosoofia vastukajasid.

27. märtsil 1910 kirjutas Lenin M. J. Vilonovile Gorki kohta: «Kuulsime, et ta on pettunud Bogdanovis ja aru saanud tema käitumise valelikkusest» (34. kd., lk. 363, v. k.). 1910. aasta suvel toimus Capril Lenini kohtumine Gorkiga. Nende vestluste sisu üle võime otsustada ainult Lenini kirjades leiduvate katkendlike andmete põhjal. Võib kahtlemata konstateerida, et Lenini ja Gorki vahel toimus vestlusi kirjanduslikel ja filosoofilistel teemadel. Sellest annavad tunnistust järgmised andmed. Kirjas Gorkile 1910. aasta 22. novembrist kirjutas Lenin:

«Kui me vestlesime Teiega suvel ja ma jutustasin Teile, et peaaegu oleksin kirjutanud Teile kibestunud kirja *«Pihtimuse»* kohta, aga ei saatnud seda Teile ära sellal alanud lõhenemise pärast mahhistidega, siis Teie vastasite: *«asjata* ei saatnud»» (34. kd., lk. 381, v. k.). Nähtavasti just vestluses 1910. aasta suvel avaldaski Gorki oma «mitterahulolemist» «Pihtimusega», mida Lenin mainis oma kirjas 1913. a. novembri keskel (vt. 35. kd., lk. 91, v. k.).

Lenini ja Gorki kohtumise tähtsusest 1910. a. annab tunnistust juba seegi asjaolu, et pärast seda muutub nende ühine töö ikka intensiivsemaks. Lenin mitte ainult et kutsub Gorki lähimaks abiliseks bolševistlike häälekandjate organiseerimise ja toimetamise juurde, vaid pühendab teda üksikasjaliselt ka sisepartei-lise elu küsimustesse.

Kuid jumalaehitamise retsidiivid kajastusid veelgi Gorki selle perioodi artiklites ja Lenin jätkas nende kritiseerimist oma tavalise sirgjoonelisuse ja järjekindlusega. 1913. aastal avaldas Gorki «Russkoje Slovos» artikli «Karamazovlusest», mis sisaldas teravat protesti Dostojevski romaani «Sortsid» lavastamise vastu Kunstiteatri poolt. Gorki näitas oma artiklis veenvalt, et antud tingimustes on selle «haiglase teose» lavastamine kahtlemata sotsiaalselt kahjulik, kuna see käib vastu «vene elu tervendamise» ülesandele ja kontsentreerib avalikku arvamist selle elu inetutele külgedele. See artikkel kutsus esile tormi kodanlike lite-

raatide keskel, kes asusid vaenujalale Gorki vastu «kallalekippumise pärast Dostojevskile». Gorki vastas sellele «ulgumisele» (nagu nimetas Lenin kodanliku ajakirjanduse väljaastumist) uue artikliga «Veel karamazovlusest», mis ilmus lühendatult «Retšis». Täiel kujul avaldati see «Novaja Rabotšaja Gazetas» 11. novembril ja sisaldas lõpplõigu, mille puhul Lenin kirjutas Gorkile:

«Kallis Aleksei Maksimovitš! Mis Te küll ometigi teete? — lihtsalt kohutav, tõepoolest!

Lugesin eile «Retšis» Teie vastust «ulgumisele» Dostojevski pärast ja olin valmis rõõmustama, aga täna tuleb likvidaatorlik ajaleht *ja seal on ära trükitud Teie artikli lõik,* mida «Retšis» ei olnud.

See lõik on niisugune:

«Aga «jumalaotsimine» on tarvis *ajutiselt*» (kas ainult ajutiselt?) «kõrvale jätta, — see on kasutu tegevus: kuhu pole pandud, sealt pole midagi otsida. Kui pole külvatud, siis ka ei lõigata. Jumalat teil ei ole, teie pole teda *veel*» (veel!) «loonud. Jumalaid ei otsita, *neid luuakse;* elu ei mõelda välja, vaid tehakse».

Tuleb välja, et Teie olete «jumalaotsimise» vastu ainult «ajutiselt»!! Tuleb välja, et Teie olete jumalaotsimise vastu *ainult* selleks, et asendada see jumalaehitamisega!!

Noh, kas see pole kohutav, et teil *tuleb välja* niisugune asi?» (35. kd., lk. 89, v. k.).

Ja selle järel arendab Lenin oma tuntud iseloomustust jumalaotsimise ja jumalaehitamise reaktsioonilise olemuse kohta edasi. Samale teemale on pühendatud ka Lenini järgmine kiri.

Erutus, millega Lenin reageeris sellele lõigule, on täiesti mõistetav: seda lõiku vaatles ta kui jääki või «järelkaja» «Pihtimusest», mida ka Gorki ise vestluses temaga polnud heaks kiitnud. Vastates Gorki seletusele «jumala küsimuse puhul» viitas Lenin erinevustele, mis võivad olla selliste väljaastumiste subjektiivsete kavatsuste ja objektiivse tähenduse vahel. «Teie tahate sellega ütelda «head ja ilusat», viidata «õigusele-õiglusele» ja muud taolist,» kirjutas Lenin. «Kuid see teie hea tahtmine jääb teie isiklikuks omandiks, subjektiivseks «süütuks sooviks». Kui te aga selle valmis kirjutasite, läks see *rahvahulkadesse* ja selle *tähendust* ei määra teie hea soov, vaid *ühiskondlike jõudude vahekord,* klasside objektiivne vahekord» (35. kd., lk. 92—93, v. k.). Defineerides vormelit «jumal on ideede kompleks» kui bogdaanovlikku idealismi, juhib Lenin tähelepanu kahjule, mida võib tuua jumala idee ilustamine Gorki kavatsustest sõltumatult. Ja on iseloomulik, et artikli «Veel karamazovlusest» uuesti avaldamisel 1916. aastal jättis Gorki välja «jumalaehitusliku» lõigu, mis oli esile kutsunud Lenini kriitika.

Sellest kõigest võib näha, kui tähtsad olid Gorkile Lenini juhendid. Sel ajal, kui Bogdanov ja tema mõttekaaslased püüdsid kinnistada Gorki vaadetes tendentse, mis näisid nendele

lähedastena ja objektiivselt viisid idealismile, kritiseeris Lenin kõige tähelepanelikumal viisil neid Gorki väiteid, mis võimaldasid teha ebaõigeid järeldusi ta vaadete üldise süsteemi kohta. Gorki võttis Lenini poolt tehtud kriitika põhjalikult omaks, seda enam, et jumalaehitamise-harrastustel oli Gorki juures võõraste mõjude iseloom.

Seda märkis isegi Plehhanov, kellele, nagu teada, pole võimalik ette heita «heatahtlikku» suhtumist Gorki vigadesse. Oma teose «Niinimetatud religioossetest otsingutest Venemaal» selles peatükis, mis on pühendatud «Pihtimusele», teeb Plehhanov kindlaks, et «Pihtimusse» on otseselt üle kantud Lunatšarski jumalaehitamise-ideid. «... Pean tunnistama,» kirjutas Plehhanov, «et M. Gorki religioossed mõtted jätavad nimelt mulje võõrast aiast toodud kurkidest, mis on kasvanud hoopiski mitte sellel pinnal, kus kasvavad ja küpsevad kaasaegse sotsialismi ideed.» [1] Plehhanov eksis, kinnitades, et Gorki «pole loodud» mõtleja osa jaoks (Gorki võimetusega teoreetiliseks mõtlemiseks motiveeris ta muuseas siin oma hinnangut jutustuse «Ema» kohta, mis pidi olema ebaõnnestunud teos). Kuid Plehhanov märkis õigesti Gorki juures avaldunud «jumalaehitamise» mõju heterogeenset iseloomu. Plehhanov viitas õigesti ka sellele, et «Pihtimuses» oli ekslik filosoofiline lähtekoht põhjustanud kunstilise nõrkuse: see jutustus on «välja mõeldud». Plehhanov avaldas oma arvamise ka põhjuste kohta, millede tõttu Gorki võis alistuda jumalaehitamise mõjule: põhjus seisis selles, et «Tormikotkas», «kangelastegude poeetiline laulik», «vaimustudes kangelastegude kaunidusest» oli ekslikult otsustanud «vaadelda neid religioossest vaatenurgast». Siit oleks pidanud edasi minema Gorki jumalaehitamise objektiivse sisu analüüsimise juurde, kuid seda Plehhanov ei suutnud teha, vaid piirdus ainult ülalesitatud arvamustega.

Plehhanovi «Pihtimuse»-kriitika kõigi positiivsete momentide juures jääb siiski kaheldamatuks, et Plehhanovile oli võõras Gorki parimate teoste parteiline sihikindlus. Plehhanovi tähelepanu ei tõmmanud endale Gorki loomingu need küljed, mis andsid Leninile täieliku kindluse selle kohta, et Gorki saab üle oma jumalaehituslikest eksitustest ja jääb proletariaadi suureks kunstnikuks. Plehhanov «õpetas» Gorkit ülalt alla, aga mitte kui relvaseltsimees, kes palavalt soovib abistada oma võitluskaaslast, mitte kui ühe leeri võitleja. [2] Kõige selle tõttu erines Gorki kritiseerimine Plehhanovi poolt põhimõtteliselt Lenini

---

[1] Г. В. Плеханов. Сочинения, т. XVII, стр. 260. Siin fraseerib Plehhanov ümber järgmisi sõnu, mida «Pihtimuses» ütleb lukksepp Pjotr vennapoja Mihhaili kohta: «Sina, Miška, oled endale kiriklikke mõtteid kokku ahminud, nagu oleksid võõrast aiast kurke varastanud, ja eksitad inimesi!»

[2] Oma mälestustes iseloomustab Gorki Plehhanovi suhtumist endasse kui oma õpetajakohustustest väsinud õpetaja suhtumist veel ühesse uuesse õpilasesse (М. Горький. В. И. Ленин, в сб. «О Ленине», т. I, стр. 19).

poolt tehtud kriitikast, mis etendas hiiglasuurt osa Gorki elus. On arusaadav, miks Gorki nii suure erutuse ja soojusega meenutas Lenini kui «tõelise seltsimehe südamlikku tähelepanu», tema «võrdse armastuse tunnet võrdsetele». Kõneldes oma eluteel kohatud «elu õpetajaist» iseloomustab Gorki Leninit kui «ideede loojat» [1], vaimustatult kõneleb tema tegevusest, kõigist tema teostest, kaasa arvatud «Materialism ja empiriokrititsism», mida ta hiljem nimetas «võitlusraamatuks idealismi vastu» [2], teoseks, millel on jäädav väärtus võitluses kõigi idealistlike filosoofiliste süsteemide vastu.

VII

«Materialism ja empiriokrititsism» tähistas kõrgeimat etappi idealismivastases võitluses, mida pidasid Venemaa eesrindliku ühiskondliku mõtte silmapaistvaimad esindajad. Võitluses uusima idealismi mitmesuguste liikidega, jätkates ning edasi arendades Marxi ja Engelsi õpetust, toetus Lenin ühtlasi *vene materialistlikule traditsioonile,* mille parimate esindajate hulgas tuleb kõigepealt nimetada muidugi N. G. Tšernõševskit. Lenin, nagu teada, hindas kõrgelt tema filosoofilisi teoseid. Kui 1908. aastal algatati Tšernõševskile pühendatud koguteose väljaandmist, kavatses Lenin kirjutada artikli Tšernõševski filosoofiast (vt. Lenini kirju A. Bogdanovile oktoobris 1908, 3. väljaanne, XXVIII kd., lk. 550, v. k.). [3]

On iseloomulik, et töötades oma teose «Materialism ja empiriokrititsism» kallal uuris Lenin uuesti Tšernõševski filosoofilisi seisukohti. Oma raamatu lõppu kirjutas Lenin erilise lisa, pannes sellele pealkirjaks: «Millisest küljest asus N. G. Tšernõševski kritiseerima kantlust?» Selles lisas juhib Lenin lugejate tähelepanu Tšernõševski eessõnale raamatu «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega» kavatsetud kolmandale trükile. [4]

Lenini, kes näitas, et mahhistid sisuliselt kordavad Berkeley ja Hume'i vanu ideid, tähelepanu tõmbasid endale Tšernõševski sõnad loodusuurijatest, kes, kujutledes endid kõikehaaravate teooriate rajajatena, — «jäävad tegelikult metafüüsilisi süsteeme loonud vanade mõtlejate õpilasteks ja tavaliselt nõrkadeks õpilasteks». «Piisab sellestki, kui meenutame,» kirjutas Tšernõševski, «et suurem osa loodusuurijaid, kes püüavad ehitada suuri teooriaid inimliku mõttetegevuse seadustest, kordavad Kanti

[1] М. Горький. О себе. «Sibirskije Ogni», 1928, nr. 2, lk. 188.
[2] M. Gorki. Kirjandusest, Tallinn, 1948, lk. 386.
[3] Koguteose väljaandmine ei teostunud.
[4] Eessõna, mille Tšernõševski kirjutas 1888. aastal, ei lasknud tsensuur läbi. Esmakordselt avaldati see N. G. Tšernõševski Täielikus teoste kogus, mis anti välja M. N. Tšernõševski poolt, X kd., II osa, Sankt-Peterburg, 1906, lk. 190—197. Selle väljaande järgi Lenin eessõna tsiteeribki.

metafüüsilist teooriat meie teadmuse subjektiivsusest, targutavad Kanti sõnade põhjal, et meie meelelise tajumise vormid pole sarnased esemete tegeliku eksistentsi vormidega, et seepärast tegelikult eksisteerivad esemed ja nende tegelikud omadused, nende tegelikud omavahelised suhted ei ole meile tunnetatavad, ja kui nad oleksidki tunnetatavad, siis ei võiks nad olla objektiks meie mõttetegevusele, sest see asetavat kogu teadmismaterjali vormidesse, mis on sootuks erinevad tegeliku eksistentsi vormidest, et ka mõtlemise seadustel endil on vaid puhtsubjektiivne tähendus, et tegelikult pole olemas midagi niisugust, mis tundub meile põhjuse ja tegevuse seosena, sest pole olemas ei eelnevat ega järgnevat, ei ole tervikut ega osi, ja nõnda edasi, ja nõnda edasi. Kui loodusuurijad lakkavad rääkimast selliseid ja sellesarnaseid metafüüsilisi totrusi, muutuvad nad võimeliseks välja töötama ja arvatavasti töötavadki loodusteaduslikul alusel välja täpsemate ja täiuslikumate mõistete süsteemi, kui olid Feuerbachi poolt esitatud mõisted.» [1]

«Materialismis ja empiriokritiitsismis» osade kaupa ära tuues oma selguse ja lühiduse poolest erakordselt õnnestunud Tšernõševski kantluse-kriitika esituse, vaheldab Lenin tsitaate märkustega (sulgudes), mis oma kogusummas annavad suure vene materialisti filosoofiliste vaadete täpse iseloomustuse. Kui Tšernõševski ülaltsiteeritud arutluse tekstist Lenini märkused välja tõsta, siis moodustavad need järgmised kuus teesi:

1) «... Tšernõševski on Engelsist taga, kuivõrd ta ajab segi oma terminoloogias materialismi ja idealismi vastandamise metafüüsilise mõtlemise ja dialektilise mõtlemise vastandamisega, kuid Tšernõševski seisab täielikult Engelsi tasemel, kuivõrd ta ei heida Kantile ette mitte realismi, vaid agnostitsismi ja subjektivismi, mitte «asja iseeneses» eeldamist, vaid oskamatust sellest objektiivsest allikast meie teadmust tuletada.»

2) «... Kanti kritiseerimine Tšernõševski poolt on diametraalselt vastupidine Kanti kritiseerimisele Avenariuse-Machi ja immanentlaste poolt, sest Tšernõševskile, nagu igale teiselegi materialistile, on meie meelelise tajumuse vormid sarnased asjade tegeliku, s. o. objektiivselt reaalse olemasolu vormidega.»

3) «... Tšernõševski jaoks, nagu iga materialisti jaoks, on esemed, s. o. Kanti veidralt keerulises keeles kõneldes «asjad iseeneses», *tõeliselt* olemas ja on meile *täiesti* tunnetatavad, tunnetatavad nii oma olemasolus, oma omadustes kui ka oma tegelikes vahekordades.»

4) «... Tšernõševski jaoks, nagu iga teisegi materialisti jaoks, on mõtlemise seadustel mitte üksnes subjektiivne tähendus, s. o. mõtlemise seadused peegeldavad asjade tegeliku olemasolu vorme, vastavad täielikult neile vormidele, aga mitte ei erine neist.»

---

[1] Н. Г. Чернышевский. Полн. собр. соч., т. X, ч. II, стр. 9—10.

5) «... Tšernõševski jaoks, nagu iga teisegi materialisti jaoks, on tegelikult see, mis esineb meile põhjuse ja tegevuse seosena, looduse objektiivne põhjuslikkus või paratamatus.»

6) «... Tšernõševski nimetab metafüüsiliseks totruseks *igasuguseid* taganemisi materialismist nii idealismi kui ka agnostitsismi poole» (14. kd., lk. 334—335).

Oma iseloomustuse Tšernõševski filosoofiliste vaadete kohta lõpetab Lenin järgmiste sõnadega: «Tšernõševski on ainus tõesti suur vene kirjanik, kes oskas 50. aastatest alates kuni 88. aastani jääda tervikliku filosoofilise materialismi tasemele ja heita kõrvale uuskantlaste, positivistide, mahhistide ja teiste vassijate vilets loba. Kuid Tšernõševski ei osanud, õigemini ei suutnud vene elu mahajäämuse tõttu, tõusta Marxi ja Engelsi dialektilise materialismini» (14. kd., lk. 335).

Neil Lenini teesidel on väga suur väärtus mitte ainult Tšernõševski filosoofiliste, vaid ka ta esteetiliste vaadete mõistmiseks. Maailma põhimõttelise tunnetatavuse tunnustamisega, kinnitusega, et meie kujutlused maailmast on looduse seaduspärasuste peegeldus ja et objektiivne põhjuslikkus eksisteerib looduses endas, oma leppimatu suhtumisega idealismi, samuti ka oma ideega filosoofia klassiolenevusest — kõigi nende külgedega on Tšernõševski tunnetusteooria suunatud idealistliku reaktsiooni vastu. Lenin, tõmmates Tšernõševskit liitlasena kaasa võitlusse idealismi vastu, tõstis esile selle suure vene materialisti filosoofia neid külgi, mis olid säilitanud oma tähtsuse ka proletaarse revolutsiooni ajajärgul.

Seda tõsiasja, et Lenin pöördus Tšernõševski teoste juurde ajajärgul, mil ta töötas oma teose «Materialism ja empiriokrititsism» kallal, nagu me juba näitasime, kinnitab eriline lisa raamatu lõpus, kuid Lenini ülaltoodud teesid on rajatud muidugi Tšernõševski *kogu* filosoofilise pärandi uurimisele. Võib oletada, et rööbiti tsiteeritud eessõnaga raamatu «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega» kolmandale trükile võttis Lenin Tšernõševski gnoseoloogiliste seisukohtade iseloomustamiseks arvesse ka mõningaid ideid esteetilisest traktaadist, autoretsensioonist traktaadile ja artiklist «Inimese teadmiste iseloom» (kõik need kolm teost on muide avaldatud Tšernõševski Täieliku teoste kogu sessamas köites, mille järgi Lenin tsiteeris eessõna teosele «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega»).

Viimatimainitud artikkel on eriti huvitav oma lähedusega «Materialismile ja empiriokrititsismile» — niihästi seetõttu, et selles iseloomustatakse subjektiivse filosoofia konstruktsioone kui «keskaegset skolastikat», kui ka seetõttu, et selles kritiseeritakse «loodusteaduste järelduste mõtte meelevaldset tõlgendamist», samuti ka seetõttu, et artiklis näidatakse, kuidas inimese tunnetuse piiratuse või suhtelisuse idee muudetakse «illusionistide» poolt välismaailma tunnetamatuse ideeks. Lähedal seisab

Lenini teosele Tšernõševski artikkel isegi *stiili* poolest: elavas, vaimukas vormis näidatakse, kuidas subjektiivsed idealistid, arendades oma teooriaid, ajavad segi filosoofiliste terminite mitmesugused tähendused, mille tõttu «inimesel, kes on harjunud tegemist tegema ainult usaldusväärsete inimestega, on väga kerge, isegi kui ta pole lihtsameelne, langeda pettuse ohvriks, kui tal tuleb tegemist teha kavaldajaga» [1].

Vene materialistliku traditsiooni suure esindajana astub Tšernõševski illusionistide vastu välja ka järgmiste irooniliste sõnadega: «Illusionism tunneb ennast loogika täieliku peremehena: «meie mõtlemise seadused» — neid sõnu suudab ta külge riputada igale mõttele, mida ta tahab esitada loogilise tõena. Ja sellega ta imponeerib: selles on tema jõud — oskuses killustada ja ühendada abstraktseid mõisteid, aina põimida ja põimida süllogistlikke võrke, milledes kaotab pea inimene, kes pole harjunud dialektiliste vassingute lahtiarutamisega». [2] Lenin märkis, et Tšernõševski jaoks, vastupidi hilisematele vene mahhistidele, «mõtlemise seadused peegeldavad asjade tegeliku olemasolu vorme» ja «looduse objektiivne põhjuslikkus või paratamatus» on tegelikkuses endas (14. kd., lk. 334, 335). Iseloomulik on Tšernõševskile ka see, et agnostitsismi ja subjektivismi kriitika aluseks on ta võtnud inimpraktika kriteeriumi. Samas artiklis «Inimese teadmiste iseloom» näitas Tšernõševski, et subjektiivsete idealistide filosoofia põhiline viga seisis mitte lihtsalt eksimises «terve mõistuse» vastu, vaid tegelikkuse ignoreerimises. «Reaalne elu heidetakse kõrvale,» kirjutas Tšernõševski illusionistide arutlusmeetodi kohta, «faktide uurimise asemel analüüsitakse meelevaldselt koostatud abstraktsete mõistete definitsioone; need definitsioonid on koostatud valesti; analüüsimise tulemusena selgub loomulikult, et nad on võltsid; ja ongi ümber lükatud kõik, mida oli vaja ümber lükata. Loodusteaduste järelduste mõtte meelevaldne tõlgendamine annab virnadeviisi tsitaate, mis kinnitavad valedefinitsioonide analüüsi järeldusi.» [3]

Uurides vene XIX sajandi klassikalise filosoofia traditsioone, mida Lenin kõrgelt hindas, tuleb arvestada ka üht selle filosoofia silmapaistvat mälestusmärki — Tšernõševski traktaati «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega». Just selles esteetilises traktaadis, eessõnas ta kolmandale trükile ja autoretsen-

[1] Н. Г. Чернышевский. Полн. собр. соч. т. X. ч. II, стр. 4, Vrd. Leninil «Materialismis ja empiriokritiitsismis» märkust kavalast ja ««uue» terminioloogiaga» keeruliseks aetud vormist (vt. 14. kd., lk. 16), pretensioossest terminoloogilisest lobast (vt. 14. kd., lk. 305), sihilikust ühtede sõnade asendamisest teistega ja mõistete vassimisest (vt. 14. kd., lk. 34, 70, 75, 97, 141, 209); samuti ka kriitikat teiste võtete kohta, millede eesmärgiks on «lugejat «surnuks rääkida», teda sõnade kõlinaga uimastada», nagu seda teeb Turgenevi Vorošilov romaanis «Suits» (vt. 14. kd., lk. 186).

[2] Н. Г. Чернышевский. Полн. собр. соч., т. X, ч. II, стр. 9—10.

[3] Sealsamas, lk. 5.

sioonis pühendab Tšernõševski palju tähelepanu nende oma tunnetusteooria printsiipide põhjendamisele, millest kirjutas Lenin «Materialismi ja empiriokrititsismi» IV peatüki lisaparagrahvis. Nimelt neis teostes kritiseerib Tšernõševski nii subjektiiv-idealistliku tunnetusteooria konstruktsioone kui ka idealistlikku esteetikat. Tšernõševski ideed selle kohta, et «ilu» ei lisandata tegelikkusele inimese poolt, vaid et «ilu» reprodutseerib tegelikkust ja teatavat kindlat «vaadet asjadele», samuti selle kohta, et «praktika on suur pettuste ja enesepettuste paljastaja mitte ainult praktilistes tegudes, vaid ka mõtte- ja tundeküsimustes» [1], — kõik see, mõistagi, oli suunatud mitte ainult idealistlike kunstiteoreetikute vastu, vaid ka idealistliku filosoofia esindajate vastu üldse. Ajajärgu tingimuste tõttu oli Tšernõševski väitekiri paljuski otsekui šifreeritud, kuid Lenin luges seda tööd väga hästi mitte ainult sellisena, nagu ta oli kirjutatud, vaid ka sellisena, nagu ta oli mõeldud.

Tšernõševski traktaat paistis silma samasuguse võitleva ideelise sihikindlusega nagu tema kriitilis-publitsistlikud teosedki. Esteetika materjali najal astus ta siin välja filosoofilise idealismi vastu ja andis materialistliku käsitluse kunstist kui inimtunnetuse ühest vormist. Ta näitas, et esteetikas on paikapidamatu «fantastiline idealism», mille järgi «tegelik ese ei või olla ilus ainuüksi juba sellepärast, et ta on elav ese» [2] ja mis nõudis kunstis «puhast ilu», mis on puhastatud «madala tegelikkuse» vahendamisest. Vastavalt materialistlikule tunnetusteooriale formuleeris Tšernõševski oma esteetika põhiteesi: «Ilu tõeline definitsioon on niisugune: «ilu on elu»; inimesele tundub ilusa olendina see olend, kelles ta näeb elu nii, nagu tema seda mõistab; ilus ese on see ese, mis meenutab talle elu.» [3] Kunst on Tšernõševskile üks olulisemaid inimtegevuse avaldusi, «elu õpik», mis oma otsustega elunähtuste kohta aitab kaasa nende täielikumale tunnetamisele ja muutmisele. Nende oma külgedega erineb Tšernõševski esteetika mitmesugustest idealistlikest süsteemidest, mis vaatlevad kunsti mitte ainult kui abstraktset kaemust, vaid ka kui kaemuse sellist liiki, mis on madalam, võrreldes abstraktse mõtlemisega. Materialistina esineb Tšernõševski ka siis, kui ta kõneleb, et ilu kriteerium oleneb elutingimustest, «ilu» kriteeriumi muutlikkusest, olenevalt sotsiaalsest keskkonnast, s. t. kui ta kõneleb sellest, et tunnetuse subjekt ja tunnetuse objekt seisavad orgaanilises seoses. Veel sügavamini arendab ta neid ideid oma traktaadi nendes kohtades, kus ta teesi kunstist kui objektiivse reaalsuse peegeldusest täiendab kaalutlustega klassist kui tunnetuse subjektist [4], samuti seal, kus ta käsitleb

[1] Н. Г. Чернышевский. Полн. собр. соч., т. X, ч. II, стр. 174.
[2] Sealsamas, lk. 121.
[3] Sealsamas, lk. 162.
[4] Vt. näiteks talupoja ja aristokraadi ilu-kriteeriumide analüüsi (X kd., II osa, lk. 89—90).

küsimust kunsti suunitlusest ja sihikindlusest, seoses tegelikkuse ja inimpraktika vahetpidamatu muutumisega.

Tšernõševski esteetika oli kahtlemata üheks eelduseks, mis valmistas ette Lenini põhimõtteid kirjanduslike nähtuste analüüsimisel.

Kõrge hinnang kirjanduse tähtsusele ühiskondlikus elus, selle rõhutamine, et kunstnik peab kajastama tegelikkuse olulisi jooni, realismi esiletõstmine kunstiväärtuse kriteeriumina, tähelepanu juhtimine sellele, et elu tõeliselt kunstipärane kujutamine on lahutamatult seotud kaasaja põhiliste küsimuste ülestõstmisega — see kõik viitab Lenini kirjandusanalüüsi põhimõtete seosele Tšernõševski esteetilise traktaadi ülaliseloomustatud ideedega.

See seos ilmneb muuseas eriti reljeefselt, kui kõrvutada Lenini artikleid Lev Tolstoi kohta Tšernõševski artiklitega sellest suurest kunstnikust. On iseloomulik, et Tšernõševski suutis peenelt tabada neid Tolstoi loomingu tendentse, mis täielikult välja arenesid alles hiljem ja millede tõeline olemus on esmakordselt välja toodud Lenini artiklites. «Tolstoi,» kirjutas Tšernõševski ühes oma artiklis 1857. aastal, «kujutab silmapaistva meisterlikkusega mitte ainult külarahva elu-olu välist külge, vaid, mis on palju tähtsam, nende vaadet asjadele. Ta mõistab elama asuda külarahva hinge, tema maamees on haruldaselt loomutruu.» [1] Sellest võib järeldada, kui lähedale jõudis Tšernõševski, kasutades oma gnoseoloogilisi põhimõtteid kunstipraktika uurimisel, kunsti seaduspärasuste teaduslikule seletusele. Tema väitekirjas arendatud idee elu peegeldumise (või, nagu kõneles Tšernõševski, «reprodutseerimise») teatavast subjektiivsusest kunstis ei juhtinud Tšernõševskit kunagi vulgaar-materialistlikele järeldustele, nagu oleks kunstnikul võimalik tunnetada ainult temale geneetiliselt lähedast keskkonda. Kõrgelt hinnates Tolstoi autobiograafilist jutustust, mis kujutab aadlipoisikese teadvuse kujunemist ja mõisamaailma, märkis Tšernõševski samuti ära «tõetruuduse», millega *talupoegade* arusaamisi annab edasi *krahv* Tolstoi.

Niisugused on Tšernõševski tunnetusteooria need momendid, mis võimaldavad asetada küsimust tema läheduse kohta Leninile ka ilukirjanduse hindamisel.

VIII

Materialistliku maailmavaate põhimõtete järjekindel ja terav vastandamine uusima idealismi maailmavaatele Lenini poolt omandas erakordse tähtsuse neis tingimustes, kus reaktsioon võttis ette sõjakäigu vene materialistliku filosoofia ja esteetika traditsioonide vastu, vene demokraatliku kultuuri ja kirjanduse

[1] Üksikasjalisemalt vt. allpool, lk. 257—258.

vastu. Pärast 1905.—1907. aasta revolutsiooni lüüasaamist hakkas liberaali kujus end ikka enam tunda andma see, et kontrrevolutsiooniline renegaatlus poliitikas kombineerus idealismiga filosoofia alal ning poolehoiuga «puhtale kunstile» ja dekadentsile kirjanduses ning esteetikas.

Võitluses demokraatliku vene kultuuriga põrkasid liberaalsed publitsistid ja kriitikud paratamatult kokku küsimusega vene eesrindliku kirjanduse traditsioonidest, milles demokraatlikud ideaalid kajastusid suure täiuse ja jõuga. Ja siin ilmnes uuesti, et küsimus vene XIX sajandi kirjandusele hinnangu andmisest on päevakorral ja aktuaalne. Sellest annab eredat tunnistust 1909. aastal toimuv Lenini võitlus «Vehhi» vastu vene demokraatia ideeliste aluste kaitseks — eesrindliku vene filosoofia, publitsistika ja kirjanduse kaitseks.

1909. aastal ilmunud koguteose «Vehhi» autorid annavad, Lenini määrangu järgi, «... kokkusurutud visandis terve entsüklopeedia filosoofia, usu, poliitika ja publitsistika, kogu vabadusliikumise ja kogu vene demokraatia ajaloo hinnangu küsimustes» (16. kd., lk. 108). Koguteose autorid, silmapaistvaimad kadetlikud publitsistid Berdjajev, Bulgakov, Herschenson, Kistjakovski, Struve, Frank, Izgojev, ütlesid ««intelligentliku» meeleoluga» võitlemise sildi all (koguteosel «Vehhi» oli alapealkiri «Valimik artikleid vene intelligentsi kohta») «... end lahti demokraatia kõige põhilisematest ideedest, kõige elementaarsematest demokraatlikest tendentsidest...» (16. kd., lk. 110—111). Nad ütlesid end lahti 1905.—1907. aasta Vene revolutsioonist, kallasid selle üle solgiga, avalikult väljendades oma sümpaatiaid isevalitsusele ja oma vaenu rahvahulkade vastu. Vehhilaste esinemiste poliitilist olemust iseloomustas Lenin kui liberaalset renegaatlust. Reaktsioonilised poliitilised ideed «Vehhis» olid läbi põimitud võitlusega materialismi vastu filosoofias ja realismi vastu kunstis, «puhta» kultuuri, «puhta» teaduse ja «puhta», «kodanikuülesannetest» vaba kunstilise loomingu kaitsmisega. «Oma kodumaal isoleeritud haigete hulk» — nii nimetati koguteoses kõiki neid vene demokraatia esindajaid, kes nõudsid «tõelt», «et see saaks ühiskondliku pöörde, rahva heaolu, inimeste õnne tööriistaks» (8), ega mõistnud, et «nii puhas teadus kui ka kunst ja religioon on ühendamatud *moralismiga,* rahva teenimisega» (155)[1].

Erilise raevuga tungis «Vehhi» kallale Belinskile, Dobroljubovile, Tšernõševskile, Pissarevile, Plehhanovile, Leninile. Ega asjata ei võetud seda koguteost vaimustusega vastu, Lenini sõnade järgi, «kogu reaktsioonilise ajakirjanduse poolt» (16. kd., lk. 108) ega ei tervitanud asjata teda nii palavalt V. Rozanov, kes kuulutas «Vehhi» «üllaks raamatuks», «täis kangelas-

[1] Klambrites on kõikjal leheküljenumbrid «Vehhi» esimesest trükist, mille järgi tsiteeris Lenin.

likkust,»[1] ja A. Stolõpin, kes nimetas koguteose autoreid «tõearmastajateks», «kartmatuteks inimesteks», koguteost ennast aga «intelligentsuse olemuse karmiks peegliks»[2]. Mitte asjata ei väljendanud Volõõnia Antoni oma rahulolu «Vehhiga»[3], mis omakorda kutsus esile tänuavalduse temale vehhilaste poolt N. Berdjajevi kirjas[4].

Lenini võitlus «Vehhi» vastu läbib punase niidina rida tema artikleid reaktsiooniaastail ja revolutsioonilise tõusu ajajärgul. Varsti pärast koguteosega «Vehhi» tutvumist kirjutas Lenin selle puhul revolutsioonist loobumise... demonstratsioonist (artikkel «Valimistest Peterburis», «Proletari», nr. 47—48, 18. (5.) september 1909; vt. 16. kd., lk. 13). 1909. aasta novembris esines Lenin Pariisis avaliku referaadiga teemal: «Kontrrevolutsioonilise liberalismi ideoloogia («Vehhi» edu ja tema ühiskondlik tähendus)». Müürilehes, mida säilitatakse Marxi-Engelsi-Lenini-Stalini Instituudis, on sellel teemal järgmised alajaotused: «I. Missuguse filosoofia vastu sõdivad «Vehhi» ja Karaulovi duumakõned. II. «Vehhi» poolt hävitatud Belinski ja Tšernõševski. III. Mille eest liberaalid vihkavad «intelligentiikku» Vene revolutsiooni ja selle «küllalt pikaajalist» prantsuse eeskuju? IV. «Vehhi» ja Venemaa «pahempoolsed». Kadetid ja oktobristid. Vene kodanluse «püha üritus». V. Mida võitis Venemaa demokraatlik revolutsioon, kui ta kaotas oma liberaalkodanlikud «liitlased»? VI. «Vehhi» ja Miljukovi kõned Peterburis toimunud valimiseelsetel koosolekutel. Kuidas kritiseeris Miljukov neil koosolekutel illegaalset revolutsioonilist ajalehte» (Teosed, 3. väljaanne, XIV kd., lk. 531—532, v. k.).

Ammendava iseloomustuse osaliseks sai *«liberaalide renegaatluse entsüklopeedia»* teatavasti Lenini artiklis ««Vehhi» kohta».

Teistes 1909.—1914. aasta artiklites pöördus Lenin korduvalt tagasi selle küsimuse juurde, täiendades ja edasi arendades oma hinnangut koguteose autorite positsioonide kohta, samuti koguteose ümber tekkinud poleemika kohta.

Nagu järgneb «Vehhi» eessõnast, on koguteose ülesanne — ümber hinnata intelligentsi «traditsioonilist maailmavaadet», püüe tõestada nende ideede ekslikkust, millest «enam kui pool sajandit on meie ühiskondlik mõte kinni pidanud nagu ülimast pühadusest» (1).

««Vehhi» autorid», kirjutas Lenin, «alustavad «intelligentliku» maailmavaate filosoofilistest alustest» (16. kd., lk. 109).

---

[1] В. Розанов. Мережковский против «Вех». «Novoje Vremja», 27. aprill 1909, nr. 11897.

[2] А. Столыпин. Интеллигенты против интеллигентов. «Novoje Vremja», 23. aprill 1909, nr. 11893.

[3] Архиепископ Антоний. Открытое письмо авторам «Вех».

[4] Н. Бердяев. Открытое письмо архиепископу Антонию. «Moskovski Ježenedelnik», 15. august 1909, nr. 32.

Suurimat tähelepanu pühendas sellele teemale Berdjajev artiklis «Filosoofiline tõde ja intelligentlik õigus». Kohe oma artikli alguses rõhutab ta, kui tähtis on küsimus filosoofia osast «intelligentsi kriisi ja oma vigadest teadlikuks saamise epohhil, vanade ideoloogiate ümberhindamise epohhil» (1). Tüüpiliselt «intelligentlikeks» joonteks peab Berdjajev filosoofia alistamist «utilitaarselt-ühiskondlikele eesmärkidele», «rahvaarmastuse ja «proletariaadiarmastuse» rõhuvat valitsemist, «rahva», tema kasu ja huvide kummardamist» (2). Sellelt seisukohalt hülgab Berdjajev kogu eesrindliku, klassikalise vene filosoofia, mille esindajad ei tunnistanud «puhast» teadust ja «üldisest teooriast tuletasid õigustuse... ühiskondlikele vabaduspüüetele», «demokraatlikele instinktidele» (5). Berdjajevi väite järgi ei andnud Belinski, Tšernõševski, Beltov mitte midagi rahvuse vaimsele kultuurile. Materialismi kuulutas «Vehhi» «filosoofitsemise kõige elementaarsemaks ja madalamaks vormiks» (4). Vastukaaluks materialismile ja marksismile, mis «Vehhi» nukra väite järgi oli omandanud «valdava võimu meelte üle» (180), esitati koguteoses «konkreetse idealismi» programm (19), mis lepitab «teadmist ja usku» (18).

Materialistlikule filosoofilisele traditsioonile, mida kõige eredamalt esindab Tšernõševski nimi, seadis «Vehhi» vastu 60-ndate aastate pururеaktsionääri Jurkevitši, «kes igal juhul oli tõeline filosoof, võrreldes Tšernõševskiga» (4). Igati püüdes ülistada reaktsioonilis-idealistlikku suunda vene filosoofias, tõstis «Vehhi» esile mitte ainult Vladimir Solovjovi, vaid ka Tšitšerinit, Kozlovi, vürst S. Trubetskoid, Lopatinit, N. Losskit ja «vähetuntud» V. Nesmelõid — «kõige sügavamat nähtust, mille on sünnitanud eraldatud ja intelligentlikule südamele kauge vaimulike akadeemiate pinnas» (18). Sellele «nimede hiilgavale plejaadile», mis esindab «vene uut filosoofilist traditsiooni», lisandab Bulgakov niisuguse «sügava hariduse, mõistuse ja geeniusega» inimese nagu... Buhharev (32). On huvitav, et halastamatult maha tehes kõiki teisi filosoofilisi suundi, teeb «Vehhi» erandi marksistliku filosoofia revisjonistide suhtes, kelledesse koguteoste autorid suhtuvad ilmse heatahtlikkusega. Kaasatundvalt mainides «kriitilist voolu marksismis» (mõeldakse «legaalseid marksiste» — Struvet, Bulgakovit ja Ko), tunnistab Berdjajev kahetsusega, et «laia populaarsust intelligentsi hulgas sellel ei olnud» (6). Vene mahhistidele aga tegi Berdjajev etteheite, et nad suhtuvad Machi teadmiseteooriasse utilitaarselt ja mitte abstraktselt. On järelikult arusaadav, miks Lenin kirjutas artiklis «Meie likvideerijad»: «Kuulutades võitluse mahhismi vastu «eraasjaks», muutuvad hr. Potressov ja tema taolised «ühiskondlik-poliitilises» mõttes vehhilaste käsilasteks» (17. kd., lk. 54). Hinnates «Naša Zarjas» võitlust mahhismiga kui «eraasja», toetas Potressov faktiliselt just seda filosoofia parteituse ja «iseseisvuse» nõuet, mida esitas «Vehhi».

Hoolimata «Vehhi» autorite kõigist püüetest maskeerida Tšernõševski ja kogu vene materialistliku filosoofia «purustamist» armastusega «absoluutsete vaimsete väärtuste vastu», ei suutnud nad ikkagi hoiduda «intelligentliku teadvuse radikaalse reformi» nõudmise otsesest poliitilisest motiveeringust. Oma artikli lõpetas Berdjajev sõnadega: «Me vabaneme välisest rõhumisest ainult siis, kui vabaneme seesmisest orjusest, s. t. võtame enestele vastutuse ja loobume süüdistamast igas asjas väliseid jõudusid» (22), teisiti üteldes, «loobume süüdistamast» kõigepealt muidugi Vene isevalitsust, kuna see, Herschensoni sõnade järgi, «oma tääkide ja vanglatega ainsana veel kaitseb meid rahva viha eest» (88).

Nagu näitas Lenin «Vehhi» programmi analüüsis, kutsusid demokraatlikud ideed koguteose autorite viha välja nimelt sellepärast, et need ideed on rahvahulkade igasuguse avara demokraatliku liikumise väljenduseks ja võitluslipuks.

«On täiesti loomulik, et «Vehhi», olles hävitanud Tšernõševski kui filosoofi, hävitab ka Belinski kui publitsisti,» kirjutas Lenin (16. kd., lk. 109). Belinski publitsistikas kutsus Berdjajevi meelepaha esile see, et suur vene mõtleja sidus teaduse, filosoofia, hariduse küsimusi «ühiskondliku päevakajaga». «Belinski, üks vene intelligentsi isadest, tundis halvasti filosoofiat, tal puudus mõtlemismeetod,» väitis Berdjajev laimavalt (4). Bulgakov «süüdistas» Belinskit «vene intelligentsi traditsioonilises ateismis» (30), pimedas järelkäimises lääne «ateistlikule sotsialismile» (32). Belinski kirjast Gogolile, mis Lenini sõnade järgi «oli üks tsensuurivaba demokraatliku ajakirjanduse parimaid teoseid» (20. kd., lk. 219), kirjutas Bulgakov kui «intelligentlike meeleolude klassikalisest väljendusest» (56). Veel teravamini väljendus Herschenson: «Meie publitsistika ajalugu, alates ajast pärast Belinskit, on elu mõistmise mõttes — lausa košmaar» (82). Kõiki neid filipikaid saatsid «Vehhi» autorite väited sellest, et nemad seavad oma ülesandeks ainult erapooletut, poliitikaga mitte seotud, tõe «objektiivset» väljaselgitamist. Tegelikult aga ilmnes vehhilaste vaadete reaktsiooniline poliitiline iseloom täies selguses. Belinski kiri Gogolile ei võinud jätta esile kutsumata vehhilaste vastulööki, kuna kiri oli suunatud nende programmi põhipunktide vastu ja kuulus teoste hulka, «mis on säilitanud määratu suure, elulise tähtsuse ka tänapäevani» (20. kd., lk. 219). Esmakordselt legaalselt avaldatuna 1905. aastal, etendas ta edasi revolutsioonilist propagandistlikku osa. Vene publitsistika ajalugu, nagu rõhutas Lenin artiklis ««Vehhi» kohta», on «kõige laiemate elanikkonna hulkade poolt kogu vene elukorras esinevate pärisorjuse jäänuste vastu protesteerimise ja võitlemise ajalugu 1861. aastast kuni 1905. aastani» (16. kd., lk. 110). See on, mispärast kogu demokraatlikku vene publitsistikat, alates Belinskist, «Vehhis» nii maha tehti. ««Vehhi» ja «Moskovskije

Vedomosti» programm on ühesugune nii filosoofias kui ka publitsistikas,» järeldas sel puhul Lenin (16. kd., lk. 110).

Belinski, Tšernõševski, Dobroljubovi vastandamise kohta Tšaadajevile, Vladimir Solovjovile, Dostojevskile «Vehhi» poolt, märkis Lenin: «Lugeja juba võib siit näha, et «Vehhi» ei tungi kallale «intelligentsile», see on ainult kunstlik, asja sassi ajav väljendusviis. Kallaletung toimub kogu joonel demokraatia vastu, demokraatliku maailmavaate vastu» (16. kd., lk. 110). Astudes välja «intelligentliku» meeleolu vastu, tungis «Vehhi» kallale vene kultuuri parimatele traditsioonidele, mida eredalt arendas ja ellu viis Lenin. Üheks «Vehhile» vaenulikuks traditsiooniks oli rahva kangelasliku, ennastohverdava teenimise idee kasvatamine demokraatlikus vene ühiskonnas. «Vehhi» autorid naersid vene revolutsionääride «kangelasliku ekstaasi seisundit» (37), «kangelasliku intelligendi» unistust olla «inimkonna päästjaks» (39), vastandades «intelligentliku kangelaslikkuse upsakusele» (52) üleskutseid alandlikkusele. Sellega astus «Vehhi» välja ühe põhilise idee vastu, mida Lenin kirglikult propageeris juba oma tegevuse algusest peale — proletaarsete revolutsionääride kangelasliku sugupõlve kasvatamise idee vastu. Kohe «Iskra» esimese numbri juhtkirjas kirjutas Lenin vajadusest kasvatada «... inimesi, kes pühendaksid revolutsioonile mitte ainult vabu õhtuid, vaid kogu oma elu» (4. kd., lk. 331). Ta võrdles revolutsionääride kangelaslikkust võitluses vabaduse eest sõdurite kangelaslikkusega, kes lähevad ründama ligipääsmatuid kindlusi. «Meie ees seisab vaenlase kindlus kogu oma tugevuses, kust meid külvatakse üle pommi- ja kuulirahega, mis röövib meilt parimaid võitlejaid. Me peame selle kindluse vallutama ja me vallutame selle ...» (4. kd., lk. 332). Enesesalgavust ülistas Lenin kui rahva hüvangu eest võitlejate lahutamatut omadust. Artiklis «Uus taplus» (mairahutustest Peterburis 1901. aastal) kirjutas Lenin vaimustatult, et «... sajakordselt väärib kangelase nime see, kes eelistab pigem surra otseses võitluses selle alatu korra kaitsjate ja hoidjate vastu kui surra tuima, kurnatud ja alandliku setuka pikalisse surma» (5. kd., lk. 13). Ja millisest paatosest on tulvil Lenini sõnad proletaarsetest revolutsionääridest, kes sammuvad «tiheda salgana järsult tõusvat ning rasket teed mööda», kes on igast küljest piiratud vaenlastest ja kellel tuleb alati käia nende tule all! (vt. 5. kd., lk. 318).

Kritiseerides Nik. Nikolini artiklit «Uus vana» [1], tähendab Lenin muuhulgas tema arutluste kohta romantismist: «... romantismist kõneldes ei saa mööda minna selle termini vehhilikust, s. o. kontrrevolutsioonilisest tõlgitsusest, mis valitseb kõige enam levinud ajakirjanduses, nimelt: liberaalses. Ei saa jätta välja astumata niisuguse tõlgitsuse vastu» (17. kd., lk. 347). Romantismi vehhilik tõlgitsus on kõige ulatuslikumalt esitatud S. Bul-

[1] «Zvezda», nr. 29, 25. (12.) november 1911.

gakovi artiklis «Kangelaslikkus ja ennastsalgavus». Just siin naerdakse «intelligentide» armastuse üle «ajaloo tormide» vastu ja nende püüete üle «kangelaslikele tegudele». Tunnistades, et intelligentsi hulgas on «revolutsioonilise romantismi jõud suur», kirjutas Bulgakov täiesti mustasajalaste vaimus: «Ei tule unustada, et revolutsiooni mõiste on negatiivne mõiste, tal puudub iseseisev sisu, vaid teda iseloomustab ainult tema poolt purustatava eitamine, seepärast revolutsiooni paatos on vihkamine ja purustamine» (43).

Seda kontrrevolutsioonilist teesi konkretiseerisid vehhilased ka kirjanduse ja kunsti küsimuste suhtes.

Tervet koguteost läbib võitlus kirjanduse ja kunsti parteilisuse vastu, sellesama idee vastu, mis esimese Vene revolutsiooni aastail oli põhjendatud ja arendatud Lenini artiklis «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus». Soovides halvustada proletariaadi seisukohti kultuuri alal, väitis Berdjajev, et «revolutsioonipäevil kordus jällegi (s. t. nagu 70-ndail aastail) teaduse, loomingu, kõrgema vaimse elu tagakiusamine» (3). S. Frank oma artiklis «Nihilismi eetika» ründab parteilist kõlblust, teadust, kunsti, Herschenson aga tervitab häbenemata revolutsiooni lüüasaamist, kuulutades, et «avalikkuse sundmonopol on troonilt tõugatud» (92). «Kultuuriline looming», Franki arvates, «tähendab inimloomu täiustamist ning ideaalsete väärtuste elluviimist, ja selline on iseenesest inimliku tegutsemise kõrgem ja omaette eesmärk» (157). Aga «teaduse või kunsti utilitaarne hindamine purustab selle olemusegi, mida nimetatakse teaduseks või kunstiks» (158). Varjamatu põlgusega kõneleb seesama Frank «pissarevlusest» kui «metsikust mässust esteetika vastu», «barbaarsest ikonoklasmist», mis lubab «nimelt mitte puhast kunsti, vaid selle tendentslikku moonutust» (150—151). Samasugust esteetilist programmi arendas ka M. Herschenson artiklis «Loominguline enesetunnetus». Ta püüab kogu täiuses taastada aadellikku esteetikat kõigis tema õigustes ja teeb hukkamõistva otsuse kõigi intelligentsi «vaimsete juhtide» — kriitikute ja publitsistide kohta, kes olid pidanud «parteilist kohut loomingu vaba tõe üle» (84). Kogu Herschensoni artikkel kirendab fraasidest «avalikkuse türannia», «kodanikuõiguste türannia», «poliitika türannia» kohta. See «türannia» on, Herschensoni sõnade järgi, revolutsiooni lüüasaamisega lõppenud. Ta näeb ette võimalikke «poliitikaharrastamise retsidiive», kuid väljendab veendumust, et «iga kord pärast lõkkelelöömist ühiskond desarmeerub» ja uus põlvkond võib rahulikult «süveneda Feti lugemisse» (93—94).

Vene kirjanduses rõhutasid «Vehhi» autorid meelega ainult kõige reaktsioonilisemaid jooni, mis olid kõrvalised ja võõrad tema põhilisele arenguteele, mis oli tihedasti seotud vabadusliikumisega. Vene intelligents oli Berdjajevi arvates «kahe silma vahele jätnud» «suure vene kirjanduse filosoofilise sisu» (17).

Seda sisu interpreteeris Berdjajev «Vehhi» üldise platvormi vaimus. Samuti nagu filosoofia alal tunnistasid vehhilased suureks filosoofiks Jurkevitši, tõstsid nad kirjanduses esile «puhta» kunsti suuna ja kahjulikud, passiivselt-kaemuslikud ning müstilised elemendid mineviku kirjanike loomingus. Tolstoi loomingus rõõmustas vehhilasi ainult see, et «kodanikuõiguse kõrghooajal» ta «ülistas Karatajevi tarka «rumalust»», Dostojevski oli neile tähtis ainult oma huvi tõttu «põrandaaluse» vastu, inimese hinge «tumedate», moonutatud külgede vastu, Tjuttšev oma «ürgkaose» ülistamisega, Fet — hümnidega «igavikule» jne. (84). «Vehhi» autorid püüdsid võltsida ja näidata «omadena» Novikovi, Radištševit, Puškinit, Lermontovi, Gogolit, Nekrassovit, Turgenevit, Štšedrinit, Tšehhovit ja teisi kirjanikke, kellel puuduvat, vehhilaste väite järgi, «intelligentlik» (s. o. demokraatlik) pale. Siit saab mõistetavaks Lenini märkus artiklis «Veel üks sõjakäik demokraatia vastu» «kadetliku kamba» kohta, kes «haaravad kinni Nekrassovi, Štšedrini jt. hõlmast» (18. kd., lk. 286). Kuid üldistest fraasidest kaugemale vehhilased mainitud kirjanike suhtes ei läinud. Mis aga puutub Dostojevskisse, siis «Vehhi» juhtis kogu oma tähelepanu Dostojevski «alandlikkuse»-propagandale ja «Sortside» revolutsioonivastasele sisule. «Alandu, kõrk inimene, ja eelkõige murra oma uhkus» — neid sõnu Dostojevski Puškini-kõnest püüdis «Vehhi» tõlgendada kui vene ühiskonna täieliku alistumise programmi Stolõpini reaktsioonile, kui loosungit «distsipliini» väljatöötamiseks, «ajaloolise ikke» «kuulekaks» kandmiseks (49, 55) [1]. Kõik see oli suunatud vene kirjanduse ja vene publitsistika materialistliku, revolutsioonilise paatose vastu, milles vehhilasi tõukas eemale esmajoones idee selle kohta, et inimesed võivad «reaalselt muuta asjade loomust» (82), s. t. võidelda tegelikkuse muutmise eest.

Artiklis ««Vehhi» kohta» mõtestas Lenin lahti nende reaktsiooniliste jutluste tõelise sisu. Oma artikli lõpus tõi ta ära vehhilaste fraase «patukahetsemisest», «alandlikkusest», «kuulekusest», võitlusest «intelligendi upsakuse» vastu ja tsiteeris koguteosest seda kohta, kus, rakendades Dostojevski «Sortse» kaasaja kohta, Bulgakov jutlustas võitlusest «paharettide leegioniga, kes on tunginud Venemaa hiiglakehasse» (68). Ja Lenin näitas, et üleskutsetega «alandusele» ja «tontlike viirastuste» likvideerimisele jätkavad vehhilased seda võitlust revolutsiooniga, mida pidasid Katkov ja Pobedonostsev (vt. 16. kd., lk. 115). Sel Lenini juhendil on printsipiaalne metodoloogiline tähtsus, et mõista

[1] 1914. aastal kirjutas Lenin V. Vinnitšenko reaktsioonilise romaani «Isade õpetused» puhul: ««Retšis» on romaani kohta öeldud, et Dostojevski järeleaimamine ja et see on hea. Järeleaimamine minu arvates on, ja nimelt ülihalva Dostojevski ülihalb järeleaimamine» (35. kd., lk. 107, v. k.). Kadettide «Retš», kui ta kiitis heaks seda romaani kõige temas leiduva patoloogiaga ja püüetega lugejat «õudustega» «jalust rabada», ilmutas selgesti, *mille eest* liberaalid Dostojevski jäljendamist ülistasid.

«Vehhi» ideelisi allikaid ja Lenini kontseptsiooni selle kohta, et vene kirjanduses peegeldub mitmesuguste klassileeride võitlus.

Halvustades kõiki vene eesrindliku kultuuri paremaid traditsioone, roomasid vehhilased Lääne-Euroopa kodanliku pseudokultuuri ees. Vaimustusega kõneldi koguteoses «Vehhi» sellest, et Läänes õitseb «normaalne kapitalism», et seal areneb «normaalselt» «kultuur», et tööline seal ei tegelevat revolutsiooniga, vaid sammuvat «normaalse progressi» teed mööda. Vene ühiskondliku mõtte ajaloo kohta kirjutas vehhilane Herschenson laimavalt, et see «ei jagune seesmise arengu etappideks, vaid ühe või teise võõramaa doktriini valitsemise perioodideks» (81). Kõigis neis pahatahtlikes väljamõeldistes ilmnes selgelt vene rahva ja vene kultuuri vaenlaste orjameelne kosmopoliitiline olemus.

«Vehhi» autorite reaktsioonilisele idealistlikule subjektivismile vastandas Lenin vene kultuuri, vene kirjanduse ja publitsistika tõeliselt teadusliku ja sügavalt patrioötilise hinnangu, mis on kantud sügavast armastusest kodumaa ja rahva vastu. «Vehhi» tõstis ideaalina esile ülesande puhastada vene kultuur «intelligentlusest» (demokratismist) ja säilitada ainult tema idealistlik suund. Progressiivse ja reaktsioonilise suuna (Bulgakovi terminoloogia järgi «mustasajaluse» ja «punasajaluse») võitlust vene kultuuris nimetas «Vehhi» «sügavaks vaimseks riiuks, mis Venemaad kõige uuemal ajal lõhki käristab», mis lõhestab ta «kaheks ühendamatuks pooleks» ja purustab «kultuuri terviklikkuse» (65). Mineviku kultuurinähete hindamise kriteeriumiks ei olnud vehhilastel muidugi mitte ajaloolise tegelikkuse õige peegeldamise aste, vaid see, millisel määral filosoofias ja kirjanduses kehastusid «üliindividuaalsuse», «üldisuse», «seesmise enesetäiustamise» jne. ideed. Kuid ka vene demokraatliku kultuuri esindajate tegevuses nägi «Vehhi» ainult subjektiivsete (kuigi antud juhul «Vehhile» vaenulike) meeleolude ja tunnete väljendust. Eriti selles, kuidas «Vehhi» iseloomustab Belinski kirja Gogolile kui «intelligentliku meelolu väljendust», leidiski rakendamist vehhilaste reaktsiooniline subjektiiv-idealistlik meetod vene kultuuri hindamisel. Paljastades seda «meetodit», vastandades sellele kultuuri uurimise dialektilis-materialistlikku meetodit, kirjutas Lenin: «Või ei sõltunud ehk Belinski meeleolu kirjas Gogolile meie tarkade ja haritud autorite arvates pärisorjuslike talupoegade meeleolust? Meie publitsistika ajalugu ei sõltunud rahvahulkade meelepahast pärisorjuse jäänuste vastu?» (16. kd., lk. 110). Viidates edasi sellele, et vene demokraatia kui «intelligentliku meeleolu väljenduse» hindamine «Vehhi» poolt langeb ühte «Moskovskije Vedomosti» ja «Novoje Vremja» programmiga, näitas Lenin, et «tervikliku» «rahvusliku» kultuuri kaitsmine vehhilaste poolt pole midagi muud kui reaktsiooniline natsionalism. «Terviklik kultuur», mida kaitses «Vehhi», — see on kultuur ilma demokraatlike elementideta. Ja mitte asjata ei käinud «Vehhi» lehekülgedel rahvusliku autonoomia idee kaitsmi-

sega kaasas (selle idee Vladimir Solovjovi poolt antud interpretatsioonis) «kõigi maade proletaarlaste» hukkamõistmine, kes ütlevat ennast «lahti kodumaast» ja rahvuslikust kultuurist (61).

Juba artiklis «Vehhi» kohta visandas Lenin oma kontseptsiooni, mis tõmbab piiri kahe rahvusliku kultuuri vahele igas kultuuris — rahvaliku, demokraatliku kultuuri ja ekspluateerivate klasside pseudokultuuri vahele. Suunda, mida esindasid vehhilased, iseloomustas Lenin mõned aastad hiljem selle ajaloolises arengus järgmiselt: «Katkov — Suvorin — «vehhilased», need kõik on ajaloolised etapid vene liberaalse kodanluse pöördumisel *demokraatialt* reaktsiooni kaitsmise *poole,* šovinismi ja antisemitismi poole» (18. kd., lk. 250). Hiljem pöördus Lenin korduvalt tagasi artiklis «Vehhi» kohta visandatud «kahe kultuuri» vahelise võitluse kontseptsiooni juurde.

Paljastades reaktsioonilist väljamõeldist ühtse rahvusliku kultuuri võimalikkusest eraomandile rajatud klassiühiskonnas, viitas Lenin vajadusele teha vahet progressiivsete ja reaktsioonilise elementide vahel igas rahvuslikus kultuuris:

«Igas kaasaegses rahvuses on kaks rahvust — ütleme meie kõigile natsionaalsotsiaalidele. Igas rahvuslikus kultuuris on kaks rahvuslikku kultuuri. On Puriškevitšite, Gutškovide ja Struvede suurvene kultuur, — kuid on ka suurvene kultuur, mida iseloomustavad Tšernõševski ja Plehhanovi nimed. Ukrainluses on *kaks samasugust* kultuuri, nagu ka Saksamaal, Prantsusmaal, Inglismaal, juutidel jne.» (20. kd., lk. 15).

Teises kohas Lenin, arendades edasi sama mõtet rahvaliku kultuuri vastandlikkusest ekspluataatorliku vähemuse kultuurile, kirjutas:

«*Igas* rahvuslikus kultuuris on kas või väljaarenematud demokraatliku ja sotsialistliku kultuuri *elemendid,* sest *igas* rahvuses on töötavad ning ekspluateeritavad hulgad, kelle elutingimused paratamatult tekitavad demokraatlikku ja sotsialistlikku ideoloogiat» (20. kd., lk. 8). «... Võtame me *igast* rahvuslikust kultuurist *ainult* tema demokraatlikud ja tema sotsialistlikud elemendid, võtame nad *ainult* ja *tingimata* vastukaaluks *iga* rahvuse kodanlikule kultuurile, kodanlikule natsionalismile» (20. kd., lk. 8).

Need Lenini teesid on suunatud *igasuguse* liberaalkodanliku natsionalismi vastu, kuna *igasugune* natsionalism «... demoraliseerib ülimal määral töölisi, toob ülisuur kahju vabaduse üritusele ja proletariaadi klassivõitlusele (20. kd., lk. 7). Kuid Leninil on olemas ka vehhilaste natsionalismi spetsiaalne iseloomustus. Lühiartiklis «Vehhilased ja natsionalism» (1913) kõneleb Lenin liberaalide ideoloogia edasisest arengust, mis kajastus ajakirjas «Russkaja Mõsl» ja eriti ühes seal avaldatud Izgojevi [1] artiklis. Lenin vaatleb siin vehhilaste natsionalismi kui üht kontr-

[1] А. Изгоев. «Бойкот» в прусской Польше. «Russkaja Mõsl», 1913, nr. III.

revolutsioonilise renegaatluse väljendust: «Liberaalid püüavad süüdata ja suureks puhuda rahvuslikku võitlust, et *tähelepanu* demokraatia ja sotsialismi *tõsistelt* küsimustelt *kõrvale juhtida*» (19. kd., lk. 53).

Rahvusküsimuse marksistliku uurimise erakordset aktuaalsust on märgitud J. V. Stalini kuulsas teoses «Marksism ja rahvusküsimus», mis esmakordselt ilmus 1913. aastal ajakirjas «Prosveštšenije». Vaadeldes sõjakat natsionalismi kui kontrrevolutsiooniperioodi üht avaldust, kirjutas Stalin: «Sel raskel momendil langes sotsiaaldemokraatiale osaks kõrge missioon: anda vastulöök natsionalismile, kaitsta masse üldise «taudi» eest.» [1] Stalini töös on antud marksistlik rahvuse teooria, on formuleeritud rahvusküsimuse lahendamisele bolševistliku lähenemise printsiibid. Seda tööd hindas Lenin väga kõrgelt. Artiklis «VSDTP rahvusprogrammist» kirjutas Lenin: «Viimasel ajal on ... sotsiaaldemokraatia rahvusprogrammi põhialuseid teoreetilises marksistlikus kirjanduses juba valgustatud (eeskätt kerkib siin esile Stalini artikkel)» (19. kd., lk. 492).

Loobudes kõigist vene demokraatia traditsioonidest, püüdsid vehhilased restaureerida kõige reaktsioonilisemaid kodanlik-mõisnikliku kultuuri avaldusi ja samal ajal madaldada, teotada, moonutada suurt vene kirjandust. Paljastades seda liberaalide püüet, selgitas Lenin terves reas artiklites, milline hiiglasuur tähtsus on revolutsioonilises võitluses mineviku suurte kirjanike pärandil, ja juhtis alati tähelepanu vehhilaste kultuurialaste kirjutiste poliitilisele sisule. 1912. aastal ilmus «Russkaja Mõsli» kaheksandas numbris A. Štšepetevi artikkel «Venelased Pariisis». Štšepetevi suu läbi jätkas vehhilaste peahäälekandja Vene revolutsiooni mahategemist. See artikkel sisaldas jultunud laimu revolutsiooniliste emigrantide mandumisest Pariisis, sellest, et emigrantide huvid piirduvad «esteetika küsimustega», «modernismi» küsimusega kirjanduses jne. jne. Niihästi sõnad «ärevast, rahutust ja täiesti segasest 1905. aastast», kui ka tüüpiliselt novojevremjalike aforismide kordamine, et «tubli rood sõdureid on tõhusam kogu revolutsioonilisest kirjavarast kokku», ja irvitamine hüpertroofilise «kangelaslikkuse janu» üle — kõik see andis Leninile põhjust ütelda, et Štšepetevi artikli näol on tegemist ««vehhiluse» uuendatud väljaandega» (18. kd., lk. 284). Kõneldes Štšepetevi määrangust 1905. aasta kui «rahutu» aasta kohta, näitab Lenin muide, et nimelt revolutsiooniperioodil läks rahva hulka seesugune kirjandus, mis oli läbi imbunud «nendest Belinski ja Gogoli ideedest, mis tegid need kirjanikud kalliks Nekrassovile — nagu ka igale ausale inimesele Venemaal...» (18. kd., lk. 285). Samas artiklis paljastab Lenin vehhilaste püüet moonutada suurte kirjanike-demokraatide vaateid, näidates, vastupidiselt kadetlikele publitsistidele, et Nekrassovi süm-

[1] J. Stalin. Teosed, 2. kd., lk. 286.

paatiad olid Tšernõševski poolel, ja meenutab seda, et Štšedrin pilkas halastamatult liberaale ja häbimärgistas nad igaveseks vormeliga: «Vastavalt alatusele». Kuid vehhilaste suhtes pidas Lenin seda vormelit vananenuks: «Asi pole nüüd sugugi enam selles, et need härrased *kohaldusid* alatusele. Kus sellega! Lähtudes uuskantlusest ja teistest moodsatest «euroopalikest» teooriatest, koostasid nad ise omal initsiatiivil, omal viisil *oma* «alatuse» *teooria*» (18. kd., lk. 286). Samuti nagu artiklis ««Vehhi» kohta», rõhutab Lenin ka siin vehhiluse ideelisi allikaid minevikus: «juba liberaal Kavelini suhtumine demokraat Tšernõševskisse,» näitab Lenin, «on kõige täpsemaks prototüübiks liberaalsete kodanlaste kadetliku *partei* suhtumisele *hulkade* demokraatlikku *liikumisse* Venemaal» (18. kd., lk. 285—286). Emigrantide elu-olu kujutamise puhul Štšepetevi poolt viitab Lenin samuti analoogiale minevikust, Katkovi-aegse «Russki Vestniku» romaanidele, «... kus kirjeldatakse suurtsugu aadlipeamehi, heasüdamlikke ja rahulolevaid maamehikesi, rahulolematuid peletisi, lurjuseid ja koletisi-revolutsionääre» (18. kd., lk. 288).

Lenini esinemiste hulka, mis kaitsevad ja põhjendavad vene kultuuri suuri demokraatlikke traditsioone, kuulub ka tema artikkel «Herzeni mälestuseks», mis on kirjutatud seoses Herzeni 100. sünni-aastapäevaga 1912. aastal. Selles artiklis antakse igakülgne analüüs Herzeni vaadete, tegevuse ja osa kohta revolutsioonilises liikumises. Samuti oli see artikkel ka võitluseaktiks suure revolutsionääri, filosoofi ja kirjaniku kuju liberaalse vehhiliku võltsimise vastu. Juba «Vehhi» püüdis Herzenit Belinskist ja Tšernõševskist lahutada. Herzen «võitleb alatasa iseendas oma intelligentliku palgega», «Tšernõševski on kogu oma olemuse poolest teine inimene kui Herzen» jne. — need fraasid varjasid vehhilaste soovi esitada Herzenit mõõduka liberaalina. 1912. aasta juubelipäevil hakkasid liberaalid kõnelema konkreetsemalt. Struve väitis, et Herzen pettus revolutsioonis ja et tema revolutsioonilisus polnud muud midagi kui «fraseoloogia», mille ta hiljem minema heitis.[1] Selle hinnanguga ühinesid ka liberaalid, kes sõnades polemiseerisid «Vehhiga». Nii näiteks pidas ka Miljukov Herzenit «pattukahetsenuks». Lenin kirjutas Herzeni juubelist: «Teda austab kogu liberaalne Venemaa, hoolega mööda hiilides sotsialismi tõsistest küsimustest, varjates hoolega seda, mille poolest *revolutsionäär* Herzen erines liberaalist» (18. kd., lk. 9). Samal ajal, nagu rõhutab Lenin, oli Herzeni tegevusel maailmaajalooline tähtsus just sellepärast, et Herzen «... heiskas revolutsiooni lipu» (18. kd., lk. 14), et tema skeptitsism ei olnud revolutsioonist loobumine, nagu püüdsid kujutada vehhilased, vaid oli «... «klassidest kõrgemal seisva» kodanliku demokratismi illusioonidelt proletariaadi karmile, vankumatule ja võitmatule klassivõitlusele ülemineku vormiks» (18. kd.,

[1] «Russkaja Mõsl», 1912, nr. IV, lk. 138.

lk. 10—11). Lenin kirjutas Herzeni kõikumistest täie objektiivsusega, kuid märkis seejuures, et demokraat sai temas võidu liberaali üle. Ja Herzeni nõrku külgi seletas Lenin kui ajajärgu vastuolude sünnitust, ajajärgu, millal kodanliku demokraatia revolutsioonilisus oli *juba* suremas, sotsialistliku proletariaadi revolutsioonilisus aga *ei olnud veel* küps. Lenini artikkel, mis selgitas Herzeni ajaloolise tähtsuse ja ta osa kaasajale, oli võimsaks vastumürgiks Herzeni kuju koletislikule moonutamisele, mida tegid «Venemaa liberaalse sõnaliiderduse rüütlid» 1912. aasta juubelipäevil.

Nõnda võitles Lenin vene demokraatliku kultuuripärandi vehhiliku liberaalkodanliku võltsimise vastu. Ta teadis, et ainult revolutsiooniline proletariaat on selle kultuuri seaduslik pärija ja jätkaja. Just sellelt seisukohalt vaatles ta proletaarse ajakirjanduse ja publitsistika ajalugu artiklis «Venemaa töölisajakirjanduse minevikust». Samal ajal paljastas Lenin süstemaatiliselt kodanliku, imperialistliku kultuuri reaktsioonilisust. Selle aja artikleis viitas Lenin arvukatele kodanliku dekadentsi faktidele kultuuri mitmesugustel aladel, imperialistlike tendentside tungimisele kirjandusse, kirjanduslike kommete langusele ja kõigile neile kapitalistliku kultuuri roiskumise protsessidele, mis viimses instantsis olid sünnitatud, Lenini kujuka väljenduse järgi, miljonite tantsust (vt. 20. kd., lk. 143). Imperialistliku võltskultuuri paljastamiseks, liberaalse kodanluse müüdavuse ja mandumise näitamiseks kasutas Lenin meisterlikult mitmesuguseid episoode kodanluse ühiskondlikust elust ja kirjanduslikust liikumisest. Lenini hiilgav pamflett «Krahv Heideni mälestuseks» annab liberaalse mõisniku kuju iseloomustuse alusel ja kadetliku ning menševistliku ajakirjanduse vastukajade põhjal tema surma puhul terava «salongidemokratismi» iseloomustuse. «Härrastele Heidenitele on haridus õhuke lakikirme, dressuur, sissedrillitud võime sooritada kõige jämedamaid ja kõige räpasemaid poliitilisi gešefte džentlmenlikes vormides» (13. kd., lk. 39) — seda oma lõppjäreldust kõvendab Lenin viidetega mõisnike «humaansuse» paljastamisele Nekrassovi, Saltõkovi, Turgenevi poolt. 1914. aastal ilmus novojevremjalase N. Snessarevi raamat ««Novoje Vremja» viirastus. Peaaegu romaan», mis sisaldas huvitavaid kirjeldusi Venemaa kodanlikust ajakirjandusmaailmast. Selle raamatu ilmumine sai Lenini artikli «Kapitalism ja ajakirjandus» teemaks, lõppjäreldusega: «Vargad, avalikud mehed, müüdavad publitsistid, müüdavad ajalehed. See on meie «suur ajakirjandus». See on «kõrgema» seltskonna koorekiht» (20. kd., lk. 144). Kaks aastat varem aga, seoses «Novoje Vremja» toimetaja A. S. Suvorini surmaga, oli Lenin kirjutanud fõljetoni «Karjäär», milles ta kujutas vene liberaalidele tüüpilist pöörakut ««vehhilikku» teed mööda natsionalismi, šovinismi, demokraatiale näkku sülgamise, reaktsiooni ees lipitsemise poole!» (18. kd., lk. 250).

«Vehhi» ümber liberaalses ajakirjanduses tekkinud poleemika võis segadusse viia ainult poliitiliselt naiivseid inimesi. Liberaalsete publitsistide väljaastumised sel puhul ainult «parandasid» «Vehhi» autorite arutluste kõige jämedamaid ja sirgjoonelisemaid kohti. Näiteks I. Ignatov, kes avaldas «Russkije Vedomostis» kaks joonealust «Vehhi» kohta, kirjutas, et «paljud süüdistused, mis on esitatud intelligentsi vastu, on õiglased», et koguteoses «on küllaltki õiglast, mida süüdistatavad ei saa eitada», et intelligent tõepoolest «langes heroilisse ekstaasi» jne.[1] «Lahkuminek» «Vehhist» sisaldus aga järgmises teesis: «Enne reformid, pärast rahunemine, enne ühiskondliku elu parandamine, pärast paremaks tehtud, rahustatud, täiuslikum inimene.»[2] Merežkovski, arendades oma palju kära sünnitanud ettekandes «Vehhi» kohta sedasama mõtet, heitis seejuures iseloomuliku märkuse: «Olgu tõsi kõik, mis kõneleb «Vehhi», kuid tõsi pole veel sulatõsi.»[3] Reservatsioonidest olid tulvil, kuid arusaadavalt ei sisaldanud mingisuguseid põhimõttelisi poliitilisi lahkarvamisi ka I. Petrunkevitši artikkel «Intelligents ja «Vehhi»», N. Gredeskuli «Murrang vene intelligentsis ja selle tõeline mõte», P. Miljukovi «Intelligents ja ajalooline traditsioon» jt., mis avaldati koguteoses «Intelligents Venemaal». Koguteose suunast annavad kujutlust järgmised read sissejuhatavast artiklist: «Käesolev raamat juhib lugejate tähelepanu mõningatele samadele teemadele, mida on puudutatud ka koguteoses «Vehhi», kuid *mõnevõrra teises valgustuses*...»[4]

Kõik liberaalide väljaastumised «Vehhi» vastu kinnitavad Lenini sõnu, et selles poleemikas nad «...riivasid üksikasju ega puudutanud põhilist, peamist, olulist» (17. kd., lk. 73). Kuid illusioonid, nagu oleks liberaalide diskussioonil «Vehhi» ümber olnud põhimõtteline alus, olid sel ajal siiski olemas ja neid soodustasid suurel määral menševikud. Muuhulgas kirjutas Potressov sellest diskussioonist kui ühest küljest «meie ühiskondlik-poliitiliste suundade draamas» ning iseloomustas «lahkuminekuid» Miljukovi «Retši» ja vehhilaste vahel kui «süvenevat lõhet, mis on tekkinud praktilise liberalismi ja teoretiseeriva liberalismi vahele»[5] Lenin aga mõtestas kuni alusteni lahti põhimõtteliste lahkuminekute täieliku puudumise vehhilaste ja nendega polemiseerivate liberaalide vahel. Lenini iseloomustuse järgi on kadettide lahtiütlemine koguteosest «Vehhi» «...ainult lausa silmakirjatsemine, ainult lõputu sõnakõlksutamine» (16. kd., lk. 115). «Miljukov ja Ko pole rahul *ainult* vehhilaste jämeduse

---

[1] И. Игнатов. Литературные отголоски. «Russkije Vedomosti» 25. märts 1909, nr. 69.

[2] «Russkije Vedomosti», 15. aprill 1909, nr. 85.

[3] «В защиту интеллигенции», сб. статей, изд. «Заря», 1909, стр. 163.

[4] «Интеллигенция в России», сб. статей, изд. «Земля», СПБ. 1910, стр. XV.

[5] А. Потресов. Критические наброски. «Naša Zarja», 1910, nr. 2.

ja sirgjoonelisusega, *ainult* sellega, et vehhilased rikuvad nende diplomaatiat...» (16. kd., lk. 121). Seda oma mõtet illustreeris Lenin konkreetsete näidetega liberaalide poleemikast vehhilastega. Lühiartiklis «Väike õiendus» (1912) näitas Lenin, et kadettide partei ühe juhi N. Gredeskuli väljaastumine «Vehhi» vastu on «silmakirjalik, tühine asi» (18. kd., lk. 230). Tõepoolest, milles seisiski Gredeskuli lahkuminek «Vehhist»? Struve väitis «Vehhis», et 1905.—1907. aasta revolutsioon ei õnnestunud. Gredeskul «parandas» Struvet, väites, et sel ajajärgul «rajati Vene konstitutsiooni alusmüür» ja et «teist rahvaliikumist pole tarvis, vaid on vaja ainult rahulikku, püsivat ja kindlat konstitutsioonilist tööd»[1] Tagasi tulles sellele Gredeskuli avaldusele artiklis «Vestlus «kadettide õgimisest»», kirjutas Lenin:

«Selle vormeli sisu on täiesti «vehhilik», sest «Vehhile» polnudki midagi rohkem vaja, tegelikult nad midagi muud ei jutlustanudki. «Vehhi» ei ole sugugi konstitutsiooni vastu, konstitutsiooniliste reformide vastu. «Vehhi» on *«ainult»* demokraatia vastu, kes kritiseerib iga liiki konstitutsioonilisi illusioone» (18. kd., lk. 268).

Küsimusele poleemikast kadettide ja vehhilaste vahel pühendas Lenin lühiartikli «Poliitilised vaidlused liberaalide hulgas». Siin kõrvutab Lenin Struvet ja Miljukovi kui kaht kodanliku poliitiku tüüpi. Üks nendest — Struve — «kaldub avalikult religiooni poole, Puriškevitšite poole, otsesele võitlusele demokraatia vastu ja püüab seda kaldumist järjekindlalt-teoreetiliselt põhjendada». Teine — Miljukov — «spetsialiseerub just sellesama kalduvuse *varjamisele* demokraatiale *silmade tegemisega*» (20. kd., lk. 111). Kumbki liberaal kardab demokraatiat rohkem kui reaktsiooni ja see on alus, millel nad ühinevad.

On täiesti ilmne, et materialismi kaitsmiseta ja järjekindla võitluseta vehhilusega poliitikas, filosoofias, teaduses, kunstis oleks vene kultuuri areng olnud võimatu. Seda muidugi ei võinud mõista kodanlikud kirjanikud ja publitsistid, kes reaktsiooniaastail esinesid avaldustega «kultuuri sügavast kriisist». Huvitavaks dokumendiks on selles suhtes 1910. aastal ilmunud koguteos «Kuhu me läheme? (Vene intelligentsi, kirjanduse, teatri, kunsti olevik ja tulevik)». Koguteoses konstateeriti, et «vene kunst on jälle ummikus», sest «ei ole värskust, ei ole jõudu, ei ole muljet», et kirjanduses õitsevad pornograafia ning «südant pahaks ajav uulitsa-labasus»[2] jm. Kõigile kaine mõistusega inimestele oli muidugi selge, et eesrindlik vene kunst aina tugevnes ja arenes, et sel ajal rajati aluseid uuele, proletariaadiga seotud kirjandusele eesotsas Gorkiga. «Kriisi» kannatas ainult

---

[1] Н. Гредескул. Приключение с публичным словом. «Retš», 13. mai (30. aprill) 1912, nr. 117 (2071).

[2] «Куда мы идём?», изд. «Заря», М. 1910, стр. 61, 62, 78.

kodanlik «kultuur». Kuid vastust pealkirjas ülesseatud küsimusele ei andnud ükski koguteose «Kuhu me läheme?» kaastöölistest. Ja mis vastus see oleks võinudki olla, kui koguteosele andsid tooni vehhilased ja liberaalid ise — Izgojev, Filossofov, Kizevetter jt., kirjanikest aga olid siin esindatud Anatoli Kamenski, kes ei jätnud oma «vastuses» möödaminnes sõimamata Gorki poolt juhitud koguteoseid «Znanije», ja P. Boborõkin, kes arvas, et kriisi üheks põhjuseks on kirjanduskriitika mürgitamine «kodanikumeele tendentsidega» ja selliste «lisanditega» nagu «bolševik», «menševik» jne.[1] Oma «prognoosidest» heitsid koguteose autorid välja aluse, mis määras kirjanduse ja kunsti tuleviku — masside revolutsioonilise võitluse arengu; uut, proletariaadiga seotud kirjandust aga halvustasid nad tigedalt. Selle aluse heitsid välja oma prognoosidest ka menševikud-likvidaatorid, kes rööbiti katsetega «likvideerida» proletaarset revolutsioonilist liikumist, tegid katset «likvideerida» ka võitlust uue, proletaarse sotsialistliku kultuuri eest.

Lenin näitas, et «Vehhi» oli kõige eredam, kuid hoopiski mitte ainuke kontrrevolutsioonilise renegaatluse avaldus. Lõppsõnas koguteosele «Marksism ja likvidaatorlus» määratles Lenin «vehhilust» kui likvidaatorlust, kuid selle kõrval märkis ära ka teisi likvidaatorluse vorme, eriti pahempoolse narodnikliku ajakirja «Potšin» likvidaatorlikke väljaastumisi, Savinkov-Ropšini kontrrevolutsioonilisi romaane, mis ilmusid «Russkaja Mõslis» («Hall hobune») ja «Zavetõs» («See, mida polnud olemas»)[2], ja Savinkovi kirjandusliku advokaadi V. Tšernovi artikleid (20. kd., lk. 238). Vehhiluse hõngu, nagu näitas Lenin, kandus menševistlike literaatide kirjutistest. «Likvidaatorluse traagikomöödia selles seisabki,» kirjutas Lenin 1911. aastal menševikest, «et ta ei märka, kuidas tema väited on muutunud paljaks vehhilaste ideede korrutamiseks» (17. kd., lk. 45). On huvitav, et menševike ja vehhilaste püüded olid kaunis ühetaolised. Menševikud püüdsid vehhilaste taoliselt likvideerida proletariaadi revolutsioonilist võitlust. Vehhilane Izgojev aga pidas menševikke-likvidaatoreid täiesti kõlvulisteks proletariaadi juhtideks. «Möödub torm,» kirjutas ta 1913. aastal, «ja «likvidaatorid»... asuvad töölisklassi etteotsa...»[3]

Reas väga huvitavates Lenini märkustes likvidaatorite legaalse kuukirja «Naša Zarja» kohta (ilmus 1910.—1914. a.) ilmneb menševistliku likvidaatorluse side vehhilusega nii otseselt poliitilisel alal kui ka kultuuri ja kirjanduse küsimustes. Artiklis «Marksism ja «Naša Zarja»» kirjutas Lenin, et «...likvidaatorluse ojake on ainult osa vehhiluse voolust» (17. kd.,

[1] «Куда мы идём?», изд. «Заря», М. 1910, стр. 175.

[2] Artiklis «Narodniklusest» liigitab Lenin neid romaane «häbiväärsete teoste» hulka (vt. 18. kd., lk. 491).

[3] А. Изгоев. Новое. Статья первая. Рабочий класс и социал-демократия. «Russkaja Mõsl», 1913, nr. VI.

lk. 37). Lev Tolstoi loomingu hindamisele «Naša Zarjas» pühendas Lenin eriartikli ««Reservatsioonikese» kangelased» (1910) [1]. Programmilisena analüüsis Lenin sealsamas ilmunud N. R-kovi (N. Rožkovi) artiklit «Praegune olukord Venemaal ja töölisliikumise põhiülesanne käesoleval momendil» [2], kus muuseas väideti, et «käesoleval momendil on Venemaa põhiliseks objektiivseks ülesandeks» «kultuurse kapitalismi» kindlustamine. Sellega loomulikult heideti kõrvale ülesanne võidelda uue, sotsialistliku kultuuri eest. Kritiseerides Rožkovi artikli seda külge, ütles Lenin: «Me ei pea «kultuuri» all mõistma seda, millest targutavad liberaalid...» (17. kd., lk. 276). Edasi märgib Lenin, et «marksisti jaoks tähtsaim küsimus, kuidas meie revolutsioon näitas mitmesuguste klasside erinevaid tegevusmeetodeid ning erinevaid taotlusi ja miks kutsus see esile teiste kodanlike klasside «renegaatliku» suhtumise võitlusse «kultuuri» eest, on R-kovil tähele panemata jäetud» (17. kd., lk. 277).

«Naša Zarja» püüdis vehhilaste kombel likvideerida proletariaadi iseseisvust kõigil ühiskondliku elu aladel. Selles mõttes kõneleski Lenin ajakirja autorite kirjutistest: «On olemas niisuguseid kirjanduslikke väljaastumisi, millede kogu tähtsus seisab nende herostraatoslikus iseloomus» (17. kd., lk. 38). Neid Lenini sõnu võib laiendada ka Potressovi artiklitele kirjanduse kohta, mis ilmusid «Naša Zarjas».

Oma esimeses artiklis sellel teemal [3] väitis Potressov, et pole olemas mitte ainult proletaarset kirjandust, vaid kirjanduses pole ka olemas üldse midagi, mis kas või kaugeltki kajastaks «proletaarse liikumise psüühikat». Gorkit — proletariaadi suurt, kogu maailmas tuntud kunstnikku, kes oma loomingus kajastas proletaarse revolutsiooni võimsust ja edasiliikumist, ei võtnud Potressov üldse arvesse. Teises artiklis aga tähendas Potressov päris vehhilaste vaimus, et kuigi Gorki on «alamkihtide esindaja», on tema loomingus «kõige ebaõnnestunumad leheküljed just need, mis pühendatakse töölisklassile» [4]. Reaktsioonilised olid «Naša Zarja» vaated ka klassikute «kultuurile». Selles tunnustati peamiselt negatiivset tähendust, kuna see «kultuur», olles «igavene, etendab oma osa ka kodanliku vaimu suure kaitsjana»... Nii sisendati «Naša Zarja» lugejaisse järeldus: proletaarset kirjandust ei ole, vana kirjandus on aga proletaarsele intelligentsile ainult «temale vajaliku loomingu aseaine». Selles mõttes kirjutas Potressov proletaarse kultuuri ja kirjanduse tema poolt alatult välja mõeldud «tragöödiast».

---

[1] Vaata allpool, lk. 270—271.

[2] «Naša Zarja», 1911, nr. 9—10.

[3] А. Потресов. Критические наброски. О литературе без жизни и о жизни без литературы (трагедия пролетарской культуры). «Naša Zarja», 1913, nr. 6.

[4] А. Потресов. Критические наброски. Ещё к вопросу о пролетарской культуры. «Naša Zarja», 1914, nr. 2, lk. 98.

Lenini võitlus revisjonistide ja likvidaatorite vastu, idealistliku reaktsiooni, «vehhiluse», paljastamine tema poolt, vene kultuuri ja kirjanduse demokraatlike traditsioonide kaitsmine — need kõik olid eri küljed võitluses proletaarse revolutsiooni võidu eest, tulevase sotsialistliku kultuuri eest, mida polnud võimalik kätte võita visalt kaitsmata ja arendamata marksistliku materialistliku maailmavaate aluseid.

LENINI ARTIKLID LEV TOLSTOIST

(Loomislugu ja problemaatika)

Aastail 1908—1911 kirjutas Lenin seeria L. N. Tolstoile pühendatud artikleid.[1] Otseseks põhjuseks esimese, Tolstoi loomingut ja õpetust käsitleva artikli kirjutamisele oli kirjaniku 80. sünnipäev (28. augustil 1908, vkj.). Kaks aastat hiljem pöördus Lenin uuesti selle teema juurde kogu maailma vapustanud sündmuse — Lev Tolstoi surma puhul. Kuid Lenini huvi Tolstoi isiksuse ja loomingu vastu ei olnud tingitud teema aktuaalsusest. Tolstoi oli Lenini armastatumaid kirjanikke, tema alaliseks kirjanduslikuks saatjaks. Kogu oma elu jooksul luges Lenin Tolstoi teoseid korduvalt.[2] Krakovi emigratsioonist M. A. Uljanovale saadetud kirjas kirjutab N. K. Krupskaja, kaevates vene ilukirjanduse puudumise üle Krakovis, Lenini kohta: «... Anna Karenina lagunenud köidet loetakse uuesti sajandat korda.»[3] Iseloomulik on Lenini suhtumine draama «Elav laip» lavastusse. Krupskaja mälestustes, mis kuuluvad Lenini Šveitsis viibimise ajajärku 1915. aastal, me loeme: «Sõitis kord Berni vene trupp, kes mängis saksa keeles; etendati L. Tolstoi näidendit «Elav laip». Meie läksime ka ... Iljitši, kes hingepõhjast vihkas igasugust väikekodanlust, konventsionaalsust, erutas see näidend harukordselt. Pärast tahtis ta seda veel kord vaatama minna.»[4]

Lenini sügavast huvist Tolstoi loomingu vastu kõneleb ka Gorki ülestähendus oma mälestustes, mis kuuluvad ajajärku pärast Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, ülestähendus, mis on küll laialt tuntud, kuid millest ei pääse mööda ükski teos, mis iseloomustab Lenini suhtumist Tolstoisse:

---

[1] «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel» [«Proletari», 24. (11.) september 1908, nr. 35]; «L. N. Tolstoi» [«Sotsiaaldemokraat», 29. (16.) november 1910, nr. 18]; «Kas mitte pöörde algus?» (sealsamas); «L. N. Tolstoi ja tänapäeva töölisliikumine» [«Naš Putj», 11. detsember (28. november) 1910, nr. 7]; «Tolstoi ja proletaarne võitlus» [«Rabotšaja Gazeta», 31. (18.) detsember 1910, nr. 2]; ««Reservatsioonikese» kangelased» («Mõsl», 1910, detsember, nr. 1); «L. N. Tolstoi ja tema ajastu» [«Zvezda», 4. veebruar (22. jaanuar) 1911, nr. 6].

[2] Vt. Н. К. Крупская. Воспоминания о Ленине, М. 1932, стр. 30.

[3] В. И. Ленин. Письма к родным, М. 1934, стр. 396.

[4] Н. К. Крупская. Воспоминания о Ленине, стр. 238.

«Läksin kord tema juurde ja näen: laual on «Sõja ja rahu» köide.

«Jah, Tolstoi! Tahtsin lugeda jahistseeni; aga meenus, et on vaja kirjutada seltsimehele. Ja lugeda pole sugugi aega. Alles täna öösel lugesin läbi Teie raamatu Tolstoi kohta.» [1]

Naeratades ja silmi pilutades sirutas ta mõnuga end tugitoolis ja, madaldanud häält, jätkas kiiresti:

«Milline kaljupank, mis? Milline võimas inimhiiglane! Vaat, sõber, see on alles kunstnik... Ja kas teate, mis veel on hämmastav? Enne seda krahvi polnudki kirjanduses tõelist maameest.»

Ja siis, vaadates pilusilmi mulle otsa, küsis ta:

«Keda Euroopas saab temaga kõrvutada?»

Ning vastas endale ise:

«Mitte kedagi.»

Ja hõõrudes käsi, hakkas rahulolevalt naerma.» [2]

Nendes sõnades kajastus uhkus Tolstoi kui vene kunsti suure esindaja üle, kajastus austus kunstniku hiiglavõimsuse ees, kajastus tema loomingu sügavaima orgaanilise rahvalikkuse tunnustus. Tolstoi oli Leninile geniaalne kirjanik, kes oli andnud «võrratuid pilte vene elust» (15. kd., lk. 180), kirjanik, kes «... suutis... oma töödes üles tõsta niipalju suuri küsimusi, suutis tõusta niisuguse kunstilise jõuni, et tema teosed on saavutanud maailma ilukirjanduses ühe esikoha» (16. kd., lk. 296).

Lenini kaasaegsed kriitikud ja kirjandusteadlased vaatlesid Tolstoi õpetuse ja loomingu vastuolusid abstraktselt, väljaspool ajaloolise arengu tingimusi. Need vastuolud olid neile kas «Jasnaja Poljana üksiklase» veidruste viljaks või jumalaotsija eksirännakute tulemuseks või lõpuks «lihtsaks muutunud härra» püüeteks rahustada «haiget südametunnistust». Leninile oli aga Tolstoi kirjanik, kelle teostes kehastus Venemaa elav elu, peegeldus «... kuni põhjani lainetama löönud rahvameri...» (16. kd., lk. 326). Tolstoi loomingus kajastuvad kodanliku talurahvarevolutsiooni vastuolud, millede analüüsimisele Lenin on pühendanud palju teoseid. Sellega ongi seletatav, mispärast kõik, mida kirjutas Tolstoi, ja kõik, mis andis tunnistust Tolstoi osast progressiivses ühiskondlikus liikumises, Leninit väga elavalt huvitas. Lenini üksikuid viiteid Tolstoile, möödaminnes tehtud märkus selle kohta, et ta jääb «... kodanliku korra sügavaks vaatlejaks ja arvustajaks, hoolimata oma teooria reaktsioonilisest naiivsusest...» (5. kd., lk. 129) [3], elavad vastukajad arvukaile fakti-

[1] Need sõnad annavad põhjust dateerida antud vestlust Lenini ja Gorki vahel mitte varasemaks kui 1919. a. (Gorki mälestused Tolstoist ilmusid esmakordselt 1919. aastal). — *B. M.*

[2] М. Горький. В. И. Ленин, в сб. «О Ленине», т. I, М. 1939, стр. 43—44.

[3] Selles, 1901. aastast pärinevas joonealuses märkuses artiklile «Agraarküsimus ja «Marxi arvustajad»» andis Lenin esmakordselt oma määratluse Tolstoi ideoloogia vastuolulisuse kohta.

dele, mis andsid tunnistust Tolstoi osast ühiskondliku teadvuse fermenteerimisel [1], ja lõpuks seitse artiklit, mis on spetsiaalselt pühendatud Tolstoile, — kõik see kõneleb terasest tähelepanust, millega Lenin jälgis suure kirjaniku tegevust ja tema ümber käivat mitmesuguste ühiskondlik-poliitiliste suundade võitlust. Mitte vähem õpetlik pole ka see, et Lenin esines avalike loengutega Tolstoist. Kahe niisuguse loengu kohta on olemas täpsed andmed. Kirjas M. A. Uljanovale 19. (6.) jaanuaril 1911 Pariisist kirjutas Lenin: «Pidasin eile siin referaadi Tolstoist, — võib-olla teen selle referaadiga ringreisi Šveitsis.» [2] Selle referaadi pealkiri — «Lev Tolstoi ja vene ühiskond» [3] selgub ühest politsei poolt perlustreeritud kirjast. Kas Lenin pidas kunagi loenguid Tolstoi üle Šveitsis, pole teada. Kuid Pariisi agendi ettekandes politseidepartemangule teatatakse, et 31. jaanuaril 1912. a. pidas Lenin Leipzigis loengu teemal «L. N. Tolstoi ajalooline tähtsus» [4].

Vene kriitikas ja publitsistikas peeti kuni Lenini artiklite ilmumiseni Tolstoi maailmavaate põhilisteks iseärasusteks kaastunnet «kangelastele rahva hulgast» — «lihtsatele, loomulikele inimestele», ja eitavat suhtumist seesmiselt tühistesse «kõrgemast seltskonnast» põlvnevatesse inimestesse. Sellises Tolstoi vaadete käsitluses ühinesid mitmesuguste ühiskondlike ja kirjanduslike voolude esindajad alates Ap. Grigorjevist ning Strahhovist ja lõpetades Skabitševski ning Ovsjaniko-Kulikovskiga. Erandi moodustasid ainult Tšernõševski artiklid Tolstoi esimeste teoste kohta (nendel me peatume eraldi). Prevaleerivaks aga oli kriitikas just ülaltoodud seisukoht. Teadagi ei suutnud Tolstoi loomingulise tegevuse olemusest aru saada N. K. Mihhailovski, kes oma «parema käe» ja «vasema käe» teooriaga mehaaniliselt lahutas selles vastuolulisi elemente.

Marksistlikus kriitikas polnud, kuni Lenini artiklite ilmumiseni Tolstoi kohta, Tolstoi loomingu ja vaadete küsimust peaaegu käsitletud. Plehhanov piirdus kuni 1910. aastani ainult mõne üksiku märkusega, milledest võib järeldada vaid seda, et ta vaatles Tolstoid kui geniaalset «aadlipesade» olustiku kirjeldajat ja psühholoogilise analüüsi meistrit. [5]

---

[1] Nende vastukajade hulgas on kirjandusteaduses arvesse võtmata Lenini avaldus Tolstoi väljaheitmise kohta kirikust. Oma töös «Sisepoliitiline ringvaade» («Zarja», 1901, nr. 2—3, uuesti avaldatud Teoste 5. köites, lk. 261—262) tsiteerib Lenin pika katkendi kellegi J. P. Preobraženski kirjast («Vera i Razum», 1901, nr. 8) kui tunnistuse poliitilise protesti tungimise kohta laiadesse hulkadesse. Selles katkendis kõneldakse ebaselgelt «viimastest sündmustest», mis on seotud «Venemaa suure kirjanikuga». Need «sündmused» on muidugi Tolstoi väljaheitmine kirikust, mis järgneb kogu katkendi tekstist.

[2] В. И. Ленин. Письма к родным, М. 1934, стр. 372.

[3] «Красный архив», 1934, т. I (62), стр. 224.

[4] Sealsamas, lk. 229.

[5] Esimene Plehhanovi trükis-avaldatud artikkel Tolstoi kohta («Publitsisti märkmed. Siit kuni siia») ilmus 16. detsembril 1910, ajalehe «Zvezda»

Mõned kriitikud nägid oma ülesannet ainult selles, et Tolstoi «purustada», näidata, nagu oleksid tema vaated reaktsioonilised algusest lõpuni, nagu oleks kogu tema looming revolutsioonivastane. Selleks valiti tendentslikult Tolstoi teostest ainult niisuguseid tsitaate, mis võisid kõlvata säärasteks «tõestusteks». Tulemuseks oli ühekülgne, sügavasti ekslik käsitlus, mis ignoreeris kirjaniku vastuolulisust ja vaikis maha tema protestivaimu. Säärast laadi teoste hulka kuulub näiteks V. Posse artikkel «Krahv L. N. Tolstoi ja töörahvas» [1].

Kuid niisuguste artiklite autorid ei saavutanud oma eesmärke ka revolutsioonilise agitatsiooni seisukohalt: nende argumente kasutasid sageli reaktsionäärid, kes teistelt seisukohtadelt püüdsid tõestada, et Tolstoi oli täielik revolutsiooni vaenlane. [2]

Otsest kahju tegid ka katsed kujutada Tolstoid revolutsionäärina ja täita isegi tema mittevastupanemise õpetust revolutsioonilise sisuga. [3]

Kõigis neis arutlusis ignoreeriti Tolstoi maailmavaate sotsiaalse geneesi probleemi ja moonutati tema tõelist palet. Tungida Tolstoi õpetuse ja loomingu olemusse, lahti mõtestada Tolstoi *tervikuna*, leida tegur, mis määras niihästi nõrgad kui ka tugevad küljed tema vaadetes, teiste sõnadega, luua kontseptsioon, mis on rajatud mitte ühtede või teiste Tolstoi otsustuste kokkuvõtteile, vaid tema ideestiku kogu keerulisele mitmekesisusele, — sellist ülesannet ei suutnud endale võtta ükski kriitik ega kirjandusloolane.

Selle ülesande asetas endale Lenin, ja Tolstoi ideoloogia dialektiline analüüsimine tema poolt näitas uusi teid kirjandusteaduses. «Lenini artiklid Tolstoist,» kirjutas A. V. Lunatšarski, «nõuavad eriti tähelepanelikku uurimist: nad annavad kõiges peamises ammendava tõlgenduse säärasele hiiglasuurele kirjanduslikule ja ühiskondlikule nähtusele nagu Tolstoi looming ja

---

1. numbris. Tema varasem artikkel «Tolstoi ja loodus» oli määratud 1908. aastal M. M. Kovalevski toimetusel ilmuma pidanud, kuid ilmumata jäänud juubelikoguteosele ja avaldati esmakordselt 1924. aastal.

[1] V. Posse artikkel, mis ilmus ajakirjas «Žizn», 1902, nr. 6, anti hiljem välja eri brošüürina.

[2] Säärast laadi reaktsioonilise agitatsioonikirjutuse näidiseks on anonüümne brošüür «Krahv Lev Nikolajevitš Tolstoi ja Vene revolutsioon», mis ilmus 1905. aastal (Sankt-Peterburg, Mihhailova trükikoda). Meelevaldselt opereerides Tolstoi arutlustega revolutsioonilise vägivalla kahjulikkuse ja viljatuse üle, ei ole palju puudu, et brošüüri autor teeb kirjanikust olemasoleva korra kaitsja ja väljendab oma rahulolematust kirjaniku ebajärjekindluse üle.

[3] Üheks kõige iseloomulikumaks sellist liiki artikliks on N. Jordanski kirjutis «Lev Tolstoi ja kaasaegne ühiskond» («Sovremennõi Mir», 1910, nr. 12), kus tõestatakse, et «Tolstoi oli sotsiaalse revolutsiooni ustav apostel», «sotsiaalsete ümberkorralduste ettekuulutaja». On huvitav, et selline Tolstoi idealiseerimine väljendus esmakordselt saksa revisjonistide kirjutistes. Nii näiteks väitis F. Stampfor «Die Neue Zeit'is» (XXI Jahrg. 1902—1903, Bd. 2, № 30), et «Tolstoi evangeelne kristlus pole midagi muud kui proletariaadi klassihuvi religioosne väljendus».

õpetus, olles hiilgavaks näiteks Lenini meetodi rakendamisest kirjandusteaduses.»[1] Lenini artikleid hinnati kõrgelt mitte ainult Venemaal. Romain Rolland, kes uuris Tolstoid palju aastaid, hindas Lenini artiklite novaatorlikku teaduslikku tähtsust järgmiselt: «Kirjandusloolasel oleks huvitav selgusele jõuda, mis Rousseau'l, Diderot'l, Voltaire'il, kõikidel suurtel kunstnikkudel — revolutsiooni eelkäijatel, ennetas neid endid, mis nendel kuulus tulevikku, kuigi nad seda ei märganud, ja millest nad oleksid lahti ütelnud, kui oleksid olnud võimelised seda tulevikku ette nägema. See ongi see töö, mida Lenin temale omase terava pilgu ja suure otsekohesusega alustas oma armastatuima kirjaniku suhtes, näidates, kuidas Lev Tolstoi geniaalselt paljastas tol ajal valitseva ühiskondliku korra valet ja kuritegusid, suunates sellele korrale oma kriitika, mis iseenesest oli üleskutse revolutsiooniks, teiselt poolt aga, kuidas revolutsioonilise tegevuse palge ees, mis tegelikult tulenes sellest kriitikast, Tolstoi ehmunult ja pahameelega eemale läks ja hüüdis: «Ei!», varjates ennast «idamaise tardumuse» müstikasse, mis püüab päikese liikumist seisma panna sellega, et eitab seda.»[2]

Lenin purustas legendi Tolstoist kui pühakust, vagamehest, erakust, millisena kujutasid teda tolstoilased, ja näitas esimesena Tolstoi paljastuste ja protesti revolutsioonilist olemust, mis kajastas rahva igatsusi ning lootusi. Lenin kritiseeris teravalt neid Tolstoi ideoloogia reaktsioonilisi külgi, mida tendentslikult esiplaanile nihutasid liberaalid ja teised revolutsiooniliste võitlusmeetodite vastased. Kuid Lenin näitas samuti seda, et Tolstoi õpetuse nõrkadel külgedel, mis kajastasid patriarhaalse talurahva ideoloogia nõrkust ja piiratust, ei olnud midagi ühist nende subjektiiv-reaktsiooniliste, kitsalt klassiomaste (klassiomakasu mõttes) «mittevastupanemise» ideedega, mis levisid nii laialdaselt esimese Vene revolutsiooni lüüasaamisele järgnenud aastail. Ainult Lenin mõistis, varju jätmata Tolstoi ideoloogia reaktsioonilisi külgi, tuua päevavalgele tema maamehelikku demokratismi. Ainult tema suutis näidata, et mittevastupanu jutlustaja oli samal ajal «... tuline protesteerija, kirglik paljastaja, suur kriitik ...» (16. kd., lk. 298). Vastukaaluks kõigile neile, kes kujutasid Tolstoid patukahetseja aadlikuna või feodaalse aristokraatia laulikuna, tõi Lenin esile selle vihkamise sügavad põhjused, mida Tolstoi õhutas ametliku Venemaa vastu, näitas tema sidet talurahva kõige laiemate hulkade meeleoludega, uue Venemaaga, mis oli sündimas revolutsioonilistes lahingutes, mis oli üle saamas omaaegsest patriarhaalsest tardumusest. «Tuline protesteerija, kirglik paljastaja, suur kriitik» oli Leninile lähedane kui kirjanik, kelle suurus väljendus kogu oma

[1] А. Луначарский. Ленин и литературоведение, М. 1934, стр. 84—85.

[2] Ромэн Роллан. Ленин. Искусство и действие, в сб. «О Ленине», т. I, М. 1939, стр. 76.

elu ennastsalgavas, stoilises pühendamises rahva teenimisele kui ainsale eesmärgile. Selle eesmärgi nimel katkestas Tolstoi sidemed inimesteringiga, kelle hulka ta kuulus sünni ja kasvatuse poolest, selle eesmärgi nimel elas ta riigi poolt äratõugatud ja kiriku poolt äraneetud inimese elu, selle nimel kannatas tagakiusamist ja jälitamist.

Lenin õpetas, et tõelise vabaduse ideaali teostamine on võimalik ainult kõigi reaktsiooniliste jõudude aktiivse mahasurumise ja hävitamise teel. Tolstoi ei suutnud dialektiliselt lepitada «vägivalla seadust» ja «armastuse seadust». Oma moraaliõpetuses protesteeris ta vägivalla vastu üldse, püüdes tõusta kõrgemale rahva ja valitsuse vahelisest võitlusest ja pidades «ühiskonna hädade» parandamise universaalseks vahendiks enesetäiustamist. Kuid instinktiivselt alistus ka Tolstoi elu enda seadusele, aktiivse tegevuse seadusele, soodustades oma paljastava tegevusega *võitlust* uue ühiskonna loomise eest, samal ajal ainult hämaralt kujutledes kõike seda, mis Venemaal pidi sündima ja mida ennustas tema enesegi looming.

*

Teemale «Lenin ja Tolstoi» nõukogudeaastail loodud kriitiline kirjandus sisaldab peamiselt kokkuvõtteid ja ülevaateid Lenini hinnangutest Tolstoi kohta. Kui kasulikud ja õnnestunud säärased kokkuvõtted ja ülevaated ongi, ei suuda nad tarbetuks teha Lenini artiklite loomise, samuti nende loomisaegse ühiskondliku ja kirjandusliku võitluse ajaloo uurimist. Ilma sellise uurimiseta pole võimalik ligikaudugi välja selgitada ei Lenini Tolstoi-uurimise metodoloogilisi põhimõtteid ega seda mitmekülgset tähtsust, mis oli neil artiklitel, kus lapidaarseis formuleeringuis on üldistatud vene kirjanduse ja Tolstoi vaadete arenemise kõige keerulisemaid protsesse. Kõiki Lenini artikleid Tolstoi kohta iseloomustab Tolstoi õpetuse ja loomingu ühtne mõistmine. Kuid koos sellega on igaühel neist artiklitest oma iseärasused, mis sõltuvad ühiskondlik-poliitilisest olukorrast, artikli kirjutamise konkreetsest põhjusest, sellest, missugusele lugejate-ringile artikkel oli määratud, kas ta oli määratud avaldamiseks legaalses või illegaalses väljaandes jne. Kõike seda on Lenini artiklite uurimisel tarvis arvestada. Seepärast me alustame Lenini artiklite kirjutamisloost ja Lenini seisukohtade selgitamisest Tolstoi ümber vallandunud ühiskondlik-poliitilises võitluses ja läheme siis üle nende artiklite kirjandusloolise probleemaatika vaatlemisele.

I

1908. aastasse langes suur sündmus vene kirjanduses ja ühiskondlikus elus: selle aasta 28. augustil sai L. N. Tolstoi 80 aastaseks. Pingelises õhkkonnas, mis Venemaal valitses, põhjustas see tähtpäev mitmesuguste parteide ja ideeliste voolude esindajate arvukaid väljaastumisi. Tolstoi kuju kolossaalne tähtsus Venemaal andis kirjaniku juubelile poliitilise iseloomu. A. S. Suvorin oli juba 1901. aastal kirjutanud oma päevikusse: «Kaks tsaari on meil: Nikolai Teine ja Lev Tolstoi. Kumb neist on tugevam? Nikolai II ei suuda Tolstoile midagi teha, ei suuda kõigutada tema trooni, samal ajal kui Tolstoi kahtlemata kõigutab Nikolai ja tema dünastia trooni.» [1] Tolstoi paljastava tegevuse seosele demokraatliku liikumisega juhiti alatasa tähelepanu ka välismaa illegaalsetes väljaannetes. [2] Peaaegu kõigi maailma maade ajakirjanduses leidsid tema esinemised kõige elavamat vastukaja. 1908. aasta juubeli ajaks aga oli määratult kasvanud Tolstoi kui isevalitsuse vaenlase, mõisnike ja kapitalistliku ekspluateerimise paljastaja, maa eraomandi kaotamise demokraatlike nõudmiste propageerija autoriteet ja ülemaailmne kuulsus. Esimese Vene revolutsiooni ajajärgul kirjutas Tolstoi rea publitsistlikke artikleid, mis kutsusid esile laialdase vastukaja Venemaal ja välismaal. Nende artiklite positiivne programm oli naiivselt utoopiline. Nagu tavaliselt, jutlustas Tolstoi nendes artiklites, et moraalne enesetäiustamine on ainuke tee sotsiaalse ülekohtu kaotamiseks. Uus oli selles programmis võib-olla ainult selgelt formuleeritud ja energiline üleskutse rahvale mitte alistuda tsaarivalitsusele ja «mitte osa võtta valitsuse tegudest». Nende artiklite jõud seisis Venemaal valitseva korra teravas ja julges kritiseerimises, «ühiskondliku pahe» paljastamises, samuti kaasaja kõige teravamate küsimuste asetamises üldse. [3] Esimese Vene revolutsiooni ajajärgu artiklites paljastas ja õigustas Tolstoi ennenägematu teravusega rahva lepitamatut vaenulikkust valitsuse vastu, konstateerides, et isevalitsus ei suuda seda vaenulikkust iialgi ei mingisuguste konstitutsioonidega hävitada. Mõni kuu enne juubelit ilmus aga vene ja välismaa ajakirjanduses artikkel «Ei suuda vaikida», mille oli välja kutsunud kasvav Stolõpini terror. Välismaal nimetati seda artiklit «Tolstoi mani-

[1] «Дневник А. С. Суворина», изд. Л. Д. Френкель, 1923, стр. 63.

[2] Sedalaadi kirjanduse huvitavaks näiteks on anonüümne koguteos «Viimased revolutsioonilised sündmused Venemaal ja Lev Tolstoi», mis ilmus Berliinis 1901. aastal. Õpetlik on selles juba katse ise kõrvutada Tolstoi paljastavat tegevust neil aastail arenevate revolutsiooniliste väljaastumistega isevalitsuse vastu.

[3] Tähtsust, mida omas aktuaalsete kaasaja küsimuste asetamine Tolstoi poolt, rõhutas ka Gorki, Tolstoi religioosse moraaliõpetuse sügav ja printsipiaalne vastane. Kirjas K. P. Pjatnitskile (900-ndate aastate algusest) ütleb Gorki Tolstoi kohta: «Kirjutab artiklit maaküsimusest... milline imeväärne arusaamine päevavajadustest!» (Gorki arhiiv).

festiks». Maailma avalik arvamine hindas kõrgelt suure kirjaniku väljaastumist revolutsionääride massilise hukkamise vastu Nikolai II valitsuse poolt.

Lühikirjutised ja artiklid Tolstoi eelseisva juubeli kohta hakkasid vene ajalehtedes ilmuma juba jaanuarist alates. Peterburis organiseeriti juubeli ettevalmistamiseks «algatav komitee», mille koosseisu kuulus kadettide partei tegelasi ja rida literaate. 28. veebruaril saatis Tolstoi ühele juubelikomitee algatajaist — liberaal M. A. Stahhovitšile — kirja palvega kaasa aidata komitee tegevuse lõpetamisele. Selle palve motiivide kohta kirjutas Tolstoi sekretär N. N. Gussev oma päevikusse: «Peterburis on moodustunud eriline «algatav komitee», nagu ennast nimetavad inimesed, kes on võtnud endale initsiatiivi selle pidustuse läbiviimiseks. L. N-ile on rasked kõik need ettevalmistused tema ülistamiseks nende kunstlikkuse, ülespuhutuse, ebasiiruse ja lipitsemise pärast.» [1] Allpool me näitame, kui sügavalt sai Tolstoi aru neist vene liberalismi iseärasustest ja kuidas ta lükkas tagasi kõik liberaalide katsed kasutada tema autoriteeti oma huvides. Esialgu märgime ainult, et kuigi «algatav komitee» lõpetas oma töö, siis «kunstlike, ülespuhutud, ebasiirate ja lipitsevate» artiklite hulk Tolstoi kohta liberaalses ajakirjanduses aina kasvas sedamööda, kuidas lähenes juubelipäev. Tolstoi ettenägelikkus oli niisiis õigustatud. Hinnates legaalse vene ajakirjanduse vastukajasid Tolstoi juubelile, kirjutas Lenin: «Kogu see ajakirjandus on läiluseni tulvil silmakirjalikkust, kaht liiki silmakirjalikkust: kroonulikku ja liberaalset. Esimene on müüdavate paberimäärijate jäme silmakirjalikkus, kellel eile kästi L. Tolstoid taga kiusata, täna aga otsida temas patriotismi ja püüda Euroopa ees viisakas olla. Et sedaliiki paberimäärijatele on nende kirjutused kinni makstud, see on kõigile teada, ja nad ei suuda kedagi petta. Palju peenem ja seetõttu palju kahjulikum ning ohtlikum on liberaalne silmakirjalikkus. Kui kuulata «Retši» kadetlikke balalaikineid, siis on nende poolehoid Tolstoile kõige täielikum ja kõige tulisem. Tegelikult on ettekavatsetud deklamatsioon ja ülespuhutud fraasid «suurest jumalaotsijast» üksainus suur vale, sest vene liberaal ei usu ei Tolstoi jumalasse ega tunne ka kaasa Tolstoi kriitikale olemasoleva korra kohta. Ta kleebib end populaarse nime külge, et suurendada oma poliitilist kapitali, et mängida üldrahvusliku opositsiooni juhi osa...» (15. kd., lk. 179—180).

Vene kirjanduse ja ühiskondliku mõtte ajaloos on veel kirjutamata peatükk, mis oleks pühendatud Tolstoi juubelile 1908. aastal — sellele silmapaistvale sündmusele, milles kirjanduse ja poliitika seos väljendus nii selgel ja alasti kujul. Nagu ei iial varem, ilmnesid vaidlustes ning diskussioonides Tolstoi isiksuse ja loomingu kohta selgesti erinevate klasside kirjanduspoliitilised

[1] Н. Н. Гусев. Два года с Л. Н. Толстым, М. 1912, стр. 99.

suunad, nõudmised, mida esitasid kirjandusele eri klassid ja sotsiaalsed rühmad. Legaalne vene ajakirjandus 1908. aastast annab väga rikkalikku materjali, mille põhjal kujuneb täielik pilt juubeli ettevalmistamisest ja läbiviimisest. Leninile oli see materjal kahtlemata hästi tuttav, mida kinnitab mitte ainult eespool tsiteeritud iseloomustus ajalehtede juubelitoodangule: Lenini selle ajajärgu artiklites leiduvad viited arvukaile ajalehtedele ning ajakirjadele ja tsitaadid nendest annavad tunnistust sellest, et Lenin ka emigratsioonis viibides jälgis tähelepanelikult kõige erinevamate suundadega vene ajalehti: poolametlikku «Rossijat», kadettide «Retši», oktobristide «Golos Moskvõd», mõõdukalt liberaalset professorlikku «Russkije Vedomosti», mustasajalist «Russkoje Znamjat». Kui seejuures arvestada, et keskajalehtedes avaldati süstemaatiliselt ülevaateid provintsi ajakirjanduse vastukajadest Tolstoi juubelile, siis võib järeldada, et Lenin, alustades tööd artikli kallal «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel», kujutles endale täiel määral kogu pilti Tolstoi juubelist Venemaal.

Katsume taastada seda pilti sel määral, nagu see on vajalik Lenini artikli ajaloolise tähtsuse ja selle konkreetse poleemilise suuna täielikumaks mõistmiseks.

Lenini ülaltoodud iseloomustuses 1908. aasta legaalsele ajakirjandusele on nii kroonu- kui ka liberaalne ajakirjandus ühendatud ühe tunnuse alusel — silmakirjalik suhtumine Tolstoisse. See silmakirjalisus kajastus eriti selles, et võitlust juubeli ettevalmistamise ümber peeti mitte valitsuse ajakirjanduse (kelle vaenulikkus Tolstoi vastu otsustas ette ära juubeli iseloomu) ja liberaalse ajakirjanduse vahel (kes sõnades seisis Tolstoi eest «nagu müür»), vaid liberaalse ja mustasajalise ajakirjanduse vahel. Poleemika mustasajalastega oli liberaalidele taktikaliselt kasulikum: asudes tänu sellele poleemikale väliselt «pahempoolsetel» seisukohtadel, vaikisid nad maha Tolstoi poolt üles tõstetud teravaimaid kaasaegseid küsimusi samasuguse hoolega nagu kroonupublitsistidki. Peale selle oli poleemika ise liberaalidel sellise iseloomuga, et kõigist poliitilistest küsimustest, mis seoses juubeli pühitsemisega nii või teisiti üles kerkisid, pääseti õnnelikult mööda.

Sedamööda kuidas juubelitähtpäev lähenes, hakkasid mustasajalised ajalehed «Russkoje Znamja», «Kolokol», «Vetše», «Zemštšina», «Moskovskije Vedomosti» jt. ikka enam ja enam tugevdama Tolstoi pogrommilist tagakiusamist, külvates teda üle tänavasõimuga ja ühtlasi kutsudes üles arveteõiendamisele «muulastega» ja «trooni kõigi vaenlastega». Diplomaatiliselt, kuid samas vaimus arendasid agitatsiooni Tolstoi vastu poolametlikud «Rossija» ja «Novoje Vremja». Selle, 1908. aasta kevadel alanud tagakiusamise salajased tõukejõud on nüüd meile selged. 18. märtsil saadeti kuberneridele ja sandarmivalitsuste ülematele ringkiri Tolstoi eelseisva juubeli puhul. Ringkirjas pandi ette

pöörata «eriti hoolikat tähelepanu» sellele, et «lõpetada igasugused katsed kasutada elanikkonna mitteusaldusväärsete elementide poolt käesolevat sündmust valitsusevastaseks agitatsiooniks, missugused katsed on seda enam võimalikud, et krahv L. N. Tolstoi ideed annavad selliseks agitatsiooniks kõige avaramaid võimalusi» [1]. See ringkiri sai omamoodi signaaliks valitsuse tšinovnikutele ja iga liiki obskurantidele. Algus reaktsioonilise ajakirjanduse kampaaniale pandi «Russkoje Znamjas» avaldatud Kroonlinna Joanni palvega selle eest, et Lev Tolstoi surm kiiremini kätte jõuaks. Seejärel algas Saraatovi mustasajalise vaimulikkonna pidurdamatu agitatsioon juubeli vastu. Selle sisust annab tunnistust piiskop Hermogeni iseloomustus Tolstoi kui «trükisõna röövli» kohta, kelle «targutused ei ulata kaugemale putukate targutustest». Hermogeniga unisoonis esines piiskop Mitrofan, kes muuseas väitis, et Tolstoi nime hakatakse viimasel ajal juba unustama. 23. augustil avaldati ajalehtedes sinodi läkitus usklikele, üleskutsega keelduda osa võtmast kirjaniku kui õigeuskliku kiriku visa vastase austamisest. Kogu selle kampaania apoteoosiks oli Saraatovis ilmuvas «Bratski Listok'is» (24. augustil, nr. 93) avaldatud piiskop Hermogeni «ülemkarjase läkitus» «seltskonna mõninga osa kõlbeliselt seadusevastase kavatsuse puhul... pühitseda kirikuvande alla pandud jumalasalgaja ja anarhisti revolutsionääri Lev Tolstoi juubelipäeva». «Läkituses» nimetati Tolstoid «neetud ja kõige ärapõlatumaks Venemaa Juudaseks», öeldi, et ta on «üdini moraalselt mädanenud ja mürgitab oma ässitava kõlbelis-religioosse tigeda haisuga kogu meie intelligentse ühiskonna atmosfääri», et ta on noorsoo «hukutaja ning tapja» jne. «Bratski Listoki» seda numbrit ja ka teisi mustasajalisi proklamatsioone trükiti ja levitati suurtes tiraažides.

Liberaalses ajakirjanduses, nagu juba ütlesime, võttis poleemika säärase «literatuuriga» palju ruumi, kuigi oli üsna mõõduka iseloomuga. On siiski õpetlik, et Lenin seda poleemikat oma iseloomustuses liberaalse ajakirjanduse kohta ei mainigi. Ja see on täiesti arusaadav: pärast 1905. aasta õppetunde oli mustasajalise agitatsiooni poliitiline mõte täiesti selge mitte ainult tööliste, vaid ka talupoegade kõige laiematele hulkadele ega vajanud erilist selgitamist. [2] Vähe huvitasid Leninit ka kroonuajakirjanikud, kellede kohta ta oma artiklis ütles, et «... nad ei suuda kedagi petta» (15. kd., lk. 179). Liberaalse ajakirjanduse tõeline osa

[1] «Толстой и о Толстом». Новые материалы, изд. Толстого музея, вып. I, М. 1924, стр. 81—83.

[2] Juba 1907. aastal kirjutas Lenin: «Kas võib leida näiteid selle kohta, et mustasajalased oleksid moraalselt laostanud ja eksiteele viinud kuigivõrd laialdasi elanikkonna kihte? Ei.

Ei nende ajakirjandus, ei nende liit, ei nende koosolekud ega I või II duuma valimised ei saanud anda niisuguseid näiteid». Märkides, et mustasajalastel ei olnud mõju laiadele rahvakihtidele, rõhutas Lenin liberaalide mõju kui ohtlikumat ja laostavamat (13. kd., lk. 35).

selgub siis, kui teda kõrvutada mitte mustasajalise, vaid *ametliku* ajakirjandusega, nii nagu Lenin ka tegi. Tema poolt iseloomustatud silmakirjalikkus nii kroonu- kui ka liberaalses ajakirjanduses väljendus selgesti selles juubeli «ettevalmistamise» pildis, mis kutsus välja kogu eesrindliku Venemaa pahameele.

Ajakirjanduses ja seltskonnas said laialt teatavaks faktid, mis kõnelesid juubeli läbiviimisele vastutöötamisest valitsusorganite poolt. Rahvahariduse ministeerium keelas õppeasutustel juubelist osavõtmise. Kaasani ülikoolile, kes otsustas valida Tolstoi oma auliikmeks, tehti vastav manitsus. Provintsist tuli ikka sagedamini teateid takistustest, mida juubeli ettevalmistustele tegi kohalik administratsioon. Eriti palju kõneldi ja kirjutati Tambovi kuberneri ringkirjast, milles rõhutati, et krahv L. N. Tolstoi kuulub nende kirjanike liiki, kelle publitsistlikud, teoloogilised ja ilukirjanduslikud teosed «on vastuolus meie kõlbluse alustega ja üldse kogu meie riikliku korraga». Sellele toetudes kuulutas kuberner: «Igasugused katsed anda juubelile ühiskondlik iseloom on lubamatud.»

See kõik viis niikaugele, et Venemaal juubeli pühitsemine tegelikult nurja aeti: seda tunnistasid isegi mõned legaalsed ajalehed. «Sovremennoje Slovo» kirjutas teisel päeval pärast juubelit: «Vene mõtte ja kirjanduse pidupäev kajastus erakordselt nõrgalt peterburilase elus. Mingisuguseid koosolekuid ega loenguid (peale koosoleku haridusseltsis «Majak») sel päeval ei olnud. Seltskond piirdus telegrammide saatmisega.» «Pidulikkuse» pilti provintsis üldistas tabavalt «Satirikoni» karikaturist — kardavoi tirib jaoskonda poisikest, kes müüb juubelikompvekke: «Mis see on? Juubelit pidama? Küll ma sulle näitan!» Artiklis «Juubeli kokkuvõtted», mis ilmus ajalehes «Utro», seletati juubeli «läbikukkumist» järgmiselt: «Kui Tolstoid Venemaal armastataks, armastataks sügavalt ja teadlikult... siis oleks entusiasmi olnud.» [1] Kuid faktid kõnelesid siiski vastupidist. Töötava rahva kirju ja telegramme, mida neil päevil rohkesti Tolstoile saadeti, täitis tõeline entusiasm ja tuline armastus suure vene kirjaniku vastu. Isegi need üksikud neist vastukajadest, mis sattusid legaalse ajakirjanduse veergudele, erinesid järsult «tervituste ookeani» hulgas oma iseloomult ja toonilt.

Olgu toodud näiteks tervitus, mille saatsid Tolstoile Balti Laevaehitustehase töölised:

«Teie kauni elu kaheksakümnendal aastapäeval, kui Teie geniaalse kuju suuruse ees hardalt kummardub maailm ja Teie nimi on kõigil huulil, ei julge ainult see maa, kelle osaks on langenud suur au olla Teie kodumaaks, tõsta oma häält ja Teid tervitada.

Kuid ähvardagu pealegi pimedad vägivallateenrid, vabaduse

[1] «Итоги юбилея». «Utro», 1. september 1908, nr. 14.

ja tõe tagakiusajad meid kõikide maa ja taeva karistustega, sel päeval me ei taha ega saa vaikida.[1]

Meie, raske töö ja raske saatusega inimesed tehase umbseist töökodadest, kes me oleme Teiega ühise õnnetu kodumaa pojad, tervitame Teid, austades Teie isikus rahvuslikku geeniust, suurt kunstnikku, üllast ja väsimatut tõeotsijat. Meie, vene töölised, oleme uhked Teile kui rahvuslikule aardele ja tahaksime ainult, et ka uue Venemaa võimsale loojale, töölisklassile, annaks loodus oma Lev Tolstoi.»

Sääraseid telegramme, täis väärikuse ja rahvusliku uhkuse tunnet, sai Tolstoi palju.

Hoolimata sellest, et valitsuse eitav suhtumine ühiskondlikesse juubeliüritustesse oli täiesti ilmne, vilksatas liberaalses ajakirjanduses alatasa kuni viimase päevani vasturääkivat informatsiooni selles küsimuses. Ei «Retš» ega «Russkije Vedomosti», kes «seaduslikkuse piirides» kritiseerisid provintsi võimusid ja juhtisid avalikkuse tähelepanu kõrvale sellega, et nad «polemiseerisid» mustasajalastega küsimustes, mis olid absoluutselt selged igale mõtlejale inimesele, ei võtnud midagi ette valitsuse seisukohtade paljastamiseks selles küsimuses. Kadetliku ajakirjanduse ja seltskonna niisugust taktikat tuleb seletada asjaoluga, et tema juhid olid muidugi hästi informeeritud valitsuse tegelikust seisukohast, mis kajastus mitte ainult siseministeeriumi salajastes ettekirjutustes, vaid ka ametlikus ajakirjanduses. Nii «Pravitelstvennõi Vestnik» kui ka «Rossija» hoidusid selgituste avaldamisest juubeli enda kohta. Kuid samal ajal astus «Rossija» juubelieelsetel kuudel teravalt välja Tolstoi vastu, eriti pärast tema artikli «Ei suuda vaikida» ilmumist. Poolametliku ajalehe suhtumine Tolstoisse väljendus lõplikul kujul artiklis «Punkt i peal»[2]. See artikkel oli vastuseks üheaegselt Tolstoi kahele publitsistlikule teosele: «Ei suuda vaikida» ja «Kohtuotsusest V. A. Molotšnikovi asjas» (Molotšnikov oli aastaks vangi mõistetud Tolstoi keelatud artiklite levitamise pärast). Nõustudes sellega, et «äpardunud prohvet (s. t. Tolstoi. — *B. M.*) peaks õigupärast jagama oma jüngrite saatust» ja heidetama «vene türmi», hüüatas ajaleht, mis kajastas tsaarivalitsuse võimetust maailmakuulsa kirjaniku vastu, silmakirjalikult: «Mis teha, kui see prohvet on samal ajal ka kõige suurem kunstnik!» Pärast poolametliku ajalehe selliseid esinemisi ei olnud juubeli kohta mingisuguseid täiendavaid selgitusi, mida liberaalne ajakirjandus siiski nii väga ootas, enam tarvis: kõik oli niigi selge. Alles juubelipäeval, pärast seda kui selle ühiskondlik tähistamine oli tegelikult juba nurja aetud, esines «Rossija» kahemõttelise ümberlükkamisega nende kuulduste kohta, et kuberneridele on ette kirjutatud «teha

[1] Juubelitelegrammide ülevaates, mis ilmus ajalehes «Novaja Russ», 4. septembril 1908, nr. 20, oli see lõik välja jäetud.

[2] «Rossija», 30. juuli 1908, nr. 823.

takistusi» Tolstoi austamiseks: «... ei olnud vähimatki alust oletada, et kubernerid oleksid kusagil teinud või kavatsenud teha mingeid takistusi krahv L. N. Tolstoi austamiseks. Teisest küljest, ei olnud ega ole mingit vajadust selgitada kohalikele võimudele, et ei ole lubatavad ei tendentslik agitatsioon juubeli pühitsemise ettekäändel ega püüded anda krahv Tolstoi austamisele sellist ilmet, mis väljendub avalikus poolehoius tema tegevusele, mis on suunatud õigeusu, riigi ja riiklike institutsioonide vastu.» [1]

On täiesti ilmne, et kui «püüded anda krahv Tolstoi austamisele avaliku poolehoiu ilmet» kuulutati mässulisteks, siis oli see sisuliselt kirjaniku 80-nda sünnipäeva pühitsemise keelamine.

«Rossija» juubeliartikkel on silmakirjalik samal määral nagu selles numbris avaldatud «selgitus» juubeli läbiviimise põhimõtete kohta. Selle autor kuulus kahtlemata nendesamade «müüdavate paberimäärijate» hulka, kellel, nagu märkis Lenin, oli kästud otsida Tolstois «patriotismi», et säilitada sündsust Euroopa ees. Toimetuse-artiklina avaldatud kirjutis «Suur kunstnik» tõlgendas Tolstoi loomingut gümnaasiumides tarvitamiseks lubatud «Sõja ja rahu» reaktsioonilis-natsionalistlike kommentaaride valmus. Kuid isegi juubeliartiklis ei suutnud «Rossija» hoiduda tegemast märkust: «Valus on mõelda, et üks maailma suurimaid kunstnikke veab enda järel sügavaimate eksimuste ja nii paljude ilmselt jämedate vigade ränka ahelat. Veel valusam on, kui meenub, kui palju tarbetut segadust, kui palju eksitatud ja elu juhtiva niidi kaotanud inimesi... kuidas tahakski, aga seda on võimatu unustada.» Sügav vaen rahva teadvust revolutsioneeriva Tolstoi loomingu vastu — see oli aluseks neile võltsidele «kahetsusavaldustele» «jämedate vigade» pärast. Seda, millest poolametlik ajaleht pidas tarbetuks kirjutada, kirjutasid tema eest mustasajalased, kes «kahetsesid» seda, et «tuhandeid talupoegi, töölisi ja teisi tööinimesi Venemaal» on tõugatud «autu vanamehe kunsti läbi valitsuse vastu, omandi vastu, maksude vastu mässajate embusse...» [2]

Kuid Lenini sõnu «müüdavate paberimäärijate jämedast silmakirjalikkusest» tuleb eelkõige pidada M. O. Menšikovi kohta käivaiks. See oli nimelt tema, kellel «... eile kästi L. Tolstoid taga kiusata, täna aga otsida temas patriotismi...» (15. kd., lk. 179). Tõepoolest, alles 10. augustil oli Menšikov, ilmse eesmärgiga Tolstoid diskrediteerida, avaldanud «Novoje Vremjas»

---

[1] Sellest, et nimetatud teadaanne täiel määral kajastas valitsuse ettekirjutusi, annab tunnistust siseministri ülaltoodud ringkiri. On huvitav, et «Russkoje Znamja» lobises selle välja artiklis, mis ilmus juubelipäeval, ja milles ta pidulikult kuulutas, et «valitsus on kirjanik L. Tolstoi austamise igal pool ära keelanud».

[2] И. Айвазов. Кто такой Л. Толстой? «Russkoje Znamja», 28. august 1908, nr. 194 (see «Russkoje Znamja» number... konfiskeeriti sellepärast, et antud artikkel sisaldas tsitaate Tolstoi keelatud teostest).

artikli «Tolstoi ja võim». Astudes välja Tolstoi «rahvavaenuliku» nõudmise vastu kaotada eraomand, kinnitas Menšikov laimavalt, et Tolstoi on 80 aasta jooksul vaadelnud «oma küla agooniat», et Jasnaja Poljana talupoegi aetakse välja oma kodudest, et tüdrukud on sunnitud minema avalikesse majadesse jne.[1] Juubelipäeval aga avaldas Menšikov samas ajalehes artikli «Lev Tolstoi ja Venemaa», kus laulis ditürambe Tolstoile kui «Venemaa hinge väljendajale», «võimsale ja terviklikule tüübile», «ilu ja tõe» kuulutajale[2]. Seda ilukõnet jätkus Menšikovil mitte rohkem kui «Novoje Vremja» juubelinumbri jaoks. Peagi alustas ta uuesti Tolstoi tagakiusamist veelgi suurema energiaga, jõudes niikaugele, et ülistas Kroonlinna Joanni, selle palve autorit, milles paluti, et Tolstoi kiiremini sureks.[3]

Kuid küünilist *kroonu* silmakirjalikkust, hoolimata kogu ta vastikust olemusest, pidas Lenin siiski vähem ohtlikuks kui *liberaalset,* maskeeritud silmakirjalikkust. Tolstoi kohta ilmuvate liberaalsete kirjutiste autoreid sümboliseeris Lenin Balalaikiniga, keda oli kujutanud Štšedrin «Kaasaegses idüllis» ning esseedes «Mõõdukuse ja korralikkuse keskkonnas» «lobasuu» advokaadi näol, kes oskab igast asjast endale kasu saada ja värvikate fraasidega prügi silma puistata. «Legaalne vene ajakirjandus, tulvil artikleid, kirju ja sõnumeid Tolstoi 80 aasta juubeli puhul,» kirjutas Lenin, «tunneb kõige vähem huvi tema teoste analüüsimise vastu Vene revolutsiooni iseloomu ja Vene revolutsiooni tõukejõudude seisukohalt.» Liberaal «...püüab fraaside kära ja müraga *lämmatada* vajadust anda otsene ja selge vastus küsimusele: millest on põhjustatud «tolstoiluse» karjuvad vastuolud, missuguseid meie revolutsiooni puudusi ja nõrkusi need väljendavad?» (15. kd., lk. 179, 180).

Ja tõepoolest, peaaegu kõik artiklid, mis liberaalses ajakirjanduses juubelipäeval ilmusid, on täis «fraaside kära ja müra», milles ei tehta katsetki vaadelda küsimust Tolstoi loomingu sotsiaalsest sisust ja selle seosest kaasajaga. «Ettekavatsetud deklamatsioon ja ülespuhutud fraasid» on iseloomulikud kõigile neile artiklitele, eriti ka «Retši» juubelinumbri omadele, mida Lenin möödaminnes mainis artiklis «Lev Tolstoi kui Vene revo-

---

[1] See artikkel kutsus välja S. A. Tolstaja kirja «Russkoje Slovo» toimetusele 17. augustil 1908, milles paljastatakse katset Tolstoid teotada «igavesti lipitseva ja igaühe teenimiseks valmis oleva ajakirjaniku» poolt. Kiri lõppes sõnadega: «Hr. Menšikov ei mõista ka seda, et kuidas ta ka ei püüaks ja kuidas ta ka ei lõksutaks oma tillukesi mürgiseid näpitsaid — on ta võimeline kustutama enda ees vaid rasvaküünalt, mitte aga üle maailma paistvat päikest.»

[2] Juubeliajakirjanduse ülevaates märkis «Birževõje Vedomosti» (õhtune väljaanne) imestusega: «Isegi Menšikovi hääl kõlab täna unisoonis üldise kiidukooriga.» Ajaleht tegi näo, nagu poleks ta teadnud, et seda «koori» juhtisid vastavad «dirigendid».

[3] М. Меньшиков. Радикалы и церковь. «Novoje Vremja», 16. september 1908, nr. 11679.

lutsiooni peegel». Toimetuse juhtkiri, täis sisutuid nutulaule selle üle, et Tolstoiga läbikäimise «puhta ja vaba harmoonia hetke» ning «omakasupüüdmatut rõõmu» mürgitab sinodi otsus; A. Kartaševi artikkel «Tolstoi kui teoloog», mis ülistas Tolstoid kui «suurt jumalaotsijat», kes on kajastanud «kogu vene hinge suurt igatsust jumala tõe ja õndsa maa järele, vennaarmastuse ja kaastunde järele»; oma armastatud sofismide nämmutamine paganlusest ja kristlusest ning Tolstoi kui «liha sala-asjade nägija» ja «uue ilmutuse päikese» ülistamine D. Merežkovski poolt; A. Hirjakovi tõestused teesile, et Tolstoi polnud müstik (artikkel «Tolstoi müstitsism»), — kõik see muidugi ei andnud vähimalgi määral vastust küsimusele: mispärast siis Tolstoi on rahvale kallis? Kogu selles sõnade, rikkalike ülistuste, religioossete ja filosoofiliste sententside tulvas avastas Lenin praktilise eesmärgi: põrmugi kaasa tundmata «Tolstoi kriitikale olemasoleva korra kohta», mitte uskudes «Tolstoi jumalasse» vene liberaal ainult «kleebib end populaarse nime külge...» (15. kd., lk. 179, 180). See «külgekleepumine» oli erilise selgusega nähtav D. Merežkovski väites: «Kas seda tahetakse või mitte — Tolstoi püha on vene vabastuse püha». «Vene vabastuse» all mõistis Merežkovski muidugi liberaalide tegevust. Kuid just pisut aega enne juubelit oli trükis ilmunud Tolstoi äärmiselt teravas vormis väljendatud paljastav sõnavõtt «igale vene vabastuse tegelase südamele (s. t. igale liberaalile. — *B. M.*) kallite institutsioonide» kohta: konstitutsiooni kohta, mida Tolstoi nimetas «pehmeks, painduvaks ja nagu läbikeedetuks», mis on kõlvuline ainult «vana korra sillutamiseks» ja duuma kohta, kuhu kutsutakse seadusteandjaiks neid, «kes magavad ja näevad vanu talle» (s. t. pärisorjuse aega). Temale liberaalide poolt tehtud ettepaneku kohta kandideerida duumasse vastas Tolstoi põlgusega: «Kogu kujutlusjõudu kokku võttes ei suuda ma kujutleda, millisel pinnal võiksime ühineda nende poliitikutega, kes kutsusid kokku selle duuma, ja nendega, kes temasse läksid.»[1] Nende sõnade valgusel on Merežkovski katsetel teha Tolstoi juubel «oma» pühaks teadlikult silmakirjalik iseloom.

Samast vaimust nagu «Retš» oli kantud ka teise silmapaistva liberaalse ajalehe, «Russkije Vedomosti» juubelinumber. Samad fraasid «suurest südametunnistusest», «suurest jumalaotsijast» ja samasugune Tolstoi loomingu vastuolude ignoreerimine, vastuolude, mis kajastavad tegelikkuse reaalseid vastuolusid. «Slovo», «Sovremennoje Slovo», «Golos Moskvõ», «Novaja Russ», «Peterburgskaja Gazeta» jt. peaaegu ei erinenud oma seisukohtade poolest «Retšist» ja «Russkije Vedomostist». Artikleid, mida nad avaldasid juubeliks, võib jagada kahte põhirühma: artiklid Tolstoi, «kristliku armastuse tunglakandja» religioossest moraali-

[1] Тенеромо. Толстой о Думе. «Birževõje Vedomosti», 30. juuli 1908, nr. 10631.

õpetusest ja informatsioonilised ning kirjeldavad artiklid («Tolstoi ja muusika», «Tolstoi ja teater», «Tolstoi skulptorite keskel», «Tolstoi ja lapsed», mälestused vestlustest Tolstoiga jne.).

Ükski legaalne ajaleht ei puudutanud isegi möödaminnes Tolstoi poolt ülestõstetud aktuaalseid küsimusi. Kõik nad piirasid Tolstoi tähtsust peamiselt tema usundilis-moraalsete ideedega, see on tõstsid esiplaanile mitte tema tugevust, vaid tema nõrkust. Niinimetatud «progressiivse ajakirjanduse» liberaalsed publitsistid ja kriitikud kurtsid ainult, et «nendest olenemata põhjustel» ei saanud nad juubelipäevadel just neid ideid küllalt avaralt propageerida. Kuid lõppude lõpuks ei kurvastanud Balalaikineid seegi asjaolu. «Sovremennoje Slovo», kellel ei jätkunud mehisust nimetada asju nende eneste nimedega, konstateeris juubelinumbris: «Olukord kujunes niisuguseks, et meie püha jäi isoleerituks. Mis siis ikka, kitsamas perekonnaringis on seda soojem.» Niisiis jõudis ajaleht õnnelikule järeldusele: «... ei ole halba ilma heata».

II

Pärast kõike öeldut saab mõistetavaks see kirglik pahameel, millega Lenin kirjutas juubelile pühendatud vene legaalsete ajalehtede kohta, mis ta sai Genfis kätte sel ajal, kui ta töötas artikli kallal «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel». See artikkel iseloomustab eriti selgesti Leninit kui vene klassikalise publitsistika ja kriitika traditsioonide suurt jätkajat, kes alati sidus kirjandusliku analüüsi ühiskondlike ideaalide propagandaga ja püüdis lugejale näidata teed tegelikkuse vastuolude ületamiseks. Mis aga puutub liberaalsesse ajakirjandusse, siis selle seisukohad Tolstoi kohta tähendasid täielikku seljapööramist eesrindliku vene kriitika traditsioonidele, tähendasid nende traditsioonide reetmist ja väljendasid püüet juhtida rahvahulki eemale tegelikkuse peamiste küsimuste ja ajajärgu põhiülesande arutamisest.

Selle ülesande formuleeris Lenin artiklis «Vene revolutsiooni hinnangust» (1908) järgmiselt:

«Meie revolutsiooni hinnangu küsimusel on sugugi mitte ainult teoreetiline, vaid ka kõige otsesem praktiliselt aktuaalne tähtsus. Kogu meie propaganda-, agitatsiooni- ja organiseerimistöö on käesoleval momendil pidevalt seotud kõige laiemate töölisklassi ja poolproletaarse elanikkonna hulkade poolt kolme suure aasta õppetundide omandamise protsessiga» (15. kd., lk. 47).

Revolutsiooni tulemuste ja õppetundide seisukohalt, revolutsiooni liikumapanevate jõudude ja tema perspektiivide seisukohalt lähenes Lenin ka L. Tolstoi loomingu ja õpetuse hindamisele. Leninil tuli revolutsioonilise Venemaa nimel ütelda uus sõna Tolstoi kohta, tema maailmaajaloolise tähtsuse kohta, vastata küsimusele selle kohta, millest on tingitud Tolstoi kisenda-

vad vasturääkivused, milliseid Vene revolutsiooni tugevaid ja nõrku külgi nad väljendavad, tuli anda selline iseloomustus Tolstoi kohta, mis oleks virgutanud lugejat edasisele võitlusele, oleks õpetanud eraldama kirjaniku loomingus seda, mis kuulub olevikule ja tulevikule, sellest, mis kuulub minevikule. Ilma et ta ühestki Tolstoi ideoloogia nõrgast küljest vaikinud oleks, oskas Lenin näha Tolstoi loomingu maailmaajaloolist tähtsust. Tolstoi nimetamine «Vene revolutsiooni peegliks» sundis lugejat järele mõtlema revolutsiooni liikumapanevate jõudude kogu keerulisuse üle, revolutsiooni edasiste teede üle, selle mitmesuguste arengutendentside läbipõimumise üle. Esmakordselt vene kriitika ja ühiskondliku mõtte ajaloos sisaldas kirjanduskriitiline artikkel kõrvuti kunstilise loomingu sügava analüüsiga mitte üldisi, vaid konkreetseid *programmilisi* juhendeid tegelikkuse poolt ülestõstetud ja Tolstoi loomingus kajastumist leidnud ühiskondlike probleemide lahendamise reaalsete teede kohta. Artikli «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel» kõikide väidete täielikule selgusele ja täiuslikkusele oli soodus ka see, et artikkel oli määratud illegaalse häälekandja jaoks ja Leninil polnud järelikult vajadust tsensuuri silmas pidada ning otsida formuleeringuid, mis oleksid vastuvõetavad legaalsele ajakirjandusele.

Selleks et edaspidi välja selgitada artikli «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel» põhiprintsiipe, artikli, milles Lenin esmakordselt formuleeris kõik põhilised väited Tolstoi õpetuse ja loomingu kohta, on vaja iseloomustada mõningaid olulisi momente artikli kirjutamise ajaloost. Need momendid on kokkuvõttes järgmised:

1. Nagu ülalpool tähendatud, kirjutas Lenin artikli ajal, mil ta töötas raamatu «Materialism ja empiriokritiitsism» kallal. Seda teevad kindlaks järgmised daatumid. Raamatu «Materialism ja empiriokritiitsism» kallal töötas Lenin 1908. aasta teisel poolel ja lõpetas raamatu oktoobris. Esimene artikkel Tolstoi kohta on aga kirjutatud 28. augusti (juubelidaatum) ja 11. septembri vahel (kuupäev, millal artikkel ilmus «Proletaris»). Lenini artikli põhilist vormelit tuleb vaadelda kui «peegeldusteooria» üht järeldust rakendatuna kirjanduslikku loomingusse. Juba artikli algus ise, mis sisuliselt kujutab endast metodoloogilist sissejuhatust, näitab, et artikkel on otseselt seotud ideede ringiga, mida Lenin sel ajal arendas «Materialismis ja empiriokritiitsismis». Kõneldes oma artiklis sellest, et Tolstoi nime kõrvutamine revolutsiooniga, millest ta ilmselt eemal seisis, võib esimesel pilgul näida imelikuna ning kunstlikuna, esitab Lenin, otsekui oma oponentide nimel, küsimuse: «Ei saa ju peegliks nimetada seda, mis silmanähtavalt ei peegelda nähtusi õigesti?» Edasi lükkab Lenin selle võimaliku vastuväite ümber järgmiste sõnadega: «Kuid meie revolutsioon on erakordselt keeruline nähtus; selle otseste teostajate ja osavõtjate massi hulgas on palju sotsiaalseid elemente, kes samuti ilmselt ei saanud aru toimuvast, samuti hoidusid kõrvale

tõelistest ajaloolistest ülesannetest, mis sündmuste käik nende ette asetas. Ja kui meil on tegemist tõesti suure kunstnikuga, siis pidi ta kas või mõningaidki revolutsiooni olulisi külgi oma teostes peegeldama» (15. kd., lk. 179). Tolstoi loomingu analüüsimisel juhindus Lenin «Materialismis ja empiriokritiitsismis» formuleeritud tunnetusteooria printsiipidest. Vastavalt nendele printsiipidele Lenin mitte ainult et mõtestas lahti Tolstoi ideede ja kujude geneetilise seose ajaloolise tegelikkusega, vaid valgustas ka objektiivsete tõsiasjade õiget peegeldamist Tolstoi poolt.

2. Aastail 1905—1908 kirjutas Lenin terve rea teoseid, mis olid pühendatud esimesele Vene revolutsioonile ja selle liikumapanevaile jõududele. Nendes teostes sisalduvad iseloomustused talurahva osa kohta revolutsioonis, aga samuti ka demokraatliku talurahva-ideoloogia utoopiliste vormide kahepalgelisuse kohta juhtisid Leninit otseselt lahti mõtestama ka nende vormide peegeldumist Tolstoi loomingus. Neis Lenini töödes on palju mõtteid, mis eelnesid tema hinnangule Tolstoi kui patriarhaalse talurahva ideoloogi kohta. Uurides 1905.—1907. aasta õppetunde konstateeris Lenin, et «... talurahvas lõi juba Vene revolutsiooni esimesel perioodil võrratult tugevama, kindlapiirilisema, poliitiliselt teadlikuma agraarliikumise kui see oli eelnenud kodanlikes revolutsioonides XIX sajandil» (15. kd., lk. 38), et sel perioodil ilmnes «... maamehe äärmine revolutsioonilisus, kes on viidud pärisorjapidajate sajandeid kestnud ikke tagajärjel kõige meeleheitlikuma olukorrani ja mõisamaade konfiskeerimise nõudmiseni...» (15. kd., lk. 38). Ja samal ajal rõhutas Lenin, et patriarhaalse ideoloogia igandid — heasüdamlikkus, nõrk rünnakuvaim, poliitiline naiivsus tunduva osa talupoegade juures olid revolutsiooni lüüasaamise üheks peamiseks põhjuseks. Tugevate ja nõrkade külgede omapärasest liitumisest talurahvaliikumises, liitumisest, mis oli oma sisu poolest nii lähedal Tolstoi vastuolulistele vaadetele, andsid ka tunnistust, Lenini poolt uuritud ja tema artiklites korduvalt kasutatud, talupoegade saadikute esinemised Teises Riigiduumas. Suurt tähtsust Tolstoi hindamisel omas ka Lenini poolt varem läbitöötatud küsimus talupoegliku võrdsuseidee ja mitmesuguste võrdsustamise-plaanide olemusest (artikkel «Vene revolutsiooni jõud ja nõrkus», 1907, vt. 12. kd., lk. 316—324, jt.).

3. Lõpuks on tähtis märkida ka seda, et ajal, mil Lenin kirjutas esimest artiklit Tolstoi kohta, luges ja uuris ta uuesti N. G. Tšernõševski teoseid ja eriti tema teost «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega». Selle tunnistuseks on, nagu juba nimetasime [1], lisa «Materialismi ja empiriokritiitsismi» IV peatüki § 1-le, kus Lenin iseloomustab Tšernõševski väitekirja 3. trüki eessõna alusel Tšernõševski suhtumist Kanti gnoseoloogiasse.

Tšernõševski Teoste täielikku kogusse, mis ilmus 1906. aastal

[1] Vt. eespool, lk. 214.

(selle väljaande järgi tsiteeris Lenin eessõna teosele «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega»), olid sisse võetud ka tema artiklid Tolstoi kohta. Ühes nendest artiklitest, «Mõisniku hommik» (1857), leidub järgmine tees, mis paistab silma oma lähedusega Lenini vaadetele Tolstoi loomingu kohta, tees sellest, et Tolstoi kujutab silmapaistva meisterlikkusega mitte ainult talupoegade elu-olu välist külge, vaid ka *«nende vaadet asjadele.* Ta mõistab elama asuda külarahva hinge — tema maamees on haruldaselt loomutruu, tema maamehe kõnedes pole ilustusi, retoorikat; talupoegade arusaamisi annab krahv Tolstoi edasi samasuguse tõetruuduse ja reljeefsusega nagu meie sõdurite iseloomusid ... Talutares on ta samavõrra kodus nagu kaukaasia sõduri rännaktelgis» (meie kursiiv. — *B. M.*). Siin on esmakordselt vene kriitikas märgitud seda Tolstoi iseärasust, mis tema loomingus täielikult välja kujunes alles hiljem ja mille olemuse suutis lahti mõtestada ainult Lenin. Teises artiklis, ««Lapsepõlv ja poisiiga» ja «Sõjajutud»» (1856), analüüsis Tšernõševski sügavalt «psüühilise protsessi», «hinge dialektika» kujutamist Tolstoi loomingus, mis andis kirjanikule «kindla aluse inimese elu tundmaõppimiseks üldse, iseloomude ja tegevuse tõukejõudude, kirgede ja muljete võitluse lahtimõtestamiseks». See põhiväide oli samuti lähedane Leninile, kes avastas Tolstoi vaadetes ja loomingus vastandlike tendentside võitluse ja märkis ära kirjaniku alalise püüde minna «kuni juurteni». Otsekui ennustuseks suure kirjaniku edaspidisele saatusele on Tšernõševski märkus «kõlbelise meele» kohta Tolstoi teostes. Rõhutades Tolstoi ande erilise väärtusena «kõlbelise meele puhtust», näitab Tšernõševski muuseas: «Kõige siiram ja õiglasem moralist on kahjulik seetõttu, et ta veab enda järel kümneid silmakirjateenreid, kes varjavad ennast tema nimega.» See, kuidas Lenin paljastas liberaale, kes püüdsid silmakirjalike sõnadega kaasatundmisest Tolstoi moraalile lämmatada Tolstoi poolt ülestõstetud põletavamaid päevaküsimusi, näitab, kui õiged on Tšernõševski eeltoodud sõnad, mis omal ajal oleksid olnud nagu hoiatuseks tookord alles noorele kirjanikule.

Lenini artikli publitsistlik teravus väljendus ka artikli kompositsioonis. Pärast lühikest metodoloogilist sissejuhatust järgneb hinnang legaalse vene ajakirjanduse sõnavõttudele Tolstoi juubeli puhul. Edasi siirdub Lenin Tolstoi kui geniaalse kunstniku, ühiskondliku vale ja pettuse kirgliku paljastaja, kapitalistliku ekspluateerimise halastamatu kriitiku, isevalitsuse vaenlase ja samal ajal vägivallaga «kurjale mittevastupanemise» jutlustaja vastuolude analüüsimisele. Oma mõtet selle kohta, et Tolstoi ideoloogia nõrgad küljed on seotud talurahva puuduliku revolutsioonilisusega, illustreerib Lenin näidetega talurahva ja sõdurite ülestõusudest 1905.—1906. aastal. Ja pärast seda resümeerib Lenin oma hinnangu Tolstoi kui kirjaniku kohta, kes «... peegeldas kogunenud vihkamist, küpsenud püüet paremusele, soovi vaba-

neda minevikust, — ja ebaküpset unistamist, poliitilist kasvatamatust, revolutsioonilist loidust. Ajaloolis-majanduslikud tingimused,» võtab Lenin kokku, «selgitavad nii masside revolutsioonilise võitluse tekkimise paratamatust kui ka masside võitluseks ettevalmistamatust, tolstoilikku kurjale mittevastupanemist, mis oli esimese revolutsioonikampaania lüüasaamise kõige tõsisemaks põhjuseks» (15. kd., lk. 185).

See tees on põhjapanev ka teistele Lenini artiklitele, mis on pühendatud Tolstoile. Kuid igal järgneval Lenini artiklil Tolstoi kohta on oma ajalugu ja oma iseärasused.

III

«Suri Lev Tolstoi . . .» Nende erutatud sõnadega algab Lenini teine artikkel suurele vene kirjanikule pühendatud artiklite seeriast. Tolstoi surm, mis oli seotud nii traagiliste olukordadega nagu tema lahkumine Jasnaja Poljanast, raske haigus kõrvalises raudteejaamas, sinodi tüütud katsed «lepitada» teda kirikuga, politsei valve surija järele, valitsuse ja ajakirjanduse silmakirjalikkus, kutsus kogu maailmas esile määratu suure ühiskondliku ärevuse atmosfääri. Selles atmosfääris kirjutas Lenin oma nekroloogi, mis on täis sügavat armastust kunstniku vastu, kelle ülemaailmne tähtsus «. . . peegeldab omamoodi Vene revolutsiooni ülemaailmset tähtsust» (16. kd., lk. 296). Sügava meelepahaga kirjutas Lenin, et «Tolstoi-kunstnik on isegi Venemaal tuntud tühisele vähemusele». Samal ajal kui liberaalsed tegelased mõtlesid välja igasuguseid palliatiive Tolstoi laialdasemaks levitamiseks «lihtrahva hulgas», väitis Lenin: «Selleks et teha tema suured teosed tõesti *kõikide* omanduseks, on vajalik võitlus ja võitlus säärase ühiskondliku korra vastu, mis on määranud miljonite ja kümnete miljonite osaks pimeduse, rusutuse, sunnitöö ja viletsuse, on vajalik sotsialistlik pööre» (16. kd., lk. 296). Samal ajal kui liberaalsed kriitikud ja publitsistid piirasid Tolstoi tähtsust usundilis-kõlbelise jutlustamisega, nägi Lenin seda tähtsust selles, et Tolstoi «. . . on suutnud väljapaistva jõuga edasi anda praeguse korra poolt rõhutud laiade rahvahulkade meeleolu, kirjeldada nende olukorda, väljendada nende stiihilist protesti- ning pahameeletunnet» (16. kd., lk. 296—297).

Lenini artikkel-nekroloog kannab korrektuuris, mida säilitatakse Marxi-Engelsi-Lenini-Stalini Instituudi arhiivis, pealkirja, mis väljendab seda teemat järgmiselt: «L. N. Tolstoi tähtsus Vene revolutsiooni ja vene sotsialismi ajaloos». Ajalehes «Sotsiaaldemokraat», mida anti välja Pariisis, kandis artikkel pealkirja «L. N. Tolstoi». Selles artiklis seadis Lenin endale ülesandeks näidata Tolstoi suurt ülemaailmset tähtsust ja tema pärandi tähtsust revolutsioonilisele proletariaadile. Arendades

edasi oma esimese artikli «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel» (1908) teese, annab Lenin selles nekroloogis uue näite peegeldusteooria rakendamisest kirjanduslikus analüüsis. Kujutades oma geniaalsetes teostes revolutsioonieelset Venemaad, suutis Tolstoi, Lenini sõnade järgi, «üles tõsta niipalju suuri küsimusi, suutis tõusta niisuguse kunstilise jõuni, et tema teosed on saavutanud maailma ilukirjanduses ühe esikoha. Revolutsiooni ettevalmistamise ajastu ühel feodaalide poolt rõhutud maal esines, tänu geniaalsele valgustamisele Tolstoi poolt, kui samm edasi kogu inimkonna kunstilises arenemises» (16. kd., lk. 296). Siit tuleneb, et Tolstoi ülemaailmse tähtsuse määrab kahe momendi ühistoime. Need on: *Vene revolutsiooni tähtsus,* see on nende ajalooliste protsesside eneste tähtsus, mis leidsid kajastamist tema teostes, ja *kõrge esteetiline vorm,* milles need protsessid on peegeldatud. Suur ajalooline tegelikkus, mis oli Tolstoi loomingu sisuks, põhjustas ka geniaalse kunstniku jõu. Erakordselt tähtis on ka Lenini märkus, et «sellepärast on Tolstoile õige hinnangu andmine võimalik ainult... sotsiaaldemokraatliku proletariaadi seisukohalt» (16. kd., lk. 298), s. t. eesrindliku klassi seisukohalt, kes revolutsiooni ajal tõestas oma kutsumust olla juhiks võitluses rahva vabaduse eest ja oma ustavust demokraatiale. Arendades argumentatsiooni oma esimese artikli teesile Tolstoist kui Vene revolutsiooni peeglist, ei piirdu Lenin Tolstoi vasturääkivuste geneesi väljaselgitamisega, vaid teeb kindlaks tema pärandi tähtsuse ühiskonna arengule, revolutsioonilise võitluse kaasaegsele etapile. Lenin kirjutab oma nekroloogis vajadusest selgitada rahvahulkadele, «Tolstoi poolt riigi, kiriku ja maaeraomanduse kohta antud kriitika tähtsust — mitte selleks, et rahvahulgad piirduksid enesetäiustamisega ja õhkamisega jumala meelepärase elu järele, vaid selleks, et nad tõuseksid uue hoobi andmiseks tsaarimonarhiale ja mõisnike maavalduse...», «... selleks, et nad... õpiksid koonduma ühtseks sotsialistlike võitlejate miljoniliseks armeeks, kes kukutavad kapitalismi ja loovad uue ühiskonna ilma rahva viletsuseta, ilma inimese ekspluateerimiseta inimese poolt» (16. kd., lk. 300). Selliselt mõtestas Lenin lahti Tolstoi loomingu revolutsioneeriva osa, mis on täiesti vaieldamatu, hoolimata sellest, et Tolstoil «kapitalismi ja selle poolt rahvahulkadele tekitatavate hädade paljastamine ühines täitsa apaatse suhtumisega sellesse ülemaailmsesse vabastusvõitlusse, mida peab rahvusvaheline sotsialistlik proletariaat» (16. kd., lk. 298). On täiesti mõistetav, et artiklis-nekroloogis on põhiline tähelepanu suunatud Tolstoi loomingu — vene rahva rahvusliku uhkuse — progressiivse tähtsuse valgustamisele. Kuid ka siin, artiklis, mis oli pühendatud traagilisele sündmusele vene kultuurielus, andis Lenin igakülgse analüüsi nii vapustavalt tugevatest kui ka paradoksaalselt nõrkadest külgedest Tolstoi loomingus ja vaadetes. Ja jällegi, nagu oma eelmises artiklis, mis oli kirjutatud üle kahe aasta tagasi,

astus Lenin vastu võltsidele ja silmakirjalikele artiklitele Tolstoist, mis ilmusid kroonu ajakirjanduses.

«Vaadake Tolstoile valitsuse ajalehtedes antud hinnangut,» kirjutas Lenin. «Nad valavad krokodillipisaraid, kinnitades oma austust «suure kirjaniku» suhtes ja kaitstes samal ajal «püha» sinodit. Pühad isad aga olid äsja teinud eriti alatu jõleduse, saates papid surija juurde, et rahvast tüssata ja öelda, et Tolstoi «on pattu kahetsenud»» (16. kd., lk. 299).

Ofitsioossete ja poolofitsioossete ajalehtede silmakirjalikkus Tolstoi suhtes saavutas neil päevil ennenägematu ulatuse. Kõige eredamalt ilmnes see silmakirjalikkus muidugi «Novoje Vremjas», ajalehes, mille hoiakut valitsuse suhtes määras vormel «mida käsite». 6. novembril ilmus selles ajalehes lääguseni magus M. Menšikovi artikkel «Väljapääs vangist», milles väideti, et «ei riik ega kirik pole millegagi eksitanud geniaalse elu vaikust». Menšikovi kujutuse järgi põgenes Tolstoi maailmast mitte kiriku ja riigi eest, vaid «religioossete ja poliitiliste sektantide eest», «revolutsioonilise ažiotaaži vaimu» eest, riigivastase ja ristiusuvastase intelligentsi eest. Menšikovi sõnade järgi polnud Tolstoi üldse kiriku vaenlane, tema ideaaliks oli patriarhaalne truudus vanadele põlistele kõlbluse alustugedele, õigeusule, kristlusele, «riiklusele» (s. o. isevalitsusele). Selle märkimisväärse artikli poliitiline mõte saab täiesti selgeks alles siis, kui arvesse võtta neid pingutusi, mida tegid valitsus ja sinod, et lavastada Tolstoi «leppimist» kirikuga, «leppimist», mis pidi sümboliseerima suure kirjaniku lahtiütlemist kõigist oma «eksiteedest». Seepärast oli legaalne ajakirjandus kohe esimesest päevast peale pärast Tolstoi lahkumist Jasnaja Poljanast täis kinnitusi, nagu oleks ta läinud ära «ilmlike kirgede võitluse» eest, «ilmliku jõleduse» eest, selleks et «rahustada segaduses olevat hinge», läinud ära otsima ... tõotatud maad, kus «puhtuses peetakse vana seaduse käske». Sellest et Tolstoid, «ärakadunud poega», «ei tohi pidada kirikule täiesti kadunuks», teatasid ajalehed «kompetentsete isikute» sõnade järgi juba 1. novembril. Järgmisel päeval ilmusid ajakirjanduses esimesed vastukajad vaimulikult seisuselt Tolstoi lahkumise kohta; ülempiiskop Arseni väide selle kohta, et «kirik peab rõõmustuma» Tolstoi lahkumise puhul, ühtus arvamistega, mida avaldasid sel puhul V. Rozanov («Rõõmus sõnum lendas üle Venemaa. Kõik naeratasid seda sõnumit kuuldes»), D. V. Filossofov («Säilib puhas legend Tolstoi isikliku, haruldaselt puhta teo mõttes») ja D. Merežkovski («... niisugune rõõm ja pimestav, peaaegu talumatu ilu ...»). 3. novembril avaldasid ajalehed intervjuu Tuula Parfeniga, kes arvas, et «Tolstoi kahtlemata otsib lähenemist kirikuga» ja intervjuu endise Tuula vikaari Mitrofaniga, kes ütles, et Tolstoi lahkumist peab ta «tema kiriku juurde tagasipöördumise aktiks». Kuna need mõlemad hierarhid olid Tolstoiga isiklikult tuttavad, siis püüdsid ajalehed anda nende arvamistele erilist tähtsust. 4.—5. novembril avaldati

teadaanne sinodi kinniseist istungeist, mis olid pühendatud küsimusele Tolstoi võimalikust tagasipöördumisest kiriku juurde, ja vihjati survele, mida sinodile oli avaldanud P. A. Stolõpin. 6. novembril, informatsioonis Ministrite Nõukogu istungi kohta, öeldi juba otseselt, et valitsus nõuab kirikuvande mahavõtmist, kuid sinod paneb vastu, oodates Tolstoilt neid patukahetsuse tunnuseid, millede kindlakstegemist visalt, kuid tagajärjetult taotles Astapovosse sõitnud Optina kloostri abt Varssonofi. Kõigi nende, valitsuse ja sinodi vaheliste intriigide sisu, mida ajakirjandus maskeeris, lobises lihtsameelselt välja «Kopeika». 7. novembril teatas ta toimetuse-artiklis, et valitsus, nõudes sinodilt «kiriku otsustavat leppimist tema parima ja väärikama pojaga», teostab «targa riikliku ettenägelikkuse akti».

Menšikovi artikkel «Väljapääs vangist» oli ettevalmistuseks selleks suurejooneliseks Tolstoi palge moonutamiseks, mis oleks toimunud, kui abt Varssonofil oleks õnnestunud teostada oma «missioon», mille eesmärgiks oli, nagu tähendas Lenin, «... rahvast tüssata ja öelda, et Tolstoi «on pattu kahetsenud»» (16. kd., lk. 299). Selle kohta, et valitsus ja sinod uskusid ürituse edusse, võib otsustada ka teiste mustasajaliste ajalehtede järgi, milledes novojevremjalikud ideed öeldi jämedamalt ja avameelsemalt välja. 5. novembril avaldas «Kolokol» V. Skvortsovi artikli «Haige, lõhestatud hinge tragöödia», kus Tolstoid, kelle jaoks varem otsiti sõnu ainult kõige ehtsamate pogrommitegijate argoost, nimetati «Venemaa suureks kirjanikuks». «Kõigest on näha,» kirjutas ajaleht, «et krahv L. N. Tolstoi on teel leppimisele kirikuga.» Teises lühiartiklis, «Ajakirjanduslikud kaabakad», mis kandis sügavasti silmakirjalikku ilmet, astus seesama ajaleht välja ... Tolstoi perekonna kaitseks süüdistuste vastu, nagu oleks Tolstoi lahkumise üheks põhjuseks olnud perekondlikud olud. 6. novembril arendatakse toimetuse-artiklis «Kelle eest ta põgenes» sedasama mõtet, mis oli aluseks Menšikovi artiklile «Väljapääs vangist» [1]. Kuid eriti piltlikult väljendus reaktsiooni seisukoht ajalehes «Russkoje Znamja». Vastutulelikult Tolstoi kohta tähendades, et «suurele inimesele on omased ka suured vead», kutsus ajaleht teda üles heitma endast «suur patt» ja «avalikult kahetsema» (artikkel «Patust», 6. novembril). Teisel päeval aga, kui ilmsiks sai «patukahetsuse» ebatõenäolisus, avaldas sama ajaleht, marru aetuna lavastuse ebaõnnestumisest, huligaanlikud vemmalvärsid «Ketser Lev Tolstoile», kus Tolstoid nimetati «kahe põlvkonna rikkujaks», «andeka loba» autoriks, millega ta «palju ja kaua on teeninud saatanat». Enam mitte uskudes Tolstoi «patukahetsemise» võimalusse, vannutab ajaleht

[1] Asjaolu, et «Russkoje Znamjas» esineb vormel, mis on analoogiline «Novoje Vremja» omale («Tolstoid hoiab vangis tuntud revolutsioonilis-anarhistlik klikk»), annab põhjust oletamiseks, et see vormel töötati välja ametlikes ringkondades.

nende vemmalvärsside autori, ägeda pogrommimehe abil kirjanikku «kaduma igaveseks kogu oma õpetusega».

Kuid tsaarivalitsus oli siiski mõistlikum kui need truualamlikud ringkonnad, keda esindas «Russkoje Znamja». Hoolimata «patukahetsemise» ürituse läbikukkumisest otsustas valitsus «riigi huvides» jätkata Tolstoi võltsitud kuju propageerimist. 9. novembril avaldasid ajalehed Nikolai II resolutsiooni siseministri ettekandele Tolstoi surma kohta: «Kurvastan südamest suure kirjaniku surma puhul, kes oma ande õitsenguajal kehastas oma teostes kalleid kujusid ühest kuulsast ajajärgust vene elus. Issand Jumal olgu talle halastajaks kohtunikuks.» See resolutsioon oli direktiiviks mitte üksi valitsuse, vaid ka peaaegu kogu legaalsele ajakirjandusele, kes, kõneldes Lenini sõnadega, hakkas valama «... krokodillipisaraid, kinnitades oma austust «suure kirjaniku» suhtes ...» (16. kd., lk. 299). Kogu see ajakirjandus, järgnedes Nikolai II formuleeringule, püüdis piirata Tolstoi tähtsust peamiselt romaani «Sõda ja rahu» loomisega (mida omakorda valgustati moonutatult) ja, suhtudes eitavalt kõigesse, mis ta oli kirjutanud pärast «murrangut», andis variserlikult andeks tema patud, viidates «jumala halastusele».

«Pravitelstvennõi Vestnik» näeb artiklis, mis ilmus 9. novembril («Krahv Lev Nikolajevitš Tolstoi»), «vene rahva maailmavaate» väljendust Platon Karatajevi kujus, aga Tolstoi loomingulise biograafia seda ajajärku, mis järgnes «Anna Kareninale», iseloomustab ta kui «piiritut religioosset anarhismi, riigi ja ühiskonna täielikku lammutamist ja ürgaegsesse seisundisse tagasipöördumist». «Pravitelstvennõi Vestniku» artikkel on eriti huvitav seetõttu, et selle autor püüab tõmmata analoogiat Tolstoi evolutsiooni ja reaktsioonilise aadelliku historiograafia poolt võltsitud Puškini vahel. «Viimaste päevade sündmused on näidanud suurema või väiksema tõepärasusega,» loeme selles artiklis, «et Tolstoi oma elupäevade lõpul tunnetas oma viga, tundis tühjust oma hinges, mida ei suutnud täita kogu see veider õpetus, ja koges seda tunnet, mida tundis Puškin oma elu viimseil aastail, kui ta kirjutas naisele:

> On aeg, mu sõber, aeg! Ja süda palub rahu,
> . . . . . .
> Mul ammu kangastumas veetlev osa —
> Ma ammu pagemisemõtteis käin,
> Et rahupaigas leida tööd ja rõõme häid.»

See analoogia ei vaja kommentaare. Ja kui Nikolai II valitsusel ei õnnestunud luua legendi rahunenud Tolstoist, säärast legendi, nagu oli olemas «rahunenud» Puškini kohta, siis tuleb see teene kirjutada eesrindliku avaliku arvamise võimsa jõu arvele, mis oli välja kujunenud Venemaal proletaarse revolutsioonilise liikumise arenemiskäigus ja selle mõjul demokraatlikele rahvahulkadele.

Pole tarvidust peatuda teistel artiklitel valitsuse ajakirjandusest, mille iseloomustust Lenini poolt võib samal määral rakendada ka «Rossija» kohta.[1] Võib-olla tasub mainida ainult A. Stolõpini «Märkmeid» «Novoje Vremjas» 9. novembril, mida vist kõige tõenäolisemalt pidas silmas Lenin, kui ta kõneles sellest, et kroonu ajakirjanduses esines «austus» suure kirjaniku suhtes üheaegselt sinodi kaitsmisega. «Märkmeis», mis sisaldasid fraase «rahvaste murest», «kallist kadunust» jne., me loeme: «Püha sinod ei võinud lubada ega lubanudki õigeusklikku matmisja hingepalvetalitust sellepärast, et see talitus saab osaks ainult «õigeuskliku kiriku lastele», kuid niisuguste hulka ei lugenud L. N. Tolstoi ennast ise, ja sellest usklike kogudusest, millesse kuuluvad kiriku liikmed, lahkus ta vabatahtlikult.»

Niisugune oli valitsuse ajalehtede seisukoht Tolstoi suhtes tema kodust lahkumise ja surma päevil. Mitte vähem silmakirjalik, kuigi rafineeritum oli liberaalse ajakirjanduse taktika. «Vaadake Tolstoile liberaalide ajalehtede poolt antud hinnangut,» kirjutas Lenin. «Nad hiilivad mööda nende tühjade, kroonulik-liberaalsete, kulunult-professorlike fraasidega «tsiviliseeritud inimkonna häälest», «maailma üksmeelsest vastukajast», «tõe ja headuse ideedest» jne., mille eest Tolstoi nõnda piitsutas — ja õiglaselt piitsutas — kodanlikku teadust. Nad *ei saa* otsekoheselt ja selgelt avaldada oma hinnangut Tolstoi vaadetele riigi, kiriku, maaeraomanduse, kapitalismi suhtes, — mitte sellepärast, et tsensuur takistab; vastupidi, tsensuur aitab neil kitsikusest pääseda! — vaid sellepärast, et iga tees Tolstoi poolt antud kriitikas on kõrvakiil kodanlikule liberalismile; — sellepärast, et juba ainuüksi meie aja kõige valusamate, kõige neetumate küsimuste kartmatu, avalik ja halastamatult terav *ülestõstmine* Tolstoi poolt *lööb näkku* meie liberaalse (ja liberaalnarodnikliku) publitsistika šabloonilistele fraasidele, kulunud vigurdustele, põiklevale, «tsiviliseeritud» valele» (16. kd., lk. 299).

See iseloomustus on väga lähedane iseloomustusele, mille Lenin varem andis artiklis «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel» Tolstoid käsitlevate liberaalsete kirjutiste kohta. Kahe aasta jooksul polnud ei liberaalsete ega kroonu publitsistide juures peaaegu midagi muutunud Tolstoi hindamise mõttes. Mitte asjata avaldas «Novoje Vremja» 8. novembril 1910 uuesti A. Suvorini artikli Tolstoist, mis samas lehes oli avaldatud juba 1908. aastal. Ja tõepoolest, ruumi ning aja kokkuhoidmiseks oleks võidud ka mitte ära tuua uusi variante neist silmakirjalikest fraasidest, mida lausuti Tolstoi 80-nda sünnipäeva puhul. Kuid liberaalne ajakirjandus tõi ära selliseid variante. Jällegi sisutud sõnad «inimkonna südametunnistusest», «suurest jumala-

[1] Artikkel «Suure kirjaniku mälestuseks», mis ilmus «Rossijas» 9. novembril 1910, nr. 1527, langeb sisult ühte «Pravitelstvennõi Vestniku» nekroloogiga.

otsijast» — ja jällegi täielik keeldumine vaadelda neid küsimusi, mida Tolstoi üles tõstis oma teostes. «Retši» 1910. a. 8. novembri juhtkirja kogu mõte seisis selles, et kujutada Tolstoi traagilist surma mitte kui ühiskondlik-poliitilise tähtsusega sündmust, vaid kui müstilist, kõrgemalt poolt ettemääratud akti. «See surm on vabanemine, vaimu ülim triumf, vabaduse täielik võit. Kadunu tahtis seda, läks sellele vastu.» D. Merežkovski artikkel «Tolstoi mälestuseks», samuti eri teemale kirjutatud artikkel «Tolstoi ja kirik», mis olid avaldatud samas «Retši» numbris, väitsid, et Tolstoi pole ennast kunagi kirikust lahti öelnud. Samast vaimust olid kantud ka «Russkije Vedomosti» ja «Sovremennoje Slovo» leinanumbrid. «Liberaalid seavad esiplaanile, et Tolstoi on «suur südametunnistus»,» kirjutas Lenin. «Kas ei ole see sisutu fraas, mida kordavad tuhandel viisil nii «Novoje Vremja» kui ka kõik selletaolised?» (16. kd., lk. 299). Ja tõepoolest, «Novoje Vremja» ühtus «Retšiga» mitte üksi fraseoloogialt, vaid ka väite poolest, et «Tolstoi surmas on midagi kaunist, erakordset». «Retš» paistis silma Tolstoi surma valgustamisel ainult alatuse määra poolest. Muidugi, keegi peale Menšikovi poleks julgenud Tolstoi matusepäeval kõrvutada teda kui «suurt jumalaotsijat» ... Kroonlinna Joanniga. Kuid reaktsioonilist legendi Tolstoi kohta olid võrdse agarusega loomas nii «Retš» kui «Novoje Vremja».

Kui Tolstoi käsitlemisel liberaalsed publitsistid ei andnud midagi uut, siis seoses Tolstoi surmaga tekkinud ühiskondlikule liikumisele poliitilise hinnangu andmisel ilmutasid nad selgesti oma kontrrevolutsioonilist renegaatlust. «Liberaalid seisavad kõigest jõust Tolstoi eest, kõigest jõust sinodi vastu, — ja ühtlasi on nad ... vehhilaste poolt, kellega «võib vaielda», kuid kellega on «tarvis» koos elada ühes parteis, on «tarvis» koos töötada kirjanduses ja poliitikas. Vehhilastele aga annab suud Volõõnia Antoni,» kirjutas Lenin (16. kd., lk. 299). Vene liberalismi kontrrevolutsiooniline ümbersünd väljendus eriti suhtumises streikidesse, miitingutesse ja tänavdemonstratsioonidesse, mis toimusid seoses Tolstoi surmaga. Selles küsimuses olid liberaalid ühisel arvamisel novojevremjalastega ja mustasajaliste publitsistidega.

Pariisis ilmuva ajalehe «Sotsiaaldemokraat» number oli, Lenini sõnade järgi, «juba murtud» (16. kd., lk. 294), kui ta sai «Peterburi ja Moskva ajalehed 12. novembrist», mis teatasid valitsusevastastest meeleavaldustest ja miitingutest Tolstoi surma puhul Peterburis, Moskvas, Tuulas, Kiievis, Harkovis ja Varssavis. Eriti mõjuvad meeleavaldused toimusid Peterburis. Isegi «Russkije Vedomosti», mis käitus, nagu tähendas Lenin, «täiesti oktobristlikult», ei võinud telegrammidesarjas «Peterburi tänavail» jätta märkimata rongkäikude massilist iseloomu: «Hoolimata sellest, et tee Nevskil admiraliteedi juures oli kinni pandud ja igal nurgal politsei hoolega filtreeris publikut, oli kella ühe ajaks päeval Nevskil mitte vähem kui 10 000 üliõpilast mitme-

sugustest õppeasutustest.» Meeleavaldused toimusid ka teistes kohtades. «Ratsasandarmid sööstsid Perinnaja liinil mõõkadega rahva keskele, jälitades põgenejaid. Kuid laialiaetud rahvahulgad kogunesid uuesti mitmesugustes kohtades. Nõnda kestis kuni õhtuni.» Kõigile nendele sündmustele reageeris Lenin artikliga «Kas mitte pöörde algus?», mis paigutati juba murtud «Sotsiaaldemokraadi» numbrisse.[1] Lükates järgmise numbrini edasi selle «väljaspool kahtlust oleva demokraatliku tõusu» hinnangu, keskendas Lenin antud artiklis oma tähelepanu mitmesuguste parteide suhtumisele Peterburi meeleavaldusse.

Sügava meelepahaga kirjutas Lenin sellest, kuidas kadetid demokraatiale alatult jala ette panid — kadettidest rahvasaadikute üleskutsega üliõpilastele.

Selle üleskutse tekst kõlas järgmiselt:

«Eile kell 12 öösel, rahva vabaduse fraktsiooni erakorralisel koosolekul, progressistide, muhameedlaste ja duuma parteitute liikmete fraktsioonide esindajate osavõtul, arutades küsimust 11. kuupäeval kavatsetavast õppiva noorsoo meeleavaldusest, otsustati ühel häälel kõigi koosolijate poolt pöörduda üliõpilaste poole järgmise üleskutsega:

Härrad Peterburi kõrgemate õppeasutuste üliõpilased.

Meie, Riigiduuma ülalmainitud opositsiooniliste rühmade esindajad, loeme oma moraalseks kohustuseks pöörduda teie poole meie palava palvega: mitte korraldada kavatsetavat demonstratsiooni.

Me peame seda kahjulikuks, mittesoovitavaks.

Me kutsume teid üles igati tagasi hoidma ka teie seltsimehi ohtlikest sammudest, mis lähevad kasuks üliõpilaskonna ja kõrgema kooli vaenlastele.

Ärgu tumestagu rahvusliku leina murelikke päevi noorte tundmuste taltsutamatud puhangud.

Ärgu andku teie tunnetepuhang ettekäänet vabaduse vaenlaste triumfeerimisele.

Ärge andke järele ärevatele häältele. Peatuge õigel ajal!»[2]

Samast vaimust oli kantud ka juhtkiri «Retši» selles numbris, kus üleskutse avaldati. Juhtkirja alguses kõneldi, et on «kadunud geenius», kelle üle on uhke kogu inimkond, kirjeldati olude traagilisust, milledes Tolstoi surm aset leidis. Kuid nende traagiliste asjaolude ja nende põhjuste analüüsimise asemel läks ajaleht küsimusest mööda üldsõnalise lausega, et «neid asjaolusid... me ise kujundasime kaua ja visalt, vigastades oma šabloonidega erakordset isiksust». Kuid kõige rohkem pahandas Leninit «tõepoolest alatu», nagu ta kirjutas, motiveering üleskutses lõpetada rahutused. Vene ühiskonna demokraatlike ringkondade püüet väljendada oma protesti nõndanimetatud «asja-

[1] Vt. 16. kd., lk. 294—295.

[2] «Retš», 24. (11.) november 1910, nr. 310.

olude» vastu, mis kaasnesid Lev Tolstoi surmaga, s. t. kogu tsaari-Venemaa korra vastu, iseloomustas «Retš» järgmiste sõnadega: «... õhus tundub ärevuse, pinge, raske ja tundmatu tuleviku hõngu». Korraldada seoses Tolstoi surmaga manifestatsiooni tähendas, «Retši» arvates, «tumestada puhast leina», ilmutada «siira armastuse puudumist püha mälestuse vastu». Nii kirjutas kadetlik ajaleht, nagu märkis Lenin, «puhtoktobristlikus vaimus» (16. kd., lk. 295). Ja tõepoolest, oktobristlik «Golos Moskvõ» kurtis samuti selle üle, et «rahvajõukude demonstratsioonid» rikkusid ära «üldvenemaalise leina üleva pildi», ja hüüatas: «Kas niiviisi väljendatakse austust suure inimese mälestusele?» [1] On iseloomulik, et «Retši» taktika Tolstoi-päevadel ühtus mitte ainult «Golos Moskvõ», vaid ka poolametliku «Rossija» seisukohaga, mis kutsus üles lõpetama meeleavaldusi samadel motiividel, s. o. et on tarvis pidada vaikust kui vajalikku «austuse kohustust» kirjaniku surma puhul. Ega asjata märkinud duumas mustasajalane V. Šulgin pooldavalt, et kadetid on «meeleavalduste vastased». Kõik see annab veel kord tunnistust liberaalide ja tsaarivalitsuse liigutavast üksmeelest, mis väljendus ka suhtumises Tolstoi-päevadel aset leidnud rahutustesse. Nii liberaalide kui oktobristide ja äärmiste parempoolsete teravat rahulolematust seletab see, et neis rahutustes ilmnesid uue revolutsioonilise tõusu tundemärgid. Loendades artiklis «Meeleavalduste algus» paljusid fakte, mis näitasid, et «vene rahvas ärkab uuele võitlusele, sammub vastu uuele revolutsioonile», viitab Lenin samuti ka sellele, et «Lev Tolstoi surm kutsub esile — esmakordselt pärast pikka vaheaega — *tänavmeeleavaldused* peamiselt üliõpilaste, kuid osalt ka tööliste osavõtul. Tolstoi matuste päeval terve rea vabrikute ja tehaste poolt töö katkestamine näitab demonstratsioonstreikide algust, kuigi väga tagasihoidlikku» (16. kd., lk. 330).

Tolstoi surmaga esile kutsutud poliitilised meeleavaldused olid Leninile revolutsioonilise tõusu sümptoomideks, ühiskonna kõige laiemate demokraatlike kihtide uue ärkamise sümptoomideks. Liberaalidele oli aga sama fakt selle sümptoomiks, et «ühiskond on väga paha» [2]. Sel viisil seostus küsimus suhtumisest Tolstoi mälestusse küsimusega Vene revolutsiooni tulevikust.

IV

Vene proletariaat väljendas oma vastukajades Tolstoi surmale — meeleavaldustes, streikides, telegrammides — suurimat lugupidamist suure kirjaniku mälestusele ja armastust ta

[1] «В дни скорби». «Golos Moskvõ», 24. (11.) november 1910, nr. 260.
[2] «Retš», 24. (11.) november 1910, nr. 310 (juhtkiri).

geniaalsete kunstiteoste vastu. III Riigiduuma sotsiaaldemokraatlik fraktsioon saatis Astapovosse V. G. Tšertkovi nimele järgmise sisuga telegrammi: «Riigiduuma sotsiaaldemokraatlik fraktsioon, väljendades Venemaa ja kogu rahvusvahelise proletariaadi tundeid, leinab sügavasti geniaalset kunstnikku, lepitamatut ja võitmatut võitlejat ametliku kirikluse vastu, omavoli ja orjastamise vaenlast, kes valjult tõstis oma häält surmanuhtluse vastu, tagakiusatavate sõpra.» Enamik telegramme, milledes töötav rahvas avaldas oma suhtumist Tolstoisse, olid samasisulised. Tolstoi surma päeval pöördusid mitmete Peterburi käitiste töölised Riigiduuma poole nõudmisega austada kirjaniku mälestust surmanuhtluse kaotamise küsimuse viivitamatu arutamisega. 9. novembril, Tolstoi matuste päeval, streikisid Moskvas Bromley, Listi, Westinghouse'i, Mendeli, Givartovski, Rogatkini, Bari jt. vabrikute ning tehaste töölised. Telegrammides, mida saadeti S. A. Tolstaja ja V. G. Tšertkovi nimele, rõhutasid töölised Tolstoi kui suure kunstniku, vale ja vägivalla paljastaja, «variseride ja pimedusjüngrite» vaenlase, «inimkonna sajanditepikkusest rõhumise ning orjuse köidikutest vabastamise» kuulutaja, «töörahva parema elu ideaalide eest võitleja» osatähtsust.

Rida fakte andis aga siiski tunnistust sellest, et rahvahulkade Tolstoi ees kummardumise atmosfääris võib olla menu (isegi mõnedes proletariaadi kihtides) liberaalide poolt tehtaval Tolstoi reaktsiooniliste külgede propagandal, tema vägivallaga kurjale mittevastupanemise teoorial, mis kujutas endast tõsist ohtu revolutsioonilise liikumise edasisele arenemisele. Võimalus, et sellisel propagandal, mida sageli tehti egoistlike klassihuvide eesmärgil, on menu, sai eriti reaalseks Stolõpini reaktsiooni ja intelligentsi ideelise laostumise tingimustes. Kõrvuti tööliste ülaltoodud telegrammide ja kirjadega, mis õigesti hindasid Tolstoi tähtsust, oli ka vastukajasid, mis kõnelesid sellest, et töölisklassi olid teataval määral tunginud need ideed, mis kuulusid Tolstoi ideoloogia negatiivsete külgede hulka. Liberaalne ajakirjandus valis suurest hulgast tööliste vastukajadest Tolstoi surma puhul tendentslikult välja nimelt need, mis ülistasid tema õpetuse nõrku külgi. Kuid isegi töölisajakirjanduse veergudel ilmuvais vastukajades andis ennast sageli tunda Tolstoi kohta käiva reaktsioonilise legendi kaheldamatu mõju. Nii näiteks ajalehe «Naš Putj» samas numbris, kus oli avaldatud Lenini artikkel «L. N. Tolstoi ja tänapäeva töölisliikumine», leidus telegramme, milles Tolstoid hinnati kui «suurt õpetajat, kes kuulutab rahu ja armastust», «prohvetit», «jumalariigi kuulutajat meis endis», kelle õpetustele kutsuti töölisi järgnema. Sellist liiki telegrammides oli paljugi sarnasust Tolstoi kuju tolle võltsimisega, millega usinasti tegutsesid ajakirjanikud «Retšis», «Russkije Vedomostis» ja isegi «Novoje Vremjas» koos «Rossijaga». Küsimus võitlusest selle võltsingu tungimise vastu laiadesse rahvahulkadesse muutus järjest aktuaalsemaks.

Varsti sai Lenin teada uutest õpetlikest faktidest. Tolstoi loomingu ja õpetuse moonutaval tõlgendamisel said kroonu- ja liberaalsed publitsistid abi rea endiste sotsiaaldemokraatide poolt. Ajakirja «Naša Zarja», menševike-likvidaatorite legaalse häälekandja oktoobrinumbris ilmusid artiklid Tolstoist, mis sisuliselt propageerisid loobumist revolutsioonilisest võitlusest ja õigustasid tolstoilust. Ajakiri algas M. Nevedomski artikliga «Lev Tolstoi surm». Selle asemel et hinnata mitmesuguste klasside ja parteide suhtumist Tolstoi surmasse, ülistas «Naša Zarja» kõigi ühiskondlike ringkondade «ühtsust», mis olevat leinapäevil ilmsiks tulnud. Hoidudes kõrvale konkreetsetest poliitilistest ja majanduslikest küsimustest, mis Tolstoi oli üles tõstnud, ignoreerides vastuolusid tema vaadetes, väitis artikli autor, et tolstoilik «maailmavaate terviklikkus» ja «absoluutne järjekindlus» on vastukaaluks igasugusele «skepsisele ja krititsismile». «Võtnud endasse,» üteldi selles artiklis, «ja täiuslikul kujul kehastanud orjuse langemise suure ajastu põhilisi taotlusi ja püüdeid Venemaal, osutus Lev Tolstoi ka üldinimliku ideoloogilise printsiibi — *südametunnistuse printsiibi* puhtaimaks, täiuslikemaks kehastuseks.»[1] Nii ülespuhutult väljendatud mõtet igasuguste vastuolude puudumisest Tolstoi maailmavaates arendati edasi ja konkretiseeriti V. Bazarovi artiklis «Tolstoi ja vene intelligents», mis ilmus sellesama «Naša Zarja» kümnendas numbris. Sisuliselt kujutab endast Bazarovi artikkel varjatud poleemikat Lenini artiklite vastu Tolstoist.[2] Just Lenini aadressil on öeldud Bazarovi sõnad Tolstoi kohta «radikaalse intelligentsi poolt» tehtud ebaõiglase «terava kriitika» üle. Otseseks vastuvaidluseks Leninile on ka järgmine väide: «... patriarhaalse-talupoegliku elu-olu idealiseerimine, kalduvus naturaalmajapidamise poole ja paljud teised tolstoiluse utoopilised jooned, mida käesoleval ajal upitatakse esiplaanile ja mis näivad kõige olulisematena, on tegelikult just subjektiivseteks elementideks.» Bazarov, kutsudes üles «õppima Tolstoilt», kuulutas, vastukaaluks Leninile, et «kurjale vägivallaga mittevastupanemine, ehk, üldisemalt, vahendi ja eesmärgi harmoonia ... on iga tervikliku maailmavaate paratamatu koostisosa».

Tolstoi peamist jõudu nägi Bazarov selles, et tema, «käinud läbi kõik kaasaegsele haritud inimesele tüüpilised laostumise astmed, oskas leida sünteesi» ja lõi «*puhtinimliku* religiooni» «mitte ainult endale, vaid ka teistele». Oma katsetes kujutada, et Tolstoi on võrdselt tähtis kõigile ühiskonnakihtidele, jõudis Bazarov väiteni, et «vaimulike ja ilmalike administraatorite» hoolitsuse kirjaniku lepitamiseks kirikuga kutsus välja see, et nad said aru «üksildase inimese Tolstoi ja tema puhtinimliku

[1] «Naša Zarja», 1910, nr. 10, lk. 7.

[2] Lenini nime Bazarov ei nimetanud, nähtavasti sellepärast, et Lenini artiklid, mis olid avaldatud enne legaalse «Naša Zarja» kümnenda numbri ilmumist, olid avaldatud illegaalses ajakirjanduses.

õpetuse kõlbelisest veetlusest». Artikkel lõppes üleskutsega «kõigile meile» õppida Tolstoilt, «ükskõik missugusesse ühiskondlikku leeri me ka ei kuuluks» [1].

Kujunenud situatsioon sundis Leninit pöörama erilist tähelepanu vajadusele kõvendada Tolstoi loomingu marksistliku, teadusliku hindamise propagandat: oli tarvis selgitada laiadele hulkadele tema ideoloogia nende külgede ohtlikkust, millede eest liberaalid ja menševikud olid kuulutanud Tolstoi «suureks südametunnistuseks» ja «elu õpetajaks». Sellepärast pöörab Lenin oma artiklites, mis järgnesid ülalvaadeldud töödele («Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel» ja «L. N. Tolstoi»), rohkem tähelepanu piirjoonte tõmbamisele Tolstoi vaadete ja revolutsioonilise proletariaadi ideoloogia vahele ja selle praktilise kahju selgitamisele, mida võib revolutsioonile tuua iga katse idealiseerida Tolstoi õpetust, iga katse õigustada tema «mittevastupanemist». Tolstoi loomingu ja õpetuse marksistliku tõlgenduse propageerimine rahvahulkades muutus niisiis tema loomingu liberaalse moonutamise otsese poliitilise paljastamise ülesandeks. Lenin kirjutas spetsiaalselt töölislugejate hulkade jaoks kaks artiklit: «L. N. Tolstoi ja tänapäeva töölisliikumine» (ilmus poollegaalses Moskva ajalehes «Naš Putj» ja oli mõeldud ametiühingutele) ning «Tolstoi ja proletaarne võitlus» (ilmus «Rabotšaja Gazetas», populaarses bolševike häälekandjas, mida anti välja Pariisis). Mõlemad artiklid konkretiseerivad ja arendavad edasi mõtteid, mida Lenin avaldas varem. Esimeses artiklis iseloomustab Lenin Tolstoi poolt kaasaegsele korrale antud kriitika tähtsust ja omapära ning viitab selle kriitika erinevusele sama korra kritiseerimisest «kaasaegse töölisliikumise esindajate» (see on bolševike) poolt. Kuna see artikkel oli määratud poollegaalsele ajalehele, siis oli Lenin sunnitud vältima mõnesuguseid formuleeringuid ja termineid, milliseid ta oli tarvitanud oma varasemates, illegaalsetes ajalehtedes ilmunud töödes Tolstoi kohta (näiteks väldib Lenin koguni terminit «revolutsioon» või «revolutsiooniline võitlus»). Kuid Lenin, ehkki üldisemal kujul, viis oma hinnangu Tolstoi kohta töölislugejani. Teises artiklis toimub Tolstoi õpetuse lahutamine revolutsioonilise proletariaadi ideoloogiast veelgi teravamini. «Vene rahvas saavutab alles siis vabanemise,» kirjutas Lenin, «kui ta mõistab, et mitte Tolstoilt ei tule tal õppida parema elu taotlemist, vaid sellelt klassilt, kelle tähtsust Tolstoi ei mõistnud ja kes ainuüksi on võimeline purustama Tolstoi poolt vihatud vana maailma, — proletariaadilt» (16. kd., lk. 327). Peale lühikese iseloomustuse Tolstoile on artiklis viide sellele, et tolstoiluse idealiseerimisel liberaalide poolt on sihilik iseloom. Kutsudes üles «kogu vene rahvast» uurima Tolstoid selleks, «et edasi minna», kirjutab Lenin: «Just seda edasiliikumist takistavad kõik need, kes kuulutavad Tolstoi «üldi-

[1] «Naša Zarja», 1910, nr. 10, lk. 48, 49, 51, 52.

seks südametunnistuseks» ja «elu õpetajaks». See on vale, mida teadlikult levitavad liberaalid, kes soovivad ära kasutada Tolstoi õpetuse revolutsioonivastast külge. Seda valet Tolstoist kui «elu õpetajast» korrutavad liberaalide järel ka mõned endised sotsiaaldemokraadid» (16. kd., lk. 327).

«Endised sotsiaaldemokraadid» — need on kahtlemata V. Bazarov ja M. Nevedomski. Käesolevas artiklis ei maini Lenin nende nimesid. Kuid nende valedele Tolstoi kohta pühendas Lenin eri följetoni — ««Reservatsioonikese» kangelased» (ajakiri «Mõsl», 1910, nr. 1). Följetoni kompositsiooniliseks teljeks on kõikide nende reservatsioonide kokkuvõtmine, mis leiduvad likvidaatorlikus «Naša Zarjas» (toimetus teeb reservatsiooni, et ta ei ole nõus Bazarovi artikli «üksikute seisukohtadega», kuigi küsimus on artikli tuumast endast, mitte aga üksikutest seisukohtadest; Potressov teeb reservatsiooni, et ta ei ole nõus mahhistidega, kuigi kaitseb neid [1]; Martov teeb reservatsiooni, et ta pole täielikult nõus Potressoviga, jne.). Iseloomustades oma följetonis likvidaatoreid kui ««reservatsioonikese» kangelasi» näitab Lenin nende sugulust mitte ainult liberaalidega, vaid ka koguteosest «Vehhi» osavõtjatega. Lenini artikkel ilmus *legaalse* bolševistliku ajakirja «Mõsl» esimeses numbris ja sellepärast ei võinud ta siin kasutada paljusid parteilis-poliitilisi termineid. [2] Sisuliselt aga oli Tolstoi kohta ilmunud likvidaatorlike kirjutiste paljastamine Lenini poolt üheks võitlusvõtteks revolutsioonilise liikumise arendamise eest. Bazarovi näiliselt abstraktsetes arutlustes «moodsal kirjanduslikul teemal» märkas Lenin otsekohe püüet juhtida tähelepanu eemale konkreetsetelt ajaloolis-majanduslikelt ja poliitilistelt küsimustelt, mis olid üles tõstetud Tolstoi teostes ja säilitanud oma aktuaalsuse kaasajale. Tolstoi «monoliitsuse» ja tema poolt leitud «sünteesi» legendi toetamine, Tolstoi loomingu tugevate külgede ignoreerimine, kurjale mittevastupanemise õpetuse tunnistamine «igasuguse tervikliku maailmavaate koostusosaks» — kõik see, nagu näitas Lenin, tähistas likvidaatorite minekut «tagasikiskujate leeri», mis, kui need sõnad mõistukõnede keelest tõlkida tavalisse poliitilisse keelde, tähendas revolutsiooni reetmist. Lenini märkus selle kohta, et Bazarovi fraseoloogia on täiesti «Novoje Vremja» vääriline, toetus asjaolule, et novojevremjalaste Suvorini ja Menšikovi artiklid Tolstoi

[1] Lenin mõtles siin A. Potressovi «Kriitilisi visandeid», mis ilmus «Naša Zarjas», 1910, nr. 4, lk. 89—98.

[2] Ühes kohas oma följetonis rõhutab Lenin, et selles artiklis pole võimalik pidada avalikku poliitilist vaidlust. Puudutades Bazarovi peamist ja kõige kahjulikumat teesi «kurjale mittevastupanemise» idee täieliku vastuvõetavuse kohta, tähendab Lenin: «Me ei saa siin tema targutusi analüüsida ...» ja piirdub repliigiga: «... see on puhtakujuline vehhilus»; Lenini tsensuurialuse artikli stiilile on iseloomulik ka see, et ta kasutab siin mõistukõnet, metafoore («Päevaülesandeks on kas või kõige raskemates tingimustes kaevata maaki, toota rauda, valada marksistliku maailmavaate ja sellele maailmavaatele vastavate pealisehituste terast») (16. kd., lk. 343, 346).

kohta olid samuti tulvil fraasidest «suure südametunnistuse» ja «üldinimliku religiooni» kohta. Sarnasust oli Bazarovil ka poolametliku «Rossijaga», kes kutsus lugejat «jälgima Tolstoi õpetust», s. o. «heites kõrvale ajutise», pöörduma selle poole, et «järjekindlalt ja väsimatult täiustada endas seesmist inimest»[1].

See asjaolu, et «Naša Zarja» Tolstoi-number oli mõeldud levitamiseks demokraatlike lugejate keskel ja et Tolstoi vaadete nõrkade külgede propageerimine muutus üha aktiivsemaks, sundis Leninit üksikasjalisemalt iseloomustama nende vaadete sotsiaalset funktsiooni. Seepärast artiklis «L. N. Tolstoi ja tema ajastu», kus konstateeritakse, et «vehhilaste» ideed «on nakatanud isegi osa kah-marksiste», on Lenin terminit «reaktsiooniline» esmakordselt kasutanud Tolstoi õpetuse iseloomustamiseks (arusaadavalt ei käi see termin siin kirjaniku subjektiivsete püüdluste kohta).

See artikkel otsekui võtaks kokku Tolstoi loomingu uurimise tulemused Lenini poolt. Artiklis arendab Lenin üksikasjaliselt oma kontseptsiooni, kinnitades seda viidetega Tolstoi teostele ja ühiskonna ajaloolise arengu faktidega Venemaal ning teistes maades. Tolstoi ideid, mis on väljendatud ta teostes, vaatleb Lenin siin nii nende tekkimise kui ka tähtsuse seisukohalt. Lenin näitab, et Tolstoi õpetus ei ole «individuaalne miski», ei ole «kapriis» ega «originaalitsemine». See on võrsunud inimsoo ajaloo teatavast ajajärgust «kui nende elutingimuste ideoloogia, milles teatud aja jooksul tõepoolest olid paljud miljonid inimesed» (17. kd., lk. 31).

Erakordset tähtsust omavad selles artiklis märkmed Tolstoi poolt kapitalistlikule korrale antud kriitika iseloomu kohta, kriitiliste ja utoopiliste elementide vahekorra kohta Tolstoi sotsialismis, tolstoiliku asketismi ja «kurjale vägivallaga mittevastupanemise» õpetuse seose kohta «aasialiku korra» ideoloogiaga, mille lõppu mitte ainult Venemaal, vaid ka kogu maailmas tähistasid 1905. aasta sündmused.

Artikkel «L. N. Tolstoi ja tema ajastu», mis sisaldab rea tsitaate Tolstoi teostest, annab võimaluse kindlaks teha neid materjale, mida kasutas Lenin, uurides Tolstoi loomingut. Lenini poolt selles artiklis esitatud tsitaatide võrdlemine Tolstoi teoste mitmesuguste väljaannetega võimaldas kindlaks teha, et Lenin kasutas mitte ainult Tolstoi Kogutud teoseid, vaid ka tema teoste illegaalseid välismaisi väljaandeid.[2]

---

[1] А. Агов. Гр. Л. Н. Толстой. «Rossija», 9. november 1910, nr. 1527.

[2] Oma artiklis loetles Lenin tema poolt tsiteeritavate Tolstoi teoste pealkirju, mainis köiteid ja kirjutamise aega, kuid ei näidanud, milliseid väljaandeid ta just kasutas. Lugejale pole need viited tähtsad, tavaliselt ajalehes neid ei tehtagi. Uurijale on aga arusaadavalt tähtis teada täpselt, missuguseid väljaandeid nimelt Lenin kasutas. Lenini poolt kasutatud tsitaadid ühtivad lehekülgede numeratsiooni poolest Tolstoi teoste viienda väljaandega (täpne nimetus: Сочинения графа Л. Н. Толстого. Издание пятое. Москва 1886, части I—XI). Peale selle tsiteeris Lenin artikli «Meie aja orjus» väls-

V

Sellised on põhilised momendid Lenini poolt Tolstoi kohta kirjutatud artiklite loomisloos ja niisugune oli kirjanduslik-poliitiline olukord nende kirjutamise ajal. Sõltumata sellest, mida Lenin ühes või teises oma artiklis rõhutas, sõltumata olukorrast, milles igaüks neist loodi, on kogu Lenini artiklitetsükli teljeks probleem: *Lev Tolstoi ja Vene revolutsioon.* Lenin põhjendas metodoloogiliselt ja ajaloolis-kirjanduslikult teesi Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegli kohta; see valgustab uuel viisil kogu Tolstoi arengut, ta seost demokraatliku vene kirjanduse ja ühiskondliku mõtte traditsioonidega, tema osa võitluses mitmesuguste kirjanduslik-poliitiliste suundadega. Kõiki Lenini artikleid läbib püüe kaitsta Tolstoi loomingut labastamise eest liberaalkodanlike ja menševistlike literaatide poolt. Oktoobrieelsele kirjanduslikule historiograafiale oli iseloomulik hüpertroofiline tähelepanu Tolstoi ideoloogia negatiivsete elementide vastu. Uurimustes ja artiklites Tolstoi kohta prevaleeris tema õpetuse ja loomingu abstraktselt-moralistlik käsitlus. Lenin oli esimene uurija, kes, sügavalt analüüsides ajaloolist tegelikkust ja selle kajastumist Tolstoi loomingus, tegi kindlaks selle loomingu progressiivsete külgede geneetilise seose talurahva revolutsioonilise meeleoludega. Kuigi Tolstoi eitas revolutsioonilisi meetodeid, on tema osa rahvahulkade viha süütamisel vana korra vastu kaheldamatu. Tolstoi «ei saanud aru» revolutsioonist. Kuid revolutsiooni «...*otseste teostajate ja osavõtjate* (meie kursiiv. — *B. M.*) massi hulgas on palju sotsiaalseid elemente, kes samuti ilmselt ei saanud aru toimuvast, samuti hoidusid kõrvale tõelistest ajaloolistest ülesannetest, mis sündmuste käik nende ette asetas» (15. kd., lk. 179). Selle tõenduseks, et Lenin hindas kõrgelt Tolstoi loomingu revolutsioonilist sisu, võib olla isegi mittetäielik kokkuvõte Lenini avaldustest sellel teemal. Juba oma esimeses artiklis Tolstoi kohta märkis Lenin Tolstoi loomingu otsest seost rahvahulkade *revolutsioonilise* häälestatusega: «Püüd sootuks minema pühkida nii kroonukirik kui ka mõisnikud ja mõisnike valitsus, hävitada kõik maavalduse vanad vormid ja viisid, puhastada maa, luua politseiliku klassiriigi asemele vabade ja võrdõiguslike väiketalupoegade ühiselu, — see püüd läbib punase niidina iga talupoegade ajaloolist sammu meie revolutsioonis, ja pole kahtlust, et Tolstoi kirjutiste ideeline sisu vastab palju rohkem sellele talupoegade püüdele kui abstraktsele «kristlikule anarhismile», nagu vahel hinnatakse tema vaadete

---

maist väljaannet («Svobodnoje Slovo» väljaanne, nr. 43, 1900) ja kogumikku «Elu mõttest», L. N. Tolstoi mõtteid, mis olid kogutud Vladimir Tšertkovi poolt, V. ja A. Tšertkovi eessõnaga («Svobodnoje Slovo» väljaanne, nr. 56, 1901). «Kreutzeri sonaati» tsiteeris Lenin nähtavasti ühe 1889. aasta illegaalse hektografeeritud eksemplari järgi, kuna selle teose teistes väljaannetes Lenini poolt toodud tsitaat puudub.

«süsteemi»» (15. kd., lk. 183). Oleks ekslik arvata, et Lenin pidas Tolstoid ainult täiesti passiivse, revolutsioonilisest võitlusest täielikult eemalehoiduva talupoja ideoloogia väljendajaks. Ei, Lenin formuleeris täpselt oma definitsiooni Tolstoi osa kohta: ta «kehastas... oma teostes hämmastava reljeefsusega — nii kunstnikuna ja mõtlejana kui ka jutlustajana — *kogu esimese Vene revolutsiooni ajaloolise omapärasuse jooni, selle jõudu ja selle nõrkust* (16. kd., lk. 297; meie kursiiv. — *B. M.*). Talurahvahulgad, kelle ideoloogiat Tolstoi väljendas, olid juba ärganud ajaloolisele tegutsemisele, võtsid osa revolutsioonist, kuid tegutsesid alles mitteküllaldase hoogsusega, kahtluste ja kõikumistega. Patriarhaalse talurahva poliitiline piiratus, mida kajastas Tolstoi, oli revolutsioonieelse ajajärgu vastuoluliste tingimuste vili, kuid andis ennast tunda ka 1905.—1907. aasta revolutsiooni ajal kõrvuti talurahva massilise protesti võimsusega, mida Tolstoi oli fikseerinud ebatavalise reljeefsusega.

Lenin märkis, et Tolstoi loomingus pärast «murrangut» esineb «... haruldaselt tugev, otsene ja siiras protest ühiskondliku vale ja valskuse vastu...», «... kapitalistliku ekspluateerimise halastamatu arvustamine, valitsuse vägivallategude, kohtu ja riigivalitsemise komöödia paljastamine, kogu nende vastuolude sügavuse esiletoomine, mis valitsevad rikkuse kasvu ja tsivilisatsiooni saavutuste ning töölishulkade viletsuse, metsistumise ja piinade kasvu vahel...», «... kõige kainem realism, igasuguste maskide maharebimine...» (15. kd., lk. 180). Tolstoi suutis «oma töödes üles tõsta niipalju suuri küsimusi, suutis tõusta niisuguse kunstilise jõuni, et tema teosed on saavutanud maailma ilukirjanduses ühe esikoha»; «ta on suutnud väljapaistva jõuga edasi anda praeguse korra poolt rõhutud laiade rahvahulkade meeleolu, kirjeldada nende olukorda, väljendada nende stiihilist protesti- ning pahameeletunnet» (16. kd., lk. 296—297). «Tolstoi kriitikat iseloomustab sellepärast niisugune tundejõud, niisugune kirglikkus, veenvus, värskus, siirus ja kartmatus taotluses «välja jõuda juureni», leida rahvahulkade hädade tõeline põhjus, et see kriitika tõesti peegeldab murrangut miljonite talupoegade vaateis...» (16. kd., lk. 305). Tolstoi loomingu kasvatuslikku tähtsust pidas Lenin väga kõrgeks ja arvas, et ainult sotsialistlik pööre loob võimaluse teha «... tema suured teosed tõesti *kõikide* omanduseks...» (16. kd., lk. 296). Artiklis «Tolstoi ja proletaarne võitlus» pöördus Lenin uuesti küsimuse juurde Tolstoi tähtsusest proletariaadile. «Uurides Lev Tolstoi kunstiteoseid,» kirjutas ta, «õpib vene töölisklass paremini tundma oma vaenlasi, aga orienteerudes Tolstoi *õpetuses,* peab kogu vene rahvas mõistma, milles seisis tema enese nõrkus, mis ei võimaldanud tal lõpuni viia oma vabanemise üritust» (16. kd., lk. 326—327). Muidugi on seejuures tarvis selgitada Tolstoi mittevastupanemise õpetuse reaktsioonilisust. Kuid Lenini käsitluses ei määranud Tolstoi tähtsust ei see õpetus ega tolstoilik asketism. Ja kui Lenin

mõnes artiklis pööras peamist tähelepanu Tolstoi nõrkade külgede analüüsimisele, siis see, nagu nägime, oli tingitud poliitilise ja kirjandusliku võitluse spetsiifilistest tingimustest.

Tolstoi loomingu, õpetuse, kogu ta vaadete seost talurahva ideoloogiaga iseloomustas Lenin täpseis, täiuslikes formuleeringuis: «Tolstoi on suur nende ideede ja nende meeleolude väljendajana, mis olid kujunenud miljoneil vene talupoegadel selleks ajaks, kui Venemaal saabus kodanlik revolutsioon» (15. kd., lk. 183). «Tolstoi teostes on leidnud väljenduse just talurahva massilise liikumise jõud ja nõrkus, vägevus ja piiratus» (16. kd., lk. 297). «Tema suu läbi kõneles kogu see paljumiljoniline vene rahva mass, kes *juba* vihkab praeguse elu peremehi, kuid kes ei ole *veel* jõudnud teadliku, järjekindla, lõpuni mineva ja leppimatu võitluseni nende vastu» (16. kd., lk. 326). Nõnda siis on Tolstoi, Lenini kontseptsiooni järgi, vene talurahva paljumiljoniliste hulkade ideede ja meeleolude väljendaja 1905.—1907. aasta revolutsiooni eelõhtul.

Neid Lenini iseloomustusi on võimalik käseoleval ajal illustreerida mitmete Tolstoi avaldustega tema kirjadest ja päevikutest, mis varem polnud avaldatud ja mis jäid seepärast Leninile tundmatuks. Mõned neist avaldustest üllatavad oma lähedusega Lenini ülaltoodud formuleeringuile. Kõige hämmastavamad selles suhtes on read Tolstoi kirjast V. V. Stassovile 18. oktoobril 1905: «Kogu selles revolutsioonis olen mina vabatahtlikult ja omavoliliselt enda peale võtnud olla 100-miljonilise põlluharijate rahva advokaadiks. Kõige üle, mis aitab või võib kaasa aidata tema hüvele, ma rõõmustan, kõigele sellele, millel pole seda peaeesmärki ja kisub sellest eemale, ma kaasa ei tunne.» [1] «Ma vaatan alt, 100 miljoni juurest,» kirjutas ta juba varem, 1901. aastal, ühes oma kirjas. [2] Ja see «vaade alt» tõepoolest vastas revolutsioonilise talupoja vaadetele mitte ainult põhiküsimuses, vaid ka detailides, — kõiges, mis oli seotud püüdega likvideerida «sajanditepikkust ebaõiglust», «maa eraomandi suurt pattu». Sügava meelepahaga kirjutas Tolstoi maaorjusest, sellest, et «põhiline pahe, mille all kannatab vene rahvas, samuti nagu Euroopa ja Ameerika rahvad, on see, et rahva enamus on ilma jäetud iga inimese kaheldamatust loomulikust õigusest kasutada üht osa sellest maast, millel ta on sündinud», — et vene talurahval seisab küsimus «ainult selles, kuidas koos oma perega mitte nälga surra», kuna tal pole maad, ja et Venemaal püütakse igati «mitmesuguste lappimistega, palliatiividega kinni mätsida, summutada, mööda minna» «sellest vanast, julmast, silmanähtavast, karjuvast peamisest ebaõiglusest, mille hävitamine on päevakorral mitte ainult Venemaal, vaid kogu maail-

[1] «Лев Толстой и В. В. Стасов. Переписка 1878—1906». «Прибой», Л. 1929, стр. 378.

[2] Бирюков. Биография Л. Н. Толстого, т. IV, М.—Л. 1923, стр. 26.

mas» [1]. Inimestest, kes, omades «sadu, tuhandeid, kümneid tuhandeid tiinusid maad, kauplevad maaga» elavad «uhkesti, tänu rahva mahasurutud olekule» [2], — kõneles Tolstoi maata, kerjusliku talupoja kirgliku vihaga. «Maaküsimus,» kinnitas ta 1905. aastal, «on käesoleval ajal jõudnud sellise küpsuse astmele, milleni küsimus pärisorjusest oli jõudnud 50 aasta eest.» [3] Kõiki abinõusid «pahe kergendamiseks», mille üle vaieldi ajakirjanduses ja duumas — väljaostmise teel, pankade kaudu jne. — eitas Tolstoi kategooriliselt ja nõudis maa täielikku üleandmist rahvale. Naiivse patriarhaalse talupoja taoliselt hindas ta kõiki poliitilisi ümberkorraldusi üheainsa kriteeriumiga — maaomandiga ja eitas riigikorra kodanlikku demokratiseerimist, sellepärast et näiliselt «vabades» Euroopa ja Ameerika maades «on maa endiselt rikaste omandus» [4].

1905.—1907. aasta revolutsioon tõestas paljude näidetega, et Tolstoi ideed, tema vaadete tugevate ja nõrkade külgede omapära olid omased kaunis suurtele töötava talurahva kihtidele. Suurima selgusega võib seda demonstreerida II Riigiduuma talupoegadest saadikute väljaastumiste varal, mida Lenin tähelepanelikult uuris (eriti tööprotsessis raamatu kallal «Sotsiaaldemokraatia agraarprogramm 1905.—1907. aastal toimunud esimeses Vene revolutsioonis»). Neis väljaastumistes peegeldusidki just need talurahvaliikumise nõrgad ja tugevad küljed, millest kirjutas Lenin, iseloomustades Tolstoi loomingut ja õpetust. Talupoegadest saadikud väljendasid oma kõnedes sajandite jooksul kogunenud viha mõisnike vastu, püüet aluseni hävitada kõik vanad maavalduse vormid ja korraldused, teha maa puhtaks, luua vabade ja võrdõiguslike talupoegade riik. Ja samal ajal paistsid rahvasaadikute kõned silma otse tolstoiliku poliitilise naiivsusega, ebateadlikkusega, patriarhaalsele külale omase lõtvusega, tõelise vabadusvõitluse teede mittemõistmisega. See vasturääkivate ideede vastuoluline läbipõimumine, mis on fikseeritud Riigiduuma istungite stenogrammides, tuletab niivõrd meelde vastavaid kohti Tolstoi ilukirjanduslikest ja publitsistlikest teostest, et mõnikord näib otse nende ümberjutustusena.

Toome näitena, mida kõneles üks vähese kirjaoskusega talupoeg A. I. Semjonov, II Riigiduuma saadik, ühel duuma istungil:

«Kibe häda seisab nimelt nende talupoegade huvides, kes vaevlevad terve eluaja ilma maata. Kakssada aastat ootavad nad, kas ei kuku neile taevast varandust, kuid seda ei kuku. Varandus on härrade suurte maaomanikkude käes, kes koos meie vanaisadega ja isadega said selle maa, kuna aga maa on ometi

---

[1] «Великий грех» (1905). Л. Н. Толстой. Полн. собр. соч., т. 36, стр. 219 (edasistes viidetes osutatakse lühidalt: Юбилейное издание).

[2] Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 36, стр. 228.

[3] Sealsamas, lk. 229.

[4] «Конец века» (1905). Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 36, стр. 259.

jumala ja mitte mõisniku oma... Ma saan väga hästi aru, et maa kuulub kogu töötavale rahvale, kes maa peal töötab... Ei, härrased, aitab varanduste kogumisest ja taskus hoidmisest, tarvis elada õigesti. Riik mõistab, härrased, ma saan väga hästi aru, meie oleme ausad kodanikud, meie poliitikaga ei tegele, nagu ütles üks eelkõnelejaist... Nemad (mõisnikud. — *B. M.*) ainult käivad ja on endale kõhu ette söönud meie verest, meie mahlast. Me peame meeles, me neile niisugust ülekohut tegema ei hakka, me anname ka neile maad. Kui arvestada, siis meile tuleb iga pere peale 16 tiinu, aga härradel suurmaaomanikel jääb veel igale 50 tiinu... Tuhanded, miljonid inimesed kannatavad, aga härrad pidutsevad... aga kui sõjaväeteenistus, me teame: jäid haigeks — «temal on kodukohas maa». Aga kus on tema kodukoht? Seda pole hoopiski olemas. Kodukoht on niipalju, et kirjas seisab, kus ta sündinud on, ja on üles kirjutatud, mis usku ta on, aga maad tal ei ole. Nüüd ma ütlen: rahvas palus mind, et kiriku-, kloostri-, kroonu-, udelli- ja sunduslikult võõrandatud mõisamaad üle anda töötava rahva kätte, kes tema peal töötama hakkab; ja koha peal üle anda: seal on näha. Ma ütlen teile, et mind on saatnud rahvas, et nõuda maad ja õigust ja täielikku kodanikuvabadust; ja me elame ning ei hakka näitama, et need on härrad ja need on talupojad, vaid oleme kõik inimesed ja igaüks omal kohal härra.» [1]

Iseloomustades talupoegade väljaastumisi vaidlustes agraarküsimuste arutamisel II Riigiduumas märkis Lenin, et nende ühiseks jooneks on «...elavad mälestused pärisorjuslikust korrast», «...kobrutav viha mõisnike ja mõisnike riigi vastu» (13. kd., lk. 354). Ja tõepoolest: talupoeg Kisseljov kõneleb lõikava sarkasmiga oktobristidest, et nad «kuni siiamaani igatsevad ja õhkavad pärisorjuse järele», ja pöördudes nende «palumata heategijate» poole, hüüab: «Küllalt, härrad karjased... Küllalt, meile pole vaja karjaseid, vaid juhte, keda me oskame leida ka ilma teieta, nendega koos me leiame tee valguse ja tõe juurde, leiame tee ka tõotatud maale.» [2] Talupoeg Netšitailo ütles parempoolsete pahaste hüüete saatel: «Need maad, mis kuuluvad rahvale — meile öeldakse: ostke neid. Oleme me siis sissesõitnud välismaalased? ...Meie oleme siinne rahvas, mispärast me peaksime ostma omaenda maad? See on meie poolt juba kümme korda välja teenitud vere, higi ja rahaga.» [3] Talupoeg Kirnossov esines veel teravamate paljastustega mõisnike kohta: «Härrad aadlikud, kas te arvate, et me ei tea, kui te meie peale kaarte mängisite, kui te meid koerte vastu vahetasite? Teame, see oli puha teie püha, puutumatu omand... Varasta-

[1] Государственная дума. Второй созыв. Стенографические отчеты, 1907. Сессия вторая, т. I, СПБ. 1907, ст. 1930—4.
[2] Sealsamas, art. 1947.
[3] Sealsamas, art. 780.

site meilt (maa. — *B. M.*)... Talupojad, kes mind saatsid, ütlesid nii: maa on meie oma, me tulime siia seda mitte ostma, vaid võtma...»[1]

Mõtteid sellest, et «õigus maale, — see on õigus tööle, ... on iga inimese lahutamatu õigus»[2], et maad peab omama igaüks, «kes sellel töötab, oma tööjõudu sellele rakendab, seda hellitab ja armastab»[3], viiteid evangeeliumile, katseid «valitsust õpetada», naiivset usku sellesse, et on võimalik «poliitikaga tegemist tegemata» otsustada kõik «õigluse järgi»[4], — kõike seda me leiame Tolstoi ilukirjanduslikes ja publitsistlikes teostes. On huvitav, et isegi Tolstoi poolt propageeritav maaküsimuse lahendamine Henry George'i[5] järgi peegeldas väiketalupoegade illusioone ja leidis pooldajaid rahva hulgas.

Vjatka kubermangu saadik III Riigiduumas, talupoeg Kropotov, võttes sõna agraarküsimuses, pani ette: «Selleks et olla õiglane, tuleb maa peale panna üksainus (s. t. ühtne. —*B. M.*) maks, ja siis saavad töötavad hulgad maa enda kätte ja siis pole keegi kade: kes ei taha töötada, see ei maksa.»

Kommenteerides seda esinemist artiklis «Läbirääkimised agraarküsimuse üle III duumas» (1908), kirjutas Lenin:

«Kuipalju veel võitluses läbiproovimata jõudu, kuipalju võitlusindu on selles naiivses kõnes! Tahtes vältida «sundvõõrandamist», paneb Kropotov *tegelikult* ette abinõu, mis on võrdne mõisamaade *konfiskeerimisega* ja *kogu* maa natsionaliseerimisega! Et selle George'i õpetuse pooldaja «üksainus maks» on võrdne kogu maa natsionaliseerimisega, seda Kropotov ei mõista, aga et ta annab edasi *miljonite* tõelisi püüdlusi, — selles ei või olla kahtluse varjugi» (15. kd., lk. 283). Tolstoi, nagu teada, propageeris aktiivselt Henry George'i teooriat, millega ta esmakordselt tutvus 1885. aastal. Naiivselt uskudes, nagu võiks George'i teooria olla «tulevase majandusliku korra kindlaks aluseks», kirjutas Tolstoi sellest reas artiklites: «Suur patt» (1905), «Kiri talupojale maast» (1905), «Ainuke võimalik maaküsimuse lahendus» (1906) jt. Ideed ühtse maksu sisseseadmisest kui «maa vabastamise» vahendist puudutab Tolstoi ka ilukirjanduslikes teostes (vt. näiteks «Ülestõusmises» Nehljudovi jutuajamist talupoegadega George'i teooria kohta). Kirjades Nikolai II-le

---

[1] Государственная дума. Второй созыв. Стенографические отчеты. 1907. Сессия вторая. т. I, СПБ. 1907, ст. 1144.

[2] Sealsamas, art. 1974.

[3] Sealsamas, art. 1914.

[4] Sealsamas, art. 1932, 1974.

[5] George, Henry (1839—1897) — raamatu «Progress ja vaesus» autor, kodanlik ameerika majandusteadlane, kes pani ette maa eraomandi kaotamiseks sisse seada «ühtne maks» maa väärtuselt. See maks, George'i mõtte järgi, pidi võtma ära «ühiskonna kasuks» kogu «teenimata» tulu (rendi) kõigi teiste maksude ja andamite kaotamise tingimusel. George'i teooria olemuse kohta vt. Marxi kirjas Sorgele 20. juunist 1881 ja Lenini teostes (vt. 18. kd., lk. 146).

(1905) ja pärast P. A. Stolõpinile (1907) püüdis Tolstoi veenda tsaari ja tema ministrit teostama maareformi Henry George'i järgi. Loomulikult olid need katsed määratud täielikule läbikukkumisele. Lenini ülaltoodud märkus selle kohta, missugune sisuline tähendus oli talupoeg Kropotovi kõnes esineval George'i teooria kaitsmisel, aitab lahti mõtestada ka seda, missugune konkreetne ajalooline sisu oli Tolstoi vaadetel maaküsimuse lahendamisele.

Kui võtta Tolstoi vaadetelt maaküsimusele «ideoloogiline rüü», siis saab nende revolutsioonilis-demokraatlik sisu kaheldamatuks. Nende Tolstoi ideede teostamine praktikas oleks viinud kogu maa konfiskeerimisele ja natsionaliseerimisele koos sellest tulenevate järeldustega Venemaa poliitilise korra kohta. Tolstoi ei saanud sellest aru, samuti nagu talupoeg Kropotovgi.

Tolstoi, nagu märkis Lenin, «...on suutnud väljapaistva jõuga edasi anda praeguse korra poolt rõhutud laiade rahvahulkade meeleolu, kirjeldada nende olukorda, väljendada nende stiihilist protesti- ning pahameeletunnet» (16. kd., lk. 296—297). Järelikult seisab Tolstoi tähtsus eelkõige selles, et ta peegeldas talurahva-demokraatia meeleolusid, aga mitte ta usundilis-kõlbelistes jutlustamistes. Just Tolstoi vaadete ja loomingu demokraalik sisu peab olema kirjandusloolaste huvikeskuses, mitte aga Tolstoi uued inimkonna päästmise retseptid, mis väljendasid «...just tema õpetuse kõige nõrgemat külge» (15. kd., lk. 183).

VI

Lenini tees selle kohta, et Tolstoi ideoloogia on tihedas sõltuvuses talurahvahulkade meeleoludest, tõstab ühe esmajärgulise tähtsusega kirjandusteadusliku probleemina üles suure kirjaniku ühiskondlik-poliitiliste vaadete tundmaõppimise. Seni siiski pole Tolstoi poliitilisi vaateid uuritud, kuna kirjandusteadlaste tähelepanu on tõmmanud endale peamiselt need kohad Lenini artiklitest, kus ta kõneles tolstoilikust «poliitikast eemalehoidumisest». Kuid, nagu näitas Lenin, oli see eemalehoidumine üheks Tolstoi vastuolulisuse väljenduseks ja loomulikult ei ammendanud isegi ta publitsistlike artiklite sisu.

«Küla-Venemaa kõigi «vanade alustugede» terav murdumine,» kirjutas Lenin, «teravdas tema tähelepanu, süvendas tema huvi selle vastu, mis tema ümber toimus...» (16. kd., lk. 304). Ja tõepoolest, aastakümnete jooksul ennustas Tolstoi korduvalt ühiskondliku pöörde lähenemist, kuigi ta ei mõistnud selle tõelist sisu ega tunnustanud neid vorme, milles see pööre pidi teostuma. «Suurte muutuste», «hiigelpöörete» eelaimus, mida Tolstoi väljendas algul segastes ja ebamäärastes vormides, sai aja jooksul kindlailmelisemaks. Tema arutlused poliitilistel teemadel kinnitavad täiel määral Lenini seisukohta, et Tolstoi kui kunstnik ja mõtleja kujunes välja 1861. ja 1905. aasta vahel.

Tolstoi poliitilised huvid pärast «talurahvareformi» kajastasid talurahva-demokraatia taotlust täielikult likvideerida pärisorjus. Just see läbib tema unistusi «pöördest», ükskõik kui abstraktselt-moralistlikku sisu ta sellesse pöörde mõistesse ka mahutas.

Sel ajajärgul, mil sai ikka selgemaks, et pärast reformi «talupojad pääsesid «vabadusse», olles puruvaeseks röövitud...» (17. kd., lk. 64), et «liberaalid, nagu pärisorjapidajadki, seisid mõisnike omandi ja võimu tunnustamise pinnal...» (17. kd., lk. 93), — sel ajajärgul kirjutab noor Tolstoi oma märkmikku, et Vene revolutsioon võib olla rajatud ainult ideele «ühiskonnakorrast, milles puudub maa eraomand», ja et just selles seisab «Venemaa ülemaailmne rahvalik ülesanne» [1].

1878. a. Tolstoi kirjutab Strahhovile, et V. Zassulitši lugu «pole nali. Need on alles esimesed liikmed reast, mida me veel ei tunne; kuid see on tähtis sündmus... see sarnaneb revolutsiooni ennetele.» [2]

1885. a. Umbse reaktsiooni ja ideelise lagunemise ajajärk, mida iseloomustab intelligentsi usu puudumine mingisugustegi muudatuste võimalusse, «tolstoiluse» kõige halvemate külgede harrastamine. Kuid siiski kirjutab Tolstoi ühes oma kirjas: «...Meil on kõik hästi ja väga vaikne. Kirjadest näen, et teil ka, ja samuti kogu Venemaal ja Euroopas samuti. Kuid ära usalda seda vaikust. Tumm võitlus ankovi piruka [3] vastu mitte ainult pole lõppenud, vaid kasvab, ja siin-seal on kuulda juba maaväringu mürinaid, mis seda pirukat lõhuvad. Mind hoiabki ainult elus usk, et pirukas pole igavene, vaid igavene on inimese mõistus.» [4]

1891. a. Kasvavate talurahvarahutuste ajajärk. Septembris kirjutab Tolstoi oma päevikusse: «Kas inimesed, kes elavad praegu teiste kaela peal, sellest ise aru ei saa, et nii ei või, ja vabatahtlikult maha ei roni, vaid ootavad niikaua, kuni nad maha visatakse ja puruks tallatakse?» [5]

1892. a. Seoses oma tööga näljahädaliste abistamisel ütleb Tolstoi, et talle on «piinav näha seda alandust ja kõlvatust», milleni rahvas on viidud [6]; «tuhnides rahva sisikonnas», nägi ta, et elu ei või vanaviisi edasi kesta ja et «asi läheneb» lahendusele [7].

Revolutsioonieelsetel aastatel kasvab ähvardavate sündmuste

---

[1] Н. Н. Гусев. Толстой в расцвете художественного гения, М. 1927, стр. 33.

[2] «Переписка Л. Н. Толстого с Н. Н. Страховым», СПБ. 1914, стр. 159.

[3] Naljaväljend, mida Tolstoi perekonnas tarvitati ainelise heaolu tähistamiseks.

[4] Tolstoi kiri T. A. Kuzminskajale 17. oktoobril 1885. Tsiteeritud Birjukovil, III kd., lk. 41.

[5] Н. Н. Гусев. Летопись жизни и творчества Л. Н. Толстого, стр. 453.

[6] «Переписка Л. Н. Толстого с Н. Н. Страховым», СПБ. 1914, стр. 441.

[7] «Vestnik Jevropõ», 1915, nr. III, lk. 23.

läheduse ja seaduspärasuse tajumine Tolstoil üha suuremaks. 1902. aastal väljendab ta seda tajumist järgmistes sõnades: «Kui parandamatud tiisikuse- või vähihaiged teaksid oma olukorda ja seda, mis neid ootab, ei suudaks nad elada, — samuti ka meie valitsus, kui ta mõistaks kõige selle tähendust, mis praegu Venemaal sünnib, nemad, — valitsusinimesed — ei suudaks elada.» [1] 1. detsembril 1904. a. aga teeb Tolstoi päevikusse järgmise sissekande: «Olemasolev kord on oma aluste poolest seesugusel määral vastuolus ühiskonna teadvusega, et seda korda on võimatu parandada, kui alused paigale jätta, samuti nagu pole võimalik parandada maja seinu, kui alusmüür vajub. On tarvis kõik alusest peale ümber ehitada. Ei ole võimalik parandada olemasolevat korda ühtede pöörase rikkuse ning üliküllusega ja rahvahulkade vaesuse ning puudusega... Seda kõike pole võimalik parandada konstitutsioonidega, üldise hääletamisega, pensionidega töölistele, riigi lahutamisega kirikust ja muude selletaoliste palliatiividega.» [2]

Mitmesugustes artiklites 1905.—1907. aastast näitas Lenin korduvalt, et revolutsioon soodustas vene ühiskonna kõige erinevamate kihtide poliitilise teadlikkuse kasvu. Kas Tolstoi oli erandiks sellest üldisest reeglist, kas revolutsioon ei kõigutanud Tolstoi moraali, tema printsipiaalset apoliitilisust? On teada, et kuni elu lõpuni rõhutas Tolstoi oma kirjutistes ja vestlustes kaasaegsetega oma ükskõiksust poliitika vastu. Kuid, kõneldes Lenini sõnadega, ei võinud ta samal ajal mitte erutuda selle üle, mis «praegu Venemaal toimub, mitte mõtelda sõjast ja revolutsioonist...» (9. kd., lk. 175). Seda tõestavad mitte üksi artiklid, mis Tolstoi revolutsiooniperioodil kirjutas, vaid ka tema enda väide, et arvamine, nagu oleks talle omane apoliitilisus, ei ole õige. [3]

Oma hinnanguis 1905.—1910. aastal toimuvate poliitiliste sündmuste kohta ilmutas Tolstoi ikka jälle oma poliitiliste vaadete demokratismi. Need hinnangud põimuvad läbi Tolstoile tüüpiliste väidetega, et moraalne enesetäiustamine on ainus tee tegelikkuse muutmiseks. Kuid huvitavad on eriti need Tolstoi arutlused, mis murdsid ennast läbi traditsioonilisest «tolstoiluse» moraalist.

Tolstoi vaadete areng 1905.—1907. aastal on eredaimaks illustratsiooniks Lenini sõnadele revolutsiooniliste sündmuste mõjust inimestele, kes «...hoidusid kõrvale tõelistest ajaloolistest ülesannetest, mis sündmuste käik nende ette asetas» (15. kd., lk. 179). Suurte rahvahulkade kaasaminek revolutsiooniga ei võinud jääda kajastumata Tolstoi vaadetes, kuigi ta demonstratiivselt hoidus revolutsioonist eemale. Ja Tolstoi 1905.—1906.

---

[1] Бирюков, т. IV, стр. 73.

[2] Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 104.

[3] Тенеромо. Толстой о Думе. «Birževõje Vedomosti», 30. juuli 1908, nr. 10631.

aasta artiklitesse, mida ta püüdis kirjutada oma moraali vaimus, libises korduvalt sisse toimuva revolutsiooni seaduspärasuste mõistmist. «Iga revolutsioon,» kirjutas Tolstoi artiklis «Sajandi lõpp» (1905), «algab siis, kui ühiskond on välja kasvanud sellest maailmavaatest, millel põhinesid ühiskondliku elu olemasolevad vormid, kui vastuolu elu vahel, nii nagu ta on, ja selle vahel, missugune ta võib olla ja peab olema, saab inimeste enamusele niivõrd selgeks, et nad tunnevad olevat võimatu jätkata elu endistes tingimustes.»[1] Lähtudes sellest, et käesoleval 1905. aastal «see vastuolu ei anna ennast mitte kusagil mujal tunda nii teravalt kui vene rahva hulgas», oli Tolstoi valmis tervitama revolutsiooni ja mõnikord isegi peaaegu valmis tunnistama, et revolutsionääridel on õigus nende võitluses tsaarivalitsusega[2], kui nad ... ei tegutseks revolutsiooniliste meetoditega, vaid piirduksid võimudele «alistumisest loobumisega» ilma relvastatud võitluseta. Ja siit peale algas usundilis-kõlbelise õpetuse positsioonidelt see poleemika revolutsionääridega, mis oma ühiskondliku tähenduse poolest oli reaktsiooniline selle sõna täpses ja otseses mõttes. Ent kui Tolstoi oma artiklites püüdis oma poolehoiule alanud revolutsiooni vastu anda spetsiifilist iseloomu, käsitledes revolutsiooni dogmaatiliselt oma moraali vaimus (see saab eriti selgeks, kui uurida nende artiklite kirjutamise ja parandamise ajalugu), siis tema revolutsiooniaegsetes kirjades ja päevikutes, samuti ka vestlustes, mis on üles kirjutatud kaasaegsete poolt, on ta suhtumisel toimuvatesse sündmustesse palju otsesem iseloom. Siin läheneb ta sageli revolutsiooni hindamisele mitte kui usundilis-kõlbeline jutlustaja, vaid kui ajaloolane, kes püüab mõista kõige sündiva objektiivset seaduspärasust. 1905. aasta tõstis Tolstoi huvi Euroopa revolutsioonide ja vene revolutsioonilise liikumise ajaloo uurimise vastu. Korduvalt loeb ta prantsuse ajaloolaste teoseid, mis on pühendatud XVIII sajandi revolutsioonile, kirjandust, mis on seotud dekabrismi ajalooga, Herzeni teoseid.

30. novembril 1905 kirjutab ta V. V. Stassovile: «Sündmused toimuvad ebatavalise kiiruse ja reeglipärasusega. Tunda rahulolematust selle vastu, mis sünnib, on just sama hea, kui tunda

[1] Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 36, стр. 238.

[2] Vrd. «Läkituses vene inimestele» (1906) järgmisi Tolstoi sõnu, mis olid adresseeritud valitsusele: «Kas revolutsionäärid määratlevad õigesti või valesti neid eesmärke, mille poole nad püüavad, püüavad nad ometi mingi uue elukorralduse poole; teie aga soovite ainult üht: püsida selles soodsas olukorras, milles te viibite. Ja seepärast pole teil võimalik revolutsioonile vastu panna oma isevalitsuse lipuga, olgugi konstitutsiooniliste parandustega, ja moonutatud kristlusega, mida hüütakse õigeusuks, olgugi patriarhaadi ja iga liiki müstiliste tõlgendustega. Kõik see on oma aja ära elanud ja seda pole võimalik taastada» (Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 36, стр. 304). Kuid minnes edasi revolutsionääride juurde, «paljastab» Tolstoi neid ikka ja ikka jälle temale omaselt usundilis-kõlbeliselt seisukohalt ja nõrgendab sellega tunduval määral oma tsaarivaitsuse-kriitika tähtsust.

rahulolematust sügise ja talve vastu, mõtlemata kevadele, millele nad meid lähendavad.» [1]

Mõtisklused Vene revolutsiooni üle ja selle võrdlemine XVIII sajandi Prantsuse revolutsiooniga kajastuvad tema päeviku märkuses 29. juunist 1905: «Nii nagu prantslased olid 1790. aastal kutsutud selleks, et maailma uuendada, nii on sellekssamaks kutsutud venelased 1905. aastal.» [2] Aasta hiljem, kui toimuva liikumise suurus ja hoog oli veelgi ilmsem, kirjutas Tolstoi ameerika kirjanikule E. Crosby'le: «Kuritööd ja julmused, mis toimuvad Venemaal, on kohutavad. Ma olen aga kindlasti veendunud, et sellel revolutsioonil on inimkonnale suuremad ja heategevamad tagajärjed kui Suurel Prantsuse revolutsioonil.» [3]

Huvitavad on Tolstoi katsed leida 1905.—1907. aasta revolutsiooni käigus neid elemente, mis oleksid vastanud tema püüetele — saavutada ühiskondliku korra muutmist mitte revolutsioonilise vägivalla meetodiga, vaid passiivse keeldumisega võimudele alistumisest ja «mitteosavõtmisega» üritustest, mis on seotud olemasoleva korra kaitsmisega. Kui alles 1903. aastal Tolstoi pidas streiki viljatuks toiminguks, siis juunis 1904, poliitiliste vastuolude järsu teravnemise ja streigilaine tõusu ajal riigis ta tähendab: «... pole põhjust streigile mitte kaasa tunda, kui ta ei purusta ristiusu aluseid, nagu ei saa keelduda kaasa tundmast igale abinõule, mis soodustab inimeste vabastamist.» [4] Esimese revolutsiooni ajajärgu streigiliikumist vaatlesid Tolstoi ja mõned tema pooldajad naiivselt kui tolstoiliku «passiivse mitteosavõtmise» idee teostamist. V. V. Stassov kirjutas Tolstoile 1. novembril 1905: «... kas on teile pähe tulnud või mitte, et Venemaa praegune pidulik vabanemine isevalitsusest, sajanditepikkusest despotismist ja häbiväärsest kõlvatusest toimub mitte kellegi teise kui T E I E õpetuse järgi?» Ja edasi väidab Stassov, et uus Venemaa vabaneb hädadest «oma tegevuse *seismajätmisega,* oma *mitteosavõtmisega»,* «oma *keeldumisega»* [5]. Kirjas 18. septembrist 1906 tähendab Stassov uuesti, et «kogu riigi streikimine» ongi «rahva tegevusse rakendatud» tolstoilik mittevastupanemise «seadus», ja nimetab Vene revolutsiooni «tolstoilikuks» [6]. On iseloomulik, et vastuses Stassovi sellele kirjale suhtub Tolstoi, mõistes, kui mõttetu on kogu revolutsiooni seletamine antud «seadusega», eitavalt proletariaadi osasse revolutsioonis ja pooldavalt — «saja miljoni maamehepõlluharija» «passiivsesse mitteosavõtusse». «Vana korra vägi-

---

[1] «Лев Толстой и В. В. Стасов. Переписка 1878—1906». «Прибой», Л. 1929, стр. 386.

[2] Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 151.

[3] Sealsamas, lk. 413—414.

[4] Бирюков, т. IV, стр. 87.

[5] «Лев Толстой и В. В. Стасов. Переписка 1878—1906». «Прибой», Л. 1929, стр. 382.

[6] Sealsamas, lk. 407—408.

valla,» kirjutab Tolstoi, «hävitab üksnes mitteosavõtt vägivallast, ja hoopiski mitte need uued ja mõttetud vägivallaaktid, mida sooritatakse praegu.» [1]

«Oma «mitteosavõtu» ja passiivse boikoti ideede elulisuse ja õigsuse tõestust nägi Tolstoi niinimetatud «guuria liikumises». 1905. aastal kuulutasid Guuria talupojad välja valitsusasutuste boikoti, organiseerisid revolutsioonilise omavalitsuse. Olles ühekülgselt informeeritud selle katse ainult «rahulikust» iseloomust, propageeris Tolstoi palavalt «guuria liikumist» [2]. Kuid 27. märtsil 1905, parajasti kaks päeva pärast oma artikli «Kuidas on töörahval võimalik vabaneda?» lõpetamist, artikli, kus kaasatundvalt mainitakse guuria liikumist, sai Tolstoi kirja ühelt oma korrespondendilt märkusega, et guurialaste «boikotil» pole kaugeltki ainult lihtsa «mitteosavõtu» iseloom. «Kogu Guuria, väikesest suureni, on praegu häälestatud revolutsiooniliselt, on valmis otsekohe alustama mässu ja ootab ainult, mida võtab ette vene töötav rahvas ... Guurialased talitasid võimudega, kes neid hävitasid, Moosese seaduse järgi — «silm silma vastu, hammas hamba vastu».» [3]

Illusioone, mida Tolstoi hellitas oma poliitilise naiivsuse tõttu, propageeris Lääne kodanlik ajakirjandus teadliku poliitilise eesmärgiga. Ja mitte asjata kirjutas Lenin sellise vihaga ühe artikli kohta prantsuse ajalehes «Le Matin», kus kinnitati, et Venemaal «ei ole püha Antooniuse eeslinna» (Pariisi tööliskvartal) ja et rahval «on kalduvus mitte väljuda tänavale, vaid istuda kodus ja protesteerida tolstoilikult keeldumisega maksude maksmisest». [4] Vastuseks sellele kirjutas Lenin uhkusega revolutsioonilisest rahvast: «Rahvas valab oma verd kogu Venemaal. Reas linnades, paljudes külades kasvavad meil oma «püha Antooniuse eeslinnad». Rahvas peab meeleheitlikku võitlust» (8. kd., lk. 535).

Nähtavasti seoses küsimusega boikotist kui sellisest äratas Tolstoi huvi ka Lenini artikkel «Boikoti vastu», mis on kirjutatud 9. juulil (26. juunil) 1907. Juttu oli seal boikoti taktika kasutamisest III duuma valimistel: Lenin oli boikoti vastu, pidades tarvilikuks duuma kõnetooli kasutamist revolutsioonilise agitat-

[1] «Лев Толстой и В. В. Стасов. Переписка 1870—1906». «Прибой», Л. 1929, стр. 382.

[2] Tolstoi palavaid vastukajasid guuria liikumisele vt. Tolstoi 1905. aasta päevikuis (Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 119), artiklis «Kuidas on töörahval võimalik vabaneda?» (1905) ja kirjas I. P. Nakašidzele, mis on avaldatud «Svobodnoje Slovos» nr. 16, 1905. a.

[3] I. P. Nakašidze kiri Tolstoile 27. märtsist 1905, mida säilitatakse Üleliidulise Lenini-nimelise Avaliku Raamatukogu käsikirjade osakonnas (vt. Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 495).

[4] Vt. Lenini artiklit «Kodanlus kaupleb isevalitsusega, isevalitsus kaupleb kodanlusega», 8. kd., lk. 534—536. Lenini meie poolt tsiteeritud sõnad resümeerivad Vene revolutsiooni iseloomustust Gaston Leroux' kirjutises «L'agitation en Russie», mis on avaldatud ajalehes «Le Matin» 3. juulil 1905, nr. 7799.

siooni huvides.[1] Selles artiklis võis Tolstoi leida talle endale lähedasi mõtteid liberaalide «konstitutsioonilisest» lõmitamisest, mõtteid selle kohta, et 1905. aastal ei olnud «...monarhistlik-konstitutsiooniline pöörak rohkem kui politseilik lubadus» (13. kd., lk. 18). Lenin kirjutas selles artiklis, et «...I ja II duuma «konstitutsioon» on vaid viirastus», et «kadettide lobisemine on vaid tähelepanu kõrvale juhtimine nende oktobristliku olemuse varjamiseks», et «duuma on täiesti kõlbmatu vahend proletariaadi ja talurahva nõuete rahuldamiseks» (13. kd., lk. 25). Niisugune duuma, konstitutsiooni ja liberaalide iseloomustus võis Tolstois ainult poolehoidu esile kutsuda, — aga märkmed (kriipsud servadel) selles brošüüris näitavad siiski, et Tolstoi tähelepanu peatus siin boikoti kui omapärase poliitilise võitlusvahendi probleemil üldse.[2] Tolstoid nähtavasti hakkas huvitama, missuguses vahekorras on tema arusaamine boikoti olemusest Lenini arusaamisega sellest. On arusaadav, et Lenini käsitus oli otse vastupidine Tolstoi käsitusele. Nende seisukohtade erinevust võis Tolstoi näha kas või järgmistes Lenini sõnades: «Jutt on tekstis igal pool aktiivsest boikotist, s. t. mitte lihtsast kõrvalejäämisest vana võimu üritustest, vaid pealetungist sellele võimule. Lugejaile, kes pole tuttavad Bulõgini duuma boikoteerimise ajastu sotsiaaldemokraatliku kirjandusega, tuleb meenutada, et sotsiaaldemokraadid kõnelesid tookord avalikult *aktiivsest* boikotist, vastandades seda otsustavalt passiivsele boikotile, isegi veel enam: otsustavalt sidudes aktiivset boikotti relvastatud ülestõusuga» (13. kd., lk. 10). Tolstoi aga pooldas revolutsioonis just passiivse boikoti taktikat ja oli relvastatud võitluse vastu. Nii jäi Tolstoi ka 1905.—1907. aastal võõraks revolutsioonilise proletariaadi taktikale.

Kuid samal ajal on kahtlemata kindel, et reas revolutsiooniperioodi põhilistes poliitilistes küsimustes oli Tolstoi arvamustel tõeliselt demokraatlik iseloom. Talle olid võõrad konstitutsioonilised illusioonid, ta ei uskunud mingisuguste ürituste võimalusse ei valitsuse ega liberaalse kodanluse poolt, mis oleksid vastanud rahva lootustele. Lugenud läbi 17. oktoobri manifesti,

---

[1] Artikkel on avaldatud brošüüris «Kolmanda duuma boikoteerimisest», Moskva, 1907, mis leidub Tolstoi isiklikus Jasnaja Poljana raamatukogus. Brošüür trükiti Peterburis illegaalses trükikojas, kuid legaalse ilme andmiseks oli kaanel märgitud väljamõeldud «Gorizontovi trükikoda» Moskvas. Peterburi kohtupalati määruse kohaselt kuulus brošüür hävitamisele. Andmed brošüüri kohta on toodud Tolstoi muuseumis säilitatava Jasnaja Poljana raamatukogu teaduslikus kirjelduses.

[2] Lenini artiklis on Tolstoi ära märkinud järgmised read, mis sisaldavad küsimust boikoti rakendamise ajalooliste tingimuste kohta: «Sotsiaaldemokraat, seistes marksismi pinnal, ei otsusta boikoti üle ühe või teise asutuse reaktsioonilisuse astme järgi, vaid nende eriliste võitlustingimuste olemasolu põhjal, millede puhul, nagu nüüd on juba näidanud ka Vene revolutsiooni kogemused, on kasutatav see omapärane vahend, mida nimetatakse boikotiks» (brošüüri 2. lk., vrd. Lenin, 13. kd., lk. 4).

ütles Tolstoi: «Selles ei ole mitte midagi rahva jaoks.»[1] Riigiduuma kohta ütles ta avalikult, et see jätab «koomilise, vihastava ja vastiku» mulje[2], kirjas inglise kirjanikule Davidson Morrisonile aga tähendas ta duuma kohta: «Ma loodan, et see pettus saab varsti kõikidele avalikuks, ja et meie, venelased, hakkame otsima teisi teid.»[3]

Tõetruudus, millega Tolstoi kujutas talurahva-demokraatia meeleolusid, väljendus ka tema suhtumises vene liberalismisse. Lenin iseloomustas seda suhtumist järgmiste sõnadega: «...iga tees Tolstoi poolt antud kriitikas on kõrvakiil kodanlikule liberalismile; — sellepärast, et juba ainuüksi meie aja kõige valusamate, kõige neetumate küsimuste kartmatu, avalik ja halastamatult terav *ülestõstmine* Tolstoi poolt *lööb näkku* meie liberaalse (ja liberaalnarodnikliku) publitsistika šabloonilistele fraasidele, kulunud vigurdustele, põiklevale, «tsiviliseeritud» valele» (16. kd., lk. 299).

Teises artiklis, nagu juba mainisime, märkis Lenin, et «...vene liberaal ei usu ei Tolstoi jumalasse ega tunne ka kaasa Tolstoi kriitikale olemasoleva korra kohta», kuid «...ta kleebib end populaarse nime külge, et suurendada oma poliitilist kapitali, et mängida üldrahvusliku opositsiooni juhi osa...» (15. kd., lk. 179—180).

Lenini poolt Tolstoi ideoloogiliste positsioonide kohta antud iseloomustuse geniaalsus selgub täiel määral, kui uurida uusi biograafilisi materjale — kirjaniku enda kirju, päevikuid, märkmikke ja mälestusi temast. Need materjalid annavad tunnistust sellest, et Tolstoil oli juba enne «murrangut» umbusk liberaalide vastu, mis hiljem muutus põlguseks ja vihkamiseks. Tolstoi alaline püüe «välja jõuda juureni», nagu märgib Lenin, aitas tal lahti mõtestada vene liberalismi tõelist olemust. «Liberaalne urgitsemine» — selle väljendiga armastas Tolstoi iseloomustada liberaalide mitmesuguseid projekte ja deklaratsioone.

Iga kord, kui liberaalidel tuli kõnelda Tolstoi suhtumisest nendesse, püüdsid nad asjast mööda hiilida üldiste lausetega «suurest südametunnistusest» ja viidetega «suure rauga erilisele loomusele», kes on «suure eesmärgi» saavutamisel kaugel «tavalistest šabloonidest»[4]. Tolstoi ja liberaalide vaheliste suhete tõeline ajalugu kõneleb sellest, et lahkuminekud Tolstoi ja liberaalide vahel ning Tolstoi vaenulik suhtumine liberaalidesse kannab, nagu märkis Lenin, poliitilist iseloomu. Kadetlikud pub-

[1] Д. Маковицкий. Яснополянские записки, запись 23 октября 1905 г. «Golos Minuvšego», 1923, nr. 3, lk. 27.

[2] Ю. Беляев. У Льва Николаевича Толстого. «Novoje Vremja», 16. juuni 1906, nr. 10 867. On teada, et Tolstoi vaatas selle artikli korrektuuris läbi ja kiitis heaks.

[3] Н. Н. Гусев. Летопись жизни и творчества Л. Н. Толстого, стр. 683.

[4] Niisugune on näiteks kadeti vürst D. N. Šahhovskoi artikkel «Толстой и русское революционное движение». «Minuvšije Godõ», 1908, september, lk. 313—314.

litsistid, soovides seletada Tolstoi keeldumist kaasa töötada, viitasid tavaliselt Tolstoi üldtuttavale poliitilise tegevuse eitamisele üldse. Kuid faktid näitavad, et Tolstoi põlgas liberaale nende kompromissivaimu, silmakirjalikkuse ja sõnadetegemise pärast ning kõneles rahvahulkade täielikust ükskõiksusest nende tegevuse vastu. Poliitilist tegevust praktiliselt kahjulikuks pidades, mõistis Tolstoi siiski revolutsiooniperioodil täielikult, et liberaal ja revolutsionäär on teineteisest ääretult kaugel. Tema 1905. aasta päevikust loeme: «... liberaalidel pole ei konservatiivide leplikkust ega revolutsionääride ohvrivalmidust, vaid neil on egoism, ühtede rahulikkusetaotlus ja teiste enesekindlus.» [1]

1905.—1907. a. revolutsiooni ajajärgul muutus Jasnaja Poljana kohaks, mida liberaalid sageli külastasid täiesti kindlate eesmärkidega. Reas memuaarides, mille usaldusväärsuses Tolstoi kohta käivas kirjanduses ei kahelda, jutustatakse ägedatest poliitilistest vaidlustest, mida peeti Tolstoi majas. [2] Liberaalid püüdsid tõmmata Tolstoid eneste poole, et, nagu kõneles nende taktikast Lenin, «suurendada oma poliitilist kapitali» (15. kd., lk. 180). Siin käis tuntud liberaale, nende hulgas ka neid, keda Lenin mainib oma artiklites, süüdistades neid korduvalt kompromissivaimus, püüetes tsaariga kokkuleppe saavutamise ja rahva huvide reetmise poole: I. I. Petrunkevitš, üks kadettide partei organisaatoreid, osavõtja saatkonnast Nikolai II juurde 19. (6.) juunil 1905, I Riigiduuma liige; vürst Pjotr Dolgorukov, samuti selle partei keskkomitee liige ja I Riigiduuma liige; M. A. Stahhovitš, kadett, üks «Vabastuse Liidu» asutajaid, II Riigiduuma liige. Rünnakud Tolstoi seisukohtadele, eesmärgiga tõmmata teda liberaalide poolele, purunesid tema kindla veendumuse vastu, et toimuvas kampaanias konstitutsiooni eest «... pole midagi selletaolist, et kaitsta rahva huvisid», et «... kui Venemaal muudetakse valitsemise vormi, siis valitakse presidendiks mõni Petrunkevitš, aga Petrunkevitš ja Ko ei seisa tsaarist kõrgemal». «Võimalus saada ministriks viib Petrunkevitši tingimata kompromissidele.» [3] Liberaalid püüdsid mitmesugusel viisil Tolstoi autoriteetset nime ära kasutada. Nende keskel tekkis isegi mõte sellest, et Tolstoi lisaks oma allkirja petitsioonile konstitutsiooni asjus ja isiklikult annaks selle üle Nikolai II-le. Kuid kõik jutud konstitutsioonist, palvekirjadest ja petitsioonidest suunas Tolstoi järjekindlalt maaküsimusele. Kadett Dolgorukovi

[1] Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 175.

[2] Vt. eriti Tolstoi arsti D. P. Makovitski märkmeid: «Яснополянские записки», вып. I-II, изд. «Задруга», М. 1922, samuti ka nende ülestähenduste järge ajakirjas «Golos Minuvšego», 1923, nr. III; Н. Н. Гусев. Два года с Л. Н. Толстым, изд. Толстовского музея, М. 1927; А. Б. Гольденвейзер. Вблизи Толстого, т. I, М. 1922. Need mälestused on väärtuslikud seetõttu, et neis reprodutseeritakse jutuajamisi ja vestlusi Tolstoiga, kus ta teadagi väljendas oma vaateid vabamalt kui trükis.

[3] Д. Маковицкий. «Яснополянские записки», вып. I, стр. 65 (запись 2 января 1905 г.).

tegevuse puhul liberaalsete bankettide päevil tähendas Tolstoi: «Dolgorukovil on 12 000 tiinu ja ta agiteerib konstitutsiooni kasuks, kuigi ta väga hästi teab, et parem oleks, kui ta oma maa talupoegadele annaks. Teda juhib auahnus ja 99 protsenti teisi — samuti.» [1]

Aastail, mil Lenin väsimatult paljastas talupoegade huvide reetmist kadettide poolt, selgitades oma artiklites, et «... kadetlik agraarpoliitika on sisuliselt *mõisnike* poliitika» (12. kd., lk. 302), olid Tolstoil samasugused vaated kadettidele. Tolstoi sekretäri N. N. Gussevi mälestustes esineb järgmine üleskirjutus Tolstoi vestlusest veebruaris 1908: ««Ma tahaksin,» ütles L. N., «vene inimestele selgeks teha, et maaküsimus on praegu seesama, mis küsimus talupoegade vabastamisest 40 aasta eest. Ja täpselt samasugune suhtumine. Ma ei tea, — ütelge, palun, missugune vaade on kadettidel maaküsimusele?»

P. jutustas. L. N. kuulas lõpuni, vaikis natuke ja ütles:

«Teie, noored, ei tohi nii teha, aga mina, vanamees, mina püüan arendada eneses nende inimeste vastu — hirmus on ütelda — mitte põlgust, vaid täielikku ükskõiksust selle vastu, mida nad räägivad, samuti nagu selle vastu, mida kõneleb Stolõpin.»» [2]

Tolstoi seesuguse lähenemisega liberaalide seisukohtade hindamisele on seoses tema väide, et liberaalidel «... pole mingeid vahendeid selleks, et sundida tsaari võimust loobuma» ja et agitatsioon konstitutsiooni kasuks on lihtsalt tühjajutu ajamine, kuna valitsus «annab ainult seda, mida ta tahab anda», aga «kui võimu haaravad härrad, siis maad nad nende käest ei saa». Just sellepärast lükkaski Tolstoi niisuguse järjekindlusega tagasi kõik

---

[1] Д. Маковицкий. «Яснополянские записки», вып. I, стр. 47 (запись 24 декабря 1904 г.). Teises kohas oma ülestähendustes kirjutab Makovitski: «... Pjotr Dolgorukov, kui ta oli Jasnaja Poljanas, ütles: «See on imelik asi, kuidas Lev Nikolajevitš ei taha meid kuulata.»

[2] Н. Н. Гусев. Два года с Л. Н. Толстым, М. 1912, стр. 37. Selle vastuse teravus, vastuse, milles liberalismi samastatakse stolõpinlusega, on ilmne; selle väline tagasihoidlikkus seletub aga Tolstoile tavaliste moralistlike kaalutlustega. Tolstoi pidi korduvalt pidurdama oma viha liberaalide vastu. Tema päevikus on 24. septembrist 1906 sissekanne: «Kirjutasin mürgise kirja vastuseks järelepärimisele inglaste küllasõidu kohta ja olen rõõmus, et ära ei saatnud.» See kiri oli Tolstoi vastus kutsele osa võtta Inglise delegatsiooni vastuvõtust. Inglise delegatsioon pidi sõitma Venemaale auaadressi üleandmiseks endisele Riigiduuma esimehele. Tolstoi, kes nähtavasti mõistatas lahti selle liberaalide järjekordse sensatsiooni politikaanliku mõtte, kirjutas inglaste vastuvõttu korraldava komisjoni sekretärile vastuseks kutse peale järgmise kirja: «See sündmus, mida teie peate väga tähtsaks, paistab mulle mitte ainult tähtsusetuna, vaid ka tühisena ja kahjulikuna, kuna ta juhib inimesi eemale tõsistelt mõtetelt ja tegudelt, mis on meie ajal eriti vajalikud. Tühiseks pean ma seda sündmust aga sellepärast, et oodatud härrasid Smith'e ja Jones'e võib sama vähe pidada inglise rahva esindajaiks nagu neid Ivanove ja Petrove, kes neid vastu võtavad ja neile kõnesid peavad, võib pidada 150-miljonilise vene rahva esindajaiks» (Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 561).

liberaalide katsed kasutada tema nime ükskõik millistel poliitilistel eesmärkidel.

Järsult eitav suhtumine liberaalidesse kaasnes Tolstoil veendumusega poliitilise tegevuse kasutusest üldse ja usuga, et talurahva küsimust võib lahendada abinõudega, mis sisuliselt olid utoopilised. Arusaadav, et Tolstoi selles suhtes eksis. Kuid nii nagu Lenini poolt märgitud talurahva monarhistlikud ja konstitutsioonilised illusioonid või unistused «jumala maast», mis sageli paralüseerisid rahvahulkade energiat 1905.—1907. a. revolutsiooni ajajärgul, ei kõrvaldanud teesi talupoegade lootuste revolutsioonilis-demokraatlikust iseloomust, nõndasamuti ka Tolstoi vaadete nõrgad, utoopilised, reaktsioonilised küljed ei pea varjutama tema kui isevalitsuse julmuse ja despotismi kirgliku paljastaja, kui võrdõigusliku maakasutamise propageerija osatähtsust.

VII

Lenini poolt ülestõstetud küsimus Tolstoist kui kunstnikust ja mõtlejast, kes hämmastava reljeefsusega kehastas oma pärast «murrangut» kirjutatud teostes «... kogu esimese Vene revolutsiooni ajaloolise omapärasuse jooni ...» (16. kd., lk. 297), on seotud Lenini kontseptsiooniga kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ettevalmistamisest Venemaal aastail 1861—1904 ja selle ideoloogide iseloomustusega. Lenini iseloomustused Tolstoi kohta ühelt poolt ja 60-ndate aastate revolutsiooniliste demokraatide kohta teiselt poolt sisaldavad rea ühiseid momente, mis kutsuvad välja küsimuse uue asetuse Tolstoi vaadete ja 60-ndate aastate demokraatide vaadete vastastikuste suhete kohta. Tolstoi oli suurim vene kirjanik XIX sajandil ja XX sajandi alguses, kes kaitses talupoeglikku väiketootjate võrdsuse ideed sellel alusel, et maa antakse üle talupoegadele ja täielikult likvideeritakse pärisorjuslik kord. Võrdsuse idee, mis oli proletaarse revolutsiooni ülesannete seisukohalt reaktsiooniline, püsis 1905.—1907. aastal revolutsioonilisena kui kodanlik-demokraatlike ülesannete väljendus. «Sellepärast on võrdsuse idee talurahvaliikumises,» kirjutas Lenin 1907. aastal, «mitte ainult poliitilise võitluse stiimuli mõttes, vaid ka põllumajanduse pärisorjuslikest igandeist majandusliku vabastamise stiimuli mõttes, kõige revolutsioonilisem idee» (12. kd., lk. 322). Selle idee kaitsmine, kõrvuti kõigi riikliku korralduse vormide eitamisega, mis on seotud pärisorjusega, on Tolstoi ideoloogias väga oluline, ja seda tuleb pidada silmas, kui tahame uurida Tolstoi, «Vene revolutsiooni peegli», vaadete *objektiivseid vahekordi* revolutsiooniliste demokraatide vaadetega. On teada, et Lenin kõneles kahest võimalikust teest agraarküsimuse lahendamiseks Venemaal — demokraatlikust, koos mõisnike maavalduse kaotamise ja kogu maa üleminekuga talurahvale, — ja antidemokraatlikust, mõisnike majapidamiste

säilitamisega ja talurahva uue orjastamisega. Nende kahe tendentsi võitlus, nagu märkis Lenin, peegeldus kogu Venemaa poliitilise vabanemise ajaloos alates 1861. aastast. Tolstoid, hoolimata kõigist ta nõrkustest ja vastuoludest, peab tema ühiskondlik-poliitiliste ja majanduslike vaadete poolest pidama Venemaa arengu esimese tee kaitsjate leeri kuuluvaks, — ja mitte ainult sellepärast, et ta seisab lähedal rahvahulkadele ning vihkab liberaale, vaid ka sellepärast, et tema vaadetel maaküsimusele on *reaalselt* revolutsioonilis-demokraatlik sisu. See reaalne sisu ei asu muidugi Tolstoi ideoloogia pealispinnal. See väljendub moralistliku jutlustamise eklektilistes vormides, arutlustes kõlblusest, apellatsioonides «vaimu» poole, primitiivse kommunismi ideede kaitsmises jne. jne. Selleks, et seda *reaalset* ajaloolist sisu päevavalgele tuua, on tarvis jälgida Lenini metodoloogiat, on tarvis vaadata asja sisule, mitte aga fraasidele, uurida klassivõitlust kui teooriate ja õpetuste alust, mitte aga ümberpöördult. Ja kui kõrvaldada Tolstoi ideedelt «vagad unistused», mis varjavad nende tõelist praktilist mõtet, siis saab ilmseks: demokraatliku ja liberaalse tendentsi võitluses Vene kodanlikus revolutsioonis oli Tolstoi esimese tendentsi väljendaja, seega objektiivselt lähenedes oma ideoloogia *selle küljega* 60-ndate aastate revolutsioonilisele demokraatiale. On täiesti loomulik, et P. B. Struve, väljendades vene liberalismi seisukohti talurahvaküsimuses, eitas maa natsionaliseerimise ideed, mida Tolstoi kirglikult kaitses. Heites Tolstoile ette, et ta asendab «sisemise» «vaimse vabanemise» ülesande «igasuguste «maa natsionaliseerimistega»» kaitses Struve sedasama joont, mida kaitsesid 1861. aasta talurahvareformi aegsed liberaalid. [1]

Tšernõševski kajastas talupoegade lootusi teisiti, võrratult suurema ideoloogilise puhtusega kui Tolstoi, kes oli poliitiliselt alles väljakujunemata, stiihilise talurahva-demokraatia väljendaja. Hoolimata oma ideoloogia utoopilistest elementidest, oli Tšernõševskil, kes «... unistas sotsialismile üleminekust vana, poolfeodaalse talurahva kogukonna kaudu ...» (17. kd., lk. 94), *erinevalt* Tolstoist, selleks ideeks, mida ta teadlikult ja järjekindlalt propageeris «... talurahvarevolutsiooni idee, idee masside võitlusest kõigi vanade võimude kukutamiseks» (17. kd., lk. 94). Tema vaade vene kogukonnale ei kujunenud Venemaa vastandamiseks Lääne-Euroopale, ta ei eitanud Lääne-Euroopa kodanlike revolutsioonide teatavaid progressiivseid tulemusi ajaloo üldises käigus. Peale selle, Tšernõševski tegevus, erinevalt Tolstoist, toimus ajal, mil proletariaat polnud veel organiseeritud ning demokraatlikud ja sotsialistlikud tendentsid polnud veel teineteisest eraldunud. Niisiis, sügav *printsipiaalne* erinevus

[1] Vt. artiklit: П. Струве. Роковые вопросы. (L. N. Tolstoi artikli «Paratamatu pööre» puhul). Esmakordselt ilmunud «Russkaja Mõslis», 1909, nr. X. Uuesti avaldatud Struve artiklite kogus «Patriotica», СПБ. 1911, стр. 556—563.

Tolstoi ja Tšernõševski ideoloogia vahel (isegi kui vaadelda *ainult* nende suhtumist talurahvasse), on ilmne. Kuid hoolimata sellest erinevusest on Tolstoi oma ideoloogia nende külgedega, mis peegeldasid talurahva kõige laiemate hulkade meeleolusid esimese Vene revolutsiooni eel, objektiivselt siiski seotud vene revolutsioonilise demokraatia traditsioonidega. Viide Tolstoi seisukohtade äärmisele vastuolulisusele kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis seda järeldust ei kõrvalda, kuna esimene Vene revolutsioon on erakordselt keeruline nähtus. Revolutsiooni «otseste teostajate ja osavõtjate» massi hulgas oli, nagu märkis Lenin, palju sotsiaalseid elemente, kes nagu Tolstoigi «... samuti ilmselt ei saanud aru toimuvast, samuti hoidusid kõrvale tõelistest ajaloolistest ülesannetest, mis sündmuste käik nende ette asetas» (15. kd., lk. 179). See, et Tolstoi revolutsiooni ei mõistnud ja temast eemaldus, ei kõrvalda niisiis küsimust tema vaadete sisemisest seosest kodanlik-demokraatlike revolutsioonist osavõtjate ideoloogiaga.

Tolstoi loomingu analüüsimisel lähtus Lenin sellest, kuivõrd Tolstoi teostes objektiivselt peegeldusid tegelikkuse olulised küljed ja kuivõrd tema vaated vastasid talurahva ideoloogiale. Niisugune lähenemine Tolstoi tundmaõppimisele teeb vajalikuks tema maailmavaate allikate uue analüüsi. Pärast Lenini artikleid Tolstoi kohta ei saa Tolstoi vahekordade väljaselgitamisel 50-ndate—60-ndate aastate revolutsioonilise demokraatiaga piirduda viitamisega ta isiklikule vaenulikkusele Tšernõševski ja «Sovremenniku» ringkonna vastu või jällegi komöödiale «Nakatatud perekond». On vaieldamatu, et Tolstoi suhtumisele 50-ndate—60-ndate aastate revolutsioonilis-demokraatlikku intelligentsi andsid ennast tunda «härrasmehelikkuse mõju jäljed», millest kõneles Nekrassov. Kuid hoolimata reast väga olulistest, põhimõttelistest momentidest, mis teevad Tolstoi ideoloogia erinevaks revolutsioonilis-demokraatliku mõtte klassikute ideoloogiast, on tema side nendega paljudes suhetes kaheldamatu. Minnes lahku 60-ndate aastate demokraatidest maa eraomandi hävitamise *meetodite* küsimuses, oli Tolstoi nendega ühel meelel *püüetes* selle ideaali poole. Juba 1865. aastal kirjutas ta enese jaoks üles: «Venemaa ülemaailmne rahvalik ülesanne seisab selles, et tuua maailma idee ühiskondlikust korraldusest ilma maaomandita... Vene revolutsioon võib rajaneda ainult sellele.»[1] Aga juba pärast «murrangut», lugedes 1889. aastal Sleptsovi romaani «Raske aeg», tähendas Tolstoi: «Jah, nõudmised olid 60-ndail aastail teised. Ja sellepärast, et nende nõudmistega seoti 1. märtsi tapmist, hakkasid inimesed kujutlema, et need nõudmised on ebaõiged. Asjata. Nad jäävad nii kauaks, kuni nad

[1] Sissekanne märkmikku 13. augustil 1865. (Н. Н. Гусев. Толстой в расцвете художественного гения, изд. Толстовского музея, М. 1927, стр. 33).

täidetakse.»[1] Selliselt väljendas Tolstoi oma suhtumist 60-ndate aastate demokraatidesse nendel juhtudel, kui ta ei kasutanud oma vaadete «ideoloogilist looritamist». On iseloomulik, et revolutsioonilised demokraadid nägid Tolstoi loomingus palju sugulust enestega. Kas sellest ei anna tunnistust Tšernõševski väide, et Tolstoi kujutab silmapaistva meisterlikkusega mitte üksi talupoegade välist elu-olu, vaid, mis palju tähtsam, «nende vaadet asjadele»? Tolstoi loomingu hindamisele kuuekümnendate aastate demokraatide poolt ei võinud avaldada mõju nende isiklike suhete momendid.

On teada, et 1856. aastal kirjutas Tolstoi Nekrassovile kirja, milles avaldas oma rahulolematust «Sovremenniku» «eitava suunaga» ja kõneles teravalt Tšernõševskist. Kuid see ei võinud määrata Nekrassovi suhtumist Tolstoisse kui kirjanikusse. Samal aastal, mõni kuu hiljem, kirjutab Nekrassov, et ta armastab Tolstois «vene kirjanduse» suurt lootust, kes on juba palju selle kirjanduse heaks teinud ja teeb veel rohkem, kui ta mõistab, et meie isamaal on kirjaniku osaks olla kõigepealt õigusetute ning alandatute õpetaja ja võimaluse korral ka kaitsja.»[2]

Kuid just selle eesmärgi Tolstoi asetaski endale ja täitis seda omamoodi oma kirjanduslikus tegevuses. Tolstoi eksis sügavasti, kui ta eitas revolutsioonilist vägivalda, kuid tema «mittevastupanemise» teooria ei olnud dikteeritud mingitest egoistlikest klassihuvidest, mis olid omased liberaalidele, kes teadlikult püüdsid kasutada seda võitluses rahva huvide vastu. Oma loomingus säilitas Tolstoi lõpuni selle «kõlbelise tunde puhtuse», millest kirjutas Tšernõševski juba 1856. aastal. Kirjaniku kõrge ühiskondliku kutsumuse mõistmisest oli põhjustatud murrang kogu Tolstoi maailmavaates, murrang, mille kohta Lenin kirjutas: «Sünnilt ja kasvatuselt kuulus Tolstoi Venemaa kõrgemasse mõisnikearistokraatiasse, — ta katkestas sidemed kõigi selle keskkonna harjunud vaadetega ja tormas oma viimastes teostes kirgliku kriitikaga kogu tänapäeva riikliku, kirikliku, ühiskondliku ja majandusliku korra kallale, mis on rajatud rahvahulkade orjastamisele, nende viletsusele, talupoegade ja üldse väikeomanike laostamisele, vägivallale ja silmakirjatsemisele, millest kogu tänapäeva elu ülalt alla on läbi imbunud» (16. kd., lk. 304).

Patriarhaalse barbaarsuse, omavoli, ühiskondliku vale paljastamine Tolstoi poolt, tema veendumus, et Venemaa mahajäämuse põhjus «seisab meie aadli ja üldse kõrgemate klasside alatuses»[3], tema väited, et ta vihkab «jälki argielu kõlvatust, mis on upsakas, ennast täis, pagunites ja krinoliinides»[4] — kõik see

[1] Н. Н. Гусев. Летопись жизни и творчества Л. Н. Толстого, стр. 414.

[2] Almanahh «Krug», nr. 6, M. 1927, lk. 202.

[3] А. Б. Гольденвейзер. Вблизи Толстого, т. I, М. 1922, стр. 63.

[4] «Переписка Л. Н. Толстого с гр. А. А. Толстой», СПБ, 1911, стр. 163.

sunnib Tolstoi tegevuse rea oluliste momentide allikate analüüsimisel pöörduma revolutsioonilise demokraatia kirjanduse poole. Ja kui Aleksander III oma märgukirjas 1887. aastal näidendi «Pimeduse võim» puhul nimetas Tolstoid «puhtnihilistiks» (termin, mis reaktsionääride suus tähendas ligikaudu revolutsionääri-demokraati), siis oli tal selleks rohkem alust, kui oletasid liberaalid, kes arvasid, et sellised «süüdistused» pole «millegagi põhjendatud».

Aga miks siiski Tolstoi, kelle vaated väljendasid mitte üksi esimese Vene revolutsiooni nõrkust, vaid ka tema tugevust, ja kes kaasaegse korra *kriitikas* argumenteeris peaaegu nagu sotsialist, miks Tolstoi siiski revolutsioonist eemaldus? Lenini artiklites me leiame vastuse ka sellele küsimusele. Tolstoi protesti läheneva kapitalismi vastu pole sünnitanud kaasaegne töölisliikumine ega teadusliku sotsialismi õpetus, vaid patriarhaalne küla, kes lähenevale kapitalismile, laostumisele ja rahvahulkade maatajäämisele vastu hakkas. See on küsimuse objektiivne külg. [1] Kuid selles on ka subjektiivne külg. Temale omaste vastuolude tõttu ei suutnud Tolstoi «... absoluutselt mõista ei töölisliikumist ja selle osa võitluses sotsialismi eest ega ka Vene revolutsiooni ...» (15. kd., lk. 180). See on, mispärast teadusliku sotsialismi teooria mitte ainult et vähe huvitas Tolstoid, vaid oli talle koguni kuidagi käsitamatu. Poliitilist ökonoomiat kui teadust eitas ta täielikult. Tema märkmed, mis on tehtud Marxi «Kapitali» ühe kõite äärtele, hämmastavad oma naiivsusega. [2] Nii marksismi klassikuid kui marksismi vaenlasi — vulgarisaatoreid, revisjoniste tajus ta kui ühtse õpetuse esindajaid. Marksismi tundmaõppimise allikateks olid tal võrdsel määral niihästi üks Engelsi artikkel Marxi kohta kui ka marksismi põhjalikult moonutav P. Struve artikkel Brockhaus-Efroni Entsüklopeedilise sõnaraamatu 36. poolköites. [3] Puutudes kokku inimestega, kes

---

[1] Just nimelt sellepärast tundis Tolstoi revolutsioonis kaasa ainult sellele, mis vastas talurahvahulkade tungivatele püüdlustele. 1904. aastal märkis ta oma päevikusse: «Põhiline viga sotsialismist arusaamisel on see, et selle mõiste all segatakse ära kaks asja: a) võitlus kapitali ekspluateerimisega ja b) kujuteldav liikumine sotsialistliku korra teostamise poole. Esimene on kasulik ja loomulik asi, teine — võimatu, fantastiline kujutlus» (Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 66—67). Huvitav on seda Tolstoi mõtet kõrvutada Lenini iseloomustusega revolutsiooniliste tööliste ja revolutsiooniliste talupoegade kõnede kohta teises duumas. «Talupoeg teostab praegu viivitamatult *oma*, kodanlikku revolutsiooni, nägemata selles peituvaid vastuolusid, mõtlemata üldse niisugustele vastuoludele. Tööline-sotsiaaldemokraat näeb neid, ja seades endale ülemaailmsed-sotsialistlikud eesmärgid, *ei saa* siduda töölisliikumise saatust kodanliku revolutsiooni tulemusega» (13. kd., lk. 354). Tuletame meelde, et talupojad, kes duumas kaitsesid võrdse maakasutamise ideed samuti nagu Tolstoigi, ei saanud aru selle objektiivsest kodanlik-revolutsioonilisest olemusest.

[2] Vt. С. Брейтбург. Л. Толстой за чтением «Капитала» Маркса, «Zvenja», V kd., 1935.

[3] Vt. Н. Н. Гусев. Летопись жизни и творчества Л. Н. Толстого, стр. 744.

ainult nimetasid ennast marksistideks, tegelikult aga olid kodanlikud liberaalid, võitis Tolstoi neid teoreetilistes vaidlustes ilma vaevata. Ja see kinnitas veelgi enam tema skeptilist suhtumist teadusliku sotsialismi õpetusse.[1] Neil juhtudel, kui Tolstoi pöördus marksismi klassikute teoste poole, otsis ta nendest ainult kinnitusi mõnele oma väitele. Nii näiteks, kritiseerides kapitalistlikku tsivilisatsiooni, pöördus Tolstoi Marxi juurde täiendava argumentatsiooni saamiseks. Selle sihiga Tolstoi, töötades artikli «Meie aja orjus» kallal, võttis kirjutise teksti sisse järgmise tsitaadi «Kapitalist»: «Koos kapitalistliku tootmise arenemisega tööndusliku ajajärgul on Euroopa avalik arvamine kaotanud viimased häbi ja au riismed. Rahvused on hakanud küüniliselt uhkustama iga jõledusega, mis oli kapitalistliku akumulatsiooni vahendiks.»[2] Kuid see tsitaat, mis leidus artikli mustandis, puhtasse redaktsiooni ei sattunud: Tolstoi pidas nähtavasti võimatuks ühineda Marxiga kapitalismi kriitika selleski osas, mis tema poolehoiu välja kutsus.

Teadusliku sotsialismi hindamisele lähenes Tolstoi sellistelt seisukohtadelt, mis kõrvaldasid selle õpetuse alustest arusaamise võimalusegi. Lenin märkis, et «... tuline protesteerija, kirglik paljastaja, suur kriitik näitas oma teostes ühtlasi niisugust Venemaale läheneva kriisi põhjustest ja kriisist väljapääsemise abinõudest mittearusaamist, mis on omane ainult patriarhaalsele, naiivsele talupojale, mitte aga euroopalikult haritud kirjanikule» (16. kd., lk. 298). Tolstoi neid arutlusi, mis olid Leninile teada, võib praegusel ajal täiendada Tolstoi lõpetamata artikliga «Sotsialismist» — tema viimase artikliga, mille kallal ta töötas lühikest aega enne surma.[3] Artikli põhitees on väga tavaline Tolstoile: kogu elu tuleb ehitada nii, et see oleks rajatud «kõigile inimestele ühisele eluseadusele, mida on kuulutanud kõige iidsematest aegadest peale brahmiinid, Buddha, Lao-Tse, Sokrates, Kristus, Marcus Aurelius, Epiktetos, Rousseau, Kant,

[1] A. B. Goldenweiseri päevikusse on märgitud 28. märtsil 1897: «Olin Tolstoide pool. Seal oli S. N. Bulgakov — marksist. L. N. oli hoos ja vaidles väga tuliselt, kirglikult Bulgakoviga, kes ägedalt kaitses oma marksistlikke väiteid. Lev Nikolajevitši dialektika jäi peale ja Bulgakov argumenteeris lõpupoole ikka nõrgemini ja nõrgemini» (А. Б. Гольденвейзер. Вблизи Толстого, т. I, М. 1922, стр. 7—8). Kuivõrd Bulgakov «marksist» oli, näitab tema edasine areng müstitsismi suunas, mis lõppes teatavasti preestriseisusse astumisega.

[2] Л. Толстой. Неизданные тексты, М.—Л. 1933, стр. 364—365.

[3] Esmakordselt avaldatud 1936. aastal Tolstoi täieliku teoste kogu juubeliväljaande 38. köites. Artikli kirjutamise põhjuseks oli kiri, mille Tolstoi sai tšehhi ajalehe «Mladé Proudy» toimetuselt, palvega osa võtta «sotsialistlike ja rahvamajanduslike artiklite» koguteosest. Tolstoi hakkas seda artiklit kirjutama 1910. aasta septembri lõpul ja töötas selle kallal ka oktoobri kestel. Tolstoi polnud artikliga rahul («tühine artikkel», «väga kehv»), kuid ta tundis huvi selle teema vastu ka pärast lahkumist Jasnaja Poljanast. Niisuguse terava hinnangu andmist artiklile, mille ideed olid Tolstoile üsna tavalised, põhjustas nähtavasti kirjaniku vaimne kriis, mis tema maailmavaate vastuolusid teravdas.

Emerson, Channing ja kõik inimkonna usundilis-kõlbelised mõtlejad». Ja kõrvuti nii mitmekesise nimede loeteluga leidub väide, mis on tõepoolest sobiv «patriarhaalsele, naiivsele talupojale, mitte aga euroopalikult haritud kirjanikule». Tolstoi kuulutab, et seadusi, «millede järgi muutub rahvaste majanduselu», üldse «mitte keegi ei või teada». Arendades seda mõtet ta kirjutab, et inimene «võib vaatluste ning arutluste abil leida ja kindlaks teha taevakehade liikumise, taimede ja isegi loomade elu seadused, kuid ei saa kuidagi viia enda elu ja endataoliste, mõistust ning tahet omavate olendite elu seaduste alla, mis on tuletatud inimkonna välise elu vaatlusest» [1]. Niisiis, juba see ühiskondliku arengu seaduspärasuste tundmaõppimise võimaluse eitamine ise põhjustas Tolstoi mittearusaamise teaduslikust sotsialismist. Seepärast ta paigutaski sotsialismi utoopiliste, absoluutselt teostamatute unistuste valdkonda. Oma poleemikas revolutsionääridega lähtus Tolstoi kogemustest Lääne kodanlike revolutsioonide kohta, mis, tema sügavapilgulise hinnangu järgi, asendasid feodaalsed Džingis-khaanid uute Džingis-khaanidega, kellel on «mitte ainult telegraaf, vaid ka konstitutsioon, kaks koda, ajakirjandus, poliitilised parteid et tout le tremblement» [2], s. t. asendasid rahva ekspluateerimise ühe vormi teisega. Nagu Lenin seda väljendas, paistis kodanlik kord Tolstoile «... hirmutise — Inglismaa — kujul. Just hirmutise, sest Tolstoi eitab nii-öelda põhimõtteliselt iga katset välja selgitada endale selle «Inglismaa» ühiskondliku korra põhijooni, selle korra seost kapitali võimuga, raha osaga, vahetuse tekkimise ja arenemisega» (17. kd., lk. 29—30). Olles kapitalismi sügavaks kriitikuks, ei jõudnudki Tolstoi oma teoreetilistes üldistustes tõusta tuleviku sotsialistliku ühiskonna vormide mõistmiseni, ühiskonna, mis on vastandiks mitte ainult vana patriarhaalse Venemaa korrale, vaid ka igale teisele antagonistlikule korrale.

Niisiis jäi teaduslik sotsialism Tolstoile võõraks. Kuid see ei tähenda veel, nagu poleks Tolstoi üldse olnud sotsialist. «Tolstoi õpetus,» kirjutas Lenin, «on kahtlemata utoopiline ja, oma sisult, reaktsiooniline selle sõna kõige täpsemas ja kõige sügavamas tähenduses. Kuid sellest ei järeldu sugugi seda, et see õpetus ei olnud sotsialistlik, ega seda, et temas ei olnud kriitilisi elemente, mis suudavad anda väärtuslikku materjali eesrindlike klasside valgustamiseks» (17. kd., lk. 31). Need elemendid sisaldusid eelkõige feodaalse ja kapitalistliku korra aluste kriitikas Tolstoi poolt. Tolstoi sotsialismi asetab Lenin utoopilise sotsialismi süsteemide hulka. Lenini ülaltoodud formuleering on seotud utoopilise sotsialismi järgmise iseloomustusega Marxi ja Engelsi poolt: «... need sotsialistlikud ja kommunistlikud teosed sisaldavad ka kriitilisi elemente. Need

[1] Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 38, стр. 426—427.
[2] Sealsamas, lk. 162.

ründavad kõiki olemasoleva ühiskonna põhialuseid. Seepärast on nad andnud väga väärtuslikku ainet tööliste valgustamiseks.»[1] Soovides Tolstoi iseloomustamisel tõmmata piiri teadusliku sotsialismi ja utoopiliste süsteemide vahele, viitas Lenin mitmesuguste sotsialistlike õpetuste, nende hulgas ka feodaalse sotsialismi olemasolu faktile endale, kuid ei piiranud Tolstoi sotsialismi feodaalse sotsialismi raamidega.[2] Sotsialistliku kirjanduse selle liigituse alusel, mis on antud «Kommunistliku partei manifestis», võib kindlaks teha, et Tolstoi ideoloogias ühinevad mitmesuguste sotsialistlike õpetuste elemendid. Feodaalse sotsialismiga seovad teda eriti kristliku asketismi[3] elemendid, kriitilis-utoopilise sotsialismiga — toore võrdsustamise jutlustamine, pöördumine «kogu ühiskonna poole ilma mingi vahetegemiseta», loobumine igasugusest revolutsioonilisest tegevusest ja püüe saavutada oma eesmärki «rahulikul teel», katsed «eeskuju jõul rajada teed uuele ühiskondlikule evangeeliumile»[4]. Kuid oma ideede objektiivse sisu poolest on Tolstoi kõige lähemal väikekodanlikule sotsialismile. Selle esindajad, nagu näitasid Marx ja Engels, «...kasutasid oma kodanliku režiimi kriitikas väikekodanlikku ja talupoeglikku mõõdupuud». See sotsialism lahkas väga teravmeelselt «vastuolusid kaasaegseis tootmissuhetes», «tõestas vaieldamatult masinatega tootmise ja tööjaotuse hävitavat mõju», «ebavõrdsust varade jaotuses», «vanade kommete... hävinemist»[5], s. t. kõike seda, mida suure kunstilise jõuga näitas ka Tolstoi. Tolstoi ideoloogiaga on see sotsialism seotud ka seetõttu, et ta tahab «kaasaegsed tootmis- ja vahetusvahendid vägivaldselt uuesti neisse vanade omandussuhete raamidesse suruda»[6]. Tolstoi pidas vältimatuks majanduslikku revolutsiooni, mis on rajatud võrdse maakasutamise ideele, ega tahtnud tunnustada, et võrdse maakasutamise teostamine viib paratamatult välja tema poolt nii vihatud kapitalistliku korra juurde. Oma arutlustes maa võrdsest kasutamisest reprodutseeris Tolstoi hämmastava tõetruudusega patriarhaalse talupoja psühholoogiat, kuna selle idee enda «... allikaks on talupoja individualistlik mõtteviis, kõigi hüvede võrdsete osadena jaotamise psühholoogia, primitiivse talupoegliku «kommunismi» psühholoogia»[7]. Tolstoi sotsialismi iseloomustuse lõpetas Lenin viitega «Kommu-

---

[1] K. Marx ja F. Engels. Kommunistliku partei manifest, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951, lk. 62.

[2] Feodaalseks sotsialistiks nimetasid Tolstoid need kriitikud, kes arendasid Lenini kontseptsioonile vastupidiseid vaateid Tolstoi loomingu kohta (vt. meie poolt juba mainitud V. A. Posse artiklit «Lev Tolstoi ja töörahvas»).

[3] Vt. Kommunistliku partei manifest, 1951, lk. 54.

[4] Sealsamas, lk. 60, 62.

[5] Sealsamas, lk. 55.

[6] Sealsamas, lk. 55.

[7] J. V. Stalin. Teosed, 13. kd., lk. 114.

nistliku partei manifesti» sõnadele selle kohta, et «... kriitiliste elementide tähtsus utoopilises sotsialismis «on pöördvõrdeline ajaloolise arenemisega»». Mida rohkem areneb nende ühiskondlike jõudude tegevus, kes «kujundavad» uut Venemaad, «... seda kiiremini kriitilis-utoopiline sotsialism «kaotab igasuguse praktilise väärtuse ja igasuguse teoreetilise õigustuse»» (17. kd., lk. 32). Viimased sõnad on tsitaat «Kommunistliku partei manifestist», kus edasi on öeldud: «Sellepärast, kui nende süsteemide rajajad olidki mitmes suhtes revolutsioonilised, siis nende õpilased moodustavad alati reaktsioonilisi sekte.»[1] Nende süsteemide saatust jagas ka Tolstoi õpetus: Tolstoi õpetuse idealiseerimine tõi, Lenini sõnade järgi, «kõige otsesemat ja kõige sügavamat kahju» revolutsioonilisele liikumisele Venemaal (vt. 17. kd., lk. 32).

VIII

Tolstoi ülemaailmne, *rahvusvaheline* tähtsus ja tema *rahvuslik* omapära on Lenini artikleis esile toodud kui dialektiline ühtsus: Venemaa ajaloolise arengu seaduspärasused, millest tulenesid Tolstoi ideoloogia iseloomulikud omadused, on tüüpilised paljudele maadele ja rahvastele maailma ajaloo teatavatel etappidel; Tolstoi poolt ülestõstetud probleemid vene tegelikkuse kohta on aga aktuaalsed kogu kaasaegsele inimkonnale. Sellega astub Lenini kontseptsioon vastu nendele Tolstoi reaktsioonilistele tõlgendajatele Venemaal ja Läänes, kes, vaikides sellest tõeliselt uuest ja originaalsest, mida suur kirjanik tõi maailmakirjandusse, nihutasid esiplaanile tolstoilikku «mittevastupanemise» idee ja pidasid seda nimelt «vene hinge» immanentseks omaduseks. Vastukaaluks sellistele «tõlgendajatele» vaatles Lenin nii Tolstoi tugevaid kui ka nõrku külgi nende vastuolulises läbipõimumises kui ajaloolise arengu vastuolude peegeldust: see oli ajajärk, millal vana, patriarhaalne Venemaa hakkas «ülemaailmse kapitalismi mõjul kiiresti lagunema» (16. kd., lk. 304), oli vanade «alustugede» kiire, raske murdumise ajajärk, millal kasvas protest, mis oli suunatud «... sissetungiva kapitalismi ... vastu ja mille *pidi* esile kutsuma patriarhaalne vene küla (15. kd., lk. 183; meie kursiiv. — *B. M.*). Seda üleminekuajajärku iseloomustas Lenin K. Levini sõnadega «Anna Kareninast» murrangu kohta vene ajaloos, kus «kõik ... on pea peale pöördunud ja alles kujunemas» (17. kd., lk. 29). See, mis oli «pea peale pöördunud» on «vana kord», see, mis on «kujunemas» ja mida Tolstoi «ei taha näha», on kodanlik kord. Ajaloo arenemise kahe tendentsi — feodaalse ja kapitalistliku — sellist laadi kokkupõrke olid mõned maad maailmas Tolstoi ajal juba läbi elanud,

[1] Kommunistliku partei manifest, 1951, lk. 63.

teistel seisis see alles ees. Seepärast kirjutaski Lenin, et Tolstoi loomingus ja vaadetes kajastus «revolutsiooni ettevalmistamise ajastu *ühel* feodaalide poolt rõhutud *maal*...» (16. kd., lk. 296; meie kursiiv. — *B. M.*). Tolstoi loomingu rahvuslik omapära, mis määras ka tema ülemaailmse tähtsuse, seisab selles, et see väljendab «... niisuguse jõuga, mis on omane ainult geniaalseile kunstnikele, murrangut mainitud perioodi Venemaa ja nimelt küla-, talurahva-Venemaa kõige laiemate rahvahulkade vaateis» (16. kd., lk. 304). Tolstoi terav kriitiline suhtumine, mis otseselt oli suunatud poolpärisorjusliku tsaari-Venemaa poliitilise süsteemi vastu, õõnestas ühtlasi igasuguse ekspluataatorliku korra aluseid. Just sellepärast avaldas Tolstoi looming määratu suurt revolutsioneerivat mõju maailma mitmete maade eesrindlikule kirjandusele ja jätkab selle mõju avaldamist tänapäevalgi.

Iseloomustades Tolstoi osa maailmakirjanduses märkis Lenin: «Tema kui kunstniku ülemaailmne tähtsus, tema kui mõtleja ja jutlustaja ülemaailmne kuulsus, nii see kui teine peegeldab omamoodi Vene revolutsiooni ülemaailmset tähtsust» (16. kd., lk. 296). Esimese Vene revolutsiooni ülemaailmset tähtsust aga nägi Lenin selles, et selle revolutsiooni kogemustest õppisid mitte ainult miljonid töölised, vaid ka miljonid talupojad kogu maailmas. Mitmete täiesti omapäraste ajalooliste tingimuste tõttu toimus talurahva, selle «... kõige «raskemini liikuma pandava» elanike kihi...» (20. kd., lk. 368—369) ärkamine esmakordselt just Venemaal nii võimsas mastaabis. Vene 1905. aasta revolutsiooni otsese mõju all võttis hoogu poliitiline võitlus Austrias (oktoobris 1905), Saksamaal (jaanuaris 1906), Prantsusmaal (mais 1906). Kuid eriti suur tähtsus oli Vene revolutsioonil Aasia ärkamisele. Artiklis «L. N. Tolstoi ja tema ajastu» kirjutas Lenin selle kohta: «1905. aasta sündmustele Venemaal aga järgnesid analoogilised sündmused terves reas sellesama «Ida» riikides, mille «paigalseismisele» Tolstoi 1862. a. viitas.[1] 1905. aasta oli «idamaise» paigalseismise lõpu alguseks. Just sellepärast tõi see aasta endaga kaasa tolstoiluse ajaloolise lõpu, lõpu kogu sellele ajastule, mis võis ja pidi sünnitama Tolstoi õpetuse — mitte kui millegi individuaalse, mitte kui kapriisi või originaalitsemise, vaid kui nende elutingimuste ideoloogia, milles teatud aja jooksul tõepoolest olid paljud miljonid inimesed» (17. kd., lk. 31). Ja tõepoolest: 1905. aasta revolutsiooni järel haaras demokraatlik revolutsioon Aasia — Türgi, Pärsia ja Hiina ning stimuleeris revolutsioonilist käärimist ka Inglise- ja Hollandi-Indias.

«Ülemaailmne kapitalism ja Vene 1905. aasta liikumine on Aasia lõplikult äratanud,» kirjutas Lenin. «Sajad miljonid rõhu-

[1] Lenin mõtleb siin Tolstoi artiklit «Progress ja hariduse definitsioon», kus Tolstoi eitas ajaloolise arengu üldist seaduspärasust viitega «paigalseisvatele idamaa rahvastele» (Л. Толстой. Сочинения, т. IV, изд. 5-е, М. 1886, стр. 166). *Б. М.*

tud, keskaegses tardumuses metsistunud inimesed on ärganud uueks eluks ja võitluseks inimese algeliste õiguste eest, demokraatia eest» (19. kd., lk. 66).

Artiklis «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel» märkis Lenin, et esimene Vene revolutsioon oli «...surmahoop, mis anti masside endisele loidusele ja lõtvusele» (15. kd., lk. 185). Kuid siiski, hoolimata talurahvaülestõusude küllaltki suurest hoost revolutsiooniperioodil, võitles kogu talurahva hulgaga võrreldes ikkagi ainult väike osa talupoegi relvadega käes. «Suur osa talurahvast,» kirjutas Lenin, «nuttis ja palus, targutas ja unistas, kirjutas palvekirju ja saatis «palujaid», — täiesti Lev Nikolaitš Tolstoi vaimus!» (15. kd., lk. 184). Soldatite 1905.—1906. aasta ülestõusude varal näitas Lenin, kui suured olid neil aastail veel rahvaliikumise puudused, mis kajastasid patriarhaalse küla pehmeloomulisust. «Soldat tundis sügavalt kaasa talurahva üritusele; tema silmad lõid särama juba ainuüksi maa mainimisel. Korduvalt läks võim väeosades üle soldatite massi kätte, — kuid selle võimu otsustavat kasutamist peaaegu ei olnud; soldatid kõhklesid; olles tapnud mõne vihatud ülema, vabastasid nad paari päeva, vahel mõne tunni pärast aresti alt ülejäänud, astusid läbirääkimistesse võimuga ja seejärel läksid mahalaskmisele, heitsid ise peksupingile, lasksid end uuesti ikkesse panna — täiesti Lev Nikolaitš Tolstoi vaimus!» [1] (15. kd., lk. 184—185).

Ja edasi teeb Lenin väga tähtsa järelduse:

«Tolstoi peegeldas kogunenud vihkamist, küpsenud püüet paremusele, soovi vabaneda minevikust, — ja ebaküpset unistamist, poliitilist kasvatamatust, revolutsioonilist loidust. Ajaloolis-majanduslikud tingimused selgitavad nii masside revolutsioonilise võitluse tekkimise paratamatust kui ka masside võitluseks ettevalmistamatust, tolstoilikku kurjale mittevastupanemist, mis oli esimese revolutsioonikampaania lüüasaamise kõige tõsisemaks põhjuseks» (15. kd., lk. 185) [2].

Sügav ajaloolisus, millele on rajatud see tees, lükkab täiel määral ümber igasugused arutlused selle kohta, nagu oleksid Tolstoi loomingus peegeldunud patriarhaalse talurahva ideoloogia jooned olnud spetsiifilised ainult Venemaale. Kuivõrd nende joonte tekkimine seletub *«ajaloolis-majanduslike tingimustega»*, niivõrd pidid need jooned ka kronoloogiliselt erinevail, kuid oma põhiliste tunnuste poolest sarnastel ühiskondliku arengu ajajärkudel, ilmnema teisteski maailma maades. Need on ajajärgud, kus kapitalismi areng ning selle arengu poolt esile

[1] Vrd. soldatite ja talupoegade ülestõusude nõrkuse ja organiseerimatuse iseloomustust ÜK(b)P ajaloo lühikursuses, lk. 84.

[2] Artikli «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel» käsikiri, mida säilitatakse Marxi-Engelsi-Lenini-Stalini Instituudi arhiivis, annab tunnistust sellest, et Lenin kavatses algul iseloomustada tolstoilikku «kurjale mittevastupanemist» kui *üht* esimese revolutsiooni lüüasaamise kõige tõsisematest põhjustest, kuid hiljem peatus formuleeringul *«kõige tõsisem põhjus»*.

kutsutud väikekodanluse protest põrkab kokku patriarhaalsuse iganditega majanduses ja teadvuses. Neil murrangulistel ajajärkudel ilmnevad rahvahulkade aktiivsed taotlused üha energilisemalt, kuid ekspluateerimisele ja rõhumisele rajatud kord toetab ja kultiveerib rahvahulkades edasi passivismi meeleolusid ja ideoloogiat. On arusaadav, et igal eri maal väljenduvad need vastuolud eri vormides ja erineval määral, kuid nende mitmekesisus ei suuda varjutada üldisi seaduspärasusi.

Et see nii on, seda tõestab revolutsioonilis-demokraatlike talurahvaliikumiste ajalugu kogu maailmas. Suur talurahvasõda Hiinas 1850.—1864. aastal, mis on tuntud «taipingite ülestõusu» nime all, näitas niihästi rahvahulkade revolutsioonilist taotlust lammutada feodaal-pärisorjuslik ühiskond, likvideerida mõisnike maaomand, ümber kujundada võrdsuse printsiipidel kogu ühiskonnakorralduse süsteem, kui ka nende taotluste utoopilisust, nende stiihilisust ja poliitilise teadlikkuse puudumist.[1] Taipingite ideoloogid propageerisid ideaalina patriarhaalset kommuuni, nad tahtsid rajada «taevariigi» maa peal, kuid nad polnud teadlikud, nagu hiljem Lev Tolstoigi, et talupoegliku võrdsustamise idee tegelik teostamine võib küll viia pärisorjusliku korra jäänuste hävitamisele, kuid viib paratamatult ka kodanlik-kapitalistlike, aga mitte sotsialistlike suhete arenemisele. Niisugustele liikumistele nagu babistlikud ülestõusud aastail 1848—1852 Iraanis[2] (kus oli olemas külakogukond, mis sarnanes vene külakogukonnaga) oli omane reaalsete majanduslike lootuste ehtimine religioossesse rüüsse, neile oli omane asketism, olid omased abstraktselt-moraliseerivad üleskutsed «mitte teha inimesele kurja ja paha, vaid teha head», ja katsed ründava, lõpuni otsustava relvastatud võitluse asemel piirduda rahuliku veenmisega või passiivse kaitsega. Needsamad talurahva ideoloogia vastuolulised elemendid olid iseloomulikud ka India, Türgi ja teiste Idamaade ajaloole. Lõpuks on need vastuolulised elemendid suuremal või väiksemal määral kajastunud ka maailmakirjanduse teostes, mis on pühendatud mitmesuguste maade ja ajajärkude talurahvaliikumisele — Puškini «Kapteni tütres» ja «Pugatšovi ajaloos», Lermontovi «Vadimis», Mérimée «La Jacquerie's», Robert Schweicheli jutustustes Saksa talurahvasõjast, de Costeri «Thyl Uylenspiegelis», Erckmann-Chatriani «Ühe talupoja loos». Lenini järgi (kes kasutas Puškini tuntud sõnu «vene mässu» kohta «Kapteni tütrest», vt. 4. kd., lk. 212) muudab ainult proletariaat, kui ta asub talurahva etteotsa, «mõttetu ning halastamatu mässu» organiseeritud, teadlikuks revolutsiooniliseks ülestõusuks, mis on vaba talurahva stiihilisele liikumisele omastest kõhklemise, passivismi jne. elementidest.

[1] Vt. проф. Г. С. Кара-Мурза. Тайпины. Великая крестьянская война и тайпинское государство в Китае, М. 1941, стр. 124.

[2] Liikumise juhi nime — Baba — mainis Tolstoi kõrvuti «maailma parimate mõtlejatega» (Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 38, стр. 68).

Kuid *just Venemaal,* kus olid olemas tähelepanuväärsed revolutsioonilised traditsioonid ja määratu suur proletaarse liikumise kasv, vabanes talurahvas kiiremini kui kuskil mujal loidusest, lõtvusest ja passivismist — neist patriarhaalsele külale iseloomulikest joontest.

Artiklis «Vene revolutsiooni hinnangust» kirjutas Lenin: «Meie talurahvas lõi juba Vene revolutsiooni esimesel perioodil võrratult tugevama, kindlapiirilisema, poliitiliselt teadlikuma agraarliikumise kui see oli eelnenud kodanlikes revolutsioonides XIX sajandil» (15. kd., lk. 38); «... maamehe äärmine revolutsioonilisus, kes on viidud pärisorjapidajate sajandeid kestnud ikke tagajärjel kõige meeleheitlikuma olukorrani» (15. kd., lk. 38) — nii iseloomustas Lenin 1905.—1907. a. talurahvaliikumise omapära. Tänu hiiglasliku, maailma ajaloos ennenägematu streigilaine mõjule soodustas talurahvaliikumine, hoolimata oma killustatusest ja organiseerimatusest, suurel määral seda, et pärisorjuslik, patriarhaalne Venemaa heitis «endalt maha vana Aadama ...» (23. kd., lk. 231). Vene talupoeg avaldas tugevamini kui kuskil mujal maailmas püüet selle poole, et «... sootuks minema pühkida nii kroonukirik kui ka mõisnikud ja mõisnike valitsus, hävitada kõik maavalduse vanad vormid ja viisid, puhastada maa, luua politseiliku klassiriigi asemele vabade ja võrdõiguslike väiketalupoegade ühiselu ...» (15. kd., lk. 183).

Vene talurahva võimas revolutsiooniline hoog saab eriti ilmseks, kui võrrelda seda näiteks saksa talupoegade käitumisega 1848. aasta revolutsioonis: «Täiesti ilma igasuguse enda-initsiatiivita, sõrkisid nad teiste ülestõusust haaratud klasside sabas ...» [1]

Mis aga puutub talurahva ideoloogia *nõrkadesse* külgedesse, nagu neid kajastab Tolstoi looming, siis teatavail ajajärkudel olid need küljed reale teistele maailma maadele omased mitte vähemal, vaid *suuremal* määral kui Venemaale. Seda, et Tolstoi ideed on põhjustatud *ajaloolistest* seaduspärasustest, see tähendab, et Tolstoi ideed on iseloomulikud *tervele reale maadele,* märkis Lenin artiklis «L. N. Tolstoi ja tema ajastu». Tolstoi «arutab abstraktselt, tunnustades ainult «igaveste» kõlbluse printsiipide, igaveste usutõdede seisukohta, mitte aru saades, et see seisukoht on ainult vana («pea peale pöördunud») korra, pärisorjusliku korra, idarahvaste elukorra ideoloogiline peegeldus» (17. kd., lk. 30). Ja edasi, veel suurema kindlakujulisusega:

«Tolstoilus oma reaalse ajaloolise sisu poolest on just idamaise korra, aasialiku korra ideoloogia. Siit tuleneb nii asketism kui ka kurjale vägivallaga mittevastupanemine, nii sügavad pessimismi noodikesed, nii veendumus, et «kõik on eimiski, kõik on

---

[1] Ф. Энгельс. Революция и контрреволюция в Германии (К. Маркс. Избр. произв., т. II, Госполитиздат, 1940, стр. 113).

materiaalne eimiski» («Elu mõttest», lk. 52), kui ka usk «Vaimusse», «kõige põhialusesse», mille suhtes inimene on ainult «töötegija», «kes on pandud oma hinge päästma», jne.» (17. kd., lk. 30—31). Kuid teisest küljest Tolstoi õpetuse iseloomulikkust Idamaadele ei pidanud Lenin tulenevaks mingisugustest immanentsetest põhjustest. See oli esile kutsutud ainult selle tõttu, et Idamaad olid XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul säilitanud teiste maadega võrreldes palju rohkem «vana» patriarhaalse korra igandeid. Kuivõrd «... Idamaade rahvad oma enamuses on tüüpilised töötava massi esindajad, — mitte töölised, kes on läbi käinud kapitalistlike vabrikute ja tehaste koolist, vaid tüüpilised töötava, ekspluateeritava talurahva massi esindajad, kes kannatavad keskaegse rõhumise all» (30. kd., lk. 139—140, v. k.), niivõrd peab ka ideelis-filosoofilistes õpetustes, mis on levinud nende rahvaste hulgas, säilima mõnesuguseid ühiseid omapärajooni.[1] Seda tundis muide ka Tolstoi ise. Põhjendades oma õpetust esitas ta väiteid india filosoofiast, hiina filosoofiast, Rousseau ja paljude teiste ideoloogide teostest, kes suuremal või vähemal määral kajastasid, ajaloo mitmesugustel etappidel, ideid võrdsusest ühiskondlikus korras ja võrdsustamisest majanduses, kes tunnustasid elu seaduseks inimese lahtiütlemise oma isiksusest ja moraalse enesetäiustamise.

Sellest, et kurjale vägivallaga mittevastupanemise idee ei olnud spetsiifiline ainult mingi üksiku maa kirjandusele, annab tunnistust fakt, et selle idee propagandat tehti mitte ainult Tolstoist sõltumatult, vaid ka ammu enne teda paljudes Euroopa, Aasia ja Ameerika maades (millele viitas ka Tolstoi ise). Kuid vahe Tolstoi ja sadade teiste «mittevastupanemise» teooria apologeetide vahel seisab selles, et kuigi Tolstoi «mittevastupanemine» on reaktsiooniline, on nõrk, siis ometi kuulub ka see tema vaadetesse, millede summa «tervikuna võttes väljendab just meie revolutsiooni kui *talupoegliku* kodanliku revolutsiooni iseärasusi»

---

[1] Seoses sellega on tähtis rõhutada Engelsi märkusi ideoloogia tüüpiliste vormide kohta, mis on seotud kogukondliku maaomandiga. Märkides, et kogukondlik maaomand on kord, mida leiame madalamal arenemisastmel mitmesuguste rahvaste juures («Indiast kuni Iirimaani»), näitab Engels, et ühe kogukonna isolatsioon teisest loob aluse idamaisele despotismile. «...kõikjal, kus prevaleeris see ühiskondlik vorm,» kirjutab ta, «Indiast kuni Venemaani, tekitas ta alati despotismi, alati leidis selles endale täienduse» (К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XV, стр. 260). Vrd. Marxi märkusi Indias levinud «... lihasuretava asketismi» religioonist, samuti sellest, et «... külakogukonnad ... piirasid inimese mõistust kõige kitsamate piiridega, tehes sellest kuuleka tööriista ebausule ...» («Британское владычество в Индии». К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. IX, стр. 346, 351). On huvitav, et revolutsioonieelsetel aegadel tekkis Tolstoil ajaloliste seaduspärasuste õigema mõistmise algeid just kogukonna küsimuses. Tema märkmikus 1906. aastast leidub järgmine ülestähendus: «Nii elati Indias, Saksamaal, Prantsusmaal, nii elasid kõik vanaaegsed kogukonnad» (Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 378). Kuid mõistagi tegi Tolstoi sellest oma järeldusi.

(15. kd., lk. 183). Seepärast oleks näiteks sügavasti ekslik samastada Gandhi «passiivse vastupanemise» õpetust Tolstoi õpetusega. Nagu teada, olid Gandhile Tolstoi õpetuse tugevad küljed täiesti võõrad: kui Tolstoi kajastas Vene talupoegliku revolutsiooni kogu ajaloolist omapära, kajastas talurahva revolutsioonilisi püüdeid hävitada isevalitsus ja pärisorjus, siis Gandhi oma tervenisti reaktsioonilise õpetusega ainult pidurdas revolutsioonilise liikumise arenemist Indias.

See kõik lükkab täielikult ümber fašistlike pseudoteadlaste kinnitused, nagu oleks tolstoilik mittevastupanemise idee spetsiifiline just vene talurahvale. On arusaadav, et sihilikult moonutades seda elementi Tolstoi vastuolulisest ja keerulisest õpetusest, vaikivad fašistlikud kultuurilammutajad niihästi Venemaa talurahva revolutsioonilise liikumise kangelaslikust ajaloost kui ka Tolstoi võitlusest reaktsiooni mitmesuguste avalduste vastu. Nad vaikivad ka sellest, et vene talurahvas on ammugi vabanenud tolstoiluse iganditest, mis on kaotanud igasuguse pinna, pärast seda kui olid hävitatud vanad ajaloolis-majanduslikud tingimused, mis tolstoiluse tekitasid. Kuid kordame, Lenini iseloomustusest selgub, et kurjale vägivallaga mittevastupanemise idee, isegi kui seda võtta isoleerituna kogu Tolstoi õpetuse kompleksist, ei ole mingi ühe rahva spetsiifiliseks jooneks, vaid on seotud patriarhaalse elukorra iganditega inimeste teadvuses ja tekkis erinevates maades erinevatel ajaloolise arengu etappidel.

On teada, et liberaal-kodanlik kirjndusteadus otsis seletust mitmesuguste rahvuslike kirjanduste *ühistele joontele* otsestes kirjanduslikes «mõjutustes» ja «laenamistes». Lenini analüüs ühiskondliku arengu seaduspärasuste kohta eri maades, mis sarnanevad üksteisele ajaloolis-majanduslike tunnuste poolest, ja sellele rajatud sarnanevate ideoloogiliste süsteemide analüüs annab probleemile sootuks teistsuguse metodoloogilise lahenduse. Selle asemel et traditsioonilisel viisil pöörduda vastastikuste kirjanduslike «mõjutuste» juurde, tuleb analoogiliste teooriate geneesi küsimuse lahendust otsida neid õpetusi tekitanud ühiskondliku arengu seaduspärasustes. Sellelt seisukohalt on ka kirjandusteadusele suure metodoloogilise tähtsusega Lenini artikkel «Demokraatia ja narodniklus Hiinas», mis on kirjutatud suure hiina demokraadi Sun Jat-seni artikli «Hiina revolutsiooni sotsiaalne tähtsus» puhul.[1] Märkides, et Sun Jat-sen «... nähtavasti ei tunne sugugi Venemaad», kirjutab Lenin, et ta «... seab meie ette — täiesti sõltumatult Venemaast, vene kogemustest, *vene kirjandusest* — puhtvene küsimusi. Eesrindlik hiina demokraat arutab täiesti nagu venelane. Tema sarnasus vene narodnikuga on niivõrd suur, et ulatub kuni põhiliste mõtete ja terve rea

[1] Sun Jat-seni artikkel ilmus esmakordselt Belgia sotsialistliku partei ajalehes «Le Peuple» 11. juulil 1912 ja avaldati hiljem bolševistlikus ajalehes «Nevskaja Zvezda», koos Lenini mainitud artikliga, 28. (15.) juulil 1912.

üksikute väljenduste täieliku identsuseni» (18. kd., lk. 142; meie kursiiv. — *B. M.*). Ja edasi leiame Sun Jat-seni iseloomustuses terve rea momente, mis on analoogilised Lenini poolt antud iseloomustusele Tolstoi kohta ja neile talupoegliku võrdsustamise ideedele, mida, nagu teame, Tolstoi propageeris.

Lenin kirjutas Tolstoi kohta: «Nagu narodnikudki, ta ei taha näha, ta suleb silmad, pöördub ära sellest mõttest, et Venemaal «kujuneb» mitte midagi muud kui kodanlik kord» (17. kd., lk. 30). Oma artiklis, mida Lenin mainis ja mis on täis palavat kaastunnet töörahvale ning viha ekspluataatorite vastu, väljendab Sun Jat-sen samuti lootust selle kohta, et Hiinal õnnestub vältida kapitalistlikku teed. Nagu Tolstoi, nii pooldas ka Sun Jat-sen «majanduslikku revolutsiooni» «mingisuguse ühtse maksu abil Henry George'i vaimus» (18. kd., lk. 146), s. o. radikaalse maareformi läbiviimist. Ja nagu Tolstoi, nii ei mõistnud ka Sun Jat-sen, et niisuguse reformi teostamine, s. o. maarendi üleandmine riigile, osutub tegelikult puhtkapitalistlikuks agraarprogrammiks, mis pühib täielikult minema feodalismi jäänused. Me ei taha jätkata kaugemale analoogiat Tolstoi ja Sun Jat-seni vahel, ja pealegi nende vaadete lähedus siinkohal vahest ehk lõpebki. Me tahtsime ainult näidata, et seda lähedust, kui järgida Lenini metodoloogiat, tuleb seletada kui nende püüete peegeldust, mis tahtsid likvideerida feodaalse ekspluatatsiooni ja mis haarasid tol ajal nii vene kui ka hiina talupoegi.

Samas artiklis Sun Jat-seni kohta eitab Lenin tolle aja kirjanduses traditsiooniliseks muutunud dogmaatilist Ida vastandamist Läänele. Märkides, et Sun Jat-sen erineb järsult oma revolutsioonilise demokratismi, suuremeelsuse ja heroismi poolest Euroopa ja Ameerika kodanlikest presidentidest, kirjutab Lenin:

«Mida see tähendab? Kas ei tähenda see seda, et materialistlik Lääs on läbi mädanenud ja valgus paistab ainult müstilisest, religioossest Idast? Ei, just vastupidi. See tähendab, et Ida on lõplikult asunud Lääne teerajale, et nüüdsest peale võtavad uued *sajad ja sajad miljonid* inimesed osa võitlusest ideaalide eest, milleni on jõudnud Lääs. On läbi mädanenud lääne kodanlus, kelle ees seisab juba tema hauakaevaja — proletariaat» (18. kd., lk. 144). Lenin näitas, et Hiinas on kasvamas hiina proletariaat, ja oli veendunud, et hiina rahvas saavutab kindlasti lõpliku võidu nii sisemiste kui ka välismaiste orjastajate üle. Nüüd oleme me suure võidu tunnistajaks Hiina revolutsioonis, mida juhib kommunistlik partei. Kuid hiina rahva vabaduse ja sõltumatuse eest peetava võitluse käigus on leidnud uuesti kinnitust marksistlik tõde, mis ütleb, et talurahvaliikumine lakkab olemast stiihiline rahvaliikumine ning on edukas ainult siis, kui teda juhib töölisklass.

Artiklites «Uuendatud Hiina», «Aasia ärkamine», «Mahajäänud Euroopa ja eesrindlik Aasia» kirjutas Lenin 1912.—1913.

aastal suure entusiasmiga revolutsioonilis-demokraatlikust liikumisest Idas.

«Aasia ärkamine ja Euroopa eesrindliku proletariaadi poolt võitluse alustamine võimu pärast,» rõhutas Lenin, «tähistavad XX sajandi algul alanud uut ajajärku kogu maailma ajaloos» (19. kd., lk. 66). Selle uue ajajärgu algust ei tahtnud Lev Tolstoi visalt tunnistada. Just sel perioodil, kui algas revolutsioonide ring Idamail, juhtis ta oma pilgu ikka jälle uuesti idamaise kultuuri nendele külgedele, mis olid taandumas aasia rahvaste hulgas areneva revolutsioonilise liikumise mõjul. Tolstoi päevikuis 1905.—1910. aastast vilksatavad jällegi hiina tarkade Kung Futse ja Lao Tse nimed, väljakirjutused nende mõtetest, arutlused budhismist. Septembris 1906 leiame tal järgmise ülestähenduse: «Lääne rahvad on meist kaugel ees, kuid nad on meist ees valel teel. Selleks, et minna õiget teed mööda, tuleb neil ette võtta pikk tee tagasi. Meil on aga vaja ainult natuke kõrvale pöörata sellelt valelt teelt, kuhu me alles nüüdsama astusime ja kus oma tagasiteel tulevad meile vastu Lääne rahvad.» [1] Võiks näida, et see nii visa «liikumatu Ida» vastandamine Läänele, isegi veel 1906. aastal, on lisatõendiks Tolstoi vaadete muutumatusele. Kuid miljoniliste masside võimas tõus Venemaal ja Aasias ei võinud siiski jääda kajastumata Tolstoi meeleoludes: pikemat aega olid need meeleolud varjatud võõraste pilkude eest ja on alles hiljuti, Tolstoi päevikute kõige intiimsemate lehekülgede avaldamisega, meile teatavaks saanud. Me näeme, kuidas alates 1904.—1905. aastast Tolstoi arutlustes «omaenda jaoks» patriarhaalse talurahva «idamaise liikumatuse» apoloogia võitleb revolutsiooniliste sümpaatiatega, kuidas mittevastupanija võitleb teo- ja aktiivse protesti inimesega. Need vastuolud süvendavad Tolstoi hingelist draamat mitte vähemal määral kui perekondlik tragöödia, mis paljudele kirjandusteadlastele varjutas kõik muud Tolstoi arenemise küsimused tema elu viimastel aastatel.

Lenin kirjutas 1905. aastal: «Mitte erutuda selle üle, mis praegu Venemaal toimub, mitte mõtelda sõjast ja revolutsioonist, ei saa, aga igaüks, kes erutub, mõtleb ja huvi tunneb, *on sunnitud* astuma ühte või teise relvastatud leeri» (9. kd., lk. 174—175). Erilise rõhuga peab neid sõnu pidama Tolstoi, selle ülla südamega ja erakordselt osavõtliku inimese kohta käivaiks. Elu purustas tema silmade all kümnete aastate jooksul väljatöötatud teooriad. Me juba nägime, et mõistmata küll revolutsiooni tõelist ajaloolist sisu, pani Tolstoi juba ammu enne 1905. aastat tähele rahvahulkade teadvuses alanud revolutsioniseerumist. 1904. aasta keskpaiku kirjutas ta päevikusse, et aeg, millal rahvas «tahtis jumaldada ja alistuda», on juba möödunud: «Nüüd aga rahvas enam ei jumalda ja mitte ainult ei taha alistuda,

[1] Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 243.

vaid tahab vabadust.»[1] Sellest murrangust rahva teadvuses, mille olid esile kutsunud 1905. aasta revolutsioonilised sündmused, kirjutas Tolstoi 1906. aastal artiklites «Valitsusele, revolutsionääridele, rahvale» ja «Vene revolutsiooni tähtsusest». Vene rahvas, keda ta oli ülistanud mittevastupanemise idee kandjana, oli asunud revolutsioonilise liikumise avangardi. Nagu märkis Lenin, oli Tolstoi lühikest aega enne surma sunnitud «... «tolstoiluse» halvematele külgedele iseloomuliku kahetsusega ...» (17. kd., lk. 249) konstateerima, et vene rahvas on ebatavaliselt kiiresti «õppinud revolutsiooni tegema»[2]. Igasugused lootused agraarse pöörde teostamisele rahulikul teel varisesid kokku. Viimasele katsele teostada agraarrevolutsiooni «veenmise» teel, P. A. Stolõpinile saadetud kirjale, milles oli kirjeldatud Henry George'i projekti, oli vastus mitte ainult eitav, vaid ka jäme.[3] Ikka selgemaks sai, et katsed mõjuda «sellele rikutud ja kõlvatule inimrämpsule, keda meil nimetatakse valitsuseks», on asjatud.

1905. aasta oli vana, patriarhaalse Venemaa surma aastaks. Stolõpini terror, reaktsiooni mitmekesised avaldused, rahvahulkade edasine vaesumine, — kõige selle tagajärjeks oli «üldise armastuse» ja «mittevastupanemise» õpetuse kärisemine õmblustest. Tolstoil tekkisid rasked kahtlused, mida süvendas perekondlik elu. Ta päevikuis ilmuvad ikka sagedamini traagilised tunnistused: «Nii nagu on tühised igasuguste poliitikute, sotsialistide ja revolutsionääride kõik veendumused paremast korrast, niisama tühised on ka minu omad»[4], «hirmus ütelda, kuid mis teha, kui see on nii, et kõige parema tahtmise juures elada ainult hingele, jumalale, jääd paljude, paljude küsimuste ette seisma kahtluses ja otsustusvõimetult»[5]. Moraalne jutlustamine hakkab aeg-ajalt tüütuks muutuma. Märtsis 1910 kirjutab ta märkuse: «... üldse kogu see töö «iga päeva jaoks» muutub mulle raskeks. Mingi pedantism, dogmatism.»[6] Vaadeldes Stolõpini reaktsiooni perioodi kohutavat «elu meeletuse» pilti, oli Tolstoi sunnitud, vastuoksa oma revolutsioonilise vägivalla eitamise põhimõttele, tegema järelduse: «Rahva alanduse ja rõhutuse tunne on piinav. Revolutsionääride julmus ja meeletus on andeksantav.»[7] Ta on täis eelaimusi selle kohta, et «Venemaa seisab hiiglapöörde ees, milles Riigiduuma ei etenda mingit osa». Eemaldudes oma «mittevastupanemise» teooriast ja langedes uutesse vastuoludesse,

[1] Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 62.

[2] Eessõna N. Orlovi albumile «Русские мужики» (dateeritud 26. juunist 1908).

[3] Vt. publikatsiooni «Переписка Толстого с П. А. Столыпиным». «Literaturnoje Nasledstvo», 37.—38. kd., lk. 324—329.

[4] Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 55, стр. 286.

[5] Sealsamas, 58. kd., lk. 65.

[6] Sealsamas, lk. 26.

[7] Ülestähendus päevikusse 11. juunil 1909 (Н. Н. Гусев. Летопись жизни и творчества Л. Н. Толстого, стр. 744).

kuulutab ta, et võitluseks Vene valitsusega on võimalik ainult üks kahest: «kas pomm või armastus» [1].

Kuid kangelaslik sajaviiekümnemiljoniline vene rahvas asus kindlalt sellel teel, mida Tolstoi iseloomustas naiivse, vananenud metafooriga «pomm», massilise revolutsioonilise võitluse teel. Tööliste ja talupoegade kasvava liikumise taustal muutus tolstoilus üha enam vana, patriarhaalse Venemaa sümboliks. Kuid Tolstoi pilk oli siiski suunatud mitte ainult minevikku, vaid ka tulevikku. Ja kui kirjanikku enam ei olnud, siis andis tema hiiglasuurele osale Venemaa ajaloos väärilise hinnangu Lenin, kes revolutsiooni juhi visas töös valmistas ette õigluse, vabaduse, humanismi ideaalide teostamist, nende suurte ideaalide teostamist, mida «tuline protesteerija, kirglik paljastaja, suur kriitik» oli kujutanud müstifitseeritud, utoopilistes vormides.

Lenin kirjutas oma artiklis:

«Suri Tolstoi, ja vajus minevikku revolutsioonieelne Venemaa, kelle nõrkus ja jõuetus avaldusid geniaalse kunstniku filosoofias, on kujutatud tema teostes. Kuid tema pärandis on seda, mis pole vajunud minevikku, mis kuulub tulevikule. Selle pärandi võtab endale ja töötab selle pärandi kallal Venemaa proletariaat. Ta selgitab töötajate ja ekspluateeritavate hulkadele Tolstoi poolt riigi, kiriku ja maaeraomanduse kohta antud kriitika tähtsust — mitte selleks, et rahvahulgad piirduksid enesetäiustamisega ja õhkamisega jumala meelepärase elu järele, vaid selleks, et nad tõuseksid uue hoobi andmiseks tsaarimonarhiale ja mõisnike maavaldusele, keda 1905. aastal ainult veidi kõigutati ja keda on tarvis hävitada. Ta selgitab rahvahulkadele kapitalismi kritiseerimist Tolstoi poolt — mitte selleks, et rahvahulgad piirduksid needustega kapitali ja raha võimu aadressil, vaid selleks, et nad õpiksid oma elu ja oma võitluse igal sammul tuginema kapitalismi tehnilistele ja sotsiaalsetele saavutustele, õpiksid koonduma ühtseks sotsialistlike võitlejate miljoniliseks armeeks, kes kukutavad kapitalismi ja loovad uue ühiskonna ilma rahva viletsuseta, ilma inimese ekspluateerimiseta inimese poolt» (16. kd., lk. 300).

IX

Lenini võitlusega mitmesuguste, teadlike ja ebateadlike, Tolstoi kohta käiva reaktsioonilise legendi loojate vastu liitus Plehhanov. Nõustudes kirjas Gorkile 3. jaanuarist 1911. a. sellega, et Tolstoist «hakatakse pühakut tegema», märkis Lenin muuseas: «Ka Plehhanovi on marru ajanud valetamine ja orjameelsus Tolstoi ees, ja selles me oleme ühel nõul. Tema kirub selle eest

[1] Н. Н. Гусев. Лев Толстой против церкви и государства, изд. «Свободного слова», Берлин, 1913, стр. 60—61.

«Naša Zarjad» keskhäälekandjas (järgmine number), mina — «Mõslis» ... «Zvezdas» nr. 1 (ilmus Sankt-Peterburgis 16. XII) on samuti hea följeton Plehhanovilt *labase* märkusega, mille eest me *toimetuse* juba läbi sõimasime»[1] (34. kd., lk. 383, v. k.). Need Lenini sõnad annavad tunnistust sellest, et ta hindas Plehhanovi neid artikleid ja pidas neid ühiskondlikus ja kirjanduslikus võitluses kasulikeks. Plehhanovi följeton «Publitsisti märkmeid. Siit kuni siia», mida Lenin mainis, ning artikkel «Karl Marx ja Lev Tolstoi» on suunatud Tolstoi õpetuse idealiseerimise katsete vastu, millega neil aastail usinasti tegûtsesid revisjonistid ja likvidaatorid. Eriti selge on poleemiline suund artiklis «Karl Marx ja Lev Tolstoi». Kurja irooniaga kirjutab Plehhanov selles «ausatest» ja «haritud», peaasi aga «headest» inimestest, «kes üheaegselt ja ühtmoodi tunnevad meil praegu kaasa Sazonovile, kes tappis Plehve, ja krahv Tolstoile, kes järelejätmatult kinnitas: «Ära pane kurjale vastu vägivallaga.»»[2]

Kõrvutades Potressovi ja tema mõttekaaslaste ebamäärase ilmega ajakirja «Naša Zarja» saksa revisjonistide häälekandjaga «Sozialistische Monatshefte»[3], märkis Plehhanov, et «Naša Zarja» «on valmis, oma sotsialistlike vaadete avaruse ettekäändel, tervitama iga mõttetust, kui see ainult läheb lahku marksismi põhialustest. Kõigepealt «täiendati» meil Marxi Kantiga, Machiga, Bergsoniga ... nüüd praktiseeritakse laialdaselt katset «täiendada» Marxi krahv Tolstoiga».

Ja Plehhanov annab oma teemale küsimuse vormi: «Kuidas siis tegelikult Marxi maailmavaade suhtub Tolstoi maailmavaatesse?»[4] Nende kahe ideoloogilise süsteemi põhilist vastandlikkust esitab Plehhanov kui dialektilise materialismi ja metafüüsilise idealismi vastuolu. Analüüsides argumente, mida Tolstoi esitas «vägivallaga kurjale mittevastupanemise» õpetuse kaitseks, teeb Plehhanov selgeks selle õpetuse vastuolulisuse ja filosoofilise aluse, mis sisaldub selle eitamises, et inimesed on sõltuvad välistingimustest. Tähelepanuväärse loogilise jõuga näitab Plehhanov, kuidas «mittevastupanemise» jutlustamine

---

[1] Keskhäälekandjas, s. o. illegaalses ajalehes «Sotsiaaldemokraat», avaldati Plehhanovi artikkel «Karl Marx ja Lev Tolstoi» [nr. 19—20, 26. (13.) jaanuarist 1911]. «Hea följeton Plehhanovilt» on tema artikkel «Publitsisti märkmeid. Siit kuni siia». Toimetuse märkus, millest kõneleb Lenin, kõlab: «Toimetus kavatseb pühendada mitu artiklit küsimusele Tolstoi tegevuse ühiskondlikust tähtsusest, mis kahtlemata nõuab igakülgset valgustamist». Lenin nimetas seda märkust «labaseks», nagu meile paistab, järgmistel põhjustel: 1) see võis anda likvidaatoritele ettekäänet toetuda sellele märkusele, et kaitsta Tolstoi tegevuse tähtsuse vastupidist tõlgendamist; 2) ajakirja «Mõsl» esimeses numbris naeris Lenin välja likvidaatorliku «Naša Zarja» «reservatsioonide» eest ja eriti toimetuse reservatsiooni eest selle kohta, et ta pole nõus artikli «mõnede väidetega». Sellepärast «reservatsiooni» ilmumine Plehhanovi artikli juurde oli kahekordselt ebameeldiv.

[2] Г. В. Плеханов. Сочинения, т. XXIV, стр. 216.

[3] Seda kõrvutamist teostas ka Lenin reas artiklites 1909.—1910. aastal.

[4] Г. В. Плеханов. Сочинения, т. XXIV, стр. 216.

Tolstoi poolt, vastupidi kirjaniku kavatsustele ja soovidele, tuleb kasuks rahva rõhujatele. Vastandades tolstoilikule askeetlikule kõlblusõpetusele marksistlikku õpetust, teeb Plehhanov kokkuvõtte: «Kes teadlikult pooldab seda (marksistlikku õpetust. — *B. M.*), see peab hingepõhjast vihastama nende eklektikute üle, kes kutsuvad nüüd proletariaati kummardama Tolstoi moraalse jutlustamise ülevust.» [1] Ja artikli lõpus paljastab Plehhanov uuesti «eklektikuid», kellele on omane «vaimustus Tolstoi, mitte kui suure kunstniku ees, — see oleks täiesti arusaadav ja õige vaimustus, — vaid kui «elu õpetaja ees»» [2], s. t. «mittevastupanemise» ja religioosse moraali ideede kaitsja ees.

Pole raske märgata, et reas väidetes ühtub see Plehhanovi artikkel Lenini artikliga ««Reservatsioonikese» kangelased», mis samuti oli suunatud ajakirjas «Naša Zarja» Tolstoi kohta avaldatud artiklite vastu (mida mainitigi Lenini kirjas Gorkile 3. jaanuarist 1911). Lenini ja Plehhanovi seisukohtade lähedus vastulöögi andmisel likvidaatoritele, kes püüdsid Tolstoi pärandit kasutada marksismile vaenulikes huvides, oli üheks nendevahelise ajutise bloki väljenduseks. [3] Plehhanovile lähenemise mõtet pidas Lenin tarvilikuks selgitada artiklis ««Reservatsioonikese» kangelased». Arvesse võttes, et artikkel avaldati legaalses ajakirjas, oli Lenin sunnitud kasutama aisopose keelt. Piltlikult nimetades parteid «veduriks» kirjutab Lenin:

«Kui meil oli vedur, siis läksid meie arvamused kõige põhjalikumalt lahku selles suhtes, kas vastab selle veduri tugevusele, küttematerjali varudele jne. kiirus, ütleme, 25 või 50 versta tunnis. Vaidlust selle üle nii nagu iga teravalt erutava küsimuse üle peeti kirglikult ja sageli ägedalt. See vaidlus — absoluutselt igas küsimuses, mille kohta ta tekkis, — on kõigile näha, on kõigile avatud, on lõpuni räägitud, ei ole mitte mingisuguste «reservatsioonikestega» kinni mätsitud. Ja kellelegi meist ei tule pähe midagi tagasi võtta või haliseda «vaidluse ägeduse» pärast. Kui vedur on aga rikki läinud, kui ta lamab soos ümbritsetuna «reservatsioonidega» intelligentidest, kes itsitavad alatult selle üle, et «polegi midagi likvideerida», sest vedurit ei ole enam olemas, siis lähendab meid, eilseid «ägedaid vaidlejaid», üks ühine üritus. Millestki lahti ütlemata, midagi unustamata, lahkhelide kadumise kohta mingeid lubadusi andmata teeme üheskoos ühist tööd. Me suuname kogu tähelepanu ja kõik pingutused sellele, et tõsta vedurit, et uuendada teda, kindlustada, tugevdada,

---

[1] Г. В. Плеханов. Сочинения, т. XXIV, стр. 229.

[2] Sealsamas, lk. 233.

[3] Selle bloki tähtsuse kohta vt. ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 124—125. Partei Keskkomiteele asumiselt Solvõtšegodskis saadetud kirjas märkis Stalin: «Minu arvates on bloki (Lenin—Plehhanov) joon ainuõige joon», kuna «... see ja ainult see joon vastab töö tõelistele huvidele Venemaal, mis nõuavad kõigi tõeliselt partei seisukohtadel asuvate elementide ühinemist...» (J. Stalin, Teosed, 2. kd., lk. 204).

rööbastele asetada, — liikumise kiiruse ja ühtede või teiste pöörangute käänamise üle jõuame vaielda omal ajal» (16. kd., lk. 345—346).

Need Lenini sõnad võimaldavad näha nii Lenini ja Plehhanovi ühiseid jooni kui ka erinevusi Tolstoi loomingu käsitlemisel. «Ühine üritus» seisis antud juhtumil selles, et mitte lasta «reservatsioonidega» intelligentidel toetuda Tolstoile, kui nad püüavad takistada «veduri» ülestõstmist. Erinevused aga püsisid reas põhimõttelistes küsimustes, sealhulgas, arusaadavalt, ka selles küsimuses, mille marksistlik lahendamine määras Lenini poolt Tolstoi kohta kirjutatud artiklite põhilise joone. See oli küsimus talurahva osa kohta revolutsioonis. Vormelit Lev Tolstoist kui «Vene revolutsiooni peeglist» võis Lenin esitada ainult sellepärast, et ta vaatles kodanlik-demokraatlikku revolutsiooni kui rahvarevolutsiooni, mille rahvuslikuks omapäraks, «naelaks» oli agraarküsimus. Plehhanov aga, kes arvas, et esimese Vene revolutsiooni liikumapanevaks jõuks oli liberaalne kodanlus, ja kes üldse ei võtnud arvesse talurahvast kui revolutsioonilist jõudu, ei suutnud muidugi hinnata Tolstoi loomingut kui talurahvarevolutsiooni vastuolude peegeldust.

Plehhanovi artiklid Tolstoi kohta on väärtuslikud oma likvidaatorite-vastase võitleva, poleemilise suuna tõttu, selle tõttu, et nad paljastavad igasuguseid katseid «täiendada» marksismi tolstoilusega. Plehhanov (eriti artiklites «Kujutluste segiajamine» [1] ja «Karl Marx ja Lev Tolstoi») andis sügava analüüsi Tolstoi õpetuse filosoofilistest juurtest ja sellele õpetusele omasest animistlikust vaatest «lõpliku» ja «lõpmatu» vahekorrale. Plehhanovi artiklis on palju õigeid tähelepanekuid Tolstoi õpetuse sisemise loomuse kohta, tähelepanekuid, mis aitavad mõista selle varjatud vastuolusid ja seda, miks Tolstoi arutlused «elu mõttest» on täiesti ebarahuldavad. Sellelt seisukohalt on Plehhanovi artiklid vastumürgiks «tolstoiluse» kui teatava maailmavaate vastu. Kuid Plehhanovile iseloomulik püüe otsida vastuseid konkreetsetele küsimustele üldiste tõdede abstraktselt-loogilisest arendamisest on kajastunud ka tema artiklites Tolstoi kohta. Sellepärast seletab Plehhanov vastuolusid Tolstoi loomingus ainult tema metafüüsilise mõtlemisega, samal ajal kui Lenini metodoloogia järgi need vastuolud ei olnud «...ainult tema isikliku mõtte vastuolud, vaid nende äärmiselt keeruliste, vastuoluliste tingimuste, sotsiaalsete mõjude ja ajalooliste traditsioonide peegeldus, mis määrasid vene ühiskonna mitmesuguste klasside ja mitmesuguste kihtide psühholoogia reformi*järgsel,* kuid revolutsioon*ieelsel* ajastul» (16. kd., lk. 298). Plehhanov aga piirdus oma analüüsis Tolstoi vaadete vastandamisega marksistlikule maailmavaatele ja analüüsis Tolstoi vastuolusid kui tema «isikliku mõtte» vastuolusid. Seepärast tegigi Plehhanov

[1] Esmakordselt ilmunud ajakirjas «Mõsl», 1910, nr. 1, ja 1911, nr. 2.

ka rea selliseid vigu, mis sisuliselt olid selle mõju omapäraseks peegelduseks, mida avaldas tema kontseptsioonile Tolstoi loomingu liberalistlik käsitlus. Samal ajal kui Lenin ütles, et «...iga tees Tolstoi poolt antud kriitikas on kõrvakiil kodanlikule liberalismile...» (16. kd., lk. 299), ja energiliselt rõhutas Tolstoi vaadete tugevaid külgi, mis väljendasid talurahva revolutsioonilisi meeleolusid, lubas Plehhanov oma artiklites järgmisi väljendusi: «Tolstoi kõlbelis-religioossed jutlused on praegu, käesoleva aja olukorras, ainult hr. Miljukovi «realistliku» poliitika tõlkeks müstilisse keelde.» [1]

Pole vajadust üksikasjalisemalt peatuda Plehhanovi poolt Tolstoi kohta kirjutatud artiklite vigadel, seda enam, et just tema artiklite nõrku külgi on kirjanduses juba korduvalt erilise analüüsi alla võetud. [2] Tahaksime märkida teist tema artiklitele omast iseärasust. See seisab selles, et Plehhanovi poolt Tolstoi kohta kirjutatud artiklite positiivsete külgede juures, nagu meie arvame, on tunda Lenini mõju (millest, võimalik muidugi, Plehhanov ise teadlik polnudki). Plehhanovi artikkel «Karl Marx ja Lev Tolstoi» ilmus ajalehes «Sotsiaaldemokraat» 26. (13.) jaanuaril 1911, s. o. kaks kuud *pärast* Lenini artiklit «L. N. Tolstoi ja tänapäeva töölisliikumine» ning peaaegu kuu aega pärast Lenini artiklit «Tolstoi ja proletaarne võitlus», milles esmakordselt marksistlikus ajakirjanduses paljastati vale Tolstoist kui «elu õpetajast», mida levitasid «mõned endised sotsiaaldemokraadid» (s. o. «Naša Zarja» kaastöölised). Seesama tees on aluseks ka Plehhanovi artiklile «Karl Marx ja Lev Tolstoi». Kuigi Plehhanov tegi selles ülaliseloomustatud vigu, on siiski põhjust oletada, et teema enda juurde juhtisid teda Lenini varem avaldatud artiklid. Silmanähtavad on ka mõned muudatused Plehhanovi vaadetes Tolstoile Lenini artiklite mõjul. Tolstoi vastuolude seosest ajaloolise tegelikkusega Plehhanov aru ei saanudki. Aga siiski, kui enne Lenini poolt Tolstoi kohta kirjutatud artiklite ilmumist Plehhanov kategooriliselt eitas isegi küsimuse asetamist selle positiivse tähtsuse kohta, mis oli Tolstoi kriitikal esimese Vene revolutsiooni ettevalmistamisel, siis pärast Lenini artiklite ilmumist toimusid tema vaadetes olulised muudatused. Varem väitis Plehhanov, et Tolstoi intellektuaalne ja moraalne arenemine «liikus teed mööda, millel polnud midagi ühist selle teega, mida mööda liikus vene haritud raznotšinetsi intellektuaalne ja moraalne arenemine», et «L. Tolstoi on täielik härrasmees isegi seal, kus ta *paistab* revolutsionäärina» ja et *«tema* eitamises pole ühtki aatomit novaatorlikke taotlusi» [3]. Plehhanovi artikleis 1910.—1911. aastast aga leidub juba vastupidiseid mõtteid.

[1] Г. В. Плеханов. Сочинения, т. XXIV, стр. 233.

[2] Näiteks raamatus: М. Розенталь. Вопросы эстетики Плеханова, М. 1939.

[3] 1903. aastast pärinevast artiklist «Н. А. Некрасов. К 25-летию его смерти» (Г. Плеханов. Сочинения, т. X, стр. 388).

Artiklis «Karl Marx ja Lev Tolstoi» kõneldakse «tema aja eesrindlike ideede» mõjust Tolstoile, sellest, et tolstoiliku jutlustamise tähtsus seisis asjaolus, et temas «elavalt kujutati rahva ekspluateerimist, milleta ei suuda eksisteerida kõrgemad klassid». «Olemasoleva korra esindajate ja kaitsjate» paljastamine Tolstoi poolt on Plehhanovi sõnade järgi «suurepärased leheküljed», mis õigustavad «kõige teravamat *kriitikat* relvade abil»[1]. Lenini poolt Tolstoi kohta kirjutatud artiklite mõju andis ennast tunda ka artiklis «Veel Tolstoist»[2]. Siin Plehhanov loobub mõnevõrra oma abstraktselt-loogilistest kriitikavõtetest ja läheneb Tolstoi ideoloogia konkreetselt-ajaloolisele vaatlusele. Kõneldes «mittevastupanemise» teooriast, tähendab Plehhanov: «Meie suur kunstnik eksis väga, kui ta arvas, et töötav mass alati ja kõikjal suhtub oma kannatustesse ja puudustesse rahuliku ning kindla veendumusega, et see kõik peabki nii olema ega võigi olla teisiti, et see kõik on «hüve». Nõnda suhtub ta neisse ainult teatavate ühiskondlike tingimuste juures, mis kutsuvad esile ta teadvuse väga tunduvat mahajäämist. Kuid teadvus muutub ühiskondlike tingimuste muutumisega. Aegamööda mass loobub sellest kvietismist, mis tõi talle Tolstoi palavat sümpaatiat. Tööstuslik töölisklass reageerib oma puudustele ja kannatustele hoopis teisiti kui reageeris neile vana hea aja talupoeg. Aga kui Tolstoi ütles: «rahvas», siis mõtles ta nimelt vana hea aja talupoega, kes seisis tal silme ees kõike taluva ja kõike andeksandva Platon Karatajevi kujul . . .»[3]

Kuid viidates Tolstoi «sümpaatiale» «vana hea aja» talupoja vastu, ei suutnud Plehhanov Tolstoi vaadetes näha talurahvahulkade meeleolude kajastust, talurahva revolutsioonilisust, selle keerulisust ning vastuolulisust. Seepärast jäigi ta veendumuse juurde, et Tolstoi ««kogukondlik» kaastunne» oli suunatud ainult minevikku ja oli tervenisti vaenulik «tulevikule». Ka 1910.—1911. aasta artiklites ei suutnud Plehhanov vältida Tolstoi kriitiliste seisukohtade revolutsioonilise osatähtsuse eitamise retsidiive, lisades muide küll oma varem väljendatud teesidele teatavaid reservatsioone.

Niisiis, rida olulisi, põhimõttelisi seisukohti teevad Lenini vaated Tolstoile erinevaiks Plehhanovi omadest. Kuid Plehha-

---

[1] Г. В. Плеханов. Сочинения, т. XXIV, стр. 227, 230, 231. On vaja silmas pidada, et Plehhanovi sõnadel sellest, et Tolstoi polnud seotud «kaasaegse liikumisega», on mõnedel juhtudel täpne tähendus ja nimelt: nendega märgitakse ära seda asjaolu, et Tolstoi teadlikult hoidus kõrvale revolutsioonist. Sellest, et Tolstoi kuulus nende hulka, kes ilmselt «hoidusid kõrvale» revolutsioonist, kirjutas ka Lenin (vt. 15. kd., lk. 179). Plehhanovi ülaltoodud sõnade seda mõtet tuleb hoida lahus tema poolt samuti tarvitatud analoogilistest formuleeringutest, kus eitati isegi *objektiivset* seost tolstoilike paljastuste ja revolutsioonilise tegelikkuse vahel.

[2] Г. В. Плеханов. Сочинения, т. XXIV, стр. 234—249 (algupäraselt «Zvezdas», 1911, nr. 11—14).

[3] Г. В. Плеханов. Сочинения, т. XXIV, стр. 248.

novi artiklite absoluutse vastandamisega Lenini artiklitele ei saa siiski nõustuda. Plehhanovi artiklid etendasid oma osa võitluses «tolstoiluse» jutlustajate vastu: selle eest hindas neid positiivselt Lenin ülalmainitud kirjas Gorkile.

X

Erilist huvi äratab küsimus sellest, millises vahekorras on Gorki ja Lenini vaated Tolstoi loomingule ja õpetusele. Nende vaadete võrdlev uurimine viib järeldusele, et Gorki poolt Tolstoi arvamustele antud hinnangud olid samuti nagu Leninil alati seotud üldpoliitilise olukorraga riigis. Õiglased ja ajalooliselt täiesti põhjendatud on need vägagi teravad toonid, millega Gorki iseloomustas Tolstoi kui «sotsiaalse pedagoogi» negatiivset osa oma «Märkmetes väikekodanlusest» (1905). Gorki armastus Tolstoi kui inimese ja geniaalse kunstniku vastu on tuntud. «Puškin ja tema — pole midagi ülevamat ja kallimat meile»; «inimene on ta — meeletult ja piinavalt kaunis inimene»; «sügavalt ja ahnelt armastan ma inimest Tolstoid» — niisuguste väljendustega kõneles Gorki temast oma mälestustes, artiklites, kirjavahetuses. Kuid mittevastupanemise teooria kriitikas oli Gorki lepitamatu. «. . .Inimene. . ., kes nõuab passiivset suhtumist maailma, — kes ta ka ei oleks, — on mulle vaenulik, kuna mina olen kogu eluaja nõudnud aktiivset suhtumist ellu ja inimestesse. Siin olen ma fanaatik,» tunnistas ta kord oma tuntud kirjas L. Andrejevile. Tolstoi kohta karmi tõtt kõnelema pidas Gorki ennast õigustatuks seda enam, et tal seisid hästi meeles Tolstoi poolt temale öeldud sõnad: «Teil saab raske olema kirjanike hulgas, kuid teie ärge kartke midagi, kõnelge alati nõnda nagu tunnete, kui tuleb välja jämedalt — pole viga! Targad inimesed saavad aru.» [1] Gorki «Märkmed väikekodanlusest» on kirjutatud sügisel 1905, suurima revolutsioonilise tõusu ajajärgul. Samal aastal ilmusid Tolstoi artiklid «Suur patt» ja «Üht asja on tarvis» [2], milles kõrvuti tsaarivalitsuse kõige teravama paljastamisega ja agitatsiooniga maaomandi kaotamiseks kõneldi sisemisest enesetäiustamisest ja vajadusest loobuda revolutsioonilistest võitlusmeetoditest. Meenutades hiljem oma muljeid ühest Tolstoi 1905. a. artiklist, jutustas Gorki: «Ma kirjutasin siis temale (Tolstoile. — *B. M.*) vastuse, mis oli rajatud tema oma sõnadele, et ta «on ammu kaotanud õiguse kirjutada vene rahvast tema nimel»... Mu kiri oli terav ja ma ei saatnud seda ära.»

See kiri on säilinud Gorki arhiivis. Gorki kirjutab selles muuhulgas järgmist:

---

[1] М. Горький. Избр. соч., т. II, 1935, стр. 617.
[2] «Единое на потребу». *Tõlk.*

«Rasketel päevadel, mil Teie kodumaa pinnal voolab veri ja, taotledes õigust elada mitte looma, vaid inimese kombel, hukkuvad sajad ja tuhanded suurepärased, ausad inimesed, Teie, kelle sõnu nii teraselt kuulab kogu maailm, Teie leiate olevat võimaliku ainult korrata veel üks liigne kord Teie filosoofia põhilist mõtet: «üksiku isiku moraalne enesetäiustamine — selles on kõikide inimeste elu mõte ja ülesanne».

Kuid mõelge, Lev Nikolajevitš, kas on inimesel võimalik tegelda oma isiku moraalse enesetäiustamisega neil päevil, mil linnade tänavail lastakse maha mehi ja naisi ning pärast mahalaskmist veel mõni aeg ei lubata haavatuid ära koristada.» Eitades edasi võimalustki sellisel ajal «filosofeerida oma suhtumisest maailma», jätkab Gorki: «Kuidas võita oma hinges vihkamise ja kättemaksu tundeid, teades, et selsamal maal, kus sa elad, ässitavad petised ja roomajad üht perekonda teise peale ja kutsuvad esile tapatalguid linnas, et hävitada selles neid inimesi, kes juba on jõudnud teadvusele oma inimlikust väärikusest ja nõuavad oma inimõiguste tunnustamist?»

Revolutsioonilise kirjaniku ja publitsisti kohus sundis Gorkit teravalt kritiseerima Tolstoid, ükskõik kui raske tal oligi välja astuda kirjaniku vastu, kelle suurust ja geniaalsust ta väga austas. Meelepahaga kirjutas Gorki oma «Märkmeis väikekodanlusest» Dostojevskist ja Tolstoist — alandlikkuse jutlustajaist — kui «kurjadest elu vaenlastest», kes «tahavad lepitada piinajat ja piinatavat» ning «õpetavad piinatavaile kannatust», «veenavad neid vägivallale mitte vastu panema», mis Gorki veendumuse järgi vastas «väikekodanliku hinge» omadustele.

Avaldades töö «Märkmed väikekodanlusest» ühe osa uuesti oma artiklite kogus 1905.—1916. aastast, kirjutas Gorki eessõnas: «Arvamused L. N. Tolstoi ja F. M. Dostojevski kohta olen võtnud oma «Märkmeist väikekodanlusest», mis ilmusid ajalehes «Novaja Žizn» 1905. aastal. Taastada neid märkmeid täielikul kujul pole mul võimalik ja ma ei pea seda ka vajalikuks. Lisaks sellele on mulle eriti teravalt ette heidetud ja heidetakse nüüdki ette mitte «väikekodanluse» kui teatava hingelaadi hinnangut, vaid just minu eitavat suhtumist Tolstoisse ja Dostojevskisse kui sotsiaalsetesse pedagoogidesse. Ma tean, et see suhtumine on mul avaldatud teraval kujul, ja kui ma kirjutaksin sellele teemale praegu, leiaksin pehmemaid ja võib-olla ka veenvamaid sõnu. Kuid sisuliselt minu suhtumine Dostojevski ja Tolstoi sotsiaalsesse pedagoogikasse pole muutunud ega võigi muutuda. Minu kahekümneviieaastase ühiskondliku töö mõte, nagu mina sellest aru saan, seisab minu kirglikus soovis äratada inimestes aktiivset suhtumist ellu. Ma olen liiga palju kannatanud ja sunnitud kannatama selleks, et ükskõikselt kuulata jutlusi kannatamise vajalikkusest, ma ei või endale lubada seda, et õpetaksin inimestele kahtlasi voorusi — alandlikkust ja kannatlikkust. Sel-

lised jutlused on mulle orgaaniliselt vaenulikud ja ma pean neid tingimata kahjulikeks minu maale.» [1]

Nendele Gorki sõnadele tuleb teha oluline täiendus. Liberaalsed kriitikud süüdistasid Gorkit selles, et ta «muutis Tolstoi väikekodanlaseks». Kuid nii «Märkmeist väikekodanlusest» kui ka kõigist Gorki hinnanguist Tolstoile tuleneb, et Gorki ei suunanud oma tolstoiluse-kriitikat mitte niivõrd Tolstoi enda vastu, kuivõrd just tema õpetuse reaktsioonilisi külgi pooldavate väikekodanlaste vastu. Võitlevais, agitatsiooniliselt teravais «Märkmeis väikekodanlusest», millede ülesandeks oli paralüseerida Tolstoi ideoloogia kahjulike külgede mõju kõige pingelisemail revolutsioonilise võitluse päevadel 1905. aastal, ei võinud Gorki peatuma jääda Tolstoi vaadete mitmekülgsusel. Kuid sellest, et Gorki muidugi ei näinud nendes vaadetes ainult mittevastupanemise idee kaitsmist, annavad tunnistust järgmised read «Märkmeist väikekodanlusest»: «Kui keegi kord oma heldusest on kinkinud väikekodanlasele tähelepanu armuanni, siis väikekodanlane teeb heategija ebajumalaks ja kummardab teda nagu kerjus poodnikku.» Sellest, et «Märkmeis väikekodanlusest» valis Gorki endale ülesandeks ainult Tolstoi ideoloogia teatavate külgede kriitika, mida dikteeris poliitiline moment, kõneleb ka samas artiklis leiduv iseloomustus Tolstoi kui «suurima geeniuse» kohta, kes «oma talendi jõuga» vapustas kogu maailma ja pööras «kogu Euroopa hämmastunud tähelepanu» Venemaale, astudes kui võrdne «nende suurte inimeste ritta, kelle nimed on: Shakespeare, Dante, Cervantes, Rousseau ja Goethe», kuid alanduse propagandaga osutas «halva teene oma pimedale, õnnetule maale». Ja kui kadetlik «Poljarnaja Zvezda», kes oma veergudel agiteeris revolutsioonilise võitluse vastu, silmakirjalikult «solvus» Tolstoi pärast ja süüdistas Gorkit «huligaansuses», siis astus Lenin välja Gorki kaitseks.

Teose «Kadettide võit ja töölispartei ülesanded» ühes peatükis pühendas Lenin erilise koha väikekodanluse olemuse väljaselgitamisele poliitikas, näidates, et ilma vägivallata vägivallatarvitajate suhtes, kelle käes on võim, ei saa rahvast vägivallatarvitajatest vabastada. Väites, samuti nagu Gorki, et kurjale vägivallaga mittevastupanemist kaitsevad väikekodanluse ideoloogid, märkis Lenin, et see «...väikekodanlase kõlbeline värdjalikkus...» ei ole «sugugi mitte isiklik, vaid sotsiaalne omadus...» (10. kd., lk. 224). Vajadus võidelda väikekodanluse seesuguse avaldumisega, on eriti tähtis seepärast, et ka rahva hulgas, nagu kirjutas Lenin, «...on inimesi, kes on füüsiliselt tuimaks tehtud, ära hirmutatud, inimesi, kes on kõlbeliselt tuimaks tehtud, näiteks kurjale vägivallaga mittevastupanemise teooriast, või lihtsalt tuimaks tehtud mitte teooriast, vaid eelarvamusest, tavast, rutiinist, on ükskõikseid

[1] М. Горький. Статьи 1905—1916 гг., изд. «Парус», стр. 3.

inimesi...» (10. kd., lk. 222), tähendab, on väikekodanlasi mitte «veendumusest», vaid teatavate sotsiaalsete tingimuste tõttu. Niisugune on Lenini teose selle koha kontekst, mis on pühendatud «Poljarnaja Zvezda» kallalekippumisele Gorkile. Pärast sõnu: «kas ei ole mõned väikekodanluse ideoloogid loonud kurjale vägivallaga mittevastupanemise teooriat?» teeb Lenin järgmise sisuga joonealuse märkuse: «Hr. Berdjajev! härrad «Poljarnaja Zvezda» või «Svoboda i Kultura» toimetajad! Siin on teile veel teema pikaks hädakisaks, ... see tähendab pikkadeks artikliteks revolutsionääride «huligaansuse» vastu. Räägitakse, et Tolstoi olevat väikekodanlane!! — quelle horreur, nagu ütles daam, kes on igas suhtes meeldiv» (10. kd., lk. 222).

Nende ridade iroonia («Tolstoi olevat väikekodanlane...») saab eriti selgeks Lenini ülaltoodud sõnade valgusel, et loobumine revolutsioonilisest vägivallast antud juhul pole «sugugi mitte isiklik, vaid «sotsiaalne omadus»: jutt oli sellest, kuidas «tolstoiluses» peegeldus teatav ideoloogia ja muidugi mitte sellest, nagu oleks Tolstoi olnud väikekodanlane. Berdjajev aga, otsekui «daam, kes on igas suhtes meeldiv», kes lähenes kõigele ainult filistri labase ja kitsa kriteeriumiga, sai Gorki iseloomustusest väikekodanluse ideoloogia avalduste kohta kirjanduses aru sellelt seisukohalt, nagu kõnekeel sõna «väikekodanlane» tarvitab. Ometi oli selle mõiste sisu Gorki ja (eriti) Lenini ülalmainitud publitsistlikes teostes sootuks teine. Kõneldes oma töös rahvast, tarvitas Lenin terminit «väikekodanlikult piiratud» nende kõikumiste määrateluks, millede allikad peitusid rahvahulkade poliitilises ebaküpsuses ja vana, valitsemise ja alistumise ideoloogia mõjujõus. «... Revolutsiooniline rahvas (kes on suuteline vägivallatarvitajate vastu võitlema, aga mitte ainult noomima, manitsema, kahetsema, hukka mõistma, virisema ja hädaldama, kes pole väikekodanlikult piiratud, vaid revolutsiooniline) ...» (10. kd., lk. 221) — selliselt süvendas ja selgitas Lenin mittevastupanemise teooria kui väikekodanliku teooria definitsiooni. Lenini käsituses väljendus selles teoorias üks Venemaa 1905.—1907. aasta ühiskondlik-poliitilise liikumise nõrku külgi, kus «võitlus vägivallatarvitajate vastu» käis veel koos «noomimiste, manitsemiste ja kahetsemistega».

Tuleb tähendada, et «poliitilise väikekodanluse» kui Tolstoi ideoloogia ühe iseloomuliku joone käsitlus on Leninil palju täpsem kui Gorkil «Märkmeis väikekodanlusest». Lenini seisukoht, mis on väljendatud töös «Kadettide võit ja töölispartei ülesanded», on seotud Tolstoi vastuolude üldise hinnanguga, mille Lenin andis hiljem. Kõneldes «väikekodanlusest» kui passivsuse ja mittevastupanemise ideoloogiast, mõtestab Lenin alati lahti selle termini täpse mõtte, viidates igal üksikjuhul sellele, kas on juttu vana korra teadlikest kaitsjaist, valitsevate klasside esindajaist ja kaitsjaist, või selle ideoloogia ajalooliselt tingitud mõjust laiade rahvahulkade teadvusele. Gorki aga, keskendades oma

tähelepanu «väikekodanluse» psühholoogiliste iseärasuste väljaselgitamisele, ei peatunud selle mõiste lahtimõtestamisel ja täpsustamisel. Kuid «mittevastupanemise» teooria ajaloolise sisu ja funktsiooni käsitlus oli Leninil ja Gorkil paljuski lähedane.

Pärast Lenini artikli «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel» avaldamist muutuvad Gorki hinnangud Tolstoi kohta konkreetsemaiks ja ajaloolisemaiks. Lenini kontseptsiooni mõju avaldus juba 1909. a. Gorki poolt Capri saarel töölistele vene kirjanduse kohta peetud loengutes Tolstoile pühendatud lehekülgedel. Kogu kursus oli mõeldud kuulajatele, kes valmistusid saama propagandistideks. Seepärast teravdas Gorki oma loengutes kirjanike klassi-iseloomustusi ja püüdis järsemalt piiritleda «sotsiaalse käitumise» mitmesuguseid jooni, mis peegeldusid kunstilises loomingus. Oma hinnangu Tolstoi kohta rajas Gorki Tolstoi sisemise arengu lahtimõtestamisele, Nehljudovi, Levini, Irtenjevi, Olenini kujude iseloomustamisele ja «passivismi» kriitikale. Uus on siin Gorki hinnanguis lähenemine Tolstoile kui isiksusele, kes «lõpetab terve perioodi oma maa ajaloos». Võib oletada, et just Lenini kontseptsiooni pidas Gorki silmas, kui ta ütles: «Tolstoi töö ajaloolisest tähtsusest saadakse juba praegu aru kui kõige selle kokkuvõttest, mida vene ühiskond on läbi elanud kogu XIX sajandi jooksul.» [1] Tõsi küll, Gorki tähendab ainult möödaminnes oma loengu mustandis, et «... Tolstoi mõte liikus alati talurahvahulkade huvide joonel» [2]. Uuesti juhib Gorki tähelepanu kahjule, mida toob «passiivse ellusuhtumise jutlustamine», nimetades seda reaktsiooniliseks. Kuid seejuures rõhutab ta Tolstoi vaadete sügavat vastuolulisust. Otsekui tõlkides kunstilise publitsistika keelde Lenini vormeli Tolstoi karjuvatest vastuoludest, mis peegeldavad vene elu vastuolusid, kirjutab Gorki: «Tolstoi on sügavalt rahvuslik, ta kehastab imekspandava täiusega oma hinges vene keerulise psüühika kõiki iseärasusi: temas on Vaska Buslajevi metsikut ulakust ja kroonik Nestori vaga mõtisklust, temas põleb Avvakumi fanatismi, ta on skeptik nagu Tšaadajev, mitte vähemal määral poeet kui Puškin, ta on tark nagu Herzen — Tolstoi, see on terve maailm...»

Arendades edasi seda mõtet Tolstoi mitmekülgsusest, kirjutas Gorki: «Tegelikkus, see on elav protsess, mis pidevalt voolab ja muutub, see protsess on alati sügavam ja laiem igast võimalikust üldistusest. Tema (Tolstoi. — *B. M.*) oli sageli jämedalt tendentslik püüetes tõestada oma järeldusi otseselt võetud tegelikkusega. Kuid tegelikkus, mõnikord tõestadeski passivismi tendentsi, näitas siiski seda suunda, mis on ainuke inimväärilise suund — suunda aktivismile, inimese tahte ja mõistuse otsesele sekkalöömisele ellu.»

---

[1] М. Горький. История русской литературы, М. 1939, стр. 295.
[2] Sealsamas, lk. 286.

Gorki poolt töölistele peetud loengutes antud Tolstoi-analüüsi üldine suund on lähedane Lenini artiklitele: Gorki püüdis selgitada tolstoiluse reaktsioonilisust ja samal ajal iseloomustas Tolstoid «sajandi jooksul läbielatu kokkuvõttena» [1].

Aprillis 1908 tegi Lenin ühes kirjas Gorkile ettepaneku kirjutada «Proletari» jaoks fõljeton Tolstoi kohta. Selle fõljetoni Gorki, oma seletuse järgi, kirjutas, kuid käsikiri läks kaduma kas läbiotsimise puhul «Proletari» toimetuses või ühe toimetaja käes. [2] Kaks aastat hiljem tegid Lenin ja Gorki vastastikuses kirjavahetuses kindlaks oma ühise suhtumise sellesse kampaaniasse, mida teostati seoses Tolstoi surmaga. Suure kirjaniku traagiline surm vapustas sügavalt Gorkit. Seda tunnistab ilmekalt tema kiri, mille ta kirjutas kohe pärast Tolstoi surmateate saamist ja mis on avaldatud adressaati nimetamata kui lõpposa tema mälestusest Tolstoi kohta. [3] Palavalt armastades Tolstoid kui inimest ja kunstnikku, tajus Gorki tõelise traagikaga tema kuju moonutamist kirjanduses ja kriitikas, tema õpetuse võltsi idealiseerimist. Gorki poolt Capril saadud legaalsed vene ajalehed vastukajadega Tolstoi surmale äratasid temas samuti nagu Leniniski ägedat pahameelt. Ülalmainitud kirjas V. G. Korolenkole kirjutas Gorki: «Tulid ajalehed ja juba on selge: teil seal hakatakse «looma legendi». Olid ja elasid laiskurid ning päevavargad, ja said endale lõpuks Tolstoi. Te mõtelge, kui kahjulik on see meie maale, eriti praegu, kui pettunud inimestel on pead norgus, kui südamed on enamasti kõigil tühjad ja paremate inimeste hinged täis kurbust.» [4] Sama mõtet arendas Gorki kirjades Leninile. [5]

«Tolstoi suhtes,» kirjutas Lenin Gorkile, «jagan täiesti Teie arvamist, et silmakirjateenrid ja kelmid hakkavad temast pühakut tegema.» Ja edasi, seoses üliõpilaste meeleavaldusega Tolstoi surma puhul: «...see on minu arust lohutav, kuid ei «passivismi», ei anarhismi, ei narodniklust ega usku Tolstoile andeks anda ei tohi» (34. kd., lk. 383, 384, v. k.). Gorki oli väga terane ära tundma liberaalide silmakirjalikkust Tolstoi ja tema ideede suhtes, millest Lenin kirjutas vihaselt oma artiklites 1908.—1910. aastal. Sellepärast keeldus Gorki kategooriliselt osa võtmast surmanuhtluse vastu suunatud protestist, mida «Tolstoi päevadel» organiseeris ajaleht «Retš». Motiveerides oma keeldumist, kirjutas Gorki V. G. Korolenkole: «Ma mõtlen, kas teate, et kõik

---

[1] М. Горький. История русской литературы, М. 1939, стр. 296.

[2] Vt. märkusi Lenini selle kirja juurde koguteoses «Классики марксизма о Толстом», книга первая, «Ленин и Толстой», М. 1928, стр. 176.

[3] Praegu on kindlaks tehtud, et see kiri oli adresseeritud V. G. Korolenkole (vt. С. Балухатый. Литературная работа Горького, М.—Л. 1936, стр. 156).

[4] М. Горький. Избр. соч., т, II, 1935, стр. 627.

[5] Vastuseks saadetud kirjas 3. jaanuarist 1911 tsiteerib Lenin Gorki sõnu, mis puutuvad «legendisse Tolstoist ja tema religioonist» (34. kd., lk. 384, v. k.).

need «retšistid» ja «vehhistid» hakkavad ise pooma, andke neile ainult jõud kätte! Usun pigem kuradit kui nende inimeste siirust, kes eile olid nihilistid, täna aga, jäädes oma hinges endisteks, teesklevad mitte ainult usklikke, vaid peaaegu kiriklasi; eile esinesid demokraatia kaitsjatena, nüüd aga on hakanud ennast kutsuma «Tema majesteedi opositsiooniks».»[1]

Tolstoi surm vapustas Gorkit nii sügavasti, et ta pikemat aega ei suutnud end sundida lõpetama ja trükki andma oma mälestusi Tolstoist ja teostas selle alles 1919. aastal.[2]

*

Uhkuse ja vaimustusega kõneles Lenin Gorkiga Tolstoist, «võimsast inimhiiglasest», kunstnikust, kellele pole võrdset Euroopas. Just nimelt säärase hiiglasena, «kaljupangana», «inimkonna inimesena» kerkib Tolstoi kuju nii Lenini artiklitest kui ka Gorki mälestustest, nihutades oma suurusega tagaplaanile kõik selle, mis tema pärandis kuulub mitte tulevikule, vaid minevikku. Lev Tolstoi jääb igavesti püsima kui sümbol kõige elulisemast, purustamatust seosest tõeliselt kõrge kunsti ja paljumiljoniliste rahvahulkade elu ja igatsuste vahel, kui klassikalise vene kultuuri tipp, mille pärandi on omandanud see klass, kes on asunud uue ühiskonna loomise maailmaajaloolise ürituse eteotsa. Ja igaveseks mälestusmärgiks jäävad suurele kirjanikule — «Vene revolutsiooni peeglile» — Lenini artiklid, mis toovad esile Tolstoi kestva, surematu tähtsuse.

Lenini artiklites Tolstoi kohta avanevad sotsialistliku revolutsiooni suure juhi kirjanduslik-esteetilised vaated, tema rahvalikkuse kriteerium kunstile lähenemisel, tema võitlev parteilisus hinnangu andmisel kunsti tähtsusele revolutsioonilises võitluses ja rahvahulkade revolutsioonilises valgustamises. Neid sügavaid rahvalikke juuri, mis olid Tolstoi püüetel maailma ümber kujundada uutel, tõelise vabaduse, õigluse ja kõlbelise puhtuse põhimõtetel — neid juuri on võimalik näha ainult selle ideoloogia seisukohtadelt, millele on võõrad tolstoilikud illusioonid, nagu oleks võimalik sotsiaalset pahet kõrvaldada moraalijutlustega, õpetustega, kahetsemistega... On teada, et ka Tolstoi ise, mõtiskledes elu lõpul oma kodumaa tulevikust, tuli järeldusele, et «selle igavese seaduse täitmine, mis ei luba vägivalda», võiks viia selliste kohutavate järeldusteni, nagu näiteks «orjus jaapan-

[1] Gorki arhiiv. Kiri V. G. Korolenkole 4. novembrist 1910.

[2] Oma mälestusi luges Gorki palju aastaid hiljemgi just kui Tolstoi surma otsese mõju all. Ühe kaasaegse sõnade järgi, kui Gorki «jõudis Tolstoi surma mainimiseni, ei suutnud ta lausuda sõnu «Tolstoi suri», vaid hakkas vaikselt nutma ja eemaldus. Rahvahulk saalis, mitusada inimest, vaikis harduses. Mõne hetke pärast ilmus Gorki jälle kateedrisse ja jätkas lugemist» (К. Чуковский. Горький во Всемирной, сб. «Горький» под ред. И. Груздева, М.—Л. 1928, стр. 354).

lase või sakslase ikke all»[1]. Kuid just sellepärast astuski Lenin välja illusioonide vastu, mis Tolstoil olid tekkinud ta traagilistes tõeotsinguis, et sellised illusioonid ei saaks ajaloo käigus ja käänakuil nõrgendada otsustavust, järjekindlust, revolutsioonilist teadlikkust ja organiseeritust võitluses rahvale vaenulike jõudude vastu. Selline mõte oligi Lenini üleskutsel võtta Tolstoilt kõik see, mis «kuulub ... tulevikule» (16. kd., lk. 299), üleskutsel selgitada massidele mitmesuguste orjusevormide kriitikat Tolstoi poolt selleks, et rahvahulgad «õpiksid koonduma ühtseks sotsialistlike võitlejate miljoniliseks armeeks» (16. kd., lk. 300).

*

Lenini poolt Tolstoi kohta kirjutatud artiklite ajalooline, poliitiline ja filosoofiline tõde tõestus erilise jõuga neil päevil, mil «võimas «rahvasõja nui»», millest niisuguse vaimustusega kirjutas «Sõja ja rahu» autor, kümnekordse hooga langes pähe röövvallutajatele. Nüüd, pärast võitu hitlerliku Saksamaa üle, täidavad nõukogude inimeste südant erilise uhkusega Lenini sõnad vene kultuuri ülemaailmsest tähtsusest, Stalini sõnad «Plehhanovi ja Lenini, Belinski ja Tšernõševski, Puškini ja Tolstoi, Glinka ja Tšaikovski, Gorki ja Tšehhovi, Setšenovi ja Pavlovi, Repini ja Surikovi, Suvorovi ja Kutuzovi rahvast»[2], selle rahva suurtest patriootilistest ja loovatest traditsioonidest.

---

[1] Päeviku ülestähendus 13. jaanuarist 1910. a. (Л. Н. Толстой. Юбилейное издание, т. 58, стр. 7).

[2] J. Stalin. Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast, 1954, lk. 53—54.

SISUKORD

Autorilt 3
Sissejuhatus 5
Lenin ja kirjanduslik narodniklus 29
Lenin ja kultuuri ning kirjanduse küsimusi 1905.—1907. aasta revolutsiooni perioodil 97
Kirjanduslik-esteetilisi küsimusi 1908.—1910. aastal ja Lenini võitlus filosoofilise reaktsiooni vastu 161
Lenini artiklid Lev Tolstoist (loomislugu ja problemaatika) 237

Toimetaja B. Betlem

Kunstiline toimetaja R. Pangsepp

Tehniline toimetaja T. Mitt

Korrektorid H. Sinilaid ja H. Tillemann

Ladumisele antud 20. III 1954. Trükkimisele antud 24. VII 1954. Trükiarv 3000. Paber 60:92, 1/16. Trükipoognaid 20. Arvutuspoognaid 23,71. MB-14509. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tän. 40/42. Tellimise nr. 1005.

Hind rbl. 11.—

На эстонском языке.

7—2

A-20 144

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00381588 5